

Brno v minulosti a dnes

XVI

BRNO

V MINULOSTI A DNES

Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna

XVI

MAGISTRÁT MĚSTA BRNA
ARCHIV MĚSTA BRNA

BRNO 2002

ISBN: 80-902931-7-4

OBSAH

Úvodní slovo primátora města Brna RNDr. Petra Duchoně 9

ČLÁNKY

Dana Zapletalová

Několik poznámek k velkomoravskému Rajhradu 13

Jiří Doležel

Goblinus et Johannes de Iglavia.

Několik poznámek ke dvěma osobám brněnských dějin

13. a 14. století a jejich roli v důlním podnikání 33

Jiří Mitáček

Příspěvek k dějinám johanitské komendy a špitálu v Brně 51

Milena Flodrová

Tzv. Buchhaus aneb Domus Dominorum Pretorianum alias Morave 61

Marek Peška – David Merta

Několik poznámek k architektonickému vývoji bývalého

kláštera augustiniánů v Brně a jeho nejbližší okolí 97

Jana Číhalíková

Příspěvek k historii domu Radnická 2 119

Irena Zachová

Právní památky ve sbírce rukopisů A. B. Mitrovského v Archivu města Brna 143

Šimeček Zdeněk

Obchod s knihami a veřejnost v Brně od sklonku 17. do počátku 40. let 18. století.

I. část 163

Jana Svobodová – Libor Blažek

Muž se zlatým řetízkiem – Dáma s náhrdelníkem, 1834 185

Jiří Čejka

Rincoliniho dětský léčebný ústav v Brně 201

Dagmar Černoušková – Miroslava Menšíková

Tyršův park, jeho minulost a současnost 213

Radana Červená
Znovuobjevený brněnský fotograf Quido Trapp 241

Karel Mladý
Fra Diavolo 271

STUDIE

Hana Jordánková
Brněnská předměstí Cejl a Radlas – stručné dějiny do poloviny 17. století 285

Lenka Czajkowska
Nahlédnutí do společenského života Brněnských Ivanovic
v letech 1870 – 1924 339

Lukáš Fasora
Spojenými silami?
(Veřejně prospěšné projekty jako faktor integrace města Brna
a nejbližších předměstí v letech 1897 – 1918) 391

Martina Straková
Historie závodů vyrábějících nábytek pod značkou „UP“ 433

EDICE

Hana Borovská – Tomáš Borovský
Knihovna brněnského lékaře Jakuba Konráda Pretoria.
I. Edice pozůstalostního inventáře 475

BAREVNÁ OBRAZOVÁ PŘÍLOHA 515

ÚVODNÍ SLOVO PRIMÁTORA MĚSTA BRNA

RNDr. Petra Duchoně

Úvod do sborníku Brno v minulosti a dnes 16/2003

Lidstvu trvalo určitou dobu, než pochopilo, že současnost, minulost i budoucnost národů a měst jsou navzájem svázány a stále se ovlivňují. Dědictví minulosti neseme s sebou, a čím více se o ní dozvíme, tím více budeme chápat i vývoj.

Po krátké době dostáváte do rukou 16. svazek sborníku Brno v minulosti a dnes, jehož příspěvky zachycují široké spektrum z dějin města i jeho předměstí od architektury, rukopisů až po společenský život od raného středověku po 20. století.

Kniha je určena nejen odborníkům, ale všem, kteří chodí po Brně s otevřenými očima a chtějí vědět víc o jeho vývoji a dějinách. A jak je vidět, stále lze objevovat v knihách i archivech mnoho údajů, které zavál čas a které postupně doplňují mozaiku našeho poznání. To ukazuje i rozsah tohoto sborníku a také fakt, že po delší odmlce bylo v roce 2000 obnoveno jeho každoroční vydávání.

Petr Duchoně

ČLÁNKY

NĚKOLIK POZNÁMEK K VELKOMORAVSKÉMU RAJHRADU

Při tvorbě diplomové práce jsem se okrajově dotkla i problematiky velkomoravského hradiska v Rajhradě. Na základě dosud publikované nálezové situace z výzkumů v areálu rajhradského benediktinského kláštera jsem dospěla k závěru, že bude nutno přehodnotit její interpretaci a následně i význam tohoto sídlištního útvaru v době velkomoravské. Svě námitky jsem se rozhodla po úpravě uveřejnit. Ve svém příspěvku se pokusím shrnout názory týkající se velkomoravského osídlení lokality a ukázat, jak a pod vlivem čeho se vyvíjely. Poté se pokusím rozebrat nálezovou situaci výzkumů z 50.–90. let 20. století a ukázat na ní, že sídlištní útvar, tak jak byl donedávna v odborné literatuře prezentován, s velmi vysokou pravděpodobností neexistoval. V této kapitole naznačím v některých případech i možnou interpretaci nálezové situace; musím ovšem výslovně upozornit, že se jedná o úvahu vycházející z písemné a kresebné dokumentace a v nich obsažených stratigrafických zjištění. Středověké a pozdější osídlení lokality ani dějiny kláštera podrobněji analyzovány nebudou a budu jim věnovat pozornost pouze tehdy, když to bude při argumentaci nezbytné. Čistě pro úplnost se dotknu i závěrů jiných vědních oborů, zejména jazykovědy a historie, a naznačím vypovídací možnosti těchto věd k řešení problematice.¹

Shrnutí názorů

Okolí rajhradského kláštera vstoupilo do dějin archeologie díky šťastné náhodě a zásluhou místních benediktnů již v 18. století.² Roku 1846 pak Řehoř Wolný pro-

¹ Těmito větami a následně i kapitolou věnovanou zvolené metodice reaguji na názory, s nimiž jsem se již setkala, například že lokalita sama by si zasloužila samostatného rozsáhlého výkladu, což není v kratší studii možné. Domnívám se, že vznést připomínky k interpretaci nálezové situace je možné i na omezeném prostoru. Zohlednit by údajně bylo nutné i filologické výklady (jmenovitě Jana Skutila), provést diplomatický rozbor středověkých falz týkajících se lokality, vzít v úvahu otázku sakrální stavby aj. Uvědomuji si, že mám na problematiku velkomoravského Rajhradu názor výrazně odlišný, než měly dosavadní práce o něm, a že tento názor nemusí být přijat kladně. K vyslovení pochybností mě však vedlo seznámení se s nově publikovanými výsledky archeologických výzkumů, které existenci opevněného útvaru, tak jak byl v minulosti popisován v odborné literatuře, příliš nenavštěvují. Na předpokladu, že existovalo hradiště o velké rozloze, je pak založena většina myšlenek vysvětlujících jeho funkci a význam. V nedávné době se s novými výzkumy začalo ukazovat, že zde středohradištní osídlení mělo jinou podobu v závislosti na tehdejších terénním reliéfu. Domnívám se, že je v tuto chvíli opravdu důležité oprostít se od různých hypotéz, vrátit se k pramenům a pokusit se při dalších úvahách vycházet z nich. O to jsem se stručně pokusila v diplomové práci, zaměřené na poněkud jiné téma (Dana ZAPLETALOVÁ, *Slovanské osídlení na území města Brna do 10. století*. Rukopis diplomové práce uložený na ÚAM FF MU Brno, Brno 2001) a podrobněji tak činím na tomto místě.

² Jan SKUTIL, *Raně středověký Rajhrad a jeho místní i funkční proměny*. In: *Historická demografie* 21, 1983, s. 237–238.

zkoumal na rebešovickém návrší kostrové hroby.³ Zároveň již přinejmenším v 19. století existovalo povědomí o existenci rajhradského hradiska a předpokládalo se jeho velkomoravské stáří.⁴ Vedla k němu znalost textů nejstarších listin⁵ a situace zachycené na plánech klášterního okolí z 18. století.⁶ Informace těchto pramenů ovlivňovaly stav poznání lokality až do současnosti. Nejméně od 18. století se také k rajhradskému klášteru váže intenzivní cyrilometodějská tradice (viz níže).

Poněkud déle trvalo, než se velkomoravské hradisko u Rajhradu začalo objevovat v archeologické literatuře. Inocenc Ladislav Červinka se rajhradským hradiskem zabýval až ve své monografii z roku 1928,⁷ ve svých dřívějších dílech⁸ neuvádí mezi lokalitami ani Rajhrad, ani Rebešovice. Zařadil lokalitu, opět na základě znalosti listin, mezi velkomoravská hradiska. Rajhrad podle něj už svým starobylym jménem svědčí na hradiště staroslovanské, které založil nebo jemuž velel Ráj. Nepochybuje o věrohodnosti zprávy tzv. Břetislavovy zakládací listiny ze 13. století. Hradiště bylo podle něj založeno v bažinatém terénu údolí Svitavy a z opevnění se nic nedochovalo, neboť rozsáhlé budovy klášterní a hospodářské setřely jejich stopy. S hradiskem dával do souvislosti pohřebiště u Rebešovic. Domnívám se, že Červinkovy závěry velmi a nadlouho ovlivnily otázky, které si ohledně této lokality kladli další badatelé, zvláště archeologové. Částečně ovlivnily i podobu jejich argumentace.⁹

V obou poválečných monografiích Josefa Poulíka¹⁰ chybí ještě zmínka o Rajhradě, jenž tehdy ještě nebyl zkoumán; pouze do soupisu prvně jmenovaného díla bylo zahrnuto pohřebiště u Rebešovic, tj. dnešní rajhradské.¹¹ V další monografii z roku 1960¹²

³ Beda DUDÍK, *Geschichte des Benediktiners-Stiftes Raygern in Markgrathum Mähren I*, Brno 1849, s. 59–61; Josef POULÍK, *Staroslovanská Morava*, Praha 1948, s. 171–172.

⁴ Gregor WOLNY, *Geschichte des Benediktinerstiftes in Raigern*, Praha 1829, s. 1; B. DUDÍK, *Geschichte I*, s. 57–59; Vladimír HÁJEK, *Pohled do minulosti Rajhradu*, Rajhrad 1966, s. 12–13.

⁵ Falzum vydané údajně Břetislavem I. roku 1045 v Praze, CDB I, č. 379, s. 354, a falzum hlásící se k roku 1048, vydané údajně v Rajhradě, CDB I, č. 381. Pasáže těchto listin, hovořících o zaniklém hradisku, jsou citovány v práci J. SKUTIL, *Raně středověký Rajhrad...*, s. 235.

⁶ Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA), fond E 6 Benediktini Rajhrad (dále fond E 6), Sběrka starých plánů a map, sign. Pd 5, Pd 6, Pf 4, Pl 2.

⁷ Inocenc Ladislav ČERVINKA, *Slované na Moravě a říše velkomoravská*, Brno 1928, s. 93.

⁸ I. L. ČERVINKA, *Morava za pravěku*, Brno 1902.

⁹ Čeněk STAŇA, *Zjišťovací výzkum na slovanském hradišti v Rajhradě*. In: Přehledy výzkumů ČSAV Brno (dále PV) 1960, Brno 1961, s. 92; Týž, *Staroslovanské hradiště v Rajhradě*. In: Archeologie-vlastivěda-etnografie 1969–I, s. 16–20. Domnívám se, že zde má původ často uváděná lokalizace rajhradského kláštera nad soutok Svitavy a Svatky. V tuto chvíli neznám pramen, který by tuto situaci dokládal, žádný pramen necituje ani I. L. Červinka a ostatní práce. Podle plánu klášterních pozemků (MZA Brno, fond E 6, Sběrka, sign. Pl 2) a kopie I. vojenského mapování (Státní ústřední archiv v Praze, fond Josefské mapování, Morava, inv.č. 90) je tok protékající mezi Loučkou a Rajhradnicemi jednoznačně bočním ramenem Svatky a ústí do mlýnského náhonu zhruba v místech jeho největšího východo-západního ohybu východně od bývalých Čeladic. Situace v raném středověku mohla být i výrazně odlišná od situace předregulační, konkrétní informace k tomu však dnes nemáme.

¹⁰ J. POULÍK, *Staroslovanská...*; Týž, *Jižní Morava – země dávných Slovanů*, Praha 1950.

¹¹ Týž, *Staroslovanská...*, s. 171–172; Hana HANÁKOVÁ – Č. STAŇA – Milan STLOUKAL, *Velkomoravské pohřebiště v Rajhradě*, Praha 1986, s. 7.

¹² J. POULÍK, *Starí Moravané budují svůj stát*, Gottwaldov 1960, s. 127–128.

popisuje Josef Poulík rajhradské hradiště, mezitím již archeologicky zkoumané, jako plochu vymezenou tzv. Anneisovými valy. Mělo podle něj nepravidelný tvar s delší osou přes 500 m dlouhou, orientovanou SV-JZ, a s výměrou opevněné plochy větší než 12 ha. Konstatuje, že výzkum z roku 1952 (viz další odstavec) odkryl vrstvy se stopami požáru.¹³ Nálezy datuje do 2. poloviny 9. a 1. poloviny 10. století. V této práci se poprvé, pokud je mi známo, objevuje myšlenka, že se hradiště celým svým charakterem podobá Petrově louce u Strachotína nebo Pohansku u Břeclavi,¹⁴ což po mém soudu opět velmi dlouho ovlivňovalo názory na dataci a funkci rajhradského hradiska.

V roce 1951 proběhla v okolí rajhradského kláštera první sondáž. Provedl ji Jindra Nekvasil v klášterní zahradě.¹⁵ Byly přitom zjištěny kulturní vrstvy, datované do 9.–10. století; některé z nich byly později interpretovány jako destrukce velkomoravského opevnění.¹⁶ Výsledky této sondáže, tak jak byly bezmála o půl století později publikovány, se budu na jiném místě zabývat podrobněji. V letech 1952–1953 bylo také z větší části prozkoumáno rebešoviccké (dnes rajhradické) pohřebiště.¹⁷

Roku 1960 provedl v okolí rajhradského kláštera Čeněk Staňa zjišťovací výzkum s cílem posoudit vztah rajhradského hradiska ke Starým Zámkům u Líšně a pozdějšímu přemyslovskému Brnu.¹⁸ Jeho výsledky se měly stát základem dalšího zkoumání této lokality; k pokračování terénních výzkumů však bohužel došlo až mnohem později a jednalo se o záchranné akce menšího plošného rozsahu. Sondážím předcházelo archivní studium starých map. Sondy byly položeny s ohledem na známý průběh tzv. Annaisova valu s cílem zachytit jej a zjistit jeho původ a také stanovit stratigrafii osídlení. Sonda položená severně a vně Annaisových valů nepřinesla doklady osídlení. Na východním břehu novodobého koryta Svatky mezi vlastním řečištěm a levou povodňovou hrází byly zachyceny jednak pozůstatky požárem zaniklých zemnic, jednak destrukce zdi v místech, kde se zahýbala. Tuto situaci autor výzkumu interpretoval jako nepochybné pozůstatky Annaisova valu a vyslovil přesvědčení, že Annaisův plán zobrazuje skutečně velkomoravské opevnění. K tomuto přesvědčení jej vedl především nález keramiky na povrchu destrukce zdi; tato keramika byla nejprve datována do 11.–12. století (v současnosti je již v souladu s vývojem poznání středověké keramiky na jižní Moravě její datace přehodnocena na přelom 12. a 13. století). Orientace nalezených zemnic podle autora výzkumu respektovala směr valu. Akropoli

¹³ Tamtéž, s. 127.

¹⁴ Tamtéž, s. 128.

¹⁵ Jindra NEKVASIL, *Výzkum v Rebešovicích na Moravě*. In: *Archeologické rozhledy* 6, 1954, s. 437; Č. STAŇA *Zjišťovací výzkum...*, s. 92; Týž, *Staroslovanské hradiště...*, s. 17–18; Týž, *Anfänge des Klosters in Rajhrad im Lichte der archäologischen Quellen*. In: J. KUBKOVÁ – J. KLÁPŠTĚ – M. JEŽEK – P. MEDUNA a kol. (ed.): *Život v archeologii středověku*, Praha 1997, s. 599–601.

¹⁶ Poprvé, pokud je mi známo, v Č. STAŇA, *Anfänge...*, s. 601.

¹⁷ J. NEKVASIL, *Výzkum v Rebešovicích...*; H. HANÁKOVÁ – Č. STAŇA – M. STLOUKAL, *Velkomoravské pohřebiště...*, s. 7.

¹⁸ Č. STAŇA, *Zjišťovací výzkum na slovanském hradišti...*; Týž, *Staroslovanské hradiště...*

hradiště spatřoval v západní části pod klášterními budovami, která je na Annaisově plánu¹⁹ oddělena od ostatní plochy valem a kde byl v době výzkumu terén o 1–2 m výše než východněji položená pole. Po publikaci výsledků těchto sondáží se existence velkomoravského hradiště zdála být bezpečně prokázána a dlužno dodat, že ji zhruba po čtyřicet let skutečně nebyl důvod zpochybňovat. Podrobnější popis nálezové situace včetně části kresebné dokumentace však byl opět zveřejněn až ke konci 20. století.²⁰ I touto situací se budu podrobněji zabývat.

Počátkem 70. let 20. století bylo na svazích rebešovického návrší prozkoumáno druhé velkomoravské pohřebiště, ležící na katastru Rajhradu, a zbytek pohřebiště rajhradického.²¹

Pozdější odborná literatura se snažila především vysvětlit význam Rajhradu ve struktuře velkomoravského Brněnska. Na základě již zmiňované typologické příbuznosti se Strachotínem a Pohanskem u Břeclavi se mu přikládala funkce refugia, vzniklého ke konci 9. století v místech koncentrace osídlení, nebo snad i dvorce.²² Uvažovalo se i o tom, že Rajhrad mohl chránit přechod dálkové cesty přes řeku, k čemuž vedl výklad známé zakládací listiny rajhradského kláštera, kde je doloženo mýto na mostě.²³ Především se však hledalo vysvětlení, jaký vztah mělo toto rozlehlé hradiště ke Starým Zámkům a jakou mělo funkci v rámci celého velkomoravského státu. Nejvíce se touto problematikou zabýval Čeněk Staňa. Řadí Rajhrad spolu s Pohanskem u Břeclavi, Pohanskem u Nejdku a Petrovou Loukou u Strachotína mezi relativně rozsáhlá hradiska oválného půdorysu, vyskytující se v nížinných polohách v úrodné krajině a mající funkci hospodářských středisek, organizovaných centrální mocí. Jejich jádrem byl podle Čenka Stani velmožský dvorec, obdobný karolinské curtis. V době ohrožení země měla tato hradiska mít i funkci obrannou, popřípadě sloužit jako refugia pro okolní obyvatelstvo.²⁴ Čeněk Staňa soudí, že pokud vycházel podnět

¹⁹ MZA, fond E 6, Sběrka, sign. Pd 5 a Pd 6.

²⁰ Č. STAŇA, *Anfänge...*

²¹ Týž, *Záchranný výzkum na slovanském pohřebišti v Rajhradě (okr. Brno-venkov)*. In: PV 1972, Brno 1973, s. 58–59; Týž, *Pokračování výzkumu na slovanském pohřebišti v Rajhradě (okr. Brno-venkov)*. In: PV 1973, Brno 1974, s. 66–67; Týž, *Třetí sezona na výzkumu slovanského pohřebiště a horákovského sídliště v Rajhradě (okr. Brno-venkov)*. In: PV 1974, Brno 1975, s. 44–45; H. HANÁKOVÁ – Č. STAŇA – M. STLOUKAL, *Velkomoravské pohřebiště...*

²² Dana CEJNKOVÁ – Zdeněk MĚŘÍNSKÝ – Ludmila SULITKOVÁ, *K problematice počátků města Brna*. In: Československý časopis historický 32, 1984, s. 251–252; Z. MĚŘÍNSKÝ, *K vývoji osídlení v brněnské oblasti od doby stěhování národů a k nejstarším dějinám Brna do vydání tzv. zakládacího privilegia v roce 1243*. In: *Najstaršie dejiny Bratislavy*, Bratislava 1988, s. 257; Týž, *Vývoj osídlení v brněnské oblasti v 6. – 13. století*. In: *Vlastivědný věstník moravský* 11, 1988, s. 112; Týž, *Celkový vývoj osídlení brněnské oblasti do vzniku institucionálního města (problémy a perspektivy dalšího výzkumu)*. In: *Brno v minulosti a dnes (dále BMD)* 11, 1993, s. 15; Týž, *Úvodem – Brno mezi léty 1091–1243*. In: BMD 13, 1995, s. 9. V těchto článcích se dokonce hovoří o velkém *jednodílném* útočištném hradišti.

²³ D. CEJNKOVÁ – Z. MĚŘÍNSKÝ – L. SULITKOVÁ, *K problematice...*, s. 254.

²⁴ Č. STAŇA, *Mährische Burgwälle im 9. Jahrhundert*. In: H. FRIESINGER – F. DAIM (ed.), *Die Bayern und ihre Nachbarn II*, Wien 1985, s. 173–177; Týž, *Velkomoravské počátky Brněnska*. In: *Rodná země*, Brno 1988, s. 173–174; Týž, *Staré Město a velkomoravská hradiště*. In: *Staroměstská výročí*, Brno–Uherské Hradiště 1990, s. 74.

k jejich zřizování z mocenských center rodícího se státu, pak lze takový objekt v úvalu Svitavy a Svatky pokládat za výraz mojmírovské moci, omezující tímto způsobem svrchovanost starého regionálního centra na Starých Zámčích u Líšně a jeho lokálního dědičného vládce.²⁵ Hradisko měli spravovat dosazení knížecí lidé a na tento dualismus mají zřetelně ukazovat obě pohřebiště, nejméně z větší části současná. Zánik velkomoravského Rajhradu souvisel podle Čenka Stani se zánikem velkomoravské ústřední moci. V 11. století by pak na hospodářské, kulturní a duchovní funkce dřívějšího hradiska navázal benediktinský klášter.²⁶

Vzhledem k pozdější sakrální funkci lokality není divu, že se na rajhradském hradišti předpokládala i existence velkomoravské církevní stavby.²⁷ Úvahy o sakrální funkci velkomoravského Rajhradu podporovala bezesporu silná cyrilometodějská tradice, udržovaná v místním benediktinském prostředí přinejmenším od 18. století.²⁸ Podporovala je i zpráva zaznamenaná Bedou Dudíkem, podle níž byly v 1. polovině 18. století při odstraňování starých klášterních budov pod základy starého románského kostela objeveny základy ještě staršího kostela,²⁹ a svým způsobem k nim přispěl i Šafaříkův výklad toponyma jako místa, kde byly provozovány pohanské reje (viz níže). Poté, co byla roku 1986 zachycena sondou naproti barokní klášterní knihovně v nadloží kulturní vrstvy s velkomoravskou keramikou vrstva stavební destrukce, obsahující kromě úlomků pískovce a vápence i maltu se stopami vypálené hlíny, upomínající na maltu známou z velkomoravských kostelů,³⁰ tyto úvahy ještě zesílily.³¹ Ještě v poměrně nedávné době považoval Jan Skutil Rajhrad dokonce za duchovní centrum velkomoravského Brněnska a uvažoval o translaci patrocinia sv. Petra do Brna.³²

Rajhradské hradisko, tak, jak bylo v odborné literatuře popsáno a interpretováno, se stalo pevnou součástí dějin Velké Moravy a je odbornou veřejností přijímáno dosud.³³

K důležitému zlomu v bádání o velkomoravských dějinách Rajhradu došlo roku 1993. V dubnu proběhl záchranný výzkum v klášterní zahradě a v říjnu v rajské zahradě. Oba výzkumy překvapivě nezachytily středohradištní osídlení, které by odráželo

²⁵ Č. STAŇA, *Velkomoravské počátky...*, s. 174; Týž, *Anfänge...*, s. 597.

²⁶ Týž, *Anfänge...*, s. 597.

²⁷ Naposledy Josef UNGER, *Archeologický výzkum církevní architektury jižní části okresu Brno-venkov*. In: Jižní Morava (dále JM) 30, 1994, s. 26.

²⁸ Částečně se opírající o zprávy listinných falz; B. DUDÍK, *Geschichte I...*, s. 61; V. HÁJEK, *Pohled do minulosti...*, s. 16.

²⁹ B. DUDÍK, *Geschichte I...*, s. 61; Týž, *Geschichte des Benediktiners-Stiftes Raygern in Markgrathum Mähren II*, Vídeň 1849, s. 327; V. HÁJEK, *Pohled do minulosti...*, s. 16.

³⁰ L. BELCREDI – J. UNGER, *Zjištění v areálu slovanského hradiska u Rajhradu* (okr. Brno-venkov). In: PV 1986, Brno 1989, s. 65.

³¹ Srovnej J. UNGER, *Archeologický výzkum...*, s. 26.

³² J. SKUTIL, *Nejstarší patrocinia v Brně a na Moravě (Diskuse k referátu dr. Metoděje Zemka, CSc.)*. In: BMD 11, 1993, s. 102.

³³ Srovnej především Č. STAŇA, *Anfänge...*, s. 597; Michal LUTOVSKÝ, *Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2001, s. 281.

velký význam místa v této době, zato doložily několik metrů mocnou stratigrafickou sekvencí vrstev od 13. století po novověk v nadloží nivních uloženin.³⁴ Před 13. stoletím tedy na většině plochy jihozápadní části musela existovat výrazná terénní deprese. Tento fakt, pokud je mi známo, zůstal prozatím odbornou literaturou nepovšimnut. Ani pozdější výzkumy v areálu kláštera³⁵ středohradištní osídlení nezachytily.

Poznámky k použité metodě

Dříve, než se začnu zabývat výsledky archeologických výzkumů, ráda bych se vyjádřila k pracovnímu postupu, který jsem použila.³⁶ Pokud se budu chtít zabývat důsledně velkomoravským (nebo lépe řečeno středohradištním) osídlením lokality z pohledu archeologa (zdůrazňuji!), musím tak činit na základě archeologických pramenů (zveřejněné terénní dokumentace) a s využitím archeologické metody (zde konkrétně posouzení stratigrafie jednotlivých sond). To mohu až na výjimky, které představují nálezovou situaci z archeologických výzkumů, studium archivních plánů klášterního okolí a seznámení se s radikální změnou říční sítě v 19. století, s čistým svědomím učinit, aniž bych přihlížela k mladším dějinám lokality, či ještě lépe řečeno k tomu, co o nich bylo již napsáno. Archeologické prameny představují k velkomoravskému osídlení okolí rajhradského kláštera prameny primární, tedy pocházející přímo ze středohradištního období. Naprosto jiné vypovídací možnosti pak mají k tomuto problému ostatní společenské vědy, zvláště jazykověda (toponomastika) a historie (především diplomatika). Pro úplnost se pokusím v následujících odstavcích demonstrovat, co mohou výsledky těchto věd napovědět přímo k mnou řešenému problému.

Filologické výklady toponyma *Raygrad* jsou mi známy tyto: v 19. století existoval církevní výklad klášter = hrad v ráji.³⁷ Podle Pavla Josefa Šafaříka prostý věcný výklad slova *rajhrad* znamená hrazené, nejčastěji oválné místo, kde se naši pohanští předkové scházivali ke svým kultovým slavnostem.³⁸ Bylo-li tomu tak, pak měl náš rajhrad v té době kultový význam asi podobně jako Tuřany, kde snad byl uctíván pohanský bůh Tur, nedaleké Nebovidy, kde údajně vzdávali poctu Svantovitovi a konečně návrší dnešního Petrova v Brně, kde podle Středovského bylo kultové středisko k oslavám Perunovým.³⁹ Další filologický výklad je obsažen v díle Inocence Ladislava Červinky (viz kapitola Shrnutí názorů). Ladislav Hosák a Rudolf Šrámek konstatují, že není zřejmé, jestli toponymum *Rajhrad* znamená apelativní označení „rajský hrad“, tj. hrad pěkný, silný, nebo hrad u místa či kláštera zvaného Ráj, nebo ve

³⁴ J. UNGER, *Nová zjištění a nové otázky z areálu rajhradského kláštera*. In: JM 31, 1995, s. 218.

³⁵ Petr KOS, *Rajhrad 2000–2001*, Nálezová zpráva v archivu ÚAPP Brno, č.j. 318/01.

³⁶ Viz poznámka č. 1.

³⁷ J. SKUTIL, *Raně středověký Rajhrad...*, s. 238.

³⁸ Citováno dle V. HÁJEK, *Pohled do minulosti...*, s. 14.

³⁹ Tamtéž.

významu „Rajův hrad“. Za pravděpodobnější považují výklad „rajský hrad“ a vyslo-
vují se pro velké stáří toponyma.⁴⁰ Nejnověji se otázce toponyma *rajhrad* věnoval Jan
Skutil. Seznámila jsem se se dvěma jeho články k této tématice.⁴¹ V obou vysvětluje
autor slovo *rajhrad* nejpravděpodobněji jako sídliště nebo hradiště v kraji bohatém
na vodu i obilí.⁴² Necítím se oprávněna posuzovat lingvistickou argumentaci a zpo-
chybňovat jakkoli její věrohodnost, po prostudování obou článků však musím kon-
statovat, že autor vysvětluje skutečně pouze význam toponyma a počítá při tom
s přesně takovým sídlištním útvarem, jaký mu nabízí historická a archeologická lite-
ratura. Výklad toponyma, pokud se jej rozhodneme přijímat, pak konkrétně v tomto
případě evidentně přináší mnohem méně informací než například předregulační plá-
ny říční sítě či geologicko-hydrologický průzkum. Co se týče studia starých patrocini-
nií, pro velkomoravský Rajhrad snad ještě více než pro jiné lokality platí, že je nutno
nejprve bezpečně prokázat existenci velkomoravské sakrální stavby a pak teprve máme
právo hypoteticky uvažovat o patrociniu, o jeho stáří či o jeho možné translaci do
Brna. Bez bezpečně prokázané existence sakrální stavby totiž diskuse o patrociniu
postrádají reálný základ. Rajhrad vysoce pravděpodobně nebyl takovým duchovním
centrem celého Brněnska, jak se domníval J. Skutil,⁴³ alespoň pro to neznám dosta-
tečné důkazy (důkazem v žádném případě není pozdější sakrální funkce lokality).

Stručný souhrn diplomatického bádání, týkajícího se nejstarších rajhradských lis-
tin, přináší opět studie Jana Skutila,⁴⁴ který v ní zároveň konstatuje, že prošetření
historických skutečností je potřeba ponechat budoucímu bádání. Diplomatické bádá-
ní by se v budoucnu bezpochyby mělo pokusit zjistit, jakého období se mohou týkat
údaje středověkých falz, už kvůli studiu nejstarších dějin kláštera. Při vědomí, co
všechno tato falza vypovídají o rajhradském hradisku (dokládají hradisko zaniklé
před vznikem nejstaršího kláštera a jeho jméno), se však nedomnívám, že by se takto
ještě mohlo podařit osvětlit dějiny lokality v 9. či 10. století výrazněji, než se stalo
dosud.

Jedinou metodou, kterou lze s jistotou získat podrobnější informace o charakteru
středohradištního osídlení na lokalitě, tedy skutečně zůstává archeologický výzkum.
Okolí rajhradského kláštera bylo sice zkoumáno jen v menší míře, všechny sondáže
však přinesly důležité poznatky. Kromě výsledků sondáží Jindry Nekvasila z roku
1951 a Čenka Stani z roku 1960, Ludvíka Belcrediho a Josefa Ungera z roku 1986
a Josefa Ungera z roku 1993⁴⁵ jsem využila doplňkově ještě archivní plány.⁴⁶ Sezná-

⁴⁰ Citováno dle J. SKUTIL, *Raně středověký Rajhrad...*, s. 238.

⁴¹ J. SKUTIL, *Raně středověký Rajhrad...*, s. 235–253; Týž, *Nejstarší zápisy jména Brna a sídlišť v jeho okolí s vý-
klady etymologickými i s interpretací literárních zpráv*. In: BMD 11, 1993, s. 66–77.

⁴² Týž, *Raně středověký Rajhrad...*, s. 238–240; Týž, *Nejstarší zápisy...*, s. 67.

⁴³ Týž, *Nejstarší patrocinia...*, s. 102.

⁴⁴ Týž, *Raně středověký Rajhrad...*, s. 242–244.

⁴⁵ Č. STAŇA, *Anfänge...*; L. BELCERDI – J. UNGER, *Zjištění v areálu...*; J. UNGER, *Nová zjištění a nové otázky...*

⁴⁶ Citovány v poznámce č. 6.

mila jsem se i s publikovanými výsledky vrtů Geotestu,⁴⁷ článek však obsahuje jen jejich shrnutí a nezveřejňuje přesnější polohu jednotlivých vrtů, takže jsem jej využila jen okrajově. Shrnutí výsledků vrtů však po mém soudu neodporuje zjištěním z rajské a klášterní zahrady.

Nejzávažnějším důvodem, proč se existence rajhradského velkomoravského hradiště po dlouhou dobu jevila jako nepochybná, byla kromě výpovědi listin existence valů neznámého stáří, které byly považovány za jeho opevnění. Budu proto přednostně věnovat pozornost těm situacím z archeologických výzkumů, které měly toto opevnění zachytit. Pokusím se také na základě novějších výzkumů zformulovat, proč je v tuto chvíli vysoce nepravděpodobné velkomoravské stáří valů zachycených na plánech z 18. století. Zcela na závěr se dotknu existence velkomoravské církevní stavby.

Rozbor publikované archeologické situace s důrazem na raně středověké osídlení

Z výzkumů Čenka Stani se budu na tomto místě zabývat pouze situací v sondě 13. Na povrchu tenké destrukce zdi, zachycené v místech předpokládaného ohybu tzv. Anneisova valu, a také vně této destrukce, v místech předpokládaného (!) příkopu, byla nalezena keramika z přelomu 12. a 13. století, odpovídající vrstvě C z výzkumu v rajské zahradě kláštera.⁴⁸ Z řezu destrukcí se nálezy získat nepodařilo. Samotné základy zdi či valu ovšem zachyceny nebyly, autor výzkumu díky sklonu destrukce předpokládá, že základ zdi původně ležel výše a destrukce se zachovala, protože spadla do příkopu.⁴⁹ Když pomíneme, že výkop takového příkopu zřejmě nebyl rozlišen, nabízí se v tomto případě otázka, jestli máme vůbec co do činění s intaktní stratigrafickou situací. Mohlo by se totiž skutečně jednat o pozůstatek rozplanývaného tělesa Anneisova valu po jeho srovnání v 18. či 1. polovině 19. století (nejpozději a nejspíše s regulačními pracemi, což připouští i Čeněk Staňa), sonda byla ostatně situována s ohledem na jeho průběh; s menší pravděpodobností mohlo jít i o jinou přemístěnou situaci. K této úvaze mě vede poznámka autora výzkumu: „...*Kvůli eventuální identifikaci odkrytého místa na starém plánu byla sonda rozšířena o 2,5 m východně, pod terénní stupeň, který vznikl při regulaci v 19. století. Pod trávou zde byla 40–80 cm mocná vrstva hnědé hlíny, která k východu narůstala v protipovodňovou hráz. Pod touto vrstvou se nacházelo pokračování kamenné destrukce zjištěné v sondě, která odbočovala ze směru východ-západ k severu, eventuálně k SSV...*“⁵⁰ Keramika zachycená na povrchu kamenné destrukce tedy v tomto případě vůbec nemusí odrážet dobu zániku zdi, z níž pochází destrukce, neboť můžeme důvodně před-

⁴⁷ Jaroslav DVOŘÁK, *Geologická pozice kláštera v Rajhradě, složení a původ stavebního materiálu*. In: JM 31, 1995, s. 228–231.

⁴⁸ Č. STAŇA, *Anfänge...*, s. 607–608; J. UNGER, *Nová zjištění a nové otázky...*, s. 218–220.

⁴⁹ Č. STAŇA, *Anfänge...*, s. 607.

⁵⁰ Tamtéž.

pokládat její přemístění na povrch destrukce v novověku. I kdybychom připustili možnost, že tato keramika datuje zánik zdi (lépe řečeno vznik kamenné destrukce) současně se vznikem vrstvy C v rajské zahradě, je na místě jedna poznámka. Bude-li trvat na současnosti vzniku valu či zdi se stavební aktivitou doloženou ve vrstvě B v rajské zahradě,⁵¹ pak musíme vzít v úvahu stratigrafický vztah vrstvy B k více než 2 m silné vrstvě nivních uloženin (vrstva A).⁵² Dokumentují-li tyto nivní uloženiny masivní zarovnávaní říční nivy v souvislosti s počátkem odlesňování vrchovin koncem raného středověku, vrstva B vytvořená na nich by byla mladší a nebude tedy s největší pravděpodobností odrážet aktivitu z 9. století. Keramika nalezená ve vrstvě B také příliš nesvědčí o středohradištním stáří vrstvy.⁵³ K dataci vrstvy B i keramiky z ní se vyjádřím podrobněji na jiném místě.

K zamyšlení nutí i zjištění Jindry Nekvasila v sondě AB v poloze Lým.⁵⁴ Publikován byl nářez jižní části sondy a odpovídající východní profil. Nejspodnější vrstvu na tomto řezu představuje hnědá jílovitá vrstva. Při jejím povrchu zhruba mezi 14,5 m–16 m sondy se nacházela vrstva kamenů. Destrukční vrstva, nacházející se cca mezi 16. a 17. metrem sondy, přibližně 20 cm silná a 120 cm dlouhá, byla tvořena oranžovou propálenou hlínou, zuhelnatělými zbytky dubových trámů, které původně ležely ve směru východ-západ, a z šedé hlíny silně promísené popelem. Tato požárová destrukce vytváří čoučku při povrchu hnědé jílovité vrstvy. Černá humusovitá vrstva, představující velkomoravský horizont hradiska a obsahující většinu keramických nálezů ze sondy, překrývá tuto destrukci, interpretovanou zde jako destrukci velkomoravského opevnění.⁵⁵ Zmíněná kulturní vrstva by se tedy vytvořila až po jeho zániku. V tomto případě by pak vysoce pravděpodobně nešlo o pozdně vzniklé opevnění, zvyšující bezpečnost Starých Zámků,⁵⁶ ani o refugium vzniklé v místech koncentrace osídlení koncem 9. století.⁵⁷ U takovéto situace bych očekávala opačný stratigrafický vztah vrstev. Podle mého názoru lze však připustit ještě i jiný výklad nálezové situace v sondě AB. Není vyloučeno, že černá vrstva vznikla v krátkém časovém odstupu od vzniku požárové destrukce a představuje planýrku (mazanice částečně vytváří v rámci černé humusovité vrstvy čoučku). Situace zakreslená mezi 11. a 12. metrem sondy také na řezu poněkud evokuje výkop zahloubený do starších vrstev (nejspodnější z nich je v textu popsána jako vyклиňující na 11. metru).⁵⁸ Profil v těchto místech bohužel nebyl dokreslen do stejné hloubky jako ve východní části (předpokládám, že zde byla sonda zkoumána do menší hloubky, popřípadě že je vynecháno místo, kde

⁵¹ Č. STAŇA, *Anfänge...*, s. 608.

⁵² J. UNGER, *Nová zjištění a nové otázky...*, s. 218–219.

⁵³ Tamtéž, s. 224, obr. 7:5.

⁵⁴ Č. STAŇA, *Anfänge...*, s. 598–599.

⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁶ Č. STAŇA, *Velkomoravské počátky...*, s. 175.

⁵⁷ D. CEJNKOVÁ – Z. MĚŘÍNSKÝ – L. SULITKOVÁ, *K problematice...*, s. 251–252.

⁵⁸ Č. STAŇA, *Anfänge...*, s. 599.

byly nalezeny žernovy), takže nemohu zcela vyloučit ani opačný stratigrafický vztah vrstev a případných výkopů. Jak tato situace, tak situace ze sondy 13 přinášejí dnes spíše otázky než důkazy a obě by si zasloužily ověření revizním výzkumem.

Nejdůležitější zjištění, silně zpochybňující totožnost Anaisových valů s velkomoravským opevněním, přinesly výzkumy z roku 1993.⁵⁹ Obě sondy v klášterní zahradě i sonda v rajské zahradě doložily v úrovni 184,5–184,6 m n.m. povrch hnědavých nivních hlín (vrstva A). V rajské zahradě byla zjištěna mocnost těchto vrstev vyšší než 2 m. Tyto hlíny jsou mladoholocénního stáří, blíže bohužel datovány nebyly.⁶⁰ V klášterní zahradě v obou případech na tyto hlíny nasedalo kulturní souvrství o zjištěné mocnosti cca 2,3 m, jehož spodní část je podle keramiky datovatelná do 1. poloviny 13. století. V rajské zahradě bylo proříznuto souvrství do hloubky 3–4 m od povrchu (od úrovně počátku výzkumu v nadmořské výšce 186,9 m; novodobý povrch rajského dvora ležel cca v nadmořské výšce 187,8 m). Na nivní hlíny (A) nasedalo souvrství (B), skládající se z vrstvy s maltou a úlomky hornin, které nesou stopy po pálení vápna, tenké vrstvičky s kousky mazanice a zlomkem keramiky a další vrstvou malty s úlomky hornin. V jihovýchodní části profilu tato vrstva mizela. Na toto souvrství nasedala černá kulturní vrstva (C), obsahující charakteristickou pozdněhradištní keramiku datovatelnou do 1. poloviny 13. století. Vrstva B je dokladem nejstarší archeologicky doložené stavební aktivity na lokalitě. Autor výzkumu konstatuje, že neobsahovala dostatečně průkazný materiál, podle stratigrafické situace však pochází nejpozději z počátku 13. století. Vyobrazený fragment keramiky⁶¹ podle mého názoru nebude pocházet ze střední doby hradištní. Nález sice neznám z autopsie, takže se k dataci nemohu vyjádřit s jistotou, okrajová profilace fragmentu by však na Brněnsku odpovídala spíše keramice přelomu 12. a 13. století.⁶² Pro období zhruba do poloviny 11. století jsem k tomuto tvaru okraje nenašla analogii.⁶³

Srovnáme-li výsledky sondáží Josefa Ungera s výzkumy Jindry Nekvasila a Čeňka Stani, které zachytily v nevelké hloubce přibližný povrch velkomoravského osídlení,⁶⁴ můžeme usoudit, že před 13. stoletím byl v okolí rajhradského kláštera členitější terén než dnes. Terénní reliéf byl dorovnan mladoholocénními nivními uloženinami a především lidskou aktivitou v průběhu středověku a novověku (nárůst terénu a jeho původně větší členitost dokládají i výzkumy z roku 2001 v okolí klášterního kostela, fary a z rajské zahrady).⁶⁵

⁵⁹ J. UNGER, *Nová zjištění a nové otázky...*, s. 218–228.

⁶⁰ J. DVOŘÁK, *Geologická pozice...*, s. 228.

⁶¹ J. UNGER, *Nová zjištění a nové otázky...*, s. 224, obr. 7:51.

⁶² Irena LOSKOTOVÁ – Rudolf PROCHÁZKA, *Keramik von Brno (Brünn) des 12./13. Jahrhunderts*. In: Pravěk Nová řada 1996, Brno 1997, s. 199–228.

⁶³ Č. STAŇA, *Die Entwicklung der Keramik vom 8. bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts in Mittelmähren*. In: Č. STAŇA (ed.): *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert*. Internationale Tagungen in Mikulčice 1, Brno 1994, s. 267–286.

⁶⁴ Č. STAŇA, *Anfänge...*, s. 597, 598, 600.

⁶⁵ P. KOS, *Rajhrad 2000–2001...*

Bohužel nemáme přesněji datovány nivní uloženi, takže můj výrok v tomto odstavci nebude postrádat určité riziko omylu. Díky tomu, že po nivních uloženiích následovalo ve všech třech případech osídlení od 13. století do novověku, dovoluji si vyslovit alespoň vysoce pravděpodobný předpoklad, že tyto nivní uloženi vznikly koncem raného středověku, kdy máme doloženo masivní zarovnávání údolní nivy v souvislosti s odlesňováním vyšších poloh. Pokud by se v budoucnu podařilo prokázat datování nivních uloženi a zjistit jejich celkovou mocnost, bylo by tím jednou provždy vysvětleno, proč v areálu kláštera nebylo dosud zachyceno velkomoravské osídlení, zatímco v jeho východním okolí ano.

Pokud s těmito poznatky konfrontujeme známý průběh Annaisových valů, musíme konstatovat, že tyto valy obkružovaly v podstatě celý areál kláštera, tedy i jihozápadní část, kde máme před 13. stoletím doloženu výraznou terénní depresi. Domnívám se tedy, že valy musely být mladší než raně středověké a musely vzniknout minimálně po zarovnání této terénní deprese nivními uloženi, spíše ještě později. Prozatím spolehlivě nevíme, co a kdy valy Anneisova plánu vymezovaly.

V západní, nebo přinejmenším v jihozápadní části Annaisových valů, v místech pod dnešním klášterem (rozhodně ne pod celým klášterem), také nemohl v raném středověku ležet vnitřní areál hradiště.⁶⁶ Zvýšení terénu oproti východnímu okolí kláštera, kterým Čeněk Staňa argumentoval, je zde jednoznačně způsobeno vytvořením antropogenních uloženi, především suťových planýrek.

Bez zajímavosti není v této souvislosti ani nález výkopu, souvisejícího patrně s nejstarší zděnou stavební fází kláštera (po polovině 13. století), zjištěnou v roce 1993, a interpretovaného jako příkop zvyšující bezpečnost kláštera a vymezující imunitní území.⁶⁷ Nabízí se tak totiž otázka, proč nebylo využito starší opevnění.

Na závěr bych se ráda dotkla možnosti existence velkomoravské sakrální stavby. Vrstva stavební destrukce v nadloží vrstvy se středohradištní keramikou, zachycená roku 1986⁶⁸ a zpočátku dávaná do souvislosti s destrukcí velkomoravského či románského kostela,⁶⁹ by podle zběžného popisu mohla znamenat totožnou aktivitu jako vrstva B z rajske zahrádky. Stratigrafie to sice přímo nedokládá, ale ani není na překážku ztotožnění vrstev nebo alespoň aktivit, díky kterým vrstvy vznikly. Této skutečnosti by si měl podle mě hledět budoucí terénní výzkum a případně tento můj předpoklad potvrdit či vyvrátit. Není samozřejmě vyloučeno, že destrukce v této vrstvě pochází z kostela, je ale otázkou, z jak starého kostela. Po srovnání složení obou vrstev, určení stáří nivních uloženi v podloží vrstvy B a upřesnění datace keramiky z vrstvy B bychom na tuto otázku znali odpověď.

⁶⁶ Č. STAŇA, *Zjišťovací výzkum...*, s. 93.

⁶⁷ J. UNGER, *Nová zjištění a nové otázky...*, s. 225.

⁶⁸ L. BELCREDI – J. UNGER, *Zjištění v areálu...*, s. 65.

⁶⁹ J. UNGER, *Archeologický výzkum...*, s. 26.

Závěr

Jak jsem se v předchozích kapitolách snažila ukázat, velkou roli při hledání a dokazování existence rajhradského hradiska sehrála cyrilometodějská tradice mající kořeny již v 18. a 19. století, víra ve spolehlivost výpovědi listinných falz a víra ve velkomoravské stáří valů zachycených na plánech z 18. století. Okolí rajhradského kláštera bylo zkoumáno jen v malé míře a vnitřní areál kláštera, který byl donedávna z velké části zabrán armádou, nemohl být zkoumán vůbec, proto se po dlouhou dobu zdálo, že bylo toto hradisko výzkumem dokázáno.

Shrneme-li si dnešní stav vědomostí, máme v tuto chvíli prokazatelně doloženo velkomoravské sídliště, existující na dnes dorovnané terénní vlně východně od dnešního kláštera a zřejmě alespoň zčásti zaniklé požárem. Neznáme přesně jeho rozsah ani jeho prostorové možnosti dané konfigurací terénu, jistě se však odlišovalo v obou vlastnostech od plochy vymezené tzv. Annaisovy valy. Annaisovy valy pravděpodobně nebyly velkomoravského stáří, neboť by ve své jihozápadní části vedly přes terénní depresi. Za pravděpodobné bych v této části nepovažovala ani jejich dochování do novověku. V místech pod dnešním klášteřem dnes také nelze tak jako v minulosti hledat akropoli hradiště. Za samostatný problém pak považuji datování středohradištního osídlení, které bude záviset především na poznání chronologie keramiky (perspektivně by se snad mohlo podařit získat i dendrodata). V blízkém okolí rajhradského kláštera byla prozkoumána dvě pohřebiště, dokládající kromě prostého obyvatelstva lépe situovanou a bojovnickou sociální skupinu a vykazující při vzájemném srovnání rozdíly v sociální struktuře. Jakou úlohu v rámci velkomoravské říše však měli pohřbení zaživa, v tuto chvíli přesně nevíme.

Vše, co jsem výše napsala, v žádném případě nevylučuje zcela a jednou provždy existenci opevněného útvaru v blízkém okolí rajhradského kláštera. V tuto chvíli je však zřejmé, že velkomoravské osídlení mělo jinou podobu, než jaká se zde donedávna předpokládala. Pravděpodobně nebylo tak rozsáhlé a jistě mělo jinou funkci a význam v rámci Brněnska i velkomoravského státu, než jaká se mu donedávna přisuzovala. Domnívám se, že výzkumy z roku 1993 učinily souvislost tzv. Annaisových valů s velkomoravským opevněním natolik problematickou, že bude nutno existenci velkomoravského opevnění prokázat znovu a jinými argumenty než v minulosti, pokud chceme o hradisku nadále uvažovat.

V příspěvku jsem naznačila některé otázky, které by se mělo další bádání pokusit řešit. Doufám, že jeho uveřejnění vyvolá odezvu jiných badatelů, že po něm bude následovat podrobnější publikace výsledků všech zde provedených výzkumů, a že se díky němu povzbudí zájem archeologie i ostatních vědních oborů nejen o velkomoravské dějiny lokality, ale i o její pozdější historii, zejména pak o nejstarší období kláštera.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Okolí rajhradského kláštera s vyznačením tzv. Annaisova valu a sond J. Nekvasila a Č. Stani. Převzato z: Čeněk STAŇA, *Anfänge des Klosters in Rahrad im Lichte der archäologischen Quellen*. In: J. KUBKOVÁ – J. KLÁPŠTĚ – M. JEŽEK – P. MEDUNA a kol. (ed.): *Život v archeologii středověku*, Praha 1997, s. 598.
- Příloha č. 2: Půdorys a východní profil jižní části sondy AB. Vysvětlivky: 1–ornice; 2–hnědá humusovitá vrstva; 3–hnědá jílovitá vrstva; 4–šedá jílovitá vrstva; 5–černá humusovitá vrstva; 6–šedá hlína silně promísená popelem; 7–zuhelnatělé zbytky dubových trámů; 8–kameny; 9–přepálené oranžové kousky mazance. Převzato z: Čeněk STAŇA, *Anfänge des Klosters in Rajhrad im Lichte der archäologischen Quellen*. In: J. KUBKOVÁ – J. KLÁPŠTĚ – M. JEŽEK – P. MEDUNA a kol. (ed.): *Život v archeologii středověku*, Praha 1997, s. 598.
- Příloha č. 3: Rajhradský klášter. Poloha sond a profilů zkoumaných v roce 1993. Převzato z: Josef UNGER, *Nová zjištění a nové otázky z areálu rajhradského kláštera*. In: *Jižní Morava* 31, 1995, s. 219.
- Příloha č. 4: Rajhradský klášter. Profil Pf 4. Převzato z: Josef UNGER, *Nová zjištění a nové otázky z areálu rajhradského kláštera*. In: *Jižní Morava* 31, 1995, s. 219.
- Příloha č. 5: Rajhradský klášter. Keramika z vrstvy B. Převzato z: Josef UNGER, *Nová zjištění a nové otázky z areálu rajhradského kláštera*. In: *Jižní Morava* 31, 1995, s. 224.

Einige Anmerkungen zum großmährischen Rajhrad

RESÜMEE

Durch neue Untersuchungen auf dem Areal des Rajhrader Klosters hat sich gezeigt, dass es im 9. Jahrhundert an seiner Stelle wahrscheinlich kein solches befestigte Siedlungsgebilde gab, wie bis vor kurzem in der Fachliteratur angegeben. Neu wurde auch ein Teil der gezeichneten und schriftlichen Dokumentation der Untersuchungen in der östlichen Umgebung des Klosters aus den 50er und 60er Jahre veröffentlicht. Ich richtete mich auf eine Lageanalyse, welche die großmährische Befestigung erfassen sollte. Ich versuchte auch die Geschichte der Forschung zusammenzufassen und dabei zu zeigen, dass die Zyrill-und-Methodius-Tradition, die im örtlichen Benediktiner-Milieu mindestens ab dem 18. Jahrhundert erhalten wurde, den Glauben an die Richtigkeit der Informationen in mittelalterlichen Falsa und die Überzeugung von dem großmährischen Alter der Wälle auf Plänen aus dem 18. Jahrhundert großen Einfluss auf die Lösung der Problematik der großmährischen Burgstätte hatten. Seit der Zeit von G. Wolný und B. Dudík suchte man in der Umgebung des Rajhrader Klosters eine großmährische Burgstätte und bis vor kurzem deutete alles darauf, dass sie hier gefunden wurde.

Beide Untersuchungen aus dem Jahre 1993 erfassten überraschenderweise keine Besiedlung aus der mittleren Burgstättenzeit, was eine große Bedeutung des Ortes zu jener Zeit bezeugen würde. Dagegen belegen sie im Hangende über Aueablagerungen eine stratigraphische Schichtenfolge vom 13. Jahrhundert bis zur Neuzeit. Vor dem 13. Jahrhundert musste es also auf dem größten Teil der Fläche des südwestlichen Abschnitts eine ausgeprägte Geländedepression gegeben haben. Die Wälle des Annais-Plans umrundeten im Wesentlichen das gesamte Klostergelände, also auch den südwestlichen Teil. Sie mussten deshalb jünger als frühmittelalterlich sein und frühestens nach der Auffüllung der Geländedepression im südwestlichen Teil mit Aueablagerungen, und wohl noch später, entstanden sein. Vorerst wissen wir nicht zuverlässig, was die Wälle des Annais-Planes begrenzten und wann. Im westlichen oder mindestens südwestlichen Teil der Annais-Wälle, an der Stelle unter dem heutigen Kloster, konnte im frühen Mittelalter auch kein Innengelände der Burgstätte gelegen haben, wie man früher voraussetzte, weil die Geländeerhöhung gegenüber der östlichen Umgebung des Klosters hier eindeutig durch Bildung anthropogener Ablagerungen, vor allem Schuttplanierungen, verursacht wurde.

Die Überzeugung vom großmährischen Alter der sog. Annais-Wälle beeinflusste auch die Interpretation der archäologischen Situation aus den Sonden von J. Nekvasil (Sonde AB) und Č. Staňa (Sonde 13). In der Sonde 13 konnten tatsächlich Reste der

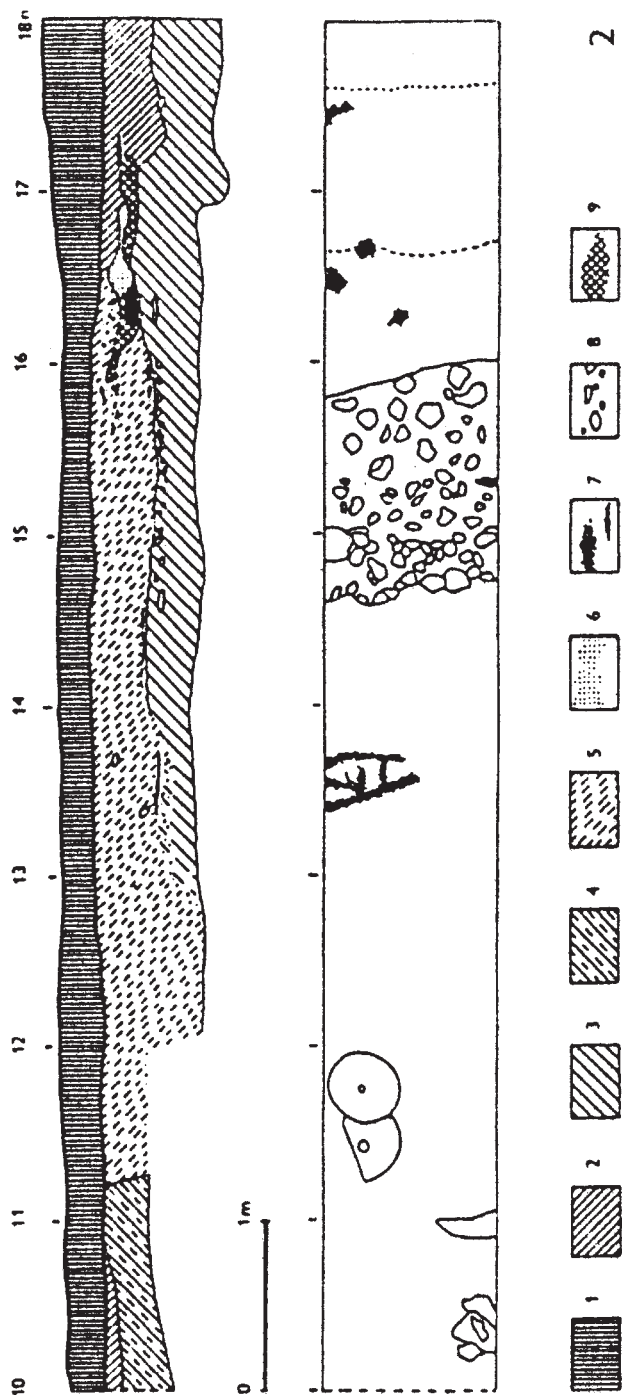
Wälle des Annais-Plans erfasst werden; weil aber die Sonde an der Stelle gelegt wurde, wo in der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts das neue Flussbett der regulierten Svratka lag, ist mit einer gestörten archäologischen Situation und Verlegung der Funde zu rechnen. Die auf einer Mauerdestruktion gefundene Keramik wird deshalb offensichtlich den Untergang der Mauer nicht zuverlässig datiert haben. Auch wenn diese Keramik die Zeit des Untergangs der Mauer widergespiegelt hätte, ist eine Anmerkung angebracht. Der Autor dieser Untersuchung hält die Entstehungszeit dieser Mauer für zeitgleich mit der Entstehungszeit der Schicht B, die 1993 im Paradiesgarten des Klosters erfasst wurde. Die Schicht B entstand allerdings erst, nachdem sich eine über 2 m starke Schicht von Auensedimenten an dieser Stelle gebildet hatte. Soweit diese Sedimente am Ende des Frühmittelalters im Zusammenhang mit dem Anfang der Entwaldung höherer Lagen entstanden (was leider zurzeit lediglich hochwahrscheinlich ist, weil sie im Rahmen des jungen Holozäns nicht näher datiert wurden), spiegelt die Schicht B erst die spätere Bauaktivität wider. Auch die in der Schicht B gefundene Keramik bezeugt kaum das Schichtalter aus der mittleren Burgstättenzeit.

In der Sonde AB wurde nachträglich eine Branddestruktion als Rest der Befestigung interpretiert. Die wichtigste Feststellung ist hier die Erkenntnis, dass diese Destruktion von einer Schicht überdeckt wurde, die nach Č. Staňa den großmährischen Horizont der Burgstätte darstellt. Wenn es sich tatsächlich um eine Destruktion der Befestigung und eine Kulturschicht handeln sollte, müsste diese Schicht erst nach dem Untergang der Befestigung entstanden sein. Dann würde diese Situation die spätere Entstehung der Befestigung kaum bezeugen. Der publizierte Schnitt durch die Situation lässt jedoch auch eine andere Interpretation der Situation zu, z. B. planierte Schichten oder einen mit Planiermasse verfüllten Aushub. Die Situation aus der Sonde AB und der Sonde 13 sollte mithilfe einer Revisionsuntersuchung überprüft werden.

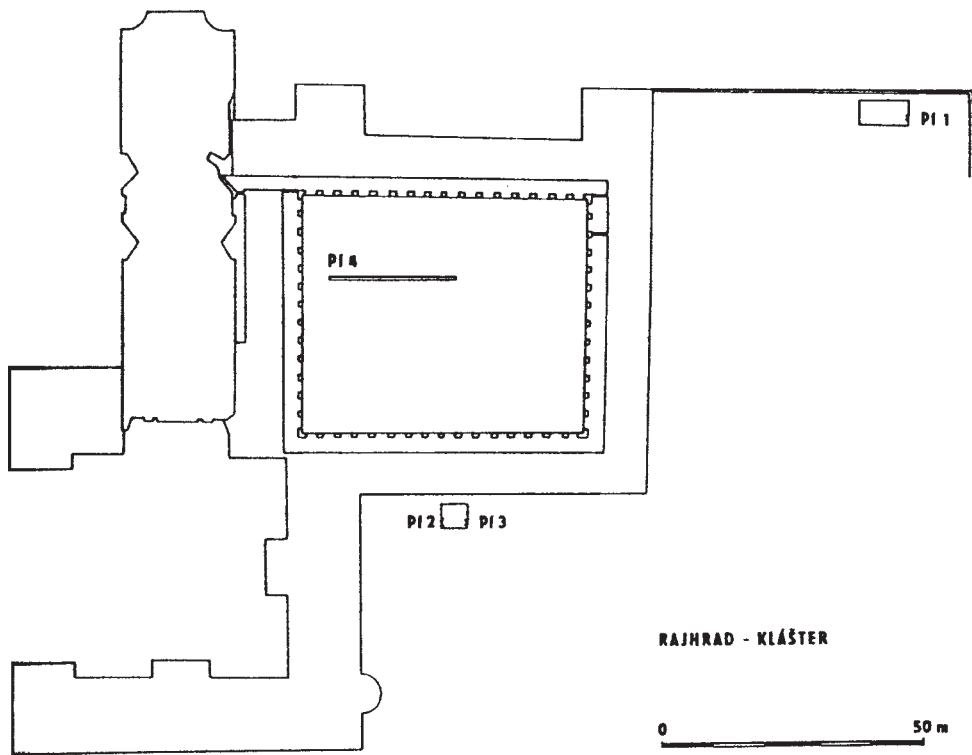
Abschließend ist die 1986 freigelegte Situation zu erwähnen, die in der Vergangenheit als eine mögliche Destruktion eines Sakralbaus interpretiert wurde. Die Beschreibung dieser Schicht entspricht annähernd der Destruktionsschicht B aus der Sonde im Paradiesgarten. Die stratigraphische Position der Destruktion aus der ersten Sonde widerspricht nicht dieser Erwägung. Wenn es in der Zukunft gelingen würde, die Aktivität zu identifizieren, welche die Entstehung der beiden Schichten hervorrief bzw. auch die Entstehung der Flutablagerungen zu datieren, würde dasselbe gelten, was bereits bei der Destruktion aus der Sonde 13 gesagt wurde.

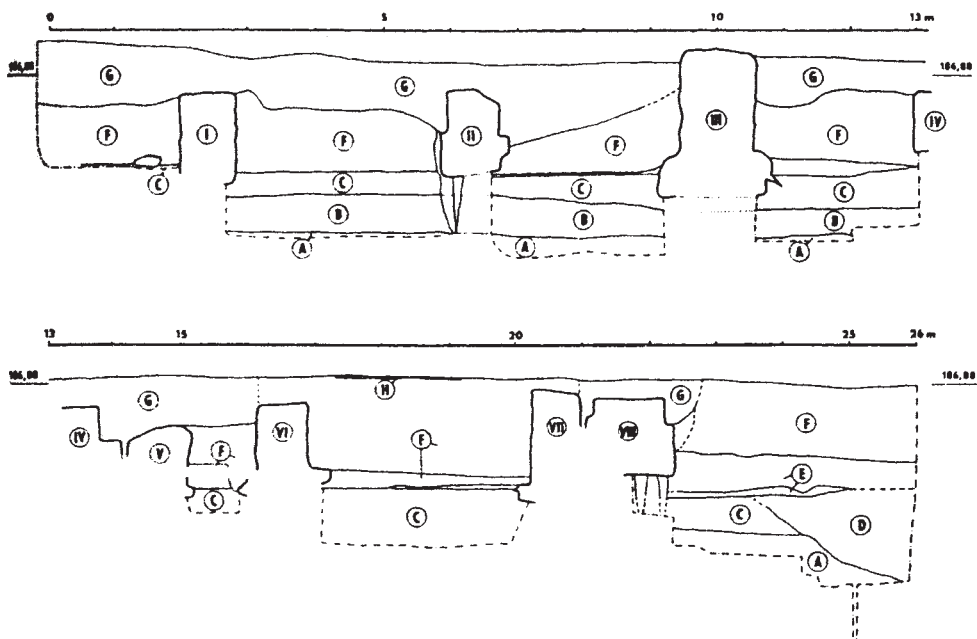
Příloha č. 1: Okolí rajhradského kláštera s vyznačení tzv. Annaisova valu a sond J. Nekvasila a Č. Stani.

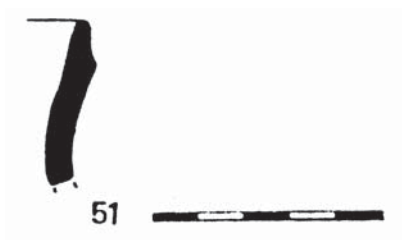
Příloha č. 2: Půdorys a východní profil jižní části sondy AB. Vysvětlivky: 1–ornice; 2–hnědá humusovitá vrstva; 3–hnědá jílovitá vrstva; 4–šedá jílovitá vrstva; 5–černá humusovitá vrstva; 6–šedá hlina silně promísená popelem; 7–zuhlňatělé zbytky dubových trámů; 8–přepálené oranžové mazance; 9–

Příloha č. 3: Rajhradský klášter. Poloha sond a profilů zkoumaných v roce 1993.

Příloha č. 4: Rajhradský klášter. Profil Pf 4.

Příloha č. 5: Rajhradský klášter. Keramika z vrstvy B.

GOBLINUS ET IOHANNES DE IGLAVIA

NĚKOLIK POZNÁMEK KE DVĚMA OSOBÁM BRNĚNSKÝCH DĚJIN 13. A 14. STOLETÍ A JEJICH ROLI V DŮLNÍM PODNIKÁNÍ

Podíl cizích odborníků na těžbě drahých kovů i na návazných ekonomicko-správních operacích lze bezpochyby považovat za jeden z charakteristických znaků společenských přeměn v českých zemích 13. věku. Stejně tak jsou nesporné úzké vazby této skupiny osob na městské prostředí. Mnoho důlních podnikatelů a specialistů z měšťanských vrstev vyšlo, pro jiné naopak představoval přechod mezi členy nejvýznamnějších městských obcí přirozené završení kariéry a příležitost ke zhodnocení získaných finančních prostředků mimo rámec nejisté horní konjunktury.¹ V určitých případech pak bářští a mincovní experti stáli přímo u zrodu některých měst jako jejich lokátoři či jako příslušníci zakladatelských, staropatricijských rodů.² Jak dokazuje známý příklad mincmistra Eberharda, nemuselo jít přitom jen o města horní, ale obecně o bohaté městské lokality, zpravidla zeměpanské, skýtající dostatečné možnosti

¹ K roli městského živilu při exploataci drahých kovů ve 13. a 14. století v Čechách a na Moravě dnes již klasicky Josef ŠUSTA, *Dvě knihy českých dějin. Kus středověké historie našeho kraje. Kniha první. Poslední Přemyslovci a jejich dědictví*, Praha 1926², s. 49–61, 64–69, 97–104; Týž, *České dějiny. II.1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935, s. 524–528, 536–538, 543–546; konkrétně na příkladu Kutné Hory Jan KOŘAN, *Dějiny dolování v rudním okrsku kutnohorském*, Praha 1950, s. 72–74. Z novějších přehledných prací s další literaturou srov. kupříkladu J. KOŘAN, *Přehledné dějiny československého hornictví I*, Praha 1955, s. 78–81; Josef JANÁČEK, *Stříbro a ekonomika českých zemí ve 13. století*. In: *Československý časopis historický* (dále ČČH) 20, 1972, s. 889–899; Rostislav NOVÝ, *Organizace a vývoj českého mincovnictví v 13. století do měnové reformy Václava II.* In: *Sborník archivních prací* (dále SAP) 24, 1974, s. 382–388, 407; František HOFFMANN, *České město ve středověku*, Praha 1992, s. 204–213; Josef ŽEMLIČKA, *Století posledních Přemyslovců*, Praha 1998, s. 291–294. Sugestivní obraz každodenního života hornických osad a mentality jejich obyvatel podal např. J. KOŘAN, *Přehledné dějiny...*, s. 197–205.

² K tomuto aspektu viz např. J. ŠUSTA, *Dvě knihy...*, s. 59–60; F. HOFFMANN, *České město ve středověku...*, s. 40; Jiří KEJŘ, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, s. 180, 292; Zdeněk MĚŘÍNSKÝ – Eva ZUMPFÉ, *Der Bergbau und die Besiedlung des südwestlichen Mährens*. In: *Archaeologia historica* 26, 2001, s. 18–20. Ke kategorii patriciátu českých a moravských středověkých měst alespoň Jaroslav MEZNÍK, *Z problematiky středověkého patriciátu*. In: ČČH 11, 1963, s. 628–637; Jaroslav ČECHURA, *Patriciát ve struktuře českých a moravských měst 14.–16. století*. In: *Časopis Národního musea – řada historická* 157, 1988, s. 32–51; souhrnně i J. KEJŘ, *Vznik městského zřízení...*, s. 289–293; nejnověji podnětně kupříkladu Tomáš BOROVSÝ, *Patriciát nebo radní vrstva? Kutná Hora v předhusitském období*. In: Jiří JUROK (ed.), *Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci. Sborník příspěvků z mezinárodního odborného symposia uspořádaného ve dnech 5.–6. října 2001 v Příboře, Ostrava – Nový Jičín – Příbor 2002*, s. 87–88, 100.

pro hospodářské i společenské aktivity kapitálově i profesně zdatných jednotlivců.³

Samotné Brno nebylo ovšem nikdy počítáno mezi městská založení se zřetelnějším vztahem k exploataci drahých či obecných kovů.⁴ Pomineme-li místní železno-rudná ložiska v povodí Svitavy a Svratky na sever od vlastního Brna, připadá pro období 13. století do úvahy pouze několik málo výskytů stříbrných, olovených a měděných rud ve svratecké klenbě moravika v širším severozápadním zázemí města. Jejich případná těžba však nemohla mít zásadnější dopad na ekonomické nebo sociální utváření brněnského městského organismu. Bez výjimky totiž patrně šlo o nepřilíš rozsáhlé a vydatné rudní zóny, s vyššími obsahy stříbra pouze v povrchových, oxidačních pásmech, jmenovat lze kupříkladu oblast Deblínska a Horních Louček, okolí Jasenic, Kadolce, Lomnice nebo Oslavan. Totéž se týká i stop po zlatě u Želešic, které sice vzbudily naděje Brněnských v 50. letech 15. věku, kutací práce tam však měly asi jen krátké trvání.⁵

Jestliže odhlédneme od doložených brněnských mincmistrů,⁶ byla proto při úvahách o původu bohatství a moci nejvýznamnějších brněnských měšťanských rodů 13. a 14. století účast na horním podnikání zdůrazněna prakticky pouze v případě

³ K samotnému Eberhardovi a dalším lokátorům z horního prostředí již J. ŠUSTA, *Dvě knihy I...*, s. 60; dále i Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny země Koruny české. Svazek II. 1197–1250*, Praha – Litomyšl 2000, s. 418–420; speciálně pak ne vždy příliš šťastně F. HOFFMANN, *Mincmistr Eberhard*. In: Pražský sborník historický 12, 1980, s. 70–84; k tomuto titulu srov. i R. NOVÝ, *Český mincmistr Eberhard*. In: Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 1, Z pomocných věd historických 5, 1982, s. 135–138.

⁴ Pro celý brněnský region tak konstatoval již Jiří DOLEŽEL, *K městskému zřízení na středověkém Brněnsku do roku 1411*. In: Mediaevalia archaeologica 2, 2000, s. 166–167.

⁵ Ze starších prací k výskytům a dobývání barevných a drahých kovů v širším brněnském okolí zůstávají využitelné souhrny: Christian D'ELVERT, *Zur Geschichte des Bergbaues und Hüttenwesens in Mähren und Oesterr.-Schlesien*. In: Schriften der historisch-statistischen Sektion der k. k. mähr.-schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde, Band 15, 1866, zvl. s. 23–25, 44–45, 64, 161–169; Max von WOLFSKRON, *Die Goldvorkommen Mährens*. In: Jahrbuch der Bergakademie 37, 1889, s. 233–237; Miroslav KREJČÍŘ – Zdeněk ŠTREJN, *Historická topografie dolování stříbrné, olovené a měděné rudy v širším okolí Brna*. In: Časopis Matice moravské (Sborník Matice moravské – dále ČMM) 83, 1964, s. 262–268. Nověji k jednotlivým těžebním areálům např. Rostislav VERMOUZEK, *Dolování u Deblína*. In: ČMM 88, 1969, s. 16–34; Týž, *Zmizelá ves Starý Rašov*. In: Sborník Okresního vlastivědného musea v Blansku 4, 1972, s. 50–54; R. VERMOUZEK – Jindřich ŠILHAN, *Dolování u Heroltic v 16. století*. In: Vlastivědný věstník moravský 27, 1975, s. 196–208; Stanislav HOUZAR, *O historickém dolování na jihozápadní Moravě*. In: Západní Morava 1, 1997, s. 39; Týž, *Historické dolování v okolí Žďáru nad Sázavou a Bystřice nad Pernštejnem*. In: Západní Morava 2, 1998, s. 20; Karel MALÝ, *Současný stav lokalit dolování Pb-Zn-Cu-Ag rud ve svratecké klenbě (západní Morava)*. In: Stříbrná Jihlava. Seminář K dějinám hornictví a důlních prací na Vysočině, Jihlava, 19. 9.–20. 9. 1998. Sborník příspěvků, Jihlava – Havlíčkův Brod 1998, s. 63–64; S. HOUZAR – Jaroslav SADÍLEK – František GREGOR – Vladimír HRAZDIL – Anna PFEIFEROVÁ, *Příspěvek k historii a topografii dolování při západním okraji svratecké klenby moravika (západní Morava)*. In: Stříbrná Jihlava 2001. Seminář K dějinám hornictví a důlních prací na Vysočině, Jihlava, 15. 9.–16. 9. 2001. Sborník příspěvků, Jihlava – Pelhřimov – Havlíčkův Brod 2001, s. 24. O výskytech zlata a mědi u Želešic a Oslavan též Archiv města Brna (dále AMB), fond A 1/1 Město Brno – Sběrka listin, mandátů a listů (dále fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů), inv.č. 431 a 432.

⁶ Přehledně např. Ludmila SULITKOVÁ, *Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. století (K původu městského patriciátu)*. In: Brno v minulosti a dnes (dále BMD) 13, 1995, s. 49–50; Milena FLODROVÁ, „Královský“ a „markraběcí“ dům v Brně. In: BMD 13, 1995, s. 69–74; J. DOLEŽEL, *Cruciburgensis monetae magister a jeho místo v brněnských dějinách 13. věku*. In: BMD 15, 2001, s. 14–15, kde je v poznámce č. 4 uvedena další starší literatura.

Goblinů.⁷ Přesto však komplexnější studium pramenů může přinést určité korekce a doplnění. Příkladem snad jsou i následující poznámky, vycházející ze studia středověkého osídlení i dolování v regionu Brněnska a věnované jednak právě Goblinům, jednak Janu z Jihlavy, brněnskému měšťanu a přísežnému prvé poloviny 14. věku. Vedle vztahů k dobývání drahých kovů a mincovnictví půjde ale také o obecné otázky rodových počátků i dalšího směřování těchto mužů.

1. *Goblinus*. Měšťanský rod tohoto přízviska náležel prakticky po celé 14. století v Brně mezi špičku takzvaného starého patriciátu, některými rysy však hranice svého stavu přesahoval. Platí to především o Konrádu Goblinovi, který patrně díky službám pro lucemburskou dynastii získal již někdy před rokem 1347 pro sebe i pro své syny a potomky titul rytíře (*miles, dominus*), v prvé polovině 50. let 14. věku působil jako královský hejtman v italských državách Karla IV. Belluno a Feltre a současně nabyt i deskové statky většinou v bližším brněnském okolí (Horákov, Kobylnice, Okarec). Jeden ze čtyř bratrů Konrádových, Jakub, pak dráhu duchovního hodnostáře završil jako biskup ve Feltre.⁸ Za nejstaršího známého předka rodu je přitom považován pa-

⁷ Tak již Berthold BRETHOLZ, *Geschichte der Stadt Brünn. Erster Band bis 1411*, Brünn 1911, s. 167; též Miroslav FLODR, *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. III. Rejstříky a přehledy*, Brno 1993, s. 229; Mojmír ŠVÁBENSKÝ, *K hospodářským dějinám Brna v období 1243–1411*. In: BMD 12, 1994, s. 232; Týž, *K dějinám Brna v letech 1243–1411*. In: BMD 13, 1995, s. 290. Nejisté naproti tomu zůstává ztotožnění brněnského měšťana Henninga, známého z let 1285–1301 s důlním podnikatelem Henningem zvaným Schutwein, angažujícím se zhruba ve stejném období na Německobrodsku, jak nedávno navrhla L. SULITKOVÁ, *Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. a 14. století*. In: Vladimír HORVÁTH (red.), *Najstaršie dejiny Bratislavy. Referáty zo sympózia 28.–30. októbra 1986*, Bratislava 1987, s. 281; Táž, *Několik poznámek...*, s. 52. K této otázce více ve zvláštním připravovaném příspěvku, příslušné prameny přinášejí *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále CDM) IV, s. 299, č. 227; V, s. 127, č. 122; s. 171–173, č. 164; s. 287, č. 84; *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* (dále RBM) II, s. 536–537, č. 1240; s. 808, č. 1880; s. 838, č. 1948; s. 852, č. 1981; s. 1206, č. 2761.

⁸ K rodu Goblinů srov. např. B. BRETHOLZ, *Geschichte...*, s. 166–168, 201, 210, 283, 330, tab. VII; J. MEZNÍK, *Brněnský patriciát a boje o vládu města ve 14. a 15. století*. In: BMD 4, 1962, s. 258, 268, 273; Týž, *Členové brněnských městských rad z let 1343–1473. Přílohy k práci Brněnský patriciát a boje o vládu města ve 14. a 15. století*, Brno 1962 (rkp. uložen v AMB, sign. H 10 312), s. 71, č. 60; M. FLODR, *Právní kniha města Brna III...*, s. 229–230; M. ŠVÁBENSKÝ, *K dějinám Brna...*, s. 290; méně přesně Týž, *K hospodářským dějinám Brna...*, s. 211, 232 (neplatí rozhodně jeho tvrzení na s. 211, že by Goblinové vyšli z řeznického řemesla). K venkovským majetkům Konráda Goblina a jeho syna Petra viz Peter von CHLUMECKÝ – Joseph CHYTL – Carl DEMUTH – Adolf von WOLF-SKRON (Hrsg.), *Die Landtafel des Markgraffthumes Mähren. Brüner Cuda*, Brünn 1856, III, č. 99 a 205; V, č. 478; cf. J. MEZNÍK, *Venkovské statky brněnských měšťanů ve 14. a 15. století*. In: ČMM 79, 1960, s. 143. Je však evidentní, že eventuelní budoucí souhrnné zpracování dějin rodu Goblinů bude možné až po obsáhlé revizi a doplnění zvláště o zahraniční prameny, zde mohou upozornit alespoň na listinu z 2. srpna 1343, dosavadním bádáním zcela nepovšimnutou, ve které je mezi jedenácti členy nové brněnské městské rady jmenován Konrád Goblin a mezi dvanácti starými přísežnými Jan a Jakub Goblinové, Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA), fond E 6 – Benediktini Rajhrad, Listiny, sign. A g 75. Nositelé tohoto vzácného jména nebo přízviska se přirozeně vyskytují ve středověku i v jiných městských obcích českých zemí, o jejich vztahu k brněnským Goblinům lze ale zatím jen spekulovat – roku 1322 je uváděn bílinský rychtář *Goblinus* či *Goblo* (RBM III, s. 309 a 313, č. 757 a 770), v letech 1401–1412 je mezi vlastníky domů na Starém Městě pražském zapisován *institor* (kramář) Henslin Goblin (Václav Vladivoj Tomek, *Základy starého místopisu Pražského. Oddíl I. Staré město Pražské*, Praha 1866, s. 20, 21 a 208, č. 72, 74 a 855a; Týž, *Základy starého místopisu Pražského. Oddíl III, IV, V. Malá strana. Hrad Pražský a Hradčany. Vyšehrad. Dodatky*, Praha 1872, s. 238, č. 855a). Výklad osobního jména *Gabel, Gobel* ze středohornoněmeckého *gába* – „dar“ podává Antonín PROFOUS, *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl I. A–H*, Praha 1947, s. 492.

trně děd Konráda a Jakuba, jménem neznámý mincmistr, roku 1328 zmiňovaný jako otec Berndlina Goblina, člena městské rady, v Brně usazeného již pět let předtím (*Goble des munczmaystirs sun*).⁹ Účast rodu v mincovním a důlním podnikání potvrzují ale také dva zápisy z let 1348 a 1352 v nejstarší brněnské pamětní knize, kterými Konrád, respektive Jan Goblinové propůjčili i jménem svých bratrů dědičné štoly stříbrných dolů u Švařce a dnes neznámé vsi Hohenrod dalším těžařům.¹⁰ Právě na základě obou těchto dokladů proto nebylo většinou pochybováno o původu bohatství a moci rodiny Goblinů alespoň zčásti v těžbě drahých kovů a mincování.¹¹ Analýza obou výše zmíněných dokumentů, provedená v rámci větší, k publikaci připravené studie o problematice středověkého hornictví v povodí horní Svratky, přitom rozkryla v tomto ohledu některé širší souvislosti.¹² K dějinám Goblinů je zde však možné rovněž doplnit některé nově zjištěné indicie o vztazích těchto patricijů snad i k dalším rudním okrskům, především pak ale k olomoucké městské obci.

Po věcné stránce nás vzpomenuté zápisy z let 1348 a 1352 seznamují v nebyvalé šíři s dobovými technickými i organizačními aspekty dobývání stříbrných rud. Prvým z nich, datovaným 7. srpna 1348, propůjčil brněnský rychtář Jakub z Roru jménem svých sestřenců Konráda Goblina a jeho bratrů dědičnou štolu se všemi jejími právy, podle blízké vsi nazývanou Hohenrod, těžařům Kuneši Hoškovi, Kuneši Tzobelovi a jejich společníkům, aby ji udržovali a umožnili tak odvodňovat a užívat staré dobývky, ležící v nadloží stoly. V případě opětovného vyvedení stoly na povrch mělo být navíc rovnoměrně po obou stranách nového ústí přiměřeno po čtyřech důlních lánech. Smlouva dala nájemcům rovněž v případě přísežně ověřeného vysušení na štolu navazujících důlních děl právo užívat je k další těžbě a dosazovat dle vlastní vůle potřebný horní personál: báňské úředníky, hormistry, tesaře – cimrmany, důlní dozorce – štajgry, strážné – hutmany, důlní písaře a další. Jestliže by práce na štole a přilehlých dílech vedly k odkrytí rudy, která by po zkušební tavbě dala naději na další rentabilní podnikání a bylo by tak možné přikročit k novému vyměření hory, slíbil Jakub z Roru jménem Goblinových dědiců vydat o celé transakci zvláštní listi-

⁹ CDM VI, s. 174, 278 a 289, č. 233, 360, 374. Jaroslav POŠVÁŘ, *Moravské mincovny*, Brno 1970, s. 28 nadhodil možnost, že oním jménem neznámým otcem Berndlina Goblina a mincmistrem byl *monetarius* Jakub, roku 1334 vlastník dům v brněnské Veselé čtvrti na Dolním náměstí, což ovšem s poukazem na současné goblinovské nemovitosti v jiných částech vlastního města oprávněně odmítl M. ŠVÁBENSKÝ, *K hospodářským dějinám Brna...*, s. 232 a 235, pozn. č. 32. Domněnka není příliš pravděpodobná ani z fyziologického hlediska – Berndlin Goblin zemřel již někdy před polovinou 40. let 14. století a jeho nejstarší synové byli ve stejné době jako přísežní nejméně již několik let plnoletí – cf. M. FLODR, *Právní kniha města Brna III...*, s. 229.

¹⁰ AMB, fond A 1/3 Město Brno – Sběrka rukopisů a úředních knih (dále fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih), rkp. inv.č. 39, f. 216r.–217r., 223r. Srov. například B. BRETHOLZ, *Geschichte...*, s. 167; R. VERMOUZEK, *Dolování u Deblína...*, s. 28; M. FLODR, *Právní kniha města Brna III...*, s. 229.

¹¹ B. BRETHOLZ, *Geschichte...*, s. 167; M. FLODR, *Právní kniha města Brna III...*, s. 229; M. ŠVÁBENSKÝ, *K hospodářským dějinám Brna...*, s. 232; Týž, *K dějinám Brna...*, s. 290.

¹² J. DOLEŽEL – J. SADÍLEK, *Středověký důlní komplex v trati Havírna u Štěpánova nad Svratkou. Příspěvek k dějinám těžby stříbra v oblasti severozápadní Moravy ve 13. a 14. století*. In: *Mediaevalia archaeologica* 5, Praha 2003. Součástí této studie bude i edice obou zápisů. V tisku.

nu pod pečetěmi, ve které by mohla být doplněna další případná ujednání, pravděpodobně řešící zejména podíly na výnosu dolů. V podstatě za identických podmínek, pouze s vynecháním klauzule o přiměření čtyř lánů při proražení nového ústí, pak 18. října 1352 již přímo Jan Goblin se svým bratrem Konrádem a dalšími nejmenovanými sourozenci propůjčil obdobným, i formálně téměř identickým záznamem také další dědičnou štolu, tentokrát situovanou u vsi Švařec na horní Svratce. I když noví nájemci tohoto důlního díla nebyli tentokrát ve smlouvě přímo uvedeni, z celého kontextu je zřejmé, že šlo opět o Kuneše Hoška, Kuneše Tzobela a jejich společníky.

Dlouholetým zkušenostem Goblinů v báňském podnikání nasvědčuje již vysoká formální a právní úroveň zápisů, koncipovaných převážně podle obou tehdy užívaných zákonných normativů v oboru důlních záležitostí, aktuálního znění jihlavského horního práva i *Ius regale montanorum* krále Václava II.¹³ Pro úvahy o účasti prvních generací rodu na exploataci nerostného bohatství českých zemí ve 13. století je však především důležité prohlášení v jejich úvodu, podle kterého Goblinům příslušelo dispoziční právo k pronájmu obou dědičných štol „odedávna na základě královského přivolení“ (*ab antiquo ex concessione regia ius ad hoc competere*). Podle běžné praxe 13. věku, nakonec kodifikované roku 1300 i v *Ius regale montanorum*, bylo totiž jinak možné veškeré dědičné náležitosti dolů na drahé kovy jakkoliv převádět, prodávat, kupovat či pronajímat pouze prostřednictvím královských urburců. Panovník však mohl jednotlivá dědičná báňská díla z pravomoci svých horních úředníků zvláštním právním aktem vyjmout a přenechat je určitým osobám k volnému nakládání. Jak svědčí kupříkladu listina Přemysla Otakara II. z roku 1261 pro Dětricha řečeného Freiberg, dělo se tak zvláště ve prospěch důlních podnikatelů nebo přímo mincmistrů, zasloužilých o královský fiskus.¹⁴ Obdobné svolení musel proto dostat i některý z předků Konráda a Jana Goblinových, dle všech časových relací to mohl být právě jejich děd, jako mincmistr působící nejspíše za časů Václava II.

Ještě dále do minulosti však může vést dějiny rodu Goblinů místní aspekt propůjčovací smluv. Alespoň jednu ze štol lze totiž bezpečně lokalizovat do okolí vsi Švařec u Štěpánova nad Svratkou, velmi pravděpodobně do dnešní lesní trati Cumberk.¹⁵ Jde tedy o území, náležející od počátku 13. století pánům z Medlova a poté jejich přímým potomkům pánům z Pernštejna, v okolí ale měla své majetky rovněž

¹³ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (dále CDB) IV/1, s. 323–328, č. 177; Adolf ZYCHA, *Das böhmische Bergrecht des Mittelalters auf Grundlage des Bergrechts von Iglau. II. Die Quellen des Iglauer Bergrechts*, Berlin 1900, s. 1–297; Jaroslav BÍLEK (ed.), *Ius regale montanorum aneb Právo královské horníkuov*, Kutná Hora 2000.

¹⁴ Doklady srov. A. ZYCHA, *Das böhmische Bergrecht II...*, s. 166, 169, Lib. III, Cap. I/I; J. BÍLEK, *Ius regale montanorum...*, s. 52, Lib. III, Cap. I/I; CDB V/1, s. 266–268 a 384–385, č. 167 a 252; RBM II, s. 536–537, č. 1240; s. 852, č. 1981.

¹⁵ Topografii hornických staří ve štěpánovském důlním revíru naposledy přehledně nastiňují S. HOUZAR – V. HRAZDIL – K. MALÝ – A. PFEIFEROVÁ – J. SADÍLEK, *Charakteristika pozůstatků po starém dolování Ag-Pb-Cu rud ve štěpánovském rudním revíru na západní Moravě*. In: *Západní Morava* 4, 2000, s. 116–137, k Cumberku u Švařce srov. s. 121–122. Též J. DOLEŽEL – J. SADÍLEK, *Středověký důlní komplex...*, v tisku.

perňštejnská rodová duchovní fundace, klášter sv. Kříže v Doubravníku.¹⁶ Ihned se zde proto vybaví text nedatovaného mandátu krále Václava I., ve prospěch doubravnického konventu vydaného (či v klášteře vyhotoveného) někdy ve 40. nebo 50. letech 13. století. Mandát nařizoval purkrabímu na zeměpanském hradě Veveří, aby kromě nápravy jiných bezpráví doubravnické augustiniánky zpět uvedl v držení a užívání ložisek stříbra, která byla údajně na panství kanonie nalezena a kterých se i proti regálnímu právu násilně zmocnil Jimram z Medlova se svým tchánem Sigfridem a následně je prodali „některým“ brněnským měšťanům.¹⁷ Z širšího dějinného kontextu a následného vývoje přitom zřejmě vyplývá, že klášter restituování těchto nalezišť nedosáhl a vzhledem k místním souvislostem se tak logicky nabízí domněnka, že oněmi nejmenovanými brněnskými měšťany mohli být právě předkové Goblinů či jejich předchůdci. Nepřímo dokládá zájmy příslušníků brněnského městského společenství (a mezi nimi patrně i Goblinů) na dolování v okolí Štěpánova nad Svratkou již na konci 13. věku konečně také známé horní privilegium Václava II. pro Brno z roku 1297. Veškeré právo na dobývání drahých i obecných kovů se v něm totiž Brněnským uděluje v nápadně rozsáhlém okruhu šesti mílí od jejich města, tedy právě v distanci, končící bezprostředně za severní hranicí štěpánovského rudního revíru.¹⁸

Jestliže úvodem zmíněné zápisy z let 1348 a 1352 tedy vcelku bezpečně napovídají, že horní díla u Švařce a patrně blízko ležícího Hohenrodu získal nejspíše již otec Berndlina Goblina, vykonávající okolo roku 1300 funkci královského mincmistra, další dvě probrané písemnosti ze 13. století mohou naznačovat ještě starší rodové tradice goblinovského důlního podnikání. Působišťem Goblinů přitom ale nemusela být jen oblast v horním povodí řeky Svratky, nýbrž také jiné, ještě vyhlášenější okrsky, vydávající tehdy na povrch stříbrné a zlaté rudy. Mezi osadami, ve kterých příslušely roku 1278 polnosti k městu Smilovu (později Německému, nyní Havlíčkovu) Brodu, je v brodském městském a horním privilegiu jmenována i „ves Gobelova“, *Gobelstorf*.¹⁹ Tento místní název tak může být stopou podílu Goblinů na rozmachu

¹⁶ K majetkově-správní struktuře regionu horní Svratky ve 13. století viz kupř. Ladislav HOSÁK, *K středověké kolonizaci porůčíí horní Svratky a Oslavy*. In: Časopis Společnosti přátel starožitností (dále ČSPS) 60, 1952, s. 65–73; Pavel SEDLÁČEK, *Páni z Medlova*. In: Jižní Morava roč. 28, sv. 31, 1992, s. 37–55; Týž, *Páni na Pernštejně do husitských válek*. In: Zprávy Státního památkového ústavu v Brně 4, 2000, s. 8–20; Jaroslav TEPLÝ, *Pernštejnové ve 13.–14. století*, Pardubice 1996, zvl. s. 8–53; J. DOLEŽEL, *K počátkům hradu Kamene (Zubštejna) na horní Svratce*. In: Castellologica Bohemica 6, 1998, s. 313–316. K doubravnickému klášteru přehledně J. DOLEŽEL, *Ante aream monasterii sancte Crucis – klášter v Doubravníku ve světle dosavadních výzkumů*. In: Pravěk, nová řada 8, 1998 (1999), s. 321–340 s další literaturou.

¹⁷ CDB IV/1, s. 488–489, č. 293; podrobněji s příslušnou literaturou J. DOLEŽEL – J. SADÍLEK, *Středověký důlní komplex...*, v tisku.

¹⁸ CDM V, s. 61–62, č. 65; M. FLODR (ed.), *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. I. Úvod a edice*, Brno 1990, s. 403–404, č. VII; srov. např. J. POŠVÁŘ, *Horní oprávnění Brněnských ve 13. až 16. stol.* In: ČSPS 59, 1951, s. 58–59.

¹⁹ CDB V/2, s. 602 a 608, č. 873, čl. 61; k vlastnímu názvu vsi srov. A. PROFOUS, *Místní jména v Čechách I...*, s. 492. Spíše než o zaniklou lokalitu (tak František ROUBÍK, *Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách*, Praha 1959, s. 117, č. 9.1.1) může dle sídelního kontextu a nevelké výměry necelých čtyř lánů jít o některou ze vsí či samot v sousedství Poděbab a Veselice západně od Havlíčkova Brodu, dnes skrytou pod jiným, českým jménem.

těžby stříbra a s ní souvisejících lokacích i na horní Sázavě, stejně jako na Štěpánovsku zde kulminujícím nejspíše ve třetí čtvrtině 13. století.²⁰ Zcela hypoteticky lze však uvažovat o účasti Goblinů i na počátcích legendárního „sběhu k Hoře Kutné“ – alespoň když královský urbureř Bořuta propůjčoval někdy před polovinou 14. věku k dobývání stříbra určité kutnohorské důlní míry okolo města, bylo k jejich vymezení užito patrně staršího báňského díla či dolu, nazývaného *antiqui Kolblini*.²¹ Toto místo navíc leželo nejspíše na proslulém „starém neufangu“ greifského žilného pásma u kostela Všech svatých, jednom z nejbohatších a nejdříve těžených kutnohorských ložisek.²²

O vlastním původu či dalším působišti Goblinů může ale více napovědět také jiný dosud nepovšimnutý pramen. Listinou z 18. srpna 1271 revokoval Giselbert, dříve rychtář ve Služovicích u Opavy, své prohlášení v záležitosti služovických tří lánů učiněné před opavským městským právem. Neboť samotná ves byla ve vlastnictví premonstrátů z Hradiska u Olomouce a ti obhájili své nároky i na ony tři lány, které Giselbert proti svému staršímu manskému slibu odkázal svému synovi, toto odvolání bylo učiněno před městským soudem opavským i olomouckým, k listině pak byly přivěšeny pečeti obou městských obcí. Do svědecké rady písemnosti byli přítomni za Olomoucké vedle rychtáře a sedmi přísežných zapsáni také čtyři další *cives Olomucenses*, mezi nimi i jistý *Goblinus*.²³ Mohlo by tu sice jít o shodu jmen, úzké vztahy brněnského rodu Goblinů k Olomouci lze však doložit ještě v polovině 14. století. Již zmiňovaný Jan Goblinův, syn Berndlina a bratr Konráda Goblinových, vystupuje 18. května 1350 jako olomoucký rychtář (*iudex Olomucensis*), když toho dne odkázal za duši svého zemřelého tchána Jana olomouckému katedrálnímu kostelu roční plat 40 grošů, který mu za užívání moravského říčního ramene od fojtova mostu až po

²⁰ Souhrnně k dějinám dolování stříbra na Německobrodsku ve středověku viz např. J. POŠVÁŘ, *O hornictví a mincovnictví v Havlíčkově Brodě v 13. století*. In: Vlastivědný sborník Vysočiny, Oddíl věd společenských, 3, 1959, s. 41–55; Týž, *O stříbrných horách na Brodsku*. In: Studie z dějin hornictví 11, 1981, s. 118–126; Pavel ROUS, *K závěrečné fázi vrcholné středověkého hornictví na Havlíčkobrodsku*. In: Stříbrná Jihlava 2001. Seminář K dějinám hornictví a důlních prací na Vysočině, Jihlava, 15. 9.–16. 9. 2001. Sborník příspěvků, Jihlava – Pelhřimov – Havlíčkův Brod 2001, s. 66–81.

²¹ Ferdinand TADRA (Hrsg.), *Summa Gerhardi. Ein Formelbuch aus der Zeit des Königs Johann von Böhmen (c. 1336–45)*. In: Archiv für österreichische Geschichte 63, 1882, s. 345, č. 14.

²² Základní místopis dolů okrsku tzv. starého neufangu v Kutné Hoře přináší J. KOŘAN, *Dějiny dolování...*, s. 6, 113 a J. BÍLEK, *Kutnohorské dolování. I. Grejfské žilné pásmo*, Kutná Hora 2000, s. 6–7, 25–28, 40–41. Zatímco editor listiny urbureře Bořuty F. Tadra vztáhl místní název *antiqui Kolblini* do souvislosti se Starým Kolínem, hovořil J. Kořan přímo o dole zvaném *Coblinus antiquus*, situovaném v okolí kostela Všech svatých. Naproti tomu J. Bílek ve svých studiích horní dílo tohoto jména neuvádí.

²³ CDB V/2, s. 260–262, č. 638; k věcné náplni listiny srov. i J. ŠUSTA, *Dvě knihy I...*, s. 71, pozn. č. 2 a Jindřich ŠEBÁNEK, *Česká listina doby přemyslovské. III. Listina měst a jejich obyvatel*. In: SAP 6/2, 1956, s. 136–137, v obou případech ovšem s chybnou záměnou Služovic u Opavy za Hlušovice u Olomouce. Základní práce ke středověkým dějinám Olomouce měššana Goblina z roku 1271 nejvýše pouze registrují bez dalších úvah o jeho možných vazbách – srov. například Johann KUX, *Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz bis zum Umsturz 1918*, Reichenberg und Olmütz 1937, s. 49; Týž, *Verwaltungsgeschichte der Stadt Olmütz*, Olmütz 1942, s. 187; Týž, *Die deutschen Siedlungen um Olmütz. Ein volksbodengeschichtliches Quellenwerk bis 1918*, Olmütz 1943, s. 14.

určené místo platil rybník Vojek.²⁴ Bezpečně přitom původ olomouckého rychtáře Jana Goblinova určuje jeho k listině přivešená pečeť, identická s pečeti z roku 1343, kdy svědčil jako brněnský měšťan a přísežný.²⁵ Odkaz z 18. května 1350 je současně možné zařadit do samého závěru Janova účinkování na olomoucké rychtě, již 30. srpna stejného roku je jako nový olomoucký fojt (rychtář) jmenován Ojír.²⁶ Jan Goblin mohl působit jako rychtář v Olomouci nejspíše někdy ve druhé polovině 40. let 14. věku, bezpečně však po 2. srpnu 1343, kdy byl ještě uváděn jako člen staré brněnské městské rady.²⁷

V nejstarší olomoucké městské knize jsou však zachovány doklady o angažovanosti Goblinů v Olomouci a jejich příbuzenských vztazích se zdejšími patricijí i v pozdějším období. Roku 1362 byl v *Liber actuum notabilium* poznamenán jakýsi Ješek, který v domě fojta Mikuláše odcizil jednomu z Goblinů suknicí zdobenou stříbrem, pancíř, přilbici i jiné věci. Fojt Mikuláš, o několik měsíců později zavražděný Mikulášem Prucknerem ze Slavonína, byl zároveň označen jako Goblinův sestřenec, tedy syn Goblinovy sestry. Dne 15. ledna 1367 pak *ydoneus miles Goblinus*, tedy nejspíše Konrád Goblinův vystupoval jako poručník sirotků po olomouckém měšťanu Eberlinovi zvaném Fersenflek, pro které měl tehdy kupec Heinlin Goblinovi vyplatit 15 hřiven pražských grošů. Následujícího dne byl onen *dominus* Goblin na olomoucké rychtě také přítomen zasedání městské rady, před kterou pražský měšťan Jan *de Aquis* zprostil finančních závazků člena olomoucké městské obce, Jana Kutlinova.²⁸ Je možné, že Konrád Goblin dokonce provdal jednu ze svých dcer za olomouckého měšťana Peška Kučeravého, připomínaného v letech 1367–1393 rovněž pod přízračnou přezdívkou *Rittersaidam*, „rytířův zeť“. Pešek se přitom roku 1384 přes své vyloučení z městské rady pro křivou přísahu stal v následujících letech 1385–1386

²⁴ CDM IX, s. 380, č. 11. Originál se nyní nachází v olomoucké pobočce Zemského archivu v Opavě, ve fondu Metropolitní kapitula Olomouc, Listiny, sign. A I d 22.

²⁵ Srov. CDM VII/1, s. 334, č. 463; originál v AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, inv.č. 103. Pečeť vyobrazuje B. BRETHOLZ, *Geschichte...*, tab. VII (za s. 336 – levá část tabulky, první pečeť v horní řadě zleva); srov. též kupříkladu Libor BLAŽEK, *Středověké pečeti brněnských měšťanů*, rkp. diplomové práce, FF MU Brno 1983, s. 19. Kruhová pečeť o průměru 2,9 cm má v pečetním poli na gotickém štítě vlastní znak Goblinů, heraldicky vpravo hledící orlici, opis: + X S X hEnSLINI X GOBLINI X. Otisk pečetního typáře není v případě listiny z roku 1350 příliš zřetelný, editorka příslušného nejnovějšího svazku českých a moravských *Regest* J. Zachová proto četla opis pečeti chybně jako +S-HEINRICI-GOBLINI+ (viz RBM V/3, s. 449, č. 868, pozn. č. 1). Lze podotknout, že v barevném provedení je znak rodu Goblinů proveden patrně na svorníku šestého oddílu žebrové klenby jižního křídla křížové chodby dominikánského kláštera v Brně (počítáno od západu, bez koutového zaklenutí), kde je orlice malována jako bílá (v heraldickém pojetí tedy stříbrná) v červeném poli.

²⁶ Vladimír SPÁČIL (ed.), *Nejstarší městská kniha olomoucká (Liber actuum notabilium) z let 1343–1420*, Olomouc 1982, s. 35, č. 2.

²⁷ MZA, fond E 6 – Benediktini Rajhrad, sign. A g 75; srov. například M. FLODR, *Právní kniha města Brna III...*, s. 213, 229; M. ŠVÁBENSKÝ, *K dějinám Brna...*, s. 307; M. FLODR, *Brněnské městské právo. Zakladatelské období (– 1359)*, Brno 2001, s. 150–157. Dne 7. února 1343 je také ještě uváděn Goblinův předchůdce v úřadu olomouckého fojta, Mikuláš – srov. V. SPÁČIL, *Nejstarší městská kniha...*, s. 35, č. 1.

²⁸ V. SPÁČIL, *Nejstarší městská kniha...*, s. 47 a 82, č. 173, 560 a 561; o fojtovi Mikuláši tamtéž, s. 49 a 72, č. 200 a 503.

a ještě snad 1393 olomouckým fojtem.²⁹ Vcelku lze proto připustit, že ve 14. století Goblinové v Olomouci snad navázali na své starší rodové kořeny v tomto městě...

2. *Johannes de Iglavia*. Brněnský měšťan a přísežný Jan z Jihlavy vystupuje pod tímto přízviskem v prvé třetině 14. věku pouze ve dvou písemnostech. V prvním případě se jedná o listinu, datovanou 15. dubna 1319 v Brně, kterou se Benedikt, představený benediktinského probošství v blízkém Komárově se svými spolubratry vzdal ve prospěch brněnského měšťana Jana Wiffonova a jeho dědiců všech práv, mnichy uplatňovaných k veřejné cestě, dříve vedoucí k probošství z Brna okolo Janova mlýna. Sám Jan, který na vlastnictví cesty vznesl nárok, pak na oplátku řeholníkům daroval podsedek v Komárově, předtím pořízený za dvě hřivny a 16 grošů, jehož výnosy ve výši 48 grošů měly jít na údržbu jiné cesty k probošství. Jako svědci tohoto porovnání byli v listině uvedeni probošt kostela sv. Petra v Brně Šebestián a sedm brněnských měšťanů a přísežných – Jindřich Stubner, Heřman, Mikuláš z Německé Huzové, Konrád Pohořelický, Thamarus, Bartuš a Jan řečený z Jihlavy, *Johannes dictus de Iglavia*. K pergameni své pečeti vedle vydavatele přivěsili rovněž všichni tito svědci, pět dochovaných pečeti brněnských měšťanů tak dnes tvoří jeden z nejstarších sfragistických souborů obyvatel středověkého Brna. Bohužel mezi dvěma ztracenými exempláři je vedle pečeti Thamarovy i *sigillum* Janovo, k jeho osobě tak nelze připojit případné další informace.³⁰

Podruhé lze zastihnout Jana z Jihlavy o svatém Martinu roku 1328, kdy se jako člen brněnské staré městské rady podílel na vydání známých nařízení v záležitosti výkroje suken, provozování krejčovského řemesla a šenkování vína (...*mit den alten geschworn schephen...Johans von der Igl*).³¹ Poté již ale není jmenován v žádném

²⁹ V. SPÁČIL, *Nejstarší městská kniha...*, s. 84, 95–97 a 101, č. 569, 641, 648, 649, 651 a 671; CDM XII, s. 109 a 139, č. 128 a 151. Domněnku o spříznění Peška Kučeravého s někým z Goblinů nadhodil již Václav NEŠPOR, *Vlastivěda moravská. II. Místopis. Dějiny Olomouce*, Brno 1936, s. 68–68, přičemž uvažoval o olomouckém rychtáři Janu Goblinovi, který však rytířským titulem nedisponoval. Přehledně, ovšem neúplně a nepřesně podává seznamy olomouckých městských fojtů, radních a přísežných J. KUX, *Verwaltungsgeschichte...*, s. 187 a dále, v případě Peška Kučeravého s patrně chybným údajem o Peškově fojstství i v letech 1388–1389 (s. 189–190, 327).

³⁰ Originál listiny je dnes uložen v MZA, fond E 6 – Benediktini Rajhrad, Listiny, sign. E g 1 (inv.č. 458). V příslušných edicích má písemnost chybné roční i denní datum, přejímané téměř veškerou dosavadní literaturou (CDM VII/2, s. 806–807, č. 195; RBM III, s. 178, č. 437; srov. např. M. FLODR, *Právní kniha města Brna III...*, s. 212). Na omyl v dataci upozornil a na celkový význam listiny poukázal až M. ŠVÁBENSKÝ, *Státní oblastní archiv v Brně. E 6 – Benediktini Rajhrad. Sv. I. Listiny 1045–1908. Dílčí katalog*, Brno 1975, s. 234–235, inv.č. 458; Týž, *K dějinám Brna...*, s. 320 a 326, pozn. č. 200, v druhém z titulů ovšem s nepřesnou citací signatury listiny.

³¹ CDM VI, s. 288–290, č. 374; srov. i J. MEZNÍK, *Členové brněnských městských rad...*, s. 7; M. FLODR, *Právní kniha města Brna III...*, s. 212; M. ŠVÁBENSKÝ, *K dějinám Brna...*, s. 308. Do městské rady tedy musel být Jan jmenován v oktávě po Velikonocích roku 1327. K samotnému výnosu z roku 1328 viz například B. BRETOLZ, *Geschichte...*, s. 245–246; J. ŠEBÁNEK, *Dějiny brněnského obchodu do r. 1740*. In: J. ŠEBÁNEK – Jindřich MAYER – Karel BALBINDER, *Listy z dějin brněnského obchodu*, Brno 1928, s. 40; Jaroslav DŘÍMAL, *Rozvoj a stagnace města v období vrcholného feudalismu (1243–1411)*. In: J. DŘÍMAL – Václav PEŠA (red.) a kolektiv, *Dějiny města Brna I*, Brno 1969, s. 56–57; František ZŘÍDKAVESELÝ, *Vývoj brněnského obchodu*. In: Hana JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ – F. ZŘÍDKAVESELÝ – Jiří J. BOSKOVSKÝ, *Brno, město řemesel, průmyslu a obchodu*, Brno 1993, s. 32; H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Hlavní tendence brněnské řemeslné výroby od počátků města do zániku cechovního sdružení*. In: BMD 12, 1994, s. 17, 19; M. ŠVÁBENSKÝ, *K hospodářským dějinám Brna...*, s. 193–194, 202.

jiném dokladu, a byl proto dosud považován za blíže neznámého měšťana, který se po roce 1328 buď přestal podílet na správě obce nebo zemřel či z Brna odešel.³² Není tomu však tak docela – s přídomkem z Jihlavy je totiž uveden roku 1347 na jediném zachovaném exempláři své pečeti jeden z nejvýznamnějších brněnských patricijů první poloviny 14. věku, Jan Šmelclín. Zmíněnou pečeť Jan jako vydavatel přivěsil k listině z 20. září 1347, kdy prodal Jindřichovi zvanému Pinter a jeho rodině ovocnou zahradu, ležící u Janova vlastního mlýna, s podmínkou, že jemu i jeho dědicům bude každoročně na sv. Michala (29. září) ze zahrady odváděn plat dvou hřiven grošů a o vánočních svátcích bude dostávat jako poctu výslužku ze sklizených plodů, německy zvanou „wîsât“ (*que vulgariter weysat dicitur*). V koroboraci písemnosti byla navíc ohlášena i pečeť Janova syna Pavla, po ní ale zůstal pouze zářez v plíce.³³ Samotná pečeť Jana Šmelclína má obvyklý kruhový tvar o průměru 2,3 cm, v jejím poli je vyobrazen gotický štít se znamením heroldského antonínského kříže (*crux commissa*) na damaskovaném podkladu, oboustranně perlovcem vydělený opis zní +S IOHIS·DIGLAVIA·CIVISBRV·E, tedy *S[igillum] Ioh[ann]is d[e] Iglavia, civis Bru[na]e*, „pečeť Jana z Jihlavy, měšťana brněnského“ (srov. vyobrazení v příloze č. 1).³⁴

Při výše podaném čtení opisu pečeti se tak logicky nabízí výklad, že v případě Jana z Jihlavy z let 1319 a 1328 i Jana Šmelclína, doloženého mezi roky 1330 a 1355 jde o jediného muže, snad nejvýraznějšího představitele radní vrstvy, vládnoucí Brnu po celou druhou čtvrtinu 14. věku a zakladatele bohaté měšťanské rodiny, po polovině

³² M. FLODR, *Právní kniha města Brna III...*, s. 231.

³³ CDM VII/2, s. 537, č. 730; RBM V/1, s. 114, č. 212; originál dnes v MZA, fond E 4 – Augustiniáni v Brně, Pergameny, inv.č. 20, sign. 11:1. Za výklad termínu *weysat* děkuji mgr. Martině Jamborové z úseku staročeského slovníku Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR.

³⁴ Také v tomto případě přináší odpovídající svazek českých a moravských *Regest* mylné čtení opisu pečeti, způsobené nahuštěním jednotlivých liter i místy nejasným otiskem typáře: +S·IOHIS·nI[C]LAVI/CIVIS·BRVNE – viz RBM V/1, s. 114, č. 212. Rovněž u znaku rodu Šmelclínů existuje velmi pravděpodobná možnost, že jeho dobová verze s autentickými tinkturami je dochována v jižním křídle křížové chodby kláštera brněnských dominikánů, namalována na svorníku třetího dílu žebrové klenby, kde nacházíme ve štítě antonínský kříž bílý (stříbrný) v červeném poli, tedy obdobnou heroldskou figuru jako na pečeti Janově z roku 1347. Zbývá dodat, že zřejmě brněnským patricijům první poloviny 14. století náleží nejspíše i většina dalších erbů na klenbových svornících v této části křížové chodby – vedle znaku Goblinů (srov. předchozí výklad a poznámku č. 25) zde zatím mohou navrhnout alespoň identifikaci erbu ve čtvrtém klenbovém poli od západu, podle bílé uncíální majuskulní litery M na červeném štítě náležejícího buď rodu Swercerů nebo Pohořelických – srov. například B. BRETHOLZ, *Geschichte...*, tab. VII (za s. 336–levá část tabulky, prostřední pečeť v druhé řadě shora); RBM V/1, s. 139–140, č. 266, pečeť č. 5; MZA, fond E 6–Benediktini Rajhrad, Sv. I. Listiny, sign. C g 1 (pátá pečeť zleva), E g 1 (šestá pečeť zleva); Státní ústřední archiv Praha, fond Archiv českého velkopřevorství maltského řádu (dále SÚA, fond ŘM), Komenda Brno, sign. Jo XXXVIII Br. 29 (třetí pečeť zleva). Přehled znaků, dochovaných na klenbách v křížové chodbě dominikánského kláštera v Brně i jejich možné období přinesl Josef PILNÁČEK, *Neznámé rody a znaky staré Moravy*, Brno 1983, s. 246–247, č. I–X; jako zcela zavádějící je pak třeba odmítnout jejich identifikaci v publikaci J. DRÍMAL, *Zemský dům v Brně*, Brno 1947, s. 10. Jednotlivé stavební etapy architektury křížové chodby u sv. Michala zhodnotil nejnověji Dobroslav LÍBAL, *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*, Praha 2001, s. 37–38, který její jižní křídlo datoval do raného 14. století, čemuž by následná heraldická výzdoba odpovídala. K problematice erbů v brněnském dominikánském ambitu se vrátím v obsáhlejší plánované studii.

14. století přerůstající svými aktivitami daleko rámec vlastního města.³⁵ S dlouhým působením v brněnské městské radě v intervalu let 1319–1354 by korespondovaly i známé údaje o Janově stáří, když byl v písemné agendě města na sklonku života označován i pro odlišení od svých čtyř synů jako *der alte Smalz*. Pokud bychom navíc předpokládali, že v roce svého prvního doloženého účinkování mezi brněnskými přísežnými musel Jan dosáhnout již určitého věku, zkušeností i postavení a posunuli tedy jeho narození hypoteticky do doby nejméně okolo roku 1290, nebylo by s tím v rozporu ani známé datum úmrtí „starého Schmalze“ roku 1355.³⁶ Ztotožnění obou mužů nasvědčuje konečně i skutečnost, že zatímco s přídomkem „z Jihlavy“ byl Jan zapsán naposledy roku 1328, počal Jan Šmelclínův v písemných pramenech vystupovat v přímé návaznosti, počínaje rokem 1331 (*Henselinus Smelczelini*).³⁷ Jeho nové přízvisko (patrně po otci) by tak logicky po delším zapojení do života brněnské městské obce nahradilo označení starší, charakterizující místo původu.

Východisku z Jihlavy, nejpřednějšího horního města moravského markrabství, by však odpovídalo i rodové jméno Šmelclín, odvozené nejspíše od substantivizované podoby německého slovesa *schmelzen*, „tavit“. Také stará odborná čeština označovala jako šmelciře buď vlastního taviče rudy nebo přímo pracovníka mincovny, v samostatné dílně (takzvané preárně) rafinujícího surové stříbro před sléváním s mincovní mědí – není asi náhodné, že obdobné přízvisko nesl roku 1407 také radní Hanman *Smalz* v Kutné Hoře.³⁸ Zcela hypoteticky se tak buď sám Jan nebo spíše některý jeho předek mohli podílet na zpracování jihlavských stříbrných rud či bezprostředně na chodu mincovny v Jihlavě před rokem 1300,³⁹ zde však již dosud známé prameny neposkytují prostor k dalším spekulacím. Lze jen uzavřít, že obdobně jako Goblinové,

³⁵ O Šmelclinech přináší informace kupř. B. BRETHOLZ, *Geschichte...*, s. 331–333 a jinde dle rejstříku na s. 441; J. MEZNÍK, *Venkovské statky brněnských měšťanů...*, s. 139, 144, 146; Týž, *Brněnský patriciát...*, s. 256–258, 263, 265, 273–275, 284–287; zvláště obsáhle Týž, *Členové brněnských městských rad...*, s. 141–144, č. 276–279; M. FLODR, *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. II. Komentář*, Brno 1992, s. 87–88; Týž, *Právní kniha města Brna III...*, s. 240–241; M. ŠVÁBENSKÝ, *K hospodářským dějinám Brna...*, s. 211. Jak vyplývá ze zpracovaných přehledů, zasedal Jan Šmelclín v městské radě již roku 1330, od roku 1342 pak nepřetržitě celých 13 let prakticky až do své smrti – srov. J. MEZNÍK, *Členové brněnských městských rad...*, s. 7–12; M. FLODR, *Právní kniha města Brna III...*, s. 212–216. Jímí podané výčty přísežných pro tato léta lze doplnit kupříkladu o údaje, vyplývající z listin z roku 1343, 1347 a 1348 – srov. RBM V/1, s. 139–140 a 251–252, č. 266 a 496; SÚA, fond ŘM, Komenda Brno, sign. Jo XXXVIII Br. 29; MZA, fond E 6 – Benediktini Rajhrad. Sv I. Listiny, sign. A g 75.

³⁶ Srov. M. FLODR, *Právní kniha města Brna III...*, s. 240. Brněnské městské právo přímo nepředepisovalo minimální dosažený věk, potřebný pro volbu přísežným, kladlo však pochopitelně vysoké nároky na osobní kvality a zkušenosti uchazeče o úřad ve správě obce – srov. M. FLODR, *Brněnské městské právo...*, s. 150. Jan Šmelclín je uváděn naposledy jako radní ještě 18. prosince 1354, na konci roku následujícího byl ale již mrtev – AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 39, f. 77v. a 111r.; viz i M. FLODR, *Právní kniha města Brna III...*, s. 240.

³⁷ CDM VI, s. 319–320, č. 416.

³⁸ Srov. kupříkladu Václav HUSA – Josef PETRÁŇ – Alena ŠUBRTOVÁ, *Homo faber. Pracovní motivy ve starých vyobrazeních*, Praha 1967, s. 165–166; J. KOŘAN, *Nerostné suroviny*. In: Luboš NOVÝ a kol., *Dějiny techniky v Československu do konce 18. století*, Praha 1974, s. 248; доклад z Kutné Hory přinesl A. ZYCHA, *Das böhmische Bergrecht II...*, s. 395, č. 53.

³⁹ O jihlavské mincovně 13. věku přehledně J. POŠVÁŘ, *Moravské mincovny...*, s. 99–107.

snad také Jan z Jihlavy, zvaný později Šmelclín, vděčil za svoje postavení v brněnské městské obci částečně i jmění, nashromážděnému za dřívějšího podnikání v oblasti těžby a zpracování drahých kovů. Ostatně oba rody byly již před polovinou 14. století spřízněny, když patrně Berndlin Goblin provdal jednu ze svých dcer za Jakuba, syna Jana Šmelclínova. Jakub pak dokonce krátce nabyl určitých majetků v těsném sousedství starých goblinovských stříbrných dolů na horní Svatce, když v letech 1344–1346 držel jako jistiny svých finančních pohledávek u pánů hradu Kámen platy z některých okolních vsí, mimo jiné i ze Štěpánova a Švařce.⁴⁰

Dva zde prezentované příklady tak vcelku jasně naznačují podíl některých brněnských měšťanů na exploataci především stříbrných ložisek českých zemí 13. a 14. století i na dalším zhodnocování vytěženého kovu. Obecný zájem městské komunity o dolování odráží konečně i horní privilegium Václava II. z roku 1297. Vzhledem k odlehlosti Brna od hlavních rudních revírů však asi nebyla účast brněnských patricijů na středověkém báňském ruchu obecně příliš výrazná a měla své specifické rysy. Jednotlivci byli buď nuceni rozvíjet své aktivity poměrně daleko od své domovské městské obce, jak dokládá již doubravnická listina z poloviny 13. věku i goblinovské propůjčování dolů u Švařce o století později, nebo se spokojit s těžbou méně rozsáhlých, záhy vyčerpaných výskytů v bližším zázemí Brna. Příklad Jana z Jihlavy ale upozorňuje na další možnou formu průniku důlního a mincovního kapitálu za brněnské městské hradby. Stejně jako v jiných nejvýznamnějších zeměpanských městech totiž také v případě Brna patrně umožnilo bohatství nabyté při otevírání zlatých a stříbrných hor hladký přechod některých důlních a mincovních znalců a podnikatelů mezi nejbohatší měšťany. Tito mužové se však současně na další těžbě zpravidla dále nepodíleli a své jmění mnohdy nepříliš produktivně investovali do nákupu nemovitostí, úvěrových operací či obchodních transakcí. Některé indicie nasvědčují, že takovéto přechody kulminovaly na počátku 14. století, kdy se současně v rukou městských patricijů ocitalo mnohdy značné množství neraženého stříbra (v Praze až v tunových objemech), pocházející patrně z éry prvotního rozmachu dolování v dobách decentralizované horní a mincovní správy.⁴¹ Podnětem pro další bádání vedle další verifikace těchto hypotéz ovšem zůstává, zda oba právě dotčené jevy souvisely s obecnějšími ekonomickými a společenskými trendy, nebo spíše s konkrétním přelomem, jakým byla mincovní reforma Václava II. roku 1300.⁴²

⁴⁰ Ke vzájemným vztahům Goblinů a Šmelclínů viz J. MEZNÍK, *Členové brněnských městských rad...*, s. 141–142, č. 276; M. FLODR, *Právní kniha města Brna II...*, s. 88; Týž, *Právní kniha města Brna III...*, s. 240; o Jakubovi Šmelclínovi a jeho aktivitách na Štěpánovsku podrobně J. DOLEŽEL, *K počátkům hradu Kamene...*, s. 308–310 a 317–318, pozn. č. 5.

⁴¹ Velmi přínosně část uvedených jevů nastínil J. JANÁČEK, *Stříbro a ekonomika českých zemí...*, s. 888–900; srov. též R. NOVÝ, *Organizace a vývoj českého mincovnictví...*, s. 375–389, 406–410, 421.

⁴² Příspěvek vznikl v rámci přípravných prací na projektu Grantové agentury ČR č. 404/01/0490 „Archeologie středověkých měst v českých zemích“.

SEZNAM PŘÍLOH:

Příloha č. 1: Pečeť brněnského měšťana Jana Šmelclina, přivěšená k listině z 20. září 1347. Kresba S. Plchová.

Goblinus et Iohannes de Iglavia

Einige Bemerkungen zu zwei Persönlichkeiten der Brüner Geschichte des 13. und 14. Jahrhunderts und deren Rolle im Bergwerksunternehmen

RESÜMEE

Brünn selbst wurde nie zu den Stadtgründungen mit einer deutlicheren Beziehung zur Ausbeutung von Edel- und unedlen Metallen gerechnet. Läßt man die Eisenerzlagertstätten lokaler Bedeutung außer Acht, dann kommen im 13. Jahrhundert nur einige nicht allzu ausgiebige Vorkommen von Silbererzen im breiteren nordwestlichen Hinterland der Stadt in Betracht. Ihr eventueller Abbau kann jedoch keinen wesentlichen Einfluß auf die ökonomische oder soziale Gestaltung des Brüner Stadtorganismus ausgeübt haben. Von den belegten Brüner Münzmeistern abgesehen, kam bei Erwägungen über die Herkunft des Reichtums und der Macht der wichtigsten Brüner Bürgerfamilien des 13. und 14. Jahrhunderts die Teilnahme an dem Bergwerksunternehmen praktisch nur im Fall der Familie Goblin in Frage. Trotzdem kann ein komplexeres Quellenstudium gewisse Korrekturen und Ergänzungen bringen; als Beispiel können folgende Bemerkungen dienen, die sich aus dem Studium der mittelalterlichen Besiedlung und des Erzabbaus in der Brüner Region ergeben. Es zeigt sich, daß das Brüner Patriziat entweder im Bergbau und im Münzen auch in entfernteren Regionen tätig gewesen sein kann (die Familie Goblin), oder in anderen Fällen das auf diese Weise gewonnene Eigentum im Gegenteil die eigentliche Grundlage für den Aufstieg der Montan- und Finanzfachleute unter den Brüner Bürgern bildete (wahrscheinlich im Fall von Johannes von Iglau).

1. *Goblinus*. Die Familie Goblin gehörte während des ganzen 14. Jahrhunderts zur Spitze des alten Patriziats, mit einigen Merkmalen überragte sie jedoch die Grenzen ihres Standes. Konrad Goblin erhielt kurz vor dem Jahre 1347 den erblichen Ritterschaftstitel (*miles, dominus*), in der ersten Hälfte der 50er Jahre des 14. Jahrhunderts war er als königlicher Hauptmann in Belluno und Feltre, in den italienischen Domänen Karl des IV. tätig und besaß auch relativ ausgedehnte Landgüter. Sein Bruder Jacob wurde dann Erzbischof in Feltre. Der älteste bekannte Vorfahr ist wohl der Großvater von Konrad und Jacob, ein Münzmeister unbekanntens Namens, der im Jahre 1328 als wahrscheinlich schon verstorben erwähnt wird. Die direkte Teilnahme der Familie im Münz- und Bergwerksunternehmen ist dann durch zwei Eintragungen aus den Jahren 1348

und 1352 im ältesten Brünner Gedenkbuch belegt, in welchem Konrad bzw. Johann Goblin auch im Namen ihrer Brüder zwei Erbstollen des Silberbergwerks bei Švařec und dem heute unbekanntem Dorf Hohenrod weiteren Bergbauunternehmern verlieh. Von jahrelangen Facherfahrungen der Familie Goblin zeugt das hohe formale und rechtliche Niveau der Eintragungen, die nach entsprechenden gesetzlichen Normen, dem Iglauer Bergrecht sowie dem *Ius regale montanorum* des Königs Wenzel II. konzipiert sind. Für Erwägungen über die Teilnahme der ersten Generationen der betreffenden Familie an der Ausbeutung der Bodenschätze der böhmischen Länder im 13. Jahrhundert ist jedoch vor allem die Erklärung in deren Einleitung von Bedeutung, laut welcher den Gobblins das Dispositionsrecht zur Vermietung beider Erbstollen „von jeher anhand der königlichen Zustimmung“ gehörte (*ab antiquo ex concessione regia ius ad hoc competere*). Nach der im 13. Jahrhundert geläufigen Praxis, die schließlich 1300 auch in *Ius regale montanorum* kodifiziert wurde, konnte man nämlich über sämtliche Erbangelegenheiten der Edelmetallbergwerke nur mittels der königlichen Beamten verfügen. Einzelne Erbbergwerke überließ jedoch der Herrscher ab und zu bestimmten Personen zum freien Gebrauch. Wie z.B. die Urkunde von Přemysl Otakar II. aus dem Jahre 1261 zeigt, geschah es besonders zugunste der Bergwerksunternehmer oder direkt Münzmeister, die sich um den königlichen Fiskus verdient gemacht hatten (CDB V/1, S. 384, Nr. 252). Eine ähnliche Bewilligung muß also auch einer der Vorfahren von Konrad und Johann Goblin erhalten haben, nach allem Zeitrelationen kann es gerade ihr Großvater gewesen sein, der als Münzmeister ehestens zur Zeit von Wenzel II. tätig war. Noch weiter zurück in die Geschichte der Familie Goblin kann der lokale Aspekt der Verleihverträge führen, falls wenigstens die Bergwerke bei Švařec hypothetisch mit Silberlagern gleichgesetzt werden dürfen, die in den 40er Jahren des 13. Jahrhunderts rechtszwidrig im Besitz „einiger Brünner Bürger“ waren und dem Kloster von Doubravník zurückerstattet werden sollten (CDB IV/1, S. 488–489, Nr. 293). Gewisse Spuren können wohl die Gobblins auch in weiteren Bergwerksrevieren des 13. Jahrhunderts hinterlassen haben (vgl. das im Jahre 1278 angeführte Dorf *Gobelstorf* bei Havlíčkův (Deutsch) Brod oder den Namen eines der alten Bergwerke in Kutná Hora *antiqui Kolblini*).

Die nächste Wirkungsstätte oder sogar Ausgangspunkt der Gobblins war dabei wohl Olmütz; bereits 1271 wird unter den dortigen Bürgern auch ein gewisser *Goblinus* angeführt. Es kann sich zwar um eine Namensgleichheit handeln, enge Beziehungen der Brünner Gobblins zu Olmütz können jedoch noch in der Mitte des 14. Jahrhunderts nachgewiesen werden, als Johann Goblin dort Stadtrichter war, und sein Bruder Konrad wohl eine seiner Töchter an Pešek, einen weiteren Olmützer Stadtrichter, verheiratet. Die Schwester der beiden Brüder war darüber hinaus die Mutter eines anderen Olmützer Vogtes – Nikolaus.

2. *Iohannes de Iglavia*. Der Brünner Bürger und Geschworene Johann von Iglau erscheint unter diesem Namen nur in zwei Urkunden aus den Jahren 1319 und 1328.

Darum wurde er bisher für einen nicht näher bekannten Ansässigen gehalten, der nach dem Jahre 1328 aufhörte, sich an der Verwaltung der Gemeinde zu beteiligen, oder starb oder Brünn verließ. Das ist jedoch nicht ganz exakt – mit dem Prädikat „von Iglau“ wird nämlich auf dem einzig erhaltenen Exemplar seines Siegels aus dem Jahre 1347 einer der bedeutsamsten Brünnner Patrizier der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts, Johann Smeltzlin (1355) angeführt. Das Siegel weist die geläufige runde Form von 2,3 cm Durchmesser auf, in seinem Feld ist das gotische Schild mit dem Zeichen des Antonius-Heroldkreuzes (*crux commissa*) abgebildet, die Umschrift lautet +S IOHIS·DIGLAVIAꝛCIVISBRV'E, also *S[igillum] Ioh[ann]is d[e] Iglavia, civis Bru[na]e*, „Siegel von Johann von Iglau, Brünnner Bürger“ (vgl. Abb. in Anlage Nr. 1). Logisch bietet sich die Interpretation an, dass es im Fall von Herrn Johann von Iglau aus den Jahren 1319 und 1328 und Johann Smeltzlin, der ab 1330 belegt ist, um einen und denselben Menschen geht, den vielleicht wichtigsten Vertreter der Stadtratsherrschicht, die in Brünn während des ganzen zweiten Drittels des 14. Jahrhunderts herrschte, den Begründer einer reichen Bürgerfamilie, deren Aktivitäten allmählich über den Rahmen der eigenen Stadt hinausreichten. Der langen Betätigung im Brünnner Stadtrat in der Zeitspanne 1319–1354 würden auch die bekannten biographischen Daten von Johann Smeltzlin entsprechen, auf die Gleichsetzung der beiden Männer deutet auch ihre Aufeinanderfolge in schriftlichen Quellen hin, wo das neue Prädikat nach einer längeren Eingliederung ins Leben der Brünnner Stadtgemeinde das ältere, die Herkunft charakterisierende Prädikat hätte ersetzen können.

Iglau – einer der wichtigsten Bergstädte der Markgrafschaft Mähren – als Heimatstadt würde auch der Familienname Smeltzlin entsprechen, der höchstwahrscheinlich von der substantivierten Form des deutschen Wortes *schmelzen* abgeleitet ist. Auch die alte tschechische Fachsprache bezeichnete als Schmelzer entweder den eigentlichen Erzschnelzer oder direkt den Münzarbeiter, der Rohsilber vor dem Zusammengießen mit Münzkupfer raffinierte. Ganz hypothetisch kann sich entweder Johann selbst oder eher einer seiner Vorfahren an der Verarbeitung der Iglauer Silbererze oder unmittelbar an dem Betrieb der Iglauer Münze vor dem Jahre 1300 beteiligt haben.

Příloha č. 1: Pečeť brněnského měšťana Jana Šmelclina, přivěšená k listině z 20. září 1347.

PŘÍSPĚVEK K DĚJINÁM JOHANITSKÉ KOMENDY A ŠPITÁLU V BRNĚ

Bližší pohled do historie města Brna v letech 1378–1383 nás nutí ke konstatování, že jinak bohaté prameny k dějinám významné moravské metropole nás zde nechávají na holičkách. V době, kdy evropskými světskými i církevními špičkami, jakož i veřejným míněním (země Koruny české nevyjímaje) hýbaly hektické události velkého papežského schizmatu, poskytující badatelům bohatství pramenného materiálu, jsme zde odkázáni na skromný příděl listin a zpráv. Rokem 1377 končí podrobné zápisy městských sbírek, o pouhá dvě léta později je datován poslední zápis pamětní knihy města Brna a listinný materiál nám dovoluje nahlédnout do dějin města pouze útržkovitě.

V úvodu mi dovoluji stručný nástin dění na Moravě ve vymezeném období. Moravský markrabě Jošt stojí prozatím stranou evropské politiky lucemburského domu. Stále se může ještě opírat o poměrně dobré finanční zázemí v hotovosti po otci i ve zděděných markraběcích statcích. Dispozici s těmito majetky mu však ztěžují neustálé nároky obou mladších bratrů Prokopa a Jana Soběslava, které nevyhnutelně směřují ke sporu. Ten byl zpočátku zmírněn ostrým střetem Jošta s olomouckou kapitulou a biskupem Janem ze Středy a následnou snahou Jošta dosadit na olomoucký stolec právě svého bratra Jana Soběslava, ve které se po urovnání sporu stává kapitula nečekaným Joštovým spojencem. Spor s kapitulou vypukl, když olomoučtí kanovníci odmítli někdy roku 1379 platit zemskou berni, načež je Jošt stihl světskou klatbou (achten), s pomocí radních města Olomouce nechal vyhnat kanovníky z města a zabavil příjmy plynoucí z jejich majetků. Rozhodcovský sbor v čele s litomyšlským biskupem Albertem ze Šternberka byl papežem dne 15. října 1379 pověřen vyšetřením sporu, aby poté dne 12. ledna 1380 vyšetřování uzavřel uvalením interdiktu na město a exkomunikací všech viníků v čele se samotným markrabětem.¹ Markrabě byl nucen ustoupit a zavázal se uhradit vzniklé škody na majetku biskupství a kapituly, která napříště musela spornou berni, jež byla důvodem střetu, pravidelně platit. Dne 20. února 1380 pražský arcibiskup Jan z Jenštejna celý spor uzavřel a papežský nuncius kardinál Pileus sejmul z Jošta církevní klatbu.² Spor s olomouckým bisku-

¹ CDM XI, s. 156–158, č. 172.

² CDM XI, s. 160–162, č. 175 a 176. K pozadí celého sporu více Jaroslav MEZNÍK, *Lucemburská Morava*, Praha 1999, s. 221; Josef VÁLKA, *Dějiny Moravy, I. Středověká Morava*, Vlastivěda moravská, Nová řada, Sv. 5, Brno 1991, s. 103–105.

pem Janem IV. ze Středy, který se snažil stát mimo předchozí střet, ale pokračoval, podle zápisu v jednom z olomouckých kapitulních rukopisů měli 10. května 1380 zapálit Joštovi služebníci olomouckou katedrálu, popelem měla lehnout její střecha a sousední biskupský dům a k urovnání došlo nejspíše až v létě uvedeného roku, nedlouho před smrtí starého metropolity.³ Staříčský intelektuál a bývalý kancléř Karla IV., Jan IV. ze Středy, se pokoušel neklidnou diecézi opustit a vstoupil do hry o obsazení již několik let uprázdněného biskupství vratislavského, která vyvrcholila ostrým sporem Václava IV. a vratislavské kapituly, a přivedla celé město a okolí na krátkou dobu do ostré opozice vůči panovníkovi a do tábora avignonského papeže.⁴ Jan ze Středy však umírá již 24. prosince 1380 v Modřicích.⁵ Dne 23. prosince 1380 pak olomoucká kapitula zvolila za příštího biskupa Joštova bratra Jana Soběslava, novopečeného biskupa litomyšlského, ale na zásah Václava IV. kurie prosadila volbu Petra III. Jelita, aby bylo zabráněno příliš velkému mocenskému posílení moravských Lucemburků.⁶ Dřívější magdeburský biskup Petr III. Jelito pak musel záhy po svém nástupu čelit tvrdé kritice Jana z Jenštejna, který mu vyčítal benevolenci vůči přívržencům avignonského papeže Klementa VII. na Moravě.⁷ I v dalších ohledech je rok 1380 charakteristický velkou Joštovou aktivitou. V dubnu se setkává s rakouským vévodou Albrechtem III. v Laa, kde 5. dubna uzavírají dohodu o spojenectví, v létě se pak schází na Špilberku s některými představiteli panských rodů.⁸ Následně někdy počátkem roku 1381, po neúspěchu kandidatury Jana Soběslava na olomoucký bis-

³ CDM XI, s. 169, č. 186, Více viz J. MEZNÍK, *Lucemburská Morava...*, s. 221–222 či Václav MEDEK, *Osudy moravské církve do konce 14. věku. I. díl Dějin Olomoucké arcidiecéze*, Praha 1971, s. 153–154.

⁴ Jeho osobě a správě diecéze věnoval pozornost V. MEDEK, *Osudy...*, s. 131–164. Ke sporu o vratislavské biskupství viz František Michálek BARTOŠ, *Čechy v době Husově*, Praha 1947, s. 29–33; Colmer GRÜNHAGEN, *König Wenzel und der Pfaffenkrieg zu Breslau*. In: Archiv für österreichische Geschichte 37, 1867, s. 233–269 či K. DOLA, *Dzieje kosciola na Slasku. I. Sriednowicze*, Opole 1996, s. 115–116.

⁵ V. MEDEK, *Osudy...*, s. 150.

⁶ J. MEZNÍK, *Lucemburská Morava...*, s. 223.

⁷ Jeho osobou se nověji zabýval Petr ELBEL, *Postoj olomouckého biskupa Petra III. Jelito (1381–1387) k církevnímu schismatu*. In: Historie 99. Sborník z celostátní studentské vědecké konference, Olomouc 2000, s. 9–22. Ačkoliv řadí olomouckého biskupa zcela bezpečně do tábora římského papeže Urbana VI., potvrzuje opět domněnku o mnohem volnější atmosféře v počátečních letech rozkolu na Moravě před rokem 1383 (respektive nepochybně ještě roku 1382). Více viz P. ELBEL, *Postoj...*, s. 12–13 a 16–17. Srov. V. MEDEK, *Osudy...*, s. 168 či Rudolf HOLINKA, *Církevní politika arcibiskupa Jana z Jenštejna za pontifikátu Urbana VI.* Spisy filosofické fakulty University Komenského v Bratislavě 14, Bratislava 1933, s. 73–74.

⁸ CDM XI, s. 164, č. 180. V otázce špilberského setkání vyslovil V. Štěpán názor, že vzhledem k neúčasti markraběte Prokopa a jeho významných straníků je toto setkání předzvěstí následného střetu mezi oběma bratry a hlavní usnesení o stěhování poddaných mělo zabránit Prokopovi verbovat do svých oddílů. J. Mezník hledá důvody spíše v dopadu morové rány, která okrajově zasáhla i Moravu, neboť nenachází pro tuto dobu žádné doklady o bojích mezi markrabaty a navíc argumentuje nesmyslností podobného usnesení v případě domácí války. Více viz J. MEZNÍK, *Lucemburská Morava...*, s. 222 a Václav ŠTĚPÁN, *Osobnost Lacka z Kravař, část I. (Lackův politický vzestup)*. In: Časopis Matice moravské (dále ČMM) 110, 1991, s. 223–224. J. Mezník celou situaci navíc vysvětluje spíše jako doklad mocenského dualismu na Moravě, tedy nutnost markraběte pojišťovat svá rozhodnutí podporou nejmocnějšího stavu v zemi – pánů, podrobně viz J. MEZNÍK, *Markrabě a páni (K mocenskému dualismu na Moravě v době husitské)*. In: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity (dále SPFFBU) 42, 1995, s. 39–42.

kupský stolec, propuká první krátká válka mezi Joštem a Prokopem, kterou na jaře roku 1382 řeší sám Václav IV. společně s rakouským vévodou Albrechtem III. a míšenským landkrabětem Petrem.⁹

Tolik ve zkratce k politické kulise doby. Již v úvodu jsem konstatoval nedostatek zpráv z této doby, dotýkajících se města Brna. Oněch několik záznamů nám však umožňuje nahlédnout do zákulisí zajímavé kauzy, která je spjata s jedním ze čtyř brněnských mlýnů. Podle zápisů městské sbírky z roku 1365 byly tři z nich v měšťanských rukou, tj. mlýn Jana Alrama na Dornychu v ceně 310 hřiven, mlýn Smila z Líšnice pod Puhlíkem (Denisovy sady) v ceně 300 hřiven a mlýn Petra Smelclina na Ponávce v ceně 180 hřiven. Čtvrtý patřil johanitské komendě a špitálu na Starém Brně, stál před Židovskou branou na svrateckém náhonu poblíž bývalého Sladovnického mostu na cestě ke sv. Benediktu (směrem na Luh, tj. dnešní Komárov) a byl odhadnut na 80 hřiven.¹⁰ Tento mlýn brněnští johanité získali roku 1343 od významného brněnského patricije Konráda Pohořelického. Jeho cena roku 1348 byla 90 hřiven a nejspíše téhož roku k němu johanité přikoupili Ortlinovu sladovnu za 18 hřiven.¹¹ V berních rejstřících z let 1365 a 1376 je jeho cena uváděna na 80 hřivnách.¹² Představoval nejhodnotnější část majetku starobrněnských johanitů přímo ve městě.¹³ Především pak společně s předpokládaným hospodářským dvorcem v blízkosti města nepochybně tvořil kvalitní zázemí komendy i špitálu.¹⁴

⁹ J. MEZNÍK, *Lucemburská Morava...*, s. 223–224.

¹⁰ Bedřich MENDL (ed.), *Knihy počtů města Brna 1343–1365*, Brno 1935, s. 319, 357, 358 a 360. Více viz Jaroslav DRÍMAL, *Sociální složení a majetek obyvatel Brna v letech 1365 až 1509*. In: Brno v minulosti a dnes (dále BMD) 6, 1964, s. 25 či Oldřich VIČAR, *Místopis Brna v polovině 14. století (Předměstí)*. In: BMD 8, 1966, s. 226–227.

¹¹ B. MENDL, *Knihy...*, s. 128. Zajímavé je rovněž udání výše městské berně, která činila v předchozích letech 2 hřivny, nyní má být odváděna v sumě 4 " hřivny (platby jsou ale zjevně nerovnoměrné a výše odváděné sumy tedy nepravidelná), viz B. MENDL, *Knihy...*, s. 9, 25, 41, 46, 59, 70, 128, 159, 178, 189, 197, 204, 215, 223, 230, 230, 238 a 278). Stran placení městské berně johanity viz Libor JAN – Ludmila ZAORALOVÁ, *Majetkové poměry brněnských špitálů v předhusitském období*, Nepublikovaná SVOČ, Brno 1986, s. 40–41. Platby se zjevně opožďovaly a johanité byli neustále dlužníky města. Dluh se ustálil na sumě 18 hřiven, jak to dokládají i zápisy rejstříku městské berně, viz Archiv města Brna (dále AMB), fond A 1/3 Město Brno – Sběrka rukopisů a úředních knih (dále fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih), rkp. inv.č. 15, fol. 15, 32 a 36; B. MENDL, *Knihy...*, s. 274–275, 412–413.

¹² B. MENDL, *Knihy...*, s. 360 a AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 15, fol. 32.

¹³ Majetek starobrněnských johanitů mimo Brno viz L. JAN, *Účet starobrněnského špitálu z roku 1367*. In: Forum brunense 1993, s. 18. Cenu tohoto majetku (čítajícího nájem hospody, polnosti a především desátky z křižanovického farního okruhu) neznáme. Ve městě měli johanité ještě podíl na rentách. Jeho výše byla zjevně pohyblivá směrem nahoru. Roku 1348 se hovoří o 10 hřivnách, viz B. MENDL, *Knihy...*, s. 128. V letech 1348–1355 jsem dospěl již k výši 14 " hřivny. J. MEZNÍK, *Brněnský a olomoucký patriciát ve 14.–15. století. II. Poznámky a přílohy*. Netištěná disertační práce. Brno 1959, s. 311 uvádí, že johanité vlastnili roku 1365 celkem 16 rent s výnosem 10 hřiven 28 grošů v hodnotě 74 hřiven 32 grošů (vše od brněnských měšťanů). L. JAN, *Účet...*, s. 17 napočítal dokonce 17 hřiven a 8 grošů (nepočítaje nájem špitální vinice od Jana Anselmova v sumě 11 hřiven), přičemž ve špitálním účtu z roku 1367 je uveden příjem 16 hřiven a 32 grošů od různých plátců z města. Tamtéž, s. 18–19 přináší edici uvedeného účtu z AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 18.

¹⁴ L. JAN, *Účet...*, s. 18 uvádí pravděpodobnost jeho existence v blízkosti Brna vzhledem k naprosté absenci luštění, mouky, sádra, vepřového masa, vajec, drůbeže, piva aj. hospodářských komodit v účtu z roku 1367. Dále upozorňuje na důležitý fakt, že tento účet není možné chápat jako celkový účet špitálu, ale jako vyúčtování platů odváděných obyvateli města špitálu a tudíž podléhající kontrole městské rady.

V XI. svazku CDM můžeme nalézt zápis o prodeji uvedeného mlýna, datovaný s otazníkem do roku 1379.¹⁵ V zápisu se uvádí, že se městská rada zaručuje generálnímu převoru Ziemovitu Těšínskému za 300 hřiven, které Beneš z Vartenberka převzal pro markraběte Jošta, přičemž je uváděn úrok 25 hřiven, který je stanoven na dva roky (zápis obsahuje rovněž informaci, že uvedenou sumu johanité získali prodejem svého mlýna Židům).¹⁶ Nabízí se zde domněnka, že se jednalo o další z půjček na markraběcí plat, který již město v této době ze svých prostředků nedokázalo zaplatit.¹⁷ Výše sumy tuto domněnku umožňuje (zvláště s ohledem na uváděnou skutečnou cenu mlýna). Za tohoto předpokladu můžeme uvažovat o přesnější dataci celé události k termínům platby jednotlivých markraběcích platů, tj. na sv. Jiří (23. dubna) a sv. Michala (29. září). Záměrně jsem ale zdůrazňoval onen otazník u vročení celé události editorem uváděného svazku CDM V. Brandlem.

Proti vročení k roku 1379 mluví několik skutečností. Napomoci nám nemůže zmínka o generálním převoru johanitů Ziemovitu Těšínskému. Toho v roce 1379 v jarních měsících nacházíme v Praze, kde je prokazatelně 23. května.¹⁸ Po tomto termínu mohl sice Brno navštívit. Mohl tak učinit i na podzim téhož roku při své cestě ze Strakonice do Slezska, kdy ale s ohledem na cíl jeho cesty lze očekávat spíše snahu získat finanční prostředky, neboť 29. září ve Strzelině kupuje od knížete Bolka Minsterberského a Strzelinského za 1 600 hřiven věno kněžny Eufemie v sumě 115 hřiven na vsích Jutrzyňa, Kowalow a Brozec se všemi knížecími právy.¹⁹ V jarním termínu roku 1380 generální převor Ziemovit Těšínský odjíždí po krátké návštěvě Prahy do Slezska, kde vydává 1. dubna listinu.²⁰ Je však nucen k rychlému návratu do Prahy z důvodů morové rány roku 1380, která johanity, stejně jako řadu jiných církevních institucí, rovněž zasáhla a kterou byl nucen řešit.²¹ Presentace k řádovým kostelům učiněné *per*

¹⁵ CDM XI, s. 155, č. 170.

¹⁶ V roce 1387 máme mlýn doložen ještě v majetku Židů a stále na něm vážne dluh 18 hřiven; AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 19, fol. 58.

¹⁷ Město bylo zadluženo již od 70. let a situaci často musel řešit sám markrabě. Neschopnost pokrýt výši markraběcího platu z výnosu městské sbírky je přičítána především úmrtím významných měšťanů a přechodu části majetku formou odkazů do rukou církve. Více viz J. MEZNÍK, *Brněnský patriciát a boje o vládu města ve 14. a 15. století*, BMD 4, 1962, s. 329–331. Město situaci řešilo půjčkami, především u Židů (Ebruše v Kroměříži, Steuzlina ve Vídni i u Židů brněnských) na 1 rok s úrokem 50 hřiven i více, viz Mojmir ŠVÁBENSKÝ, *K hospodářským dějinám Brna v období 1243–1411*. In: BMD 12, 1994, s. 244–245. Velmi podrobně se městských dluhům věnoval rovněž Bertold BRETHOLZ, *Geschichte der Stadt Brünn, I. Bis 1411*, Brünn 1911, s. 316–321.

¹⁸ Josef EMLER (ed.), *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidiocesim* (dále LC), Sv. 3 a 4, *Ab a. 1373 usque ad a. 1390*, Praha 1870, s. 109 či Věra JENŠOVSKÁ (ed.), *Regesta Bohemicae et Moraviae aetatis Venceslai IV. (1378 dec.–1419 aug. 16)* (dále RBM Venceslai IV.). Sv. I/1 *Fontes Archivii capituli metropolitanae ecclesiae Pragensis (1378–1400)*, Praha 1967, s. 49, č. 149.

¹⁹ Státní ústřední archiv Praha, Archiv velkopřevorství maltézského (dále SÚA Praha, AVM), inv.č. 810, 811 a 812.

²⁰ V Praze se objevuje v jednom zápise v LC dne 13. března, viz LC, 3 a 4, s. 123, RBM Venceslai IV. IV/1, s. 115, č. 451. Ve Slezsku viz SÚA Praha, AVM, inv.č. 814.

²¹ Roku 1380 nacházíme v LC celkem čtyři presentace k řádovým kostelům učiněné *per mortem rectoris*, viz LC, 3 a 4, s. 123, 124, 145 a 148, RBM Venceslai IV. IV/1, s. 115, č. 451, s. 196, č. 850, s. 201, č. 878. O upřesnění dopadu moru na johanity blíže J. MITÁČEK, *Ziemovit Těšínský – generální převor rádu johanitů a slezský kníže*. In: SPFFBU 46, 1999, s. 29.

mortem rectoris z 28. srpna, 1. října a 24. listopadu 1380 nám dokládají Ziemovitův pobyt v Praze. Přesnou dobu jeho návratu do Prahy však neznáme. V krátkém mezidobí obou pobytů v Praze před termínem sv. Michala (tj. 29. září) pak mohl v Brně sjednat uvedenou transakci.

Pohled do itineráře johanitského převora Ziemovita Těšínského tedy stále nabízí několik variant. Naši pozornost je nutno obrátit ještě k osobě a okolí markraběte Jošta. Především v roce 1379 nalézáme v blízkosti markraběte doposud jako zemského hejtmana Jana staršího z Meziříčí († kolem 1380), jehož přítomnost bychom v zápisu spíše očekávali.²² V zápisu je ale uváděn jeho nástupce Beneš z Vartenberka a Veseří, který je spolehlivě doložen jako zemský hejtman od 26. července 1380.²³ Navíc nesmíme pominout fakt, že roku 1379 nenacházíme dostatečné důvody, proč by Jošt dále prohluboval špatnou finanční situaci města z předchozích let. Proč tedy uvažují spíše o termínu transakce na podzim roku 1380? Na jaře markrabě Jošt po návratu z jednání s rakouským vévodou Albrechtem III. pobýval v Olomouci, kde je doložen 19. dubna a 1. května 1380.²⁴ Markrabě byl na podzim roku 1380 nepochybně ve velké finanční tísní díky závazku vyrovnání škod olomoucké kapituly a biskupství po ukončení vzájemného sporu v první polovině roku, zvláště s ohledem na snahy o prosazení jeho bratra Jana Soběslava na olomoucký biskupský stolec a také pomalu doutnající spor s dalším bratrem, markrabětem Prokopem, který propukl po neúspěchu kandidatury Jana Soběslava někdy v 1. polovině roku 1381.²⁵ Finanční tíseň u něj lze v tomto období tedy předpokládat.

Motivace dalších stran k uzavření smlouvy můžeme specifikovat následovně. Pro brněnské Židy jistě lákavá možnost získat cenou nemovitost. V případě johanitského generálního převora Ziemovita Těšínského lze kalkulovat se snahou vyjít vstříc vlivnému členu panovnické dynastie, obzvláště pak s ohledem na jisté zaváhání v úvodu církevního rozkolu.²⁶ Celá transakce byla navíc pro johanity, v případě jejího naplnění, rovněž velmi výhodná. Stanovený úrok 25 hřiven po dobu dvou let činil téměř 17 % ze zapůjčené sumy, která sama byla pro johanity neobyčejně příznivá.²⁷

²² Tomáš BALETKA, *Dvůr, rezidence a kancelář moravského markraběte Jošta (1375–1411)*. In: Sborník archivních prací 46, 1996, s. 448.

²³ Tamtéž, s. 480.

²⁴ Tamtéž, s. 505 (CDM XV, s. 176–177, č. 205 a CDM XI, s. 167, č. 184).

²⁵ J. MEZNÍK, *Lucemburská Morava...*, s. 223.

²⁶ K postoji Ziemovita Těšínského v úvodu církevního rozkolu i podrobné analýze dění v řádu viz J. MITÁČEK, *Čestí johanité a papežské schizma v letech 1378–1384*. In: *Historie 97*, Sborník prací z Celostátní studentské vědecké konference, Brno 1998, s. 35–41 či Týž, *Ziemovit Těšínský...*, s. 28. Otázka orientace Jošta je stále věcí diskuse. Řešení nabízí J. MEZNÍK, *Postoj moravských markrabat Jošta a Prokopa k papežskému schismatu*. In: *Facta probant homines*. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. Zdeňky Hledíkové, ed. I. Hlaváček, J. Hrdina, Praha 1998, s. 271–277, který se snaží přinést důkazy o Joštově jasné orientaci na Řím, ale důkazy jím předkládané ji potvrzují jednoznačně až k roku 1383. Bude nesporně zajímavé, jaké údaje přinese ve své dlouho očekávané monografii o markraběti Joštovi Václav Štěpán.

²⁷ J. MEZNÍK, *Vývoj ceny rent a rentového vlastnictví v Brně ve 14. a 15. století*, SPFFBU 7, 1960, s. 209–210 uvádí jako dobu prosazení se 10% úroku jako běžného (tedy ne lichvářského) teprve v 15. století, kdy nahrazuje investice do rent.

Prodeje mlýna se dotýká ještě jedna nesmírně zajímavá listina. Dne 20. července 1381 vydává zástupce velmistra a francouzský generální převor Gerard z Vienne listinu, kterou vyzývá českého generálního převora Ziemovita Těšínského, aby zasáhl ve věci neoprávněného držení komend *Branna*, *Rumberg* a Brno řádovými členy Janem *Rüdenschausen*, Petrem *Bratislavia* a Janem.²⁸ Přesné určení obou prvních komend zatím bylo neúspěšné.²⁹ Identifikace Brna a jejího komtura je však nade vše pochybnost. Pro nás je navíc důležitá část listiny, která právě brněnskému komturu Petrovi zvláště vytýká nepovolený prodej johanitského mlýna a nařizuje mu do dvou měsíců navrátit prostředky z nepovolené správy brněnského domu a uvedeného prodeje. Dále se zde uvádí, že správa řečených domů má být svěřena br. Františku z Hojčnic.³⁰ Je otázkou, do jaké míry hrála v zásahu proti uvedeným komturům roli vyostřující se situace v řádu v důsledku stále se prohlubujícího církevního rozkolu. S ohledem na skutečnost, že zde nejsou nazýváni jako *schismatici*, ale jako *rebellis et inobedientis*, jednal zástupce velmistra spíše ve jménu strohých řádových regulí, které zavazovaly komtura v západních komendách vedle poslušnosti především k dobré správě, která

²⁸ Listina nám byla poskytnuta laskavostí prof. K. Borcharda z Univerzity Würzburg z připravované edice svazku Monument Germaniae Historica – Kopiářů johanitských velmistřů (dále KOPIÁŘE), s. 65, č. 80 (Cod. 321 fol. 148r).

²⁹ Prof. Borchard se pokusil obě komendy lokalizovat na území Moravy, respektive k Rumberku na Severní Moravu, v jehož blízkosti se má nacházet i místo nazývané Brahna. Osobně se ale domnívám, že název *Branna* je zkomoleninou jména Vienna, tj. Vídeň. I další z komend bych hledal spíše v neurovaných poměrech v rakouské části českého převorství, kde jsou posud naše znalosti o johanitské držbě kusé, především co se inkorporovaných řádových far týče. Pro ztotožnění komendy Branna s Vídní hovoří i další skutečnosti. Lze kalkulovat s nezkušeností písaře s řádovou topografií, neboť listina nebyla vydána ve velmistrovské kanceláři na Rhodu, ale ve Francii, kam se Gerard z Vienne vrátil již v lednu roku 1380, zatímco velmistr Heredia opustil Rhodos po neúspěšném zápasu s místní prourbanovskou opozicí až 9. dubna 1382 a do Avignonu dorazil teprve v červenci uvedeného roku, viz J. DELA-VILLE LE ROULX, *Lés Hospitaliers a Rhodes jusqu'a la mort de Philibert de Naillac (1310–1421)*, Paris 1913, s. 206–207, pozn. 7, a 248–249; k Herediově nověji Anthony LUTTRELL, *Intrigue, Schism and Violence among the Hospitallers of Rhodes 1377–1384*. In: *Speculum* 41, 1966, s. 41. Dále také pro toto tvrzení mluví i personální situace ve Vídni. Zdejší komenda byla velmi dlouho pod správou významného mailberského komtura Mikuláše z Wildungsmauer a teprve v listině z 20. července 1379 se zde setkáváme se správcem Janem (SÚA Praha, AVM, č. 1623). Následně v listině z provinciální kapituly v Kladsku ze dne 20. dubna 1382 nacházíme ve výčtu komturů rovněž Jana z Vídne (A. HAAS (ed.), *Codex iuris municipalis regni Bohemiae, Sbíрка pramenů práva městského království Českého* (dále CIM), Sv. IV/1, *Privilegia non regalium civitatum provincialium regni Bohemiae. Privilegia nekrálovských měst českých z let 1232–1452*, Praha 1954, s. 177, č. 122) a následujícího roku dne 9. ledna 1383 Hanuše, komtura ve Vídni a Unterlaa (ztotožněného s Janem Rinderschingem, v roce 1368 komturem ve Fürstenfeldu, viz SÚA Praha, AVM, inv.č. 2082), který je zde až do roku 1385, kdy je ve jmenování nového komtura v Unterlaa z 12. května 1385 uváděn jako zemřelý (SÚA Praha, AVM č. 1429).

³⁰ Prof. Borchard jej ztotožňuje s dlouholetým komturem v Kladsku Františkem, kde měl působit po příchodu z Prahy od roku 1367, viz Franz SAUERMAN, *Geschichte der Malteserkommende Glatz (1183–1627)*, I. *Von der Gründung bis zur Husitenzeit*. In: *Wissenschaftliche Beilage zum Jahresbericht des Königl. kath. Gymnasiums zu Glatz 1909*, s. 44. Nacházíme jej i v papežské vizitaci v roce 1373, viz Václav NOVOTNÝ (ed.), *Inquisitio domorum hospitalis s. Johannis Hierosolimitani per Pragensem archidiocesim facta anno 1373*. In: *Historický archiv* 19, Praha 1900, s. 67. Naposledy zastihujeme Františka v pramenech v listině z 20. dubna 1382 v Kladsku, viz CIM IV/1, s. 177, č. 122. Ačkoliv je ještě dne 13. března 1383 potvrzován na doživotí komturem v Kladsku, viz KOPIÁŘE, s. 81, č. 103 (Cod. 322, fol. 196r), tak v roce 1383 je zde komturem již Mikuláš Stengel (dříve komtur v Břehu), viz F. SAUERMAN, *Geschichte...*, s. 44, kde se uvádí také konání dvou provinciálních kapitul v Kladsku v letech 1378 a 1382 s otázkou, zda částé konání kapitul v Kladsku bylo dáno příznivou lokací komendy či zvláštními vztahy s předními představiteli provincie.

umožňovala řádu jeho aktivitu ve Středomoří.³¹ Stejně tak bylo v řádu zvykem potvrzovat nejenom generální převory, ale rovněž komtury jednotlivých komend na dobu 10 let (jen ve výjimečných případech, obzvláště u zasloužilých a starších členů, na doživotí).³² Toto pravidlo později velmistr Heredia využil roku 1383 k neúspěšnému pokusu nahradit Ziemovita Těšínského ve funkci generálního převora svým straníkem Hessem von Schleglenholz, což skončilo přechodem Ziemovita do tábora protivelmistra Ricarda Caraccioli.³³ Tyto formální záležitosti zde zřejmě nebyly naplněny a řádové centrum této situace ihned využilo k pokusu o zásah do české řádové provincie.

Uvedený komtur Petr *Bratislavia* se v pramenech objevuje již jen v zápisu městské pamětní knihy ze 14. února 1379.³⁴ Dobu jeho nástupu do funkce komtura brněnské komendy lze vzhledem k vydání listiny z roku 1381 položit nejspíše krátce před uvedený rok 1379. Přesné stanovení nám ale prameny neumožňují. Jako jeho předchůdce je v roce 1376 uváděn komtur Štěpán.³⁵ Kupodivu komtura Štěpána nacházíme jako brněnského komtura i v listině z provinciální kapituly v Kladsku z 20. dubna 1382.³⁶ Ziemovit tedy nejspíše v roce 1382 ještě nechtěl střet s řádovým centrem vyhrocovat a přece jenom komtura Petra nahradil jeho předchůdcem. Způsob, jakým se dostal k důstojenství brněnského komtura, a zda z něj byl ve 2. polovině roku 1381 či v úvodu roku 1382 odvolán, však nejspíš neodhalíme. Užívané příjímí však nabízí možnost jeho příbuzenského vztahu s vratislavskou rodinou Flemingů, kteří se v brněnských pramenech objevují rovněž s přídomkem *Bratislavia*.³⁷ To by pak s ohle-

³¹ KOPIÁŘE, s. 65, č. 80 (Cod. 321, fol. 148r). K ideí funkce řádu ve Středomoří viz V. NOVOTNÝ, *Inquisitio...*, s. 7–11.

³² Podobná potvrzení máme dochována právě ve velmistrovských kopiářích, viz KOPIÁŘE, s. 16, č. 18 (Cod. 316, fol. 224v – potvrzení Mikuláše z Wildungsmauer na 10 let komturem v Maibergu a Vídní z 5. srpna 1358); s. 16–17, č. 19 (Cod. 316, fol. 225rv – potvrzení Petra z Valečova na 10 let komturem v Brně z 5. srpna 1358); s. 18–19, č. 21 (Cod. 316, fol. 221v – potvrzení Zdeňka z Vartenberka na 10 let komturem v Praze a Orlovicích); s. 23–24, č. 26 (Cod. 316, fol. 224rv – potvrzení Knechta z Haugvic na 10 let komturem v Týnci z 15. srpna 1358); s. 24–25, č. 27 (Cod. 316, fol. 224v – potvrzení Konráda Hauspeliho na 10 let komturem v Unterlaa z 15. srpna 1358); s. 28, č. 32 (Cod. 316, fol. 225v – potvrzení Jana ze Zvířetic na 10 let komturem v Manětíně ze dne 15. srpna 1358); s. 81, č. 103 (Cod. 322, fol. 196r – potvrzení Františka z Prahy (z Hojčnic) doživotně komturem v Kladsku ze dne 13. března 1383); s. 105–106, č. 129 (Cod. 281, fol. 281v – potvrzení nového komtura Huga z Wethingenu doživotně komturem v Mailbergu z 16. 5. 1385); taky SÚA Praha, AVM, inv.č. 1429 (potvrzení Štěpána Klubera na 10 let komturem v Unterlaa z 12. května 1385). Bertold WALDSTEIN – WARTENBERG, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, Wien 1969, s. 127 uvádí, že podmínka svolení velmistra a rady řádu byla ustanovena teprve roku 1383. Uvedené prameny však tuto praxi potvrzují dříve. Podmínkou zisku komturství byla tříletá příslušnost k řádu (u kněží pětiletá), komtur se vždy zavazoval k poslušnosti, správě ve prospěch řádu a placení responsí.

³³ Více J. MITÁČEK, *Ziemovit Těšínský...*, s. 31–33.

³⁴ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 39, fol. 154r.

³⁵ Gregor WOLNY, *Kirchliche Topographie von Mähren, II/I. Brüner Diöcese*. Brünn 1856, s. 183. Navíc zde uvádí (bohužel bez odkazu) další zajímavý údaj o datu úmrtí Petra k roku 1393.

³⁶ CIM IV/1, s. 177, č. 122.

³⁷ V roce 1345 zaplatil Heřman, řečený Fleming de Bratislavia, za město Brno ve Vídní sumu 220 florenů, které mu mají být následně splaceny v groších společně se sumou 37 grošů bez 4 parvů (jako platba za nebezpečnoství operace, po dvou haléřích za 1 floren), viz B. MENDL, *Knihy...*, s. 30. V letech 1347 a 1348–1351 se pak objevují v zápisech brněnské pamětní knihy bratří Petr a Mikuláš de Bratislavia (viz AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 39, fol. 6v a 7v) a bratří Heřman a Jan Flemingové de Bratislavia (viz AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 39, fol. 318v, 319r, 14v a 182r).

dem na předpokládané příbuzenské vztahy brněnských rodin nejen s předními rodinami moravských měst, ale rovněž s Vratislaví snadno vysvětlovalo jeho vzestup v řádové hierarchii v Brně.³⁸ Postavení brněnských johanitů bylo v určitém ohledu specifické. Brněnský johanitský špitál sv. Ducha byl jako původně měšťanská fundace i v pozdější době chápán jako městská instituce, pouze spravovaná johanity, jak nasvědčuje i velmi úzké spojení hospodaření johanitské komendy a špitálu s jednáním městské rady.³⁹

Prameny nám bohužel žádný přímý efekt spojení johanitského řádu na Moravě s moravskými Lucembursky nenabízejí. Každopádně markrabě Jošt po urovnání sporu s Prokopem vstupuje roku 1383 aktivně do celoevropské politiky jako partner Václava IV.⁴⁰ Generálního převora Ziemovita Těšínského po střetu s velmistrem Fernandem de Heredia roku 1383 nacházíme následujícího roku 1384 již v táboře jeho nepřátel.⁴¹ Avšak žádné faktické kroky zde již nepodnikal a v údobích 1381–červen 1383 a září 1383–1387 máme jeho pobyt doložen výhradně ve Slezsku a Kladsku, v přímé správě je povětšinou zastupován maněťnským komturem Benešem a především stále vlivnějším Markoltem z Vrutice.⁴² Po opuštění tohoto „exilu“ se již cíleně věnuje dalšímu budování svého politického programu autonomní politiky řádu, blízké královskému dvoru.⁴³ Právě ten je vedle nepochybného finančního efektu nejspíše dalším důvodem celé transakce. Více se rovněž angažuje jako těšínský kníže a nacházíme jej i v landfrýdu slezských knížat, vratislavského biskupa Mikuláše a moravského markraběte Jošta v Osoblaze dne 8. ledna 1389.⁴⁴

Zdánlivě epizodní událost s prodejem mlýna nám umožňuje nahlédnout do pozadí souvislostí politiky českých johanitů ve 14. století a jejich vztahu k řádovému centru na Rhodu či později v Avignonu. Odkrývá nám hlouběji rovněž postavení johanitského špitálu na Starém Brně. Česká řádová provincie v osobách svých generálních převorů Ziemovita Těšínského a jeho nástupce Markolta z Vrutice stále více nastupuje cestu vlastní vnitřní autonomní politiky, ze které v plné míře po boku Václava IV. resultovat právě Markolt z Vrutice.⁴⁵ Oba tak přispěli ke krátkému vzestupu řádu v našich zemích, násilně ukončeném teprve výbuchem husitských válek.

³⁸ J. MEZNÍK, *Brněnský...*, s. 328.

³⁹ L. JAN, *Účet...*, s. 18 či L. JAN – L. ZAORALOVÁ, *Majetkové...*, s. 29.

⁴⁰ J. MEZNÍK, *Lucemburská Morava...*, s. 227–236 (politická aktivita do roku 1388), 246–250 (finance). Závěry J. Mezníka v otázce stavu markraběcího majetku naznačují možnost, že teprve smír s markrabětem Prokopem z roku 1382 otevřel Joštovi v plné míře přístup k dědičným statkům, neboť v letech 1376–1380 konstatuje v podstatě neměnný stav, v letech 1381–1385 dokonce drobné zisky, každopádně teprve od roku 1383 nachází doklady plného využívání dědičných statků moravských Lucemburků k politickým aj. cílům markraběte Jošta; viz tamtéž, s. 247–248.

⁴¹ J. MITÁČEK, *Čeští...*, s. 50–52 či Týž, *Ziemovit Těšínský...*, s. 33.

⁴² J. MITÁČEK, *Ziemovit Těšínský...*, s. 29–30, 32–36.

⁴³ O Ziemovitových aktivitách podrobně tamtéž, s. 37–38.

⁴⁴ CDM XI s. 454–455, č. 536. Srov. Stanislaw Kutrzeba (red.), *Historja Slaska od najdawniejszych czasow do roku 1400*, I, Kraków 1933, s. 560.

⁴⁵ Jeho osobě věnoval pozornost L. PEŠKA, *Markolt z Vrutice. Generální převor řádu sv. Jana Křtitele*. In: *Historie 96. Celostátní studentská vědecká konference, Hradec Králové 1997*, s. 11–33.

Jiří Mitáček

Beitrag zur Geschichte der Johanniter-Kommende und des Johanniter-Spitals in Brünn

RESÜMEE

Einige Aufzeichnungen aus den sonst spärlichen Quellen zur Geschichte der mährischen Metropole Brünn aus den Jahren 1378 bis 1383 ermöglichen uns, den Hintergrund einer Causa einzusehen, die eine Johanniter-Mühle in Brünn betraf. Die Mühle stellte den wertvollsten Teil des Vermögens der Alt-Brünner Johanniter direkt in der Stadt dar. Im XI. Band der CDM kann man aber eine Aufzeichnung über ihren Verkauf an Juden finden, mit einem Fragezeichen datiert auf das Jahr 1379. Die Datierung des ganzen Ereignisses ist tatsächlich auf den Herbst 1380 zu verschieben, wo der Ertrag aus der Mühle wohl als Darlehen für eine Markgrafensteuer diente, welche die Stadt zu dieser Zeit nicht aus ihren Mitteln bezahlen konnte. Obwohl die Transaktion für alle Seiten offenbar günstig war, stellte sie vom Gesichtspunkt der Ordenspolitik einen ungewöhnlichen Schritt dar. Das bezeugt auch die nachfolgende Reaktion der Ordensrepräsentanten, die in einer Urkunde aus dem Jahre 1381 dem Brünner Komtur Peter *Bratislavia* den genannten Verkauf scharf vorhalten und anordnen, die Mittel aus einer nicht bewilligten Verwaltung eines Brünner Hauses und aus dem Verkauf der Mühle innerhalb von zwei Monaten zurückzuerstatten. Eine direkte Folge der Verbindung zwischen den Johannitern und den mährischen Luxemburgern bieten uns die Quellen in der nachfolgenden politischen Verschärfung nicht. Das scheinbar episodische Ereignis, der Verkauf einer Mühle, macht es uns allerdings möglich, den Hintergrund der Politik der böhmischen Johanniter im 14. Jahrhundert und ihrer Beziehungen zum Ordenszentrum auf Rhodos oder später in Avignon in der Zeit des sich vertiefenden kirchlichen Schismas einzusehen; und an dem Beispiel der Johanniter in Alt-Brünn weist es auf eine autonome Innenpolitik der böhmischen Johanniter hin, die in der Zeit des Generalpriors Siemovit von Teschen begonnen wurde und aus dem schließlich dessen Nachfolger, der Generalprior Markolt von Vrúctice, auf der Seite von Wenzel IV. resultierte. Beide verursachten dadurch eine kurze Blütezeit des Ordens in den Böhmisches Ländern, die erst durch den Ausbruch der hussitischen Kriege gewaltsam beendet wurde.

TZV. BUCHHAUS ANEB DOMUS DOMINORUM PRETORIANORUM ALIAS MORAVE

Jedním doslova neuralgickým topografickým bodem Brna je bezesporu jihovýchodní kout Dominikánského náměstí, Mečové, Panské a Dominikánské ulice. Leží v prodloužení tzv. Zlatého kříže města Brna a navazuje na jiný topografický útvar, zvaný ve 14. století Lugek. Navíc těsně sousedí s areálem Staré radnice a celá situace nutně navozuje dojem, že tedy muselo jít o uskupení budov pro město Brno významných. I jejich lokace mezi dvěma městskými tržišti (Zelným a původně Rybným trhem) jim rovněž dodávala jisté důležitosti a sám fakt, že se nacházely v prominentní části středověkého města Brna, to vše jen podtrhával. Mezi těmito budovami, k nimž patřil i objekt bývalého markraběcího domu a městské mincovny (Mečová 2) a tzv. „*Area Hazi*“, rozparcelovaná na počátku 17. století na dnešní domy ulice Panská 7–11 a Mečová 1 a 3, se až do 2. poloviny 19. století nalézala i budova zvaná „*BUCHHAUS*“. Tento název vůbec po prvé zaznamenává brněnská berní kniha z let 1634–1700,¹ která navíc v letech 1635–1684 uvádí postupně jeho nájemníky, kteří ze svých obydlí odváděli stále stejný poplatek, a to 13 gr. z domu. Jeho zdánlivě jednoduchý název však není jednoduše vysvětlitelný. Němčina soudobá ani historická ho totiž vůbec nezná² a jeho význam lze tudíž odvodit jen ze slov příbuzných. Ta jednoznačně signalizují, že musí jít o objekt spojený tak či onak s účetnictvím, vedením účetních knih nebo jinou podobnou finanční úřední činností.³ Není totiž pochyb o tom, že se nejedná o žádný „dům knihy“, nebo „knihovnu“ či „knihovní dům“ kulturního poslání. Šujan proto tento výraz, vyplývající mu z celkového smyslu textu, překládá přímo jako „účtárna“,⁴ naopak Chlumecký ho ztotožňuje s mincovnou.⁵ Ostatní autoři se opatrně vyhýbají přímému soudu a používají v textu proto sám výraz „*tzv. Buchhaus*“ bez dalšího komentáře.

Protože však je tato lokalita zajímavá i z jiného pohledu, bude asi dobré nejdříve se alespoň pokusit o jakési historicky podložené vymezení její přesné polohy a poté

¹ Archiv města Brna (dále jen AMB), fond A 1/3 Město Brno – Sběrka rukopisů a úředních knih (dále fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih), rkp. inv.č. 13, fol. 57v.

² Neuvádí ho ani J. a V. GRIMMOVÉ, *Deutsches Wörterbuch*, Leipzig 1885, ani J.V. STERZINGER, *Encyklopedický německo-český slovník*, Praha 1921; ani F. KLUGE, *Etymologisches Wörterbuch*, Praha 1934; ba ani DEUTSCHES UNIVERSALWÖRTERBUCH DUDEN, Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich, 1996.

³ Sloveso „*buchen*“ = zapisovati, zanášeti, zaznamenati do účetní knihy, zaknihovati, zaúčtovati i knihovati a podobně potom „*Buchung*“, „*Buchung machen*“ či „*Buchung führen*“ = zapisování, zanášení, záznam, zápis do účetních knih.

⁴ František ŠUJAN, *Dějepis Brna*, Brno 1928, s. 292.

⁵ Petr CHLUMECKÝ, *Des Ratsherren und Apothekers Georg Ludwig Chronik von Brünn (1555–1604)*, Brünn 1852, s. 28, pozn. 64 a 101.

i vývoje a funkce objektu, jenž se na ní nacházel, z čehož by pak měl logicky vyplynout i sám výrazový smysl názvu. Kam tedy lze onen „*Buchhaus*“ vůbec v Brně umístit? Literatura se většinou spokojuje s konstatováním, že „*Buchhaus*“ tvořil zaoblený roh Dominikánského náměstí (dnes domy č. 9–11) a Panské (dnes dům č. 20). Trautenberger upozorňuje na to, že už roku 1583 byla tato velká lokalita rozdělena mezi více majitelů s tím, že ta část, jež přiléhala k jmenovanému náměstí, přešla do soukromého vlastnictví a byla jako „*Buchhaus*“ známa, zatímco spodní část zůstala vlastnictvím města a v jeho (Trautenbergerově) době, tj. na přelomu 19. a 20. století, ji nahrazoval už tzv. Herlthův dům v Panské ulici (dnes Panská č. 14). Má v podstatě pravdu, i když ze zjištění vyvodil nesprávný závěr.⁶ Gödel je ve svých zápiscích přesnější a celou situaci uvádí na pravou míru, když říká, že „*pod pojmem Buchhaus*“ nelze chápat pouze ona tři domovní čísla (jež jím prakticky zůstala až do poloviny 19. století, pozn.) na dnešním Dominikánském náměstí, ale celý komplex začínající už od domu hraběte Serényho v dnešní Panské ulici (č. 12) až k domu č. 10 na Dominikánském náměstí, stejně jako až k nárožní budově ulice Panské (zřejmě má na mysli dnešní č. 20). Tento základní komplex a původně jednoduší majetek byl v průběhu času z větší části změněn na ševcovské krámy či dílny (ševcovské lavice) a tím dal pak i název celé ulici, jíž se až do roku 1770 říkalo Ševcovská.⁷ U tohoto názvu je třeba se zastavit, protože je částečně matoucí, neboť se v oněch místech, jak ještě uvidíme, vyskytne ještě jednou. Jak už ostatně řekl i Bretholz, „*stavební poměry na rohu Rybného trhu a ústí ulice Ševcovské a uličky Za radnicí nebyly dost přehledné.*“⁸

Areál „*Buchhausu*“ byl totiž nepochybně původně součástí daleko většího komplexu budov nacházejících se v oněch místech, ale o tom bude ještě řeč. Zde snad jen připomínka toho, že název „*Ševcovská*“ se objevil v minulosti jak pro dnešní ulici Panskou, tak i pro Průchodní, což někdy vedlo ke zmatkům, když navíc se ještě někdy mluvilo i o „*ulici ševců*“ v místech dnešní Mečové.⁹ Aby to vše nebylo jednoduché, dnešní Panská se už od 16. století navíc dělila na „*Dolní Ševcovskou*“ a „*Horní Ševcovskou*“, při čemž hranicí bylo ústí dnešní Radnické ulice. Od ní k dnešní Masarykově to byla Dolní Ševcovská a k Mečové pak Horní Ševcovská. V roce 1770 bylo toto dělení převzato i do úředně zaváděného číslování brněnských domů. Ulice však tehdy dostala už nový název „*Dolní Panská*“ a „*Horní Panská*“ a její starý název „*Ševcovská*“ se poté přenesl na uličku mezi Radnickou a Masarykovu, kde ji zachycuje plán z roku 1784. Že šlo o názvy předtím neustálené, o tom svědčí například lokace z roku 1710: „*v Dolní Měšťánské nebo tak řečené Panské ulici*“, či z roku

⁶ Gustav TRAUTENBERGER, *Die Chronik der Landeshauptstadt Brünn III*, Brünn 1896, s. 80.

⁷ Alois GÖDEL, *Sbírka rukopisných poznámek k topografii Brna*, fol. 1048v. Rukopis. Uložen v AMB.

⁸ Bertold BRET HOLZ, *Geschichte der Stadt Brünn I. Do 1411*. Brünn 1911, s. 250.

⁹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 48, fol. 541v: „...*in plathea sutorum inter aream monete ab una et domum Johanni sutori parte ab alia sitam* ...“.

1727 „v Panské, či tak řečené Nové Poštovské“,¹⁰ při čemž navíc obě lokace neplatí pro dnešní ulici Panskou, ale Jánskou. Základním pramenem pro přesnou lokaci „*Buchhausu*“ je smlouva z 19. června 1690,¹¹ jíž se onen „*Buchhaus*“ prodává. Ta totiž uvádí doslova, že člen brněnské městské rady a pověřený císařský solní výběrčí úředník Hans Christoph Brandt prodává za 2 800 zl. Johannu Melchioru Schüllerovi, brněnskému městskému radnímu a obchodníkovi, jeho potomkům a následovníkům do vlastnictví se všemi právy i povinnostmi vůči městu „*zwischen dem Joachim und Friedrich Strassmann einer, dann Frantz Braun andererseits liegende, völlige, also genannte Buchhaus, wie solches von gemeines Stadt wegen, der hochlöbl. kais. Hofkammer eingeraumbt und übergeben worden, mit allen darzu gehörigen Recht und Gerechtigkeiten, mit Mauern, Fenstern, Liecht, Traiff und Dachung, winkhes Recht und ganzen Umbzirk, wie es bishero besessen, genossen worden und hat genutzet werden können...*“. Smlouvu spolupodepsali kromě jmenovaného Brandta a Schüllera i další dva zástupci města Brna, a to Johann Antoni Schneller a Johann Georg Metzger. Bylo v ní navíc konstatováno, že kupec Johann Melchior Schüller složil do císařské dvorní komory požadovanou sumu v hotových penězích a že tedy vlastnictví nestojí nic v cestě.

Tato smlouva je však důležitá ještě z jednoho důvodu: v úvodu totiž stručně připomíná existenci jiné smlouvy – a to smlouvy z 12. května 1674 – jíž naopak tento „*Buchhaus*“ spolu s částí mezihradbí poblíž augustiniánského kláštera u sv. Tomáše mezi branou Veselou a Dřevěnou (v místech dnešní Solniční ul.), s výjimkou dvanácti a půl sáhu u obou bran na stavbu strážnic, tehdy přenechala brněnská městská rada císaři pro potřeby solného skladu.¹² Stalo se tak poté, kdy byly městu Brnu rozhodnutím císaře z 23. června 1673 za tato obě místa nabídnuty výměnou budovy dvou brněnských mincoven, a to mincovny tzv. „staré“ na nároží Dominikánského náměstí a Mečové ulice a tzv. „nové“, zřízené 8. března 1644 v dnešní Jezuitské ulici č. 15.¹³ Problém umístění císařského solného skladu s odpovídajícím pracovištěm k němu náležející administrativy v Brně trval už od roku 1652, kdy bylo rozhodnuto, že se Brno stane sídlem tzv. zemského solného skladu (podle usnesení zemského sněmu o zavedení státního monopolního obchodu se solí z roku 1651). Jednání o tom nebyla vůbec jednoduchá pro odpor měst. Obchod se solí byl totiž už od pradávna velmi výnosný stejně jako výběr tzv. solné daně. Obojí se dostalo v zemích Koruny české do konce 15. století do kompetence měst, a to především měst královských, a přinášelo do jejich městských pokladen značné zisky.¹⁴ Brno nebylo výjimkou. Písemné prameny 14. století zachytily totiž i v Brně netoliko jména měšťanů, kteří se obchodová-

¹⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 1689, fol. 55 ze 1710 a rkp. inv. č. 1694, fol. 66 z 29. 10. 1727.

¹¹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 1684, fol. 220–221.

¹² F. ŠUJAN, *Dějepis Brna...*, s. 292.

¹³ Jaroslav POŠVÁŘ, *Moravské mincovny*, Brno 1970, s. 63.

¹⁴ Zikmund WINTER, *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a v XV. století*, Praha 1906, s. 917.

ním solí profesionálně zaobírali (tzv. *slanaři*, *salsatores*, *salczeri*, *salczkouffel*, *salczschutter*), mezi nimiž nechyběly ani ženy (*salsatrices*), ale dokládají i místo označené přímo jako „*Salczhaus*“, a to v roce 1365 v místech dnešní horní Jánské ulice poblíž Masarykovy, tehdy v domě Alberta Cum Ruffis finibus, brněnského patricie a člena brněnské městské rady. Dům musel být dosti velký, neboť parcela, na níž se nacházel, byla tehdy ohodnocena 19 hřivnami, což bylo hodně.¹⁵

Zdá se, že to byl týž dům, který nesl poté v roce 1389 označení „*area salis marchionis*“.¹⁶ A nezajímavým není ani označení „*magister monete et salis*“, které už v roce 1387 patřilo Johannu (Slemmkitlovi), který byl v té době zároveň brněnským rychtářem a spojil tak ve svých rukou tři významné funkce. Tehdy sídlil na nároží Radnické (dnes č. 2) a Panské (dnes č. 5) v domě, který si v roce 1364 koupil.¹⁷ A právě tato lokace nás vrací do nápadné blízkosti „*Buchhausu*“, totiž na protější stranu ulice Panské, jež tehdy ještě nemusela být ve své horní části průchozí tak, jako je tomu dnes, a mohla tvořit s onou protější stranou ulice ještě pořád jeden celek. Situace by mohla svádět také k hypotéze, že možná právě tady někde se nacházela ona brněnská městská solnice (solava či kaštna), neboť takováto zařízení královská města mívala tehdy už běžně a skladovala v nich dováženou sůl z Pasova a Solnohradska v bečkách velkých i malých. Blízkost v té době už bezpochyby opět pracující mincovny (na rohu Mečové) a těsné sousedství samotné radnice by tuto myšlenku sice podpořila, ale písemné prameny ji, bohužel, přímo nedokládají.

Nicméně už O. Vičar označil ve své topografické rekonstrukci Brna v roce 1348 právě toto nároží jako určitý celek.¹⁸ O lokaci staré mincovny (Mečová č. 2) není pochyb. V jejím upraveném areálu sídlil v letech 1354–1375 dvůr moravského markraběte Jana Jindřicha a je pravděpodobné, že se ke svému původnímu účelu vrátila už v době, kdy syn a nástupce Jana Jindřicha, markrabě Jošt, mincování v Brně obnovil.¹⁹ V mezidobí 1375–1387 sloužil tento objekt nejen dvoru moravského markraběte, ale v letech 1380–1385 snad i jako úřední sídlo zemského hejtmána moravského Beneše z Wartenberka a na Veselí. Berní rejstřík z roku 1387 totiž v oněch místech už uvádí: „*Monetarii, olim de Wartenberg*“.²⁰ Téhož roku je i zmiňován i onen „*Johannes magister monete et salis*“ v místech, kde je před tím i potom usídlen zmiňovaný Johannes Slemmkitel. Když poté v roce 1457 udělil král Ladislav městu Brnu právo „*tavit, zhotovovat a razit peníze...jak byli zvyklí mincovníci v Brně je raziti a zhotovovati za Ladislavových předchůdců*“ a nařídil „*aby [město Brno] bez*

¹⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 17, fol. 44v.

¹⁶ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 20, fol. 90v.

¹⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 19, fol. 17v, rkp. inv.č. 20, fol. 13v a 72r, a rkp. inv. č. 39, fol. 150r.

¹⁸ Oldřich VIČAR, *Místopis Brna v polovici 14. století. (Prostor uvnitř hradeb.)* In: Brno v minulosti a dnes (dále jen BMD) 7, 1965, s. 261 – viz lokalitu označenou jako L 15 (2x) a L 15a.

¹⁹ Milena FLODROVÁ, „*Královský“ a „markraběcí“ dům v Brně.* In: BMD, 13, 1995, s. 65n.

²⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 19, fol. 19.

překážky a svobodně užívalo dílen a míst jeho [tedy Ladislavova] domu v Brně, ve kterém bylo dříve obvyklé taviti a zhotovovati mince“, byl to bezpochyby právě tento areál.²¹

Nebylo to vše však zdaleka tak jednoduché, jak by se zdálo. V roce 1483 totiž získal za své věrné služby areál staré mincovny dvořenín krále Matyáše Korvína, Jan Doupovec z Čisté Studně, a to na doživotí.²² V listině za tím účelem vydané se výslovně říká, že je to „*dům v městě Brně, řečený Minczhoff*“, který králi Matyáši, jakožto zeměpánu, právem patří a k němu se proto také váží i veškeré svobody a práva. Jan Doupovec sám toto označení domu použil nedlouho poté ve svém soukromém listě, který poslal ze Znojma 9. ledna 1484 své manželce s touto adresou: „*Slovutnej paní Barboře z Sstokafelzu a v Brnie v minczhůfě, manželce mej milej budiž.*“²³ Město Brno však s jeho výsadami s domem spojenými asi příliš srozuměno nebylo. Už v roce 1487 musel na Doupovcovu žádost zasáhnout sám král Matyáš přípisem adresovaným Brněnským, v němž píše, že „*byl zpraven, že odkazují úředníku Matyášovu položití desátky do minchofu. Matyáš se diví, že o jeho důchodech, pokud se jim zdá, rozkazovati chtějí, ježto toho při jiných, kteří zámek Matyášův [rozuměj Špilberk] drželi, prve neučinili, a Matyáš by rád, aby toho tak zanechali, než co on úředníkům svým poroučí, jim odporni nebyli, pokud to není proti jejich právům...*“²⁴ Matyášovo přísné napomenutí Brňanů svědčí o tom, že i samo město Brno si na tento objekt činilo jistý nárok, patrně na základě onoho výše zmíněného privilegia krále Ladislava z roku 1457, kdy si v tomto areálu mohlo razit své mince. Není ani vyloučeno, že mohl vypuknouti i nepříjemný spor o nárok na příjmy z tohoto místa plynoucí mezi městem Brnem a Janem Doupovcem z Čisté Studně. Svědčila by o tom i poslední listina, jež se této problematice týká, kterou Janu Doupovcovi po smrti krále Matyáše Korvína v roce 1490 vydal jeho nástupce král Vladislav Jagellonský, a to 1. března 1491 v Košicích.²⁵

Sumarizuje v ní všechna dosavadní práva a privilegia, jež Jan Doupovec k brněnskému mincovnímu domu získal. Protože se všechny v ní uváděné doklady v originále nezachovaly, je tato listina o to cennější, že je alespoň stručně uvádí, neboť – jak v listině král dosvědčuje – „*dvořenín jeho mu tři listy Matyášovy skutečně ukázal*“. Navíc formulace textu potvrzuje, že tento dům mincovní byl zároveň domem markrabským, což lze chápat jak ve smyslu markraběcího sídla, tak i ve smyslu markraběcího majetku jako takového. („*První list, kterýmž dáti ráčil dům markrabský v městě Brně řečený Minczhoff, se všemi právy a svobodami od starodávna zvyklými, aby jej držeti a požívatí mohl až do své živnosti...*“) Z dalších dvou tehdy králi předložených

²¹ AMB, fond A 1/1 Město Brno – Sběrka listin, mandátů a listů (dále fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů), 1457, července 19., Vídeň.

²² AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, 1483, října 1., Budín.

²³ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, 1484, ledna 9., Znojmo.

²⁴ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, 1487, července 5., tábor před Novým Městem.

²⁵ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, 1491, března 1., Košice.

listin vyplývá, že samotný areál potřeboval bezpochyby určité finanční náklady („...*druhý, jímž jmenovaný král témuž Janovi a jeho erbům, aneb tomu, kdož by ten list měl s jeho dobrou vůlí, povolení dal, aby mohli na opravu a stavení domu naložiti až do dvou set zlatých uherských a ta suma při vyplacování toho domu aby jim zase úplně dána byla...*“). Asi i to bylo málo, takže další, třetí předložená listina zvyšovala sumu na 400 zlatých uherských, ale ani to Doupovcovi nestačilo. Prosil krále Vladislava, aby mu netoliko ony tři zmíněné listiny i do budoucna potvrdil, ale i „*některou svou milostí opatřiti ráčil*“. Vladislav mu vyhověl a opravdu přidal ještě dalších 100 zlatých uherských, neboť prý zjistil, „*že ještě jmenovaného domu veliký díl zbořený jest*“(!). Cena objektu tak vzrostla na 500 zlatých uherských, které by byl povinen Janu Doupovcovi uhradit každý, kdo by ho chtěl od něj získat se všemi k němu náležejícími svobodami a privilegií. Závěrem se vytasil Jan Doupovec ještě se sdělením, že „*má list od jmenovaného krále Matyáše, aby mohl o statku svém podle zdání svého pořázení učiniti...*“, s čímž král Vladislav rovněž souhlasil.

Zdálo by se, že markrabský dům v Brně, zv. Minczhoř přešel natrvalo do soukromého majetku Doupovcova rodu a jako takový bude uváděn v berních knihách brněnských. Nestalo se tak. Časově nejbližší berní rejstřík z roku 1499 tvrdošijně uvádí na jeho místě „*domus monete*“, i když, pravda, nepředepisuje v něm žádný poplatek.²⁶ Podobně tvrdošijně na tomto výrazu trvají i ostatní berní rejstříky až do roku 1567. Areál byl sice obydlen různými řemeslníky, kteří odváděli poplatek ze svého řemesla, nicméně vlastnický vývoj celého tohoto areálu byl poněkud složitější.²⁷ Ještě o tom bude řeč, neboť jeho osudy byly podobné jako osudy křížem protějším „*Buchhausu*“, jenž to také neměl nijak jednoduché.

Stál, jak víme, na nároží dnešního Dominikánského náměstí (č. 9–11) a ulice Panské (č. 12–20, dříve ještě č. 12–24). Zatímco berní rejstříky ho tvrdošijně a zcela nesprávně ještě v roce 1567 zaznamenávají jako „*Johannes Morawe*“,²⁸ berní kniha z let 1541–1583 ho uvádí jako „*Domus minorum pretorianorum alias Morawe*“²⁹ a berní kniha z let 1634–1685 pak „*Domus Morawella*“ s dodatkem „*Johannes Melchior Schueller*“, a aby to nebylo tak jednoduché, je dobovou rukou připsáno i „*Buchhaus*“.³⁰ Jenom v jedné věci se všechnu zápisy shodují: v tom, že dům byl vždy zmiňován jako poslední v II. městském kvartálu, kdysi zvaném Veselém. Co to tedy za dům či areál byl?

Vičar celé toto nároží zahrnuje pod č. L 15 do markraběcího majetku a v komentáři k tomu uvádí: „*Dále byla již podle své rozsáhlosti nepochybně ve 14. století ještě nezastavěná, nebo aspoň větším dílem nezastavěná plocha, uvedená v rejstříku 1365*

²⁶ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 25, fol. 14v.

²⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 9, fol. 20r.

²⁸ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 38, fol. 9v.

²⁹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 11, fol. 118r.

³⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 13, fol. 118r.

jako vlastnictví markraběte (L 15), a to spolu s protilehlou jinou velkou plochou markraběte (téhož označení) v sousedství Wollera, nástupce Milotova. O poloze této protilehlé plochy markraběte nás poučuje zápis z r. 1373, z něhož víme, že byla spolu s městištěm nožtře Mikuláše (B 27), později ševce Ochenschucha: „*ex opposito consistorii retro*“. Tato plocha v majetku markraběte ve 14. století – vzhledem k své rozsáhlosti též jen málo zastavěná – je později uváděna jako „*area monete*“ či „*domus monete*“ v rejstříku 1387 a v městské knize.³¹ Ovšem jako poslední dům II. městského kvartálu uvádí Vičar tamtéž areál L 117, který dle Vičara k onomu markraběcímu areálu L 15 (15a) těsně přiléhal z dnešní ulice Panské a byl v roce 1348 majetkem Ditlina Mauriciova. Nahlédneme-li do onoho berního rejstříku z roku 1348 přímo, zjistíme, že tento dům byl skutečně posledním v onom městském kvartálu, ale že byl zároveň na svou dobu nezvykle veliký, neboť je v něm uvedeno jménem devět nájemníků a jejich další – neznámý počet shrnut pod záznam „*Ib. inquilini 3 fert. et lot.*“ Byli mezi nimi dva zlatníci, po jednom pak brnř, kotlář, sklenář a krejčí, u tří jmen pak nebylo zaměstnání uvedeno.³² Umístit takovýto nezvykle vysoký počet nájemníků – v Brně ostatně zcela ojedinělý – předpokládalo daleko větší areál, než Ditlinu Mauriciovi přisoudil Vičar. Berní rejstřík z roku 1365 celou věc upřesňuje, když uvádí, že tato area měla hodnotu 35 hřiven, což bylo takřka rovnocenné hodnotě areálu markraběte na protějším nároží Mečové a Dominikánské ulice.³³ Je třeba se tedy ptát, kdo to byl Ditlinus Mauricius, měl-li v držení tak velký areál.

Rodina Mauriciů se v Brně objevuje začátkem 14. století a velmi záhy se stala jednou z nejbohatších v městě. Její příslušníci pravidelně zasedali v městských radách, disponovali značným majetkem mimobrněnským a podíleli se na obchodních transakcích velkého rozsahu. Onen Ditlinus, či Dětrich, byl synem Mauricia, zakladatele tohoto rodu v Brně a – jak se dá z písemných pramenů 14. století zjistit – „*objevuje se velmi záhy jako měšťan mimořádného postavení, nepochybně pod vlivem otcovského dědictví. Již v roce 1342 se mu dostává od markraběte Karla velmi pozoruhodného privilegia (CDM VII, č. 398), když je jeho ves Vlasatice (o. Břeclav) zcela vyjmuta ze soudní a správní pravomoci znojenské provincie a Dětrich se stává šlechticem (Ditlinus Mauricii de Wassaticz) s právem vybudovat si zde opevněné sídlo a vykonávat soudní pravomoc v plném rozsahu. Zde jako by byla předznamenána dvojitá role Dětrichova: na jedné straně šlechtické zájmy s častým pobytem mimo město a výrazným zřetelem k pozemkovému majetku, na druhé straně trvající postavení měšťana s charakteristickým městským podnikáním a s relativně intenzivní účastí v běžné městské agendě.*“³⁴ Není tedy pochyb o tom, že tento Brňan, který měl nejen rozsáhlý majetek velké hodnoty, měl blízko i k markraběcímu dvoru, protože onen

³¹ Viz pozn. 1.

³² AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 16, fol. 28v–29r.

³³ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 17, fol. 29r.

³⁴ Miroslav FLODR, *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. III. Rejstříky a přehledy*, Brno 1993, s. 234–235.

akt vynětí ze soudní pravomoci znojenské byl zcela neobvyklý a muselo mu předcházet něco, čím si tehdy markraběte Karla, později krále a císaře Karla IV., naklonil. Tento vztah bezpochyby přetrvával i v době, kdy se moravským markrabětem na konci roku 1349 stal Karlův mladší bratr Jan Jindřich, který také počátkem ledna 1350, jak známo, přesídlil natrvalo do Brna. Dvorec, který Ditlin Mauricioův tehdy vlastnil na onom konci dnešní Panské ulice mohl také posloužit (třeba i jen částečně) některým potřebám nového markraběcího dvora, neboť byl v blízkém sousedství již zmínované mincovny, jež tomuto účelu bezpochyby sloužila. Tím by se dalo vysvětlit ono pozdější více či méně významnější postavení této lokality a snad by bylo i možné předpokládat, že ono nároží dnešního Dominikánského náměstí, Dominikánské, Mečové a Panské tvořilo tehdy dokonce jeden celek, navíc s těsnou návazností na areál Staré radnice, sídla to správy a soudu města Brna, a požívalo proto i oné zeměpanské ochrany. Jak by ovšem vypadal a zda dnešní Mečová a Panská byly v něm jen průchozími uličkami celého areálu, jenž byl jinak v podstatě uzavřen, o tom se dá toliko spekulovat, pokud to nepotvrdí, či nezamítne odborný archeologický průzkum celé lokality.

Po Ditlinovi Mauriciově (zemřel někdy krátce po únoru 1360) vlastnila dům jeho vdova Kateřina, dcera to Procka z Vildenberka,³⁵ patrně se synem Prokopem, jenž se narodil zřejmě až nedlouho před Ditlinovou smrtí. Sám Ditlin totiž už v roce 1349 adoptoval pro případ své bezdětnosti Mikuláše, syna svého příbuzného Matěje Mauricia, a roku 1358 – tedy jenom dva roky před smrtí – vstoupil z týchž důvodů ve spolek s Mikulášem, synem Jana Eberhardova.³⁶

V roce 1365 je však už na posledním domě II. městského kvartálu usazen nový majitel, tentokrát šlechtic rodem, pan Smil z Kunštátu a na Leštnici. Jeho brněnský areál v hodnotě 35 hřiven obývalo opět devět nájemníků rozličných profesí. Je zajímavé, že i jméno pana Smila z Kunštátu a na Leštnici patřilo tehdy do úzkého okruhu markraběte Jana Jindřicha. Smil vystupoval v 70. letech 14. století v různých majetkových transakcích markraběte, spolu s dalšími markraběcími dvořany býval účasten jednání s olomouckou kapitulou (jeho bratr Bedřich byl ostatně děkanem olomouckým), nechyběl na jednáních zemských sněmů moravských a všude hájil především zájmy markraběte.³⁷ Měla snad také tato Smilova činnost souvislost s jeho majetkem domu v těsné blízkosti brněnského markraběcího sídla? Zdá se, že ano.

Není vyloučeno, že se už tehdy areál skládal z více celků, do nichž byla vměstnána ona – patrně malá, stísněná – obydlí nájemníků. V roce 1367 totiž Smil z Kunštátu a Leštnice v berním rejstříku už jmenovitě nefiguruje, ale jeho tři nájemníci zůstávají a navíc dalších pět je uvedeno na vedlejší přilehlé parcele, jež podle tohoto rejstříku patří „*domini Maur.* [icij ?]“³⁸ Není také vyloučeno, že se zatím vyřešily jistě nesnad-

³⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 14, fol. 109r.

³⁶ Viz pozn. 34.

³⁷ CDM IX, s. 282, č. 380; CDM X, s. 8, č. 9; s. 88, č. 65; s. 128, č. 109; s. 195, č. 171; s. 274, č. 262 aj.

³⁸ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 18, fol. 22v.

né dědické záležitosti po smrti Ditlina Mauriciova v roce 1360 a právoplatný dědic se ujal svého vlastnictví, zatímco Smil z Kunštátu užíval dům jen dočasně. To vše jsou však jen dohady, neboť spolehlivé doklady chybí. Navíc se tu rozevřela dvaceti-letá mezera mezi berními rejstříky, takže i návaznost je ztížena a teprve v roce 1387 lze doložit, že posledním domem II. městského kvartálu byl nepochybně týž areál, který ovšem tehdy už obýval bližší neurčený „*dominus de Plumlaw*“ s připojenou poznámkou „*olim Jo. Stubner*“. Jméno Johanna Stubnera je navíc ještě tehdejší rukou nadepsáno nad oním záznamem.³⁹ Nicméně počet nájemníků (označený *ib.* = *ibidem*) už stoupl na jedenáct a o dva roky později, v roce 1389, kdy berní rejstřík uvádí na domě pana Petra z Drnholce, dokonce stoupl na dvanáct.⁴⁰ Zcela hypoteticky lze tedy soudit, že někdy po smrti Ditlina Mauriciova, jenž byl posledním právoplatným měšťanským majitelem domu ve 14. století a jenž mohl – jak výše uvedeno – markraběti Janu Jindřichovi část svého dvorce, případně dvorec celý, nabídnout k užívání po onom roce 1350 jako protislužbu za jemu v roce 1342 udělené výjimečné právo stavby tvrze ve Vlasaticích, že tato jím markraběti propůjčená část domu pak figurovala i dále ku prospěchu šlechticů z markraběcího okruhu, zatímco ona část „měšťanská“ byla pronajímána drobným řemeslníkům na dílny nebo skrovná obydlí a mohla být spravována, či dokonce vlastněna například brněnským měšťanem Johannem Stubnerem v 60. letech 14. století, kdy on jako významný a zámožný zasedal také v městské radě, i když sám bydlel v Brně v ulici Běhounské.⁴¹ To vše si žádá ještě podrobný výzkum, který je pro samotný „*Buchhaus*“ sice zajímavý, ale nikoliv rozhodující. Historie samotného „*Buchhausu*“ se začíná jasněji rýsovat až na počátku 15. století a není vyloučeno, že i tady sehrála svou roli smrt markraběte Jošta a konec samostatného moravského markrabství.

Už v roce 1389 je však v berním rejstříku – ovšem na samém konci I., nikoliv II. městského kvartálu – zajímavý zápis nadepsaný „*Institute in plateola*“. Na prvním místě je tu po prvé uvedeno jméno „*relicta Troyanin*“, která odváděla do městské pokladny všeho všudy 20 gr., ale s jejímž jménem se ještě setkáme. Po ní tam následuje delší řada jmen různých řemeslníků s pochopitelnou převahou kramářů (celkem 19, z čehož však plných 10 je označeno zkratkou *ib.* (*ibidem*), tedy jen jako nájemníci toho kterého krámků. Tento I. městský kvartál uzavírá, stejně jako v berním rejstříku před dvěma lety, Johannes Slemmenkitil, platící 5 hřiven a poslední dům vlastní Michel Wurffil, rovněž za 5 hřiven. Oba pak mají po čtyřech nájemnicích.⁴² Závěr II. městského kvartálu pak tvoří dům Jakuba Tassnera (se dvěma nájemníky) a zejména pak opět dům Petra z Drnholce, který z něho platí 3 hřivny a 2 loty

³⁹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 19, fol. 33.

⁴⁰ Je jen těžko určit, který „*pán z Plumlova*“ držel dům k příležitostnému, či služebnímu pobytu při markraběcím dvoře. Co se týče Petra z Drnholce, je známo, že panství Drnholec patřilo markraběti Janu Jindřichovi i Joštovi přímo.

⁴¹ M. FLODR, *Právní kniha města Brna...*, s. 241.

⁴² AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 20, fol. 13r.

grošů a má plných dvanáct řemeslnických nájemníků.⁴³ Rejstřík z roku 1389 má však ještě druhý díl, neboť je v něm zaznamenán výběr druhé roční berně z podzimu téhož roku. Ale i v této části je zachováno pořadí domů a jména s nimi spojená nijak nevybočují ze schématu části první. V závěru I. kvartálu figurují sice v seznamu „*Institute in plateola*“ na prvních dvou místech nová jména, z nichž za zmínku stojí na místě vdovy Troyanovy uvedený jistý Stephanus Troyan, jež však, podobně jako ona, odvádí oněch 20 gr. Závěr II. kvartálu je naprosto stejný jako v prvním dílu.⁴⁴

Teprve od roku 1432, kdy se dochovala – byť i mezerovitá – řada brněnských městských berních rejstříků z let 1432–1567 a berních knih (1442–1685, resp. až 1700),⁴⁵ lze sledovat i osudy „*Buchhausu*“ poněkud snadněji.

V berním rejstříku k roku 1432 se znovu objevuje ono jméno „*relicta Troyanin*“, jež z celého domu, v němž má mimochodem už 14 nájemníků (z toho 6 ševců), platí 4 hřivny, 6 grošů, což není zdaleka málo. Její křestní jméno se nedochovalo a dá se tedy jen předpokládat, že patří do rodiny Stephana a Petra Troyanových. Stephanus je zmiňován už v roce 1389 v oné výše zmiňované „*plateole*“, zatímco Petr blíže určuje polohu domu pana Arkleba z Deblína na tehdejší Měnínské ulici roku 1440 v záznamu městské knihy: „*Domus... nobilis domini Arklebi de Deblin in plathea Menesensis inter domos Petri Troyani et Michaeli de Latheyn...*“⁴⁷ Či však vdovou z oněch dvou Troyanů byla, nelze s určitostí říci a je dokonce možno předpokládat, že to byla Stephanova matka.

Berní kniha z roku 1442 však už rodinu Troyanovu v oněch místech nezaznamenává, uvádí zcela nového majitele, Bernharda Herla, a navíc připojuje ohodnocení tohoto areálu v nebyvalé výši dvou set hřiven. Protože berní kniha toliko shrnuje a vypočítává celkový majetek vlastníka a neuvádí výši poplatku z něho (to každoročně činily berní rejstříky), nejsou v tomto domě jmenování ani jeho nájemníci, jež své poplatky odváděli přímo berníkům. Nicméně je známo, že Bernhard Herl byl známým kramářem, a to zřejmě značně zámožným. Dá se tak soudit z jeho dochovaného testamentu, publikovaného 6. května 1446 před radním Johannem Sleiherem a Johannem Ledererem. V něm Bernard Herl odkázal klášteru augustiniánů u sv. Tomáše, dominikánů u sv. Michala a minoritům u sv. Janů po 10 hřivnách, splácených po 1 hřivně ročně vždy jako jeho aniversarium, a to plných deset let. Kromě toho odkázal kostelu sv. Jakuba 20 zl. na zhotovení obrazu pro oltář P. Marie a témuž oltáři odkázal kalich v hodnotě 10 či 11 kop grošů. Ostatní veškerý majetek přenechal své manželce Dorotě s jedinou podmínkou: měla vyplatit jeho synovci Andreasovi 30 kop grošů a jeho dalšímu příbuznému Niklinovi 10 kop grošů.⁴⁸ O samotném jeho domě na konci

⁴³ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 20, fol. 26r.

⁴⁴ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 20, fol. 72v a 81r.

⁴⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 8–13, dále č. 21–38 a č. 1197–1210.

⁴⁶ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 21, fol. 21v.

⁴⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 48, fol. 354v.

⁴⁸ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 8, fol. 43 a rkp. inv.č. 48, fol. 356v.

II. městského kvartálu není zvlášť ani zmínky, ale rozumí se jaksi samosebou, že byl zahrnut do onoho Dorotina univerzálního dědictví. A tehdy se spojil osud tohoto domu s jménem, které mělo sehrát v dějinách areálu „*Buchhausu*“ svou roli. Šlo o jméno Jana Moravy.⁴⁹

S velkou pravděpodobností se totiž jistý Jan Morava (st.) někdy po roce 1446 s onou vdovou Dorotou Herlovou oženil a vyženil s ní i onen velký dům či areál na nároží Dominikánského náměstí a Panské ulice. Nasvědčoval by tomu i záznam z roku 1455, v němž se konstatuje před přítomnými a zástupci kláštera dominikánů u sv. Michala, minoritů u sv. Janů a augustiniánů u sv. Tomáše, že odkaz Bernarda Herla ve věci aniversaria byl po oněch stanovených deseti letech skutečně naplněn a že tudíž není dalších pohledávek. K tomu je připojena poznámka, že Jan Morava se snažil i o naplnění odkazu Bernarda Herla v ostatních bodech, ale nemohl odevzdat oněch 30 kop grošů Herlovu synovci Andreasovi, neboť ten záhy zemřel ještě v mladém věku, tedy ještě před možností odkaz splnit.⁵⁰

Jméno Jana Moravy nefiguruje v tomto zápisu asi náhodou. Vše totiž potvrzuje domněnku o jeho manželství s ovdovělou Dorotou Herlovou. Jan byl kroječem sukna, především však obratným a úspěšným obchodníkem se sukrem, i když se mnohdy nevyhnul ani sporům při nejružnějších majetkových jednáních s dlužníky či naopak věřiteli. Musel však mít dobré styky „na vysoké úrovni“, neboť ho už v roce 1453 král Ladislav Pohrobek zvýhodnil ve věci daní a poplatků. Toto privilegium král zdůvodnil tím, že je uděluje Janu Moravovi a jeho manželce Dorotě za služby, prokázané jeho otci, Albrechtovi, králi římskému, uherskému a českému, jež však blíže nespecifikuje. Stanovuje však, aby Moravové platili z veškerého svého majetku v Brně toliko 10 zl. ročně a co nad to by měli ve skutečnosti městu zaplatit, to nechť si město Brno strhává z té částky, kterou samo přispívá do jeho, tedy královské, pokladny.⁵¹ Vzhledem k rozsáhlosti majetku Jana Moravy to jistě bylo vůči němu a jeho rodině od krále velkorysé. Aby snad Moravové nebyli nějakým nedorozuměním potahováni a upomínáni o zaplacení daní a berní městem Brnem, listinu téhož data a sdělení adresoval král přímo také purkmistrovi, rychtáři a radě města Brna. Ta s tím vnitřně srozuměna nebyla a je pochopitelné, že její vztah k rodině Moravů byl sice nadále korektní, ale nijak přátelský, jak vyplyne z dalšího. Jan Morava st. byl uveden jako právoplatný majitel domu na samém konci II. městského kvartálu berním rejstříkem z roku 1471 vůbec poprvé, což je ovšem možná dáno tím, že mezi rokem 1432 a 1471 už žádné jiné berní rejstříky dochovány nejsou. Zajímavé ovšem je, že ho nezachytila berní kniha z let 1442–1477, která má stále záznam o tom, že onen dům

⁴⁹ Radomíra BARTEKOVÁ, *Brněnská měšťanská rodina Moravů. Příspěvek k brněnské topografii v 15. století*. In: Forum Brunense 1992, s. 32n. Ne všechny závěry této studie jsou však správné!

⁵⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 48, fol. 376 a fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, 1480, září 6., Brno (nadace sv. Jakuba).

⁵¹ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, 1453, července 30., Znojmo; a další dvě listiny stejného obsahu, ale s datem 1454, ledna 27., Praha, psané německy a latinsky a vydané dodatečně patrně na přímou žádost Jana Moravy st.

vlastní Bernhardus Herl, ač bývalo zvykem jméno zemřelého majitele škrtnout a nahradit jménem majitele nového.⁵² Je uveden až v berní knize z let 1477–1510⁵³ a podobně jako před ním Bernard Herl má dům s městištěm ohodnocen oněmi dvěma sty hřiven. Není pochyb o tom, že tento dům vlastnil Jan Morava st. až do své smrti někdy krátce před rokem 1480, a to snad už od poloviny 15. století, zcela jistě však v roce 1453, kdy si dal králem Ladislavem Pohrobkem potvrdit ony určité úlevy na daních. Nedostatek dochovaných písemných pramenů však nedovoluje tato data zpřesnit. Berní rejstřík z roku 1471 však přece jen jakýsi určitý náznak avizuje tím, že už tehdejší soudobá ruka k zápisu připojila poznámku: „*dominus rex solvit pro ea* [rozumí se „domus“] 7 mar. 22 gr.“ Dům na konci oné II. městské čtvrti měl i za Jana Moravy kolísavě 13–15 nájemníků a zdá se, že to byl svým způsobem jeden z prvních už vpravdě nájemních domů. Vše také nasvědčuje tomu, že se v oněch místech – možná ještě v předměstském období – nalézal rozsáhlý dvorec (snad i s věží !), který se pak po samotném vzniku města Brna jako takového stal základem nezvykle velkého areálu, jenž zabíral ono nároží dnešního Dominikánského náměstí, Dominikánské, Mečové a Panské ulice a byl původně průchozí toliko úzkými komunikačními spojkami. Teprve postupem doby a vlivem rostoucí potřeby se rozdělil na území budoucí mincovny (potažmo pak markraběcího dvora v letech 1350–1411), onoho podivného nájemního domu zvaný také Czechhúzy („czech“ je adekvátním výrazem i pro řád, pořádek, ale i průběžnou řadu – patrně právě oněch nájemních domků „*hauzû-húzû*“ v jeho areálu, pozn.) jak je dům označován v listině z 11. 8. 1497 a v několika půhonech, a pak jakéhosi blíže neurčeného prostranství, jež neslo ještě v 15. a 16. století pojmenování „*area Hasi, Hasin, Hazyn*“ apod. Jistě by bylo zajímavé objasnit historii celého tohoto „zákoutí“, ale k tomu je třeba i výsledků archeologického a stavebněhistorického průzkumu. Zůstaňme tedy prozatím u oné jedné jeho části, jejíž historie ústí až k „*Buchhausu*“.

Jan Morava starší zemřel, jak už bylo řečeno, někdy krátce před rokem 1480⁵⁴ a veškerý jeho majetek přešel na jeho potomky. Měl totiž dva syny, a to Jana Moravu zv. mladšího a Petra Moravu. Oba se svými rodinami žili také v Brně. Jan Morava ml. měl svůj dům ve III. městském kvartálu a byl ženat s Kordulou, dcerou zámožného brněnského měšťana Václava Permana a tím i sestrou Jana (Hanuše) a Martina Permana, puškařů brněnských.⁵⁵ Měl s ní tři syny (Jana, Zikmunda a Linharta) a dceru Kateřinu, jež se později provdala za Václava Kalivodu z Olomouce. Petr byl – zdá se – po prvé ženat s jistou Machnou z Okarce, ale jejich vzájemný vztah je poněkud nejasný. Se svou druhou ženou, Voršilou (Uršulou) z Miniova měl syna Albrechta. Voršilu i Albrechta totiž zmiňuje ve svém testamentu, který sepsal 16. 11. 1499.⁵⁶

⁵² AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 22, fol. 20v a rkp. inv.č. 8, fol. 43v.

⁵³ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 9, fol. 57r.

⁵⁴ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, 1480, září 6.

⁵⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 9, fol. 57v.

⁵⁶ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, 1499, listopadu 16.

Petr svůj dům v Brně neměl, a je proto velmi pravděpodobné, že žil v domě svého otce Jana Moravy st. a poté po jeho smrti, či někdy krátce před rokem 1480, ho převzal do svého majetku. S velkou pravděpodobností spolu se svým bratrem Janem Moravou ml. Zdá se, že to bylo už v roce 1479, neboť berní rejstřík z tohoto roku uvádí na onom posledním domě II. městského kvartálu velmi stručně jméno „*Morawa*“, ač neopomene pečlivě zaznamenat všech 15 jmen nájemníků domu.⁵⁷

Ostatně nedlouho poté, už v roce 1480, propukl mezi Janem a Petrem Moravovými na jedné straně a městem Brnem na druhé straně první spor. Šlo právě o ony svobody a práva zemřelého Jana Moravy st., které sice Brno po čas jeho života respektovalo, ale odmítlo je přenést automaticky i na jeho potomky jako držitele otcovského domu. Spor se dostal až ke králi Matyáši Korvínovi do Ostrihomi a ten rozhodl zcela nekompromisně ve prospěch obou synů Moravových.⁵⁸ Svůj postoj zdůvodnil tím, že pokládá držení ochranné ruky nad oběma Moravy za správné a nařizuje proto purkmistru, rychtáři, radě a obci Brna, aby jim v jejich svobodách a milostech nejen sami nebránili, ale aby je ochraňovali i před těmi, kteří by tak rádi učinili. Tvrdé varování, že to nařizuje pod trestem své těžké nemilosti, poněkud zmírňuje ochotou přece jen se zabývat případnými námitkami, výroky a požadavky vznesenými proti bratrům Moravovým, teprve poté o všech rozhodnouti, a to i případně proti nim.

Tento první střet synů Jana Moravy st. s městskou radou brněnskou nebyl však zdaleka posledním, jak se ostatně ještě ukáže. Město se cítilo v tomto případě v právu, protože ono privilegium udělené Janu Moravovi st. českým králem Ladislavem Pohrobkem v roce 1453 výslovně říkalo, že svobody a práva v něm obsažená má Jan Morava a jeho žena Dorota užívat „*po čas jejich života*“. O nějakém dědění či přenášení tohoto práva na potomky nebylo v listině ani řeči a rada města Brna je tedy právem považovala úmrtím obou za vyhaslá a neplatná, neboť Dorota Moravová zemřela zřejmě ještě před svým manželem, ač není přesně známo, kdy. Brno se nicméně novému výroku krále Matyáše podřídilo, byť asi nerado. Jan Morava ml. zemřel poté v roce 1496 a jeho mladší bratr Petr se ještě na tři roky stal nepochybně majitelem celého otcovského domu na konci II. městského kvartálu a tím i hlavou celé Moravovy rodiny. Už 16. listopadu 1499 však sepsal svou závěť, v níž konstatoval, že ač nemocen, je stále ještě „*dobrého rozmyslu*“ a tudíž svůj veškerý majetek movitý i nemovitý odkazuje své manželce Voršile (Uršule) s povinností dochovat do dospělosti jejich – tehdy bezpochyby nezletilého – syna Albrechta. Ten pak, jakmile dospěje, má převzít otcův majetek a svou matku zajistit 150 zlatými uherskými (ostatně jejího věna). Pakli by Albrecht zemřel před dosažením plnoletosti, má Petrův majetek přejít na potomky jeho bratra Jana a jim pak zůstane povinnost Voršilu vyplatit netoliko oněmi 150 zlatými uherskými, ale i dalšími 100 zlatými a vybavit ji veške-

⁵⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 23, fol. 22v.

⁵⁸ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, 1480, srpna 20., Ostrihom.

rými jejími svršky. Sám jen skromně doufal, že Voršila nezapomene na přímlovu za jeho duši u Boha.⁵⁹

Sotva půl roku po smrti Petra Moravy zvedla proti brněnské městské radě spor Kordula, manželka a poté vdova Jana Moravy ml., o ona dávná privilegia krále Ladislava Pohrobka. Spor se sice řešil na úrovni moravského zemského hejtmána Jana z Lomnice a na Meziříčí a nejvyššího zemského komorníka Ladislava z Boskovic, ale tentokrát bylo dáno za pravdu městu Brnu, neboť verdikt zněl: „*Poněvadž list krále Ladislava nesvědčí než Janovi Moravovi starému a Dorotě, manželce jeho a erbům od nich poslým a list krále Matyáše, kterýmž týchž svobod Janovi a Petrovi, synům Moravovým a jich erbům potvrzuje, též i krále Vladislava žádnému nesvědčí než Janovi a Petrovi a jich erbům, že Kordula k těm svobodám žádného práva nemá.*“⁶⁰ Nejen to. Vdova Kordula přišla i o celou svou polovinu domu Jana Moravy st. a po- tažmo Jana Moravy ml., a to pro dluhy, které oba zanechali, a jejich věřitelé tuto polo- vici domu prostě a jednoduše zabavili na rok a šest týdnů jako zástavu. Ta ovšem čekajícím věřitelům nebyla vyplacena a polovina Moravova domu byla tedy právo- platně prodána. Paní Kordula protestovala, že to bylo proti právu, ale dle soudobého záznamu o celém jednání dne 13. 8. 1500 „*v přítomnosti řečených stran, byl veřejně čten městský výrok a za právo uznáno, že ten prodej se stal podle práva města. Při tom se půjčovatelé a věřitelé dobrovolně nabídli a svolili, že když děti nebo paní Kordula v roční lhůtě budou moci zpět dům koupiti v těch penězích, chtějí je to nechati učiniti, ale kdyby se to v roce nestalo, nebude dána žádná lhůta a prodej bude proveden.*“⁶¹ Jisté je, že ani ta polovina domu, jež patřila Petrovi Moravovi a kterou po jeho smrti v roce 1499 zdědila jeho žena Voršila, nezůstala ušetřena prodeje. Podle Petrovy závěti však měla být Voršila vyplacena svým synem Albrechtem, dožije-li se on do- spělosti. To se však také nestalo. Albrecht se zřejmě dospělosti nedočkal, neboť 16. 7. 1507 zlistňuje Voršila (Uršula) kvitanci, jíž prohlašuje a stvrzuje, že oněch „*150 zlatých uherských svého věna na polovici domu Moravova, položeného v Brně vedle Vincencia Johannova a naproti mincovně (!) (und des münzchhoff über), dnešního dne úplně přijala volně a svobodně...od Václava Kalivody z Olomouce, zetě svého švagra...*“⁶² Zda si obnos vyzvedla proto, že se chtěla znovu vdát, se v listině neříká, ale je to dosti pravděpodobné. Jistá Uršula, rozená Feuchtwangerová, jež je bez- pochyby totožná s Uršulou, vdovou po Petru Moravovi, vystupuje totiž poté v listi- ně z roku 1523 jako vdova i po Vítu Goltsteinerovi z Elwangenu a zároveň se i jako sestra brněnského radního a měšťana Georga Feuchtwangera hlásí o dědictví po svém v Brně tehdy zemřelém bratru.⁶³ Asi po onom vyplacení podílu v roce 1507 uzavřela nový sňatek a ničím již dále nevázána z Brna odešla. Není jisté, zda byla ještě i svěd-

⁵⁹ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, 1499, listopadu 16.

⁶⁰ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, před 1500, srpna 13.

⁶¹ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, 1500, srpna 13.

⁶² AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, 1507, července 16., Brno.

⁶³ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, 1523, září 19., Elwangen.

kyní toho, jak se dům, v němž bezpochyby s Moravovými kdysi žila, začal dělit a rozprodávat.

Prvním kupcem poloviny domu byl brněnský měšťan Václav Zich (též Zycha, Sycha či Sicha psaný), který už delší čas před tím figuroval v různých jednáních rodiny Moravovy a měl proto bezpochyby k této rodině i blízký vztah. Dne 17. července 1507, tedy den po vyplacení Uršuly Moravové, zlistňuje Václav Kalivoda, že on a jeho švagr Jan Morava (syn Jana Moravy ml. a tudíž Jan Morava nejmladší, pozn.), který má navíc plnou moc i od svých tří sourozenců, zejména pak dvou bratrů, Zikmunda a Linharta Moravových, v záležitosti jejich dědických podílů, prodali půl domu Petra Moravy právě onomu Václavu Zichovi, měšťanu v Brně, za 550 zl., které jim Zich vyplatil a proto ho z oněch 550 zl. „*kvitují, zprošťují a prázdna činí*“.⁶⁴ Netrvalo dlouho a pro zbylou polovinu domu se kupec našel také. Bylo jím samo město Brno. Dne 18. listopadu 1508 zlistinili Jan Morava a jeho švagr Václav Kalivoda z Olomouce na místě své manželky Kateřiny, že jako nejbližší dědici a přátelé prodali purkmistrovi a radě města Brna polovici domu (tu druhou !) někdy Petra Moravy za 540 zl. zemské mince a že tu částku, zároveň se 75 zl., vázanými na jiné části domu (totiž na té předešlé půli, pozn.), k datu tohoto listu úplně přijali a že proto purkmistra a radu města Brna z oněch 540 a 75 zl. tím „*kvitují, zprošťují a prázdný činí*“.⁶⁵ Nikdo tehdy nemohl tušit důležitost právě této listiny pro město Brno! Na konci roku 1508 došlo navíc i k vyrovnání mezi městem Brnem a Václavem Zichem (Sychem) o oněch 75 zlatých, jež kdysi Janu Moravovi půjčil jeho švagr, brněnský měšťan Hanuš Perman, puškař (Puchssenmaister) a které na Moravově domě vážly,⁶⁶ takže už nic nestálo v cestě, aby si polovinu Moravova domu na nároží Dominikánského náměstí a Panské zapsalo město jako svůj majetek do berních knih.

Od roku 1509 tedy v berních knihách brněnských figuruje nadále tento dům zapsaný jako „*Domus dominorum pretorianorum alias Morave*“, oceněný na 33 hřiven. Tímto výrazem se většinou označoval dům patřící pod přímou správu města, podobně jako tomu bylo například u městského pivovaru na Starobrněnské ulici.⁶⁷ Navíc blízkost celého areálu vůči Staré radnici přímo nabízela jeho využití pro umístění některé z části městské administrativy, snad právě oné, pro město tak výhodné, solnice s písařem a výběřčím daně.⁶⁸ Nelze totiž zapomínat na to, že Brno zatím vlastnilo toliko polovinu starého Moravova nárožního domu s velkým dvorem, druhou polovinu (patrně s oněmi malými nájemními domky řemeslníků) měl stále ještě v majetku Václav Zich. Zdálo se, že toto soužití nedělá problémy a že vyhovuje jak jemu, tak městu Brnu. To se však změnilo novým zásahem Moravových dědiců, tentokrát potomků Jana Moravy ml.

⁶⁴ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů listin, 1523, července 17., Brno.

⁶⁵ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, 1508, listopadu 18., Brno.

⁶⁶ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, 1508, prosince 20., Brno.

⁶⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 12, fol. 62.

⁶⁸ Z. WINTER, *Dějiny řemesel a obchodu...*, s. 917.

Začalo to stížností Václava Kalivody z Olomouce, manžela Kateřiny, sestry Jana Moravy, toho nejmladšího, na město Brno, že neoprávněně drží jejich rodový dům. Kdy sama pře začala, lze těžko soudit. Muselo tomu být před rokem 1523, protože z roku 1523 je dochována listina českého krále Ludvíka Jagellonského, k němuž se bezpochyby zostřující se spor asi nedlouho před tím donesl. Král, ač patrně nebyl příliš informován, oč vlastně jde (v listině totiž uvádí, že pře začala mezi Václavem Kalivodou a purkmistrem a radou města Brna „o dům nějakého Moravy“), dal věc svými komisaři vyšetřit a vyžádal si i stanovisko města Brna. To se hájilo, „že tento dům k právu městskému náleží a v lozunku počten jest, že kdyby oni mimo právo své zřízené na mocných komisařích měli přestávati a o ten dům se souditi, bylo by to naproti jich svobodám a výsadám, kteréž od předků Ludvíkových, králů a markrabí moravských nadané mají...“. Šlo v nich o to, že věci, jež se týkají záležitostí v hradbách a jurisdikci města Brna, se také mají na této úrovni řešit bez cizích zásahů. Město králi ona svá privilegia ukázalo a král „ty výsady dostatečně a s pilností váživ, našel v sobě za spravedlivé“.⁶⁹ Rozhodnutí proto vrátil zpět na úroveň města s tím, že „...Kalivoda, chce-li k tomu domu jakou spravedlnost míti, aby toho nejprve právem městským hleděl, neb jestli jemu potom v čem se jemu ukrátilo, bude věděti dále se v tom kterak opatřiti“. Zdálo se, že je rozhodnuto, ale nebylo. Václav Kalivoda se s městem Brnem zřejmě nedohodl a znovu předložil celou věc králi. Navíc se na jeho stranu přidal i jeho švagr Jan Morava (nejmladší). Spor nabýval na rozměrech i prudkosti a do celé kauzy byl vtažen i olomoucký biskup Stanislav Thurzo a přední zemští úředníci. Brno však stálo na svém a nehodlalo se podrobit jednání na úrovni země či dokonce krále. Přes nejrůznější výhrůžky, varování a překládání termínů jednání, skončil spor až v roce 1526 naprostou kapitulací Václava Kalivody před konečně předloženými důkazy ze strany města Brna. Celé jednání uzavírá zápis, který o jeho průběhu vydali členové komise (Petr ze Sovince a na Doubravici, Ctibor z Vranova v Chrlčích, Jan Kyjovský z Kyjovic a na Zatčanech zastupující věc města Brna a Vladislav z Lomnice na Meziříčí, Jan Bilivský z Vrbny, Zikmund Půta z Hoříšovic a Rudolf z Eberharce ze strany Václava Kalivody) s tím, že se nejdříve pečlivě seznámili s důvodem rozeprě a požádali o důkazy obou stran o oprávněnosti nároků.

„I tu se toto našlo, že Kalivoda purkmistra a starší o ten dům a o to všecko vinil, chtíc, aby jemu postoupili, kdež páni starší města Brna dostatečně kvitanci pod pečeti jeho i těch Moravů, jakož i šíře ty quitance ukazují, okázali [ty z roku 1508 !, pozn.], než o jedné, že jest nevěděl, kteráž se na pět set a padesáte zlatých vztahuje [ta Zichova z roku 1507, pozn.]. K tomu Kalivoda pověděl, že jest o tom nevěděl (!), ale by páni Brňané o tom prve byli oznámili, nebyl bych já jsem pracoval, a poněvadž jest věc taková, páni milí, již já od toho pouštím a sirotkom [Moravovým, pozn.] takovouž

⁶⁹ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, 1523, srpna 5., Budín.

věc oznámím, ale já chci s tou věcí dále v pokoji býti.“⁷⁰ Všichni si bezpochyby oddechli. Ne však nadlouho.

Václav Kalivoda s Janem Moravou to zkusili „uhádat“ s novým českým králem Ferdinandem I., jemuž opět svou při s městem Brnem předložili někdy krátce před rokem 1534. Jednání trvalo asi už nějakou dobu před tím, než je doloženo Ferdinandovým dopisem purkmistru a radě města Brna z 16. dubna 1534, v němž je cítit už značně ostrý tón netrpělivosti, že se celá záležitost dlouho táhne přes Ferdinandovo naléhání, aby Brno dalo co nejdříve celou věc s Václavem Kalivodou a Janem Moravou do pořádku. Tímto dopisem král nařizuje Brňanům, „*aby ten pondělí po sv. Trojici nejprve příští [1. 6. 1534] před Ferdinandem a radami jeho, kdež by koli na ten den dvorem byl, stáli a z toho svrchupsanému Kalivodovi a svrchupsaným sirotkům právi byli*“.⁷¹ Brňané se zřejmě omluvili a navrhli, aby se celá nepříjemná záležitost vyřídila přímo na místě, až do Brna král Ferdinand zavítá osobně. Král omluvu i návrh přijal listem z 27. května 1534. Nic se však nedělo a s nástupem podzimu vše začalo znovu. Nové žaloby Václava Kalivody na Brno, nová přísná varování krále a domluvy dalších termínů.⁷² Teprve rok 1535 přinesl konečné rozhodnutí. Po delším jednání vydali totiž dne 1. března 1535 nejvyšší moravští zemští úředníci (Kryštof z Boskovic, Vilém Kuna z Kunštátu, Jan z Kunovic a Vilém z Víckova), jakožto královští pověřeni komisaři, dlouhý rozklad se závěrečným verdiktem, v němž poznamenávají, že prostudovali pečlivě všechny předložené nároky potomků Moravových, práva jim udělená dřívějšími českými králi, měli k dispozici i záznamy předcházejících jednání a z nich plynoucí závěry, kontrolovali i finanční transakce při prodeji a koupi obou polovin domu a došli k závěru: „*Svrchupsaní komisaři v témž všecko, což od stran ukázáno pilně nahlédnouce i svědomí rozvážíce, takto mezi stranami vypovídají, že měšťané, při tom domu svrchupsaném a což s tím domem koupili, zůstatí mají beze vsí překážky a nařikání svrchupsaného Jana a Kateřiny i jiných všech, kdož by k témuž domu po nebožtíkovi Janu Moravovi jaké právo míti chtěl, než jestli by se týž Jan Morava a Kateřina, sestra jeho, uptati mohli, že jest co více mimo ten dům a což s tím domem Václavovi Zichovi a od něho měšťanům brněnským prodáno jest, tu v městě Brně neb jinde pozůstalo, to se jim touto výpovědí neuzavírá, aby z toho těch, kdož by v čeho držení byl, podle práva, kterémuž náleží, viniti nemohli.*“⁷³ Brno si tentokrát mohlo oddechnout už natrvalo. Podivnou však zůstává žádost místokancléře Jiřího Žabky z Limberka městu Brnu o jakýsi příspěvek na sirotky Moravovy, „*ať vzhlédnou na jejich chudobu a dají jim něco, aby ale na stravu měli...*“.⁷⁴ Jen těžko si dovedeme představit, zda to s nimi bylo opravdu tak zlé, či zda šlo opět

⁷⁰ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, 1526, dubna 24.

⁷¹ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, 1534, dubna 16., hrad Pražský.

⁷² AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, 1534, května 27., 1534, října 16., Vídeň; 1534, listopadu 9., Vídeň.

⁷³ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, 1535, března 1.

⁷⁴ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, 1535, března 11.

o nějaký záměr dobrat se dávno prodaného a odstoupeného rodového domu na rohu Dominikánského náměstí a Panské ulice.

Z celého komplikovaného jednání a dochovaných písemných zpráv o něm však vyplývá zjištění, že i Václav Zich (ostatně sám výběrčí daní !) prodal v neznámé době městu Brnu svou kdysi získanou polovinu Moravova domu. Berní kniha z let 1583–1634 pak uvádí i tehdejší kompletní obsazení domu, který nese i nadále název „*Domus dominorum pretorianorum alias Morave*“. Bylo v něm umístěno jedenáct samostatných řadových domků (asi oněch czechhúzů, mylně překládaných jako Čehúzů!), a to se vši pravděpodobností právě na prostore onoho bezpochyby rozsáhlého dvora. Je jen škoda, že se z této doby nezachoval žádný spolehlivý plán či nákres celé situace a že je nutno proto uvažovat o celém prostranství toliko teoreticky, neboť současná zástavba zakryla většinu důležitých stop.⁷⁵

Po uklidnění a vyjasnění všech vlastnických vztahů už nic nebránilo tomu, aby město Brno svůj areál využívalo po svém ku prospěchu města a jeho obyvatel. Je velmi pravděpodobné, že do něho umístilo právě onu městskou solnici i s výběrem solní daně. Svůj obchod se solí si ostatně Brno hlídalo velmi pečlivě, čehož dokladem je i ostrý protest proti narušování svých „solných“ práv zábrdovickými poddanými. Odvolávalo se při tom na nadání markraběte Albrechta ze 7. srpna 1437, jímž mu markrabě povolil „*solnú komoru aneb handl*“, jak píše purkmistr města Brna přímo císaři Rudolfovi dne 21. května 1602.⁷⁶ Výnosnost obchodu se solí dokládá i smlouva, kterou uzavřel císař Ferdinand II. s papežem dne 1. března 1630 v tom smyslu, aby se z každé prodané bečky soli odvádělo 15 krejcarů na vydržování místních kostelů a farních budov a přispívalo se jimi na podporu nezaopatřených duchovních.⁷⁷

Ostatně nedlouho poté se v následující berní knize z let 1634–1685 po prvé vůbec objevil onen nejasný výraz „*Buchhaus*“, jak už výše řečeno. Vše však nasvědčuje tomu, že název skutečně vyjadřoval místo, kde se vybíraly úřední poplatky, a to především za onu tolik výnosnou sůl. Je totiž známo, že už od 16. století města vytvářela jakýsi „solný zisk“ tím, že například koupila za jednu kopy grošů průměrně čtyři bečky soli a prodala za tutéž cenu bečky tři. Víme-li navíc, že sám prodej soli vyžadoval určitý ceremoniál a hlavně dostatek skladovacího místa, je pochopitelné, že město pro tento účel rádo využilo rozlehlého areálu navíc v těsné blízkosti Staré radnice. Za vše, co se solí souviselo, byl městské radě odpovědný tzv. tržný solnař, neboli správce trhu, jemuž k ruce byli měřiči a sypačové.

Přísná pravidla navíc vyžadovala, aby se měřič ani na okamžik nevzdaloval od prodávané soli, on to byl, kdo musel dbát na to, aby si nejprve nakoupili sami měšťané pro vlastní potřebu v omezení dvou věrtelů na jeden nákup, a teprve po nich mohli nakupovat případní překupníci. Ustanovení šla až do takových podrobností, že měřič

⁷⁵ Nejstarší přibližné vyobrazení je totiž až z poloviny 17. století (výřez viz v příloze).

⁷⁶ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 84, fol. 268v–269v.

⁷⁷ G. TRAUTENBERGER, *Die Chronik III...*, s. 173.

sám nesměl osobně „*měřit sůl vlastní ženě*“, a není proto divu, že se ujalo rčení o soli nad zlato a že města byla na tento obchod značně citlivá.⁷⁸ Ale to už byly na obzoru první náznaky jakési snahy o soustředění obchodu se solí v jedněch – pokud možno státních – rukou, což vedlo v roce 1651 k opatření, o němž se mluví na samém začátku tohoto článku.

Velký dějinný oblouk se tedy vrací zpět ke smlouvě z roku 1674, jíž Brno bylo více či méně přinuceno k postoupení „*Buchhausu*“ (a tzv. „*svatotomášského zwingru*“) k účelům onoho státního solního regálu. Zda tím bylo město nadšeno, se říci nedá, spíše asi ne, ale císařská vůle se musela respektovat. Zemská solná komora sídlila, jak víme, v Buchhausu do roku 1690, kdy celý objekt koupil za 2 800 zl. Johann Melchior Schüller a přeměnil ho v nájemní řemeslnický dům. Už sama dostatečně komplikovaná topografická situace Panské ulice, zvané tehdy Ševcovská, se tím tak nijak nezjednodušila. Zkusme se však v ní přesto alespoň částečně orientovat. Vodítkem nám může být právě ona berní kniha z let 1634–1685, jež vůbec po prvé výraz „*Im Buchhaus*“ užívá.⁷⁹

Určitým orientačním bodem se jeví dům, který je v ní topograficky určen „*Gegen den reichen Kramen*“. Uvědomíme-li si, že tento název tehdy nesla dnešní Radnická ulice, byl tímto domem objekt, jehož průčelí tak stálo přímo proti ústí dnešní Radnické do Panské (č. 8). Tento dům byl do roku 1635 majetkem Rudolfa von Hollstein, v letech 1635–1648 pak pana Karla Zdeňka ze Žampachu a posléze od roku 1648 Gabriela hraběte Serenyiho a jeho potomků, zejména pak od roku 1698 Franze hraběte Serenyiho. I dnešní dům, byť zcela přestavěný, opticky půlí ulici Panskou na dolní část (od Masarykovy třídy po Radnickou) a horní část (od Radnické po Mečovou). Už i berní kniha toto dělení do jisté míry respektuje, když v oné dolní části Panské ulice uvádí čtyři domy, jež navazují na domy „*Auf dem unteren Ring*“. Po nich následuje onen Serenyiovský dům a po něm v jeho těsném sousedství „*Domus Moravella*“, což není nic jiného, než onen „*Domus minorum pretorianorum alias Morave*“. Ostatně k původnímu záznamu je rukou doby nepříliš mladší připsán nový majitel, známý nám už Johann Melchior Schueller a k němu je opět dobovou rukou připsáno slovo „*Buchhaus*“. Identita je nasnadě. Onen „*Buchhaus*“ byl tedy prvním objektem v horní části Panské, takřka naproti ústí Radnické ulice, tedy dnes asi v místech domu č. 12–14. Nestál tam však osamocen, neboť vedle něho směrem k Mečové ulici je uveden další dům, situovaný berní knihou jako „*In der Schuster-gasse*“, pak následují dva domy pro změnu lokovány „*Im Buchhaus*“ a celou frontu ulice uzavírá dalších osm domů (spíše asi domečků) s opětnou lokací oné „*Schuster-gasse*“. Jimi pak II. městský kvartál končí. Víme-li navíc, čemu se říkalo „*Buchhaus*“ ještě v 18. a v první půli 19. století, nutně z toho vyplývá závěr, že celá lokalita byla poněkud větší, než uvádí dosavadní literatura, a že zabírala onu dnešní sudou stranu

⁷⁸ Z. WINTER, *Dějiny řemesel a obchodu...*, s. 932.

⁷⁹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 13, fol. 115.

Panské ulice od ústí Radnické do ní až po ohyb do Dominikánského náměstí a tam až k dnešnímu domu č. 9. Areál to byl úctyhodně rozlehlý a je třeba vidět, že jeho velkou část zabíral dvůr, na jehož ploše se zřejmě nalézaly ony původní nájemní řemeslnické domky, z nichž poslední dva jsou uvedeny ještě v adresáři Brna z roku 1867 už pod jedním číslem jako „*Buchhof č. 1*“ (staré popisné číslo 191 a 192), umístěné mezi domy s čísly Dominikánské náměstí č. 8 (č. pop. 190) a č. 9 (č. pop. 193), jako jejich součást a poté „*Buchhof č. 2*“, jenž splynul už zcela s domem dnes Panská č. 12, č. pop. 392. Už sám nový název „*Buchhof*“ (nikoliv Buchhaus) naznačuje, že šlo o nádvorní objekty, jichž tam bývalo, jak víme, mnohem více.⁸⁰

Bylo by jistě zajímavé zjistit jména všech majitelů i oněch malých domků, které obnášely vždy tři místnosti stísněného obydlí (kuchyni a dva pokoje, či komoru a pokoj), ale i dílnu a sklep nebo kůlnu toho kterého řemeslníka, především pak ševců, od nichž celá lokalita a potažmo i celá ulice Panská převzala své původní jméno Ševcovská.

Abychom tedy celý komplex začlenili přibližně do dnešní situace alespoň od té doby, kdy už jsou k dispozici základní adresáře Brna, pokusme se zmapovat jeho vývoj od roku 1724.⁸¹

Jednoduchý soupis domů z roku 1724 uvádí domy v konci II. městského kvartálu v průběžné číselné řadě od zmíněného již domu hraběte Serenyiho, majícího v tomto soupise číslo 117, až po dům č. 130, jenž je připisován starobrněnskému klášteru cisterciáček na Dominikánském náměstí v místech dnešní pasáže Jalta, oceněný na 17 000 zl. Na sám konec kvartálu je připsáno bez čísla ještě: „*P. P. Dominikani*“ a aby byla inventura staveb úplná, poté i „*königliches Renndtambt*“, což není nic jiného než onen „*Buchhaus*“, lépe řečeno, jeho zbytek, jenž nebyl po roce 1690 parcelován a zůstal do té doby pravděpodobně v celku v úředním užívání.

Seřadíme-li si soupis majitelů jednotlivých domů v horní části Panské ulice s přesahem i přes nároží Dominikánského náměstí, zjistíme, že patřičné domy od č. 118 do č. 129 jsou různé hodnoty. Porovnáme-li je poté s prvním oficiálním adresářem Brna vydaným roku 1779⁸² po očíslování všech domů, nařízeném v roce 1770 a provedeném v roce 1775, zjistíme, že se situace příliš neměnila a že dovoluje i další srovnávání s adresáři, vzniklými po dalším přečíslování brněnských domů v roce 1806 a poté i při zavedení dnešních orientačních čísel domů v Brně dne 24. května 1867, při němž se ono předchozí číslo domu stalo zpravidla jeho číslem popisným. Pomocí i dalších vydaných adresářů lze pak už vystopovat majetkovou posloupnost po dnešek.⁸³ Vyjděme tedy od onoho Serenyiovského domu č. 117 (dnes Panská č. 8) dle rejstříku z roku 1724.

⁸⁰ Neues Orientierungs-Schema für die Landeshauptstadt Brünn, Brünn 1867, s. 9 a 16.

⁸¹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 1211, fol. 7v.

⁸² Johann Baptist KÖLLER, *Verzeichniss der in der königl. Stadt Brünn befindliche Gässen, numerierten Häuser, Inhaber und ihrer Schilde*, Brünn 1779.

⁸³ Anton KROMER, *Volständige Verzeichniss aller in der kaiserlichen auch k.k. Hauptstadt Brünn und ihrer Vorstädte befindlichen und nun neu numerierten Häuser, deren Eigenthümer, Strassen, Gässen und Plätze*, Brünn und Olmütz 1806. K tomu viz pozn. 80.

Dům č. 118/1724 v hodnotě 2 000 zl. – Franz Turba, řemenář – nesl poté č. 292/1779 – Jakob Karabek, mydlář – pak č. 393/1806 – Jakob Karabek, mydlář, dnes Panská č. 10/1867 – Sebastian a Marie Wernerovi.

Dům č. 119/1724 v hodnotě 4 000 zl. – Wenzl Hakl, profese neudána – nesl poté č. 293/1779 – Franz Lachnit, solicitátor, pak č. 392/1806 – Franz Lachnit, zemský solicitátor, dnes Panská č. 12/1867 – Anton Herlth, profese neuvedena. Na tomto domě je zajímavé to, že ho ještě adresář z roku 1867 (další už nikoliv !) spojuje i s domem „*Buchhaus* č. 2“, jak je výše uvedeno a je proto pravděpodobné, že jde o onen úřední objekt původního „*Buchhausu*“, jenž po reorganizaci obchodu se solí⁸⁴ a zejména pak brněnské městské správy po roce 1785 (případně i po roce 1850) ztratil své bývalé poslání.

Dům č. 120/1724 v hodnotě 1 150 zl. – Wenzeslaus Siegel, sklenář – nesl poté č. 294/1779 – Mathias Brunner, krejčí, pak č. 391/1806 – Katharina Pallik, vdova po krejčím, dnes Panská č. 14/1867 – Otto Streit, profese neuvedena.

Dům č. 121/1724 v hodnotě 1 000 zl. – Veronika, vdova po ševci – nesl poté č. 295/1779 – Franz Peter, švec, a pak č. 390/1806 – Michael Nost, kožešník, dnes Panská č. 16/1867 – Jakob Jary, profese neuvedena.

Dům č. 122/1724 v hodnotě 1 050 zl. – Simon Gruber, mečíř – nesl poté č. 296/1770 – Sebastian Gruber, mečíř, a pak č. 389/1806 – Johann Perschl, rukavičkář, dnes Panská 18/1867 – Franz Schinzel, profese rovněž neuvedena.

Dům č. 123/1724 v hodnotě 1 050 zl. – Franz Josef Schwalben, kuchař – nesl poté č. 297/1779 – Heinrich Hein, chirurg a pak 388/1806 – Anna Heinová, vdova, dnes Panská č. 20/1867 – Josefine von Schröckinger.

Dům č. 124/1724 v hodnotě 1 000 zl. – Hermann Braun, kloboučník – nesl poté č. 298/1779 – Johann Michael Kaltenmarker, stříbrník, pak č. 387/1806 – Franz Kaltenmarker, stříbrník, dnes Panská č. 22/1867 – Marie Bartonek.

Tyto domy ovšem po přestavbě na přelomu 19. a 20. století doznaly různého stavebního propojení, takže dnes nesou čísla spojená, například dům, č. 10 je včleněn do domovního bloku č. 6–10, č. 12 a 14 tvoří dnes jeden dům podobně jako č. 16 a 18, a dům č. 22 splýnul s domem č. 20 úplně a číslo dnes neexistuje. Tím skončily domy, jejichž průčelí se obracelo do horní části Panské ulice, ale podobná situace se opakuje i za nárožím. Oblý roh k Dominikánskému náměstí vyplnil:

Dům č. 125/1724 v hodnotě 1 100 zl. – Johann Renwers, cínař – a nesl poté č. 299/1779 – Johann Renwers, cínař (ml.) – pak č. 195/1806 – Terezie Stolz, vdova po cínaři, dnes (Panská 24) Dominikánské náměstí č. 11/1867 – Josef, Rudolf a Moriz Bartonek. Tady je nutno dodat, že dům Panská 24 splýnul s číslem Panská 22 i s číslem Dominikánské náměstí 11 a vytvořil tak ono dnešní nároží.

⁸⁴ AMB, fond A 1/9 Město Brno – Stará tereziánská registratura ekonomická (dále fond A 1/9 Stará registratura), inv.č. 458, 1728–1783, kart. 202–203 a inv.č. 490, 491, kart. 205, Nová úprava konzumu a zdanění soli a její prodej na brněnské radnici, 1748; fond A 1/12 Město Brno – Spisovna politico-publica sine signo, inv.č. 2082, kart. 233, Patenty o prodeji tabáku a soli a o trestech za jejich přestoupení, 1765–1849.

Dům č. 126/1724 v hodnotě 1 100 zl. – David Jentsch, pasíř – nesl poté č. 300/1779 – Jentsch Daniel, rukavičkář, pak č. 194/1806 – Heinrich Bartonek (Bartonik), bývalý parukář, dnes Dominikánské náměstí č. 10/1867 – Rudolf Feeg, profese neuvedena, ale z jiných pramenů víme, že byl stolařem (viz níže). Tento dům už se počítal opět k původnímu areálu vlastního „*Buchhausu*“ jako možný vjezd do onoho velkého dvora, i když se za „*Buchhaus*“ (nebo jeho vstupní část) považoval i dům č. 9 na Dominikánském náměstí. Pod areál tohoto domu č. 9 spadaly totiž právě v jeho dvorním traktu ony tři domovní jednotky, jež v roce 1724 nesly čísla 127, 128 a 129. Tato čísla byla v roce 1779 změněna na tři čísla 301, 302 a 303, v roce 1806 pak na čísla 193, 192 a 191 (v tomto pořadí) a při zavádění orientačních čísel v roce 1867 poté byla s určitými rozpaky už jen přiřazena jako onen „*Buchhof 1*“ (spojující č. 191–192) a „*Buchhof 2*“ (č. 193) k dnešním číslům domů č. 8 a 9 na Dominikánském náměstí, jež vlastnil oba, včetně čísla 10, již zmíněný Rudolf Feeg, stolařský mistr.

Nicméně je třeba se ještě vrátit k jednomu zajímavému zápisu. V městských knihách zvaných „*libri domorum*“ je v roce 1724 – kromě řady jiných záznamů o prodeji, koupi, odkazu a převodech domů – zápis, který poznamenává, že se „otcovský“ dům Johanna Melchiora Schüllera připisuje jeho dědicům, zejména jeho vdově Marii Eleonoře Schüllerové, rozené Bureschové von Mühlfreyer. Tento zápis totiž přesně umísťuje dům Johanna Melchiora Schüllera, o němž víme, že ho koupil v roce 1690 na základě kupní smlouvy jako tzv. „*Buchhaus*“ od státní solní komory.⁸⁵ Tímto zápisem je onen dům zvaný Buchhaus umísťován mezi dům Elisabethy Siegllové a Friedricha Strassmanna.⁸⁶ Elisabetha Siegllová byla manželkou sklenáře Václava Siegela a ten ještě v roce 1724 vlastnil výše uvedený dům č. 120, tedy dnes Panská ulice č. 14. Friedrich Strassmann – dle zápisu – už v roce 1691 koupil dům od svého otce Joachima Strassmanna, a to v horní části Panské „*mezi hrabětem Serenyim a Johannem Melchiorem Schüllerem*.“⁸⁷ Jasnou dedukcí lze tedy dojít k závěru, že oním středovým „*Buchhausem*“ byl dnešní dům na Panské ulici č. 12, jenž nesl v roce 1724 v rejstříku domů č. 119.

Zda byl tehdejší jeho majitel, Wenzel Hakl, některým z oněch dědiců Schüllerových, na něž měl dům přejít výše citovaným zápisem, se mi zatím nepodařilo zjistit, ale možné to je. Není vyloučena ani domněnka, že mezi drtivou převahou řemeslnických obyvatel celé lokality byla poněkud nezvyklou profese sollicitátora, jímž byl, jak víme, Franz Lachnit, majitel tohoto domu v roce 1779. Ta by mohla naznačovat určitou návaznost na úřední charakter oné původní budovy. V každém případě však je takovouto lokací poměrně spolehlivě „*Buchhaus*“ ohraničen celý v pravděpodobném rozsahu areálu onoho starého dvorce, na jehož prostranství se poté pravdě-

⁸⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 1684, fol. 220–221.

⁸⁶ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 1693, fol. 17, zápis z 16. srpna 1724.

⁸⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 1684, fol. 179, zápis z 11. dubna 1691.

podobně nalézal i onen městský solný sklad a poté i úřad solné komory císařské. Zabíral tedy nároží od dnešní Panské ulice č. 12 po Dominikánské náměstí č. 9, včetně velkého – původně společného – dvora.

Jak vypadalo tehdejší průčelí domu č. 9 na Dominikánském náměstí v roce 1708, to dokládá nákres,⁸⁸ který vznikl spolu se situačním členěním jednotlivých domů na nároží na základě vyžádaného si úředního ohledání stavební situace ve dvoře umístěných objektů, mezi jejichž nájemníky docházelo neustále (a prakticky po celé 18. století) k vzájemným sporům o úložné prostory kůlen, případně sklepů, často také o nevhodné vedení odtoků dešťové vody tím či oním, nebo o neodborné a svévolné zřizování nevyhovujících odpadních a fekálních míst.

Shrneme-li tedy vše, co se zatím podařilo o tzv. „*Buchhausu*“ zjistit, dojdeme k závěru, že lze potvrdit Vičarovu domněnku o jakémsi velkém komplexním areálu v rohu Dominikánského náměstí, který hrál v dějinách Brna bezpochyby významnou roli, byť ještě ne zcela a do detailu objasněnou. Zdá se, že celý areál ležel na území předměstského velkého dvorce, zbudovaného v blízkosti zeměpanského hradu na Petrově a položeného tak, že uzavíral oblouk důležité cesty, jež vedla ze Starého Brna a v místech pozdější brány Brněnské překonávala nejvyšší bod sedla mezi petrským a špilberským návrším, aby hned poté klesala po vrstevnici petrského svahu přibližně trasou dnešní ulice Dominikánské kolem budoucího kostela sv. Michala a takřka pravouhle se stáčela k pozdější bráně Veselé přes poté vzniklý starý Rybný trh. Ten velký dvorec tam musel plnit úlohu jakéhosi strážce této beze sporu významné obchodní spojnice mezi Starým Brnem a cestou jak k hradu Veveří, tak i na Prahu. Není asi náhodou, že se právě v jeho těsné blízkosti rozhodlo později vzniklé královské město Brno zakoupit další dvorec (s věží) či dům, jenž se stal základem Staré radnice, odkud se řídily osudy města Brna po několik dalších staletí. A nebylo asi také jen náhodou, že se právě v těchto místech vytvořila jakási zeměpanská „enkláva“ včetně mincovny, markraběcího domu a dvorce významných brněnských měšťanů, onoho později tajemně nazvaného „*Buchhausu*“.

Je samozřejmé, že by bylo jen ku prospěchu celé věci, kdyby bylo možno dalším výzkumem všechny výše řečené domněnky potvrdit nebo naopak vyvrátit, aby bylo možno s konečnou platností problematiku této jedné, topograficky zajímavé a pro Brno jistě důležité, lokality vyřešit a uzavřít.

⁸⁸ AMB, fond A 1/9 Stará registratura, inv.č. 43, kart. 14, fasc. B 95 – viz příloha.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Oldřich Vičar, Brněnská městiště uvnitř hradeb roku 1348. Výsek.
- Příloha č. 2: Smlouva o koupi tzv. „Buchhausu“ z roku 1690. Část. Uloženo v Archivu města Brna, fond A 1/3 Město Brno – Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 1684, fol. 220–221.
- Příloha č. 3: H. B. Bayer – H. J. Zeiser, Obležení Brna Švédy 3. května až 20. srpna 1645. Olej na plátně 1560 x 3980 mm. Uloženo v MuMB, inv.č. 2285. Přetisk z roku 1845. Výsek se zakresleným areálem „Buchhausu“.
- Příloha č. 4: K. Stoschek, Plán Brna, datováno 1794. Část s vyznačeným areálem.
- Příloha č. 5: Plán Brna, datováno do 1. poloviny 19. století. Část s vyznačeným areálem.
- Příloha č. 6: Plán Brna, 1997. Současný stav zástavby areálu.
- Příloha č. 7: Průčelí a půdorysy dvou podlaží domu na Dominikánském nám. č. 9, 1708.
- Příloha č. 8: Situační náčrt zástavby nároží Dominikánského náměstí a ulice Panské, 1708.
- Příloha č. 9: Situační náčrt zástavby nároží Dominikánského náměstí a Panské ulice a přípisky a komentářem Aloise Gödla, 1708.
- Příloha č. 10: Letecký snímek Brna, druhá polovina 20. století. Autor Rudolf Štursa.

Milena Flodrová

**Das sog. BUCHHAUS oder DOMUS DOMINORUM
PRETORIANORUM alias MORAVE**

RESÜMEE

Noch in der Mitte des 19. Jahrhunderts figurierte in den Adressbüchern der Stadt Brünn der Begriff „Buchhaus“ oder „Buchhof“. Es war ein Ort, dessen Geschichte zu den Anfängen der Stadt Brünn reichte, denn er war Teil eines größeren Komplexes, der die südöstliche Ecke des heutigen Platzes Dominikánské náměstí einnahm.

Der Begriff „Buchhaus“ selbst ist nur schwer übersetzbar, weil das heutige Deutsch ihn nicht kennt und auch in der Vergangenheit seine Auslegung nicht eindeutig war. Sicher ist nur, dass das Objekt mit einer amtlichen Tätigkeit zusammenhing, bei der Rechnungen, Rechnungsbücher und vielleicht auch Bücher über verschiedene Geld- und Handelstransaktionen geführt wurden. Dieses Haus war immer dadurch eine Besonderheit, dass hier deutlich mehr Mieter als in anderen Bürgerhäusern waren. Alles weist darauf hin, dass hier sogar eine Handwerkerkolonie (vor allem von Schustern) entstand und die Stadt Brünn irgendwann zu Anfang des 16. Jahrhunderts hier ihren Salzverkauf betrieb, und zwar bis 1674, als sie das ganze Objekt dem Bedarf der staatlichen Salzkammer für volle 16. Jahre abtreten musste. Danach kehrte das Objekt 1690 durch einen Kaufvertrag zwischen Johann Melchior Schüller und dem Vertreter der Salzkammer ins Privatvermögen zurück, und das ganze Objekt wurde mit seinem ursprünglich ausgedehnten Innenhof zum Mietshaus vor allem für Handwerker.

Es ist allerdings nicht ausgeschlossen, dass seine Geschichte bis in die Zeit vor der Entstehung der Stadt Brünn reichen könnte, weil seine Lage unter dem Petersberg und in der Biegung eines wichtigen Handelsweges, der später das Brünner Stadttor mit dem Fröhlichen bzw. dem Renner-Tor verband, auf eine gewisse, vielleicht auch schützende, und deshalb wichtige Rolle in der Brünner Geschichte deutet.

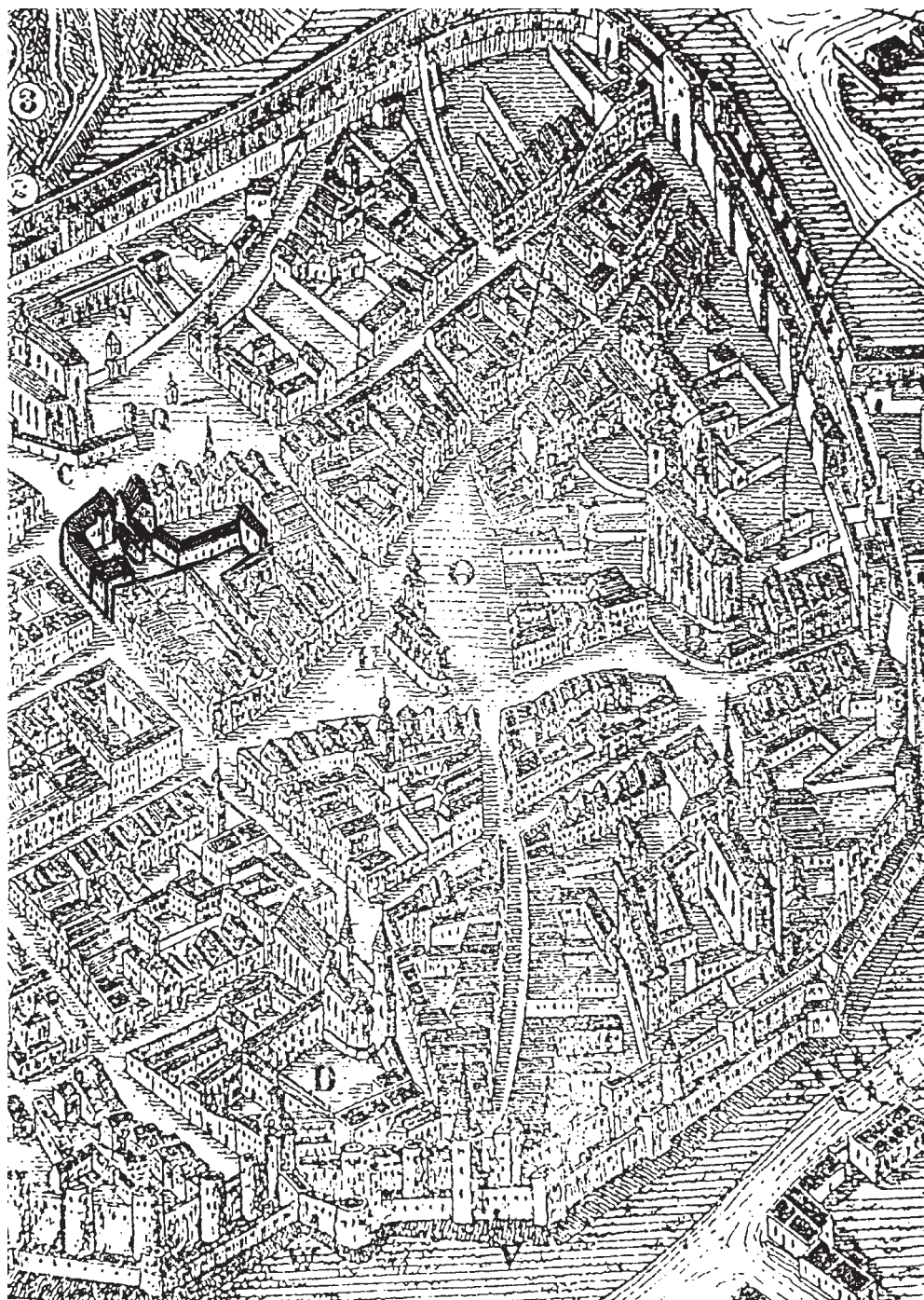

Příloha č. 1: Oldřich Vičar, Brněnská městiště uvnitř hradeb roku 1348. Výsek.

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

Příloha č. 2: Smlouva o koupi tzv. „Buchhausu“ z roku 1690. Část.

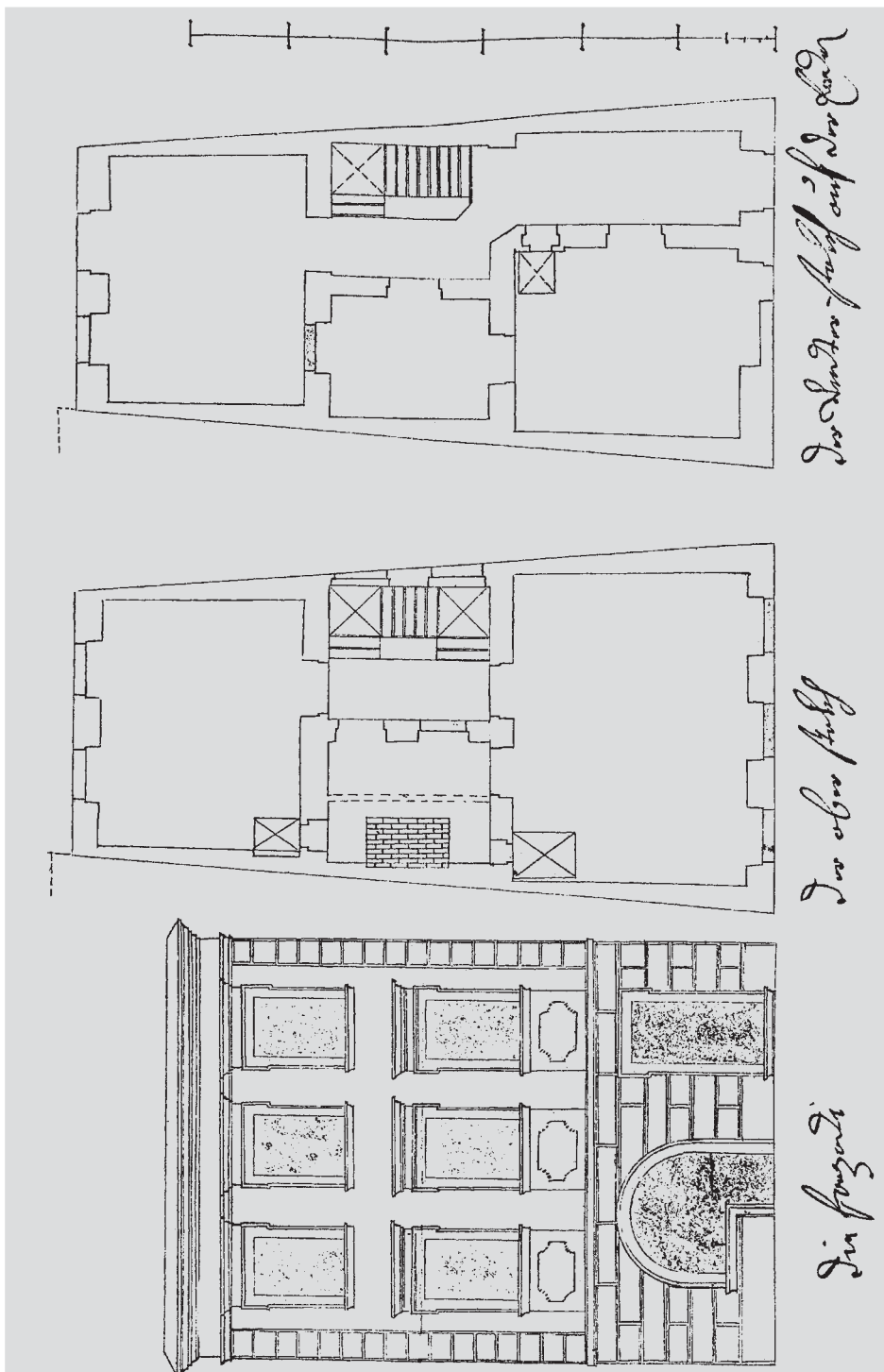
Příloha č. 3: H. B. Bayer – H. J. Zeiser, Obležení Brna Švédy 3. května až 20 srpna 1645. Výsek se zakresleným areálem „Buchhausu“.

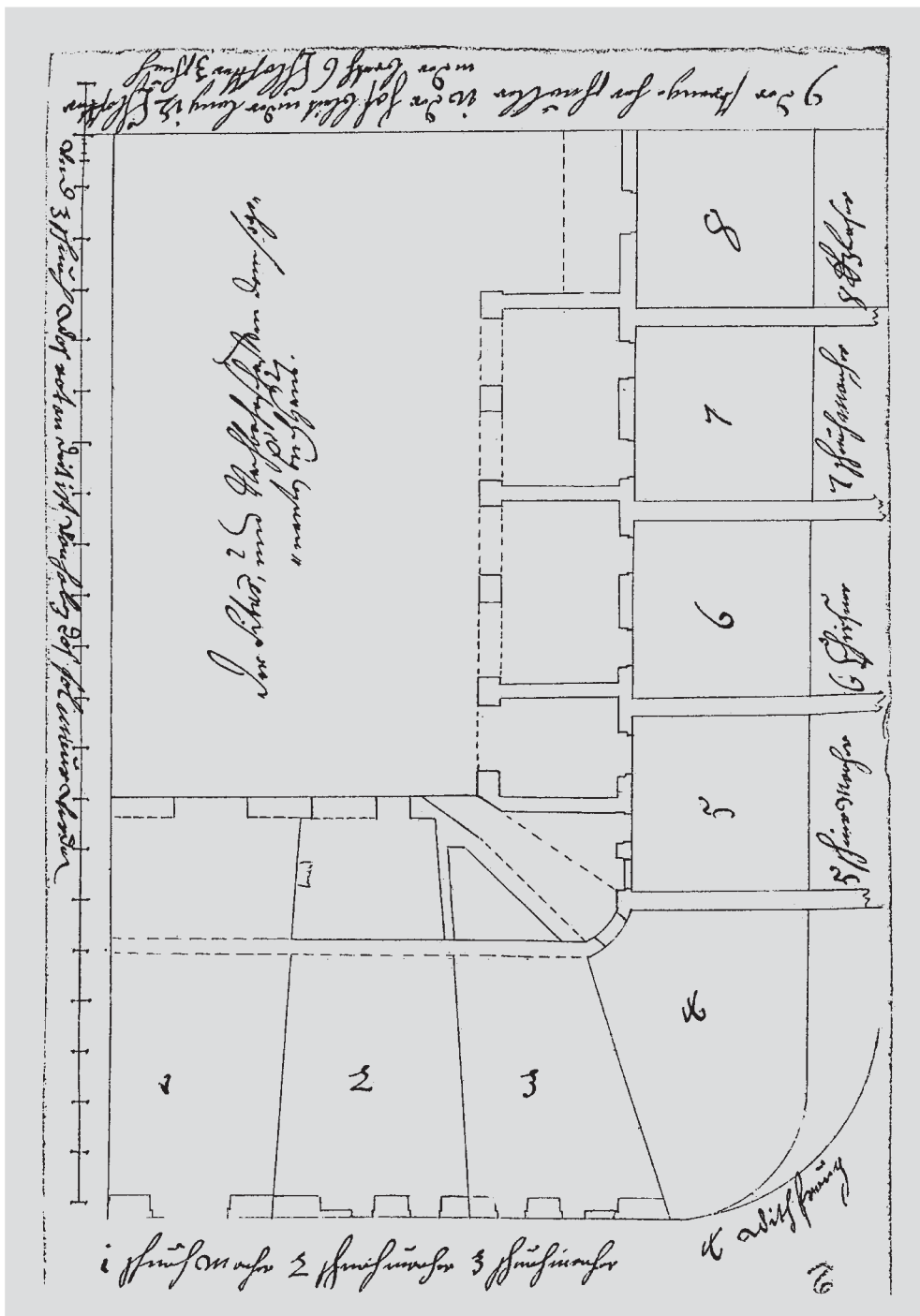
Příloha č. 5: Plán Brna, datováno do 1. poloviny 19. století. Část s vyznačeným areálem.

Příloha č. 6: Plán Brna, 1997. Současný stav zástavby areálu.

Příloha č. 7: Průčelí a půdorysy dvou podlaží domu na Dominikánském nám. č. 9, 1708.

Příloha č. 8: Situační náčrt zástavby nároží Dominikánského náměstí a ulice Panské, 1708.

Příloha č. 10: Letecký snímek Brna, druhá polovina 20. století.

NĚKOLIK POZNÁMEK K ARCHITEKTONICKÉMU VÝVOJI BÝVALÉHO KLÁŠTERA AUGUSTINIÁNŮ V BRNĚ A JEHO NEJBLIŽŠÍHO OKOLÍ

Komplex bývalého augustiniánského kláštera v Brně je svébytným architektonickým celkem, který zasluhuje zvýšenou pozornost. V době založení byl klášter umístěn mimo ochranu městských hradeb a tím vyčleněn z organismu města. V prostoru, kde vznikl nový klášter, se od založení města (první polovina 13. století) nacházelo nevelké předměstí, předpolí a příkop městského opevnění. Výstavba kláštera s konventním kostelem sv. Tomáše zde započala po roce 1356. V průběhu následujících století byl sledovaný prostor nejvíce měněn v důsledku budování nových, stále modernějších fortifikačních prvků městského opevnění. Současný vzhled bývalého klášterního komplexu se v podstatě nezměnil od konce 18. století. Dnešní podoba jeho nejbližšího okolí se ustálila po roce 1905, kdy zde skončily stavební úpravy spojené s velkou asanací, probíhající od 60. let 19. století.

Areál kláštera leží na mírném, k východu skloněném svahu, který směřuje k vodoteči Ponávky. Výškopisně se zkoumaný prostor nachází asi ve 219,5 m n.m. Geologické podloží tvoří žlutá kvartérní sprašová návěj a na ni nasedající holocenní půdní typ, místy až 0,30 m silný, tvořený černohnědou humózní hlínou, tzv. černozemí.

Augustiniánský klášter doposud poutal pozornost historiků, uměnovědců i archivářů. Ač by se zdálo, že je jeho vývoj z hlediska historických pramenů a architektury zpracován dostatečně, zdaleka tomu tak není. Tomuto konstatování se vymyká období 18. století, které bylo ve středu zájmu několika prací, z nichž je nutno vyzvednout dílo Jiřího Kroupy.¹ Komplexně se klášteru věnoval Bohumil Samek ve své monumentální práci z roku 1994.² Naposledy pak Karel Kuča v roce 2001.³ Zvláštní prací je soubor rekonstrukčních historických map od Františka Čády z roku 1950. Na nich je zachycen v rámci městské aglomerace i augustiniánský klášter.⁴

Naše práce se snaží doplnit některé poznatky o informace, které byly získány archeologickými výzkumy, jež se daného tématu nějakým způsobem dotkly.

¹ Jiří KROUPA, *Proměny svatotomášského kláštera v 18. století*. In: Bulletin Moravské galerie v Brně 50, Brno 1994, s. 49–59.

² Bohumil SAMEK, *Umělecké památky na Moravě a ve Slezsku I*, Praha 1994, s. 193–199.

³ Karel KUČA, *Brno, vývoj města, předměstí a připojených vesnic*, Praha – Brno 2001, s. 35 n.

⁴ František ČÁDA, *Plány stavebního vývoje města Brna v letech kolem 1230–1914*, měřítko 1:2880, 6 listů s doplňky; uloženo v Městském museu v Brně (dále MuMB), Technický referát ÚNV v Brně, 1950.

Stručný historicko-topografický exkurz

Obecně citované historické prameny se zmiňují převážně o týchž událostech, které jsou spjaty s životem augustiniánského kláštera a jeho nejbližším okolí. Ke stavebnímu vývoji, stejně tak i k vývoji přilehlého městského fortifikačního systému, respektive samotného opevnění areálu kláštera se vyjadřují poměrně stroze.⁵

K nejvýznamnějším stavbám, nacházejícím se na jižním okraji sledované lokality, patřila Běhounská brána. Stávala v místě, kde se sbíhají ulice Běhounská s Kozí. Podle rejstříku městské čtvrti Běhounské z roku 1348 stálo v období, předcházejícím výstavbě kláštera, před městskou zdí v sousedství Běhounské brány 6 domků. Kromě dvou domů v prostoru parkánu jsou zde jmenovány lázně při potoku na severním okraji města, na ně navazovala skupina 13 domů stojících po obou stranách tišnovské cesty.⁶ Předměstí náleželo k jakubské farnosti.⁷

Dne 2. února 1350 ohlásil markrabě Jan Jindřich úmysl založit augustiniánský klášter. Jeho zřízení povolil 18. července 1356 papež Inocenc VI. a konečně 26. prosince 1356 Jan Jindřich vystavil zakládací listinu kláštera, kterému současně daroval značné pozemky kolem Brna. Klášter byl zamýšlen jako rodový klášter a hrobka moravských Lucemburků.⁸ Jan Jindřich koupil 12. března 1358 pro klášter dvůr od měšťana Jakuba Swerzera, který se nacházel před Běhounskou branou v linii zamýšlených klášterních budov.⁹

Kostel původně vystavěný jako síňové trojlodí s dlouhým chórem se stal první velkou cihelnou stavbou v obvodu vnitřního města. Z cihlového zdiva¹⁰ byl vystavěn chór s věžemi, dokončený roku 1359.¹¹ Dokončení stavby klášterního areálu snad lze

⁵ Opevnění města ve středověku a novověku se věnuje Cecílie HÁLOVÁ – JAHODOVÁ, *Brno, stavební a umělecký vývoj*, Brno 1947; Jaroslav DŘÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I*, Brno 1969; K. KUČA, *Brno, vývoj města...*, archeologickým nálezům z období středověku pak Rudolf PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města na příkladu Brna*. In: *Mediaevalia archaeologica* 2, 2000, s. 57. K městským branám více: Rostislav VERMOUZEK, *Brněnské brány*. In: *Časopis Matice Moravské* 93, rok, s. 340–360.

⁶ Oldřich VIČAR, *Místopis Brna v polovici 14. století. (Prostor uvnitř městských hradeb.)* In: *Brno v minulosti a dnes* 7 (dále BMD), 1965, 242–283 + přílohy.

⁷ Jeroným HAVRA, *Dějiny starobylého a přelavného kláštera sv. Tomáše apoštola v Brně na Moravě, které podle nejstarších a původních rukopisů archivu téhož kláštera započal a podle roků sestavil Otec Jeroným Havra, Čech z Vltavského Týna, profes řádu poustevníků sv. Otce Augustina v Brně u sv. Tomáše, toho času archivář, dne 1. dubna 1744*, s. 2. Rukopis uložený v MuMB, Rkp. 21–91.

⁸ C. HÁLOVÁ – JAHODOVÁ, *Brno, stavební...*, s. 52; J. DŘÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I...*, s. 48, 75–76; B. SAMEK, *Umělecké památky I...*, s. 193 a K. KUČA, *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku I. A–G*, Praha 1996, s. 264–265; Jaroslav MEZNÍK, *Lucemburská Morava 1310–1423*, Praha 1999, s. 381; J. SEDLÁK, *Architektura na Moravě a ve Slezsku za vlády lucemburských markrabat*. In: *Moravští Lucemburkové*, Brno 2000, s. 170.

⁹ J. DŘÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I...*, s. 76.

¹⁰ Pro potřeby stavební huti byla pravděpodobně založena cihelna na nedaleké trati „Na leči“. Více viz: Milena FLODROVÁ, *Brněnská cihelna „Na leči“ ve 14.–16. století*. In: *Archaeologia technica* 10, 1996; David MERTA – Jiří MERTA, *Středověká cihelna v Brně „Na leči“*. In: *Archaeologia historica* 26, Brno 2001, s. 221–227.

¹¹ Podle B. Samky jsou věže stavěny smíšenou technikou a kostelní loď z kamene. Viz B. SAMEK, *Umělecké památky I...*, s. 194.

klášt do roku 1370.¹² V letech 1354–1365 byla znovu postavena Běhounská brána.¹³ K roku 1366 se připomíná i branka za sv. Jakubem, její vznik snad přímo souvisí s vysazením kláštera. Branka pravděpodobně sloužila k snadnějšímu spojení města s klášterem.¹⁴ V místech před Běhounskou branou jsou k roku 1366 opět zmiňovány lázně.¹⁵

První zpráva o vojenských akcích, které se kláštera bezprostředně dotkly, je v listině z 18. září 1382 a souvisí s markraběcími válkami.¹⁶

Neopevněný klášter stojící před městskými hradbami byl poškozen (údajně zcela zničen) roku 1428 při pokusu sirotčího hejtmána Velka Koudelníka z Březnice dobýt Brno.¹⁷ K opětovnému poničení kláštera pak došlo v letech 1467–1470 v období vzpoury města proti králi Jiřímu z Poděbrad.¹⁸ Dne 3. srpna roku 1486¹⁹ uzavřel klášter smlouvu s městem o postavení městských hradeb kolem kláštera, které jej začlenily do vnitřního města a učinily z něj významnou součást městského opevnění. V předbělohorském období bylo opevnění klášterního areálu zesíleno v důsledku obav z nadcházejících válečných událostí.²⁰ Od města byl areál stále oddělen příkopem, na vnějších stranách byly vyhloubeny dvojité příkopy, které na městský příkop navazovaly, na severní straně byly vybudovány dva bastiony.²¹

¹² K. KUČA, *Brno, vývoj města...*, s. 35. Jako paralelu k této stavbě je možno uvést prakticky ve stejné době budovaný augustiniánský klášter v Praze na Novém Městě, jehož zakladatelem byl bratr Jana Jindřicha, císař Karel IV. Zakládací listina kláštera Mons s. Caroli byla vydána roku 1350, vlastní stavba pak započala o rok později. V roce 1379 stále pokračují stavební práce. Je tedy zřejmé, že i tak bohatě dotovaný klášter, který byl v popředí zájmu mocného panovníka, byl budován nejméně 30 let. Pokud byl brněnský klášter dostavěn již v roce 1370, vycházejí ze skromnějších prostředků, vysvětluje tato situace, proč byl původní velkorosý záměr vystavět halové trojlodí změněn na trojlodní baziliku. Ke klášteru na Novém Městě Pražském srovnej: Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 565. K architektonickému vývoji kláštera u Sv. Tomáše v Brně pak B. SAMEK, *Umělecké památky I...*, s. 193 n.

¹³ Náklady na výstavbu činily 145 hřiven, viz, J. DRÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I...*, s. 77.

¹⁴ R. VERMOUZEK, *Brněnské brány...*, s. 345.

¹⁵ *Area balnei in ac tie ante portam Cursorum*. C. HÁLOVÁ – JAHODOVÁ, *Brno, dílo přírody, člověka a dějin*, Brno 1971, s. 60.

¹⁶ V listině markrabě Jošt potvrzuje augustiniánům darování louky markrabětem Prokopem jako náhrady za škody, které klášter utrpěl za bojů mezi markrabaty ze strany Petra z Plumlova a Ješka Pušky z Kunštátu. Pravděpodobně se ovšem jedná o majetky kláštera v Práchech a Těšeticích. J. MEZNÍK, *Lucemburská Morava...*, s. 195 a 223.

¹⁷ Srovnej například: F. KAVKA, *Poslední Lucemburk na českém trůně*, Praha 1998, s. 136: „Tábor sirotků se rozkládal u městských hradeb při cestě do Králova Pole. Husité se pokusili po dohodě se svými přívrženci v Brně dobýt město útokem na Veselou bránu poté, co brána měla být zradou otevřena. Plán byl prozrazen, brána silně obsazena a útočníci utrpěli značné ztráty.“ J. DRÍMAL, *Dějiny města Brna I...*, s. 97–98: Pravděpodobně zároveň došlo k vyplnění kláštera. František ŠMAHEL, *Husitská revoluce III. Kronika válečných let*. Praha 1996, s. 204: Velmi mlhavé záznamy pozdních pramenů naznačují v této době (první polovina června 1428) i útok na Brno. J. VÁLKA, *Dějiny Moravy I. Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada*. Brno 1993, s. 139: za vojenských pohybů na Moravě roku 1428 se pokusili husité o Brno při návratu ze Slezska. František PALACKÝ, *Dějiny národa českého v Čechách a na Moravě*, 1908, s. 626: „jedna však jejich částka, v počtu asi deset tisíc branných, obrátila se skrze Moravu, kdežto dne 17. Máje s měšťany Brněnskými krvavou měla potřku...“

¹⁸ Za střetů krále Jiřího z Poděbrad a Zelenohorskou jednotou v roce 1467, kdy došlo k bojům mezi královskou posádkou Špilberku a brněnskými měšťany, se v blízkosti Brna utábořilo vojsko Viktorina z Kunštátu. Ohrožovalo tak nejen město, ale i nejbližší okolí. J. DRÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I...*, s. 108. Lze se domnívat, že plenění padl za oběť stále ještě neopevněný augustiniánský klášter.

¹⁹ J. DRÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I...*, s. 138.

²⁰ K. KUČA, *Města a městečka...*, s. 264–265.

²¹ K. KUČA, *Brno, vývoj města...*, s. 54.

V březnu roku 1645 byl jmenován vojenským velitelem města Brna Raduit de Souches. Císař ho mimo jiné zplnomocnil ke stržení všech budov včetně kostelů, které by překážely obraně města. 10. května komise složená z brněnských měšťanů a augustiniánů shledala, že z obranných důvodů je nutno strhnout klášterní budovy a při větším nebezpečí i klášter.²² Kolem kostela sv. Tomáše byly vykopány nové příkopy jeden a půl sáhu hluboké a pět sáhů široké, zároveň bylo vystavěno nové předhradbí (ravelin). Důležitost, jež měla obranná opatření v tomto prostoru, dokládá mimo jiné i zazdění Dřevěné a Veselé brány. Zároveň byla kolem města před hradbami do vzdálenosti 600 kroků zbourána veškerá zástavba, což postihlo i domy, dvory, lázně a zahrady augustiniánů před Veselou bránou.²³ Předpoklady velitele města se splnily, jedna z hlavních švédských útočných operací byla po celou dobu obléhání města namířena proti opevnění augustiniánského kláštera, respektive proti svatotomášskému bastionu.²⁴

Klášterní budovy včetně kostela byly za přispění státní pokladny roku 1652 opraveny, od roku 1665 pak budoval J. K. Erna nový dormitář.²⁵

Další nutnost dobudování obranného systému v blízkosti kláštera vyvolalo turecké nebezpečí roku 1664. V důsledku toho městská rada naléhavě prosila císaře o silnou posádku a dokončení příkopů v úseku od sv. Tomáše po Petrov.²⁶ V rámci prací na vnitřním bastionovém pásmu byly sneseny věže středověkého hradebního pásma v blízkosti klášterního areálu. Zrušen byl barbakán Běhounské brány s částí příkopu. V původní podobě byl ponechán barbakán brány Veselé s částí hradebního příkopu po úroveň klášterních budov. Likvidace příkopu mezi klášterem a městem, stejně tak jako celého předbarokního opevnění kláštera, přitom umožnila v letech 1732–1750 výstavbu nového, podstatně rozsáhlejšího konventu, který se díky výhodnějšímu průběhu nového barokního II. bastionu²⁷ mohl rozšířit jak na sever, tak na jih, kde vybíhajícím křídlem navázal přímo na městskou zástavbu v prostoru Dřevěné brány.²⁸ Vně vnitřního pevnostního pásu byl vybudován mohutný příkop zavodňovaný potokem od špice I. bastionu až k Brance, odkud byla voda odváděna zkanalizovaným „Městským“ potokem do Ponávky.

²² J. HAVRA, *Dějiny starobylého a přeslavného kláštera...*, s. 88.

²³ K. KUČA, *Brno, vývoj města...*, s. 60.

²⁴ Švédské obléhací aktivity dokládá mimo jiné i nález asi 25,0 m dlouhého reliktu přibližovacího zákopu (sapy), který byl odkryt při archeologickém výzkumu dvora domu Koliště č. 9. Více viz: D. MERTA, *Koliště č. 9*. In: Přehled výzkumů 40 (1997–1998), 1999, s. 289. K samotnému obléhání Brna Švédy, respektive úloze Svatotomášského bastionu při obraně města srovnej například: B. BRETHOLZ, *Der Vertheidigungskampf der Stadt Brunn gegen die Schweden*, Brünn 1895; František ŠUJAN, *Dobývání Brna Švédy*, Brno 1899; J. DŘÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I...*, s. 155–156; B. NĚMČÍK, *Švédové před Brnem 1645*, Brno 1995.

²⁵ B. SAMEK, *Umělecké památky I...*, s. 193.

²⁶ K. KUČA, *Brno, vývoj města...*, s. 67.

²⁷ Po vybudování barokního opevnění byly jednotlivé bastiony očíslovány římskými číslicemi od bastionu při Veselé bráně – I ve směru hodinových ručiček po číslo VII. Římská II značí bastion svatojakubský.

²⁸ K. KUČA, *Brno, vývoj města...*, s. 69.

V roce 1731 započala výstavba, respektive přestavba kláštera dle projektu Mořice Grimma. V letech 1732–1736 byl stavěn konvent, v rozmezí let 1735–1742 nová prelatura, prefektura pak byla dokončena k roku 1750.²⁹ V roce 1783 byly augustiniáni nuceni přesídlit do zrušeného kláštera cisterciáček na Starém Brně, konvent převzala státní správa.³⁰

Opevnění města bylo opět místně zesíleno³¹ v období nebezpečí prusko – saského vpádu, samotné neúspěšné obléhání Brna pruským vojskem proběhlo od 10. března do 3. dubna 1742.³² Roku 1817 měla celá plocha I. bastionu geometrickou zahradní úpravu.³³ V této době již neexistovala Veselá ani Dřevěná brána. Pevnostní opevnění ztratilo opodstatnění v průběhu vojenských operací v období Napoleonských válek (1805). Svatotomášský bastion pak byl definitivně zplanýrován roku 1863.³⁴

Ikonografické prameny

Nejvíce informací týkajících se městského opevnění a areálu augustiniánského kláštera poskytují pochopitelně prameny ikonografické. Jedná se především o veduty zachycující město od konce 16. století a celkové plány města.

Nejúplnějším a zároveň nejpřehlednějším pohledem nabízejí dobové plány. Nejstarším dostupným plánem je Merianova rytina plánu Brna z roku 1650.³⁵ Na plánu je přehledně zachycen půdorys fortifikace klášterního areálu. Otázkou zůstává, nakolik je schematický. Je z něj patrné, jak opevnění, prameny zmiňované k roku 1486, vypadalo. Tvořil je v podstatě pravidelný čtverec ohrazení s jedinou hranolovou věží v severozápadním vrcholu a předsunutý polygonální (!!!) bastion Dřevěné brány. Z něj směřovala komunikace severovýchodním směrem od města. Na rytině je zachycena i Branka s mostem, spojující klášter s městem. Zajímavým momentem je příkop, oddělující toto pozdně středověké opevnění od fortifikace provizorně vystavěné těsně před obležením v roce 1650. Tato fortifikace je předsunuta starší, v severovýchodním rohu je umístěn pravidelný pětiúhelníkový bastion směřující proti hrázi Hutterova rybníka, v severozápadním rohu pak bastion pouze tříboký s hrotem směřujícím proti Nové ulici. Proti parkánu Dřevěné brány je opevnění doplněno předsunutým bastionem. Celý systém je obehnán příkopem kopírujícím jeho půdorys. Podle výplně příkopů by bylo možno usuzovat na jejich vodní režim. Z klášterního areálu Merianova rytina zachytila pouze kostel sv. Tomáše.

²⁹ Novostavbě klášterního areálu se podrobně věnuje: J. KROUPA, *Proměny svatotomášského kláštera...*, s. 49–59.

³⁰ B. SAMEK, *Umělecké památky I...*, s. 193.

³¹ Bastionové opevnění bylo doplněno o předsunutou palisádu – koliště.

³² K. KUČA, *Brno, vývoj města...*, s. 70.

³³ Tamtéž, s. 94.

³⁴ C. HÁLOVÁ – JAHODOVÁ, *Brno, dílo přírody...*, s. 62. Podrobně se problematikou městské zástavby v prostoru bývalého barokního opevnění zabývá Pavel ZATLOUKAL, *Brněnská okružní třída*, Brno 1998.

³⁵ M. MERIAN, *Brno, plán města a opevnění*, rytina. In: M. ZEILER, *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae*, Frankfurt am Main 1650.

Dalším zdrojem informací je „situační plán“ městského opevnění z roku 1754.³⁶ V této době již stálo vnější barokní opevnění, ale doposud patrně nestála nová, jižní kvadratura kláštera. Na plánu je zachyceno ještě středověké opevnění města: brány, věže, bašty, průběh hlavní hradby, parkánu a příkopu. Z plánu vyplývá, že v této době byl ještě zcela volný příkop mezi samotným klášteřem a městem. Úsek mezi branami Veselou a Dřevěnou si ještě uchoval středověký vzhled. Z Dřevěné brány vedl přes příkop pevný most do čtvrtkruhového barbakánu, který tvořil předpolí brány při východním křídle kláštera. Z plánu není již zcela jasné, jak pokračovala komunikace dále ven z bastionu směrem na Královo Pole. Západně mostu, vně příkopu, se nacházela brána do areálu kláštera, pravděpodobně byla postavena jako součást fortifikace zmiňované k roku 1486. Z tohoto opevnění kláštera již žádnou další část plán neznázorňuje. Klášter samotný má jednodušší půdorys, než jak ho známe z dneška. **Kvadratura** je vyobrazena při jižní straně presbytáře kostela sv. Jakuba. Za zmínku stojí protáhlá stavba umístěná v prostoru parkánu při městské hradbě v nevelké vzdálenosti západně Dřevěné brány. Jedná se pravděpodobně o budovu solního úřadu zmiňovanou J. Havrou.³⁷

Na plánu města Brna z poloviny 18. století³⁸ je schematicky vyznačen průběh tzv. „velké kazematy“ vystavěné ve 30. letech 18. století v městském příkopu jižně kláštera.

Plán z roku 1817³⁹ zachycuje areál kláštera v podstatě v dnešní podobě. Doposud zde existuje klášterní zahrada v prostoru bývalého městského příkopu, západně tzv. „velké kazematy“. V zahradě je mimo záhony vyznačen i kanál, který se nachází pod touto prostorou. Z plánu je patrný úpadek barokního opevnění, které po napoleonských válkách zcela ztratilo na významu, což dokumentuje zahrada zřízená na bastionu č. I. a postupná zástavba mezi oběma bastiony.

Plán stabilního katastru z roku 1827 pak ukazuje situaci prakticky totožnou jako plán z roku 1817.

Plán z roku 1836⁴⁰ přibližuje stav předcházející těsně snesení pásu barokního opevnění. Doposud existuje volný prostor v městském příkopu, kde se nacházela klášterní zahrada.

Samostatnou kapitolu tvoří plány zhotovené v rámci projektové dokumentace pro přestavbu klášterních budov po roce 1730.

Projekt Mořice Grimma, zhotovený kolem roku 1731,⁴¹ zobrazuje mimo nově navrhovaných stavebních úprav i doposud existující zástavbu, která byla organicky do

³⁶ Situační plán městského opevnění, kolem 1720. Uložen v Archivu města Brna (dále AMB), fond U 9 Sběrka map a plánů, sign. B1.

³⁷ J. HAVRA, *Dějiny starobylého a přeslavného kláštera...*, s. 82.

³⁸ Brno, situační plán měst, 1754. Uložen v AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, sign. K 11.

³⁹ Brno, plán okolí augustiniánského kláštera, 1817. Uložen v AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, sign. B 36.

⁴⁰ Brno, plán okolí augustiniánského kláštera, 1836. Uložen v AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, sign. B 29.

⁴¹ Mořic GRIMM, *Předprojekt pro brněnské augustiniány*, kolem 1731. Uloženo v Moravské galerii (dále MG), sign. 14 879; plán publikován v: J. KROUPA, *Proměny svatotomášského kláštera...*, s. 52.

novostavby zakomponována. Je více než pravděpodobné, že jižně presbytáře, od úrovně jižní věže kostela, se nachází středověká kvadratura. Tuto domněnku podporují i doposud zachované středověké sklepy pod dnešním jižním nádvořím. Je zde vykreslena i věž s bránou do klášterního areálu, která je na vedutě H. B. Bayera a H. J. Zeisera (viz dále).

Další projekt, tentokrát snad od Františka Antonína Grimma z roku 1743,⁴² přináší půdorys navrhované novostavby, která však nepočítá s využitím starší zástavby. Nicméně i zde je v jižní kvadratuře ponecháno příčné křídlo. To odpovídá východnímu křídlu středověké kvadratury. Na plánu je zanesena i Dřevěná brána s částí městské hradby.

Nejstarším vyobrazením, které zachycuje situaci v okolí bývalého augustiniánského kláštera, je veduta od H. B. Bayera a H. J. Zeisera z období kolem 1650.⁴³ Jejím námětem je švédské obléhání Brna v roce 1645. Obraz se skládá ze tří částí: pohled z ptačí perspektivy, pohled na město od východu a pohled od jihovýchodu. Na vyobrazení města z ptačí perspektivy a pohledu od východu je poměrně detailně vykreslena situace kláštera a jeho okolí. Zvláště dobře je zde viditelný systém městské fortifikace a opevnění areálu kláštera. Zatímco pohled z ptačí perspektivy přináší informace o půdorysném rozvržení opevnění a staveb, detailnější pohled od východu ukazuje technické řešení, jak byly jednotlivé fortifikační prvky řešeny. Lze se tedy domnívat, že původní opevnění kláštera z roku 1486 bylo v podstatě tvořeno pravoúhlou ohradní zdí ohraničující okrasek v blízkosti budov kláštera i kostela se dvěma hranolovými věžemi v rozích. Další snad byla na východní straně přibližně uprostřed. Do opevnění byl provázán barbakán Dřevěné brány a při jižní straně byla mezi městským příkopem a budovami kláštera brána, kterou se do kláštera vcházelo. Na pohledu z ptačí perspektivy je patrná i branka, která byla vystavěna před rokem 1366 pro snazší komunikaci mezi městem a klášterem. Je pravděpodobné, že byla přestavěna z jedné z hranolových věží městského opevnění, věžovitá brána ostatně stála i na odvrácené straně příkopu, u vstupu do areálu kláštera. Na vedutě je dobře patrné i nově vybudované opevnění kláštera. Jedná se o násyp ze zeminy pravidelného obdélného půdorysu, představený staršímu opevnění z roku 1486, osazený palisádovým zpevněním. V rozích byly vystavěny dva pětiúhelníkové bastiony. Před tímto opevněním se nacházel příkop. V popředí jsou zobrazeny švédské obléhací pevnůstky spojené přibližovacími zákopy.

Je zajímavé, že na vyobrazeních je zachyceno pouze východní křídlo klášterních objektů bez budovy kvadratury. To znamená, že v této době již neexistovala původní kvadratura, kterou na základě dostupných informací lokalizujeme jižně presbytá-

⁴² František Antonín GRIMM, *Projekt III. pro brněnské augustiniány – přizemí*, 1743. Uloženo v MG, sign. 14 884, plán publikován v: J. KROUPA, *Proměny svatotomášského kláštera...*, s. 52.

⁴³ H. B. BAYER – H. J. ZEISER, *Obléžení Brna Švédy 3. května až 20 srpna 1645*, olej na plátně 1560 x 3980 mm. Uloženo v MuMB, inv.č. 2285.

ře kostela, kde jsou dosud zachovány původní středověké sklepní prostory. Co bylo důvodem její destrukce, není možno v současnosti zodpovědět.⁴⁴ Budova kostela má na obou pohledech snesenu střechu lodí. Naproti tomu presbytář se sanktusníkem je zcela netknutý, což potvrzuje písemnými prameny doloženou skutečnost, že se jednalo o záměrnou akci v souvislosti s přípravami na obranu města, a to z rozhodnutí De Souchesovy komise a nikoli v důsledku švédského bombardování. Situace týkající se opevnění jsou vyobrazeny ve stejné podobě, jako je tomu na stejně starém Merianově plánu.

V roce 1675 vznikla veduta J. K. Spiesse,⁴⁵ která přináší pohled na Brno od východu. Opět velmi detailně je zde vyobrazen augustiniánský klášter spolu s okolím po výstavbě barokního bastionového opevnění. Je zde snad ještě ve středověké podobě Dřevěná brána s mostem a barbakánovým předsunutým opevněním. Z budov kláštera je vidět pouze východní křídlo (fasáda prelatury) a presbytář kostela spolu s jižní věží.

Pohled na klášter od severozápadu pak přináší M. G. Crophius.⁴⁶ Je na něm zachycen klášterní komplex v období někdy po roce 1732. Klášter je zde zobrazen v podstatě v dnešní podobě. Zajímavé je vkomponování nové, severní kvadratury do svatotomášského bastionu, které muselo z vojenského hlediska výrazně snížit význam tohoto fortifikačního prvku.⁴⁷ V pravém dolním rohu vyobrazení je zřetelně vidět vstup do tzv. „velké kazematy“ z klášterní zahrady, který byl proražen v kvádřovaném zdivu čelní zdi sklepa. Jižně zahrady je zobrazen pozůstatek parkánové zdi.

Archeologické výzkumy

Kromě již výše uvedených a popsanych historických pramenů se jako nadějně s ohledem na přínos nových poznatků v souvislosti s augustiniánským klášterem jeví prameny, které přináší archeologie.

Jako prvního „archeologa“ augustiniánského kláštera lze uvést Jeronýma Havru, který zaznamenal ve svém díle situaci, která vyvstala v souvislosti se zemními pracemi při výstavbě nové kvadratury: *„K tomu přistupuje, že až do dneška jsou tu osekané sloupy, základy a kamenné oblouky, zdvihající se od větší brány k příkopům, které naznačují sloupořadí, které se táhlo až k zahradě. Také se tamtéž objevovaly na druhé straně příkopů všude zbytky zdí, jež pocházely z největší budovy dřívější stavby,*

⁴⁴ Jasněji by do této situace mohl vnést archeologický výzkum nebo důkladné vyčtení historických pramenů. Vzhledem k tomu, že se podle informací autorů připravuje rekonstrukce Moravské galerie sídlící v prostorách jižní kvadratury, kdy mají být výše zmíněné sklepy sanovány a využity. Proto je více než pravděpodobné, že archeologie přinese očekávané informace.

⁴⁵ J. K. SPIESS, *Pohled na Brno od východu z roku 1675*, olej na plátně 990 x 1570. Uložen v MuMB, inv.č. 2282.

⁴⁶ M. G. CROPHIUS, *Augustiniánský klášter*, lept 195 x 298 mm, po roce 1734. Uložen v MuMB.

⁴⁷ Tuto skutečnost dokládají i výsledky záchranného archeologického výzkumu, který dokumentoval (šachtice D1) novou kvadraturou zničený, respektive přerušovaný systém kasemat při severní straně svatotomášského bastionu. Viz D. MERTA – Marek PEŠKA, *Sanace brněnského podzemí, blok 50*. Nálezová zpráva č.j. 26/2002, archiv Archaia Brno o.p.s. 2002.

jež však byly zničeny kvůli opevnění města...“ Dále pak pokračuje v líčení: „*Já sám s přemnohými věrohodnými lidmi jsem a byl jsem svědkem, že když 7. července 1732 a v následujících dnech začali kopati základy pro nový klášter, byly tu a tam nalezeny různé a mohutné zbytky starých zdí pod zemí. Na jedné takové zdi, jejíž základy se našly mimo klášter směrem ke Špilberku pod zemí a byly ovšem před tím prozkoumány, byla vystavěna hlavní nebo boční zeď od rohu kaple mrtvých. Mimo to byla nalezena v základech zničená studna, hluboká 7 sáhů, jež již tenkrát před mnoha lety byla zbudována mimo klášter v městském příkopu směrem ke Kartouzům. V této studni byla nalezena „putinka“ neboli dřevěná nádoba k nabírání vody, jež byla celá zpuchřelá a naplněná hlinou. Rovněž při témž kopání základů byly nalezeny společné záchody, hluboké 6 sáhů, na něž si nikdo nepamatoval. Obsah těchto míst se již proměnil v nejlepší a nejsušší zemi. A nad těmito místy, když byly nalezeny u hlavní zdi bylo zbudováno silné klenutí a postavena hlavní zeď.*“⁴⁸ Z toho vyplývá, že základovými výkopy byly odkryty pozůstatky zdiva náležejícího pozdně středověkému opevnění kláštera z roku 1486.

Další zprávou obsaženou v Havrově kronice je citovaná vzpomínka bývalého převora Houffnagela: „*P. Jeronym Houffnagel v době, když byl vikářem konventu a stavěly se kazematy, viděl mnoho pěkných a velkých vytesaných kamenů a základy křížové chodby, které všechny byly užity pro šanci a také 70 000 a něco cihel, které při posledním švédském obležení byly vzaty ze stavby prelatury, když právě při tom obležení celá stavba prelatury kláštera a velmi velikého kostela byla zničena, poněvadž byla mimo město a opevněná jen malými šancemi. Tím ztratil klášter svůj krásný a velký dvůr, jenž stál u něho tam, kde nyní stojí první kazemata v příkopě, kde byly zahrádky.*“⁴⁹ Pakliže je text věrohodný, vyplývalo by z něj, že ze snesených klášterních budov, respektive takto získaného stavebního materiálu bylo vystavěno nouzové opevnění kláštera z iniciativy R. de Souchese těsně před obléháním města Švédy.

Archeologické výzkumy, které doposud v tomto prostoru proběhly, byly převážně drobnějšího charakteru. V roce 1991 byl proveden výzkum hrobky přiléhající z jižní strany k presbytáři kostela sv. Tomáše a sledován výkop sondy v rajském dvoře. Sondou bylo narušeno mocné souvrství, dokumentované do hloubky 2,75 m. Zásypy pokračovaly dále pod úroveň dna sondy a jsou rámcově datovány do 14. století. Podloží nebylo sondou zachyceno. V kryptě o třech komorách bylo dokumentováno několik kosterních pozůstatků mnichů, uložených v dnes již rozpadlých rakvích. Na jednotlivé komory rozčlenily prostor opěráky konstrukce presbytáře.⁵⁰

⁴⁸ J. HAVRA, *Dějiny starobylého a přelavného kláštera...*, s. 69.

⁴⁹ J. HAVRA, *Dějiny starobylého a přelavného kláštera...*, s. 69. J. Houffnagel byl vikářem konventu preláta Alfonse Steimose (1653–1661), po jeho smrti se stal jeho nástupcem.

⁵⁰ Ojedinelý nález olověné destičky umožnil identifikovat ostatky opata kláštera Matheuse Bertchera, který zemřel 30. listopadu 1777. Skelet byl vlivem nepříznivých klimatických podmínek značně neúplný, dochovaly se části oděvu a kožené boty. Několik malovaných vík z rakví bylo restaurováno. R. PROCHÁZKA, *Moravské nám. 1a. Nálezová zpráva č. j. 28/95*, archiv ÚAPP Brno 1995. A. SVOBODA, *Brněnské podzemí*, Brno 2001, s. 125.

Samotná datace krypty není zcela jednoznačná. Mohlo by se jednat o podsklepenou severní část středověké kvadratury.⁵¹

Roku 1999 se uskutečnil dohled nad výkopovými pracemi pro dešťovou kanalizaci ve dvoře nové kvadratury (Katastrální úřad města Brna). Výkopy zasáhly pouze novověké planýrky, datované do 17. a 18. století, předcházející výstavbě tohoto křídla kláštera.⁵² Ve stejném roce proběhlo i otevření hrobky markraběte Jošta, který zde byl pohřben 20. února 1411.⁵³ Výzkum byl zaměřen i na vyhledání a otevření hrobky markraběte Jana Jindřicha, jehož ostatky byly uloženy před velkým oltářem pod mramorovým kamenem po jeho úmrtí 12. listopadu 1375.⁵⁴ Hrob markraběte se však výzkumem nepodařilo lokalizovat.

V srpnu 2000 se uskutečnil archeologický výzkum předcházející hloubení nových sklepních prostor v nepodsklepené části domu na Moravském náměstí č. 2, tedy v prostoru parkánu naproti areálu kláštera. Výzkum odkryl v celé ploše neporušený černozevní horizont, do něho byl zapuštěn mísovitý sídlištní objekt z první poloviny 13. století.⁵⁵ Na černozevě nasedala kulturní vrstva, rámcově datovaná do období vysazení města. Její povrch byl později zpevněn a využíván jako cesta.⁵⁶ Nad těmito aktivitami následovaly vrstvy tvořené středověkými stavebními planýrkami. Dále byl zachycen fragment cihlové vrcholně středověké zdi.⁵⁷ Další vrstvou byla planýrka z této destruované zdi. Zdivo lze interpretovat jako relikt Havrou zmíněného šenkovního domu.⁵⁸ Ke stavebnímu horizontu baroka pak náležel v půdorysu odkrytý relikt zdi orientované západ-východ (rovnoběžné s městskou hradbou) a na ni kolmé příčky. Stavba byla založena na vynášecích pasech rozepřených o základové pilíře. Jednalo se o základové zdivo severní strany solního úřadu. Výzkum odhalil zděný cihlový kanál procházející zkoumanou plochou ve směru sever-jih, tedy kolmo na systém středověkého i barokního opevnění města. Kanál

⁵¹ Zdeňka HIMMELOVÁ – Luboš KUNDERA – R. PROCHÁZKA – Josef UNGER, *Záchranné výzkumy v Brně v roce 1991 (okr. Brno-město)*. In: Přehled výzkumů 1991, Brno 1993, s. 85–88.

⁵² D. MERTA, *Moravské náměstí č. 1*. Náleзовá zpráva č.j. 18/99, archiv Archaia Brno o.p.s. 1999.

⁵³ Archeologický výzkum hrobky markraběte Jošta, vedený PhDr. D. Cejnkovou, uskutečnilo Muzeum města Brna na začátku roku 1999. O výzkumu byla publikována noticka ve VMM a zpráva o antropologickém vyhodnocení kosterních pozůstatků markraběte, Marta DOČKALOVÁ, *650th Anniversary of The Luxembourg rule over Moravia, Czech republic, Anthropological – medical Reserch of Jost of Luxemburg*. In: Anthropologic XXXVII/3, Brno 1999, s. 285–287.

⁵⁴ J. HAVRA, *Dějiny starobylého a přeslavného kláštera...*, s. 51. Na náhrobku prý bylo vytesáno: „Jan, někdy markrabě, kníže nejjasnější (jenž byl bratrem velkého císaře Karla IV., jejichž otcem byl Jan Slepý, kníže nejjasnější, velmi mocný král český a polský, dědem však jejich Jindřich VII., jenž byl nejkřesťanštějším císařem), tohoto svatého chrámu první zakladatel, požívaje už pokoje s nebešťany, tu leží pohřben tělem. Roku 1375.“

⁵⁵ Výplň objektu tvořil kontext č. 113, obsahující ojedinělý keramický materiál prvních desetiletí 13. století.

⁵⁶ Jednalo se o poměrně jednoduchou štetovou úpravu z drobných úlomků metabazitu s příměsí velké množství úlomků zvířecích kostí a drobné, fragmentarizované keramiky.

⁵⁷ Ze zdi se dochovaly tři severojižně orientované řádky zdiva. Byla vystavěna vazákovou technikou z cihel o rozměrech 7 x 14 x 7 cm na bílou vápennou maltu. Zeď byla založena na rostlém sprašovém podloží.

⁵⁸ Interpretace je hypotetická, neexistují žádné přímé důkazy. Stavba ovšem existovala v době, kdy klášter již stál. Místo samotné ovšem vylučuje možnost, že by se jednalo o součást klášterního komplexu.

vystavěný z cihel byl součástí jedné z větví barokního městského kanalizačního systému.⁵⁹

V souvislosti s „projektem stavebně-historického vývoje a zpřístupnění sklepů v uličním bloku 50“ se uskutečnil od letních měsíců 1999 až do podzimu 2001 záchranný archeologický výzkum. Sledovaná plocha výzkumu se nachází při jižním okraji Moravského náměstí a v ulici Běhounská.⁶⁰

Celkem bylo položeno 13 průzkumných šachtic (sond), některé z nich pak byly doplněny účelově směřovanými štolami (průrazy). Tři sondy byly položeny v ulici Běhounské (**A1, A2 a A3**), dvě v parku východně nové prelatury (**E1 a E2**), tři severně lodi kostela v parčíku při silnici (**D1, D2 a D3**). Další sonda byla umístěna při severozápadním rohu lodi kostela (**C1**). Poslední tři pak byly položeny na parkovišti před kostelem (**B1, B2, B3 a B4**).

První sondy východně prelatury potvrdily informace ze starších archeologických výzkumů uvnitř kláštera. Celá stavba byla vybudována na mohutném souvrství, vytvořeném odpadními vrstvami ukládanými zde od počátku města až do založení kláštera, který na nich byl vystavěn.

V podstatě nejzajímavější zjištění přinesla šachtice **B3**, která v hloubce 3,7 m pod dnešní úrovní komunikace zachytila podlahu zahloubeného suterénu. Sklep byl patrně zahlouben z úrovně černozemního půdního typu a jeho zahloubení dosahovalo cca 3 m od tehdejšího terénu. Jednalo se pravděpodobně o relikv dřevohliněného domu, který byl součástí předměstí. Stavba zanikla v průběhu 2. poloviny 13. až počátku 14. století zřejmě požárem, což dokládá zuhelnatělá dřevěná podlaha (s.j. 180–181).⁶¹ Časový horizont zániku datují ojedinělé nálezy keramiky.

Jižněji položená z dvojice sond v parku východně před klášterem (**E1**) zachytila v hloubce 2,75 m pod povrchem parku destrukci kamenné stavby (s.j. 103). Destrukce zdí byla zahloubena do souvrství uloženém na půdním typu. Charakter destrukce a nálezy ze souvisejícího zasypu pod ní umožňují stavbu rámcově zasadit do druhé poloviny 13. století.⁶² Aktivitu lze interpretovat jako pozůstatek některého ze středověkých domů, který je v těchto místech uváděn před výstavbou klášterního areálu (viz výše).

Z původní kvadratury kláštera se dochoval zřejmě jen sklep nacházející se ve východní části rajského dvora v prostoru budov využívaných Moravskou galerií. Sklep obdélného půdorysu je zaklenut půlkruhovou valenou klenbou z cihel.⁶³ V jižním

⁵⁹ D. MERTA – Peter KOVÁČIK – M. PEŠKA – R. PROCHÁZKA – J. SADÍLEK, *Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2000, Moravské náměstí č. 2*. In: Přehled výzkumů 2000, Brno 2001, s. 92–93.

⁶⁰ D. MERTA – M. PEŠKA, *Sanace brněnského podzemí, blok 50...*

⁶¹ Dřevohliněnými domy se naposled komplexně zabýval A. ZŮBEK, *Nejstarší brněnská měšťanská architektura*. Diplomová práce na Ústavu muzeologie a archeologie FF MU v Brně, Brno 2001. Případně srovnej s R. PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města...*

⁶² Destrukce (s.j. 103) obsahovala fragmenty oranžové malty, kámen byl zastoupen převážně metabazity. Dataci umožňuje i keramický materiál získaný ze související výplně pod destrukcí (s.j. 102).

⁶³ Rozměry cihel - ? x 14 x 7,5 až 8 cm. Rozměry jsou totožné s cihlami použitými na presbytář kostela sv. Tomáše.

čele jsou prolomeny dvě kamenné odkládací niky. Sklep byl původně přístupný dvěma vchody osazenými kamennými lomenými portály, které jsou dnes zazděny.⁶⁴ Tato situace naznačuje, že sklep byl součástí většího komplexu. Lze předpokládat, že se jednalo o východní křídlo kvadratury ze 14. století.⁶⁵ Při hloubení průzkumné štolý ze šachtice **A2** (pod základové zdivo dnešní velké kvadratury) bylo ve vzdálenosti cca 15,0 m od jihozápadního rohu jižní kvadratury (dnes budova Moravské galerie) odkryto a dokumentováno základové cihlové zdivo.⁶⁶ Zeď procházela pod dnešní ulicí ve vzdálenosti 1,2 m od základů stojící stavby. Jednalo se o základový pas a na něm polskou vazbou vystavěnou cihlovou zeď. Ze severní strany byl prostor mezi oběma zdmi vyplněn odpadními vrstvami, které byly keramickým materiálem datovány do 16./17. století.⁶⁷ Vrstva snad dokládá zkázu, případně poškození klášterních budov v době švédského obléhání.

Nejstarší opevnění se podařilo zachytit na několika místech. Při pracích doprovázejících průzkum vodovodní štolý (sonda **A2**, viz dále) na ulici Běhounské byla odkryta část základového zdiva (s.j. 924) městského opevnění, která byla pravděpodobně součástí fortifikace Běhounské brány. Z orientace zdiva vůči ose „velké kazematy“ a zároveň průběhu městského příkopu lze předpokládat, že se jednalo o relikv základového zdiva bašty nebo případně jiného předsunutého opevnění Běhounské brány. Hlavní hradební zeď nebo část vlastní Běhounské brány zachycena nebyla. Zdivo opevnění tohoto nejstaršího rozpoznatého horizontu bylo kamenné, jako stavební materiál posloužily metabazity spojované výrazně oranžovou maltou. Zdivo bylo zachyceno v úrovni základů, díky značné hloubce ho nebylo možno datovat stratigraficky. Kromě mladších zdí vodovodní štolý bylo v této úrovni již pouze sprašové podloží. Dle analogií z prostoru historického jádra lze předpokládat, že parkán byl vystavěn někdy v samotném závěru 13. století.⁶⁸

Z mladší fortifikace, prameny uváděné k roku 1486, byl jednou ze severně od lodi kostela položených sond (**D1**) odhalen fragment základů mohutné kamenné hradební zdi. Jednalo se o relikv základů a nad ním zplanýrovanou stavební suť pocházející z této zdi (s.j. 909).⁶⁹ O něco severněji položená sonda (**D3**) zachytila v hloubce 4,8 až 5,0 m pod dnešním povrchem parčíku úroveň dna příkopu náležejícího této stavební fázi.⁷⁰ Dno příkopu bylo zcela rovné, zastavilo se těsně nad povrchem neogenního

⁶⁴ A. SVOBODA, *Brněnské podzemí...*, s. 125–129.

⁶⁵ Viz popis plánů na přestavbu kláštera z roku 1731 a 1743.

⁶⁶ Rozměry cihel 28 x 14 x 7,5 až 8 cm.

⁶⁷ V náleзовém souboru byla zastoupena převážně glazovaná keramika, ale i kostářský odpad, dokládající výrobu rúženců.

⁶⁸ Více k tomuto stavebnímu horizontu v Brně: D. MERTA, *Počátky zděné měšťanské architektury v Brně*. In: *Průzkumy památek 2001/2*, Praha 2001, s. 41–60.

⁶⁹ Zdivo s.j. 909 bylo vystavěno převážně z metabazitů, obsahovalo však i fragmenty gotických cihel tzv. „buchet“, dále fragmenty kamenických článků z krinoidového vápence. Zdivo bylo spojováno běžovou hrubou vápennou maltou.

⁷⁰ Starší opevnění neprocházelo tímto prostorem, příkop byl zavezen v období výstavby barokní fortifikace. Tuto skutečnost dokládá i nečetný keramický materiál pocházející právě ze zásypu.

jílu, který byl pravděpodobně využit ke svodu dešťové vody. Odpadní vrstvy nasadající na dno vypovídají o tom, že v příkopu nepanoval vodní režim, nebyl tedy využíván jako vodní.⁷¹

Z mohutného barokního opevnění byly severozápadně nové kvadratury částečně odkryty (rozrážkou ze šachtice **D1**) dva na sebe navazující sklepy obdélného půdorysu, patřící komplexu kazemat svatotomášského bastionu vnitřní linie městského opevnění. Oba sklepy značně protáhlého obdélného půdorysu byly vyzděny z cihel a zaklenuty valenou klenbou. Jak doložila stratigrafická situace sklepy, respektive kazematy byly stavěny zároveň se svatotomášským bastionem. Sklepní prostory byly pouze částečně zahloubeny do sprašového podloží, následně byly v rámci tělesa bastionu dosypány hlínou a vrstvami planýrek.⁷² Navazující část tohoto podzemního komplexu byla zničena výstavbou nové kvadratury ve 30. letech 18. století. V té době bylo do jižnějšího sklepa druhotně vloženo schodiště, které nahradilo původní vstup ze sklepů zničených novostavbou.⁷³

Obdobná situace byla zachycena v rozrážce ze šachtice **E2**, kdy se podařilo odkrýt část obvodových zdí sklepa, který se nacházel při jižní stěně svatotomášského bastionu. Po zániku této kazematy někdy na přelomu 18./19. století do něj byla vložena štola kanálu (tato stavební aktivita byla patrně příčinou zániku kazemat).

Výše zmíněné zastavění příkopu v prostoru mezi klášterem a městem roku 1732 dokládá mohutný dvoupatrový komplex sklepů, zkoumaný a dokumentovaný z šachtice **A2**.⁷⁴ Sklepy se nacházejí při jižním okraji Moravského náměstí. Vyklizená prostora sklepa dosahuje délky 80,0 m, šířky 2,4 m a totožné výšky. Spodní podlaží, nacházející se pod úrovní dna středověkého městského příkopu, bylo vybudováno jako kanalizační stoka svádějící vodu tzv. „městského potoka“. Do ní ústily i jednotlivé větve městské barokní kanalizace.⁷⁵ Valeně zaklenutý kanál stoky byl vystavěn z cihlového, na maltu spojovaného zdiva. Stěny horního podlaží byly vybudovány smíšenou technikou za druhotného použití kamene,⁷⁶ pečlivě dozděného druhotně

⁷¹ Je to překvapující zjištění, protože v pramenech se příkop objevuje zavodňovaný, jako zdroj sloužil „Městský“ potok. Stejně se situace jeví i na vedutách, jejichž pohled směřuje do těchto míst.

⁷² Ze záspy byla získána drobná, dosud neurčená mince ze 17. století.

⁷³ Z výplně sklepa pochází druhotně uložená kamenná koule o průměru 0,46 m, pravděpodobně z období Třicetileté války. Lze uvažovat i o období válek husitských, konkrétně o událostech roku 1428. Ani jedna z nastíněných možností však není jednoznačně podepřena nálezovými okolnostmi.

⁷⁴ Ke sklepům se váže text J. HAVRA, *Dějiny starobylého a přeslavného kláštera*, s. 82, kde je velmi názorně popsána jejich výstavba, stejně jako úpravy v jejich nejbližším okolí. „Nesmí se také zapomenouti, že dříve hned od rohu prelatury ke Špilberku byla úzká cesta pro jeden vůz, neboť pod ní byl hluboký příkop, ve kterém p. Linhardt měl zahradu (a ještě nyní má) až ke Dřevěné bráně. Tento příkop musili jsme koupiti od městské rady. Aby však v tomto příkopu vedoucí obecní kanál neutrpěl škodu, dalo se zhotoviti z jedné strany k druhé silné klenutí nad tímto kanálem na 3 nebo 4 cihly a nahoru se nasykala prst. Byla také postavena uzavírací zeď, jak je ji viděti u malé brány vedle solního úřadu, a zavázali jsme se, že toto místo dáme poprvé vydlážditi, avšak že udržování a jurisdikce přísluší městské radě.“

⁷⁵ Jedna z větví barokní kanalizace směřující do této štoly byla zachycena výzkumem v domě Moravské náměstí č. 2. Viz výše.

⁷⁶ Ve zdivu převládají bloky slepence Old red, vyskytují se i metabazity a ojedinele vápence.

použitými cihlami,⁷⁷ dlaždicemi a střešními taškami. Horní podlaží bylo zřejmě zamýšleno a klášterem i využíváno jako skladovací prostor pro potraviny a k deponování vína a piva. Jižní stěna horního sklepa se opírá o vyzdění středověkého příkopu. V pravidelných intervalech cca 10,0 m byly ve východní části horního sklepa ponechány niky, respektive segmentem vyzděné otvory, jejichž význam není zcela jasný.⁷⁸ Dovolily nicméně nahlédnout do zásypu sklepa, z něhož pochází keramika závěru 17. století.⁷⁹ Stavba je totožná s Havrou zmiňovanou tzv. „velkou kazematou“. Sklep prošel stavebním vývojem, jehož nejvýraznější horizonty se podařilo výzkumem rozlišit. Nejstarší úsek sklepů se nacházel ve východní části. Jedná se o relikt dlouhý cca 6,0 m, jenž byl s největší pravděpodobností primární součástí renesančního mostu při Dřevěné bráně a překračoval ještě plně funkční městský příkop. Z jihozápadního rohu vybíhal do příkopu šikmý cihlový pilíř založený na kamenném soklu.⁸⁰ K této prostoře byl jednorázově dostavěn zbývající úsek sklepa. Jeho západní část byla v období II. světové války sanována betonovým potěrem. Jedná se o relikt v celkové délce asi 15,0 m, který byl takto pravděpodobně upraven na protiletectký kryt. Západní čelo bylo zazděno zdívem obdobného charakteru jako stěny sklepa.⁸¹ Nicméně průraz vedený v těchto místech kolmo na osu sklepa severním směrem prokázal, že sklep ústí do otevřeného prostoru klášterní zahrady v městském příkopu.⁸²

Východní konec sklepa byl ohraničen mladší průchozí štolou městského vodovodu.⁸³ Štola byla vyklizena v délce 90,0 m severovýchodním směrem k Ponávce. Na opačnou stranu směřuje takřka na jih, pod ulicí Běhounskou, směrem k náměstí Svobody. Jedná se o vodovodní štolu přivádějící vodu z Kociánky (Královo Pole) podél vodoteče Ponávky až do prostoru dnešní ulice Milady Horákové a odtud pak pod průchodem v bývalé budově refektáře, prostorem pod bývalou Dřevěnou branou do města na Dolní trh, do Merkurovy kašny.⁸⁴ Zajímavým technickým dílem je komín

⁷⁷ Cihly mají rozměr 30 x 14 x 7 cm.

⁷⁸ V současnosti jsou otvory pod pasy zazděny.

⁷⁹ Vzhledem k tomu, že výstavba sklepa je datována do 30. let 18. století zároveň s výstavbou nové kvadratury, je velmi pravděpodobné, že jeho klenba byla zasypána zeminou získanou z výkopů pro základy kvadratury, respektive z tělesa barokního svatotomášského bastionu, do kterého byla kvadratura zapuštěna.

⁸⁰ Vzhled a funkci této části sklepa přibližuje Havrova kronika: „*Před časem byl na místě, kde dnes stojí chlévy pana preláta, most s 2 oblouky, který počínal hned u městské brány a byl udělán kvůli kanálu, který protékal Lienhardovou zahradou. Pod těmito oblouky byl malý domek, kde bydlil studnař...*“ J. HAVRA, *Dějiny starobylého a přelavného kláštera...*, s. 88.

⁸¹ Mezi zdívem sklepa a zmíněným čelem byla jednoznačně spára, proto mluvíme o zazdívcе. K zazdění došlo v důsledku zasypání zbývajícího volného prostoru městského příkopu.

⁸² Situace odpovídá výše popsanému vyobrazení klášterního areálu od M. G. Crophiusе z roku 1750, kde je patrný i vstup do sklepení. Viz přílohy.

⁸³ Z Havrovy kroniky vyplývá, že obě stavby vznikly zároveň nebo v těsné návaznosti.

⁸⁴ „*Nadto jest poznamenati, že vodovodní roury, které z kartouz běží do města, šly skrze kazematu, která stojí vedle kláštera, a skrze tehdejší dutinu v příkopu nebo náspu vedle staré kuchyně do městského vodojemu. Podle nového plánu by tedy tento vodovod musel jíti přes náš sklep. Se souhlasem královského tribunálu a magistrátu a se schválením císaře byla tato služebnost od našeho kláštera odvrácena, ale s podmínkou, že klášter musí na svůj náklad udělati nový kanál pro tyto vodovodní trouby hned od místa, kde voda vtéká do kazematy ve vnějších hradbách až ke dřevěné bráně.*“ J. HAVRA, *Dějiny starobylého a přelavného kláštera...*, s. 81. Text pokračuje dále na straně 83–84.

čisticí šachty vodovodu, který ústil do koruny barokní fortifikace jižně svatotomášského bastionu. Dnes se nachází v centrálním prostoru parčíku mezi areálem bývalého kláštera a ulicí Rooseveltovou. Štola prochází pod terénem v hloubce cca 4,2 m. Je zaklenuta valenou cihlovou klenbou spočívající na cihlových stěnách, její dno bylo vyžděno z cihel (s.j. 904).⁸⁵ Ve vzdálenosti cca 15,0 m od hranice chodníku s parkem procházela 2,0 m mocným kamenným zdívem, interpretovaným jako základové zdivo skarpy barokní fortifikace.

Sondy umístěné jihozápadně kostela sv. Tomáše (**B1, B2, B3 a B4**) nezachytily v těchto místech předpokládaný půdní typ. Mohutné zásypy nasvědčují tomu, že zde proběhly dnes nepostizitelné stavební aktivity. Západně, ve vzdálenosti 17,0 m od průčelí kostela, zasáhl výkop při havárii vodovodního řádu patu mírně šikmé cihlové plenty, náležející k opevnění kláštera vystavěného v období před švédským obležením Brna.⁸⁶

Z několika bodů zachycené úrovně černozemního horizontu lze v hrubých rysech rekonstruovat reliéf předlokačního terénu. Úroveň povrchu podloží se oproti dnešku v podstatě nezměnila v prostoru před západním průčelím kostela a parkoviště před Moravskou galerií. Zde došlo k nepatrnému navýšení, které se víceméně týká jen vybudování vozovky, nárůst tedy představuje něco kolem 0,5 m. Stejná situace je i na severní straně kostela, zde je pouze částečně rozplanýrován barokní svatotomášský bastion. Terén se zde tedy i v minulosti velice mírně skláněl k severu. V areálu kláštera se dosud půdní typ nepodařilo zachytit. V prostoru východně konventu byl odkryt půdní typ v hloubce asi 4,0 m. Výzkum v domě Moravské náměstí 2 dosáhl černozemního horizontu v necelých 2,0 m. Získané hodnoty dokládají, že se zde terén mírně svažoval do prostoru ulice Koblížné. Z konfigurace terénu vyplývá, že klášter byl postaven na nevýrazném, severně městských hradeb se rozkládajícím ostrohu. Nevýrazný terénní zlom, doposud nedokumentovaný, se nachází někde na úrovni presbytáře kostela sv. Tomáše.

Závěr

V archeologických nálezech se odrazily, byť fragmentálně, všechny podstatné historické události spojené s vývojem opevnění kláštera a města i areálu kláštera samotného. Archeologické situace, zvláště dokumentované relikty opevnění kláštera, odpovídají stavu vyobrazenému jak na vedutách pánů Beyera a Zeisera, tak na nejstarších plánech města.

Archeologickými výzkumy byla zachycena zástavba předměstí předcházející výstavbě kláštera. Předměstí vzniklo pravděpodobně podél komunikace, vedoucí ve

⁸⁵ Takto byla situace dokumentována jednou ze sond položených k ověření základové spáry štoly.

⁸⁶ Situace nebyla z důvodu časové tísně náležitě dokumentována (pouze fotograficky, snímky jsou uloženy v archivu Archaia Brno o.p.s.).

směru východ–západ v prostoru před hradbami, již někdy před polovinou 13. století. Veškerá zástavba zanikla se založením kláštera. Výzkum zachytil relikv sklepa dřevohliněného domu z poloviny 13. století a pravděpodobně destrukci mladšího zděného domu z období kolem roku 1300. Z této situace vyplývá, že i pod areálem kláštera, v místech neporušených následnou mladší zástavbou, můžeme očekávat pozůstatky předměstských domů.

Z původního areálu kláštera se tedy snad zachovaly sklepy v prostoru jižní kvadratury. Sklepy jsou v současné době částečně sanovány, takže bez určitých zásahů do hmoty zdiva se nelze k jejich vývoji zcela jednoznačně vyjádřit. Jejich situování do volného prostoru jižního dvora, respektive těsně k vnější hraně městského příkopu však dokládá, že prostory v minulosti respektovaly dnes již neexistující zástavbu. Tuto hypotézu podporují i plány M. Grimma a F. A. Grimma, zhotovené jako projekt pro přestavbu kláštera. Archeologicky doposud nebyla středověká kvadratura doložena.

Na několika místech se podařilo zachytit půdní typ. Z těchto dokumentovaných bodů je možné v hrubých rysech rekonstruovat terénní reliéf z období před lokací města. Jak reliéf dokládá, výstavbě konventu předcházely poměrně rozsáhlé práce spojené s úpravou terénu. Na zplanýrované předměstské zástavbě bylo navrženo poměrně mocné odpadní souvrství, které mělo za úkol zvýšit přirozený terén. Opakuje se zde tedy situace, která doprovázela výstavbu kostela sv. Mikuláše na Dolním náměstí (náměstí Svobody).⁸⁷ Samostatnou pozornost si zasluhují dochované mohutné sklepní prostory náležející jak klášteru, tak i baroknímu opevnění. Zvláště tzv. „velká kazemata“, která byla pečlivě a citlivě rekonstruována v rámci projektu sanace podzemí, by mohla najít v budoucnosti vhodné využití. Rehabilitaci by si nepochybně zasloužily i podzemní prostory nacházející se pod jižní kvadraturou (Moravská galerie). Doposud ojedinělý objekt vodovodní štolý dokládá vyspělou technickou úroveň brněnských měšťanů. Její pokračování bylo ve fragmentech zachyceno na několika místech pod vozovkou ulice Běhounská blíže náměstí Svobody.⁸⁸

Písemné i ikonografické prameny týkající se kláštera jsou do třicetileté války poměrně skoupé. K získání ucelenějšího obrazu architektonického vývoje augustiniánského kláštera a jeho okolí pro toto období hraje v současnosti nezastupitelnou roli archeologie. Z dosavadních zkušeností získaných dlouhodobě systematicky prováděnými archeologickými výzkumy v historickém jádru města Brna je zřejmé, že v každém, byť sebemenším výkopu, se skrývá množství informací, které jinak nelze získat. Je tedy třeba sledovat a dokumentovat všechny výkopy a stavební ruch nejen v areálu samotném, ale i v jeho okolí.

Příspěvek vznikl v rámci řešení grantového projektu reg.č. 404/01/0490 „Archeologie středověkých měst v českých zemích“.

⁸⁷ Stavba kostela sv. Mikuláše je datována k přelomu 13./14. století, je tedy přibližně o 50 let starší. D. MERTA – M. PEŠKA – J. SADÍLEK – K. URBÁNKOVÁ, *Kostel sv. Mikuláše na Dolním trhu v Brně*. In: BMD 15, 2002, s. 107–132.

⁸⁸ Naposledy se tak stalo při dokumentaci výkopu havárie vody ve vozovce před domem Běhounská č. 7 v létě 2002. Dokumentace je uložena v archivu Archaia Brno o.p.s.

SEZNAM BAREVNÝCH PŘÍLOH:

- Příloha č. I: Letecký snímek nejbližšího okolí bývalého augustiniánského kláštera. Pohled od severu. Foto M. Bálek, 2001. (Negativ v archivu autorů inv.č. 33-01-23.)
- Příloha č. II: Letecký snímek bývalého augustiniánského kláštera. Pohled od severozápadu. Foto M. Bálek, 2001. (Negativ v archivu autorů inv.č. 33-01-22.)
- Příloha č. III: H. B. Bayer – H. J. Zeiser, Obležení Brna Švédy 3. května 1645. Olej na plátně 1560 x 3980 mm; datován 1645. Uložen v MuMB, inv.č. 2285. Výřez z ústřední části, Brno z ptačí perspektivy.
- Příloha č. IV: H. B. Bayer – H. J. Zeiser, Obležení Brna Švédy 3. května 1645. Olej na plátně 1560 x 3980 mm; datován 1645. Uložen v MuMB, inv.č. 2285. Výřez z veduty z pohledu od východu.
- Příloha č. V: J. A. Křoupal, Kostel sv. Tomáše během švédského obléhání Brna roku 1645. Datováno na konec 17. století. Uloženo v MuMB.
- Příloha č. VI: M. G. Crophius, Augustiniánský klášter. Datováno po roce 1732. Uloženo ve sbírkách MuMB.
- Příloha č. VII: Brno, výřez ze situačního plánu opevnění města Brna. Datován kolem roku 1720, 1 : 2085. Uložen v AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. B 1.
- Příloha č. VIII: Brno, výřez ze situačního plánu části městských hradeb s bránou Židovskou, Novou i Veselou včetně blízkého okolí. Datován do poloviny 19. století. Uložen v AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. B 15.
- Příloha č. IX: Brno, výřez z plánu okolí augustiniánského kláštera, zhotoveného roku 1817. Uložen v AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. B 36.
- Příloha č. X: Brno, výřez z plánu okolí augustiniánského kláštera, zhotoveného roku 1836. Uložen v AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. B 29.
- Příloha č. XI: F. Richter, Kiosk před Veselou bránou s opevněným klášterem a kostelem sv. Tomáše – výřez. Datováno 1829. Uloženo v MuMB, inv.č. E 43078.
- Příloha č. XII: Brno, výřez z plánu stabilního katastru. Datováno 1825.
- Příloha č. XIII: Lokalizace jednotlivých sond v rámci projektu sanace podzemí, blok 50.
- Příloha č. XIV: Situace na styku tzv. „velké kazematy“ s vodovodní štolou. Žluté zdivo městského opevnění ze závěru 13. století.
- Příloha č. XV: Rozvinutý profil sondy B3. Nad podložím (200) úroveň podlah (178 a 180) sklepu domu, zaniklého v poslední třetině 13. století.
- Příloha č. XVI: Situace ve spojovací chodbě a přilehlé kazematě při západním křídle svatotomášského bastionu. Sonda D1.

- Příloha č. XVII: Západní profil sondy D3. Jedná se o výplň příkopu opevnění kláštera z roku 1480, 100 je úroveň dna na sprašovém podloží.
- Příloha č. XVIII: Rozvinutý řez a půdorys sondy E1. Situace zachycuje destrukci kamenného domu (103) z období kolem roku 1300, který zanikl pravděpodobně v důsledku výstavby kláštera.
- Příloha č. XIX: Brno, Moravské náměstí 2, půdorys zdiva solního úřadu.
- Příloha č. XX: Situování svatotomášského bastionu a průběh středověkého opevnění města vůči bývalému klášteru:
1. barokní bastion
 2. kazematy při západním a východním křídle
 3. tzv. „velká kazemata“ ve středověkém příkopu
 4. průběh parkánové a hradební středověké zdi městského opevnění ze 13. století
- Příloha č. XXI: Pohled do východní části tzv. „velké kazematy“, v pozadí vstup do vodovodní štolý. (Negativ v archivu autorů inv.č. A99-27-95.)
- Příloha č. XXII: Pohled do severovýchodní části vodovodní štolý. (Negativ v archivu autorů inv.č. 99-02-13.)
- Příloha č. XXIII: J. Sadílek coby měřítko ke kamenné kouli, nalezené v zásypu kazematy při západním křídle svatotomášského bastionu. (Negativ v archivu autorů inv.č. A99-27-55.)

Einige Anmerkungen zur architektonischen Entwicklung des ehemaligen Augustinerklosters in Brünn und seiner nächsten Umgebung

RESÜMEE

Der Komplex des ehemaligen Augustinerklosters in Brünn ist ein eigenständiges architektonisches Ganzes, das eine erhöhte Aufmerksamkeit verdient. Zur Zeit seiner Gründung befand sich das Kloster außerhalb der Stadtmauer und war dadurch aus dem städtischen Organismus ausgeschlossen. Der Bau des Klosters mit der Konventkirche des hl. Thomas begann im Vorstadtraum nach dem Jahre 1356. Im Laufe der nachfolgenden Jahrhunderte veränderte sich der beobachtete Raum am stärksten durch den Bau immer modernerer Fortifikationselemente der Stadtbefestigung. Das heutige Aussehen des Komplexes hat sich seit dem Ende des 18. Jahrhunderts nicht wesentlich verändert. Die heutige Form seiner nächsten Umgebung stabilisierte sich nach 1905, als hier die Baumaßnahmen der großen Assanierung beendet wurden, die ab den 60er Jahren des 19. Jahrhunderts verlief.

Das Augustinerkloster hat bis heute die Aufmerksamkeit der Historiker, Kunstwissenschaftler und Archivare gefesselt. Obwohl es scheinen könnte, dass seine Entwicklung aus Sicht der historischen Quellen und der Architektur ausreichend bearbeitet ist, ist es bei weitem nicht so. Im Mittelpunkt des Interesses einiger Forscher war bisher besonders das 18. Jahrhundert, also die Zeit des Barockumbaus des Klosters. Unsere Arbeit bemüht sich, einige Erkenntnisse mit Informationen zu ergänzen, die durch archäologische Untersuchungen gewonnen wurden.

Kurzgefasster historisch-topographischer Exkurs

Allgemein zitierte historische Quellen erwähnen überwiegend die Ereignisse, die mit dem Leben des Augustinerklosters und seiner nächsten Umgebung verbunden sind. Zur Bauentwicklung sowie zur Entwicklung des anliegenden städtischen Fortifikationssystems bzw. der Befestigung des Klosterareals selbst äußern sie sich relativ knapp.

Zu den wichtigsten Bauten am Südrand der untersuchten Lokalität gehörte das Renner-Tor (Běhounská brána). Es stand an der Stelle, an der die Straßen Běhounská und Kozí zusammenlaufen.

Die Kirche wurde ursprünglich als dreischiffige Halle mit langem Chor erbaut, und sie war das erste große Ziegelbauwerk im Innenstadtbereich. 1359 wurde aus Ziegelmauerwerk ein Chor mit Türmen beendet. Die Fertigstellung des Klosterareals kann man wohl in das Jahr 1370 legen. In den Jahren 1354 bis 1365 wurde das Renner-Tor wieder erbaut.

Der erste Bericht über Militäraktionen, die das Kloster unmittelbar betrafen, befindet sich in einer Urkunde vom 18. September 1382 und hängt mit den markgräflichen Kriegen zusammen. Das nicht befestigte Kloster wurde 1428 beschädigt (angeblich vollständig zerstört) bei einem Versuch des „Waisen“-Hauptmanns Velek Koudelník von Březnice, Brünn zu erobern. Zu einer nochmaligen Beschädigung kam es dann in den Jahren 1467–1470. Im Jahre 1486 schloss das Kloster mit der Stadt einen Vertrag über den Bau der Stadtmauer rund um das Kloster, was es in die innere Stadt eingliederte und aus ihm einen wichtigen Teil der Stadtbefestigung machte. Von der Stadt war das Areal durch einen Graben getrennt, auf der Außenseite wurden doppelte Gräben ausgehoben, die an den Stadtgraben anknüpften, und an der Nordseite wurden zwei Bastionen erbaut.

Im März 1645 wurde Raduit de Souches zum Militärkommandeur der Stadt Brünn ernannt. Der Kaiser bevollmächtigte ihn unter anderem zum Abriss aller Gebäude einschließlich der Kirchen, welche die Verteidigung der Stadt behindern könnten. Um die St.-Thomas-Kirche wurden neue Gräben ausgehoben und ein neues Vorwerk (Ravelin) erbaut. Die Annahmen des Stadtkommandeurs waren richtig, denn einer der heftigsten schwedischen Angriffe während der gesamten Belagerung der Stadt richtete sich gegen die Befestigung des Augustinerklosters.

Die Klostergebäude mitsamt der Kirche wurden 1652 mit einem Zuschuss aus der Staatskasse renoviert, ab 1665 baute dann J. K. Erna ein neues Dormitorium.

Eine weitere Notwendigkeit, das Abwehrsystem in der Nähe des Klosters nachzubauen, rief 1664 die türkische Gefahr hervor. Deshalb bat der Stadtrat den Kaiser dringend um eine starke Besatzung und Vollendung der Gräben im Abschnitt zwischen der St.-Thomas-Kirche und dem Petersberg. Im Rahmen der Arbeiten am inneren Bastionsgürtel wurden die Türme des mittelalterlichen Mauerzuges in der Nähe des Klosterareals abgetragen. Abgebrochen wurden die Barbakane des Renner-Tores und ein Teil des Grabens. In der ursprünglichen Form wurde die Barbakane des Fröhlichen Tores mit einem Teil des Mauergrabens bis zur Ebene der Klostergebäude gelassen. Die Liquidation der vorbarocken Befestigung des Klosters ermöglichte in den Jahren 1732–1750 den Bau eines neuen, wesentlich ausgedehnteren Konvents, der dank dem günstigeren Verlauf der neuen, barocken II. Bastion erweitert werden konnte. Außerhalb des inneren Festungsgürtels wurde ein gewaltiger Graben erbaut, der mit einem Bach von der Spitze der I. Bastion bis zur Pforte bewässert wurde, von wo das Wasser durch den kanalisierten „Städtischen“ Bach in den Fluss Ponávka abgeführt wurde.

1731 begann der Bau bzw. Umbau des Klosters nach einem Projekt von Moritz Grimm. 1732 bis 1736 wurde der Konvent erbaut und zwischen den Jahren 1735 und 1742 eine neue Prälatur; die Präfektur wurde dann 1750 beendet. 1783 wurden die Augustiner gezwungen, in das aufgelöste Kloster der Zisterzienserinnen in Alt-Brünn zu ziehen, der Konvent wurde von der Staatsverwaltung übernommen.

Die städtische Befestigung wurde in der Zeit der Gefahr eines preußisch-sächsischen Einmarsches stellenweise erneut verstärkt, eine erfolglose Belagerung der Stadt Brünn durch preußische Truppen ereignete sich vom 10. März bis 3. April 1742. Im Jahre 1817 hatte die gesamte Fläche der I. Bastion eine geometrische Gartengestaltung. Zu

dieser Zeit existierten das Fröhliche und Holztor nicht mehr. Die Festungsanlagen verloren ihre Bedeutung während der Militäroperationen der Napoleonischen Kriege (1805). Die St.-Thomas-Bastion wurde dann 1863 endgültig planiert.

Ikonographische Quellen

Die meisten Informationen über die Stadtbefestigung und das Areal des Augustinerklosters befinden sich begrifflicherweise in ikonographischen Quellen. Es handelt sich vor allem um Veduten, welche die Stadt vom Ende des 16. Jahrhunderts darstellten, und generelle Stadtpläne.

Die vollständigste und zugleich übersichtlichste Ansicht bieten die zeitgenössischen Pläne. Der älteste verfügbare Plan ist Merians Gravierung des Brünner Stadtplans aus dem Jahre 1650. Eine weitere Informationsquelle ist der „Lageplan“ der Stadtbefestigung aus dem Jahre 1754. Auf einem Plan der Stadt Brunn aus der Mitte des 18. Jahrhunderts ist der Verlauf der sog. „Großen Kasematte“ schematisch dargestellt, die in den 30er Jahren des 18. Jahrhunderts im Stadtgraben südlich vom Kloster erbaut wurde (s. Abbildung). Der Plan aus dem Jahre 1817 fängt das Klosterareal im Wesentlichen in der heutigen Form ein. Bis heute gibt es hier einen Klostergarten im Raum des ehemaligen Stadtgrabens, westlich von der sog. „Großen Kasematte“. Im Garten ist neben den Beeten auch ein Kanal eingezeichnet, der sich unter dieser Fläche befindet. Aus dem Plan ist der Verfall der barocken Befestigung ersichtlich, die nach den Napoleonischen Kriegen völlig an Bedeutung verlor. Der Plan des „stabilen Katasters“ von 1827 zeigt dann im Vergleich zum Plan von 1817 eine fast identische Situation.

Ein Plan aus dem Jahre 1836 zeigt den Zustand unmittelbar vor der Abtragung des barocken Befestigungsgürtels. Bis heute besteht im Stadtgraben, wo sich der Klostergarten befand, ein Freiraum.

Ein selbstständiges Kapitel bilden Pläne, die im Rahmen der Projektunterlagen für einen Umbau der Klostergebäude nach 1730 bearbeitet wurden.

Das Projekt von Moritz Grimm, erstellt um 1731, stellt neben den neu entworfenen Baumaßnahmen auch die bis dahin bestehende Bebauung dar, die in den Neubau organisch einkomponiert wurde.

Die älteste Abbildung, welche die Situation in der Umgebung des ehemaligen Augustinerklosters einfängt, ist die Vedute von H. B. Bayer und H. J. Zeiser aus der Zeit um 1650. Ihr Thema ist die schwedische Belagerung Brünns im Jahre 1645. Es ist interessant, dass nur der Ostflügel der Klosterobjekte ohne Quadraturgebäude auf den Abbildungen dargestellt ist. Das bedeutet, dass die ursprüngliche Quadratur, die aufgrund der verfügbaren Informationen südlich vom Kirchenpresbyterium lokalisiert wird, zu dieser Zeit nicht mehr existierte.

Archäologische Untersuchungen

Neben den oben genannten und beschriebenen historischen Quellen erscheinen die von der Archäologie gebrachten Quellen als hoffnungsvoll für den Beitrag neuer

Erkenntnisse über das Augustinerkloster.

Archäologische Untersuchungen, die in diesem Raum in den Jahren 1991 bis 1999 verliefen, waren eher von kleinerer Art.

Im Zusammenhang mit dem „Projekt der bauhistorischen Entwicklung und Zugänglichmachung der Keller im Straßenquartier 50“ fand von den Sommermonaten 1999 bis zum Herbst 2001 eine archäologische Rettungsuntersuchung statt. Die Untersuchungsfläche befindet sich am Südrand des Platzes Moravské náměstí und in der Straße Běhounská. Es wurden insgesamt 13 Aufschlusssonden gelegt, einige davon dann mit zweckmäßig gerichteten Durchschlägen ergänzt. Drei Sonden wurden in der Straße Běhounská gelegt (**A1**, **A2** und **A3**), zwei im Park östlich von der neuen Prälatur (**E1** und **E2**) und drei nördlich vom Kirchenschiff im kleinen Park an der Straße (**D1**, **D2** und **D3**). Eine weitere Sonde wurde an der nordwestlichen Ecke des Kirchenschiffs platziert (**C1**). Die letzten drei wurden schließlich auf dem Parkplatz vor der Kirche gelegt (**B1**, **B2**, **B3** und **B4**).

Insgesamt spiegeln sich in den archäologischen Funden, obwohl nur in Fragmenten, alle wesentlichen historischen Ereignisse wider, die mit der Entwicklung der Befestigung des Klosters und der Stadt sowie des Klosterareals selbst verbunden sind. Es wurde hier die Bebauung des Vorortes vor dem Bau des Klosters eingefangen. Der Vorort entstand im Raum vor der Stadtmauer wahrscheinlich entlang einer ost-westlich führenden Kommunikation bereits irgendwann vor der Mitte des 13. Jahrhunderts. Die gesamte Bebauung erlosch mit der Gründung des Klosters. Die Untersuchung entdeckte ein Relikt eines Kellers eines Holz-Lehm-Hauses aus der Mitte des 13. Jahrhunderts und wahrscheinlich eine Destruktion eines jüngeren gemauerten Hauses aus der Zeit um 1300 (**B3**). Von dem ursprünglichen Klosterareal haben sich im Bereich der südlichen Quadratur Keller erhalten. Die Keller sind zurzeit teilweise saniert. Ihre Platzierung im freien Raum des südlichen Hofes bzw. dicht an der Außenkante des Stadtgrabens weist allerdings nach, dass diese Räume damals die heute nicht mehr existierende Bebauung berücksichtigten. An einigen Stellen ist es gelungen, den Bodentyp zu finden. Aus diesen dokumentierten Punkten kann das Geländere relief aus der Zeit vor der Stadtgründung in groben Umrissen rekonstruiert werden. Wie das Relief bezeugt, sind dem Bau des Konvents relativ umfangreiche Terrainmaßnahmen vorausgegangen. Auf der planierten vorstädtischen Bebauung wurde eine verhältnismäßig mächtige Abfallschichtenfolge aufgeschüttet, die das natürliche Gelände erhöhen sollte. Erhaltene ausgedehnte Kellerräume, die sowohl zum Kloster als auch zur Barockbefestigung gehören, verdienen gesonderte Aufmerksamkeit. Besonders die sog. „Große Kasematte“ (**A1**), die im Rahmen des Projektes der Untergrundsanie rung sorgfältig und sensibel rekonstruiert wurde, könnte zukünftig eine geeignete Nutzung finden. Eine Rehabilitierung verdienen zweifellos auch die unterirdischen Räume unter der südlichen Quadratur (Mährische Galerie).

Das bisher einmalige Objekt eines Wasserleitungsstollens belegt das hoch entwickelte technische Niveau der Brüner Bürger. Seine Fortsetzung wurde an mehreren Stellen unter der Fahrbahn der Straße Běhounská nahe des Platzes Náměstí Svobody (**A1**) in Fragmenten gefunden.

PŘÍSPĚVEK K HISTORII DOMU RADNICKÁ 2

Dům označovaný dnes Radnická 2 či případně jako dům Neuenheimbův patří mezi několik málo posledních domů historického Brna. V minulosti nebyval příliš sledován, přestože vzhledem ke své poloze přímo v historickém středu města a svému zachovalému středověkému jádru byl zmiňován snad všemi autory zabývajícími se historií Brna.¹ Díky jeho stáří, umístění ve významné části středověké zástavby i díky rolím jeho majitelů v Brně během předcházejících staletí se k domu i těmto osobám váže poměrně velké množství pramenů, které jsem využila jako podklad pro tento příspěvek. Prameny k historii domu jsou však (bohužel pouze pro některá období) široké, a proto předpokládám, že dům se dočká další pozornosti historiků i archeologů.²

Charakter a rozsah středověkého Brna byl dán městskými hradbami a opevněním. Mimo takto oddělené předměstí bylo vnitřní město po celou dobu své existence rozčleněno na čtyři čtvrti – Brněnskou (Quartale Brunense), Veselou (Quartale Letorum), Běhounskou (Quartale Cursorum), Měnínskou (Quartale Menense).³ Toto členění se promítalo do celkového života a správy města. Podle čtvrtí byla pro přehlednost vedena většina městských knih, včetně berních, evidence města i některé dokumenty.

Radnická a část Panské ulice náležely do první čtvrti Brněnské. Šlo o část levé fronty (případně celé, ovšem parcely domů Panská 7–11 zůstávaly patrně dlouho nezastavěny) Panské ulice, její pravá strana byla již ve čtvrti Veselé. Obě zmiňované ulice byly řazeny až na závěr Brněnské čtvrti, městiště (v tomto případě „dvojitě městiště“) dnešního domu na Radnické 2 a Panské 5 byla většinou uvedena jako předposlední, následoval už jen dům na Panské 1. Náležela tak do čtvrti s vysokým počtem patricijských domů, neboť oblast Zelného trhu, dnešní Starobrněnské ulice a ulice Radnické k prestižním ulicím patřily.

¹ Jaroslav DŘÍMAL, *Dějiny města Brna I, II*, Brno 1969, 1972; Karel KUČA, *Brno. Vývoj města, předměstí a připojených vesnic*. Brno 2000; Bohumil SAMEK, *Obnova tří domů v Radnické ulici*. In: *Brno v minulosti a dnes* (dále BMD) 6, 1964, s. 154–158; Týž, *Umělecké památky Moravy a Slezska I*, Praha 1994 a jiní.

² Za spolupráci při vzniku tohoto příspěvku děkuji Mgr. Evě Staňkové a Mgr. Martinu Číhalíkovi ze Státního památkového ústavu v Brně.

³ Mimo jinou literaturu (a prameny) zejména Oldřich VIČAR, *Místopis města Brna v polovici 14. století (Předměstí)*. In: BMD 8, 1966, s. 226–273; Týž, *Místopis města Brna v polovici 14. století (Prostor uvnitř městských hradeb)*. In: BMD 7, 1965, s. 242–283; Mojmír ŠVÁBENSKÝ, *K hospodářským dějinám Brna v období 1243–1411*. In: BMD 12, 1994, 175–285.

Dnešní Radnická ulice byla ve středověku označována jako Platea Calcariatorum, tedy ulice Ostrožnická či Ostružníků. Tento název však po stavbě Staré radnice postupně vymizel ve prospěch označení ulice Radnické, Rathausgasse, případně také Vordere Rathausgasse či Untere Rathausgasse, které jí již zůstalo.⁴

Dnešní ulice Panská je Panskou nazývána až od 18. století. Do konce 18. století byla označována jako Ševcovská, Schustergasse či Schwertgasse,⁵ přičemž tento název byl společně a střídavě užívaný název pro ulici Panskou (jako Horní – dnešní č. p. 5–11 po levé straně ulice – a Dolní – č. p. 1–3 – Ševcovská) a ulici Mečovou (ta je jinak označována jako ulice za radnicí – retro Consistorium, Hinter dem Rathaus, Za radnicí, Obere Rathausgasse, Hintere Rathausgasse).

Gödel pak pro ulici Panskou uvádí ještě označení Sporergasse,⁶ které se však vztahovalo také k ulici Radnické. V každém případě se označení ulice Panské ustálilo koncem 18. století, kdy je nazývána Horní a Dolní Panskou ulicí a název Ševcovská dostala dnes již neexistující ulička spojující Radnickou a Masarykovu ulici, přibližně v místech dnešní uličky Průchodní.

Sledovaný dům na nároží Radnické a Panské ulice dnes nese č. p. Radnická 2. (Jen málokdy se lze ještě setkat s označením Radnická 2/Panská 5 jakožto pozůstatkem původních dvou městišť.) Označení samotného středověkého městiště je poměrně složité. Oldřich Vičar městiště označil jako B 116, ale ani v městských knihách to není vždy jednoznačné. Průběžné číslování všech domů uvnitř města máme od druhé poloviny 18. století, kdy i v obecném úzu začíná být čísla domu užíváno k jeho identifikaci. Ale ještě během 18. století bylo vnitřní Brno několikrát a poněkud chaoticky přečíslováno, což se pevně ustálilo až v poslední čtvrtině století. Tehdy dům nesl číslo 216. Roku 1806 došlo k dalšímu přečíslování domů a byl označen číslem 365. Toto je v mladším období převzato jako číslo popisné, jež se liší od čísla orientačního, vázaného na jednotlivé ulice. K určení tohoto čísla došlo roku 1867, kdy byl dům označen jako Radnická 2.

Radnická ulice, přes svou pozdější prestiž, byla osídlena až během poslední kolonizační vlny uvnitř města a její městiště byla zastavována dokonce i po vzniku radnice (roku 1341).⁷

Již jsem zmínila, že dnešní dům zabírá plochu dvou středověkých městišť. Bohužel

⁴ Viz Milena FLODROVÁ, *Brněnské ulice a vývoj jejich názvů od 13. století po dnešek*, Brno 1997. Tímto výčtem však nejsou vyčerpány všechny názvy ulice.

⁵ Takto je označována i v městských berních knihách.

⁶ Alois GÖDEL, *Brněnská topografie*, rukopis z 19. století; uložen v Archivu města Brna.

⁷ Do této etapy zástavby Brna zařazuje stavbu také Oldřich Vičar, který jednoznačně předpokládá vznik domu v polovině 14. století. Tím však tyto stavby spadají již do období, kdy se v Brně stavějí měšťanské domy z kamene. Uvádí, že domy z tohoto období zde mají kamenné přinejmenším přízemí. O. VIČAR, *Jak vypadaly měšťanské domy v Brně v polovině 14. století*. In: *Monumentorum tutela* 7, 1971, s. 57–84. Z ulic, v nichž bydlela bohatá patricijská vrstva, byla spolu s dnešní ulicí Mečovou pravděpodobně zastavena jako poslední. Dominantou ulice se již v tomto období stala budova radnice.

nelze přesně určit, kdy byla obě spojena. Nejpozději k tomu došlo počátkem 18. století za přestavby, která dala vzniknout dnešní budově, pravděpodobně však na přelomu 15. a 16., případně během 16. století.⁸ Úzce jsou tyto parcely propojeny již od středověku, jejich společným majitelem totiž bývala pouze jediná osoba.

Jak povědomí dvou městišť, tak také zlom mezi nimi, dodnes patrný na plášti budovy, se však udržely.

Dům byl postaven mezi léty 1345–1347, roku 1347 již zcela jistě stál, neboť jeho majitelé poprvé platili městskou berni.⁹ Struktura a pořadí uváděných domů je v berních knihách a rejstřících ustálená. Dům je uváděn jako předposlední ze čtvrti, mezi domy Radnická 1/Panská 3 a Panská 1. V letech 1345–1348 byl majitelem domu na protějším nároží (Radnická 1) *Petr z Lanškrouna* (Petrus de Lanczkron) a majitelem domu sousedního (Panská 1) *krejčí Otto* (Otto sartor), označovaný také jako *inquilini*, přistěhovaný. Do roku 1345 se mezi těmito domy žádný další nejmenuje.¹⁰

Dům se v pramenech poprvé objevuje roku 1347. Jeho majitelem je *Nicolaus Stainhuser* a jeho synové.¹¹ Lze předpokládat, že jméno Stainhuser získal jeho nositel pravděpodobně postavením kamenného domu (ale pravda to být nemusí).¹² Je jako majitel jmenován i v následujících letech 1348, 1350–1355, 1357 a 1358. U domu není uváděna žádná další osoba jako podnájemník (vyjma syna), pouze roku 1347 je zde uveden ještě *Michael Smelczlinus*, který by za něj snad mohl být označen.

Stainhuser platil nejdříve 6 hřiven v letech 1347 a 1348, 8 hřiven roku 1350, roku 1351 platí za sebe a svého strýce z otcovy strany 3 hřivny, roku 1352 4,5 hřivny, roku 1353 3,75 hřivny a jeho syn (označován jako *iuvenis Stainhuser*, mladší Stainhuser) 2,5 hřivny, roku 1354 3,5 hřivny a jeho syn 1 hřivnu, roku 1355 3 hřivny a jeho syn *Henslinus Stainhuserus* 1,375 hřivny. Toto zdanění však nevycházelo z ceny městiště, ale i domu, jeho vybavení, majetku vlastníka. Z tohoto hlediska by bylo diskutabilní vyvozovat z těchto údajů cenu městiště či domu, zvláště bereme-li v úvahu případný pohyb cen. Přesto však lze konstatovat, že od roku 1348 postupně klesala, zvláště srovnáme-li ji se zdaněním kupříkladu domu na Panské 1.¹³

Také pamětní kniha města Brna z roku 1349 uvádí jako majitele Stainhusera. Dále zmiňuje: „*olim Niccolai Biffonis prope Ottonis sartoris in platea Calcatorum. Petrus de Landscron*“ – „*kdysi Mikuláše Biffona poblíž krejčího Ottona na Ostružnické [a naproti domu] Petra z Lanškrouna*“.¹⁴ Jméno *Mikuláše Biffona* přináleží do patri-

⁸ A. GÖDEL, *Brněnská topografie...*

⁹ Viz výše.

¹⁰ AMB, fond A 1/3 Město Brno – Sběrka rukopisů a úředních knih, (dále fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih), rkp. inv.č. 14 Berní kniha 1343–1359. Bedřich MENDL, *Knihy počtů města Brna z let 1343–1365*, Brno 1935.

¹¹ Dům na Panské 1 je nadále „*domus Ottonis sartoris*“ a majitelem domu na protějším nároží je Petr z Lanškrouna.

¹² Pak by se skutečně dalo předpokládat, že dům na Radnické 2 byl již od svého počátku – nejpozději roku 1347 – alespoň částečně kamenný.

¹³ Například roku 1357 z něj (dům na Panské 1) majitel platil 8 hřiven.

¹⁴ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 39 Pamětní kniha 1342–1377.

cijské rodiny Wiffonů a bylo by spekulativní považovat jméno Stainhuser za jeho ekvivalent, přezdívku, ovšem je zajímavé, že rodina Stainhuserů, která si postavila kamenný dům na prestižní patricijské ulici, se po odchodu z tohoto domu nadále v dějinách města nevyskytuje, zatímco rodina Wiffonů hrála v Brně významnou roli.

V letech 1360–1389 vlastnil dům *Jesco de Olomucz*, Ješek z Olomouce, brněnský přísežný radní.¹⁵ Jako takový měl v městě poměrně významné postavení a jeho jméno nacházíme i dalších dokumentech a knihách města Brna tohoto období. Povoláním byl kupec a roku 1365 náležel mezi 22 nejbohatších lidí ve městě. Jeho majetek v uvedeném roce se odhaduje na 225 hřiven, z toho 200 hřiven nemovitostí.¹⁶

Oldřich Vičar odhaduje velikost spojeného městiště k roku 1365 na 430 m². Cena městiště byla stanovena na 20 hřiven. Městiště tak bylo oceněno o něco níže než například dům Gunschlina z Olomouce (majitelem roku 1365)¹⁷ na dnešní Panské 1.

Zdanění městiště na Radnické 2 od roku 1360 do roku 1365 kleslo o jednu sedminu.

Je třeba připomenout, že v domě byly pravděpodobně po celou dobu jeho existence pronajímány krámy, označované pro svou klenbu jako „kvelby“. Nájemci byli jak řemeslníci, tak také menší kupci, z nichž někteří mohli domu využívat i pro sklad svého zboží.¹⁸

Berní knihy města Brna jasně dokazují, že dům byl postaven přibližně v polovině 14. století. Alois Gödel kladl vznik domu omylem až do století patnáctého, do doby, kdy byl v rukou dalších, velmi významných majitelů, rodiny *Házů*.

Rodina *Házů* se řadila mezi bohatý a starobylý brněnský patriciát a zejména v průběhu první poloviny 15. století hrála v Brně i na Moravě nemalou roli.¹⁹ V Brně jsou o jejích členech první zmínky v polovině 14. století. Roku 1382 je mezi členy městské rady jmenován také *Tomáš Ház (Heze)*, kraječ sukna. Roku 1363 je doložen výběrčí městské daně *Konrád Hezil*, měšťan. Jeho synem byl *Konrád Ház z Černovic*,

¹⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 17 Berní rejstřík 1365; B. MENDL, *Knihy počtů...*; O. VIČAR, *Místopis města Brna (Předměstí)*... Roku 1348 bydlel v domě *pueri Heringonis*, synů Heringových, dnešní Radnické 4. V rejstříku z tohoto roku je označován jako *Johannes institor de Olomucz*, Jan (tedy totéž jako Ješek), kupec z Olomouce. Jan z Olomouce je pak v sousedních domech uváděn i v dalších letech.

¹⁶ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 15 Berní kniha 1360–1364; rkp. č. 16 (Berní rejstřík 1348); rkp. inv.č. 17 Berní rejstřík 1365; rkp. inv.č. 18 Berní rejstřík 1367; rkp. inv.č. 19 Berní rejstřík 1387; rkp. inv.č. 20 (Berní rejstřík 1389); B. MENDL, *Knihy počtů...*; M. ŠVÁBENSKÝ, *K hospodářským dějinám...*

¹⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 17 Berní rejstřík 1365; B. MENDL, *Knihy počtů...*; O. VIČAR, *Místopis města Brna (Předměstí)*...

¹⁸ Roku 1367 byl podnájemníkem kameník Ebirhardus (*Ebirhardus steynprecher*), který je jako nájemník uváděn také roku 1389. Tehdy je však nájemníků, nájemců krámů či podsedků v domě víc – také *Henslinus Kauter*, *Jacobus salzans*, *Petrus apothecarius* a další *Henslinus*, který je však škrtnut. Roku 1389 zde se tedy kromě majitele vyskytovali ještě nejméně čtyři podnájemníci. Viz AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 20 Berní rejstřík 1389.

¹⁹ Jaroslav MEZNÍK, *Brněnský patriciát a boje o vládu města ve 14. a 15. století*. In: BMD 4, 1962, s. 247–349; Týž, *Členové brněnských městských rad v letech 1343–1473*. Příloha k článku „Brněnský patriciát...“, Brno 1962; Dušan UHLÍŘ, *Husitské spiknutí v Brně roku 1420 a původce jeho odhalení*. In: Forum Brunense, 1989, s. 18–29; A. GÖDEL, *Brněnská topografie...*

snad rychtář v Černovicích, zmiňovaný roku 1383. Roku 1389 je jako Konrád Hezil poprvé uveden coby městský poplatník, ne však domu na Radnické 2. Již tento člen rodiny se snažil o proniknutí do stavu nižší šlechty.²⁰

Jeho syn *Václav Ház* (z *Černovic*), brněnský měšťan, koupil roku 1408 nebo 1409 od markraběte Jošta statek a ves Řečkovice včetně patronátního práva. Ves držel v nedělu se svou ženou *Dorothou*, bratrem *Johannem* a neteří ze sestřiny strany *Margaretou*.²¹ Tentýž *Václav Ház* pak roku 1417 koupil od *Eberharda z Kunštátu* dva lesnaté kopce u Lelekovic, jeden zvaný *Manyowka*, druhý *Gilowicze*, a k tomu patronátní právo v Lelekovicích, přičemž vzápětí vzal do spolku na tento majetek svého bratra *Hanuška* (Johanna).²² V témže roce se pak *Václav Ház*, brněnský měšťan, brání proti Čenkovi z Ronova ve věci své vsi Němčic u Pohořelic.²³ Kromě toho roku 1406 prodal vinici u Znojma,²⁴ roku 1411 koupil židovskou lázeň, vlastnil mlýn na Starém Brně... Jeho majetek v samotném městě Brně byl značný²⁵ a mimo vlastního řemesla jej rozhojňoval také půjčkami šlechtě a podnikáním. V letech 1400–1418 byl členem městské rady. Roku 1420 je již mrtev.

Jeho syn Jan Ház byl určen pro duchovní dráhu, kterou, s ohledem na svůj měšťanský původ, skutečně naplnil. Roku 1444 se stal proboštem olomoucké kapituly a v letech 1450–1454 olomouckým biskupem.²⁶

Vdova Dorota se znovu provdala za *Václavova* bratra *Jindřicha*.

Jméno *Johanna Háze* se v souvislosti s domem na Radnické 2 objevuje poprvé v knize městských lozunků z let 1442²⁷–1447. Bydlel v domě v letech 1442–1444 a mimo jiné vlastnil také lázně a mlýn.²⁸ V pramenech je častěji uváděn jako *Hanušek*. Byl *Václavovým* nevlastním bratrem a v domě na Radnické 2 bydlel on. Jinak však měl v městě Brně zapsán nemovitý majetek za přibližně 500 hřiven, kromě zmíněného domu, lázní a mlýna také další dům a dvůr, vinice a zahrady. Jeho druhá manželka, *Markéta*, dcera *Vincence z Jihlavy*, vdova po brněnském měšťanu *Arnoldu Kulmbachovi* (*Arnoldovi z Kulmbachu*), mu přinesla věnem statek *Vysokou u Jihlavy*, jehož držbu mu roku 1434 potvrdil markrabě *Albrecht Habsburský*.

²⁰ Jako příslušník nižší šlechty je uveden mezi ručiteli na listině o prodeji Obřan roku 1395; CDM XII, č. 277, s. 258–260.

²¹ ZDM Brněnský kraj X, č. 60, 61, s. 285. *Markéta* je v listině uvedena jako dcera *Václavovy* sestry, ovšem podle *Jaroslava Mezníka* mohlo jít o dceru *Václavova* bratra *Jindřicha Háze*; viz J. MEZNÍK, *Členové...*

²² ZDM Brněnský kraj XI, č. 336, 337, s. 309.

²³ ZDM Brněnský kraj XI, č. 440, s. 315.

²⁴ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 48 Pamětní kniha 1378–1515.

²⁵ Je třeba si uvědomit, že brněnští měšťané nepřilíhli často vlastnili vícero domů najednou. Jejich velký nemovitý majetek je představován jinými stavbami (mlýny, lázně...). Existují zde však i výjimky, rodina *Házů* mezi ně patřila.

²⁶ Biskupské svěcení přijal Jan Ház ve Vídni dne 8. července 1450 z rukou *Eneáše Silvia Piccolominiho* (papeže *Pia II.*), jeho spolusvětitel byl *Vilém z Kolína*, světitel biskup olomoucký. Jan Ház mimo jiné 28. října 1453 korunoval v katedrále českého krále *Ladislava Pohrobka*. Byl pohřben v olomoucké katedrále sv. *Václava*.

²⁷ Jako podsedci či nájemníci kvelbů jsou k roku 1442 jmenováni *Schön Merth*, *Během Sutor*, *Hans Schwandorf* a *Valentin Sutor*.

²⁸ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů úředních knih, rkp. inv.č. 8 Hlavní kniha lozuňků 1442–1447.

Majitel domu na Radnické 2 byl velmi vlivnou brněnskou osobností – v letech 1406–1441 zasedal v městské radě, roku 1412 byl městským rychtářem. Roku 1420 dokonce zastupoval moravského hejtmána při sestavování jihlavské městské rady. Roku 1444 je již mrtev. Dědicem se stal jeho syn *Mikeš Ház*, který je jmenován jako majitel domu Radnická 2 v hlavní knize lozunků z let 1442–1447.²⁹ Ten však zemřel roku 1444. Z roku 1444 pochází testament jak jeho, tak také jeho matky, Johannovy vdovy Markéty.³⁰ Univerzálními dědici po Markétě a Mikešovi se stali Markéta, dcera Jindřicha Háze, a její muž *Pavel (Paul Cromer z Jihlavy)*, jihlavský obchodník, který dům držel v letech 1444–1447³¹ a zdědil také statek a ves Vysokou. Tuto držbu mu roku 1455 potvrdil král Ladislav Pohrobek. Ves a statek Řečkovice i s mlýnem a patronátním právem prodal Johann Ház roku 1437 brněnskému měšťanu Martinu Permanovi.³²

Dům i nadále patřil dalšímu z rodiny Házů. Bližší popis domu se v testamentech Házů bohužel nedochoval.

Třetí z bratrů, *Jindřich Ház*, byl v letech 1416–1432 také brněnským přísežným radním, povoláním byl řezník. Vlastnil ves Harasy,³³ kterou roku 1437 prodal Děpoldovi z Rýzmborku.³⁴ Svůj majetek si, podobně jako Hanušek, rozmnožoval půjčkami.

Poslední zprávou o *Johannu Házovi* (další generace), jež bydlel v domě na Radnické 2 a byl pravděpodobně kupcem, je záznam v knize lozunků k letům 1477 a 1479. Jako majitelka domu je zde označena *Regina*, vdova po Johannu Házovi. Zemřel patrně ve druhé polovině 70. let 15. století.³⁵

V letech 1477–(nejméně) 1510 drží dům vdova *Regina Házová*.³⁶

Rodina Házů tedy vlastnila dům po celé 15. století. Dům je například roku 1487 označován jako „*haus Domo Haczyn*“. Byl ceněn poměrně vysoko. Povědomí domu Házů, se udrželo i dlouho poté, co jeho majiteli již nebyli.³⁷

Podle svých „posledních“ majitelů jsou obě městiště v městských berních knihách označována nejméně až do konce 16. století, přičemž během 16. století, po smrti Házovy vdovy, již byl dům v majetku města Brna. Roku 1541 jsou v knihách lozunků označena jako „*Area Haczyn*“, „*Area Haczyna*“ či „*Area Haczy*“ (podobně jako sou-

²⁹ Tamtéž.

³⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 48 Pamětní kniha 1378–1515.

³¹ Snad i v letech následujících. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů úředních knih, rkp. inv.č. 8 Hlavní kniha lozunků 1442–1447.

³² ZDM Brněnský kraj XII, č. 266, s. 345.

³³ Spolu s dalším brněnským měšťanem Václavem Wenigpurgerem.

³⁴ ZDM Brněnský kraj XII, č. 290, s. 346–347.

³⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 9 Hlavní kniha lozunků 1447–1510. A. GÖDEL, *Brněnská topografie...*

³⁶ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 9 Hlavní kniha lozunků 1447–1510. K domu jsou jmenování podsedci-nájemci krámů („kvelbů“): *Sigmund Pleschl*, vdova po ševci, *Nicolaus Steuer*, *Ondřej švec (Sutor)*, *Stargh švec (Sutor)*, místo posledního od roku 1510 *Martin Meichaner*.

³⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 9 Hlavní kniha lozunků 1447–1510; 10 Hlavní kniha lozunků 1510–1541; 11 Hlavní kniha lozunků 1541–1583; 12 Hlavní kniha lozunků 1583–1634. A. GÖDEL, *Brněnská topografie...*

sední parcely Panská 7–11 a Mečová 1–3, náležející do čtvrti Veselé), v hlavních knihách lozunků je dům tímto pojmem označován stále až do roku 1634 (roku 1583 dokonce není označen vůbec).³⁸

Město zde zřídilo tavernu se šenkem vína z městských vinic, ale také se speciálním právem nálevu vín cizích, tedy z jiných než městských zdrojů, podle svobodné volby. Dva z městských přísežných radních přitom dohlíželi na dobrou kvalitu a správnou míru.

Do tohoto období s největší pravděpodobností také spadá spojení obou městišť.³⁹

Roku 1600 byla městská taverna přenesena na Zelný trh, do budovy na místě dnešního divadla Reduty. Dům na Radnické 2 nadále zůstával v majetku města, které jej kromě pronájmu „kvelbů“ využívalo také jako kupecký sklad a depozitum. Tak jako prostor v sousedství,⁴⁰ i obě městiště ztratila v této době (po roce 1634) označení „*area Haczyrna*“ a tedy pravděpodobně i povědomí o bývalých vlastnících.

Nového majitele domu pak nacházíme roku 1657, kdy dům koupil *Wilhelm Musik*, velkoobchodník.⁴¹ Vlastnil také statky a vinice v okolí Brna a brněnským měšťanem se stal 3. listopadu 1652. Podle Gödla zanechal v městských knihách testamentů závěť, ta však dnes již patrně neexistuje.⁴²

Wilhelm Musik byl velmi podnikavý, ale také nepříjemný soused. S obyvateli okolních domů se neustále soudil a přel o drobné stavby a úpravy dřevníků, ať už jejich či vlastních, pro okapy a odvody vody, údajně chatrné komíny, rušení soukromí apod. Některé z těchto malicherných sporů se táhly i několik let.⁴³

Dne 25. října 1677 pak dům na Radnické 2 vyměnil s brněnským měšťanem *Michaelem Puelem*.⁴⁴ *Michael Puel* měl Musikovi doplatit 1 500 zlatých, ovšem ve skutečnosti v řádném termínu zaplatil pouze 770 zlatých, zbylou dlužnou částku až roku 1685 za zprostředkování brněnské městské rady.

V té době však již majitelem domu nebyl. Roku 1680 přešel dům do vlastnictví *Ferdinanda Murzitskeho*,⁴⁵ který se stal téhož roku také brněnským měšťanem, a jeho manželky *Anny Marie*.⁴⁶

³⁸ Roku 1514 jsou jako podnájemníci či nájemci „kvelbů“ jmenováni švec *Leonhardus*, *Mikuláš Steurer*, švec *Ondřej*, *Martin Meichaner*, roku 1518 *Michel von Hoff* a *Hans von Hoff*, švec *Leonhardus*, až do roku 1537 pak také *Ondřej* a *Martin Meichaner*, roku 1537 *Jan Huttlmann*, *Šimon Reis*, švec *Adam*, *Pritz Permann* (až do roku 1541), *Toman Polweiner* (až do roku 1541), *Václav Kollmann*, *Václav Hoffmann* a *Zikmund Wurmb* (ten se připomíná ještě roku 1548). inv.č. 10 Hlavní kniha lozuňků 1510–1541.

³⁹ A. GÖDEL, *Brněnská topografie*...

⁴⁰ Již zmiňovaná městiště na Mečová 1–3 a Panská 7–11, náležející do čtvrti Veselé. Počátkem 17. století byla rozparcelována a zastavěna.

⁴¹ AMB, Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 13 Hlavní kniha lozuňků 1634–1685.

⁴² A. GÖDEL, *Brněnská topografie*...

⁴³ Posledně uvedený spor trval celkem 10 let (1657–1667), během nichž byl několikrát obnovován.

⁴⁴ Puelův původní dům se nacházel na dnešní Měniněské ulici.

⁴⁵ AMB, Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 13 Hlavní kniha lozuňků 1634–1685; A. Gödel, *Brněnská topografie*...

⁴⁶ Svého manžela přežila.

Nejvýznamnějším majitelem v historii domu byl, vedle rodiny Házů, následující vlastník, *Hans Heinrich Neuenheimb*, velkoobchodník a dvorní dodavatel. Na základě koupě domu⁴⁷ se i jemu 12. září 1695 dostalo brněnského měšťanského práva. V následujících letech si ve městě rychle získal významné postavení, stal se členem městské rady a v letech 1706–1714 byl dokonce brněnským purkmistrem. V tomto úřadu je zmiňován ještě roku 1717.

Velmi výhodnou polohu domu purkmistra v těsném sousedství budov tehdejší radnice jistě není třeba zdůrazňovat, důležité však je, že purkmistr Neuenheimb zahájil počátkem 18. století rozsáhlou barokní přestavbu domu. Původně jednopatrová budova, jak je patrná ještě na Bayerově-Zeiserově plánu obléhání města Brna Švédy roku 1645,⁴⁸ byla zvýšena přístavbou dalšího podlaží a mansardové střechy a došlo i k několika vnitřním úpravám – byly nově zaklenuty některé z prostor přízemí, vestavěna čtyři komínová tělesa⁴⁹ atd. Ve dvorní novostavbě byly přestavěny starší stáje – pro čtyři koně – a kůlna s dřevníkem, které uzavřely dvůr domu směrem k domu na Radnické 4. Ukončení těchto úprav je datováno v kladí vstupního portálu domu rokem 1706. Do výklenku nad nárožní opěrák domu byla umístěna dřevěná socha Krista Spasitele.⁵⁰

H. H. Neuenheimb byl dvakrát ženat. Z prvního manželství se narodil syn Kryštof, později člen brněnského konventu Tovaryšstva Ježíšova, a dcera Marie Rozina. Druhé Neuenheimbovo manželství s Dorotou Barborou Marií Beide bylo bezdětné.

Marie Rozina se díky otcovu postavení provdala za Valentina Antonína Veviera (Beviera) rytíře von Blumenberg. Její otec sepsal, podle vlastního obsahu závěti na smrtelné posteli, 9. dubna 1722 testament,⁵¹ v němž právě ji jmenoval svou univerzální dědičkou. Odkázal jí poměrně značný movitý majetek, zároveň však byla povinována péčí své maceše. Po otcově smrti jí byla povinna vyplatit přímou částku v hotovosti, zahrnující podle manželské smlouvy ženino věno a navíc sumu 3 000 zlatých, dále pak platit roční rentu a nadále zajistit bydlení v domě na Radnické 2 – dva pokoje do dvora, které Dorota Barbora Marie v době sepsání závěti obývala. V souvislosti s tímto poručením je jmenována také již zmiňovaná stáj na dvoře domu. Dcera dům zdědila, ovšem v testamentu není další zmínky o jeho vzhledu, také chybí jakýkoli inventář. Svému synu Kryštofovi purkmistr odkázal sumu 6 000 zlatých v hotovosti.⁵²

⁴⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 13 Hlavní kniha lozuňků 1634–1685; A. GÖDEL, *Brněnská topografie...*; AMB, fond A 1/8 Město Brno – Akta purkmistrovská, 1647–1739 (dále fond A 1/8 Akta purkmistrovská), sign. 1695 ze 7. září 1695.

⁴⁸ H. B. BAYER – H. J. ZEISER, *Obležení Brna Švédy 3. května až 20 srpna 1645*, olej na plátně 1 560 x 3 980 mm; uloženo v MuMB, inv.č. 2285.

⁴⁹ Daň ze čtyř komínů byla z domu placena i v polovině 18. století.

⁵⁰ Sochu atribuoval prof. Stehlík brněnskému sochaři Antonínu Rigovi; viz Miloš STEHLÍK, *Poznámka o tvorbě sochaře Antonína Rigy*. In: *Zprávy Památkového ústavu v Brně* 1, 1997, s. 32–39.

⁵¹ AMB, fond A 1/7 Město Brno – Volné testamety, 1636–1784, Testament H. H. Neuenheimba 9. dubna 1722.

⁵² Značnou movitost, zároveň také jak vysoké postavení ve městě a společenské závazky z něj vyplývající, tak také náboženské zanícení dokazují i velmi štědré odkazy a fundace brněnským konventům, špitálům a kostelním

Marie Rozina vlastnila dům společně se svým manželem *Valentinem Antonínem Vevierem rytířem z Blumenbergu*. Přestože byla dědičkou domu, jako majitel je v mnoha dokumentech mezi lety 1724–1761 jmenován právě on.⁵³ Náležel k rytířskému stavu a jako takový byl tedy vyňat (spolu s domem) z jurisdikce města. Vlastnil statek Dukovany,⁵⁴ dům na Radnické 2, velké investiční plány a značné dluhy. Dne 2. března 1718 zažádal o udělení měšťanského práva. Stal se městským fyzikem a i on ve městě zastával poměrně důležité postavení. Zemřel 26. března 1761.

Valentin Vevier dům roku 1744 znovu upravil. K těmto stavebním úpravám můžeme připsat například dnešní podobu fasády domu či vložení jednoramenného schodiště.⁵⁵ Dům měl toho roku 15 místností, 1 klenutý kvelb (?), 2 kuchyně a 2 stáje pro čtyři koně. Stále platil daň ze 4 komínů. Roku 1745 byl v seznamu majitelů domů v městě Brně stav domu označen za dobrý⁵⁶ a dům oceněn na 8 000 zlatých.⁵⁷

Dědičkou po V. A. Vevierovi byla opět *Marie Rozina Vevierová, roz. Neuenheimbová*. Z jejich manželství je jako jediné dítě uváděna dcera Antonie, provdaná Schleichertová z Wiesenthalu. Marie Rozina Vevierová pak roku 1761 sepsala závěť, v níž všechen majetek svůj i po manželovi odkázala svým vnoučatům, Wiesenthalům. Po její smrti se stal majitelem statku Dukovany, domu na Radnické 2 a domu se zahradou před Židovskou branou *František Xaver Schleichert z Wiesenthalu*.⁵⁸ Později roku 1774 část majetku postoupil svému bratrovi *Karlu Schleichertovi z Wiesenthalu*.⁵⁹

Část domu nejpozději od poslední čtvrtiny 18. století znovu sloužila jako sklady, které byly pronajímány soukromým kupeckým společenstvem, kvelby v přízemí pak nadále samostatným řemeslníkům či menším obchodníkům, případně také městu.⁶⁰

Roku 1779 byl majitelem *František Schenzl*, brněnský měšťan, zlatník.⁶¹ Jeho prv-

bratrstvím (Ostatně dostatečným důkazem prokatolického smýšlení purkmistra je již fakt, že jeho prvorozený a jediný syn se stal členem jezuitského řádu.)

⁵³ AMB, fond A 1/9 Město Brno – Stará tereziánská registratura ekonomická, (1532) 1742–1784 (1867) (dále fond A 1/9 Stará tereziánská registratura), inv.č. 490 Solní fase, soupis tří vyšších stavů bydlících v Brně, které nepodléhají městské jurisdikci, 1748; AMB, tamtéž, inv.č. 206 Konsignace domů města Brna, domů na předměstích, patřících pod městskou jurisdikci, a domů na šancích a v mezihradbích, nařízená císařem, 1754–1764.

⁵⁴ Statek Dukovany koupil roku 1739 od svobodných pánů z Prusinovic. Ladislav HOSÁK, *Historický místopis Země moravskoslezské I*, Praha 1938, s. 122.

⁵⁵ Dochované malby na stěnách místností domu v prvním patře jsou datovány až ke konci 18. století.

⁵⁶ Nejlepší třída z možného hodnocení.

⁵⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 1211 Seznam majitelů domů z roku 1745.

⁵⁸ A. GÖDEL, *Brněnská topografie...*

⁵⁹ L. HOSÁK, *Historický místopis I...*, s. 122.

⁶⁰ Většinou však dostávali přednost obyvatelé domu.

⁶¹ Adresář města Brna – *Verzeichnis der in der königlichen Stadt Brünn befindlichen Gassen, nummerierten Häuser, Inhaber und ihre Schilder, sammt einer neuen verbesserten und zum sichersten Gebrauch bequem eingerichteten Rechnungstabelle worin die Dukaten und souverainnd' ors, dann Niederländer Kronthaler und Gulden, wie auch französische halb-und-ganze Laubthaler, und die nummehro um 1kr. im Werth erhöhte Niederländer ganz-und-halbe Dukats, dann die Siebenzehner und Siebner, zu fünf auf einen Wurf, alles von 1 bis 1000 enthalten sind*. Gedruckt mit Neumannschen Schriften durch Johann KRANZ Faktorn. 1779.

Narodil se roku 1713. Zemřel 4. února 1788 ve věku 75 let.

ní manželkou byla Františka, s níž měl syna Václava; druhou manželkou, která jej přežila, Marie Anna, s níž měl dceru Josefu.⁶² Dědictví po něm převzaly Marie Anna a Josefa, Václav Schenzl⁶³ zemřel dříve než jeho otec.⁶⁴ To však již František Schenzl bydlel v jiném domě než na Radnické 2.

Roku 1785 je jako vlastník uveden *Kryštof Stobaues*, městský fyzikus, chirurg, roku 1785 již označovaný jako bývalý chirurg. Ten dům držel nejméně do roku 1789, kdy je naposledy zapsán jako jeho majitel v adresářích města Brna.⁶⁵

Roku 1794 je majitelem *Adam Klos*, bývalý kožišnický mistr.⁶⁶

Již v roce 1802 se majitelem domu na Radnické 2 stal židovský velkoobchodník *Abraham Greisinger*. Narodil se roku 1756 v Laufu u Norimberku a byl spolumajitelem firmy *Herzogenrath und Greisinger*, zabývající se mezinárodním obchodem a zmiňované v Brně již ve druhé polovině 80. let 18. století.⁶⁷ Jeho první manželkou byla Sára, rozená Herzogenrathová, pocházející z norimberské měšťanské kupecké rodiny spolumajitelů této (rodinné) firmy.⁶⁸ Ze svazku Abrahama a Sáry se narodilo šest dětí, z nichž nejstarší synové, Karel Jakub (* 1790), František Leopold (* 1791) a snad i Gustav Adolf (* 1793) a Josef Mořic (* 1797) byli také zapojeni do rodinného obchodu; dále následoval Bedřich Rudolf (* 1800), Sofie (Žofie) Leopolda (* 1804); z druhého Greisingerova manželství se narodila Laura (* 1812). Druhá manželka

⁶² Marie Anna Schenzlová se narodila roku 1732. Sňatek byl uzavřen 10. srpna 1779.

⁶³ Oženil se s Kateřinou Matulkovou. Zemřel před rokem 1785.

⁶⁴ AMB, fond A 1/12 Město Brno – Stará spisovna sine signo, (1657) 1784–1789 (1900) (dále fond A 1/12 Stará spisovna sine signo), inv.č. 4647 František Schenzl, měšťan a zlatník, pozůstalost, 1788; AMB, fond A 1/12 Stará spisovna sine signo, inv.č. 1219 Josef Matulka, přirozený otec a poručník Kateřiny Schenzlové, žaluje Františka Schenzla, měšťana a zlatníka, pro 2 200 zlatých, které patřily synu žalovaného Václavu Schenzlovi jako dědický podíl po matce Františce Schenzlové, 1785–1786.

⁶⁵ Adresář města Brna – *Volständiges Verzeichniss aller in der Kgl. Hauptstadt Brünn und in den Vorstädten sich befindlichen nummerirten Häusern, deren Eigenthümer und der vorkommenden Hausschilder, dann deren Herrschafts- und Pfarr Zugehörigkeit*. Brünn 1785. Zemřel 4. listopadu 1803.

Jeho rodina v domě na Radnické 2 pravděpodobně nežila, neboť roku 1786 podala jeho druhá manželka Františka, rozená Rosenzweigová, zámožná, žádost o rozvod. Sama i s dětmi později bydlela na ulici Lidické. AMB, fond A 1/12 Stará spisovna sine signo, inv.č. 3043 Františka Stobauesová, rozená Rosenzweigová, proti svému manželu Kryštofu Stobauesovi, chirurgovi ve městě, o zaprotokolování jejich svatební smlouvy a rozvod od stolu a lože 1786;

AMB, fond A 1/18 Město Brno – Pozůstalosti města Brna (ARA), 1790–1850 (dále fond A 1/18 Pozůstalosti), inv.č. 4044, 4531, 7048.

⁶⁶ Adresář města Brna – *Verzeichniss der sowohl in der königlichen Hauptstadt Brünn nach der ihren vier Vierteln, dann ob zur Stadt gehörigen, als auch um die Stadt liegenden Vorständen befindlichen Gassen, nummerirten Häuser, inhaber und ihrer Schude auch zu was für einer Pfarr diese ober iene Gasse in der Stade und den Vorständen gehörig*. Von Josef Primitiv LEMMER, bürgerl. Ringsmann. 1794.

⁶⁷ Roku 1788 žádal Jan Jakub Herzogenrath, norimberský obchodník, brněnský magistrát o prodloužení velkoobchodního oprávnění pro svého syna Kryštofa a jeho společníka Abrahama Greisingera. AMB, fond A 1/12 Stará spisovna sine signo, inv.č. 565 Jan Jakub Herzogenrath, norimberský obchodník, žádá o prodloužení velkoobchodního oprávnění pro svého syna Kryštofa a jeho společníka Abrahama Gressingera, 1788.

Roku 1805 firma nedoručila částku 100 zlatých, kterou tímto způsobem poslala brněnská měšťanka Terezie Gratzarová svému synu Františkovi do Kodaně, a po této částce bylo „pátráno“.

⁶⁸ Zemřela mezi lety 1804–1812.

A. Greisingera přežila.⁶⁹ Zemřel 21. března 1813. V domě na Radnické 2 bydlel až do své smrti.⁷⁰

Ještě v letech 1820 a 1822 žádají „*dědicové Abrahama Greisingera*” brněnský magistrát o stavební ohledání škodlivého kanálu v jejich domě na Radnické 2.⁷¹ Nejsou konkrétně vyjmenováni, dům však vlastnili. Většina členů rodiny odešla do Norimberka.⁷²

Roku 1817 žádal *Josef Krbeček* z Kunštátu, lékař (Wundartz), magistrát města Brna o udělení brněnského měšťanského práva. Narodil se roku 1783 v Kunštátu, vystudoval lékařství ve Vídni, kde studia ukončil roku 1808, a hodlal toto zaměstnání vykonávat v Brně. Roku 1818 pak magistrát požádal také o právní zákrok u své původní vrchnosti, Josefa svobodného pána Hochrins, majitele kunštátského panství, který mu stále nevydal výhostný list. Takovouto přímluvu brněnský magistrát skutečně zaslal a patrně byla úspěšná.⁷³ Měšťanské právo bylo Josefu Krbečkovi uděleno, je označován jako městský fyzikus či městský lékař.⁷⁴ Na zmíněných žádostech není uvedeno Krbečkovu bydliště. Nejdříve roku 1822, nejpozději roku 1825, kdy započal se stavebními úpravami domu, koupil dům na Radnické 2.

Aktivní praxi lékaře ukončil do roku 1841, kdy svou chirurgickou licenci prodal Františku Kotzmannovi.⁷⁵ V souvislosti s jejím prodejem byl roku 1843 brněnským chirurgickým gremiem znovu napaden Krbečkův lékařský diplom. Jeho platnost si

⁶⁹ Zemřel údajně bez testamentu a po jeho smrti byl komisí složenou s brněnských radních vytvořen soupis pozůstalosti. AMB, fond A 1/18 Pozůstalosti, inv.č. 4038 Pozůstalost Abrahama Greisingera, obsah spisu nenalezen.

⁷⁰ Je uveden jako majitel domu také v adresáři města Brna z roku 1806 – *Vollständiges Verzeichniß aller in der kaisertlichen auch k. k. Hauptstadt Brünn und ihrer Vortsädte befindlichen und nun neu nummerirten Häuser, deren Eigenthümer, Strasse, Gässen und Plätze nebst genauer Anzeige der Gründe und Pfarren zu denen jedes Haus gehört*. Verfaßt von Anton KROMER, Magistrats-Raitoffizier und Konskriptions Kommissär. Brünn und Olmütz, 1806, im verlage bei Johann Georg Gastl.

Jako místo úmrtí však není uvedena Radnická 2, ale Cejl 1. Viz AMB, fond A 1/18 Pozůstalosti, inv.č. 4038 Pozůstalost Abrahama Greisingera. Dědicové jsou však nadále uváděni jako vlastníci domu.

⁷¹ Nebydleli v něm však. AMB, fond A 1/13 Stará spisovna Politico-publica se značkou „p“, inv.č. 5532 Dědicové Abrahama Greisingera žádají stavební ohledání škodlivého kanálu v jejich domě, 1820, 1822.

⁷² Hlavou rodiny Greisingerů v Brně se po otcově smrti stal Mořic Greisinger, který bydlel na Křenové 29. V letech 1824–1829 firma žádá o souhlas s přeměnou velkoobchodu na obchod delikatesním a barvivým zbožím a o udělení tohoto oprávnění Mořici Greisingerovi. AMB, fond A 1/13 fond Stará spisovna Politico-publica se značkou „p“, inv.č. 6244.

⁷³ AMB, fond A 1/13 Stará spisovna politico-publica se značkou „p“, inv.č. 4840 Josef Krbeček žádá o udělení měšťanského práva, protože je lékařem, připuštění k měšťanské přísaze a zákrok brněnského magistrátu u kunštátského vrchnostenského úřadu kvůli vystavení propouštěcího listu. Brněnské chirurgické gremium žádá ověření diplomu Josefa Krbečka, 1817–1818, 1843.

⁷⁴ Jeho evidenční list se v katastru domovského práva nenachází, je zde uložen až evidenční list jeho syna Karla. Vzhledem k tomu, že však domovské právo Karla Krbečka je vedeno jako získané narozením a podle právních norem se dědilo po otci, pak jej obdržel už Josef Krbeček. AMB, fond B 1/39 Ústřední národní výbor města Brna – Kartotéka domovského práva, Brno 1850–1948, domovský list Karla Krbečka.

⁷⁵ AMB, fond A 1/14 Město Brno – Stará spisovna Politico-publica se značkou „P“, (1749) 183–1851 (1894) (dále fond A 1/14 Stará spisovna Politico-publica se značkou „P“), inv.č. 945 František Kotzmann žádá o udělení měšťanského práva, protože disponuje chirurgickým oprávněním, které odkoupil od Josefa Krbečka, 1841–1843.

však bez větších problémů obhájil.⁷⁶ Hlavním zdrojem obživy se mu stal dům, který byl během 19. století používán jako nájemní.

S manželkou Terezou měli patrně pouze jediného syna, Karla Krbečka. Ten se narodil 15. srpna 1820 v Brně. Zpočátku se živil jako zasílatel, po smrti otce bylo jeho hlavním „povoláním“ vlastnictví domu, byl tedy „panem domácím“, Hausbesitzerem. Uzavřel jediné manželství, manželka Cecílie se narodila roku 1818. Z manželství vzešly pouze dvě děti, 20. dubna 1841 se (ve Vídni) narodil Ferdinand a 27. srpna 1842 (v Brně) Karel, který vzápětí po narození zemřel.

Ferdinand Krbeček byl povoláním úředník státních drah, ale jako zdroj obživy uvádí i vlastnictví a pronajímání domu na Radnické 2. Dne 21. září 1869 se na Starém Brně oženil s Heklou,⁷⁷ narozenou 17. září 1846 či 1847. Ferdinand zemřel 3. března 1911 v Brně. Hekla jej o mnoho let přežila a po rozpadu Rakousko-Uherské monarchie odešla do Vídně, kde roku 1920 obdržela rakouskou státní příslušnost a roku 1924 zemřela. Z manželství se narodily dvě děti. Dne 13. srpna 1872 dcera Johana (Hana), která se později provdala do Německa za Paula Kusnerta. Její bratr Karel, narozený 11. října 1876 v Brně, již 31. října 1894 (v Brně) zemřel.

Tato rodina Krbečků žila v domě na Radnické 2 až do roku 1911. V adresářích města Brna je Josef Krbeček jako majitel domu uváděn v letech 1827⁷⁸ a 1833.⁷⁹ V letech 1825–1826, 1829, 1833 a 1841 pak podával na brněnský magistrát a jeho stavební komisi žádosti o povolení stavebních úprav domu.⁸⁰ Majitelem je pak jmenován ještě v polovině 19. století.⁸¹

V letech 1825–1826 Josef Krbeček zrušil hospodářskou funkci stájí a budov ve dvoře domu a přebudoval jej na dvě obytné místnosti s chodbou a kuchyní uprostřed.⁸² Vznikl tak další obytný prostor k pronájmu. Sociální zařízení bylo umístěno pod vnějším schodištěm na pavlač.⁸³ V přestavbě domu pak pokračoval počátkem

⁷⁶ AMB, fond A 1/13 Stará spisovna politico-publica se značkou „p“, inv.č. 4840.

⁷⁷ Ani u ní není uváděno rodné příjmení.

⁷⁸ Adresář města Brna – *Verzeichniss aller in der K. Hauptstadt Brünn und ihren Vostädten befindlichen Häuser, deren Eigenthümer, Straßen, Gässen und Plätze, nebst genauer Anzeige der Grundobrigkeiten und Pfarre zu denen jedes Haus gehört*. Verfaßt von Ferdinand KRAUS, Kanzlisten bei der K. k. Polizeidirektion. Brünn, 1827. Verlag von Johann Georg Gastl.

⁷⁹ Adresář města Brna – *Verzeichniss aller in der königl. Hauptstadt Brünn und ihren Vorstädten befindlichen Häuser, deren Eigenthümer, Straßen, Gässen und Plätze, nebst genauer Anzeige der Grundobrigkeiten und Pfarren zu denen jedes Haus gehört*. Verfaßt von Ferdinand KRAUS, K. k. Polizeibeamten. Neueste duchaus verbesserte Auflage, Brünn, 1833.

⁸⁰ AMB, fond A 1/12 Stará spisovna Politico-publica se značkou „p“, inv.č. 6427 Josef Krbeček žádá o stavební ohledání kvůli zamýšleným stavebním úpravám ve svém domě, 1825–1842.

⁸¹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 2645 Seznam domů a jejich majitelů 1851; Tamtéž, rkp. inv.č. 3537 Výkazy o budovách podléhajících ubytovacímu příspěvku s plánky těchto budov z poloviny 19. století; Tamtéž, Sčítání lidu 1850, rkp. inv.č. 2798.

⁸² Při této přestavbě bylo vytvořeno topeniště v nové kuchyni, ke kterému se vztahovala i protipožární opatření, která stavební komise úřadu vyžadovala. Například musela být v kuchyni položena cihlová dlažba a střecha měla být pokryta pálenou taškou.

⁸³ Stavební práce prováděl stavební mistr Antonín Marek. AMB, fond A 1/12 Stará spisovna Politico-publica se značkou „p“, inv.č. 6427.

roku 1829, kdy zažádal o povolení stavebních úprav uvnitř domu – opět směřovaly k vyššímu počtu možných pronajímaných bytů.⁸⁴ (Tuto filozofii si podrželi i jeho potomkové.) K podobným úpravám došlo i roku 1833.

Dochovaly se také dokumenty ke vnějším úpravám domu – šlo o úpravu nových výkladních skříní u pronajímaných krámů, a to jak roku 1841,⁸⁵ tak také později roku 1858, 1888, 1893 a 1896.

Roku 1850 měl dům šest bytů. Nejsou blíže popsány, známe však jejich obyvatele. Nejlepší byt obýval Josef Krbeček s manželkou Terezií a švagrovou Annou Wedelovou (*1796), druhý Karel Krbeček s manželkou Cecílií a synem Ferdinandem, další tři byty pak rodiny Františka a Josefy Rezázkových, Gotlieba a Rosiny Osterlamových a Filipa a Emilie Reiche Teurechtových.⁸⁶ „Kvelby“ v přízemí byly dále pronajímány jako větší či menší kupecké krámy, jejichž nájemci se velmi často měnili.

V letech 1853, 1856 a 1862 je jako majitel označen Karel Krbeček.⁸⁷ Ze sčítání lidu roku 1857 je patrné, že počet bytů v domě se nezvýšil – v jednom žil nadále Karel Krbeček s rodinou, ve druhém jeho teta Anna Wedelová (Josef a Terezie Krbečkovi již nežili), v dalších rodiny Wurthových,⁸⁸ Wettnerových a Hrubých.⁸⁹

Také Karel Krbeček prováděl v domě stavební úpravy.⁹⁰ Kromě nové úpravy výkladních skříní roku 1858, jejímž iniciátorem byl nájemník Leopold Wiener, obchodník bílým prádlem,⁹¹ podle žádosti adresované brněnskému magistrátu roku 1852 zamýšlel zbourat stávající první patro budovy směrem do dvora a postavit tam dvě patra nová. Nově postavené křídlo mělo mít: v přízemí klenutý „kvelb“, pokoj s kuchyní a dřevníkem; v prvním patře novou kuchyň pro jeden stávající byt a nově vytvořený byt s kuchyní a třemi pokoji; ve druhém jeden dvoupokojový a jeden jednopokojový byt s kuchyní. Projekt byl magistrátem odsouhlasen a schválen, ale nerealizován.⁹²

⁸⁴ Stavební práce prováděl tentýž mistr.

⁸⁵ Stavební komise magistrátu stanovila poměrně přísné podmínky k provedení těchto úprav, zejména zdůraznila stránku estetickou. Z materiálu také vyplývají menší problémy se statikou domu. AMB, fond A 1/13 Stará spisovna Politico-publica se značkou „p“, inv.č. 6427.

⁸⁶ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih – Sčítání lidu 1850, rkp. inv.č. 2798.

⁸⁷ Adresáře města Brna – *Schematismus für die königl. Hauptstadt Brünn sammt allen Vorstädten*. Verfaßt von Johann Alex. HERLTH, Vicebürgermeister. Brünn, 1853; *Allgemeines Adressenbuch und Häuserschema für die königl. Hauptstadt Brünn*. Von Johann Alex. HERLTH, Vice-Bürgermeister. Brünn, 1856; *Handels-, Gewerbe- und allgemeines Adressenbuch nebst dem Häuser-Verzeichnisse der Landeshauptstadt Brünn*. Verfasst von M. J. ZECKEL, Stadtquartiermeister. Brünn, 1862.

⁸⁸ Rodina je v domě zaznamenána k témuž roku vícekrát.

⁸⁹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih – Sčítání lidu 1857, rkp. inv.č. 2827.

⁹⁰ AMB, fond A 1/33 Město Brno – Spisovna města Brna 1833–1896, inv.č. 716 Stavební policie – žádosti o povolení stavebních úprav na budovách a dvorech v katastrální obci vnitřní město, 1851–1896; inv.č. 711 Stavební policie – nerealizované žádosti o stavební úpravy všeho druhu, 1861–1896; inv.č. 707 Stavební policie – trestní řízení pro přestupky stavebního řádu, 1850–1873; inv.č. 651 Požární policie – revize bezpečnostních opatření proti požáru v soukromých domech, 1851–1871; inv.č. 708 Stavební policie – stavební povolení pro stavby, přístavby a adaptace později demolované, 1847–1862.

⁹¹ Zásah zdůvodňoval potřebou většího osvětlení svého obchodu. Podmínky úprav byly stejné jako roku 1841. Viz výše.

⁹² Viz výše.

V letech 1867 a 1877 jsou jako spolumajitelé domu uváděni Karel Krbeček a Anna Wedelová, roku 1881 již jen Karel Krbeček.⁹³

Sčítání lidu roku 1870 nám přibližuje i vnitřní strukturu domu. Majitel s rodinou, Annou Wedelovou a čtyřmi služebníky obýval nejlepší byt v prvním patře se šesti pokoji, předpokojem a dvěma kuchyněmi. K bytu patřil ještě sklep, sklad a stáj pro dva koně.

Obchodník sukrem Zikmund Spitz obýval se svou šestičlennou rodinou, kuchařkou a dvěma vychovatelkami byt ve druhém poschodí s pěti pokoji, kuchyní a sklepem. V přízemí si pak pronajal „kvelb“ a pokoj s kuchyní. Obchodník Nathan Ehrenfest se svou čtyřčlennou rodinou a dvěma služebníky obývali byt v prvním patře se třemi pokoji, kuchyní a sklepem. V přízemí si pronajal „kvelb“, ve dvoře pak sklad k uložení zboží. František Sand se sedmičlennou rodinou obýval dvoupokojový byt s kuchyní a sklepem ve druhém patře a pronajal si i jednopatrovou budovu ve dvoře. Ferdinand Hehsig s manželkou a dvěma služebníky obýval třípokojový byt s kuchyní a sklepem v prvním patře.

Zbýlé „kvelby“ v přízemí měli pronajaty J. Seiller a firma Telczer und Wendgraf.⁹⁴ Dům měl tedy celkem 20 pokojů, 6 kuchyní a v přízemí neudaný počet „kvelbů“ a jiných místností.⁹⁵

Počátkem 80. let 19. století měl v domě svou samostatnou domácnost i poslední z rodu Krbečků, Ferdinand. Majitelem domu je uváděn v letech 1885–1911.⁹⁶

⁹³ Adresáře města Brna – *Neues Orientirungs-Schema für die Landeshauptstadt Brünn. Zugleich Brünnener Wegweiser und Fremdenführer. Verfasst über Auftrag des Gemeinderathes auf Grund der neuen Straßenbezeichnung und Häusernummerirung.* Druck und Verlag von Rudolf M. Rohrer. Brünn, 1867; *Neues Orientirungs-Schema für die Landeshauptstadt Brünn, verfasst auf Grund der neuen Straßen-Bezeichnung und Häuser-Nummerirung.* Brünn, 1877; *Allgemeiner Wohnungs-Anzeiger nebst Handels- und Gewerbe-Adressbuch für die Landeshauptstadt Brünn.* Druck und Verlag von Rudolf M. ROHRER, Brünn 1881

⁹⁴ Později Wendgraf a syn.

⁹⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih – Sčítání lidu 1870, rkp. inv.č. 2890.

⁹⁶ Adresáře města Brna – *Neues Adressbuch von Brünn 1885. Specielle Wohnungs-Anzeiger nebst Handels- und Gewerbe-Anzeiger der Landeshauptstad von Mahren.* Verlag von C. Winkler's Buchhandlung. Brünn 1885; 1890. *Adressbuch von Brünn. Schematismus und Wohnungs-Anzeiger nebst einem Verzeichniss der protokolirten Firmen der Landeshauptstadt von Mähren.* Verlag von C. Winkler's Buchhandlung. Druck von W. Burkhart's Buchdruckerei. Brünn, 1890; 1892. *Adressbuch von Brünn. Schematismus, Wohnung-Anzeiger, Verzeichniß der protokolirten Firmen und Häuserschema mit einem Plan der Stadt Brünn, Sitzplan der Stadt-Theaters und des großen Fest-Saales und Deutschen Hause.* Verlag von C. Winkler's Buchhandlung. Druck von W. Burkhart's Buchdruckerei. Brünn, 1892; 1895. *Adressbuch von Brünn und der Vororte Königsfeld, Hussowitz und Kumrowitz. Schematismus, Wohnungs-Anzeiger, Verzeichniss der protokolirten Firmen und Häuserschema mit einem Plan der Stadt Brünn, Sitzplan des Stadttheaters, des grossen Fest-Saales im Deutschen Hause und einer Umgebungskarte.* Verlag von C. Winklers Buchhandlung. Druck von Rudolf M. Rohrer. Brünn, 1894; *Wohnungs-Adressbuch von Brünn und der Vororte Königsfeld, Hussowitz und Kumrowitz, für 1896. Mit einem Plan der Stadt Brünn und einem Sitzplan des Stadttheaters.* Verlag von C. Winklers Buchhandlung. Druck von Rudolf M. Rohrer. Brünn, 1896; 1897. *Adressbuch von Brünn und den Vororten Königsfeld, Hussowitz und Kumrowitz. Behörden-Schema, Handels- und Gewerbe-Adressbuch, Wohnungs-Anzeiger, Verzeichniss der protokolirten Firmen, Häuserschema, Plan der Stadt Brünn, Sitzplan des Stadttheaters etc.* Verlag von C. Winklers Buchhandlung. Druck von Rudolf M. Rohrer. Brünn, 1897; Tamtéž, 1898; Tamtéž, 1899; Tamtéž, 1900; Tamtéž, 1901; Tamtéž, 1902; Tamtéž, 1903; *Adressbuch von Brünn mit den Vororten Königsfeld-Karthaus, Hussowitz, Kumrowitz, Sebrowitz, Julienfeld, Schimitz, Czernowitz, Ober-Gerspitz und Steinmühle. Mit einem neuesten, das ganze Stadtgebiet Brünn umfassenden Plan am Schlusse des Buches.* Druck und Verlag von Friedr. Irrgang. Brünn, Tamtéž, 1904; Tamtéž, 1905; Tamtéž, 1906; Tamtéž, 1907; Tamtéž, 1908; Tamtéž, 1909; Tamtéž, 1910; Tamtéž, 1911.

Také pokračoval v menších stavebních úpravách domu, v letech 1888, 1893 a 1896.⁹⁷

Roku 1890 bydlel se svou dcerou a synem (manželka uvedena není), Annou Frenzovou⁹⁸ a dvěma služebnými v bytě v prvním poschodí (byt měl již sedm pokojů a předpokoj).

Dále v domě žila sedmičlenná rodina Theodora a Marie Ševčíkových – v přízemí. V prvním patře pak čtyřčlenná rodina obchodníka Mosese Kohna v třípokojovém bytě s kuchyní; ve druhém patře čtyřčlenná rodina Julia Löfflera s kuchařkou v bytě se třemi pokoji, předpokojem, komorou a kuchyní a manželský pár Weberových ve dvoupokojovém bytě s kuchyní. Obchodník Isak Ignác Wendgraf byl již nejen nájemcem obchodních prostor v přízemí domu, ale spolu se čtyřčlennou rodinou, kuchařkou a vychovatelkou obýval v jeho druhém patře byt s pěti pokoji, předpokojem a kuchyní.

Zbývající prostory domu byly v pronájmu brněnskému magistrátu. Dům měl celkem 23 pokoje, šest kuchyní, sklepní a skladištní prostory, krámy a snad i kanceláře.⁹⁹

Pronájem brněnskému magistrátu se nadále rozšiřoval, proto roku 1900 zaznamenáme jen tři byty – Krbečkův byt v prvním patře měl čtyři pokoje, dva předpokoje a kuchyň, byl tedy zmenšen; byt rodiny Smutných v prvním patře měl dva pokoje a kuchyň; byt rodiny Formánkových byl jednopokojový s kuchyní. Všechny ostatní prostory byly v nájmu obchodníků a magistrátu.¹⁰⁰

Ten také dům po smrti Ferdinanda Krbečka roku 1911 odkoupil. Velkou oklikou se tedy dům znovu dostal do majetku města Brna, v němž dodnes zůstal.

V první polovině 20. století zde byla kromě kanceláří magistrátu také zřízena restaurace (Radniční sklep), která v domě zůstala až do roku 1957. Tehdy odtud odešli i poslední drobní řemeslníci a obchodníci, kterým město během první poloviny 20. století pronajímalo přízemí domu. V letech 1957–2001 město dům pronajímalo – sídlil zde Státní památkový ústav v Brně, Krajské středisko památkové péče a ochrany přírody, Památkový ústav v Brně a Státní památkový ústav v Brně.

Závěrem lze pouze konstatovat, že autorka tohoto příspěvku nepovažuje průzkum majitelů domu na Radnické 2 za uzavřený, ale naopak z něj vyplývá ještě řada nezodpovězených otázek.

⁹⁷ Viz výše.

⁹⁸ Její vztah k rodině uveden není. Narodila se 31. srpna 1855 a byla svobodná. S rodinou žila od roku 1885.

⁹⁹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih – Sčítání lidu 1890, rkp. inv.č. 2982.

¹⁰⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih – Sčítání lidu 1900, rkp. inv.č. 3029; Sčítání lidu 1910, rkp. inv.č. 3156. Podoba domu z přelomu 19. a 20. století je zachycena na dobových fotografiích.

Přehled majitelů domu Radnická 2

1347–1358	Nicolaus (Mikuláš) Stainhuser a jeho syn Henslinus Stainhuser
1360–1389	Jesco de Olomusc (Ješek z Olomouce)
1442–1444	Johann Ház
1444	Mikeš Ház
1444–1447	Paul Cromer (kramář Pavel) z Jihlavy
před 1477	Johann Ház
1477–1510	Regina Házova
asi 1510–1657	město Brno
1657–25. října 1677	Wilhelm Musik
25. října 1677–1680	Michael Puel
1680–1695	Ferdinand Murzitsky
1695–duben 1722	Hans Heinrich Neuenheimb
duben 1722–26. března 1761	Valentin Antonín Vevier rytíř von Blumenberg a Marie Rosina Vevierová rytířka von Blumenberg, roz. Neuenheimbová
26. března 1761–1761	Marie Rosina Vevierová rytířka von Blumenberg, roz. Neuenheimbová
1761–1779	Franz Xaver Schleichert z Wiesenthalu a Karel Schleichert z Wiesenthalu
1779	František Schenzl
1785	Kryštof Stobaues
1794	Adam Klos
1802–21. března 1813	Abraham Greisinger
1820, 1822	Greisingerovi dědicové
1825–1851	Josef Krbeček
(1851) 1855–1881	Karel Krbeček
1867–1877	Karel Krbeček a Anna Wedelová
(1881) 1885–3. března 1911	Ferdinand Krbeček
1911–2002	město Brno

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Oldřich Vičar. Brněnská městiště uvnitř hradeb roku 1348. Výsek.
- Příloha č. 2: Hlavní kniha lozuňků 1634–1685, strana určená záznamům o domě č. 365. Uložena v Archivu města Brna, fond A 1/3 Město Brno – Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 13.
- Příloha č. 3: H. B. Bayer – H. J. Zeiser, Obležení Brna Švédy 3. května 1645. Olej na plátně 1 560 x 3 980 mm; datován 1645. Uložen v MuMB, inv.č. 2285. Přetisk z roku 1845. Výřez.
- Příloha č. 4: Pohled na křižovatku ulic Panské a Radnické, datován 1908. Autor J. Kunzfeld. Uložen v Archivu města Brna, fond U 5 Sběrka fotografií, inv.č. IVc 14.
- Příloha č. 5: Pohled na dům Radnická 2 z Panské ulice, datován 1930. Uložen v Archivu města Brna, fond U 22 Sběrka pohlednic, inv.č. 3737.

SEZNAM BAREVNÝCH PŘÍLOH:

- Příloha č. XXIV: Plán úpravy interiéru dvorní vestavby Josefem Krbečkem, datován 1825. Uložen v Archivu města Brna, fond A 1/13 Město Brno – Spisovna Politico-publica se značkou „p“, inv.č. 6427.
- Příloha č. XXV: Plány úpravy kuchyně ve 2. patře, datovány 1829–1833. Uloženy v Archivu města Brna, fond A 1/13 Město Brno – Spisovna Politico-publica se značkou „p“, inv.č. 6427.
- Příloha č. XXVI: Plán nových obchodních výloh, datován 1888. Uložen v Archivu města Brna, fond A 1/33 Město Brno – Spisovna města Brna z let 1833–1896, inv.č. 716.
- Příloha č. XXVII: Pohled přes střechy domů Radnická 4 a 6 do dvora domu, 2001. Autor fota Martin Číhalík.
- Příloha č. XXVIII: Hlavní vstup s portálem s letopočtem MDCCVI, 2001. Autor fota Martin Číhalík.
- Příloha č. XXIX: Detail nároží s opěrákem a nikou pro sochu, 2001. Autor fota Martin Číhalík.
- Příloha č. XXX: Místnost s ornamentální výmalbou, 2001. Autor fota Martin Číhalík.
- Příloha č. XXXI: Gotická síň s žebrovou klenbou, 2001. Autor fota Martin Číhalík.

Beitrag zur Geschichte des Hauses Radnická 2

RESÜMEE

Das Haus, das heute als Radnická 2 bzw. als Neuenheimb-Haus bezeichnet wird, gehört zu den letzten, wenigen Häusern des historischen Brünns.

Es umfasst den Raum von zwei mittelalterlichen Parzellen – Radnická 2 und Panská 5 –, die in den Steuerbüchern und -registern der Stadt Brunn in das I. Stadtviertel, das sog. Brünner Viertel, eingegliedert waren. Die Bebauung dieser Straßen datiert zum Ende der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts, wobei beide Straßen zu den angesehenen Grundstücken des mittelalterlichen Brünns gehörten, die vom reichen Patriziat und von Kaufleuten bewohnt wurden. Zugleich wurden jedoch in der Straße Panská, deren Benennung während der Jahrhunderte eine komplizierte Entwicklung durchmachte, als „Gewelbe“ bezeichnete, ebenerdige Läden und Werkstätten häufig an Handwerker vermietet.

Das Haus wurde wahrscheinlich um 1347 von *Nicolaus Stainhuser* erbaut, dessen Familie das Haus bis 1358 besaß (es wäre möglich, dass Stainhusers Nachname von dem Bau des sicherlich schon damals steinernen Hauses abgeleitet wurde). In den Jahren 1360–1389 folgte *Jesco de Olomucz*, Ješek von Olmütz, vereidigter Brünner Stadtrat und Kaufmann, der seinerzeit zu den einflussreichsten und wohlhabendsten Persönlichkeiten der Stadt gehörte.

Die Größe der verbundenen Parzellen wird zum Jahre 1365 auf 430 m² geschätzt. Ihr Preis wurde auf 20 Pfund festgelegt, aber der Wert des Hauses veränderte sich in diesen Jahren ständig. Ende des 14. Jahrhunderts wurden nicht viele Untermieter oder Handwerker als Pächter angeführt.

Ihre Zahl stieg erst in einer der „berühmtesten“ Zeiten des Hauses an, als es im 15. Jahrhundert von der sehr reichen und politisch und wirtschaftlich einflussreichen Familie *Ház* (von Černovice) besessen wurde. In Brunn und seiner Umgebung gehörte ihr ein umfangreiches Vermögen, ihre Mitglieder waren vereidigte Stadträte und griffen auch in die zeitgenössische gesamt-mährische Politik ein. Als erster Hausbesitzer wurde 1442 *Johann Háž* angeführt, es folgt eine komplizierte Erbfolge innerhalb der Familie; der letzte erwähnte Besitzer war die Witwe *Regina Hážová* im Jahre 1510. Aus dieser Zeit gibt es leider keine nähere Beschreibung des Hauses.

Danach kam das Haus der Stadt Brunn zu, die dort bis 1600 eine Stadttaverne mit Sondergenehmigung für Wein- und Bierausschank aus außerstädtischen Quellen betrieb. Zu dieser Zeit wurden u.a. auch „Gewelbe“ und städtische Deposita vermietet. An der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert kam es zur endgültigen Vereinigung beider Parzellen, die während des ganzen 16. Jahrhunderts als „*area Haczy*“ usw. bezeichnet wurden.

Ab 1657 wechselten die Hausbesitzer in schneller Folge – es handelte sich um reiche Zuzügler, um Kaufleute, die mit dem Hauskauf zugleich die Aufnahme zum Brünnener Stadtbürgerrecht beantragten. Der bedeutendste war der fromme Großhändler *Hans Heinrich Neuenheimb*, in den Jahren 1706–1714 und 1717 Bürgermeister der Stadt Brünn. Er ließ das Gebäude 1706 in die heutige Barockform umbauen. Das Haus bezahlte eine Steuer auf vier Schornsteine (bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts), sein Zustand wurde auch in den 40er Jahren des 18. Jahrhunderts als gut bezeichnet, als es im Besitz des Schwiegersohns von Neuenheimb, des Stadtphysikus und Wundarztes *Valentin Anton Vevier Ritter von Blumenberg*, war. Damals wurde das Haus mit 8000 Gulden veranschlagt. Auch V.A. Vevier griff in die architektonische Gestaltung des Hauses beträchtlich ein.

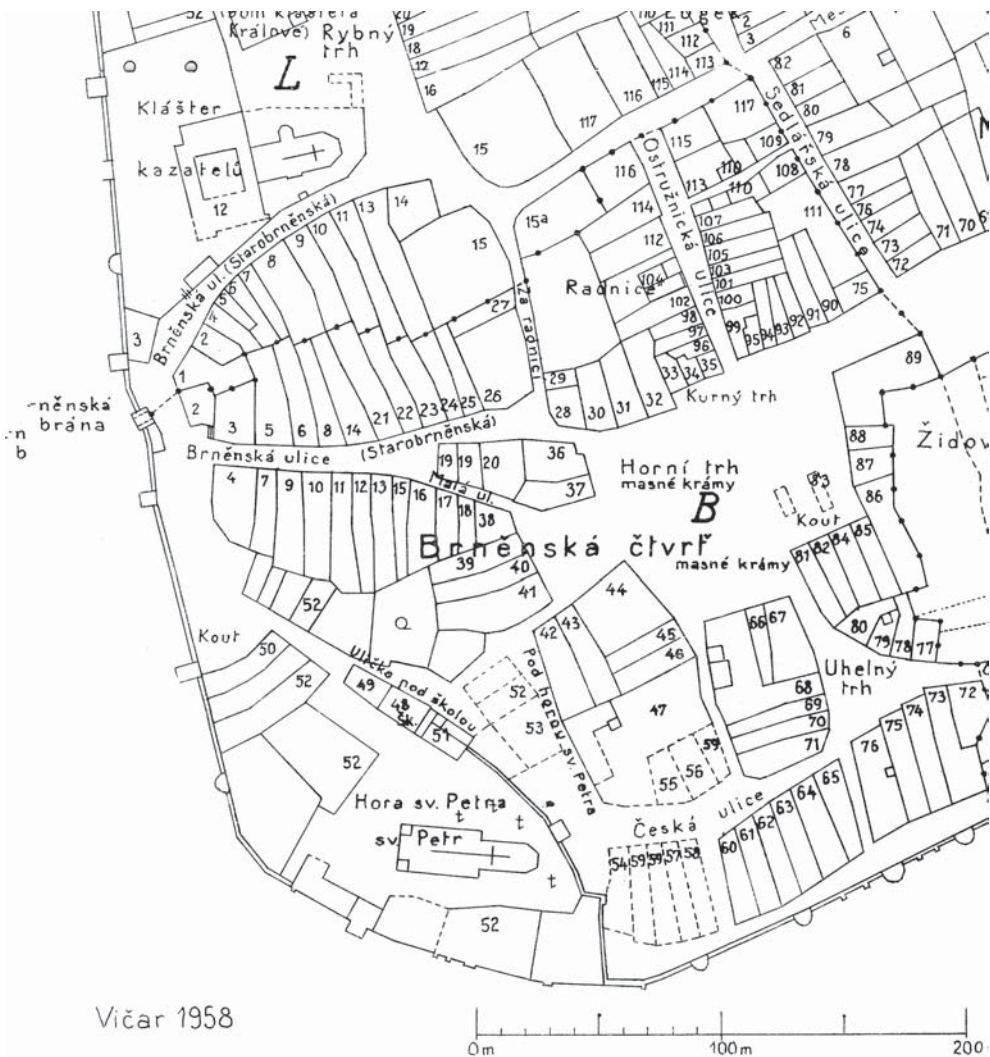
Nach dem Tod seiner Witwe *Marie Rosina* folgte eine Reihe kurzzeitiger Besitzer mit vielen Untermietern. Das Haus wurde von wichtigen Kaufleuten oder traditionell von Stadtphysikern bewohnt und Lagerräume im Haus wurden außerstädtischen Firmen vermietet (z.B. der Nürnberger Handelsfirma *Herzogenrath und Greisinger*, wobei der Kaufmann *Abraham Greisinger* in den Jahren 1802–1813 auch Besitzer des Hauses war).

Das Haus wurde, wie die ganze Brünnener Innenstadt, mehrmals nummeriert – zuerst mit der Konskriptionsnummer 216, in den Jahren 1806–1867 trug es die Konskriptionsnummer 365, später bekam es noch die Orientierungsstraßennummer Radnická 2/(Panská 5)

Spätestens 1825 wurde die Familie des Stadtphysikus Josef Krbeček (von Kunštát) Eigentümer. In ihrem Besitz machte das Haus eine schrittweise Umwandlung zum Mietshaus durch – notwendige Baumaßnahmen eingeschlossen – und blieb bis 1911 in den Händen der Familie. Vor allem die Innenräume und der Innenhof wurden baulich geändert, das Ziel waren natürlich die Vergrößerung der vermietbaren Fläche und außerdem beispielsweise Schaufenster für die „Gewelbe“. Allmählich mietete der ständig wachsende Magistrat der Stadt Brünn einen immer größeren Teil des Hauses an, um das Haus 1911, nach dem Tod des letzten Familienmitglieds Ferdinand Krbeček, von den Hinterbliebenen abzukaufen.

Das Haus ist nach wie vor im Besitz der Stadt, obwohl es seit den 50er Jahren des 20. Jahrhunderts nicht mehr von der Stadt benutzt und dem Staatlichen Denkmalinstitut in Brünn als Büroraum vermietet wurde.

Abschließend kann man feststellen, dass die Verfasserin die Untersuchung der Eigentümer des Hauses Radnická 2 nicht für abgeschlossen hält, da sich noch viele unbeantwortete Fragen ergeben.

Příloha č. 1: Oldřich Vičar. Brněnská městiště uvnitř hradeb roku 1348. Výsek.

Příloha č. 3; H. B. Bayer – H. J. Zeiser, Obložení Brna Švédy 3. května 1645.

Příloha č. 4: Pohled na křižovatku ulic Panské a Radnické, datován 1908.

Příloha č. 5: Pohled na dům Radnická 2 z Panské ulice, datován 1930.

PRÁVNÍ PAMÁTKY VE SBÍRCE RUKOPISŮ A. B. MITROVSKÉHO V ARCHIVU MĚSTA BRNA

Nevelká (398 pořadových čísel), ale hodnotná rukopisná sbírka význačného státního úředníka, v letech 1815–1827 gubernátora Moravy a od roku 1830 nejvyššího kancléře A. B. Mitrovského (* 1770 – † 1842), se stala spolu s jeho tisky součástí fondů Archivu města Brna roku 1901 zásluhou moravského zemského archiváře B. Bretholze, který zprostředkoval koupi knihovny od průmyslníků bratří Kleinů.¹ Bretholz sbírku rukopisů před její akvizicí studoval a upozornil konkrétně na zvlášť cenné kodexy.² Inventarizace a pozdější katalogizace sbírky (v článku uvádíme rukopisy pod jejich signaturou a pořadovým číslem Soupisu) ukázaly, že právo a historie jsou obory v ní nejvíce zastoupené a prezentované nejceněnějšími kodexy i texty. Zaměření na tyto discipliny, zvláště pak na právo, je ostatně u osobnosti, jakou byl její vlastník, zcela přirozené.

Náš článek *Moravští historiografové v Mitrovského sbírce rukopisů v Archivu města Brna*³ se zabýval historickými pracemi zastoupenými v této podle roku akvizice nejmladší rukopisné sbírce Archivu města Brna, tato studie věnuje pozornost oboru práva se zvláštním zřetelem k právním památkám moravským.

Prvním zachovaným, jakkoli neoficiálním a ve své době netištěným manuálem moravského zemského práva, z něhož čerpaly i komise redigující zemská zřízení a který byl pozdějšími kopisty doplňován a upravován, je *Knihla Tovačovská*, „naše nejrozšířenější česká památka vůbec.“⁴ Je to souhrn moravského zvykového práva, který pořídil v 80. letech 15. století na žádost moravského kléru a šlechty (srov. incipit *Knihy*: „*K žádosti vaší, důstojný pane a pane Tase, biskupe olomúcký...*“) moravský zemský hejtman pan Ctibor Tovačovský z Cimburka (* 1437 – † 1494). I když *Knihla* nebyla tištěna – také proto, že ji brzy „antikvovalo“ tištěné zřízení zemské, pro Moravu první v roce 1535, byla po celé 16. století opisována, a přestože docházelo k masivním ztrátám kopií, zachovalo se mnoho exemplářů, což je důkazem jejího významu.

¹ Souhrnnou informaci o sbírce podává recentně úvod k jejímu katalogu: Irena ZACHOVÁ – Stanislav PETR, *Soupis sbírky rukopisů Antonína Bedřicha Mitrovského v Archivu města Brna*, Praha – Brno 1999, Studie o rukopisech (dále StR), Monographia 4, s. 7–17.

² Srov. jeho referát ve výroční zprávě brněnského starosty A. von Wiesera za rok 1901: August Ritter WIESER, *Gemeindeverwaltung und Gemeindestatistik der Landeshauptstadt Brünn*, Brünn 1903. 33. Hauptstück. Städtische historische Sammlungen, s. 437–438.

³ I. ZACHOVÁ, *Moravští historiografové v Mitrovského sbírce rukopisů v Archivu města Brna*. In: Brno v minulosti a dnes 15, 2001, s. 171–189.

⁴ František ČÁDA, *Knihla Tovačovská*, StR 6, 1967, s. 41.

V Mitrovského době byla tato památka známá pouze v rukopisné podobě, poprvé byla vydána až roku 1858. Jejím editorem byl K. J. Demuth.⁵ Demuth sice registruje 14 exemplářů opisů *Knihy*, ale jeho edice vychází z jediného rukopisu, tzv. deskového (dnes Moravský zemský archiv v Brně, fond G 10, Sbíрка rukopisů Zemského archivu, č. 172), který pokládal proto, že býval uložen u moravských zemských desek v Brně, za nejkvalitnější. Roku 1863 reagoval na Demuthovu edici H. Jireček, který objevil v olomoucké Studijní knihovně dosud neznámý manuskript *Knihy* (dnes Olomouc, Státní vědecká knihovna, rukopis M I 170), podal jeho rozbor a porovnal jeho text se zněním „deskového“ rukopisu.⁶

Roku 1868, poté co připravil půdu objemnou studií *Knihy Tovačovská*,⁷ vydává na rozdíl od Demutha již kriticky *Knihu Tovačovskou* V. Brandl.⁸ Brandl už měl k dispozici 18 rukopisů a mohl se opřít o Jirečka, ale nepokusil se rukopisy utřídit a za základ vzal Jirečkův olomoucký text.

Knihou Tovačovskou se tedy badatelé začali soustavně zabývat až téměř 400 let po jejím vzniku, a na Brandlovo úsilí na tomto poli navázal opět až po sto letech F. Čáda, který roku 1967 podal rozbor Demuthovy i Brandlovy edice, zhodnocení deskového i olomouckého rukopisu i Jirečkova přínosu.⁹ Roku 1968 vydává významnou soupisovou práci o *Knize*,¹⁰ která je východiskem veškerého bádání o ní, poněvadž přináší shrnutí nejdůležitějších článků *Knihy*, pro něž jsou charakteristické rubriky a incipity, a schéma *Knihy*, které umožňuje zařadit zkoumané rukopisy k typu brněnskému, olomouckému, resp. smíšenému. Tato práce zaznamenává už 65 exemplářů opisů, ovšem, jak Čáda správně předpokládal, není to počet definitivní. Konečně roku 1970 vydal Čáda třetí velkou studii, završující jeho práci na této právní památce a podávající jeho závěry ohledně původní textové podoby *Knihy*, jak vzešla z pera pana Tovačovského.¹¹

Při soupisových pracích kupodivu Čádově pozornosti unikly všechny opisy *Knihy*, které jsou uloženy v Archivu města Brna. Ve Sbířce rukopisů je kodex č. 117 z 1. poloviny 17. století, který přináší znění blízké olomouckému typu, a č. 7316 – německý výtah z *Knihy Tovačovské* rovněž ze 17. století, který inklinuje ke skupině brněnské.¹² V Mitrovského rukopisech je *Knihy Tovačovská* zastoupena třemi exemplá-

⁵ Karel Josef DEMUTH, *Knihy Tovačovská aneb Pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova, zemského hejtmána markrabství Moravského, sepsání obyčejů, řádů, zvyklostí starodávných a práv markrabství Moravského*, Brno 1858.

⁶ Hermenegild JIREČEK, *Příspěvky k literárnímu rozboru památníku práva slovanského v Čechách a na Moravě. Knihy Tovačovská*. In: *Časopis Českého muzea* (dále ČČM) 37, 1863, s. 227–239.

⁷ Vincenc BRANDL, *Knihy Tovačovská*. In: ČČM 41, 1867, s. 342–364, a ČČM 42, 1868, s. 76–95.

⁸ V. BRANDL, *Knihy Tovačovská aneb Pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova Paměť obyčejů, řádů, zvyklostí starodávných a řízení práva zemského v Markrabství moravském*, Brno 1868.

⁹ F. ČÁDA, *Knihy Tovačovská*. In: StR 6, 1967, s. 1–52.

¹⁰ Týž, *Knihy Tovačovská – její rukopisy*. In: StR 7, 1968, s. 77–192.

¹¹ Týž, *Knihy Tovačovská – základy jejího textu*, StR 9, 1970, s. 1–56.

¹² Srov. I. ZACHOVÁ, *Knihy Tovačovská ve Sbířce rukopisů Archivu města Brna. (Doplňky k soupisu rukopisů Knihy Tovačovské II.)* In: StR 24, 1985, s. 149–154.

ři, ponecháme-li stranou novodobý opis jejího začátku (sg. A 1.5e, č. 10), pořízený patrně podle rukopisu sg. A 145 (č. 220).¹³ Rukopis sg. A 145 (č. 220) pochází z konce 17. století, jeho titul *Knihy Tovačovská* s podpisem a vročením 1827 doplnil sám Mitrovský, patrně na základě posudku pro něj vypracovaného a spolu s opisem začátku v češtině i v německém překladu vloženého v kodexu. Kodex byl zřejmě hojně užíván, jak dokládá rubrikace a nejrůznější glosy rukou kopisty. Rukopis patří k méně frekventované skupině brněnské, je textově blízký deskovému rukopisu a vykazuje rysy příbuzné ms. 17 Čádova soupisu.¹⁴ Vzdor tomu, že je relativně recentní, je důležitý proto, že byl svědomitě opsán z kvalitní předlohy blízké originálu, nevynechává starší články, ani neřadí přímo do textu nové.

Z 2. poloviny 17. století pochází rukopis sg. A 154 (č. 229) se supralibros Maximiliána Oldřicha Kounice a Rittberga (* 1679 – † 1746); vychází rovněž z předlohy brněnské skupiny, doplňky a opravy však ukazují na předlohu olomouckou.¹⁵ I tento rukopis může být svou „konzervativností“, tj. prezencí starších článků a absencí nových přímo v textu, přínosem pro textovou kritiku.

Nejcennějším rukopisem *Knihy Tovačovské* je rukopis sg. A 165 (č. 240), jeden z nejstarších registrovaných opisů *Knihy* vůbec. Kolofonem (na fol. 100r) je datován do roku 1512, vznikl tedy relativně krátce po smrti pana Tovačovského. Už Bretholz si byl vědom hodnoty tohoto kodexu.¹⁶ Exemplář byl, jak dosvědčují různé glosy apod., užíván v kanceláři, ve dvacátých a třicátých letech 16. století byl zřejmě podle zápisů na fol. 100v a 101r v soukromých rukou. Pro jeho hodnotu nemluví jen doba vzniku, ale i skutečnost, že přináší pouze vlastní text *Knihy Tovačovské* a Vladislavův majestát (jediný dodatek k ní). O kvalitě opisu svědčí i grafické vyznačení kvantitativy vokálů, jaké musela mít předloha. Patří k četněji zastoupenému olomouckému typu, některé rysy, například dokonalejší český překlad moravských zemských privilegií, která patrně původní *Knihy Tovačovská* přinášela jen v latinském originálu, jej však spojují s typem brněnským.¹⁷ Jakkoli pro chystanou brněnskou novou edici *Knihy Tovačovské*¹⁸ zůstanou brněnský deskový a olomoucký rukopis východiskem, je tento Mitrovského rukopis cenný tím, že je oproti olomouckému, v němž chybí původní ff. XLIX až LXII (mezi dnešními ff. 48 a 49), kompletní, takže jeho text může splovat pasáže na ztracených foliích olomouckého.

V brněnském Moravském zemském archivu jsou ostatně další rukopisy *Knihy Tovačovské*, které Čádův soupis nezahrnul, a to v bývalé Cerroniho sbírce, dnes fondu

¹³ Táž, *Rukopisy Knihy Tovačovské v Mitrovského sbírce v Archivu města Brna. (Doplňky k soupisu rukopisů Knihy Tovačovské I.)* In: StR 21, 1982, s. 164.

¹⁴ Srov. I. ZACHOVÁ, *Doplňky I...*, s. 164–165.

¹⁵ Srov. tamtéž, s. 165–166.

¹⁶ Srov. Bertold BRETHOLZ, *Johannes von Gelnhausen. Kritisch-historische Studie mit zwei Anhängen.* In: Zeitschrift des Deutschen Vereins für Geschichte Mährens und Schlesiens (dále ZDVfGMS) 7, 1903, s. 1, pozn. 2.

¹⁷ Srov. I. ZACHOVÁ, *Doplňky I...*, s. 166–168.

¹⁸ Tento obtížný úkol na sebe vzal pracovník brněnské pobočky Historického ústavu Akademie věd České republiky Dalibor Janiš.

G 12, rukopis II č. 326 – kvalitní, kompletní, opsaný z dobré předlohy, olomoucký typ, srovnatelný s rukopisem Archivu města Brna č. 117,¹⁹ a ve Sbírce rukopisů Archivu, dnes fondu G 10, rukopis č. 1332, sice neúplný, ale cenný, protože patří k méně zastoupené brněnské skupině, byl pořízen podle dobré předlohy a je velmi blízký deskovému rukopisu.²⁰ Soupisové práce odhalily ostatně i další rukopisy Knihy, které čekají na zpracování.²¹

Obsahově příbuzná Knize Tovačovské, podle D. Janiše její „nejvýraznější přepracování“,²² je *Knihla Drnovská*, příručka moravského zemského práva z pera pana Ctibora Drnovského z Drnovic († 1543), asi o půl století mladší než *Knihla Tovačovská*. Ani *Knihla Drnovská* nebyla ve své době tištěna a byla doplňována a upravována. Editor *Knihy Tovačovské* (podle olomouckého rukopisu) V. Brandl vydal v roce 1868 na základě dvou rukopisů i *Knihu Drnovskou*,²³ a o sto let později se jí, stejně jako *Knihou Tovačovskou*, zabývá F. Čáda, který o ní publikuje studii se soupisem jejích dosud známých opisů.²⁴

V Mitrovského rukopisech je tato památka zastoupena čtyřikrát: rukopis sg. A 167 (č. 242), který má na hřbetě tištěný zavádějící titul *Knihla Tovačovská*, pochází z počátku 17. století a byl majetkem kanovníka Jana Václava Xaveria z Freienfelsu, jehož supralibros i exlibris nese. Je nekompletní – chybí mu začátek a textově jde o pozdní redakci *Knihy*. Pozdní úplný opis *Knihy Drnovské* je rukopis sg. A 157 (č. 232) z roku 1626, podle supralibros patřil merkantilistovi Janu Kryštofovi Bořkovi (* 1664 – † 1729). Na rozdíl od rukopisů *Knihy Tovačovské* v Archivu města Brna tento „Bořkův nebo Mitrovských“ rukopis Čádovi neunikl.²⁵

V kodexu sg. A 133 (č. 208) z počátku 17. století najdeme na ff. 359r–471r články z *Knihy Drnovské* a půhony a nálezy ze 16. století. V materiálu, který shromáždil historik D. J. I. Hoffer (* 1696 – † 1747) pro sepsání velkých dějin Moravy a který přešel do Mitrovského knihovny jako rukopis sg. A 195. I. 11 (č. 283), je na pp. 1–37 *Extract aus des Herrn Tiburtii von Dirnowitz über die Beschaffenheith deren mährischen Rechten, Freyheiten...zusammengeschrieben...Pamatken-oder Gedächtnus-Bü-*

¹⁹ I. ZACHOVÁ, *Nepovšimnutý rukopis Knihy Tovačovské v Cerroniho sbírce v SOA Brno. (Doplňky k soupisu rukopisů Knihy Tovačovské III.)* In: StR 25, 1986, s. 93–100.

²⁰ Táž, *Nepovšimnutý rukopis Knihy Tovačovské ve fondu G 10 – sbírce rukopisů SOA Brno. (Doplňky k soupisu rukopisů Knihy Tovačovské IV.)* In: StR 26, 1987–1988, s. 99–103.

²¹ Srov. *Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001. Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. In: StR, Monographia 7, s. 83, č. 88, iluminovaný rukopis z roku 1611 v Severočeském muzeu v Liberci, a s. 168, č. 171, rukopis z 2. poloviny 16. století v Městském muzeu ve Strážnici.

²² Dalibor JANIŠ, *Ústavní základy moravského zemského práva na počátku novověku*. In: Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619). In: Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 7.–8. prosince 2000 v Praze. Uspoř. Karel MALÝ a Jaroslav PÁNEK, red. přípr. Dalibor JANIŠ, Praha 2001, s. 117.

²³ V. BRANDL, *Knihla Drnovská*, Brno 1868.

²⁴ F. ČÁDA, *Knihla Drnovská*. In: StR 11, 1972, s. 5–40.

²⁵ Srov. tamtéž, s. 35, pozn. 3, ms. 4.

chern, Hofferův autograf výtahu z Knihy Drnovské v německém překladu s latinskými orientačními margináliemi.

Významným právním dokumentem byla sněmovní usnesení, označovaná jako zřízení. (První ucelené pro Moravu vyšlo roku 1535 v Lulči.)²⁶ Mitrovského úřední i soukromý zájem o tyto památky dokládá množství opisů i tisků těchto děl v jeho sbírce. Sg. A 132 (č. 207) je opis Štěrbova německého překladu čtvrtého ZZ–Č, Práv a zřízení zemských království Českého léta 1564,²⁷ který sice vznikl v roce 1566, ale poprvé jej tiskem vydal ve Frankfurtu nad Mohanem Johannes Spiess až roku 1604. Rukopis má titul *Buech der verdeutschen Landesordnung* a chybí v něm německý výtah z českých kronik, který je součástí Spiessova frankfurtského tisku. Sg. A 34 (č. 108) je opis tisku *Landes-Ordnung des Marggraffthumbs Mähren...auf das neue im Druckh gegeben im Jahre MDCIII*,²⁸ tedy poslední předbělohorské redakce Zřízení, z roku 1661, sg. A 138 (č. 213) je totéž, ale scházejí rejstříky, a sg. A 248 (č. 372) je rovněž opis Zřízení z roku 1604, jako sg. A 34 s rejstříky.

Ve sbírce je v konvolutu sg. A 134 (č. 209) jako první svázán tisk *Císaře římského...Ferdinanda II. etc. Obnovené právo a zřízení zemské dědičného Království českého 1627*,²⁹ sg. A 44 (č. 118) je opis českého překladu německého originálu *ZZ Císaře...Ferdinanda Druhého Obnovené zřízení zemské dědičného marghrabství Moravského 1628*³⁰ s rejstříkem; kodex patřil podle vlastnického záznamu na fol. 1r klášterní knihovně v Nové Říši. Znění tohoto kodexu se liší od znění Jirečkovy edice. Originální německý text Obnoveného zřízení zemského se ve sbírce zachoval pod sg. A 130 (č. 205): *...Ferdinandi II. Verneuerte Landesordnung deroselben Erbmarginthumb Mähren 1628*.³¹

Obnoveného zřízení zemského v Čechách i na Moravě se týká známý právní spis Fr. Ferd. de Serponte et Bregaziis, juristy působícího v 2. polovině 17. století – *Promptuarium, das ist ein leichter Einfund in die verneuerte böhmische und mährische Landesordnung*, vydaný roku 1678.³² V tištěné podobě se v Mitrovského sbírce zachoval v konvolutu sg. A 160 (č. 235); má 930 pp., za každým listem tisku je vevázán nepotištěný list s rukopisnými dodatky a odkazy na další dobové právní prameny. Kodex má supralibros již zmíněného merkantilisty J. K. Bořka a byl pro Mitrovského zakoupen roku 1838 (srov. pag. II), jakkoli Mitrovský vlastnil patrně již od roku 1834 dnešní sg. A 252 (č. 376), opis tohoto tisku, který byl původně součástí Cerroniho

²⁶ *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století II*, č. 17.475. Nová edice viz F. ČÁDA (ed.), *Zemské zřízení moravské z roku 1535 spolu s tiskem z roku 1562 nově vydaným*, Praha 1937.

²⁷ *Knihopis II*, č. 14.317 a č. 4671; Čeněk ZÍBRT, *Bibliografie české historie II*, č. 666.

²⁸ *Knihopis II*, č. 17.478; Č. ZÍBRT, *Bibliografie II*, č. 788.

²⁹ Č. ZÍBRT, *Bibliografie V*, č. 10.338; novější edice H. JIREČEK, *Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království Českého*, Praha 1888.

³⁰ Nově vydal H. JIREČEK, *Obnovené zřízení zemské markhrabství moravského*, Brno 1890; týž in: CIB V 3, s. III–IX, 1–483.

³¹ Č. ZÍBRT, *Bibliografie IV*, č. 10.428.

³² Č. ZÍBRT, *Bibliografie II*, č. 714.

knihovny, a v Mitrovského sbírce tisků je *Promptuarium* zastoupeno dokonce dvakrát (sg. 194 a 1269). Kancléř patrně pokládal rukopisné doplňky k tisku za tak podstatné, že neváhal své knižní fondy rozmnožit o další exemplář *Promptuaria*.

Ve sbírce se zachovaly i opisy zemských zřízení pro další země: sg. A 153 (č. 228) je *Zřízení zemské staré margkrabství moravského, které za...povolením...Leopolda Prvního...od stavův Knížetství opavského popraveno...1672*; text je zapsán na cca 140 ff., obnáší 195 artikulů, má rejstřík a vykazuje stopy srovnávání s předlohou, která měla 219 ff. Text patrně nebyl publikován. Sg. A 250 (č. 374) je opis německého překladu zemského zřízení pro knížectví Opolsko-ratibořské. Jeho český originál vydal Ferdinand I. roku 1562.³³ Sg. A 205 (č. 329) z poloviny 18. století přináší na 7 ff. opis části (s. 169–175) krakovského tisku F. Caesaria *Des polnischen Reichs dritter Verfass.*

Do oboru zemského práva spadají také jednotlivá snesení moravských i českých zemských sněmů, jejichž opisy se v Mitrovského sbírce vyskytují v hojném počtu: sg. A 192 (č. 267) přináší ve třech obsáhlých fasciklech opisy snesení moravských zemských sněmů z let 1348–1528 a 1540–1580; část zahrnující léta 1529–1539 chybí. Text snesení je český, latinský nebo německý, materiál je přehledně uspořádán a na jeho opisech, revizi atd. se podílel A. Boček, s nímž byl Mitrovský v kontaktu. Rukopis sg. A 195.II.3 (č. 296) jsou *Sněmu brněnského zápis roku 1421, 17. Nov., a roku 1437, 19. Febr.*, oba opisy zajímavé především proto, že je pořídil F. Palacký (první ze soudobé ověřené kopie třeboňského archivu, druhý z originálu jindřichohradecského archivu; je připojen Palackého nedatovaný list Mitrovskému). Sg. A 195.I.1.c (č. 272) z počátku 19. století obsahuje mimojiné zhruba chronologicky řazená snesení moravských zemských sněmů z let 1497–1780.

Rukopis sg. A 139 (č. 214) o 4 objemných svazcích patřil původně J. N. Hausperskému z Fanálu (*1736–†1791), pak jej získal J. P. Cerroni. Ten jej v závěti odkázal Mitrovskému. Rukopis obsahuje snesení moravských zemských sněmů z let 1518–1681, z toho poslední svazek, zahrnující léta 1580–1681, ve výběru. Sg. A 148 (č. 223) s titulem *Sammlung von Verhandlungen der mährischen Stände* je neuspořádaná téměř třísetfoliová sbírka z konce 17. století, která přináší mimojiné snesení moravských sněmů od roku 1544. Rukopis sg. A 151 (č. 226), třístapadesátifoliový kodex z konce 16. století, obsahuje snesení moravských zemských sněmů z let 1547–1570 a kancléři jej poslal A. Boček v roce 1839, zřejmě na Mitrovského žádost. Rukopis sg. A 166 (č. 241) přináší snesení moravských zemských sněmů z let 1570–1577; snesení revidoval roku 1839 Boček s upozorněním, která z nich jsou v Mitrovského knihovně (srov. poznámku Mitrovského na obalu).

Rukopis sg. A 195.II.2 (č. 295) je Cerroniho autograf *Landesburggraf*, obsahující mimojiné snesení brněnského zemského sněmu z roku 1583, doslovný německý

³³ Č. ZÍBRT, *Bibliografie II*, č. 800.

překlad příslušné pasáže z Kodexu Doubravického (Brno MZA, fond G 11, č. 930). Sg. A 206 (č. 330) je opis tisku *Snesení všech čtyř pánův stavův Margkrabství moravského při sněmu v Brně 1685/1686*,³⁴ sg. A 168 (č. 243) je opis tisku *Schluss der... vier Ständen des Marggraffthumbs Mähren* brněnského sněmu 1687/1688,³⁵ chronologicky na ni navazuje sg. A 207 (č. 331), opis stejnojmenného tisku Snesení sněmu v Brně 1688/1689,³⁶ sg. A 169 (č. 244) je totéž pro rok 1689/1690,³⁷ sg. A 214 (č. 338) je *Schluss* při sněmu v Brně 1692/1693.³⁸

Méně je zastoupen materiál týkající se českých zemských sněmů: rukopis sg. A 33 (č. 107) přináší jako druhý text na ca 230 ff. přehled českých sněmů a jejich snesení od prvního roku 722 do roku 1606 s popisem příchodu praotce Čecha do Čech roku 644 s abecedním věcným rejstříkem (u mladších jde o opisy tisků), sg. A 77 (č. 152) je impozantní více než čtrnáctisetstránkový *Vejtah z sněmův Království českého od roku 722 až do roku 1600*, inspirovaný prací *Vejtah sněmův a sjezdův 644–1561* V. Dyruxe z Brucku a Rottenbergu z roku 1688. Rukopis sg. A 243 (č. 367) přináší na prvních 385 ff. ve výběru *Epitome comitorum* Karla Josefa Kitlitzze (* 1689 – † 1753);³⁹ Kitlitzovo dílo zůstalo v rukopise a náš kodex obsahuje pouze kapitoly 1–4 (v pořadí 1, 2, 4, 3) a kapitoly 14–16. Kodex neuvádí ani autora, ani název, který zní *Epitome comitorum oder Substantialer Inhalt derer in...Boheimb...722 bis...1743...gehaltenen Landtagsschlüssen*. Rukopis sg. A 245 (č. 369) obsahuje jako text (k) 45. kapitolu Kitlitzova díla, nazvanou *Judenschafft*.

Rukopis sg. A 197 (č. 321) s vlastnickým záznamem Mitrovského z roku 1808 se týká Sedmihradska; je to koncept poznámek k článkům zemského sněmu v Kluži roku 1791, potvrzeným roku 1792 Františkem II.

Do oboru zemského práva spadají také sborníky půhonů a nálezů. F. Čáda se zabýval i tímto druhem právních památek v soupisové studii z roku 1958,⁴⁰ v níž provedl jejich typologizaci podle chronologického, věcného, smíšeného atd. třídění jejich materiálu. V Mitrovského sbírce je rukopis sg. A 133 (č. 208) z počátku 17. století, v němž jsou na prvních ca 370 ff. *Puohonové a nálezy na dávné a starožitné držení a užívání* s předeslaným rejstříkem, typ Cc Čádova třídění⁴¹ s věcným řazením nálezů a půhonů, a na dalších ca 110 ff. kromě článků z Knihy Drnovské půhony a nálezy

³⁴ *Knihopis II*, č. 689.

³⁵ Václav PUMPRLA, *Soupis starých tisků Státní vědecké knihovny v Olomouci*, Olomouc 1974 –, č. 282.

³⁶ Vladislav DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků. Staré tisky do r. 1800*, Brno 1978, č. 1689/2 – německý překlad; český originál *Knihopis II*, č. 692.

³⁷ V. DOKOUPIL, *Soupis...*, č. 1690/2.

³⁸ V. DOKOUPIL, *Soupis...*, č. 1693/2 – německý překlad, český originál *Knihopis II*, č. 696.

³⁹ O díle H. JIREČEK, *Právníký život v Čechách a na Moravě*, Praha – Brno 1903, s. 436, č. 346. Obsah díla viz *Kurze Biographie Karl Joseph Kitlitzens, Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen XI*, Leipzig – Prag 1793, Miscellen, s. 28–29.

⁴⁰ F. ČÁDA, *Sborníky moravských půhonů a nálezů*. In: Sborník akademiku Václavu Vojtíškovu k 75. narozeninám pracovníci Archivu ČSAV, Praha 1958, s. 35–57.

⁴¹ Tamtéž, s. 53.

ze 16. století. V kodexu jsou vloženy několikastránkové opisy pasáží sborníku s německým překladem. Rukopis sg. A 152 (č. 227) ze 16. století o ca 220 ff., se supralibros Samuela Radešínského z Radešovic z roku 1593 a vlastnickým záznamem Bojakovských z roku 1805 (pro zajímavost: i s mylným pozdním titulem *Kniha Tovačovská na předním přidešti*), jsou *Půhony, na kteréž se nálezy panské staly od léta Páně 1519 až do léta 1531, a sou zapsány v registřích zemských pod literou E–H*. Půhony jsou řazeny chronologicky a patří k typu A Čádova třídění.⁴²

Sg. A 195.II.21 (č. 316) přináší v sešitech na ca 145 ff. smíšený moravský právní sborník s chronologickým i věcným řazením nálezů a opisy půhonů a nálezů z brněnských knih s udáním folií, na nichž jsou tam zapsány. Právní texty se týkají let 1406–1613. Sg. A 195.II.20 (č. 315), nesoucí titul *Rechtssprüche, Erinnerungen usw. der mährischen Landtage aus den Jahren 1583–1608*, je německý výběrový překlad textů předchozího sborníku, který v roce 1815 pořídil translátor Moravsko-slezského zemského gubernia T. Fritschay.

V Mitrovského sbírce se dochovalo i množství opisů císařských deklaratorií a rejstříků k nim: sg. A 122 (č. 197) o třech svazcích v celkovém rozsahu téměř 1890 ff. je *Index seu Extractus alphabeticus deren kayserlichen Declaratorien, Novellen, Pragmaticen, Rescripten etc. der böhmischen Landesordnung, Landtagsschlüssen, Stadt- und allgemein kayserlichen Rechte*. Většina deklaratorií pochází ze 17. století, mladší zahrnují 20. léta 18. století. Sg. A 136 (č. 211) z první poloviny 18. století o 570 pp., kodex původně patřící Karlu Bedřichu Zollernovi, je úplný německý *Index declaratoriarum* - abecední věcný a jmenný rejstřík císařských deklaratorií pro Moravu z 2. poloviny 17. a z počátku 18. století s chybějícím začátkem (hesla *Abbt – Ziggeiner*), velmi příbuzný rukopis sg. A 131 (č. 206), kodex z počátku 18. století, nesoucí exlibris exjezuity prof. K. J. Hanzelyho (*1744–†1806), s nímž byl Mitrovský ve styku, přináší na 255 ff. *Extractus declaratoriarum in Moravia* s chybějícím začátkem (hesla *Aggratiatio – Zwod*), text (d) rukopisu sg. A 134 (č. 209) je opis tisku *Ferdinanda III. na Obnovené zřízení zemské Království českého publikované královské declaratoriae MDCXL*,⁴³ *Extractus succinctus ex iure provinciali Bohemico et novellis declaratoriis* je padesátifoliový text (b) rukopisu sg. A 236 (č. 360), uspořádaný podle oborů zemského práva a zahrnující nařízení ze 17. a 18. století, text (c) téhož rukopisu jsou *Notata ad novellas declaratorias Ferdinandi Tertii*, text (d) tohoto manuskriptu jsou ca čtyřicetifoliové *Annotationes seu Extractus ex iure municipali Rudolphi Secundi de anno 1579*, uspořádané stejně jako text (b), na vložených listech je mimojiné soupis novel pro Moravu 1641–1745, dvousvazková sg. A 121 (č. 196) obsahuje v prvním (rukopisném) svazku *Kayserliche Declaratorien* 1690–1706, v druhém (konvolutu rukopisných textů a tisků) totéž z let 1718–1728; první svazek má ca 850 ff., druhý přes 800 ff. Sg. A 134 (č. 209) zařazuje jako text (e) zhruba

⁴² Tamtéž, s. 41–44.

⁴³ Č. ZÍBRT, *Bibliografie V*, č. 15.015 an.

dvacetifoliové výpisy z novel, deklaratorií a instrukcí Ferdinanda III. Druhou položkou konvolutu sg. A 160 (č. 235), který uvádíme v pasáži o *Promptuariu*, je *Codex Leopoldinus*, pražský tisk K. F. Arnolta z roku 1701 – svod císařských deklaratorií a reskriptů od roku 1600, pořízený J. J. Weingartenem.⁴⁴

Českého, moravského a slezského zemského práva se týká původně jedenácti-svazkové (sv. 2 dnes chybí) objemné dílo, uložené ve sbírce jako sg. A 2.1–11 (č. 91). Jeho původcem a prvním majitelem (srov. jeho exlibris) je G. E. Wrabetz (jak se sám píše), ve dvacátých letech 18. století sekretář Kláštera Hradisko. Jsou to *Rechte von...Ferdinando II. et III., Leopoldo I., Josepho I. et Carolo VI. ...hergeflossen, bestehende in...novellis, declaratoriis, edictis, constitutionibus, rescriptis so in Böhemib, Mähren und Schlesien ergangen...(mit) Verzeichnus aller...Declaratorien und Rescripten secundum seriem mensium et annorum*. Svazky jsou jednotně strukturovány, každý obsahuje Práva, Soupis deklaratorií a reskriptů v chronologickém řazení a abecední věcný rejstřík. Mitrovský se podle záznamu na pag. I sv. 8 a na pag. I sv. 11 dílem zabýval a užíval je pro svou práci.

Wrabetz pořídil k tomuto rozsahem gigantickému dílu i třísvazkový abecední rejstřík – sg. A 123 (č. 198): *Alphabeticum materiarum rerumque, welch sich befinden in denen...kayserlichen Novellen, Declaratorien, Rescripten undt Resolutionen*. Uvádějí se mezní roky 1144 až 1735, dílo má celkem 1258 ff. a všechny tři svazky nesou Wrabetzovo exlibris z roku 1729.

Jen Moravy se týká obsahově příbuzné čtyřsvazkové dílo sg. A 96 (č. 171) o téměř 1 500 ff. z konce 18. století *Alte Generalien für Mähren*. Dílo není důsledně chronologicky uspořádáno – první a čtvrtý svazek neřadí opisy deklaratorií a reskriptů v časovém sledu. Materiály zahrnují 17. a 18. století, svazky 2 a 3 léta 1791–1795, a každý svazek je opatřen abecedním věcným rejstříkem.

Ve sbírce najdeme i množství patentů: celé říše se týká sg. A 226 (č. 350), konvolut rukopisů a tisků s titulem *Sammlung diverser Patente*, obsahující zhruba chronologicky řazené císařské patenty a instrukce z let 1604–1732, sg. A 221 (č. 345), opět konvolut rukopisů a tisků – chronologicky řazené reskripty Marie Terezie z let 1758–1762, přičemž chybí leden až 1. polovina srpna 1758, a sg. A 237 (č. 361), *Patentebuch pro anno 1782–1783*, opisy patentů Josefa II., pořízené ve Smolkově a v Opavě.

K Moravskému živnostenskému a manufakturnímu úřadu se vztahuje konvolut rukopisů a tisků sg. A 247 (č. 371), *Extractus deren an das...Landes Gewerb- und Manufacturenamt in...Mähren...1751–1763 ergangenen Patenten, Rescripten, Declaratorien und Circular-Verordnungen*, obsahově i formálně úpravou na něj navazuje konvolut sg. A 244 (č. 368), *Extractus deren an den...consensum commercialem in...Mähren...1763–1769 ergangenen...Patentem, Rescripten, Declaratorien und Circularverordnungen*, doplněný rejstříkem.

⁴⁴ Č. ZÍBRT, *Bibliografie II*, č. 709.

Sg. A 118 (č. 193) je abecední věcný rejstřík (hesla *Amt – Zeugnis*) patentů pro Slezsko s odkazem na číslo patentu a bez časových údajů, sg. A 126 (č. 201) o 5 svazcích je slezský *Patentbuch über alle...k. k. kreysamtliche Verordnungen* z let 1783–1787 a sg. A 246 (č. 370) je opis robotního patentu pro vévodství Slezské, vydaného Marií Terezií ve Vídni 6. 7. 1770, původně součást knihovny Karla Bedřicha Zollerna (podobně jako sg. A 136 – č. 211), s Mitrovského přípisem z roku 1813.

Jako vysoký státní úředník si Mitrovský opatřil (ve Vídni roku 1815, srov. fol. 1r) i sg. A 239 (č. 363) – stodesetifoliovou *Instruction und Ordnung für unsere königliche böheimbische Hofkanzley de a. 1719* s referáty z roku 1724 a 1728.⁴⁵ Jako sg. A 242 (č. 366) ve sbírce figuruje opis...*Ferdinandi Tertii...dero...königlichen Appellationscollegio neuertheilten Instruction*, dané v Linci 26. 11. 1644.⁴⁶

Úroveň pražských univerzitních přednášek z českého státního práva na sklonku 18. století ilustruje sg. A 21 (č. 95), kodex o 90 ff., autograf Josefa Bretfelda⁴⁷ *Böhmisches Staatsrecht, vorgetragen von Joseph Veith, J.U.D. anno 1797*.

Uherského práva se týká sg. A 116 (č. 191), sedmdesátifoliový kodex *Principia iuris Hungarici praeliminaria* z poloviny 18. století, opatřený předmluvou a rozdělený do pěti hlav: 1. *De iure publico* (16 titulů), 2. *De iure personarum* (5 titulů), 3. *De iure rerum* (9 titulů), 4. *De actionibus* (5 titulů), 5. *Forma et ordo processualis*, a sg. A 119 (č. 194), pětadevadesátifoliová příručka uherského civilního práva procesního *Annotationes e iure regni Hungariae*, rovněž z poloviny až konce 18. století. Jako sg. A 112 (č. 187) ve sbírce figuruje německá příručka slezského práva procesního z poloviny 18. století, na níž se patrně písařsky podílel E. B. Mitrovský (* 1706–† 1774) z uherské větve Mitrovských (srov. pag. 1 s Mitrovského přípiskem z roku 1809), *Praxis Silesitica*, o ca 470 popsaných paginách. Součástí rukopisu je množství formulářů a nekompletní a vložený kompletní rejstřík.

Dolního Rakouska se týká sg. A 149 (č. 224) s Mitrovského záznamem z roku 1837 (pag. V), nákladný asi 360stránkový kodex z počátku 20. let 19. století, rukopis netištěné práce právníka F. Heintla (* 1769–† 1839), předané v roce 1819 korunnému princí Ferdinandovi, *Die Rechte, Vorzüge und Privilegien des Landes und der Landesstände in dem Erzherzogthume Österreich unter der Enns*. Těže země se týká i *Sammlung der k. k. landesfürstlichen Gesetze und Verordnungen in publico-ecclesiasticis von den Jahren 1801, 1802 und 1803*, sg. A 98 (č. 173) z roku 1804, 160 stránkový dvanáctý díl velké sbírky, kterou sestavil kancelista dolnorakouské vlády Joseph Klar, a sg. A 109 (č. 184), *Normalien in Konvictssachen vom 20. 3. 1802 bis 28. 5. 1803*, které shromáždil sekretář dolnorakouské vlády F. X. Peuntinger. Nařízení jsou řazena abecedně, s odkazy na příslušné datum a číslo. Tento drobný

⁴⁵ Thomas FELLNER – Heinrich KRETSCHMAYR (ed.), *Die österreichische Zentralverwaltung I.*, s. 301–346, č. 49.

⁴⁶ Johann Ferdinand SCHMIDT (ed.), *Monographie des k. k. Böhmischen Appellations-Gerichtes*, Prag 1850, s. 53–85, 4. VI–VII.

⁴⁷ Bretfeld je možná totožný s autorem, kterého uvádí Christian d'ELVERT, *Historische Literatur-Geschichte von Mähren und Österreichisch-Schlesien*, Brünn 1850, s. 238, a Č. ZÍBRT, *Bibliografie II.*, č. 839.

kodeks o 14 ff. pochází z roku 1803. Jenom dolnorakouského soudnictví se týká sg. A 84 (č. 159) – *Ferdinandi des Dritten Neue peinliche Landtgerichtsordnung in Oesterreich unter der Enns*, tedy nový řád dolnorakouského hrdelního soudu, daný 30. 12. 1656 ve Vídni. Je dvoudílný, na ca 335 pp. obsahuje 100 článků a rejstřík. Tisk nebyl zjištěn.

V Mitrovského sbírce jsou zastoupeny i památky městského práva – na prvním místě je třeba jmenovat anepigrafický *Liber iudicialis civitatis Brunensis*, jeden ze tří středověkých kodexů této sbírky, datovatelný podle filigránů do let 1440–1450, sg. A 155 (č. 230). Na fol. 1r poznamenal v roce 1562 Samuel Stehlík z Lipky, jeho tehdejší majitel, že „tyto právní knihy“ půjčuje purkmistrovi a radě města Hradiště a pro případ smrti jim je daruje, aby zůstávaly na radnici. Dalším majitelem byl podle exlibris Josef Vratislav Monse (*1733–†1793), který se rukopisem detailně zabýval a srovnal jeho text, rubriky, řazení článků atd. s edicí z originálu.⁴⁸ Jeho zjištění najdeme na lístku přilepeném k fol. 4v, kam roku 1836 připsal Mitrovský, že jde o Monseho ruku.

Originál této brněnské právní knihy, jejíž recentní edici pořídil M. Flodr,⁴⁹ je rovněž uložen v Archivu města Brna, ve sbírce jeho rukopisů jako č. 2. Mitrovského kodeks je rozdělen na dvě části, v první části najdeme rejstřík k sentencím čili „výpovědím brněnských kmetů“ a sentence pro různé lokality žádající v Brně právní pomoc (incipit *Rustici de Schibnitz*), následují brněnská městská privilegia a *iura originalia* – nejstarší svod brněnského městského práva z počátku 14. století, druhá část sestává z rejstříku a pokračování sentencí.⁵⁰ Sled článků je jiný než u originálu. Kodeks podchycuje recentní práce U.-D. Oppitze z roku 1990.⁵¹

Rukopis sg. A 156 (č. 231) ze 17. století o 132 ff., dříve součást kounicovské knihovny (srov. záznam na fol. 1r), je opis první poloviny českého překladu výše uvedené právní knihy podle znění rukopisu č. 2 sbírky Archivu města Brna s incipitem *Léta Páně 1343. Sedláci z Šibnic*. (Druhá polovina se nezachovala, o její existenci vypovídá záznam na líci zadní předsádky, který ovšem text označuje za Knihu Tovačovskou.) První český překlad vznikl patrně už ke konci 15. století.⁵² I tento kodeks je uveden v Oppitzově práci.⁵³ Již zmíněný rukopis sg. A 148 (č. 223) přináší mj. i neuspořádanou snůšku opisů privilegií moravských měst.

⁴⁸ Monse je autorem disertace *Über die ältesten Municipalrechte der königlichen Stadt Brünn und dessen Bezirks. Nach einem Codex aus dem vierzehnten Jahrhundert*, vydané v úplnosti v Olomouci 1788. Text této právní knihy přináší norimberská inkunábule (G. Stuchs) ca z roku 1498, registrovaná v *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* pod č. 5578.

⁴⁹ Miroslav FLODR, *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století*. I – Úvod a edice, Brno 1990; II – Komentář, Brno 1992; III – Rejstříky a přehledy, Brno 1993.

⁵⁰ Sentence I jsou ve Flodrově edici od s. 149, sentence 2 od s. 167, privilegia s. 396–422, nejstarší práva s. 442–449. ⁵¹ Ulrich–Dieter OPPITZ, *Deutsche Rechtsbücher des Mittelalters*, Bd. 2, Beschreibung der Handschriften, Köln – Wien, s. 427, č. 312.

⁵² V. DOKOUPIL, *Počátky brněnského knihtisku. Prvotisky*, Brno 1974, s. 102, norimberská inkunábule ca z r. 1498. Český text odpovídá článkům 1–440 a rubrice článku 441 Flodrovy edice, s. 149–294 latinského originálu.

⁵³ U.-D. OPPITZ, *Deutsche Rechtsbücher...*, č. 313.

Významnou právní památkou jsou Práva městská Království českého, jejichž původcem je právník a kancléř Starého Města pražského Pavel Kristián z Koldína (* 1530–† 1589). Dílo vzniklo roku 1579, bylo přijato sněmem a potvrzeno králem a v 17. století se stalo základem pro sjednocení českého městského práva. Koncem sedmdesátých let 20. století se touto památkou systematicky zabýval historik a archivář F. Hoffmann,⁵⁴ který pořídil i soupis známých rukopisů různých redakcí Práv. V Mitrovského sbírce najdeme jako sg. A 72 (č. 147) opis české redakce (bez uvedení autora) *Klíč do práv Království (!) českého* z přelomu 17. a 18. století o 80 ff. (vlastní text na ff. 1r–41v, rejstříky na ff. 42r–78v). Hoffmannova typologizace řadí tuto kopii k typu H a rukopis figuruje v jeho práci jako č. 61.⁵⁵

Jako sg. A 251 (č. 375) je v Mitrovského sbírce uložen i německý překlad Koldínových Práv, opět bez uvedení autora: *Die Prägische Stadt (!) Rechten*, opis z 18. století o 160 pp. Hoffmann zachycuje tento rukopis jako č. 147⁵⁶ a řadí ho k typu O svého soupisu – suma a úpravy podle lipských tisků 1607–1614.

K oboru městské právo patří i již uvedený rukopis sg. A 122 (č. 197), abecední rejstřík k císařským deklaratorním českých městských práv ze 17. a počátku 18. století.

Pro úplnost zaznamenejme k městskému právu i text (c) sg. A 245 (č. 369) – opis vídeňské instrukce Ferdinanda III. ze 27.8.1650 *Instructi aneb Artykulové Nového Města pražského* – a text (d) téhož rukopisu – Kutná Hora žádá roku 1612 ústy 12 českých pánů Matyáše II. o pomoc.

K městským právům jihlavským najdeme materiál v sg. A 195.II.9a (č. 303), drobných miscellaneích k dějinám a kultuře města Jihlavy, k městským právům olomouckým – privilegiím a jejich konfirmacím – v sg. A 193 (č. 268), rozsáhlé sbírce olomoucensí.

Sg. A 1.17.3 (č. 70) jsou asi třicetifoliové výpisy k brněnskému městskému právu, panovnickým privilegiím, dekretům pro Brno atd., časově zahrnující 12. století až konec 30. let 17. století, sg. A 1.13.11 (č. 42) je 14foliový sešit *Abschrift der königlichen Stadt Brünn Privilegia* – chronologicky neřazená regesta brněnských privilegií z let 1243–1693, zpečetěný roku 1697 v Brně a ověřený v roce 1698 ve Vídni. Součástí sg. A 1.13 (č. 31), Hofferových brunensí a religios, je mimojiné i brněnský městský řád ze 17. století o 34 bodech.

Vydatným zdrojem materiálů k městskému právu (na Moravě) jsou tzv. hofferiána – sg. A 1 22–26 (č. 84–88), abecedně podle jednotlivých lokalit uspořádaný sběr k moravským městům, jehož původcem je D. J. I. Hoffer, kterému města svůj materiál na jeho žádost zasílala v letech 1727–1730.

Dosáhlo-li městské právo Koldínovou kodifikací vrcholu recepce římského práva,⁵⁷ poznamenejme v tomto kontextu, že římské právo je v Mitrovského sbírce za-

⁵⁴ František HOFFMANN, *Rozšíření Koldínových Práv městských v českých, německých a latinských podobách*. In: StR 18, 1979, s. 49–112.

⁵⁵ Tamtéž, s. 79; příbuzná jsou i č. 53 a 54.

⁵⁶ Tamtéž, s. 97.

⁵⁷ Karel MALÝ, *Právní kultura v českém stavovském státě*. In: Vladislavské zřízení zemské..., s. 61.

stoupeno dvěma kodexy. Sg. A 79 (č. 154) z 18. století o asi 400 pp. je buď zápis přednášek nebo výtah z Justiniánových Institucí s titulem *Methodica traditio Institutionum imperialium...Iustiniani*. Knihy 1, 2 a 4 obsahují plný počet titulů, zatímco kniha 3 přináší pouze tituly 14–30. Jde o silně krácenou verzi znění originálu. Sg. A 82 (č. 157) o čtyřech svazcích a téměř 1 000 ff., rovněž z 18. století, je opis Institucí v původním latinském znění. Svazky respektují rozčlenění Institucí do 4 knih, nechybí *Praefatio* ani *Prooemium*.

Horního (i městského) práva se týká jeden ze tří středověkých kodexů sbírky, známý rukopis sg. A 265 (č. 389), figurující v odborné literatuře pod siglou K. Kodex pochází z Jihlavy, odkud jej získal pro právě založené (roku 1818) Františkovo muzeum v Brně Vilém Mitrovský. A. B. Mitrovský si kodex z muzea vypůjčil, na uctivé upomínky o vrácení nereagoval – a kodex se tak stal součástí jeho sbírky. Rukopis pochází z počátku 15. století, je pergamenový, má 194 ff., autorsky i písarsky se na něm podíleli Jan z Gelnhausenu a Jan z Višňové a je to nákladný iluminovaný kodex. V originále se v něm dochoval německý překlad horního zákoníku Václava II.,⁵⁸ jehož autorem je Jan z Gelnhausenu, k němu do kodexu přepsal z jihlavského kodexu B⁵⁹ horní nálezy jihlavské⁶⁰ a z kodexu B byl převzat i poslední text, nálezy jihlavského městského soudu z let 1409–1419.⁶¹ Nálezy městského soudu a rejstřík ke všem třem textům pořídil jihlavský městský písař Jan z Višňové.

O kodexu psal brzy po získání Mitrovského sbírky pro město B. Bretholz,⁶² koncem padesátých let minulého století se k Janovi z Gelnhausenu vrací J. Dřímál.⁶³ Z hlediska výzdoby je kodexu věnována pozornost v publikaci o moravské knižní malbě.⁶⁴ Jihlavské právo a dílo Jana z Gelnhausenu s přísnou akribií zkoumá F. Hoffmann ve dvou významných pracích, knize⁶⁵ a studii,⁶⁶ a kodex K zmiňuje také v recentně vydaném Soupisu rukopisů SOA v Jihlavě.⁶⁷

Lenní právo je v Mitrovského sbírce zastoupeno sg. A 146 (č. 221), dvacetifoliovým textem z konce 17. století, původně patřícím zmíněnému prof. Hanzelymu: *Lehenrechtspraxis des fürstlichen bischöflichen hohen Stiefts Ollmütz*. Spisek odkazuje na ustanovení z let 1529–1628. Sg. A 127 (č. 202) je kodex z konce 18. století,

⁵⁸ Adolf ZYCHA (ed.), *Das böhmische Bergrecht des Mittelalters auf Grundlage des Bergrechts von Iglau II*, Berlin 1900, s. 40–297 (latinsky a německy), B. BRETHOLZ, *Johannes von Gelnhausen...*, s. 205–281.

⁵⁹ O něm F. HOFFMANN, *Soupis rukopisů Státního oblastního archivu v Jihlavě*, Jihlava 2001, s. 5–8, č. 1.

⁶⁰ A. ZYCHA (ed.), *Das böhmische Bergrecht...*, s. 298–500.

⁶¹ B. BRETHOLZ (ed.), *Johannes von Gelnhausen...*, s. 35–73.

⁶² Tamtéž, zvlášť s. 10–16.

⁶³ Jaroslav DRÍMAL, *Brněnské městské knihy, právo a listiny za písaře Jana z Gelnhausenu*. In: Sborník archivních prací 8, 1958, č. 1, s. 109–129.

⁶⁴ Antonín FRIEDL – J. DRÍMAL – Václav BURIAN, *Moravská knižní malba XI. až XVI. století*, Brno 1955, s. 27–28, č. 35.

⁶⁵ F. HOFFMANN, *Jihlavské právo*, Havlíčkův Brod 1959.

⁶⁶ Týž, *K dílu Jana z Gelnhausenu a jeho pokračovatelů v Jihlavě*. In: StR 11, 1972, s. 67–81.

⁶⁷ Týž, *Soupis rukopisů...*, s. 5–16, č. 1–3, kodexy B, A, C.

jehož necelých 80 popsaných folií přináší opis císařského rozhodnutí ve věci olomouckých arcibiskupských statků.

Pod poddansko-vrchnostenské právo spadá sg. A 218 (č. 342), drobný urbář lokality Feistritz (v Korutanech?) z roku 1546.

Církevní právo reprezentují v Mitrovského sbírce větší práce brněnského kanovníka Karla von Tauber (*1741–†1814), který od roku 1779 působil jako biskupský generální vikář a oficiál brněnského biskupství. Rukopis sg. A 1.15/2 (č. 62) je zhruba stostránkový koncept jeho díla *Behandlungen über Gegenstände des geistlichen Rechts*, rukopis sg. A 58 (č. 133) obsahuje na pp. 127–309 čistopis tohoto zřejmě netištěného spisu, Tauberův autograf z roku 1796; spisek zahrnuje šestnáct pojednání (předměty: tonzura až biskupské volby). Tentýž rukopis přináší ve své první části opis vídeňského Kurzböckova tisku (1782) Tauberovy práce *Abhandlung von der hierarchischen Gewalt der heiligen allgemeinen Kirche*.

Rukopis sg. A 195.I.11 (č. 283), již zmíněný Hofferův autograf, jehož součástí je i výtah z Knihy Drnovské, zařazuje (na pp. 41–51) Hofferovu kompilaci starších moravik, například Paprockého *Specula Moraviae*, *Von dem geistlichen Recht undt wie es von alters in Mähren mit der Geistlichkeit gehalten worden*, která pojednává i o olomouckých biskupech. (V tomtéž hofferiánu je i opis listiny salcburského arcibiskupa Dietmara z roku 900, v němž si stěžuje Janu IX. na vysoký počet hierarchů u Slovanů – CDB I, s. 29–33, č. 30).

Již zmíněnou sg. A 98 (č. 173), 12. díl sbírky zákonů a nařízení 1801–1803 pro Dolní Rakousko, uvádíme na tomto místě znovu, protože zákony řeší *publico-ecclesiastica*. Bylo by zajímavé zjistit, jak se tento fragment do Mitrovského sbírky dostal – není vyloučeno, že si hrabě tento díl z určitého důvodu vypůjčil a už nevrátil, jak učinil i s jinými nesrovnatelně cennějšími kodexy.⁶⁸

Pro úplnost uvedme k církevnímu právu i text (b) rukopisu sg. A 195.I.15 (č. 288), německou instrukci probošta Vitoly moravským kněžím z roku 1777, a text (b) kodexu sg. A 245 (č. 369), nařízení krále Bedřicha Pruského z 21. 6. 1753 k testamentům řádových duchovních, opis z novin.⁶⁹

Ve sbírce je několika exemplářů zastoupena i běžná anonymní příručka procesního práva pro Čechy, Moravu i Slezsko *Manuductio ad praxim iuridicam* s incipitem *Parum est ius nosse*, která byla několikrát vydána tiskem.⁷⁰ Její text, v některých exemplářích s nadpisem *Specialia ad superiores instantias spectantia*, přináší sg. A 32 (č. 106) na pp. 1–189 s názvem *Deo ter optimo et maximo auspice. Manuductio ad praxim tam apud superiores quam inferiores instantias, tradita a partu virgineo a. 1711*, sg. A 147 (č. 222) z 18. století obsahuje na ff. 4r–82r její krácenou verzi o 26 titulech, sg. A 161 (č. 236), rukopis o 402 pp. z poloviny 18. století s titulem

⁶⁸ Sg. A 101 (č. 176) z 15. století, sg. A 265 (č. 389) z počátku 15. století.

⁶⁹ *Regenspurger Zeitungen* 34, 1753, s. 674 A.

⁷⁰ Č. ZÍBRT, *Bibliografie II*, č. 722, německá verze tamtéž, č. 713.

Generalia et specialia tam superioris quam inferioris instantiae cum anaxis pro omni actione formulis secundum utriusque instantiae modum procedendi, má tento text na pp. 54–200 v podobném znění jako sg. A 32. (Na pag. 54 jsou uvedeny sigly J. J. W. původce opisu z roku 1739 – jde možná o pozdějšího vydavatele J. J. Weingartena.) Rukopis sg. A 236 (č. 360), vzniklý ve 40. až 60. letech 18. století, na němž se písařsky podíleli otec a syn Řeháčkové,⁷¹ přináší na ff. 1r–81r opět *Manuductio* s odkazy na právní dokumenty ze šedesátých let 18. století.

Text s incipitem *Der Process ist nichts anderes*, někde nadepsaný *Specialia ad inferiores instantias spectantia*, přináší opět sg. A 32 na pp. 194–344 (s incipitem *Was der Process seye und was considerable conditiones derselbe habe. Der Process ist nichts anderes...*) a sg. A 161 na pp. 201–376, ale textově shodná je jen první polovina. První část (bez názvu) je v rukopisu sg. A 161 rozdělena do osmi hlav, druhá část, s názvem *Von unterschiedlichen Formalien und Notulen allerhandt Rechtacten und Actitäten*, do tří hlav.

Německý text nadepsaný *Generalia tam ad superiores quam inferiores instantias spectantia* o 24 hlavách a s incipitem *Prologus. Praxis in iure ist nichts anderes als Application des iuris in genere ad factum in specie* má (na pp. 3–52) jen rukopis sg. A 161. Na pp. 379–396 má tento rukopis rejstřík k celému dílu.

Z počátku 18. století pochází sg. A 19 (č. 93), obsáhlá (536 ff.) příručka civilního práva procesního *Caputiv(!) de actionibus in foro usitatis necnon specialitatibus actionum de iure Bohemico*, rozdělená do 5 oddílů: 1. *De actionibus realibus ex dominio*, 2. *De actionibus iure haereditario resultantibus*, 3. *De actionibus personalibus ex contractibus nominatis*, 4. *Dtto...innominatis*, 5. *De actionibus personalibus ex delicto...procedentibus*. Text je proložen formuláři. V rukopisu sg. A 236 (č. 360) najdeme na volně vložených listech stručné pojednání *Von denen Gerichts-Processen ins Gemein* z 2. poloviny 18. století.

Charakter právních dokumentů má i diplomatický materiál, jehož v Mitrovského sbírce najdeme velké množství. *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* začal vycházet v roce 1836 (kancléř zemřel roku 1842), CDB, CIM i CIB až po Mitrovského smrti, byly tedy opisy, respektive originály listin v jeho době cennými písemnostmi. Sg. A 195.I.16 (č. 289) je soubor opisů 18 listin českých panovníků a šlechticů z let 1360–1443, text (c) sg. A 195.I.11 (č. 283) již zmíněný opis stížnosti arcibiskupa Dietmara, sg. A 195.II.1 (č. 294) je soubor originálních listin a opisů z let 1601–1683 týkajících se soukromoprávních jednání a smluv před moravským zemským soudem v Brně, sg. A 195.II.7 (č. 300) jsou Horkého opisy 7 listin z neurčeného fondu s německými registry a diplomatickými popisy převážně (č. 1–5) se vztahem k moravskému markraběti Joštovi (1375–1411), sg. A 195.II.22 (č. 317)

⁷¹ Syn Ferdinand Heřman Řeháček, mistr svobodných umění, je i autorem díla *Utilis ac brevis in linguam Bohemicam introductio seu Grammatica Bohemica* z r. 1750. Jeho autograf je uložen v Mitrovského sbírce pod sg. A 23 (č. 97).

je totéž – Horkého opisy listin 1–5 v pečlivějším provedení; opisy diplomatického materiálu najdeme i v sg. A 195.II.23 (č. 318) – nedatovaný list Vladislava II. brněnským měšťanům, listina Ferdinanda I. pro brněnské bosáky z 31. 1. 1561 (totéž v sg. A 1.14 k – č. 60), sg. A 211 (č. 335) obsahuje registry 25 písemností (zavětí, vkladů, smluv atd.) k rodu Valdštejnů 1520–1598, sg. A 259 (č. 383) je originální listina z 28. 8. 1640, jíž se vysvětluje přenechání statků v Dolním Rakousku, hofferiánům sg. A 266 (č. 390) je originální listina, jíž se 3. 10. 1481 městu Hradci nad Moravicí uděluje znakové privilegium a další práva, sg. A 267 (č. 391) je originální listina potvrzující 26. 1. 1475 svobody pro sobotínského rychtáře, sg. A 268 (č. 392) je originální dlužní úpis Rožmberků z 25. 4. 1457, sg. A 269 (č. 393) originální listina z 18. 4. 1687, přiznávající příjemci příslušnost do města Znojma. Nová akvizice z roku 1973 jsou sg. A 271–274 (č. 395–398), originální listiny z let 1816–1848, týkající se úřední kariéry druhorozeného kancléřova syna Josefa (* 1802–† 1875).

Sg. A 195.I.8 (č. 280), sg. A 195.I.12 (č. 284) a sg. A 195.II.4 (č. 297) jsou prosté opisy závěti moravského markraběte Jana z 26. 3. 1371 v Brně,⁷² sg. A 195.II.5 (č. 298) je prostý opis listiny krále Ludvíka z 12. 9. 1523, jíž oznamuje, že nemá v úmyslu inkorporovat Opavské knížectví k markrabství Moravskému, sg. A 179 (č. 254) je opis rukopisu dnešní vídeňské ÖNB 3464, pořízený v roce 1831 pro Mitrovského; text obsahuje zápis Viléma z Hradešína z roku 1562 – obnovení práv zapsaných v pohořelých deskách zemských Ferdinandem I., a soupisy šlechticů předsedajících českému královskému soudu koncem 14. a počátkem 15. století, sg. A 162 (č. 237) je kodex se supralibros a exlibris Františka Oldřicha Kinského (* 1639–† 1699), obsahující opis Majestátu Ferdinanda III., jímž se Starému Městu pražskému udělují 20. 4. 1649 v Prešpurku různá privilegia;⁷³ k městskému právu se vztahují i dva další texty tohoto kodexu, německá Instrukce pro královská a poddanská města v Království českém, vydaná Ferdinandem III. 2. 3. 1651 v Praze, a její česká verze.⁷⁴

Sg. A 140 (č. 215) je zhruba třisetfoliový kodex obsahující opisy císařských a královských listin a nařízení pro České království z let 1310–1696, privilegia pro Židy v Českém království, udělená Ferdinandem II. 12. 2. 1623 v Řezně, instrukce Ferdinanda III. z 13. 6. 1648 pro místodržící atd., sg. A 33 (č. 107) přináší jako první text soupis privilegií zemských pro české země od 13. století, uspořádaných na základě sněmovního snesení z roku 1598, opisy privilegií moravských měst obsahuje již zmíněný rukopis sg. A 148 (č. 223), text (a) sg. A 229 (č. 353) jsou *Privilegia Neourbensia*, opis výpisu pořízeného 11. 5. 1671 ze zemských desek s textem konfirmace Ferdinanda III. z 13. 5. 1649 Prešpurk, potvrzující privilegia Nového Města pražského 1348–1649,⁷⁵ jako text (b) jsou zapsána *Judenprivilegia* v Království českém,

⁷² CDM 10, s. 137–142, č. 118.

⁷³ CIM I, s. 598–610, č. 327.

⁷⁴ Ed. Johann Jacob WEINGARTEN s.l.a., srov. Č. ZÍBRT, *Bibliografie V*, č. 16.581.

⁷⁵ CIM I, s. 631–643, č. 330.

opis konfirmace Karla VI. z 24. 7. 1719, potvrzující konfirmaci Josefa I. z 23. 3. 1708.⁷⁶

Českých zemských privilegií se týká text (e) sg. A 195.I.15 (č. 288), *Vejtah z registra desíti truhlic s privilegiemi zemskými*, pořízený v roce 1501 Matoušem z Chlumčan,⁷⁷ českých i moravských text (f) téže signatury – *Inventarium und summarischer Catalogus der von...Ferdinando II. ...a. 1628 confirmirten Privilegien*. Toto *Inventarium* najdeme jako samostatný kodex v Mitrovského sbírce znovu v sg. A 238 (č. 362), zde ovšem jako ověřený opis. *Inventarium* uspořádal Kryštof Lichtenstein roku 1636 a jde o chronologicky řazený soupis privilegií pro Čechy a Moravu z let 1212–1628.

Z roku 1678 pochází ověřený výpis z moravských zemských desek – Jiřík z Demničky přenechává Martinovi z Kamenného grunt se všemi právy; tento právní akt byl vložen do desek 22. 3. 1492 a součástí výpisu je překlad do němčiny.

S deskami zemskými pracoval i J. N. Hausperský. Byla jím autorsky i písarsky pořízena sg. A 1.21 (č. 83) o čtyřech celcích – výtahy z majestátních a pozemkových kvaternů 1641–1773 k moravské šlechtě, které byly patrně základnou pro koncept jeho práce o šlechtických moravských rodech (= 1 celek), a sg. A 195.I.18 (č. 291) příbuzného obsahu – výtahy z pozemkových kvaternů k pozemkovému vlastnictví na Moravě v 17. a 18. století.

Do oblasti trestního práva zemského šlechtického spadá sg. A 195.II.24 (č. 319), výtah z moravského konfiskačního protokolu z roku 1623, obsahující pouze jména a příjmení postižených: *Verzaichnus aller deren Rebellen, so bey alhie gehaltener mährischen Cridacommission in die Straff gezogen*, a sg. A 196 (č. 320), *Confiscations- oder Cridae Prothocollum des Marggrafthumb Mähren...MDCXXIII*.⁷⁸

Jako poslední uvedme opisy tří netištěných textů na pomezí práva a historie, vzniklých v souvislosti se sporem Olomouce a Brna o primát v 17. století: sg. A 1.17.4 (č. 71) – *Lapis Lydius* z olomoucké strany a dvě polemiky s ním ze strany Brna: sg. A 1.17.5 (č. 72) – *Achilles Brunensis*, a sg. A 1.17.2 (č. 69) – *Extract desjenigen...Entwurffs, warumben das...Tribunal...zu Brünn verbleiben...solle*.⁷⁹

Z podaného přehledu plyne, že Mitrovského sbírka obsahuje kromě běžně se vyskytujících právních a právnických textů i rukopisy, které si zaslouží zvláštní pozornost.

K zemskému právu zdůrazněme už kvůli skutečnosti, že se v Brně připravuje nová edice *Knihy Tovačovské*, první významné příručky moravského zemského práva, a že velký znalec této právní památky prof. Čáda nezachytil její opisy v brněnských rukopisných fondech, výskyt tří exemplářů *Knihy* v Mitrovského sbírce, z nichž je-

⁷⁶ Tamtéž, s. 693–695, č. 340.

⁷⁷ Částečná edice: *Matouše z Chlumčan předmluva na zřízení privilegií koruny a království Českého*. In: Karel Jaromír ERBEN (ed.), *Výbor z literatury české II*, Praha 1868, sl. 1099–1110.

⁷⁸ Č. ZÍBRT, *Bibliografie IV*, č. 9734. Nově vydal Jindřich SLOVÁK, *Pobělohorský konfiskační protokol moravský z r. 1623. Confiscations- oder Cridae prothocollum des Marggrafthumb Mähren von anno MDCXXIII*, Kroměříž 1920.

⁷⁹ Srov. Rudolf HURT, *Ke sporu Olomouce s Brnem o primát*. In: *Vlastivěda střední a severní Moravy II–3*, s. 71–87.

den bude pro jeho nepochybnou hodnotu nutné vzít v úvahu jako textově důležitý; zcela bez významu nejsou ani další dva. Ve sbírce je také v opisech čtyřikrát, v úplnosti ovšem jen jednou, zastoupena o půl století mladší Kniha Drnovská, která na Knihu Tovačovskou navazuje.

Sbírka přináší i opisy zemských zřízení Království českého i Moravy, jejichž znění není vždycky totožné se zněním edic, a opisy Obnoveného zřízení zemského pro Čechy i Moravu. Úvod do OZZ, *Promptuarium* F. F. de Serponte et Bregaziis, najdeme u Mitrovského čtyřikrát, jednou v rukopisné podobě jako opis tisku, jednou jako tisk s mnoha rukopisnými dodatky; dva další tištěné exempláře jsou součástí Mitrovského tisků.

Početnou složkou jsou opisy snesení moravských a v menší míře i českých zemských sněmů, z nichž upozorňujeme například na třísvazková Snesení moravských zemských sněmů 1348–1580, na *Vejtah z sněmův Království českého od roku 722 až do roku 1600* a na výběr z objemného nepublikovaného díla K. J. Kitlitze *Epitome comitiorum*, přehled snesení českých zemských sněmů 722–1743.

Hojně se vyskytují i opisy císařských deklaratorií a novel; na tomto místě jmenuji *Rechte von Ferdinando II. ...et Carolo VI. hergeflossen, bestehende in...novellis, declaratoriis...*, *so in Böhemb, Mähren und Schlesien ergangen*, která pořídil počátkem 18. století G. E. Wrabetz a doplnil abecedním rejstříkem, a obsahově i objemově příbuzné *Alte Generalien für Mähren* – deklaratorie ze 17. a 18. století.

Do oboru městského práva patří středověká brněnská právní kniha, tzv. *Liber iudicialis civitatis Brunensis*, volný opis originálu uloženého ve Sbírce rukopisů Archivu města Brna jako č. 2 a vydaného recentně M. Flodrem. Obsahuje sentence pro místa hledající v Brně právní pomoc, brněnská městská privilegia a nejstarší brněnská městská práva z počátku 14. století. Ve fondu je rovněž první polovina českého překladu této knihy – *Knihy výpovědí brněnských kmetů* (podle znění rukopisu č. 2).

Koldínova *Práva městská Království českého* chová Mitrovského sbírka ve dvou opisech – jednu jejich českou redakci a německý překlad. Tzv. hofferiána jsou pramenem k dějinám i právům moravských měst.

Horní i městské právo reprezentuje další středověký kodex, známý pod siglou K a spojený s Jihlavou a Janem z Gelnhausenu. Přináší německý překlad horního zákoníku Václava II., horní nálezy jihlavské a nálezy jihlavského městského soudu a do Mitrovského sbírky se dostal jen proto, že jej Mitrovský jako výpůjčku z Františkova muzea nikdy nevrátil.

Připomeňme i výskyt různých příruček práva procesního včetně několika opisů známé *Manuductio ad praxim iuridicam*. Z hlediska práva lze těžit i z bohatě zastoupeného diplomatického materiálu.

Podobně jako studium rukopisů oboru historie může i práce s rukopisným materiálem právní povahy, který se v Mitrovského sbírce vyskytuje nejhojněji, přinést nové poznatky.

Rechtsdenkmäler in der Handschriftensammlung von A. B. Mittrowsky im Archiv der Stadt Brünn

RESÜMEE

Der Artikel knüpft an die Arbeit „Mährische Historiographen in Mittrowskys Handschriftensammlung im Archiv der Stadt Brünn“ (BMD 15, 2001, S. 171–189) an und befasst sich mit den rechtlichen und juristischen Handschriften. Das Recht ist das in der Sammlung meistvertretene Fach, wie man bei einem hohen Staatsbeamten, der seine Bibliothek tatsächlich benutzte, voraussetzen kann.

Die Sammlung enthält drei Abschriften eines bedeutenden Handbuches des mährischen Landrechtes aus dem Ende des 15. Jahrhunderts – des „Tobitschauer Buches“ (von denen eine dank ihres Alters, der Einführung eines einzigen Nachtrags – der „Majestät Wladislaws“ – und der Qualität und Vollständigkeit für die vorzubereitende Edition des Buches wichtig sein kann) und einige Kopien des „Drnovicer Buches“ und mährische Rechtssammlungen. Einen Teil des Bestandes bilden zahlreiche Abschriften der Beschlüsse der mährischen und böhmischen Landtage samt einer Auswahl aus *Epitome comitorum* von K. J. Kitlitz, Abschriften der Landesordnungen und Erneuerter Landesordnungen für Böhmen und Mähren mit einigen Kopien des *Promptuarium* – Einleitungen, Sammlungen von Deklaratorien usw. Das Stadtrecht ist durch eine Abschrift des *Liber iudicialis civitatis Brunensis* – einer mittelalterlichen Handschrift mit einer losen Folge der Originaltexte, Nr. 2 der Handschriftensammlung des Archivs der Stadt Brünn – und der ersten Hälfte seiner Übersetzung ins Tschechische, einer Abschrift der tschechischen Redaktion und der deutschen Übersetzung von Koldíns *Práva městská Království českého* (Stadtrechte des Böhmisches Königreichs) vertreten, und für das Stadtrecht in Mähren kann man auch aus den sog. Hofferiana schöpfen. Zufällig gelang in Mittrowskys Sammlung auch ein wertvoller mittelalterlicher Kodex Iglauer Herkunft aus dem Bereich des Berg- und Stadtrechtes, der in der Fachliteratur mit K bezeichnet wird, ein Werk von Johann von Gelnhausen und Johann von Višňová. Das Prozessrecht ist durch die *Manuductio ad praxim iuridicam* in mehreren Exemplaren und durch andere Handbücher repräsentiert. Fachlich förderlich können auch Ergänzungen und Verweise in gedruckten Rechtshandbüchern sowie ergänzte Abschriften bekannter Texte sein. Einen rechtlichen Charakter hat auch das zahlreiche, in einigen Fällen originale diplomatische Material.

Wir stellen fest, dass in Mittrowskys Sammlung ähnlich wie die Historie auch das Recht durch wertvolle Materialien vertreten ist, die als Vergleichsbasis dienen und unsere Kenntnisse auf diesem Feld bereichern können.

OBCHOD S KNIHAMI A VEŘEJNOST V BRNĚ OD SKLONKU 17. DO POČÁTKU 40. LET 18. STOLETÍ

ČÁST I.

Je s podivem, jak malou pozornost věnovala česká historiografie dějinám knižního obchodu ve 2. polovině 17. a v 1. polovině 18. století. Nejinak tomu je v dějinách knihkupectví v Brně.

Vysvětlení je třeba hledat v badatelské orientaci, která se soustřeďovala k poznání národní kultury. Zatímco v 16. století si čeští knihtiskaři jako nakladatelé uchovali na knižním trhu v českých zemích významnou pozici, která vymezovala dovozu knih z ciziny jen úzký prostor, po třicetileté válce se teritorium Čech, Moravy a Slezska stalo cílem cizích, říšských knihkupců. Knižní obchod konstituující se na nových základech odsunul česky psanou knihu do oblasti lidové četby a odkázal na nabídku, která byla v rukou místních knihtiskařů, knihářů a podomních obchodníků. Došlo k oddělení regionálních distribučních sítí, zaměřených na masové rozšiřování domácích tisků, určených širokému okruhu konsumentů, v období konce 17. a počátku 18. století zejména náboženských, a tisků pro náročnou klientelu společenské elity, děl vědeckých a odborných, jež nabízel sortimentní knihkupecký obchod s mezinárodními kontakty. Úpadek jazykově české tvorby jako dosud nejvýznamnější součásti národní kultury přesunul zájem vyšších společenských vrstev na knihu jinojazyčnou a uvolnil tak prostor pro aktivitu cizích knihkupců v českých zemích.¹ Ve stále větší míře zařazovali do své nabídky literaturu v německém jazyce, jíž se obraceli k měšťanským vrstvám, hledajícím poučení k otázkám denního života hospodářského, rodinného a zdraví. Zejména však přibývalo knihkupeckým obchodem dovezených tisků náboženských.

¹ Srov. souhrnný výklad Josef VOLF, *K vývoji knihkupectví a nakladatelství v Čechách do 1848*, Praha 1930; Týž, *Přehled vývoje knihkupectví a nakladatelství v Československu do převratu*. In: Československá vlastivěda VII. Pisemnictví, Praha 1933, s. 565–580 a Zdeněk ŠIMEČEK, *Geschichte des Buchhandels in Tschechien und in der Slowakei*, Wiesbaden 2002. Z dílčích příspěvků věnovaných 2. polovině 17. a počátku 18. století J. VOLF, *Zápas mědirytců Vusína s pražskými knihkupci*. In: Časopis Národního muzea 103, 1929, Část duchovědná, s. 173–196; Týž, *Cizí knihkupci na pražských trzích v XVIII. století*. In: Topičův sborník 1922, s. 266–272. O poměrech na Moravě souhrnně Christian d'ELVERT, *Geschichte des Bücher- und Steindruckes, des Buchhandels, der Bücher-Censur und der periodischen Literatur*, Brünn 1854; dílčí statě o Brně období konce 17. a 18. století Jaroslav DŘÍMAL, *Česká kniha na moravských sněmech a soudech zemských*. In: Věda a život 7, 1941, s. 153–159; Týž, *Zemský dům v Brně*, Brno 1947, s. 49–51, 90–91, 132–135 a Z. ŠIMEČEK, *K obchodu s knihami v Brně na sklonku 17. a počátkem 18. století*. In: Pocta Janu Janákoví, Brno 2002, s. 213–220. Výsledky bádání o knižním obchodě ve střední Evropě nově zpracovali Reinhard WITTMANN, *Geschichte des deutschen Buchhandels. Ein Überblick*, München 1999, 2. vyd. a Norbert BACHLEITNER – Franz M. EYBL – Ernst FISCHER, *Geschichte des Buchhandels in Österreich*, Wiesbaden 2000, v publikacích odkazy na starší literaturu.

Do druhé skupiny příčin, které ovlivnily nezáměr o téma, lze zařadit potíže s jeho vymezením. Jde o součást problematiky, do níž se promítaly kompetence státu a církve při uplatňování nároků na kontrolu tištěného slova, ekonomické zájmy producentů a distributorů tisku a v neposlední řadě kulturní stav společnosti, ovlivňující recepci. Obchodníci s knihou nepůsobili jako složka místní cechovní organizace, podmínky jejich obchodní činnosti byly závislé na trhu, který měl mezinárodní rozměry. Souvisejí se složitou problematikou transferu kultury. Cizí obchodníci jako konkurenti domácích kupců se dostávali do středu pozornosti úřadů a cechů a byli vystaveni tlakům veřejného mínění. Ze široce profilovaného zázemí knihařů a podomních obchodníků se vymezovalo také měšťanské knihkupectví. Regulovala je legislativa a později zejména policejní nařízení. Podmínky výkonu knihkupeckého obchodu určil až knihkupecký řád vydaný v rakouských zemích v roce 1772.² Na knihkupeckou činnost dohlížely krajské a zemské úřady. Spisy, které vznikly z této činnosti, se staly základem prvních vědeckých studií o knižním obchodu na Moravě a v Brně. Čerpal z nich Christian d'Elvert v díle *Geschichte des Bücher- und Steindruckes, des Buchhandels, der Bücher-Censur und der periodischen Literatur (Brünn 1854)* při sledování sortimentního prodeje knih ve městech na Moravě a v rakouském Slezsku. Bibliografické údaje, jež získal z velké části z rukopisné pozůstalosti Jana Petra Ceroniho, poskytly svod látky, která doplňovala osobní údaje a výsledky úředních hlášení a šetření. Vzniklo tak ucelené kompendium, z něhož čerpali mladší autoři.

Na území českých zemí byly důležitým článkem nabídky obchodní aktivity říšských a později vídeňských knihkupců, které spojovaly sortimentní knihkupce v Brně, Olomouci a v Opavě s mezinárodně organizovaným knižním obchodem a doplňovaly jejich služby. Studium vztahů mezi domácími, stacionárními knihkupci a knihkupci z říšských měst, kteří navštěvovali výroční trhy, zřizovali v Brně, Olomouci a v Opavě knižní sklady a expandovali odsud do sousedních oblastí, dává nahlédnout do praxe knihkupeckého obchodu a dovoluje sledovat proměnu kulturních poměrů v českých zemích. Výměnný obchod, organizovaný mezi nakladateli a knihkupci především na veletrzích ve Frankfurtu nad Mohanem a v Lipsku, poskytoval cizím knihkupcům v českých zemích výhodu nižších prodejních cen. Říšští knihkupci nebyli vázáni pravidly cechovními, které svazovaly domácí prodejce z řad knihařů a nenesli tíži daňových povinností, které měli měšťané. Nedostatečná výkonná moc umožňovala přitom nedodržovat platné právní normy a nařízení a spoluprací s jednotlivými měšťany provozovat nekalý obchod. Do zorného úhlu pozornosti se dostávala otázka patisku a nedovoleného prodeje tisků, které byly v českých zemích privilegovány. Rozšíření prodeje mimo čas výročních trhů prostřednictvím faktorů a napojením na místní distributory rostl tlak jejich konkurence na stacionární knihkupce. S jejich činností

² Srov. Carl JUNKER, *Korporation der Wiener Buch- Kunst- und Musikalienhändler 1807–1907. Festschrift zur Feier des hundertjährigen Bestehens der Korporation am 2. Juni 1907*, Wien 1907 a J. VOLF, *Po zániku knihkupectví Karla Locatelliho v Brně*. In: *Časopis Matice moravské (dále ČMM)* 54, 1930, s. 205–208.

bylo spojováno obcházení cenzurních a revizních nařízení, cizí knihkupci sami však zdůrazňovali loajalitu k moci. Knižní trh jako celek se tak jeví jako indikátor vztahu mezi obchodem a morálním kodexem doby. Ochrana domácích vydavatelů a prodejců, zajištěná právem platným v českých zemích jen nedokonale, se střetávala se snahou cizích knihkupců a jejich služebníků aplikovat i v českých zemích ustanovení o knižním obchodu v říši. Složité soudní spory přitom naznačují, že postih byl dlouhodobou záležitostí.

Omezenost pramenné základny, s níž pracoval d'Elvert, je pro období konce 17. a počátek 18. století zvlášť zřejmá. Avšak využití dobových svědectví dovoluje i pro tuto etapu představit obchod s knihou jako důležitý faktor ve vývoji knižní vzdělanosti. Diferenciace produkce, distribuce a klientely dokládá, že rostla potřeba komunikace ve společnosti a spolu s ní i požadavky na vzdělání. Do tohoto procesu jsou v stále větší míře ve městě zařazovány všechny kategorie městských služebníků.

Dva proudy obchodu s knihou se odrážejí v nařízeních o regulaci domácí tiskařské produkce a obchodu s ní na jedné straně a na druhé o dovozu a prodeji knih prostřednictvím sortimentního knihkupectví. Pro kulturní poměry po třicetileté válce je příznačné, že prioritou státu a církve se stala kontrola domácího knihtisku a dovozu akatolických tisků určených výlučně pro český trh. Přijatá opatření byla součástí rekatolizačního procesu, který byl nastolen ihned po porážce stavovského povstání. Důrazně byly prosazovány také zájmy dynastické a s nimi spojené výklady povahy státoprávní. Až postupem doby se promítly do regulačních nařízení snahy ochránit vnitropolitické poměry před škodlivým vlivem literatury. Potírány byly mimo jiné tisky skandalizující, pamflety a hanopisy.³

Celkové klima ovlivňovala skutečnost, že již na sklonku 17. století se dostávala do popředí ekonomická sféra, pro niž jsou příznačné snahy o překonání izolace habsburské říše. Vyžadovaly péči o růst vzdělanosti, vědy, obchodu a kultury a také náboženskou toleranci. Nemělo by se zapomínat, že nový přístup k otázkám uvolňování vztahů k sousedním zemím byl umožněn dokončením rekatolizace. Složitost situace ve sféře knižního obchodu nadále však spoluurčovala citlivost, kterou vyvolával tzv. kryptoprotentismus, podporovaný vývojem politických vztahů habsburských zemí k říši.⁴

V době obnovy růstu knižního trhu v německých zemích a v jeho dalším rozvoji v západní Evropě byla otevřena cesta k dovozu literatury. Jen neporozuměním celkovému procesu je tato obecná tendence překryta výklady o přísném dohledu na do-

³ O cenzuře souhrnně Ferdinand MENČÍK, *Censura v Čechách a na Moravě*. In: Věstník Královské české společnosti nauk (dále VKČSN), tř. filosoficko-historicko-jazykozpytná 2, 1888, s. 85–136; Ch. d' ELVERT, *Geschichte des Bücher- und Steindruckes...*; Rudolf ZUBER, *Cenzura na Moravě v 18. století a koncem vlády Marie Terezie*. In: Studie Muzea Kroměřížska '90, s. 93–102. O cenzuře novinových zpráv srov. Z. ŠIMEČEK, *Cenzura novin a časopisů v českých zemích v 2. polovině 17. a na počátku 18. století*. In: Studie o rukopisech 34, 2001, s. 119–131.

⁴ Srov. Grete KLINGENSTEIN, *Staatsverwaltung und kirchliche Autorität im 18. Jahrhundert. Das Problem der Zensur in der theresianischen Reform*, Wien 1970.

voz tzv. kacířských knih. V tom směru hodnocení situace jednostranně ovlivňují dvorské patenty a dekrety, které opakují nařízení, pojišťující římsko-katolické církvi výsadní postavení v říši, formulací o jediném spasitelném náboženství. V popředí nebyla problematika knihkupeckého obchodu, ale záruky jednoty autority moci a morálky společnosti, jak se s ní setkáme ve všech suverénních oblastech německé říše. Konkrétní údaje dovolují konstatovat, že na prodeji akatolické zakázané literatury se sortimentní knihkupecký obchod podílel jen sporadicky. Císařský reskript z 3. března 1721 a patent z 15. března téhož roku, opakovaně publikované do roku 1740 nejméně třináctkrát, obracely pozornost ke kontrole kupců a formanů, obchodníků s přízí a plátnem, na vratislavské, lipské, chomutovské a norimberské posly, jež úřady obviňovaly z pašování luterských, kalvínských a jiných tisků, odchylovajících se od katolické věrouky. Šlo o kupce a kramáře, kteří vozili na české trhy nejrozličnější zboží. Zakázané knihy měly být na hranicích konfiskovány. Tomu, kdo přenášel toliko zakázané knihy, měl být nadto vyměřen tělesný trest. Omezení pašování měla napomoci odměna za denunciaci. Denunciant měl nárok na třetinu ceny zabaveného tovaru. O knihkupcích z říšských měst nebo o dovozu knih domácími knihkupci nejsou v pramenech zmínky. Kontrolu na hranicích a vizitace na trzích usnadňovalo nařízení, že psané a tištěné spisy nesmí být dopravovány v obalech. Nechybělo upozornění na praktiky pašeráků, kteří opatřili zakázané knihy novým titulním listem s falešným označením autora. Od 60. let se zvýšil počet upozornění na pronikání literatury skandalizující a svádějící a v 70. letech se prosadily snahy potírat zábavnou literaturu románovou a dobrodružnou. Agenda knižních revizních úřadů tak s růstem trhu v 70. letech dosáhla rozměrů, které si vyžádaly reformu cenzurního dohledu.⁵

Sortimentní knihkupecký obchod nebyl dlouho ve středu pozornosti úřadů. S jeho rozšiřováním se stala problematickou především aktualita publikace zákazů jednotlivých titulů dovezených do země. Také přehlednost evidence se snižovala a postih se stával těžkopádný. Vyžadoval stále větší centralizaci dohledu. Nedostatky se projevovaly zejména v Praze a v Brně, kam přiváželi knihkupci závadné knihy dříve, než byl ve Vídni publikován zákaz.

Rozšíření sortimentního knihkupectví a upevnění jeho vazeb s centry knižního obchodu v říši posílilo v 2. polovině 17. století aktivitu knihkupců z jihoněmeckých měst na teritoriu českých zemí. Po neúspěchu snahy o orientaci knižního obchodu v Praze na vídeňské knihkupce, kteří se měli postarat o zásobování trhu katolickými knihami v době třicetileté války,⁶ bylo v Praze nejpozději v 50. letech obnoveno spo-

⁵ Srov. Jaroslav SCHALLER, *Kurzgefasste Geschichte der kais. kön. Bücherzensur und Revision im Königreiche Böhmen*, Prag 1796 a rukopisnou rozpravu J. P. CERRONIHO, *Nachricht über die Bücher Censur und das Bücher-revisionsamt in Mähren*, rukopisná práce, uložena v Moravském zemském archivu v Brně (dále MZA), fond G 12 Cerroniho sbírka, 1200–1845, I., inv.č. 80.

⁶ Státní ústřední archiv v Praze (dále SÚA Praha), fond SM Stará manipulace, (1300) 1526–1838 (1899), sign. B 56/28 Dekret ze 3. února 1628.

jení s knihkupeckými domy, zejména norimberskými.⁷ Praha byla přitom prostředníkem pro obchod na Moravu. Až do doby, kdy v Praze rozvinul svoji obchodní činnost majitel norimberského knihkupectví a nakladatel Johann Zieger,⁸ nelze nabídku na Moravě spojit s konkrétními údaji o pravidelné nabídce cizích knihkupců, kteří přijížděli na výroční trhy.

Ziegerovo obchodní podnikání směřovalo do zemí České koruny jako do oblasti s obdobnými podmínkami odbytu. Chyběla tu především silná konkurence domácích knihkupců a existovala poptávka. Příznivou pro cizí knihkupce byla rovněž situace v německé říši, kde císařská knižní komise ve Frankfurtu nad Mohanem⁹ kontrolovala knižní produkci účinněji, než tomu mohlo být v severním Německu. Norimberští knihkupci, ač převážně protestanté, se podíleli na šíření katolických knih. Udržovali sklady s tisky katolickými i protestantskými.¹⁰

Na Moravě se Zieger setkal s klientelou obvyklou v Čechách. Moravská šlechta byla svázána s českou namnoze rodinnými svazky a tradicí. Bylo tu také obdobné právní a kulturní prostředí. Nadto tu nefungovala nakladatelská nabídka. Spolupráci s nakladatelem Ziegerem vyhledal jako první autor pojednání o moravském zemském znaku Karl Ferdinand Schertz. Zieger dal jeho spis vytisknout ve Frobergově tiskárně v Norimberku.¹¹ Postaral se tím o růst znalosti dějin Moravy i problematiky moravského vlastenectví v německé říši. Spis *Mährisches Landes-Wappen aus der Histori und Herolds-Kunst illuminiret durch Carl Ferdinand von Schertz*,¹² v němž se přihlásil k moravskému původu, věnoval Schertz moravské vlasti. Historika knižní kultury zaujme autor výzvou, aby současníci uchovávali rukopisné památky minulosti. Výslovně přitom jmenuje rukopisy v moravském jazyce, který ztotožňuje s řečí mateřskou. Schertz žehrá, že staré knihy jsou ničeny a papír slouží za obaly. Jako starožitník a sběratel vyzývá k ochraně historických památek, jako historik lituje, že mu nebylo dopřáno pracovat s rukopisy v olomoucké kapitulní knihovně nebo s Hoffmannovou knižní sbírkou, jež se stala součástí Dietrichštejnské knihovny a v knihov-

⁷ O norimberském knižním obchodu do Čech sebral nejpřehlednější údaje J. Volf v stati o cizích kupcích, citováno v poznámce 1.

⁸ Základní údaje o Ziegerovi uvedl Josef BENZING, *Die deutschen Verleger des 16. und 17. Jahrhunderts*. In: Archiv f. Geschichte des Buchwesens 18, 1977, sl. 1308 a David L. PAISEY, *Deutsche Buchdrucker, Buchhändler und Verleger 1701–1750*, Wiesbaden 1988, s. 295; Karel CHYBA, *Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do roku 1860* (Příloha sborníku Strahovská knihovna 1, 1966–10, 1975). Ziegerovy katalogy jsou uloženy v Strahovské knihovně, sign. HE IX 44, charakteristiku nabídky jsem podal ve stati citované v poznámce 1.

⁹ Srov. Ulrich EISENHARDT, *Die kaiserliche Aufsicht über Buchdruck, Buchhandel und Presse im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation (1596–1806). Ein Beitrag zur Geschichte der Bücher- und Pressezensur*, Karlsruhe 1970 a údaje o literatuře ve sborníku Barbara DÖLEMEYER – Heinz MOHNHAUPT (ed.), *Das Privileg im europäischen Vergleich*, 1, Frankfurt a. M., 1997.

¹⁰ Srov. Lore SPORHAN-KREMPEL – Theodor WOHNHAAS, *Das Inventar der Christoph Endterischen Buchhandlung anno 1679*. In: Archiv für Geschichte des Buchwesens 18, 1977, sl. 1557–1572.

¹¹ Christian Sigmund Froberger (Froberg), srov. J. BENZING, *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet*, Wiesbaden 1963, s. 345.

¹² Údaje o Schertzovi uvedl Ch. d'ELVERT, *Nachträge zur Geschichte der historischen Literatur von Mähren und Oesterreichisch-Schlesien*, dodatek citovaného spisu *Geschichte des Bücher- und Steindruckes...*, s. 289–290.

ně velehradského kláštera. Zůstal prý odkázán na spisy, jež má k dispozici ve svém sídle na venkovské samotě. V rozpravě se vsutku ozývá především dílo Pešinovo, jež cituje. Podle něho zdůrazňuje, že Morava byla v minulosti slovanská a že Němci jsou v zemi příchozí. Jako právník poučený státovědeckými studiemi Grotia považuje současné postavení Moravy za výsledek podmanění. Němci získali zemi do područí a přemohli její jazyk.

Spolupráce Schertze s Ziegerem svědčí o nedostatečných nakladatelských možnostech na Moravě. Jde o poměry, které vysvědčují rovněž o málo později vydaná díla Jana Jiřího Středovského.¹³ Nepřímo však naznačuje, že norimberský knihkupec Zieger měl na severní Moravě úspěch také s prodejem knih. Schertz byl leníkem olomouckého biskupa a hospodařil na statcích, které se rozprostíraly po hranice s Opavskem. Nelze vyloučit, že Zieger s pomocníky nezajel za vážnými zákazníky i na venkov. V první řadě šlo v poměrech, jak je známe z Dolních a Horních Rakous, o nabídky knih pro klášterní knihovny. Účty o nákupech z moravských klášterů však známy nejsou. Příležitost k osobnímu setkání byla nepochybně v Brně, kde Zieger pravidelně navštěvoval výroční trhy a kam Schertz zajížděl na zemské sněmy a jako právník, zajímající se o otázky spojené s držbou půdy a šlechtickým hospodařením, také na zasedání zemského soudu.¹⁴

Vědomí, že Johann Zieger jezdil s knihami do Brna, bylo v rodině živé ještě po desetiletích. Ve sporech o povolení pobytu v Brně Ziegerův zeť Georg Lehmann zdůrazňoval, že tchánovi nebyly v Brně činěny překážky, jako se děje jemu. Jako první zanechal svědectví o Ziegerově obchodování v Brně Lehmannův pomocník Martin Christoph Schwecht.¹⁵ Před brněnským rychtářem v roce 1712 vypověděl, že Lehmann provozuje obchod s knihami v Brně déle než deset let a že před ním obchod vedl Zieger. Schwechtův údaj lze doplnit poznatkem, že v letech 1697–1711 vystupoval Lehmann v Norimberku jako společník Ziegerův a že v Brně nakupoval knihy po měšťanském knihkupci Hueberovi, jehož dědicům nabídl v roce 1699 vyrovnání. Rodinnou tradici o působení v Brně opakoval Lehmann a po něm jeho zeť Johann Paul Krauss. V přípisu moravským stavům Lehmann v roce 1717 uvedl, že slouží veřejnosti na Moravě již 36 let a vydržuje tu svého katolického pomocníka. Zdůraznil, že je jediným knihkupcem, který na Moravě působí. V prosbě podané císaři Karlu VI. 12. prosince 1730 posunul Krauss Ziegerův obchod, maje zřejmě na mysli

¹³ V literatuře údaj o nakladateli Středovského knih není znám. Zaznamenal jej vídeňský a brněnský nakladatel Krauss, o němž níže. Norimberského nakladatele stejně jako u Schertze, s nímž Středovský udržoval kontakt, neodradil autorův obdiv a láska k moravské minulosti a slovanské vědomí. O Středovském nejdůkladněji pojednal Miloslav HÝSEK, *Jan Jiří Středovský*. In: *Z dějin české literatury*. Sborník statí Jaroslavu Vlčkoví, Praha 1920, s. 115–126. Srov. nyní také údaje ve sborníku *650 let brumovské farnosti 1342–1992*, Brumov-Bylnice 1992, který je věnován památce Středovského.

¹⁴ V citovaném spise uveřejnil Schertz také popis Zemského domu v Brně, o knihkupectví, které v něm provozovali norimberští knihkupci, se však nezmínil. Prodej knih ještě nebyl pravděpodobně zaveden.

¹⁵ Lze jej pravděpodobně identifikovat s Martinem Christophem Schwechtem, který se stal později tiskařem a knihkupcem v Rostocku. Srov. D. L. PAISEY, *Deutsche Buchdrucker...*, s. 240.

Prahu, dokonce do počátku 70. let 17. století. Přihlašoval se k šedesátiletým službám knihkupeckého domu publiku v českých zemích.¹⁶

Zieger jako první z norimberských knihkupců shledal situaci vhodnou k tomu, aby soustavně doplňoval nabídku domácích měšťanských knihkupců v českých zemích širším sortimentem a službou nakladatelskou. Při svých kontaktech ve Frankfurtu a Lipsku byl s to opatřit žádané knihy vydané také ve Francii a Nizozemí. Prvním krokem k trvalému zakotvení na trhu v českých zemích a ke zlepšení služeb bylo zřízení knižního skladu v Praze, v té době nejdůležitějším centru knižní kultury v zemích České koruny. Právo skladu, které získal jako pravidelný návštěvník výročních trhů, nezbudilo mezi pražskými knihkupci odpor. Od roku 1673 vydával semestrální katalogy svého pražského skladu. V roce 1683 je shrnul do univerzálního skladového katalogu, rozděleného podle oborů. V samostatně tištěných svazcích uváděl v latinské předmluvě, že knihy dovezl k pražským výročním trhům v letech 1673–1678 a že jsou na prodej v čase konání trhů. Oborové dělení nabídky svědčí, že se obracel k odbornému publiku ve městě s univerzitou, učenici i zájemci o současnou zábavnou literaturu. Nešlo o laciné tisky určené široké veřejnosti. *Catalogus universalis librorum theologorum, speculativo-moralium nec non concionatoriorum ac spiritualium* obsáhl v abecedním řazení knihy v latině a v němčině se zřetelnou převahou tisků latinských. Nechyběly tu Baroniovy učené *Annales ecclesiastici* nebo Bolandova *Acta sanctorum*. Není třeba pochybovat, že odbornému čtenáři byly určeny publikace oddílu *Catalogus universalis librorum juridicorum tam latinorum quam germanicorum quoad jus civile et canonicum*. Bylo tomu tak i u společného katalogu určeného pro lékaře a zájemce o botaniku, chemii a alchymii. Oddíl obsahoval nákladné tisky a již tím vymezoval okruh kupujících. Také *Catalogus universalis librorum politicorum, philosophicorum, physicorum, historicorum, optorum, mathematicorum, astrologicorum, geographicorum, geometricorum, philologicorum, poeticorum, arithmetorum, mechanicorum et miscellaneorum* neobsahoval tisky, které by byly nabízeny sociálně odlišnému publiku. Nalezneme tu nákladné dílo Balbínovo *Epitome historica rerum Bohemiarum* i Stránského knihu *Respublica Bohemica*. Také mezi tisky v německém jazyce převládají učená díla a tisky určené uživatelům z řad šlechty a hospodářského úřednictva. V oddílech *Allerhand Wirtschafts- und Haushalts-Bücher, Allerhand Gärtnerey-Bücher, Allerhand Briff-Bücher a Rechen-Bücher* si mohli vybrat knihy rovněž příslušníci měšťanské honorace. Mnohé sloužily k výuce mládeže. Nechyběly ani knihy zábavné. I v tomto případě nešlo o četbu pro lid, nalezneme tu nákladné spisy cestopisné i četbu pro dámy. O tom, že Zieger počítal s četbymiľovným ženským salonem svědčí oddíl *Liebes-Bücher und Romanen*. Vymezenému okruhu čtenářů z vyšší společnosti nabízel v samostatném

¹⁶ Soupis spisů s moravskou, slezskou a českou tematikou nebo k užítku těchto zemí, které vydali Zieger a Lehmann na svůj náklad, sepsal Krauss jako přílohu k žádosti stavovskému výboru v roce 1730. MZA, fond A 8 Zemská registratura, 1628–1874 (dále fond A 8 Zemská registratura), sign. H 3, 297–298.

oddíle *Catalogus universalis librorum Gallicorum et Italicorum* knihy v jazycích šlechtické společnosti. O převaze francouzštiny svědčí poměr 9 ku 1 ve prospěch francouzského jazyka. *Catalogus universalis* jako celek obsáhl na 1 500 titulů knih v latině a v němčině a více než 250 tisků francouzských a italských. Samostatný dodatek představovaly *Libri musici* a aktuální nabídku vázaných, tj. antikvárních knih prezentoval *Anhang etlicher alt gebundener Bücher*, svědčící současně o okrajovém postavení antikvární knihy v nabídce norimberské firmy. Jednolistové nabídkové seznamy odborných knih byly určeny pravděpodobně vybraným zájemcům. Dochovány jsou seznamy nadepsané *Teutsche chyrurgische Bücher, Kräuter Bücher a Von allerhand Bergwerkh Büchern und Schmelz-Sachen*.

Uvedené katalogy a seznamy dokládají, že Zieger přijížděl do Prahy s aktuální nabídkou.¹⁷ Srovnáním s katalogy stacionárních knihkupců lze konstatovat, že šlo o rozdílné pojetí úlohy knihkupce. Toto vymezení potvrzují dodatky k univerzálnímu katalogu. Zieger je vydal k pražským výročním trhům, počínaje svatovítským trhem na Novém městě Pražském v roce 1683. Označoval je názvem *Continuatio*. V kontinucích byly knihy rozděleny stejně jako v univerzálním katalogu podle oborů. Také bibliografický záznam se nezměnil. Údaje o místu vydání a roku vydání dosvědčují, že šlo o novinky na knižním trhu. *Continuatio prima Catalogi universalis* obsahuje nabídku jednoho z nejstarších časopisů. V Praze bylo možné v roce 1683 zakoupit *Journal des Scavans* z roku 1682, na staroměstském trhu na Očišťování Panny Marie v roce 1684 nabízel *Mercure Hollandois* z roku 1681. V obou případech šlo z dobového pohledu o novinky. Prostřednictvím Ziegera se do Prahy poměrně rychle dostávaly knihy vydané ve Francii a v Holandsku. Dokládá to mimo jiné nabídka základního diplomatického díla Mabillonova *De re diplomatica libri VI*, vydaného v Paříži v roce 1681. Zieger je přivezl do Prahy na trh Očišťování Panny Marie v roce 1685 (*Continuatio IV.*) a znovu k svatovítskému trhu na Novém městě v roce 1685 a na staroměstský trh o Očišťování Panny Marie v roce 1686. Nabídka svědčí, že kritické výklady založené na listinách našly v Čechách čtenáře. O tom, že Zieger počítal se stálou klientelou, svědčí dovezený komplet *Journal des Scavans* v roce 1685 i v téže kontinucii zaznamenané ročníky časopisu za léta 1683 a 1684.

Nelze sice potvrdit, že Zieger přivezl knihy nabízené v Praze také do Brna, avšak pravděpodobně je, že s pražskou nabídkou se mohli na výročních trzích v Brně zájemci alespoň seznámit. O výročních trzích nabízel však i knihy vázané. Šlo asi o cílenou nabídku, vycházející vstříc poptávce. V *Continuatio II.* oznamoval Zieger lékařům a studentům, že je u něho k mání katalog vázaných knih medicínských, chemických a chirurgických. Dostával se tím částečně do konkurence s knihaři, jejichž doménou byl prodej vázaných knih. Knihaři však na trhu nabízeli především tisky všeobecně žádané, zejména knihy náboženské. Do sporu s pražskými knihaři se nedostal.

¹⁷ Zieger v kontinucích upozornil, že do nich nezařadil knihy, jež přivezl do Prahy již dříve.

O tom, jak Zieger vázané knihy získával, vypovídá doklad z Brna, kde se jeho společník Lehmann na konci 90. let podílel na koupi knih z pozůstalosti tamějšího stacionárního knihkupce Huebera. Na rozdíl od domácích knihkupců byli však cizí knihkupci sotva s to sledovat dražby knih z pozůstalostí v rámci dědického řízení. V první řadě se tu v situaci, kdy knihkupecká síť nezasahovala do venkovských měst, podíleli na nákupu obchodníci židovští.

Norimberští kupci přijížděli do českých zemí s devizou prodeje za výhodné ceny.¹⁸ V souhrnném katalogu pražského skladu z roku 1706 Zieger výslovně sliboval, že knihy prodává „*in justo pretio*“. Rozsáhlý katalog, rozdělený podobně jako katalog z roku 1683 podle oborů, dovoluje konstatovat, že došlo nejen k nárůstu nabídky, ale také k její proměně. Vzrostl počet nabízených poučných knih v německém jazyce. V oddíle knih medicinských tak nalezneme tisky o kuchařském umění, dietách, cestě k uchování zdraví a dosažení dlouhého věku i knihy o hygieně, ochraně proti morové nákaze nebo o lékařské magii. Lze předpokládat, že se rozšířila čtenářská základna. Také v oddíle knih, věnovaných geografii, historii, politice, matematice, fyzikálním vědám a tiskům se smíšeným obsahem se dostaly do mírné převahy knihy v německém jazyce. Změny vypovídají o růstu knižní produkce. Zieger nabízel v pražském skladu v katalogu z roku 1706 více než 7 000 titulů knih. Dovezl je do Prahy v letech 1678–1705. V nabídce narůstají výtisky v malých formátech, které knihy zlevňují. Katalog vypovídá však i o tom, že současné tisky v českém jazyce knihkupec neprodával. Byly řazeny mezi lidovou literaturu, kterou nabízeli tiskaři, knihaři a podomní obchodníci. Hospodyně v českých zemích si mohly u knihkupce opatřit norimberskou nebo lípskou kuchařku, pro zámeckou kuchyni bylo možno pořídit kuchařskou knihu francouzskou. Cizí móda ovlivňovala stále výrazněji život v zemi. Jména českých autorů se v katalogu novinek objeví pouze u tisků latinských. Tituly českých knih lze hledat jen v nabídce knih vázaných, tj. antikvárních.

Zieger nabízel ve skladu knihy nezávadné, které nebyly zakázány římským inde-
xem a z důvodů státoprávních a dynastických císařskými reskripty. Katalog již tím, že neobsahoval tisky v českém jazyce, nebyl v rozporu s cíly rekatolizace. Loajalitu ke katolické církvi projevil Zieger tím, že nabízel jako samostatný oddíl sortimentu katolické náboženské knihy. Soupis nabídky podal v oddělení teologických publikací, které označil jako *Verzeugnuss aller theologischen catholischen teutschen Bücher, welche in Prag zu bekommen seynd bey Johann Ziegern*. Zaznamenal tu na 700 titulů tisků. Katolická náboženská literatura, dovážená z ciziny a podle svědectví pražských knihkupců velice žádaná,¹⁹ dokládá, jak hlubokému úpadku jazyka a kultury

¹⁸ Strahovská knihovna, sign. CQ VII 14/1 *Catalogus universalis 1706*. Knihkupci z říše prodávali knihy na pražských výročních trzích o 16–33% laciněji než domácí.

¹⁹ Výpověď pražských knihkupců z roku 1671 ve sporech o výlučný prodej tisků konstatovala, že na odbyt jdou především modlitební knihy, z velké části dovezené z říšských měst. Šlo o tisky katolické, proti nimž neměli cenzoři námitek. Stěžovali si naopak na malý zájem o literaturu historickou a právníckou. Srov. J. VOLF, *Zápas mědirytce Vusína...*, s. 173–196.

byl vystaven trh s českou knihou. Skutečnost, že tyto tisky dovážel knihkupec, který se zaměřoval především na nabídku knih odborných a moderní zábavnou literaturu a kladl si za úkol sloužit náročnému čtenáři z kruhů společenské elity, vypovídá nepřímo ovšem také o tom, že sklady cizích knihkupců a neoprávněný prodej z nich v čase mimo výroční trhy se stávaly nežádoucím konkurenčním zařízením ve městech a vysvětluje odpor domácích knihkupců proti povolení knihkupeckého prodeje cizím kupcům.

Z pražských stacionárních knihkupců se mohl Ziegerovi v 90. letech 17. století rovnat jediný Kašpar Zachariáš Vusín. O něm není známo, že by byl s Ziegerem ve sporu. Vusínovy nabídkové katalogy naopak dokládají, že mu byl vzorem v knihkupeckém obchodě. Lze u něj prokázat obdobné dělení látky v základním katalogu a v kontinuuaci novinek a ve skladě shledat namnoze obdobnou nabídku.²⁰ Tato fakta navozují domněnku, že mezi oběma knihkupci existovala spolupráce. Nápadné je, že Ziegerovy pražské aktivity, doložené nabídkovými katalogy, končí na sklonku 80. let, zatímco Vusín své katalogy vydával od poloviny 90. let na úrovni, která odpovídala standardu norimberského knihkupce. Vusínovu knihkupeckou činnost lze podle katalogů sledovat naopak jen do roku 1699 a na začátku 18. století ji střídá zase Ziegerova nabídka. Patrné je také u obou časové vymezení činnosti nakladatelské. Nevíme ovšem, na jakém základě spolupráce Vusína s Ziegerem spočívala, v tom směru jsme odkázáni jen na pouhé domněnky, prameny nedoložené. S podivem například zjišťujeme, že Vusín neměl kontakty s Brnem nebo Olomoucí, zatímco Ziegerovy aktivity na Moravě byly relativně rozsáhlé.

Znalost Ziegerova pražského podnikání na sklonku 17. a na počátku 18. století má pro výklad o brněnském knihkupeckém obchodu význam. V první řadě je třeba konstatovat, že Zieger zřídil dobře zásobený sklad knih v Praze a vytvořil tak potřebné zázemí pro expanzi na Moravu. Katalogy knih v pražské nabídce poskytují rovněž látku k úvaze, jakou literaturu mohl Zieger nabízet v Brně a jak asi bylo zásobeno knihkupectví Lehmannovo v Zemském domě v Brně, určené klientům z elitní zemské společnosti. Také poznatek o kontinuitě rodinného podnikání, které je spojeno s působením Georga Lehmana a Johanna Paula Krausse v Brně a ve Vídni má vypovídací hodnotu.

Na Moravě se Ziegerův knihkupecký obchod ocitl v prostředí, které nebylo schopné konkurence. Jediný knihkupec na Moravě, stacionární knihkupec v Brně Johann Stephan Hueber, který přišel do Brna z rakouských zemí a získal tu v roce 1667 měšťanské právo,²¹ rozvíjel své obchody sice na celé Moravě a v přiléhající části Slezska,

²⁰ O Vusínovi srov. Věra SMOLOVÁ-KROPÁČOVÁ, *Pražský radní, mědirytec a knihkupec Kašpar Zachariáš Vusín*. In: *Documenta Pragensia* 10/2, s. 291–297, o katalozích Strahovské knihovny, sign. JM VII 13. Z. ŠIMEČEK, *Některé otázky knižního obchodu v Praze 18. století...*, s. 315–326.

²¹ Hueberovi nebyla v literatuře dosud věnována pozornost. Do Brna přišel z rakouských zemí, měšťanské právo tu získal v roce 1667. Srov. Josef DOSOUDIL, *Die Brünnner Bürgeraufnahmen 1559–1845*. In: *Familienforschung* 1932 (příloha časopisu *Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens* (dále ZDVGMSS) 34, 1932). K. CHYBA, *Slovník knihtiskářů...*, s. 128 uvádí v Olomouci blíže neurčeného Jana Kryštofa Huebera.

avšak nikoli v přímém spojení s centry knižního obchodu. Jeho kontakty měly regionální charakter a byly zaměřeny především na spolupráci s knihaři. Po více než pětadvacetiletém působení po něm zůstalo neprodané knižní zboží a nevelké pohledávky. Neuplatnil se jako nakladatel a nemohl proto využít výhod, které přinášel výměnný knižní obchod. Nemáme žádnou indicii, která by dovolila tvrdit, že nabízel rozsáhlý sortiment novinek. Obchodoval s literaturou v regionu běžně dostupnou. Rozhodující bylo spojení s tiskaři. Lze vyslovit domněnku, že Hueberovy obchody nebyly kapitálově dostatečně zajištěny. V období, kdy doznávaly hospodářské následky třicetileté války, byla obnovena bezpečnost dopravy v českých zemích a došlo k oživení mezinárodních styků, nemohl tak využít růstu knižní produkce v německých zemích, která dosáhla na konci 17. století úrovně z roku 1620, k rozšíření nabídky. V podmínkách, kdy dominantní postavení v sortimentním knihkupectví získal dálkový obchod a obchodní kapitál,²² byl odkázán na prodej běžné náboženské literatury. Získával ji pravděpodobně především z olomoucké tiskárny,²³ objednávky z Brna lze doložit, a z Endterova norimberského knihkupectví, které rozšiřovalo jihoněmeckou katolickou literaturu. Pro klientelu ve Slezsku objednával tisky od lipského knihkupce Friedricha Gliditsche.²⁴ Spolupráce s norimberskými Endtery²⁵ nepřekvapuje, byla v souladu s orientací českého knižního obchodu a výrazně se projevila také v Praze. Doklad o obchodu s Lipskem, kam pravidelně zajížděly také knihkupci z jižního Německa, je obtížné jednoznačně interpretovat. Za jisté lze mít jen to, že souvisí s Hueberovými obchodními zájmy v slezské oblasti. Za nejisté je třeba považovat, že v Lipsku získával tisky, které prodával slezským protestantům, jimž byly v zemi povoleny vlastní kostely. Spíše tu hrály roli nižší náklady na dopravu z Lipska do skladu v Nise a v Opavě, kde měl knihy uloženy, než by si vyžádal dovoz přes Prahu nebo dokonce Vídeň. V úvahu je třeba vzít rovněž ztrátu pravidelného spojení Brna s Prahou. Kontakty s Lipskem mohly mít konečně důvod cenový. Nesporné naopak je, že Hueber udržoval sklad v Olomouci. Zajisté především z toho důvodu, že v Olomouci existovala nezanedbatelná poptávka po knihách, opírající se o potřeby biskupství, klášterů, soustředění kléru a v neposlední řadě o univerzitu a její studenty. Olomouc byla však také branou k obchodu se Slezskem.

²² O úloze kapitálu ve Frankfurtu nad Mohanem v souvislosti s knihkupeckým obchodem pojednal Walter GROSS-HAUPT, *Kaufleute, Waren, Geldhandel und Nachrichtenübermittlung in der Neuzeit*. In: Brücke zwischen den Völkern. Zur Geschichte der Frankfurter Messe I, Frankfurt 1991, s. 219–247.

²³ O olomouckém knihtisku přehled poznatků podalí Václav PUMPRLA, *Vývoj olomouckého knihtisku do roku 1800*. In: Střední Morava 1, 1995, s. 59–69 a Aneta HYNKOVÁ, *Pětisté výročí knihtisku v Olomouci*. In: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Počátky v dějinách knihtisku, Brno 1999, s. 127–142. Z dílčích studií srov. Zdeňka VORLOVÁ, *Příspěvek k dějinám olomouckého knihtisku v letech 1718–1758. (Městská tiskárna v Olomouci a činnost tiskaře Františka Antonína Hirmla.)*. In: Knihovna 1962, s. 79–135.

²⁴ Základní údaje uvádí J. BENZING, *Die deutschen Verleger...*, sl. 1143; D. L. PAISEY, *Deutsche Buchdrucke...*, s. 78.

²⁵ J. BENZING, *Die Buchdrucker...*, s. 342–343, heslo Offizin Endter. Srov. Friedrich OLDENBOURG, *Die Endter eine Nürnberger Buchhändlerfamilie (1590–1740)*, Leipzig 1911.

K dědictví po otci se přihlásily na sklonku roku 1693 dcery zemřelého měšťanského knihkupce Huebera Eleonora a Marie Klára.²⁶ Požádaly o otevření pozůstalosti, která pozůstávala z knih, jež byly uloženy zčásti v Brně, zčásti však také v Olomouci, Opavě a Nise, a o inventuru knih. Žádost zdůvodnily potřebou získat prostředky na výživu a připravit podmínky k vyrovnání s věřiteli otce. O pomoc požádaly brněnský magistrát. Bylo třeba dosáhnout uvolnění skladů, které byly obstaveny věřiteli. Přerušování obchodování zastavilo příjmy a dcery se zakrátko pokusily získat 200 zl. obligací na otcovský dům v Brně. Nemýlily se, když při té příležitosti vyjádřily obavu, že jednání o vydání knižního zboží dědicům bude zdoluhavé. Nejjednodušší byla situace při jednání o pozůstalých knihách v Brně, kde inventarizace byla v kompetenci městského soudu. Výsledek však není zachován. Příslušné úřady v Opavě, Olomouci a v Nise bylo třeba o součinnost požádat. Spisy jsou dochovány nejlépeji o jednání s biskupským soudem v Nise, na němž na sklonku roku 1695 uplatnil lipský knihkupec Gliditsch prostřednictvím mandátora Georga Friedricha Pohla vůči Hueberovi pohledávku na dluh ve výši 230 tolarů a 16 kop gr. a knižní pozůstalost obstavil. Poručníci Hueberových dědiců ustanovení brněnským magistrátem nárok uznali. Jejich mluvčí, brněnský měšťan a knihář Benedikt Scheiber, žádal jen uvolnění skladu, aby mohli být výrokem soudu uspokojeni i ostatní věřitelé. Na počátku roku 1696 se jednalo o pozůstalosti také v Olomouci, když o knihy projevil zájem knihkupec Johann Zieger. Poručníci použili tehdy na podporu žádosti o uvolnění skladu argumentu z knihkupecké praxe. Nová knižní produkce prý znehodnocuje staré zásoby, a proto přivítali nabídku Ziegera, který sliboval zaplatit za cent knih 25 zl. Seznam knih, byl-li jaký pořízen, není znám.²⁷

Jako věřitel se přihlásil rovněž frankfurtský knihkupec a nakladatel Johann Melchior Bencard.²⁸ Ve sporu s Hueberovými dědici, který byl veden v Brně, jej zastupoval brněnský advokát G. Hoffer. Bencardovu pohledávku lze pravděpodobně spojit s náboženskými tisky, které dal Hueberovi do prodeje.²⁹ Byl mezi nimi také německý tisk známý pod názvem *Baumgarten* (Zahrádka), jehož autorem byl kapucínský kazatel a spisovatel náboženských rozmluv a modliteb Martin Cochem.³⁰ Hueberovi tak náleží zásluha o to, že uvedl v Brně do prodeje tisk, který se stal později v německém i českém jazyce bestsellerem Sinapiho brněnské tiskárny. Vyvolal soudní žalobu na Sinapiho pro neoprávněný tisk a prodej privilegovaného tisku. Výklad na téma

²⁶ Archiv města Brna (dále AMB), fond A 1/8 Město Brno – Akta purkmistrovská, 1647–1739 (dále fond A 1/8 Akta purkmistrovská), sign. 1693 M 13 N 2.

²⁷ AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. 1696 M 1 N 12.

²⁸ Životopisné údaje J. BENZING, *Die deutschen Verleger*, sl. 1095; D. L. PAISEY, *Deutsche Buchdrucker...*, s. 13. Srov. Isabel HEITJAN, *Die Buchhändler, Verleger und Drucker Bencard 1636–1762*. In: Archiv für Geschichte des Buchwesens 3, 1961, sl. 613–980.

²⁹ AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. 1696 M 4 N 35.

³⁰ Učitel katolické lidové zbožnosti, jehož spisy byly v období osvícenském potlačovány. Biografické údaje s hodnocením nábožensko-asketických spisů podal Bonaventura von MEHR, *Neue deutsche Biographie XVI*, Berlin 1990, heslo Martin /Linus/ von Cochem; zde uvedena další literatura.

sporu o patisk a o pojetí autorského práva na sklonku 17. století náleží však do jiné souvislosti a více o něm bude pověděno níže.

Poznatek, že brněnský knihkupec uvedl na Moravě ve známost mimořádně rozšířený tisk, naznačuje jednu z úloh sortimentního knižního obchodu. Upozorňoval veřejnost na nové knihy a dobrý knihkupec vyhledával tituly, které byly s to získat čtenáře. V nábožensky citlivém prostředí, jež dokázali kazatelé z kapucínského řádu v Brně oslovit, byla i Hueberova obchodní aktivita součástí zápasu o duši jednotlivce a náladu mas. V době, kdy v Brně nepracovala tiskárna, která by regionální trh zásobovala náboženskou literaturou, srozumitelnou i lidovým vrstvám, umožnilo spojení s nakladatelem v dalekém Frankfurtu zapojit obyvatele Moravy do proudu lidové zbožnosti. Zájem o tisk poskytoval přitom zajisté i příležitost k výdělku místním knihařům. Ze soupisu tisků, jež měl Hueber uloženy v Olomouci, je ostatně zřejmé, že vázané knihy nabízel na tamějším výročním trhu a že šlo o dílo brněnských knihařů. Bylo by možné vyslovit domněnku, že na vzdálené trhy brněnští knihaři pravidelně nejezdili a dílo od nich přebíral na prodej knihkupec. Svědčí o tom 38 titulů tisků s náboženskou tematikou, které měl Hueber v Olomouci. Kromě zmíněného tisku spisu Martina Cochema tvořily soubor především modlitební knížky. Všechny výtisky byly svázané do černé kůže. Šlo o laciné tisky i vazby. Celek byl oceněn na 36 zl. a 28 kr. Nejvyšší cena 3 zl. je uvedena u Horatiova latinského tisku *Paradisus animae*. Ze souboru se tématem vymykaly mapy Germanie a Uher, jediným českým tiskem byla *Kytka wonného koření*. Z poznámky na jednom z exemplářů soupisu se dovídáme, že Hueber přivezl do Olomouce také rukopis, obsahující moravský zemský řád. Byl darován za dobrou práci blíže neznámému panu Kiennovi, a cena nebyla proto uvedena. Hueberovy knihy nebyly v Olomouci obstaveny věřiteli a v roce 1706, tj. po více než deseti letech po zahájení dědického řízení, byly vydány dědicům. Dcery zemřelého knihkupce Huebera je převzaly od poručníka Benedikta Scheibera s tím, že část sumy bude vydána bratru Pavlu Michalovi, který není v současné době v Brně.³¹

Pro komplexní posouzení charakteru Hueberovy knihkupecké činnosti postrádáme údaje o jeho brněnském skladu. Lze předpokládat, že z Brna kryl náročnější poptávku, zatímco na trh v Olomouci přijížděl s všeobecně žádanými tisky. Domnívám se, že tomu nasvědčuje zájem Ziegerova společníka Lehmana právě o knihy z brněnské Hueberovy pozůstalosti. Z poznámky brněnského městského syndika lze soudit, že Lehmann nějaké knihy od Hueberových poručníků skutečně převzal a v roce 1699 nabídl dědicům vyrovnání.³² Úvahy o Hueberově podnikání limituje rovněž fakt, že nepracujeme se seznamy jeho skladu v době, kdy obchod provozoval, ale jen s torzem informací o knižní pozůstalosti.

³¹ AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. 1706 M 8 N 6.

³² AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. 1699 M 1 N 16.

Za prokázané lze mít, že Hueber knihy odbíral na úvěr od knihkupců a nakladatelů v říšských městech. Nabízí se domněnka, že knihy na prodej mu poskytoval také Zieger a že Lehmann jako Ziegerův společník se po zániku Hueberova obchodu snažil knihy převzít. Hueber odebíral zboží na úvěr a bylo v jeho zájmu, aby je prodal co nejrychleji. Tato skutečnost spolu s nedostatkem kontaktů s centry knižního obchodu ovlivňovala nabídku, která nedosahovala úrovně Ziegerova sortimentu. Lze pochybovat, že Hueber mohl nabídnout své služby moravské šlechtě, hierarchii, klášterům jako centrům kultury a učencům. Nelze naopak vyloučit, že spolupráci podporovala Ziegerova snaha využít Hueberových styků s knihaři a jeho znalostí o poměrech na severní Moravě a ve Slezsku.

Pozdější kritika cizích knihkupců v Zemském domě, zaměřená do řad stacionárních knihkupců ve městě, právem upozorňovala na neschopnost měšťanských knihkupců překonat potíže s obstaráváním knih u tiskařů, nakladatelů a knihkupců v německé říši. Navědčuje, že měli omezený sklad, a na druhé straně vypovídá, že rostly nároky zákazníků. Zajisté i z tohoto důvodu moravští stavové na počátku 18. století nebránili agilnímu Georgu Lehmannovi³³ v prodeji s knihami v Zemském domě v době zasedání zemských sněmů a zemského soudu a poskytli mu ochranu před zásahy městských úřadů.³⁴ V žádosti o povolení obnovy prodeje knih v Zemském domě uvedl v roce 1762 řezenský knihkupec Franz Lorenz Richter, že knihkupecký obchod je třeba diferencovat podle kvality nabízených služeb. Sám hodlal v případě úspěchu žádosti vyhovět nárokům čtenářů z řad šlechty, hierarchie, úřednictva a učenců. Měšťanským knihkupcům takovou možnost nepřiznával.³⁵

Převážná část klientely měšťanského knihkupce Huebera měla daleko blíže než k mezinárodně organizovanému obchodu s knihou k tradičním formám distribuce regionální. Rozhodující byla síť prodejců spojených s místní tiskárnou, v níž připadla hlavní role knihařům. Hueberovy konkurenty je proto třeba hledat mezi knihaři

³³ Ve službách Ziegerových zajišťoval Lehmann knihkupeckou obsluhu na Moravě pravděpodobně již na sklonku 17. století. S moravskou klientelou jej sblížovalo také působení v Praze. Životopisné údaje J. BENZING, *Die deutschen Verleger...*, sl. 1203; D. L. PAISEY, *Deutsche Buchdrucker...*, s. 153; K. CHYBA, *Slovník knihtiskařů...*, s. 171–172.

³⁴ Není známo, kdy byl prodej knih v Zemském domě zahájen. Z výkladu o Zemském domě v citovaném Schertzově spisu o moravském znaku se zdá, že v roce 1699 Zieger nebo Lehmann obchod o zemských sněmech ještě neprovozovali. V Brně prodej knih v stavovském domě nenavazoval na starou tradici, již lze prokázat v některých rakouských zemích. V Linci hornorakouští protestantští stavové povolili v roce 1583 obchod s knihami knihkupci Františku Pichlerovi a poté jeho nástupci Bartoloměji Helwigovi (Helbig). O Helwigovi víme, že měl na skladě mnoho knih ve foliovém vydání, tj. drahých. Podobně tomu bylo ve Štýrském Hradci Srov. N. BACHLEITNER – F. M. EYBL – E. FISCHER, *Geschichte des Buchhandels...*, s. 40, k Helwigovi Z. ŠIMEČEK, *Linzer Märkte und die Bibliothek der Rosenberger*. In: *Historisches Jahrbuch der Stadt Linz 1985 (1986)*, s. 415–425. Na pražském hradě ve Vladislavském sále pod ochranou Rudolfa II. nabízel knihy dvorní kramář, nakladatel a tiskař ve Frankfurtu, později v Hanavě, Claudius Marnius (Claude de Marne).

³⁵ Richterova nedatovaná žádost byla 4. prosince 1762 zamítnuta. Uváděl, že je katolík a že se 6 let učil u knihkupce Gastla v Řezně a poté byl pomocníkem u knihkupců v Ingolstadtu, Řezně, Bamberku a Augšpurku. MZA, fond A 8 Zemská registratura, sign H 3, 201–202.

a kramáři, kteří nabízeli literaturu určenou širokým vrstvám čtenářů. Nejvýznamnější pozice náležela tu literatuře náboženské. Také volba knihkupců, od nichž Hueber získával hlavní sortiment na prodej, byla vázána na schopnost dodat žádaný výběr knih.

V Norimberku se na katolickou literaturu orientoval tiskař, knihkupec a nakladatel Balthasar Joachim Endter.³⁶ V Brně Endterovy tisky na počátku 18. století prodával jeho pomocník Johann Adam Knoch.³⁷ Organizoval odtud obchod i do jiných oblastí Moravy. Kontrolu obchodů svěřil B. J. Endter synovi Johannu Danielovi,³⁸ který v prosinci 1702 jménem otce i jménem svým Knocha obvinil z nezaplacení peněžního restu z prodeje a brněnský magistrát požádal, aby byl vzat do vězení do doby, než budou zrevidovány účty a provedena inventura knih. Dluh vůči Endterovu knihkupectví prý dosahuje 700–800 zl. Knoch mladému Endterovi účty prostřednictvím městského soudu předal a ten s nimi odejel do Prahy, aby s nimi seznámil otce. Knochovi se tím prodlužovala doba vazby a s poukazem na svou chudobu požádal, aby ho Endter ve vězení vydržoval. Soud žádosti vyhověl a z peněz složených Endterem povolil vyplácet Knochovi napříště 1 zl. týdně. Zpětné vyplacení alimentace, o niž se postaral brněnský knihář Benedikt Scheiber, však nedovolil. Při projednávání žaloby byl prokázán za rok 1702 dluh 379 zl., 20 kr. a 2 den. a Endterův mandátor navrhl na počátku roku 1704 narovnání. Poznatky o obchodní praxi rozšiřují dva detaily. Knoch měl knižní zboží uloženo u již jmenovaného kniháře Scheibera ve dvou truhlách, které byly při podání žaloby úředně zapečetěny. Po narovnání požádal Knoch o uvolnění a odstranění zámku, avšak mandátor starého Endtera k tomu nedal souhlas s odůvodněním, že zastupuje mandanta, nikoli syna. Je pravděpodobné, že mladý Endter obchodoval na vlastní účet.³⁹ Nejasné jsou však i některé aktivity Endterova knihkupectví. V roce 1704 vznesl blíže neznámý Hans Michael Alles v Brně vůči firmě pohledávku ve výši 20 zl.⁴⁰

Knoch byl pravděpodobně obratný obchodník. Svědčí o tom údaj, že na vlastní účet prodával také tisky z brněnské tiskárny. Majitelka tiskárny Marie Alžběta Sinapiová požádala v únoru roku 1704 magistrát o pomoc při vymáhání dluhu za zboží, které Knochovi přenechala a jež zůstalo nezaplacené. Podle ní šlo o tisky určené vratislavskému knihkupci Rohrlachovi. Knoch měl v říjnu roku 1701 převzít 12 exemplářů *Velké štěpné zahrady*, 12 výtisků *Zlatého nebeklíče* a 6 exemplářů *Malé štěpné zahrádky*, vše v německém jazyce v ceně 20 zl. a 24 kr. Knoch převzetí přiznal, uvedl jen, že má doklad, že tisky měly cenu 19 zl. a 42 kr., a upřesnil, že knihy byly zaslány do Lehnice. Údaj Sinapiové byl nepochybně chybný, Rohrlach měl kram

³⁶ J. BENZING, *Die Buchdrucker...*, s. 343; D. L. PAISEY, *Deutsche Buchdrucker...*, s. 53; K. CHYBA, *Slovník knihtiskařů...*, s. 84.

³⁷ V literatuře jsem zmínku o Knochovi nenalezl.

³⁸ J. BENZING, *Die Buchdrucker...*, s. 343; D. L. PAISEY, *Deutsche Buchdrucker...*, s. 53.

³⁹ AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. 1702 M 13 N 29, 1703 M 2 N 21, 1704 M 3 N 23, M 3 N 24.

⁴⁰ AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. 1704 M 4 N 8.

v Lehnici.⁴¹ Knoch také přiznal, že dluh ještě nesplatil. Sám prý peníze ještě nedostal. Získal však za ně bílý pergamen v ceně 10 zl., který odevzdal knihaři Scheiberovi.⁴² Knoch nabízel Sinapiové služby častěji. Převzal a 5. října 1702 odeslal do Kroměříže tisky za 5 zl. a 6 kr. Do Kroměříže posílal s výjimkou osmi výtisků *Malé štěpné zahrádky* v německém jazyce jen české tisky. V zásilce bylo 10 exemplářů tisku *Pět červených korálův, zvaného Cimbalík*, a po deseti výtiscích tisku *Duchovní lůžko a Rajská růže*.⁴³ Z poloviny šlo o výtisky pro ženy a z poloviny pro muže. Také v tomto případě uvedl, že peníze ještě nedostal a zavázal se, že bude nejmenovaného adresáta v Kroměříži urgovat.⁴⁴

V místních poměrech nebyla zřejmě spolupráce knihkupce s knihaři něčím neobvyklým. Byla obdobná vztahům, které určovaly prodej produkce tiskárny knihařům. Knihkupec Hueber ani knihaři ji nepovažovali za konkurenční. Knihkupec nenáležel k cechu knihařů, nevztahovaly se na něj dohody o práci a obchod s nevázanými tisky vzájemné dobré vztahy nenarušoval. Prodej drobných tisků, často jednolistových, učebnic a kalendářů, stvrzený tradicí, knihařům popřál. Bylo nad jeho síly nabízet tisky tohoto druhu na poutích a církevních slavnostech a na trzích venkovských. V zájmu knihařů naopak bylo, aby vzal do svého skladu v Olomouci a na cesty na vzdálené městské výroční trhy v knihařských dílnách v Brně svázané knihy a prodával je k jejich výdělku. Předmětem výdělku knihaře i knihkupce byla sice kniha, ale rozdílnost v nabízeném zboží a v klientele konkurenci snižovaly. Je známo, že ještě v 19. století bylo třeba překonávat nedůvěru lidového čtenáře k návštěvě a nákupu v knihkupectví. Mezi knihkupci a knihaři byl i společný zájem. Nákup nevázané knihy u knihkupce činil z kupce potencionálního zákazníka knihaře. Spory o prodej nejsou dosvědčeny.

Konkurenční zášť nenarušovala vztahy mezi knihaři a brněnským tiskařem. Tiskárna pracovala pro místní trh a produkci rozšiřovala v Brně a v regionu ve spolupráci s knihaři. Nabízela jim tisky k prodeji ve městě i na venkově na úvěr stejně jako podomním obchodníkům, nadto jim zadávala knihařskou práci. O ní se hovoří také v jediné známé stížnosti knihařů na tiskaře Sinapiho. Ten v roce 1692 zaměstnal knihaře, který utekl z Litomyšle, a dával mu vázat knihy. Byl obviněn z rušení řemesla a knihaři žádali magistrát, aby takovou práci zakázal.⁴⁵

Brněnští knihaři hráli významnou úlohu v obchodu s knihami nejen jako prodejci produkce brněnské tiskárny, řemeslných malířů obrázků na papír i pergamen, mědirytců a vymezených druhů tisků a knih vázaných, ale také svými kontakty s knihkup-

⁴¹ Do roku 1694 či 1695 byl v Lehnici a ve filiálce ve Vratislavi jako knihkupec a nakladatel činný Michael Rohrlach, poté je zmiňována vdova a dědicové. J. BENZING, *Die deutschen Verleger...*, sl. 1246; D. L. PAISEY, *Deutsche Buchdrucker...*, s. 212.

⁴² AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. 1704 M 3 N 23.

⁴³ Vladislav DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků. Staré tisky do roku 1800*, Brno 1978, uvedené české tisky do roku 1704 neviduje.

⁴⁴ AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. 1704 M 3 N 23.

⁴⁵ AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. 1692 M 3 N 8.

ci. Nešlo přitom jen o stacionárního měšťanského knihkupce, ale také o cizí knihkupce, jimž nabízeli různé služby. U knihaře Jakuba Abela měl být norimberský a vídeňský knihkupec G. Lehmann i jeho pomocník Schwecht. U knihaře Benedikta Scheibera uskladnil knihy pomocník norimberského knihkupce Endtera J. A. Knoch. Knihaři dodávali také tisky kramářům, kteří zajížděli na trhy a poutě v okolí Brna. Od jiných kramářů naopak drobné tisky a vázané knihy nakupovali. Příležitost ke spolupráci nabízeli zejména poutě do Křtin a na Vranov. Na počátku 90. let 17. století knihař Daniel Schätz svěřil vázané knihy a drobné tisky zámožnému kupci Štěpánu Ertlovi. Na pouť do Křtin mu dal k prodeji 100 kusů modliteb v českém jazyce k P. Marii Křtinské v ceně 1 zl. a 9 kr. Vždy v září, kdy se konaly poutě na Vranov, jej vybavil modlitbami k P. Marii Vranovské, v roce 1691 šlo o 400 výtisků v češtině v ceně 4 zl. 36 kr. a v letech 1692 a 1695 po dvou stech kusech modliteb německých, pokaždé v ceně 2 zl. a 18 kr.⁴⁶ Pokud na poutě do Vranova a Křtin jezdil sám Ertl, šlo pravděpodobně o obchod doplňkový. Nelze však vyloučit, že Ertl prodej svěřil pomocníkovi.

O tom, že knihaři mohli v Brně ovlivňovat knihkupecký prodej, svědčí funkce, které jim byly svěřovány. Knihař Benedikt Scheiber se stal poručníkem ustanoveným k projednání pozůstalosti po knihkupci Hueberovi. Scheiber je společně s G. Leitnerem a D. Schätzem dosvědčen jako odhadce knih. V žádosti o zaknihování plné moci ke kapitálu 1 000 zl. pro manžele Muffatovy je uveden dokonce jako měšťanský knihkupec (Buchhändler).

Cech knihařů byl ve městě významnou společenskou složkou. Prosazoval závaznost morálních postulátů, které ovlivňovaly obchod s knihou. V cechovních artikulech, které stvrdil brněnským knihařům v roce 1723 císař Karel VI.,⁴⁷ se knihaři zavazovali vystříhat se všeho, co je božími příkázáními a cechovními statuty zakázáno. Statuta výslovně zakazovala pod těžkým trestem na výstrahu druhých vázat modloslužebné, kacířské a pověřivé tisky. Knihaři nesměli vázat tisky, napadající jedinou spasitelnou katolickou církev. Zakázané knihy, jež by dali renovovat nebo vázat jednotliví zákazníci, měl knihař bez prodlení oznámit faráři nebo děkanovi. Spojení knihařů s církevními orgány a s věřící katolickou pospolitostí dokládá výsada, že brněnští knihaři smějí prodávat zboží nejen na výročních a jiných trzích, ale také u kostelů na všech poutích, svěceních a církevních slavnostech. Přináležitost k cechu se tak stala zárukou, že v knihařských krámech ve městě a ve stáncích na venkově nebudou nabízeny zakázané knihy. Hluboko do doby tereziánské mezi nimi převažovaly nekatolické knihy. Vnitřní bariéru proti takovému počínání vytvářela korporativní účast na náboženském životě.

Katolické smýšlení ve městě podporovalo účinně také obranné snahy knihařů před cizími řemeslníky a kupci. Knihaři poukazovali na narušování cechovních výsad

⁴⁶ AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. 1697 M 5 N 16.

⁴⁷ AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura ekonomická, (1532) 1742–1784 (1867) (dále jen fond A 1/9 Stará tereziánská registratura), inv.č. 40a, sign. B 72.

prodejci tisků, kteří nabízeli knižní zboží a knihařské služby. Potulným kramářům vytýkali, že nejsou vyučení a rozšiřují zakázané knihy. Ve shodě s cenzurní politikou úřadů si přáli, aby byl zastaven příliv knih tajně dovezených z ciziny do země. Argumentovali, že cizí kramáři nevozí zakázané knihy do města, ale prodávají je na venkově, kde není dostatečný dohled nad prodejem. Upozorňovali také na prodej knih před hradbami města. Zakázané knihy se pak dostávají do města prostřednictvím roznašečů, kteří je doručují souvěrcům.⁴⁸ Takové případy sice nelze v Brně vyloučit, avšak srovnatelnost s poměry v Čechách co do počtu evidovatelných případů je pochybná. V každém případě nevíme z pramenů o žalobách podaných na prodejce. Ani moravský venkov nebyl zasažen vlnou kryptoprotentismu a o emisarech a jejich pomocnících na Moravě nejsou zprávy. Brněnští knihaři prodej zakázaných knih spojovali s kritikou jarmarečních písní a produkce zpěváků na výročních trzích. Bavorským a tyrolským kočovným kramářům s knihami a obrázky vyčítali rozšiřování zlovolných útoků na katolické náboženství.⁴⁹

V polovině 18. století vyjádřili názor na úlohu cizích kramářů při rozšiřování zakázané literatury jednosvorně knihaři i stacionární knihkupec Fridrich Matyáš Obladen, jenž získal měšťanské právo v Brně v roce 1746. Přijali jej také vizitační komisaři a ozývá se ve formulaci dekretu moravského tribunálu z 10. ledna 1749 o přísném dohledu na kramáře, kteří hauzírují s knihami po Moravě.⁵⁰ Pro dohled nad prodejem cizích kramářů se stal směrodatný císařský patent z 25. června 1751, jímž byl prodej dovezených knih na trh vázán na předložení seznamu před zahájením vlastního prodeje.⁵¹ Výsledky vizitací vedou však k závěru, že cizí kramáři se neodvážili zakázané tisky na výročním trhu nabízet. Potvrzují to hlášení vizitačních komisařů, mezi nimiž měl pravidelně místo děkan nebo kaplan, který ho zastupoval.⁵²

Z hlediska obchodního úspěchu bylo důležité prosadit požadavky zakotvené v cechovních artikulech, aby byl kočujícím knihařům zakázán výkon řemesla na venkovských trzích a zejména zákaz prodeje vázaných modlitebních knih kramáři a podomními obchodníky. K zakázkám na vazbu knih a zpěvníků od zámožných sedláků na venkově měl knihařům pomoci zákaz prodeje brožovaných tisků. Cílem bylo odstranit konkurenci na výročních trzích a církevních slavnostech. Při nedodržení nařízení požadovali knihaři konfiskaci zboží a při opakovaném porušení zákazu měl být viník vsazen do vězení nebo vyhoštěn ze země. Cizím knihařům, kteří nabízeli

⁴⁸ AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv.č. 76, sign. C 14.

⁴⁹ Srov. text dekretu moravského tribunálu z 10. ledna 1749, který přejal údaje ze stížnosti knihkupce Obladena. AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv.č. 260, sign. K 164. Centrem obrazové publicistiky a výroby devocionálií zůstával do 18. století. Augsburg. Srov. Michael SCHILLING, *Der Augsburger Einblattdruck*. In: Helmut GIER – Johannes JANOTA (ed.): *Augsburger Buchdruck und Verlagswesen*, Wiesbaden 1997, s. 381–404.

⁵⁰ AMB, tamtéž.

⁵¹ Viz císařský patent o knižním obchodu z 25. ledna 1751; AMB, tamtéž.

⁵² Údaje ve zprávách vizitačních komisařů z roku 1749; AMB, tamtéž.

nedovoleně své služby, mělo být zabaveno knihařské nářadí.⁵³ Je vhodné doplnit, že ve 2. polovině 18. století s rozšířením četby a růstem agitace na veřejnosti se stala problematika spojená se zákazem a regulací prodeje tisků podomními obchodníky významnou složkou policejních nařízeních.

Pro klima, v němž se rozvíjela knižní kultura v Brně v 1. polovině 18. století byla určující autorita církve a identifikace obyvatel s barokní zbožností a jejími formami. V takovém prostředí se šířila zášť proti cizím, namnoze nekatolickým kupcům i mezi obyvateli, kteří jejich služeb neužívali. Byla projevem náboženské intolerance.

Rozdílnost ve víře poskytla živnou půdu a sehrála významnou roli i ve sporech mezi dvěma brněnskými obchodníky s knihami, katolickým měšťanským knihkupcem J. G. Muffatem a norimberským knihkupcem a privilegovaným ležákem ve Vídni, kde měl povolený sklad knih, G. Lehmannem, zetěm již nám známého J. Ziegera. Muffatovi a Lehmannovi, dvěma silným osobnostem, uplatňujícím v cestě za úspěchem v podnikání všechny prostředky, náleží zásluha o rozvoj nakladatelské činnosti v Brně i o rozšíření nabídky knihkupeckého sortimentu.

⁵³ AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv.č. 40a, sign. B 72.

Bücherhandel und Öffentlichkeit in Brünn Ende des 17. und Anfang des 18. Jahrhunderts

RESÜMEE

Die Buchhandlungsdienste für Mähren und die angrenzenden Gebiete Schlesiens wurden Ende des 17. Jahrhunderts vor allem von Brünn aus ausgeübt, wo sich der auf den Beziehungen mit den süddeutschen Buchhandlungszentren basierende Handel konzentrierte. Nach Brünn lieferten ihre Bücher der Frankfurter Buchhändler und Verleger Bencard sowie die Nürnberger Buchhandlungsunternehmer Endter und Zieger. Der Letztere bot in Mähren auch Verlegerdienste an. Johann Zieger kam regelmäßig nach Brünn zu Jahrmärkten, und die Kenntnis seiner Angebotskataloge für die Prager Märkte hat eine maßgebende Bedeutung auch für die Erkundung des Brünner Buchhandels in jenem Zeitabschnitt. Der mit Büchern gut belieferte Prager Markt schuf die Bedingungen für eine Expansion nach Mähren. Ziegers Prager Kataloge für die Jahre 1678–1706 umfassten über 7000 Titel und ermöglichen eine Vorstellung, wie die Buchhandlung im Landeshaus in Brünn versorgt wurde, die hier Ziegers Schwiegersohn Georg Lehmann unter der Schirmherrschaft der mährischen Stände Anfang des 18. Jahrhunderts betrieb. Er empfahl sich nicht nur durch ein breites Angebotssortiment, sondern auch durch Bücherbestellungen aus dem Ausland.

Der einzige bürgerliche ständige Buchhändler in Brünn und Mähren überhaupt, Johann Stephan Hueber, hatte zwar Handelskontakte mit ganz Mähren und dem angrenzenden schlesischen Gebiet, allerdings ohne direkte Verbindung mit den Buchhandlungszentren im Reich, und ohne Beteiligung am Austauschhandel war er nicht in der Lage, ein Sortiment von Neuerscheinungen anzubieten und ein umfangreiches Lager zu unterhalten. Er war vom Verkauf der gefragten religiösen Literatur abhängig, die er aus inländischen Quellen und von Buchhändlern in Nürnberg und Leipzig erhielt. Hueber hatte ein Lager in Olmütz, das auch für die Aktivitäten auf dem schlesischen Gebiet (Troppau, Neiße) wichtig war. Brünn und dadurch auch Olmütz wurden zu einem bedeutenden Handelstor zu Schlesien. Die Zusammenarbeit mit Buchbindern schuf die Bedingungen für die Verbreitung vor allem der religiösen Literatur. Die Bücher nahm er von Druckern und Buchbindern auf Kredit. Seine verlegerische Aktivität ist nicht nachgewiesen.

Der Verfasser macht ausführlich mit regionalen Vertriebsformen bekannt, die ab den 90er Jahren des 17. Jahrhunderts auch auf der Tätigkeit einer neu errichteten Brünner Druckerei basierten. In dieses Vertriebsnetz schalteten sich auch Nürnberger Buchhändler durch ihre Mitarbeiter unter den Brünner Buchbindern ein. Die Zunftsatzen garantierten, dass in der Stadt und an den Marktständen auf Jahrmärkten

und Kirchenfesten auf dem Lande keine verbotenen Bücher angeboten wurden. Die Brüner Buchbinder machten darauf aufmerksam, dass diese Literatur von fremden Krämern und Buchbindern angeboten wurde, die vor allem aus Bayern nach Mähren kamen. Auf dem Gebiet von Schlesien basierte das Vertriebsnetz auf Kontakten mit Buchhändlern in Breslau und Liegnitz.

Für das Klima, in dem sich der Bücherhandel in Brünn entwickelte, war die Autorität der Kirche und die Identifikation der Bevölkerung mit der barocken Frömmigkeit und deren Formen maßgebend.

MUŽ SE ZLATÝM ŘETÍZKEM – DÁMA S NÁHRDELNÍKEM, 1834

V Muzeu města Brna je soustředěna velká kolekce portrétní malby. Mnohé z obrazů jsou opatřeny signaturou autora, avšak méně časté bývá zaznamenání jména portrétované osoby. O to zajímavější bylo následující pátrání, které svými výsledky přispívá k poznání charakteru jedné – v Brně usazené – rodiny, podnikající v textilním průmyslu.

V muzejním sbírkovém fondu jsou uloženy také dva výše zmiňované portréty od brněnského malíře Johanna Nepomuka Gebhardta a portrét téhož muže od vídeňského portrétisty Alexandra Clarota. Portréty jsou datovány do roku 1834 a 1835. Na jakých zakázkách v té době oba malíři pracovali? Pokusme se nahlédnout do společenského prostředí, ve kterém se umělci pohybovali a z něhož byli jejich zákazníci, a zjistit, kdo byli tito neznámí objednatelé portrétů?

I. Malíř Johann Nepomuk Gebhardt a Brno

V Brně tehdy působilo několik malířů – portrétistů, kteří byli zváni do měšťanských, podnikatelských i šlechtických rodin. Nejznámějším a nejvyhledávanějším byl bezesporu **Johann Nepomuk Gebhardt (1798–1879)**,¹ syn natěračského a lakýrnického mistra, zabývajícího se výzdobou interiérů (Staffirer), jehož rodina patřila mezi majetné brněnské měšťany. Jedněmi z prvních prací mladého malíře, označenými rokem 1814, jsou portréty manželů Gerstbauerových. V adresářích z let 1818 i 1827 se dočteme, že Valentin Gerstbauer, voskař, byl vlastníkem domu na Velkém náměstí 75. Gebhardtovi bydleli na Velkém náměstí 12, vedle lékárny „U zlatého orla“, (dnešní náměstí Svobody). Srovnáním těchto dvou adres, které můžeme na základě kartografických dokumentů ztotožnit, dojdeme k závěru, že Gebhardtovi bydleli pravděpodobně v nájmu v domě Valentina Gerstbauera. Jeho příbuzný Vincenc Gerstbauer zde později, v roce 1902, spojením této a sousední parcely dokončil stavbu

Za cenné připomínky k tématu děkuji PhDr. Jitce Sedlářové.

¹ Ulrich THIEME – Felix BECKER (ed.), *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart XIII*. Leipzig 1940, s. 314. Hedwig BÖHM-HAJEK, *Johann Nep. Gebhard, Brünns bedeutendster Porträtmaler der Biedermeierzeit*. *Morgenpost*, Brunn, 20. 2. 1944. Kateřina SVOBODOVÁ, *Příspěvek k vývoji realistického portrétu na Moravě. Dílo Jana Ondřeje Gebhardta*. Diplomová práce, FF UJEP, Brno 1975.

domu s obytným dvorem a pasážemi, kterému se podle sochařské realizace Richarda Luksche dodnes říká „U čtyř mamlasů“.²

Zmiňujeme se o majitelích podrobněji proto, poněvadž právě oni patřili mezi první zákazníky mladého malíře, ne mnoho ještě školeného. Portrét Valentina Matyáše Gerstbauera³ zachycuje prošedivělého muže ve věku 64 let, jeho manželka Františka,⁴ která byla v době portrétování dvaapadesátiletá, je zachycena v bohatém krajkovém čepci. Z téhož roku pochází i portrét jejich syna Valentina Antonína Gerstbauera,⁵ který se zabýval obchodem s potřebami pro krejčí (Schnittwaaren-Handelsmann). Třidvacetiletý mladík je portrétován s dopisem v ruce, na kterém je čitelná adresa Vídeňana Friedricha Bilhubera s datem 13. října 1814. Z dalších portrétovaných, u kterých známe jméno, můžeme připomenout podobiznu Antona Strasskraby,⁶ který byl zaměstnán v knihkupectví firmy Haller na Velkém náměstí (1824), portrét zámeckého lékaře v Židlochovicích Václava Linharta a jeho ženy Alexandriny, rozené Jandové (1831),⁷ či portréty penzionovaného důstojníka rakouské armády Jana Jandy a jeho manželky Karolíny (1832, 1833).⁸

Z uvedeného – i když jistě ne úplného – výčtu můžeme usuzovat, kdo byli tehdejší objednavatelé Gebhardtových portrétních obrazů. Pocházeli většinou ze střední společenské vrstvy a přestože si pořizovali vlastní portréty, nepatřili mezi ty milovníky umění, kteří se zabývali vytvářením souborů uměleckých sbírek.⁹

Do této společenské vrstvy můžeme zařadit i následující objednavatele z roku 1834, kdy vznikají dva reprezentativní portréty Petra Mathiase Selba a jeho manželky Adelheidy. V muzejním fondu jsou zařazeny pod označením *Muž se zlatým řetízkem*

² Archiv města Brna (dále AMB), fond B 1/39 ÚNV města Brna – kartotéka domovského práva, 1850–1948, Domovská karta Johanna Nepomuka Gebhardta.

AMB. Adresáře města Brna – *Verzeichniss aller in der königl. Hauptstadt Brünn, innerhalb der Stadtmauern liegenden Häuser und derselben Eigenthümer. Brünn 1818.* Gedruckt mit Gastlichen Lettern; *Verzeichniss aller in der K. Hauptstadt Brünn und ihren Vorstädten befindlichen Häuser, deren Eigenthümer, Straßen, Gässen und Plätze, nebst genauer Anzeige der Grundobrigkeiten und Pfarre zu denen jedes Haus gehört.* Verfaßt von Ferdinand Kraus, Kanzellisten bei der K. k. Polizeydirektion. Brünn, 1827. Verlag von Johann Georg Gastl.

Pavel ZATLOUKAL, *Architektura 19. století na Moravě. Lexikon domácích umělců.* In: *Prostor Zlín 5*, 1997, s. 23.

³ Jana SVOBODOVÁ, *Výtvarné umění 18. a 19. století ze sbírek Muzea města Brna.* Strážnice 1998, č. kat. 34: Portrét Valentina Gerstbauera, olej, Muzeum města Brna (dále MuMB), inv.č. 50.727.

⁴ Tamtéž, č. kat. 33: Portrét Františky Gerstbauerové, olej, MuMB, inv.č. 50.728.

⁵ J. SVOBODOVÁ, *Výtvarné umění 18. a 19. století...*, č. kat. 32: Portrét Valentina Gerstbauera, olej, MuMB, inv.č. 51.184. Valentin Gerstbauer ml., pokřtěn 2.1.1792 v kostele u sv. Janů jmény Valentin Johann Nepomuk Johann Baptist. AMB, fond S 3 Farní úřad u sv. Janů, Brno, (1729) 1784–1957, inv.č. 1 Matrika narozených, sv. 1, 1783–1813.

⁶ Portrét Antona Strasskraby, olej, MuMB, inv.č. 56.889.

⁷ Portréty Václava Linharta a Alexandriny Linhartové, olej, MuMB, inv.č. 51.007, 51.006.

AMB, fond S 3 Farní úřad u sv. Janů, Brno, (1729) 1784–1957, inv.č. 2 Matrika narozených, sv. 2, 1814–1839.

⁸ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, inv.č. 222; J. SVOBODOVÁ, *Výtvarné umění 18. a 19. století...*, č. kat. 35 a 36: Portréty Jana Jandy a Karolíny Jandové, olej, MuMB, inv.č. 50.585, 50.684.

⁹ Ernst HAWLIK, *Zur Geschichte der Baukunst, der bildenden und zeichnenden Künste im Markgrathume Mähren.* Brünn 1838. E. HAWLIK, *Zusätze und Verbesserungen zu dem Werkchen: Zur Geschichte der bildenden und zeichnenden Künste im Markgrathume Mähren.* Brünn 1841.

– *Dáma (Dívka) s náhrdelníkem*.¹⁰ Oba manželé jsou zde zachyceni v sebevědomém postoji, neboť Petr Selb měl v té době již samostatný prosperující podnik a používal označení „měšťanský krasobarvíř“. Oficiální postoj koresponduje s vážností, jenž byla tomuto oboru věnována v rámci textilního podnikání v době, která přála rozvoji továren na zpracování vlny. Perfektní oděvy doplněné zlatým řetízkem k hodinkám s posuvnou sponou a s přívěskem ve tvaru klíče, s jehlicí zdobenou červenými kameny ve tvaru rozety, (pečetním) prstenem se znakem a korunkou, sponami, korály, prsteny, náušnicemi se spirálově stočeným zlatým páskem či honosně vyhlížejícím náramkem, vypovídají o tehdejší módě a vkusu portrétovaných.¹¹ Jejich postavy sice nejsou situovány do konkrétního prostředí, ale na charakter jejich podnikání nás může upozornit dekorem k divákovi naaranžovaný červený přehoz umístěný na rohu stolu, jak jej můžeme vidět na portrétu dámy. Oba obrazy jsou zarámovány v dobovém černém rámu se zlaceným okrajem a zlaceným plastickým rostlinným dekorem.

Na dokreslení situace Gebhardtova působení ve třicátých letech, kdy se v jeho práci již zřetelně projevil vliv vídeňského – byť krátkého – školení, uvedme i jeho zakázky pro šlechtické prostředí. Podle uvedeného výčtu nebyly jistě ojedinělé. Následujícího roku totiž vznikají portréty v rodině Žerotínů (portrét Gustava hraběte Žerotína a portrét Matyldy hraběnky Dubské, rozené Žerotínové, oba z roku 1835) a v rodině Mitrovských (portrét Emmy hraběnky Braidy, rozené Mitrovské z Nemyšle, rovněž datován 1835).¹² Že šlo o malíře ve své době velmi uznávaného, svědčí i velmi příznivé hodnocení z pera brněnského magistrátního úředníka a též sběratele Ernsta Hawlika, který už v roce 1838 píše o Gebhardtovi: „*Im Porträtsache excellirt er; hierin haben seine Leistungen sprechende Aehnlichkeit bei einem reinen, lichten und pastösen Farbauftrage*.“¹³

2. Malíř Alexander Clarot a Morava

V Brně v období třicátých let však působili nejenom domácí malíři, ale i malíři, kteří Moravou jen procházeli, aby se nakonec usadili v Čechách. Jedním z nich byl významný vídeňský portrétista **Alexander Clarot (1795–1842)**, který se specializoval na portrétní akvarelovou miniaturu. Po odchodu z Vídně pobýval v Budapešti a Petrohradě.

¹⁰ J. SVOBODOVÁ, *Výtvarné umění 18. a 19. století...*, č. kat. 37 a 38: Muž se zlatým řetízkem, olej, MuMB, inv.č. 51.097; Dáma s náhrdelníkem, olej, MuMB, inv.č. 51.092.

¹¹ Obdobné typy šperků srovnaj: Jiřina MEDKOVÁ a kol., *Boutique – drobné dekorativní a užitékové předměty z 19. století*. Katalog výstavy, Brno 1973, č. kat. 30. Karel HOLEŠOVSKÝ, *Druhé rokoko, historismus*. Katalog Moravské galerie, Brno 1985, č. kat. 89. Alena KRÍŽOVÁ, *Šperky 19. století ze sbírek Moravské galerie v Brně*. Katalog výstavy, Brno 1994, č. kat. 83, 233–235, 241.

¹² Marie MŽYKOVÁ, *Díla českých malířů 19. a 20. století v zámeckých sbírkách*. In: Památky a příroda, 1985, s. 218, č. 6: Gabriel (Gustav) hrabě Žerotín, kol. 1835, nesign., olej, plátno, 80 x 63 cm, Velké Losiny (Bludov 126); č. 5: Matylda hraběnka Dubská, rozená Žerotínová (1808–1887), 1835, olej, plátno, 79 x 62,5 cm, Velké Losiny (Bludov 92); č. 3: Emma hraběnka Braidy, rozená Mitrovská z Nemyšle (nar. 1798), 1835, olej, plátno, 26,3 x 20 cm, Pernštejn 563.

¹³ E. HAWLIK, *Zur Geschichte der Baukunst...*, s. 61.

Od roku 1832 žil v Čechách (Karlových Varech) a o čtyři roky později se usadil v Praze, kde našel klientelu v mnohých aristokratických kruzích. Ovšem před jeho pobyt v Praze vzniklo několik portrétů, které se vztahují k moravskému prostředí.

Clarotovo pracovní zaměření na Moravu nebývá v literatuře uváděno,¹⁴ ale podle dochovaných a datovaných obrazů je můžeme zařadit do poloviny třicátých let. První tři zjištěné akvarely jsou z roku 1835. Jeden z nich je ve sbírkách Muzea města Brna a souvisí s naším tématem; jedná se o velmi živý, s lehkou graciézností podaný portrét krasobarvíře Petra Matyáše Selba, téhož Selba, kterého již o rok dříve maloval J. Gebhardt. Druhou Clarotovou signovanou a do roku 1835 datovanou prací je portrét hraběte Aloise Ugarta (1784–1845), císařsko-královského komořího, tajného rady a guvernéra Moravy a Slezska a rovněž prezidenta vlády v horním Rakousku. Akvarel souvisí se souborem rodinných portrétních obrazů, které byly umístěny na panství Kravsko, patřící spolu s Bredingem této hraběcí rodině.¹⁵ Třetí je podobizna Josefa Karla Lauera (1788–1869) z téhož roku,¹⁶ který v roce 1821 zaměnil místo učitele za vedení časopisu *Mitteilungen der c. k. Ackerbaugesellschaft* v souvislosti s odchodem Ch. C. Andrého z Brna. I tento významný brněnský sběratel výtvarného umění¹⁷ a sekretář *Ackerbaugesellschaft und Wechselseitigen Brandschaden-Versicherungs-Gesellschaft für Mähren* vlastnil také svůj portrét (olej) od J. Gebhardta, jeho manželku Annu Lauer vypočetl jiný významný portrétní malíř, žijící v Brně (ovšem až od začátku čtyřicátých let), Anton Johann Ferenz (1801–1874).¹⁸

Autor Clarotova hesla ve slovníku Thieme – Becker se zmiňuje také o Brnu, a to v souvislosti s Clarotovými portréty. Uvádí, že se ve sbírce Therese Schölllové z Brna nachází autoportrét (akvarel z roku 1835) od Alexandra Clarota a další jeho pastelové portréty a miniatury.¹⁹ Kdo byla Theresa Schölllová? Mohla být pravděpodobně

¹⁴ F. X. JIŘÍK, *Miniatura a drobná podobizna v době empírové a probuzenské v Čechách*. Praha 1930, s. 62–64; F. X. JIŘÍK, *Katalog výstavy miniatur a drobných podobizen od 16. února včetně do 25. března 1913*. Praha 1913, s. 10–12; Karel HOLEŠOVSKÝ, *Portrétní miniatura*. Praha 1976, s. 102.

¹⁵ M. MŽYKOVÁ, *Díla českých malířů 19. a 20. století...*, s. 153, č. 7: Vranov, svoz Kravsko 21/300, akvarel. 26,5 x 20,5 cm; v životopisných datech A. Ugarta, která jsou zde uvedena, došlo k záměně portrétovaného stejného jména, ale další generace. Za tuto revizi a ochotu zjištění datace akvarelu děkuji manželům Jančíkovým, kastelánům zámku Vranov nad Dyjí.

¹⁶ Alexander Clarot, Podobizna Josefa Lauera, akvarel. Moravská galerii Brno (dále MG), inv.č. B 7971.

¹⁷ E. HAWLIK, *Zusätze und Verbesserung...*, s. 12–13.

¹⁸ Viktor OPPENHEIMER, *Köpfe und Landschaften aus Mähren*. 65. Jahre Mährischer Kunstverein, 25. Jahre Künstlerhaus, 250. Ausstellung Mährische Kunstverein, Brünn, Künstlerhaus 3. April bis 3. mai 1936. Brünn 1936 (u žádného z obrazů uvedeného v tomto katalogu nejsou uvedeny ani datace, ani rozměry); č. kat. 46: Alexander Clarot, Portrét Josefa Lauera, Sekretär der Ackerbaugesellschaft und der Wechselseitigen Brandschaden-Versicherungsgesellschaft, akvarel, soukr. sbírka; č.kat. 73: Anton Ferenz, Anna Lauer, olej, soukr. sbírka; č.kat. 80: Johann A. Gebhardt, Josef Lauer, I. Sekretär der Ackerbaugesellschaft für Mähren, olej, soukr. sbírka.

¹⁹ U. THIEME – F. BECKER (ed.), *Allgemeines Lexikon...*, s. 54–55. Některé Clarotovy portréty zapůjčila Theresa Schölllová na výstavu siluet pořádanou v Brně v roce 1906. V katalogu jsou uvedeny tyto položky: Továrník Schöll, manžel vystavovatelky (miniatura, pastel, sign. A. Clarot, 1835, č. kat. 768). Vlastní portrét malíře Clarota (miniatura, sign. A. Clarot, 1835, č. kat. 770) a Mužský portrét (miniatura, sign. A. Clarot, 1835, č. kat. 771). U následující položky, která je rovněž Clarotovou prací, není ovšem uveden majitel: Ženský a dívčí portrét, sign. A. Clarot 1835 (miniatura, kat. č. 688). Verzeichniss der Silhouetten-Ausstellung und Miniaturen aus maehrischen Privatbesitz. Brünn 1906.

některou z členek rozvětvené významné podnikatelské rodiny, která se obdobně jako P. Selb zabývala krásnobarvířstvím.²⁰

Alexander Clarot se zřejmě na Moravě zdržel ještě i v následujícím roce 1836, kdy – podobně jako J. Gebhardt – pracoval ve šlechtických rodinách. Tento mistr akvarelového portrétu zde vytvořil několik pláten menšího, ale i většího formátu. V rodině hrabat Mitrovských to byl portrét Bedřicha Mitrovského a jeho manželky hraběnky Žerotínové a Marie Batthanyi, rozené Mitrovské.²¹

Naopak akvarelový portrét si nechala namalovat Matylda hraběnka Dubská, rozená Žerotínová (olej měla již od J. Gebhardta) a do roku 1836 ještě spadá akvarel neznámé Dámy v modrém plášti.²² V majetku Albrechta Dubského v Lysicích byly dále portréty Františka Josefa hraběte Žerotína (olej), Ernestiny hraběnky Žerotínové-Skrbenské (olej) a akvarel Ernestiny Anny hraběnky Serenyi-Žerotínové.²³ Ve sbírkovém fondu Moravské galerie jsou dále uloženy dvě podobizny pána a paní (pendanty), bohužel zatím blíže neurčené, ale signované a datované rokem 1836, které by se snad mohly vztahovat rovněž k moravskému prostředí.²⁴

Od roku 1837 jsou pak datovány četné portréty členů hraběcí rodiny Thunů a mnohých dalších šlechtických rodů v Čechách.

3. Rodina Petra Matyáše Selba – noví podnikatelé

Jak ale blíže souvisí rodina Petra Matyáše Selba, jejíž portréty jsou v úvodu zmínovány, s Brnem? Pro odpověď na tuto otázku se musíme vrátit do dvacátých let 19. století. Když se totiž bratři Schöllerové, kteří patřili mezi německé privilegované továrníky z porýnského města Düren, rozhodli rozšířit své podnikání v textilním průmyslu na Moravu, neponechali nic náhodě. Navázali na své předchůdce ze Saska

²⁰ V té době v Brně působili dva významní podnikatelé pocházející z Württemberska. Jedním byl Jakub Fridrich Schöll, druhým o šestnáct let mladší August Schöll. Zatím však nemáme doloženo, v jakém byli rodinném vztahu. Nemáme ani doloženo v dostupných matrikách, týkajících se těchto rodin, výskyt jména Theresa. K činnosti krásnobarvířů Jakuba a Fridricha Schöllových viz Jiří KROUPA, *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost 1770–1810*. Brno 1986, s. 214, 216.

²¹ Kateřina SVOBODOVÁ, *Rakouské malířství 19. století v moravských sbírkách*. Katalog, Moravská galerie, Brno 2001, s. 114, č. kat. 104: Podobizna hraběnky Žerotínové, provdané Mitrovské, 1836, olej, plátno, 26 x 21 cm, MG, inv.č. Z 1136; č. kat. 105: Podobizna hraběte Bedřicha Mitrovského, 1836, olej, plátno, 26 x 21 cm, MG, inv.č. Z 1137; č. kat. 106: Marie Batthanyi, rozená Mitrovská, 1836, 80 x 63,5 cm, Pernštejn, PE 963, 443/675.

²² M. MŽYKOVÁ, *Díla českých malířů 19. a 20. století...*, s. 153, č. 9: Dáma v modrém plášti, 1836, akvarel, 25x19 cm, Jaroměřice n. Rokytinou (Luka n. Jihlavou 715); č.10: Matylda hraběnka Dubská, rozená Žerotínová, 1836, akvarel, 25x20 cm, Lysice (2506).

²³ V. OPPENHEIMER, *Köpfe und Landschaften aus Mähren*, č.kat. 43: Alexander Clarot, Franz Josef hrabě Žerotín, olej, maj. Albrecht Dubský, Lysice; č.kat. 44: Alexander Clarot, Ernestine hrabě Žerotín-Skrbenská, olej, majitel Albrecht Dubský, Lysice; č.kat. 45: Alexander Clarot, Ernestine Anna hraběnka Serenyi-Žerotín, akvarel, majitel Albrecht Dubský, Lysice. Tyto portréty nejsou uvedeny v soupisu M. Mžkové, 1985.

²⁴ Alexander Clarot, Podobizna dámy, 1836, olej. Moravská galerie v Brně, inv.č. SDK 122; Podobizna pána, 1836, olej. Moravská galerie v Brně, inv.č. SDK 123. Další Clarotovy miniatury v Moravské galerii viz Helena KUSÁKOVÁ, *Miniatura a drobná podobizna. Příspěvek k poznání malířství 19. století na Moravě*. In: *Časopis Moravského muzea* 42, 1957, s. 186.

a rovněž z Porýní, kteří využili výsad udělených jim císařem Josefem II. na výrobu zboží, ke zřizování nových továren. I oni podobně využili návštěvy císaře Františka v říjnu 1818 v Cáchách v době konání cášského kongresu k audienci. Výsledkem bylo obdržení koncese na vybudování velké továrny na sukna v Brně.²⁵ K tomuto účelu zakoupili brněnskou manufakturu firmy Hopf et Bräunlich a v roce 1820 zde instalovali moderní strojní vybavení, které zaručovalo progresivní výrobní proces. Jejich jemná sukna našla odbytiště v celé Rakousko-Uherské monarchii.²⁶

Bývalo zvykem, že nově přichozí továrník s sebou přivedl ze své vlasti či původního podniku několik úředníků (například účetních, pokladníků), mistrů i dělníků. Patrně tomu nebylo jinak ani v případě Petra Matyáše Selba, který se stal v nově zřízené továrně bratří Schöllerů na Cejlu hned v prvních letech podnikání (1822–1831) ředitelem. Pocházel rovněž z Porýní, z Krefeldu, kde se v roce 1796 narodil. Narodil se sice v rodině stavitele, ale jeho rodné město bylo považováno za hlavní sídlo německého průmyslu na výrobu hedvábí a sametu včetně barvířství, jež zde měly svou dlouholetou tradici již od 17. a 18. století. Krefeldské hedvábí úspěšně konkurovalo hedvábí lyonskému, které napodobovalo.

Do Brna přišel mladý Selb jako svobodný, ale záhy se zde oženil s Adelheidou Seraphinou Pilbach von Riedenwarth, dcerou Aloise von Pilbach. (Tento pozdější kontrolor v továrně v Tišnově bydlel tehdy v Nedvědicích v domě čísla popisném 49. Stejně číslo měla v Nedvědicích i továrna na hedvábné látky, v níž byl zřejmě A. von Pilbach zaměstnán). Svatba se konala v zábrdovickém kostele v dubnu roku 1822 a od tohoto roku je rovněž uváděna domovská adresa manželů Selbových na Cejlu číslo 24 v katastru Zábrdovic.²⁷ Zde žila rodina téměř deset let a zde se jim také narodilo několik dětí.

Podnikavý a zkušený Petr Matyáš Selb se rozhodl pro samostatnou činnost a zřídil si vlastní barvírnu; od roku 1832 je již uváděn jako měšťanský krasobarvíř (krásnobarvíř, *bürgerlicher Schönfärber*).²⁸ Rodina se přestěhovala do ulice Na Struze 14 (pozdější název Náhon, katastrální území Trnitá), kde bylo již vybudováno několik podniků, vztahujících se k textilnímu průmyslu, především největší továrna na vojenská sukna Johanna Heinricha Offermanna. Petr Matyáš Selb se v brněnském podnikatelském prostředí brzy orientoval. Jeho osobní kontakty s ostatními rodinami podobného zaměření ho patrně přivedly na myšlenku nechat sebe a manželku vypodobnit některým ze známých, v Brně v té době žijících a působících portrétistů. Bylo to v období konjunktury nejenom jeho podniku, ale i „konjunktury“ měšťanského portrétního. Pro svůj záměr si vybral malíře Johanna Nepomuka Gebhardta a Alexandra Clarota.

²⁵ Hermann HELLER, *Mährens Männer der Gegenwart. Biographisches Lexikon*. Brünn 1890, s. 141–142.

²⁶ Jiří ČEJKA – Dana OLIVOVÁ, *Sedmkrát o Brně*. Brno 1999, s. 64–69.

²⁷ AMB, fond S 11 Farní úřad u Nanebevzetí Panny Marie, Brno-Zábrdovice, 1607–1951, inv.č. 61, Matrika oddaných, sv. 5, 1803–1842.

²⁸ Roku 1834 pracovalo v Brně 13 barvířů. Karel KUČA, *Brno. Vývoj města, předměstí a připojených vesnic*. Praha – Brno 2000, s. 87.

Po smrti první manželky Adély v roce 1838 opustil Petr M. Selb barvírnu Na struze a přestěhoval se s rodinou na Staré Brno, které v té době bylo střediskem kožedělných dílen a vlnářských továren. V čísle popisném 222, dnešní Václavské 4, si zřídil opět barvírnu.²⁹ Do roka se znovu oženil, tentokrát s Marií Karolinou, dcerou vlastníka domu a koželužského mistra na Starém Brně Johanna Schuela.

Petr M. Selb měl několik dětí, z nichž dva synové se dožili dospělého věku; z prvního manželství to byl Adolf (narozený 1829), z druhého Viktor Emil (1844). Ten působil nejprve jako ředitel divadla v Pešti a později se usadil ve Vídni, kde se stal vydavatelem „Wiener Wochenblattes“. Kromě básní psal romány a novely.³⁰ Z našeho pohledu je však důležitější osobnost Adolfa, který studoval v Lipsku a posléze převzal po otci barvírnu a dům na Václavské ulici, kde zůstal bydlet. Oženil se s Paulinou Skultéty z Bratislavy; (pro zajímavost uveďme, že jejich dcera Marianna se provdala za Gustava Skutezkého z Vyškova, příbuzného známého brněnského sběratele Arnolda Skutezkého).

Brněnský podnikatel Petr M. Selb zemřel ve věku 56 let na tyfus. Byl pochován na městském hřbitově, stejně jako již dříve jeho první žena Adéla. Po zrušení tohoto hřbitova byly v roce 1903 hroby spolu s dalšími zemřelými členy rodiny přeneseny na Ústřední hřbitov do rodinné hrobky.³¹

4. Obrazová sbírka v rodině Selbů

V rodině Petra M. Selba jsme se setkali se třemi výše uvedenými portréty od J. N. Gebhardta a A. Clarota. Zda bylo v majetku této generace více obrazů, nemůžeme dnes zatím doložit, neboť není dochován žádný pozůstalostní soupis.

Pravděpodobné však je, že Petr Matyáš Selb i následující generace, syn Adolf a posléze vnuk Paul, kteří majetek na Václavské ulici na Starém Brně dědili, našli zálibu v malířském umění. Ale teprve u syna a vnuka můžeme hovořit o sběratelství, které bylo ovlivněno možnostmi nákupu obrazů, grafických listů a rovněž předmětů uměleckého řemesla.³² Nákupy mohly být realizovány prostřednictvím prodejních výstav, pořádaných v Brně. K nejčastějším pořadatelům takových aktivit patřil v dru-

²⁹ Rok předtím, v roce 1837, zde byla založena „Továrna na jemné sukno Lazara Auspitze vnukové“. Vnuky byli Max a Julius rytíř Gomperzové. V letech 1853–1854 byla postavena nová výrobní budova na Václavské 6–10; v té době byl již P. M. Selb mrtev, ale vlastníkem domu č. 4 byl stále jeho syn Adolf a později vnuk Paul, který zde provozoval obchod. Srov. Jaroslav KLENOVSKÝ, *Brno židovské*. Brno 2002, s. 69.

³⁰ H. HELLER, *Mährens Männer...*, s. 108.

³¹ Ústřední hřbitov v Brně, skup. XIV, ř. 1, hrob 42–43; ř. 2, hrob 136–137, v současné době již neexistuje.

³² V roce 1906 se setkáváme se jménem Selbovy ženy Pauliny, která na výstavu siluet a kreseb, uskutečněnou v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Brně, zapůjčila slonovinovou krabičku s miniaturou Stojící dámy v modrém v empírovém stylu (miniatura, slonovina, č. kat. 683). Podobně i její dcera Marianna Skutezká z Vyškova zapůjčila nesignovaný Ženský portrét (miniatura, slonovina, č. kat. 693). Na tuto výstavu zapůjčila též i Theresa Schölllová některé další práce, ovšem nesignované: Ženský portrét, matka vystavovatelky (silueta, č. kat. 261), Mužský portrét z třicátých let 19. století (miniatura, papír, č. kat. 691) a Knihkupec Schmidt, bratr vystavovatelky (miniatura, pastel, č. kat. 769). *Verzeichnis der Silhouetten-Ausstellung und Miniaturen aus mährischen Privatbesitz*. Brünn 1906.

hé polovině 19. století spolek Mährischer Kunstverein, který v podobných akcích – aukcích – pokračoval i ve dvacátých letech 20. století.

V Brně byla v roce 1862 rovněž pořádána příležitostná aukce obrazů, jež měla ovšem jiný charakter. Její výtěžek byl věnován ve prospěch obětí zátop. V katalogu, vydaném k této příležitosti, se dovídáme, že tehdy dal do dražby své tři obrazy i Adolf Selb. Jednalo se o dva obrazy od Johanna Baptisty Lampiho ml. *Venuše s jablkem* a *Venuše s Amorem* a od P. P. Kirchebnera portrét *Tyrolského dřevorubce*.³³

K nejstarším obrazům sbírky³⁴ patřily dva portréty od severského malíře Jense Juela (1745–1802), který se specializoval na portrétní malbu v kruzích německé, švédské a dánské šlechty.³⁵ Portréty představují *pana Ahsbashe a jeho ženu ze Sandru a Šlesvicka-Holštýnska*.³⁶ K dalším autorsky určeným obrazům patří *Portrét tyrolského horala s dýmku* od Petera Paula Kirchebnera z roku 1840 (snad můžeme ztotožnit s výše uvedeným obrazem),³⁷ *Portrét muže s řády na prsou* od M. Kunze z konce 19. století a *Portrét muže* od P. Köhlböka datovaného do poloviny 19. století. Od Vídeňana Georga Raaba (1821–1885),³⁸ specializujícího se na dámské portréty, zde najdeme *Portrét paní v bílém* a od Josefa Hübnera (nar. 1817),³⁹ autora žijícího v Brně, *Portrét hochy s knihou* z roku 1843. Ve sbírce byly rovněž tři miniatury: *Podobizna dívky* z roku 1852 od Franze Pitnera,⁴⁰ akvarel *Dámy* (s nečitelnou signaturou) a *Portrét muže* od Jul. Gepperta z roku 1841 (tužka). Kolem poloviny 19. století je dále datováno několik dalších dámských i pánských portrétů (olejů): *Portrét dámy s perlami na krku*, *Portrét dámy v červeném šatě v čepci*, *Portrét abbého* a jeden akvarel – *Portrét dámy*.

Kolekce obsahovala vedle uvedených portrétů rovněž olejomalby s krajinnou a žánrovou tematikou. Od autora četných marín Josefa C. B. Püttnera (1821–1881) zde byly dva protějškové obrazy *Noční oheň na mořském pobřeží* a *Holandské pobřeží* z roku 1872.⁴¹ Carl Reinhardt,⁴² žák berlínské Akademie a stipendista v Římě, byl zastoupen obrazy *Dívka sedící pod stromem*, dále *Skupina lidí u domu na mořském pobřeží* z roku 1862⁴³ a pohledem na *Cařihrad*, datovaným do poloviny 19. století.

³³ *Verzeichniss der Kunst- Gegenstände welche zum besten der durch Hochwasser verunglückten Bewohner Mähren in der K. k. Oberrealschule ausgestellt sind*. Februar 1862, Brünn; Johann B. von Lampi ml., *Venuše s Amorem*, olej, MuMB, inv.č. 52. 751.

³⁴ Archiv MuMB, sign. E /46/34; A 137/46.

³⁵ U. THIEME – F. BECKER (ed.), *Allgemeines Lexikon...XIX*, s. 292–295.

³⁶ J. SVOBODOVÁ, *Výtvarné umění 18. a 19. století...*, č. kat. 7: Portrét pana Ahsbashe ze Sandru, olej, MuMB, inv.č. 51.081; č. kat. 8: Portrét paní Ahsbash, olej, MuMB, inv.č. 51.080.

³⁷ U. THIEME – F. BECKER (ed.), *Allgemeines Lexikon...XX*, s. 350.

³⁸ U. THIEME – F. BECKER (ed.), *Allgemeines Lexikon...XXVII*, s. 532.

³⁹ U. THIEME – F. BECKER (ed.), *Allgemeines Lexikon...XVIII*, s. 47.

⁴⁰ U. THIEME – F. BECKER (ed.), *Allgemeines Lexikon...XXVII*, s. 115.

⁴¹ U. THIEME – F. BECKER (ed.), *Allgemeines Lexikon...XXVII*, s. 449. J. SVOBODOVÁ, *Výtvarné umění 18. a 19. století...*, č. kat. 47: uvedeno pod názvem *Na mořském břehu* s datací 1870, olej, MuMB, inv.č. 52. 495.

⁴² U. THIEME – F. BECKER (ed.), *Allgemeines Lexikon...XXVIII*, s. 127.

⁴³ J. SVOBODOVÁ, *Výtvarné umění 18. a 19. století...*, č. kat. 49: uvedeno pod názvem *Rodina lovců perel* s datací 1864, olej, MuMB, inv.č. 52. 553.

Posledním signovaným obrazem je *Výjev se zvířaty* od Johanna Zuschika. Tento obrazový soubor byl doplněn nesignovanou *Mořskou romantickou krajinou*, řazenou do 1. poloviny 19. století a blíže neurčeným *Normanským mořským pobřežím s ovce*.

Soubor grafických listů obsahoval několik rytin a leptů. Od C. Rahla (1779–1843)⁴⁴ to byla rytina *Arciknížete Karla* a jiná barevná, autorsky neurčená, s názvem *Arcivévoda Karel rakouský*. Soubor čtyř leptů od v Brně narozeného Karla M. Thumy (1870–1925)⁴⁵ zachycoval krajinu (*Kraj v bouři*, *Kraj s chalupou a stromem*, *Stromy* a *Park*).

Sbírka obsahovala též několik vedut – pohledů na různé části Brna. K těm signovaným patří rytina J. S. Martiniho *Pohled na Brno* z roku 1844 a akvarel stejného názvu od Karoliny Lettmayerové z roku 1836. Nesignované jsou kresba tužkou *Měniňská brána* a barevná rytina *Brno*.

Jediný motiv s náboženskou tematikou byl apokalyptický výjev *Vidění sv. Jana* (lept) a jedna blíže nespecifikovaná rytina *Mythologická scéna* od Schenka.

Další kresby a litografie bez bližšího určení zachycovaly vojenské prostředí (*Francouzští generálové*, *Husarský pluk*) a dostihy.

V souvislosti s tímto souborem se ještě zmíníme o účasti Paula Selba, vnuka Petra Matyáše Selba, na jedné ze souborných výstav, pořádaných brněnským spolkem Mährischer Kunstverein. Jednalo se o výstavu, zařazenou do programu spolku na rok 1933, která měla představit portréty od 16. do poloviny 19. století, pocházející ze soukromých moravských sbírek.⁴⁶ K výstavě byl vydán katalog s úvodním slovem Viktora Oppenheimera a soupisem všech vystavených prací. Paul Selb se na této výstavě podílel zápůjčkou obrazů svých prarodičů (Alexander Clarot, *Peter Mathias Selb*, olej, č. kat. 10; Johann Gebhardt, *Peter Mathias Selb*, olej, č. kat. 28; Johann Gebhardt, *Adele Selb*, roz. *Pilbach von Riedenwarth*, olej, č. kat. 29); i dalšími obrazy ze své sbírky (Jens Juel, *Paní Ahsbash zu Holstein*, olej, č. kat. 39; Jens Juel, *Pan Ahsbash Sandro und Schleswig-Holstein*, olej, č. kat. 40; Alexander Clarot, *Peter Mathias Selb*, akvarel, č. kat. 114a; Franz Hübner, *Adolf Selb*, miniatura, č. kat. 154; *Adolf Selb jako student v Lipsku*, autor neuveden, silueta, č. kat. 184) včetně jednoho grafického listu (Joh. Clarot-Eduard Straely, *Carl Erzherzog von Österreich*, barevná rytina, č. kat. 249).⁴⁷

Takto koncipovaný projekt se setkal s kladnou odezvou, a proto byly i v následujících letech připraveny obdobné výstavy, na kterých však již účast Paula Selba nebyla zaznamenána.

⁴⁴ U. THIEME – F. BECKER (ed.), *Allgemeines Lexikon...XXVII*, s. 571.

⁴⁵ U. THIEME – F. BECKER (ed.), *Allgemeines Lexikon...XXIII*, s. 112–113.

⁴⁶ Lubomír SLAVÍČEK, *Retrospektivní výstavy spolku Mährischer Kunstverein v letech 1925–1945*. In: 90 let Domu umění města Brna. Architektura, historie, výstavy, kulturní činnost 1910–2000, Brno 2000, s. 84–85.

⁴⁷ V. OPPENHEIMER, *Das Portrait vom 16. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*. Katalog, Brünn 1933. Clarotův portrét byl zařazen pravděpodobně mezi akvarely dodatečně s označením 114a). Patrně mohlo jít o záměnu technik, neboť v katalogu uváděný olej portrétu není ve sbírkách MuMB ani MG. J. SVOBODOVÁ, *Sbírka rakouského malířství 19. století v Muzeu města Brna*. In: K. SVOBODOVÁ, *Rakouské malířství 19. století v moravských sbírkách...*, s. 47–56.

5. Z pozůstalostních inventářů

Na závěr jsme se ještě pokusili nahlédnout do dvou konvolutů pozůstalostních spisů, které se váží přímo i nepřímo k rodině Petra M. Selba a jejichž obsah by nám mohl dovolit nahlédnout do měšťanské domácnosti poloviny 19. století. Prvním z nich je spis, pořízený po smrti koželužského mistra působícího na Starém Brně Jana Schuela, Selbova tchána, z listopadu 1851.⁴⁸ Soudní pozůstalost obsahuje osmdesát devět listů, na kterých je sepsána rozsáhlá podrobná inventura majetku této měšťanské rodiny.⁴⁹ V několika kapitolách se dovídáme o hodnotě domu se zahradou a dvorem na Starém Brně, o nájemních nemovitostech, o stavu veřejných obligací, vybavení obchodu a vlastnictví vinice se sklepem, vinařským lisem a zásobou vína, čítající 314 lahví se vzorky z let 1811 – 1851. Ve spise není zmínka o koželužské dílně; můžeme tedy předpokládat, že v té době byla již převedena na jiného majitele. Dále se ze spisu dovídáme o vybavení domácnosti, která zahrnovala nábytkové kusy v pěti místnostech včetně zrcadel, lamp a lustrů, sloupových i nástěnných hodin, textilií a podobně. Nacházely se zde také dvě blíže neurčené kostěné figurky svatých, umístěné pod skleněným poklopem a dvacet různých obrazů. Nutno ovšem dodat, že cena těchto uvedených obrazů byla v celkové hodnotě pouze 1 zlatý 12 krejcarů. Vzhledem k tomuto nízkému ohodnocení se mohlo jednat pravděpodobně o grafické listy. Větší hodnotu vykazuje soupis zlatých a stříbrných předmětů (kapesní hodinky, řetízky, prsteny, dózy, soubory jídelních příborů a stolního náčiní apod.).

Druhý pozůstalostní spis se váže k úmrtí Selbovy dcery z druhého manželství Terezie,⁵⁰ která zemřela v lednu 1852, tedy dva měsíce po svém dědečkovi Janu Schuelovi. Spis se odvolává na inventuru majetku jejího otce, Petra Matyáše Selba, který byl pořízen v lednu téhož roku, tedy čtyři roky po Selbově smrti. Tento spis se však mezi pozůstalostmi uloženými v Archivu města Brna nenachází. Pozůstalostní spis po Terezii Selbové, která zemřela v pěti letech, zahrnuje velmi podrobný výčet zařízení barvířské dílny. Dále jsou zde oceněny nemovitosti, majetek na hotových penězích, v dlužních úpisech a knihovních pohledávkách. Soupis domácnosti obsahuje pouze výčet zlatých a stříbrných předmětů, jejichž počet je ve srovnání s předcházejícím soupisem minimální.

Tento krátký pohled do měšťanské rodiny, usazené v Brně od dvacátých let devatenáctého století, je příspěvkem k poznání brněnské společnosti 19. století. Získané informace však mohou být na základě nových faktů a souvislostí dále rozšířeny či korigovány a jejich spojením s obrazovým fondem muzea a galerie nám postupně mohou podat názornější představu o lidech, kteří v předminulém století patřili k německy mluvící vrstvě brněnského obyvatelstva.

⁴⁸ Johann Schuel, koželuh, Altbrunn - Bürgergasse 1, Gasse Altbrunn 154, Lehmstätte 190 (Gomenda Kreuzhof). Viz poznámka 2.

⁴⁹ AMB, fond A 1/18-II Město Brno – Pozůstalosti (ARA), 1790–1850, sign. VII-1, Pozůstalostní spis Jana Antonína Schuela.

⁵⁰ AMB, fond A 1/18-II Město Brno – Pozůstalosti (ARA), 1790–1850, sign. VII-4, Pozůstalostní spis Terezie Selbové.

TEXTOVÁ PŘÍLOHA:

Katalogový popis obrazů

Johann Andreas Nepomuk Gebhardt (1798 Brno – 1879 Brno?)

Muž se zlatým řetízkem – Portrét Petra Matyáše Selba, 1834

olej, plátno (původně nalepeno na papírové lepence, při restaurování roku 1989 provedena rentoaláž), 76,5 x 56 cm.

Značeno původně tužkou na zadní straně lepenky: *Johann Gebhardt gemalt 1834, kulatý papírový štítek: Mähr. Kunstverein Brünn, Künstlerhaus.*

Značeno vzadu na rámu: kulatý papírový štítek: *Mähr. Kunstverein Brünn, Künstlerhaus*; papírový štítek s textem: *Paul Selb, Gebhardt: Peter Math. Selb.*

Inv.č. 51.097.

Restaurováno: *Státní restaurátorské ateliéry Praha, 1989.*

Provenience: *sbírka Paula Selba.*

Pramen: *Archiv Muzea města Brna, A 137/46, E 46/34.*

Lit.: *Viktor Oppenheimer, Das Portrait vom 16. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. Katalog, Brünn 1933, č. kat. 28.*

Jana Svobodová, Výtvarné umění 18. a 19. století ze sbírek Muzea města Brna. Katalog, Strážnice 1998, č. kat. 37.

Johann Andreas Nepomuk Gebhardt (1798 Brno – 1879 Brno ?)

Dáma s náhrdelníkem – Portrét Adely Selbové, 1834

olej, plátno (původně nalepeno na papírové lepence, při restaurování roku 1989 provedena rentoaláž), 76,5 x 56 cm.

Značeno původně tužkou na zadní straně lepenky: *Johann Gebhardt gemalt 1834, kulatý papírový štítek: Mähr. Kunstverein Brünn, Künstlerhaus.*

Značeno vzadu na rámu: kulatý papírový štítek: *Mähr. Kunstverein Brünn, Künstlerhaus*; papírový štítek s textem: *Paul Selb, Gebhardt: Adele Selb geb. Pilbach.*

Inv.č. 51.092.

Restaurováno: *Státní restaurátorské ateliéry, Praha, 1989.*

Provenience: *sbírka Paula Selba.*

Pramen: *Archiv Muzea města Brna, A 137/46, E 46/34.*

Lit.: *Viktor Oppenheimer, Das Portrait vom 16. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. Katalog, Brünn 1933, č. kat. 29.*

Jana Svobodová, Výtvarné umění 18. a 19. století ze sbírek Muzea města Brna. Katalog, Strážnice 1998, č. kat. 38.

Alexander Clarot (1796 Vídeň – 1842 Praha)

Portrét Petra Matyáše Selba, 1835

akvarel, kvaš, papír, podloženo deskou, 26 x 20,5 cm.

Značeno vpravo dole tužkou: A. Clarot 1835.

Na zadní straně vpravo nahoře značeno perem: *1 October 1835 P. M. Selb.*

Inv.č. 51.131.

Na zadní straně desky značeno dvěma kulatými papírovými štítky: *Mähr. Kunstverein Brünn, Künstlerhaus; papírový štítek s textem: Paul Selb* (další text přelepen).

Na přední straně desky papírový štítek: *Petr Matouš Selb.*

Zlacený rám s kovovým štítkem: *Alex. Clarot + 1832 / PETER MATHIAS / SELB / GEB. 12./5. 1796 + 26./5. 1848.*

Provenience: *sbírka Paula Selba.*

Pramen: *Archiv Muzea města Brna, E 46/34.*

Lit.: *Viktor Oppenheimer, Das Portrait vom 16. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. Katalog, Brünn 1933, č. kat. 114a.*

Hlavní členové rodiny

Peter Mathias Selb

12. 5. 1796 Krefeld, Německo – 26. 5. 1848 Brno (tyfus)

otec: Eugen Selb, stavitel v Krefeldu, Německo

matka: Eva, rozená Baronová

svatba: 24. 4. 1822 Brno, Zábřovice

1. manželka: Adelheid Seraphina von Pilbach

2. manželka: Marie Karolina Schuelová

1822–1831: Cejl č. 24, ředitel továrny bratří Schöllerů

1832: Struha (Náhon) č. 14, měšťanský krasobarvíř

1838: Staré Brno (Ugartova) č. p. 222, tj. Václavská 4

1844: od tohoto roku uváděn jako vlastník barvírny

Adelheid Seraphina Pilbach von Riedenwarth

8. 7. 1801 Nedvědice, panství Pernštejn – 26. 8. 1838 Brno

otec: Alois von Pilbach, kontrolor v továrně v Tišnově

matka: Anna, rozená Petridesová, dcera důchodního na Pernštejně (panství Mitrovských z Pernštejna)

děti: Adéla 14 let; Theodor 12 let; *Adolf* *1829; Klementina 7 let; Evženie * v Brně, 4 léta, 21. 11. 1836; Richard, * v Brně, 1 a 1/2 roku, 10. 11. 1836, (celkem ale údajně 9 dětí)

Marie Karolina Schuelová

nar. 1809

dcera Johanna Schuela, vlastníka domu a koželužského mistra na Starém Brně, č. p. 2, a jeho manželky Josefy, rozené Schramlové

děti: Karel 4 roky, 6 měsíců, 29. 12. 1844; Marie 4 roky, 6 měsíců, 22. 1. 1845; Viktor Emil, *20. 12. 1844; *Terezie* 5 r., 12. 1. 1852 (15 listů soudní pozůstalosti)

Jan Schuel

otec druhé manželky P. M. Selba Karolíny

koželužský mistr, stár 86 let, 3. 11. 1851, bytem Staré Brno 12

V adresáři z roku 1827 je zapsán na Starém Brně č. 154 (89 listů soudní pozůstalosti)

děti: Jan, Josefa provdaná Lenkartová, Karel, *Karolína provdaná Selbová*, Eduard, Elza provdaná Kramerová

Adolf Selb

15. 9. 1829 Brno – 1903 Brno

Majitel domu na Václavské 4 (Ugartova 4)

manželka: Pauline Skultéty, *18. 10. 1845 Bratislava

děti: Marianna, * 11. 10. 1868, provdána za Gustava Skutezkého z Vyškova; *Paul* (1870–1947); Margareta, * 6. 4. 1873 Brno, provdaná Kučerová

Paul

8. 11. 1870 Brno – 17. 6. 1947 Valdice u Jičína

Vedoucí obchodu na Václavské 4 (Ugartova 4)

manželka: Olga Blasek, * 29. 1. 1882 Vídeň, 1921

svatba: 1. 12. 1906 Brno

Kromě uvedených osob s příjmením Selb se v matričních zápisech objevuje jako kmotr Eugen Selb, účetní v továrně bratří Schöllerů. Mohlo by se snad jednat o bratra Petra M. Selba, avšak tuto domněnku není možné ověřit. Ve sčítání lidu po roce 1850 se Eugen Selb již nevyskytuje.

SEZNAM BAREVNÝCH PŘÍLOH:

- Příloha č. XXXII: J. N. Gebhardt, Petr Matyáš Selb, 1834. Viz výše. Autor foto Karel Šabata.
- Příloha č. XXXIII: J. N. Gebhardt, Adéla Selbová, 1834. Viz výše. Autor foto Karel Šabata.
- Příloha č. XXXIV: A. Clarot, Petr Matyáš Selb, 1835. Viz výše. Autor foto Karel Šabata.

Mann mit Goldkette – Dame mit Kollier, 1834

RESÜMEE

Zum Bestand des Museums der Stadt Brünn gehört eine große Sammlung Porträtmalereien. Darunter befindet sich auch das Porträtpaar *Mann mit Goldkette* und *Dame mit Kollier* des Brünner Malers Johann Nepomuk Gebhardt (1798–1879) aus dem Jahre 1834 und das *Porträt von Peter Mathias Selb* aus dem 1835 von Alexander Clarot (1795–1842), einem Wiener Meister der Aquarellminiatur. Zu dieser Zeit arbeiteten beide Maler an verschiedenen Porträtaufträgen bei Brünner Bürgern und auch bei dem mährischen Adel.

Die bisher nicht bestimmten Porträts stellen Peter Mathias Selb und dessen Ehefrau Adelheid Selb vor. Die Arbeit befasst sich mit der Beschreibung der Persönlichkeit von P. M. Selb, mit seiner Ankunft aus Krefeld im Rheinland in Brünn im Zusammenhang mit der neu gegründeten Fabrik der Brüder Schöllner in der Straße Cejl. In dieser Fabrik bekleidete P. M. Selb in den Jahren 1822–1831 die Stelle des Direktors. 1832 ging er aus diesem Unternehmen fort und wurde selbstständiger bürgerlicher Schönfärber. Sein Unternehmen befand sich in der Straße Na Struze; später zog er nach Alt-Brünn, in die Ugarte-Straße (heute Václavská). Hier wohnte die Familie Selb noch in zwei weiteren Generationen.

Diese Familie besaß eine Bildersammlung, über die wir jedoch nur aus einzelnen kleinen Erwähnungen erfahren, weil sich keine Nachlassverzeichnisse erhalten haben. Aus Ausstellungskatalogen konnte man Angaben über die Teilnahme des Sohns von P. M. Selb, Adolf, an einer Bilderauktion im Jahre 1862 und Angaben über die Teilnahme von Selbs Enkel Paul an einer Ausstellung, die 1933 in Brünn vom Mährischen Kunstverein veranstaltet wurde, ermitteln.

RINCOLINIHO DĚTSKÝ LÉČEBNÝ ÚSTAV V BRNĚ POZNÁMKA K DĚJINÁM BRNĚNSKÉ PEDIATRIE

Postava předního brněnského lékaře Karla Arnošta Rincoliniho je známa odborné veřejnosti především ve spojitosti se špilberskou státní věznicí, v níž vykonával v první polovině předminulého století nevděčnou funkci vězeňského lékaře.¹ Je jistě zajímavé, že v roli lékaře špilberských vězňů si Karel Arnošt nevedl příliš zdařile. Značně neoblíben byl nejen u svých odsouzených pacientů, ale o jeho odbornosti nebyli dostatečně přesvědčeni ani jeho nadřízení – tehdejší policejní komisař Bezděk či šéf moravské zemské správy Rudolf hrabě Stadion z Warthausenu.² V případech těžšího onemocnění vězňů byli často povoláváni jiní lékaři a od roku 1847 – zřejmě i na přání politických vězňů – zbyla Rincolinimu pouze vězeňská klientela složená z kriminálních delikventů.³ Naopak lékařská praxe mezi „civilními“ pacienty mu vynesla značný respekt. Doktor Rincolini⁴ byl coby věhlasný lékařský odborník členem rady zahraničních lékařských a přírodovědných společností v Londýně, Vratislavi, Halle a jinde. Zvláště ceněny byly jeho odborné statě o *Lékařské topografii Špilberku*, *Materiály k lékařské topografii Brna* či pojednání *O vězeňských chorobách*, které spolu s dalšími odbornými pojednáními publikoval na stránkách odborných časopisů.

¹ Funkci vězeňského lékaře na Špilberku Rincolini vykonával podle některých sdělení již od roku 1813, podle jiných informací se měl funkce vězeňského lékaře ujmout až v roce 1832. (Srov. například Jiří KROUPA, *Lékařský rod Rincolini v osvíceneckém Brně*. In: *Časopis lékařů českých* 121, 1982, s. 1429–1430 a například Zdeněk HÁJEK, *Špilberk v memoárech polských vězňů*. In: Pekařův sborník, Praha 1930, s. 355–356). Z dopisu brněnského magistrátu moravskému zemskému guberniu datovanému 18. lednem 1818 je však patrné, že tuto službu doktor Rincolini vykonával již v roce 1810. Archiv města Brna, fond A 1/12 Město Brno – Stará spisovna in publicis sine signo, 1784–1789 (1851), inv.č. 1045, fasc. 58/52, kart. 109, dopis z 18. ledna 1818. Služba vězeňského lékaře skýtala Rincolinimu roční odměnu ve výši 400 zlatých a osobní příplatek za léčení a vyšetřování politických vězňů.

² Guberniální prezident hrabě Stadion pohlížel na Rincoliniho odborné konání se značnou nedůvěrou a například v dopise hraběti Sedlnickému z června roku 1847 lékaři rozhodně nelichotil, když na jeho adresu uváděl, že: „*Na svou úlohu při zvýšeném počtu vězňů velezrádných [měl na mysli osoby vězněné na Špilberku z politických důvodů – poznámka autora] Dr. Rincolini, jak ho znám z vlastního pozorování, vůbec nestačí. Jest člověkem krajně podřízeného vzdělání lékařského, ve veřejnosti nemá vůbec praxe a důvěry, jest nerozhodné a stále kolísavé povahy, nedovede si pomoci ani v obyčejných případech atd.*“ Pasáž z dopisu R. Stadionu hraběti Sedlnickému z 28. června 1847 je obsažena v Z. HÁJEK, *Špilberk v memoárech...*, s. 355–356.

³ Z. HÁJEK, *Špilberk v memoárech...*, s. 355–356.

⁴ Doktorát získal na vídeňské univerzitě 31. srpna roku 1808. Doktorský diplom dr. Rincoliniho je uložen v Archivu města Brna, fond E 43 Gremium chirurgů, 1754–1847, inv.č. 3, kart. 73.

Rincolini byl rovněž znám jako ctitel a dobře poučený znalec dějin umění a ve své době byl též – a právem – považován za významného sběratele uměleckých předmětů.⁵ O Rincoliniho značném teoretickém rozhledu v oné oblasti svědčí například i jeho odborná umělecko-historická publikační aktivita.⁶ Jako jeden z nejvzdělanějších Brňanů té doby a člen moravské hospodářské společnosti se mimo jiné účastnil příprav směřujících k založení nejvýznamnější moravské muzejní instituce – Moravského (zemského) muzea. Medicínským vzděláním prolnuté humanistické nahlížení a humanistický přístup ke světu a lidskému společenství předznamenaly či podmínily rovněž Rincoliniho působení v brněnské zednářské lóži.

Všechny uváděné aktivity a životní pohledy brněnského lékaře a významné osobnosti brněnského společenského života, vědy a umění v první polovině 19. věku jsou poměrně známé. Méně známá je však Rincoliniho, řekněme, medicínsko-sociální činnost v oblasti dětského lékařství, kterou spolu se svými přáteli v Brně vyvíjel na počátku 19. století, přesněji na přelomu jeho prvního a druhého desetiletí, tedy na samotném počátku své odborné lékařské dráhy.

Od druhé poloviny 18. století a po celé století následující probíhal na území zemského hlavního města Brna a v jeho bezprostřední blízkosti proces zásadního významu. Byla jím industrializace, charakterizovaná zpočátku rozmachem manufakturního způsobu výroby textilu, především sukna, která v průběhu 19. století postupně měnila svůj charakter a vyznačovala se stále zřetelnějším přechodem z manufakturní na strojní produkci textilu v továrních halách. Průmyslový charakter života moravské metropole se upevňoval a převládal. Na brněnské textilnictví postupně navazoval bouřlivý rozvoj brněnských strojírenských podniků. Spolu s rozmachem tovární textilní produkce a s nástupem a rozvojem brněnského strojírenství probíhal též nezbytný rozmach místní i dálkové dopravy. Rozsah a význam onoho industrializačního procesu byl srovnatelný se závratným rozvojem anglického průmyslového města Manchesteru. Podle něj se počalo Brno nazývat v tehdejší hospodářském světě středoevropským Manchesterem.

Industriální rozvoj s sebou ovšem přinášel také demografické a sociální problémy. V Brně a zejména na brněnských předměstích vznikala tehdy řada textilních a záhy i strojírenských podniků, které nabízely pracovní uplatnění stovkám a tisícům lidí, přicházejícím za prací z bližšího i vzdálenějšího okolí zemského hlavního města. Vzrůstal počet obyvatel Brna a rostla pochopitelně i jejich koncentrace v nově vznikajících obytných zónách. Industrializační rozmach tak s sebou přinášel, logicky vzato, též negativní zásahy do životního prostředí a v důsledku růstu počtu a koncentrace obyvatelstva – především z řad dělnických profesí – docházelo ke snadnějšímu šíření nemocí a epidemií, kterým byly vystaveny ve velkém měřítku také děti.

⁵ Blíže například J. KROUPA, *Lékařský rod Rincolini...*

⁶ Například Rincoliniho článek *Notizen über in Mähren vorhandene vorzügliche Kunstwerke der Malerei*, citovaný Františkem Šujanem. Viz František ŠUJAN, *Dějepis Brna*, Brno 1928, s. 15–16.

O velmi závažné zdravotní situaci brněnských obyvatel, zejména těch pocházejících z chudého dělnického prostředí, přinesl v polovině 19. století odborné pojednání tehdejší člen lékařské komise při c. a k. moravském zemském místodržitelství, městský (Stadtphysikus) a policejní lékař (Polizei-Bezirksarzt), doktor medicíny Leopold Beer.⁷ Z jeho statistického rozboru všímajícího si období let 1850–1860 a z podrobné analýzy zdravotní situace v zemském hlavním městě Brně bylo patrné, že špatný vliv na zdravotní stav značné části brněnské populace měla nejen značná prašnost v ulicích města, ale zejména neúnosná hustota obyvatel v některých obytných čtvrtích a v jednotlivých budovách a také nepořádek a nečistota v nich vládající. V neposlední řadě měla podle dr. Beera na nedobrá zdravotní stav početné skupiny obyvatel města významný vliv i práce v nezdravých provozech brněnských továren („...*die Dichtigkeit der Bevölkerung in einzelnen Wohngabäuden, die Unreinlichkeit in den selben, und endlich die Beschäftigung eines grossen Theils der Einwohnerschaft in Fabriken...*“). A právě práci v nezdravém prostředí výrobních hal mnoha brněnských podniků považoval lékař Leopold Beer za zdroj mnoha závažných onemocnění a četných úmrtí. Ve své studii ji označil jako „*die Quelle eines sehr ungünstigen Erkrankungs – und Mortalitäts*“. Nedobrá zdravotní stav značné části brněnského továrního dělnictva a dělnických rodin umocňovaly často velmi nevhodné bytové podmínky („*die ungesunden Wohnungen der Arbeiterfamilien*“) a samozřejmě také chudoba těchto rodin, kterou Beer charakterizoval jako rozdíl mezi platem dělníků a potřebami jejich rodin („*ein erges Missverhältniss zwischen dem Arbeitslohne und den Bedürfnissen... der Arbeiterfamilien*“).⁸

Nemocí, která v první polovině 19. století nejvíce ohrožovala obyvatele průmyslového hlavního zemského města Brna, byla jednoznačně tuberkulóza. Dospělé obyvatele i děti postihovala v akutní i chronické podobě. Například podle Beerovy zdravotnické statistiky zemřelo v Brně v letech 1850–1860 26 127 obyvatel města a brněnských předměstí na různé nemoci. Z nich tuberkulóze čili souchotinám podleho v onom Beerem zkoumaném desetiletém období 7 622 Brňanů. Tato choroba se tak stala příčinou každého třetího až čtvrtého úmrtí. Další nebezpečnou nemocí hrozící životům řady Brňanů byla nemoc nervového původu vedoucí k spasmickým stavům, zvaná lidově psotník. Beer ji německy označoval slovem *Fraisen*.⁹ Vedle nemocných dospělých strádaly v chudých, především dělnických rodinách, také děti. I ony trpěly a často bez jakékoliv pomoci podléhaly nemocem – na prvním místě tuberkulóze, ale též tyfu, úplavici, zápalu mozkových blan, záškrtu a dalším chorobám. Děti umíraly i z důvodu nedostatečného hmotného zajištění rodin, ve kterých

⁷ L. BEER, *Ueber die Gesundheits-Verhältnisse in Brünn*, Brünn 1860. Dr. Beer byl ve své době znám také jako lékař působící v brněnské C. a k. donucovací pracovně, stojící na Velké Nové ulici (dnešní Lidická ulice). V souvislosti s touto funkcí zněl jeho titul Hausarzt des k. k. Zwangsarbeitshauses.

⁸ Práci v nezdravých výrobních provozech brněnských továren označil dr. Beer jako „*Die Quelle eines sehr ungünstigen Erkrankungs- und Mortalitäts*“. L. BEER, *Ueber die Gesundheits...*, s. 7–8.

⁹ Tamtéž, s. 16.

přišly na svět a v nichž žily. Pro představu lze uvést, že jen v roce 1860 se v Brně narodilo 68 mrtvých novorozenců. V prvním roce života tehdy zemřelo 501 dětí, úrazům a nemocem podlehl 247 dětí ve věku jednoho až pěti let. Obávaná tuberkulóza předčasně ukončila život 56 dětí ve věku pěti až deseti let a 82 dětí starších deseti let. Pro úplnost snad dodejme, že v onom roce 1860 zemřelo v Brně 2 033 dospělých i dětských obyvatel města.¹⁰

Leopoldem Beerem popsáný jev – souvislost industrializačního procesu s pauperizací části obyvatel a zvýšenou dětskou úmrtností – byl tehdy patrný v řadě průmyslových evropských center. Proti těmto negativním tendencím industriálního rozvoje se od počátku 19. věku počala stavět „na odpor“ instituce ústavního léčení nemocemi postižených obyvatel – především chudých dětí.¹¹ Pro zajímavost má snad smysl uvést, že jedna z prvních dětských nemocnic, první dětská poliklinika, byla založena Dr. Maslatierem ve Vídni již roku 1787.¹² Později po jejím vzoru, zejména od 30. let 19. století, vznikaly v dalším velkých či průmyslových evropských městech nemocnice speciálně zaměřené na dětské pacienty. Stalo se tak například v Drážďanech (1834), v Petrohradě (dětská nemocnice sv. Mikuláše), v uherské Pešti, ve Vídni (dětská nemocnice sv. Anny), v Praze, v Berlíně, v Mnichově, v Basileji, v Lisabonu nebo v Londýně.

V době, kdy vznikaly uvedené dětské nemocniční ústavy, mělo město Brno první pokus o založení a krátkou existenci dětského léčebného zařízení několik desetiletí za sebou. Na počátku 19. století, přesněji v lednu roku 1809, zřídil v Brně jako reakci na nejednoduché a nelehké postavení nemocných dětí z chudých brněnských rodin mladý lékař Arnošt Karel Rincolini spolu s brněnským ranhojičem (Wundarzt) Franzem Clavingerem (někdy uváděným i jako Klavinger) a s apelačním radou J. Dietmannem soukromý ústav pro nemocné chudé děti. Ústav nesl oficiální označení Privat-Kinderkrankenarmenanstalt in Brünn. Sdělení pramenné povahy o tomto prvním známém sociálně-zdravotnickém zařízení v novodobých dějinách Brna a vlastně i Moravy jsou povytce kusá. Za zásadní zdroj informací o soukromém zařízení pro chudé nemocné děti (tedy o Privat-Kinderkrankenarmenanstalt in Brünn) lze považovat zprávu o činnosti zařízení vypracovanou, sestavenou a zveřejněnou doktorem medicíny Rincolinim v roce 1811.¹³ Ve zprávě, která hodnotí téměř dvouleté období činnosti této dobročinné sociálně-zdravotnické instituce (od ledna roku 1809 do prosince roku 1810) je uvedena také její podstata a smysl jejího založení.

Soukromý ústav, zřízený Rincolinim a jeho druhy v lednu roku 1809, měl v první řadě zajišťovat a poskytovat bezplatnou zdravotnickou péči nemocným dětem z chudých brněnských rodin („...*Kinderkrankenarmenanstalt...*, *welcher den Zweck hat,*

¹⁰ Tamtéž, s. 14 a 15–16.

¹¹ Blíže například Jiří ČEJKA, *Dětská nemocnice. Procházka historií*. In: Fakultní nemocnice Brno 2002, s. 62.

¹² Vladimír MAZAL, *Vývoj ústavního léčení v Brně*. In: Lékařské listy 1953, s. 239.

¹³ K. E. RINCOLINI, *Nachricht von der Privat-Kinderkrankenarmenanstalt in Brünn*, Brno 1811, s. 4. Tato veřejně publikovaná zpráva o hospodaření soukromého ústavu pro chudé nemocné děti nese datum 1. března 1811.

das Leben und Gesundheit der Kinder armer Eltern zu halten, nämlich sie im Erkrankungsfall mit unentgeltlicher ärztlicher Hilfe und Arznei...“), jejichž věk nepřekročil sedm let. Děti starší sedmi let byly odkázány do péče brněnských nemocničních zařízení („*auf allgemeine Spitalpflege*“). Pro malé dětské pacienty z chudých rodin byl dr. Rincolini k dispozici ve své ordinaci¹⁴ denně od třetí do páté hodiny odpolední. Bezplatně měla být a také byla dětem poskytována nejen vlastní odborná pomoc lékaře dr. Rincoliniho, ale rovněž zdarma byly dětem v případě potřeby ordinovány potřebné léky.¹⁵ Jestliže dítě onemocnělo nakažlivou nemocí a nebylo vhodné je vést do Rincoliniho ordinace v Orlí ulici, vykonal lékař, pochopitelně bezplatnou, návštěvu u lůžka nemocného dítěte. Celý chod ústavu, především tedy odborné vyšetření a poskytování léků nemocným dětským pacientům, byl hrazen „*durch Wohlthätigkeit guter Menschen*“, tedy z dobrovolných darů solventnějších obyvatel, kteří cítili s utrpením nemocných dětí z nemajetných rodin. Od založení instituce v lednu roku 1809 do prosince roku 1810, tedy za dvouleté období, bylo doktorem Rincolinim bezplatně léčeno 582 chudých dětí trpících různými nemocemi (den verschiedensten Krankheiten). Byla to pomoc vsutku velkorysá. Nemalé bylo i hmotné vydání ústavu. Za uváděné období činily výlohy na léky a léčebné prostředky, poskytnuté zdarma nemocným dětem, částku 287 zlatých a 33 krejcarů. Léky byly vydávány rodičům nemocných dětí po předložení receptu prostřednictvím zemské lékárny (Landschaftsapotheke).¹⁶

Pod patronací doktora Rincoliniho a jeho spolupracovníků pomáhala jimi založená soukromá zdravotnická instituce chudým nemocným dětem do konce roku 1812. Zřejmě z finančních a snad i z organizačních důvodů přešel počátkem roku 1813 léčebný ústav pod správu brněnského ženského dobročinného spolku (Brünner wohlthätigen Frauen Vereins). O převzetí ústavu do péče požádal brněnský dobročinný ženský spolek 12. ledna spolu s F. Clavingerem sám dr. Rincolini. Ve spolkové knize protokolů je ono rozhodnutí obou mužů, doporučujících ženskému spolku převzetí ústavu do péče, zaznamenáno následujícími slovy: „*Dr. Rincolini u(nd) Clavinger empfehlen dem Schutze des Frauen Verein die hier bestehende Privat-Kinderkranke-narmenanstalt.*“¹⁷ Rincoliniho ústav se tak stal součástí (zřejmě roku 1813) ženským

¹⁴ Ordinace a byt doktora Rincoliniho se na počátku druhého desetiletí 19. století nacházely v tehdejší Schwarzadlergasse (dnešní Orlí ulice), ve druhém poschodí domu č. 492.

¹⁵ Tento princip bezplatného poskytnutí léků a ošetření je ve stanovách ústavu zachycen následujícími slovy: „*Jede arme Mutter kann ihr krank gewordnes Kind, wenn sie selben die nöthigen Arzneien nicht verchaffen kann, zur unentgeltlichen Ordination in die Wohnung des unterzeichneten Arztes [byl jím dr. Rincolini] bringen.*“ K. E. RINCOLLINI, *Nachricht...*

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ Archiv města Brna, fond R 2 Brünner wohlthätiger Frauenverein, 1813–1820, inv.č. 2418 Geschäften – Protocoll des brünner wohlthätigen Frauen Vereins. Zápis z 12. ledna roku 1813. Přečhod Rincoliniho ústavu pod protektor-ská křídla brněnského ženského spolku je mylně datován rokem 1809. Je tak uvedeno například na straně 178 v Průvodci po fondech a sbírkách Archivu města Brna z roku 1956. Jaroslav DŘÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce po archivních fondech a sbírkách*, Praha 1956, s. 178.

spolkem založeného ústavu pro opatrování malých dětí, který nesl oficiální název Klein – Kinder – Bewahr – Anstalt.¹⁸ Mezi zakládajícími či podporujícími členy nově zřízeného ústavu pečujícího o malé nezaopatřené děti bylo možné spatřit řadu významných osobností z tehdejších politických a hospodářských kruhů. Mezi zakládajícími či přispívajícími členy nechyběli čelní představitelé politické a duchovní správy Moravy a města Brna – například moravsko-slezský guvernér Karel hrabě Inzaghy, prezident apelačního soudu Josef hrabě z Bubna, prezident zemského soudu Antonín hrabě Sedlnický, brněnský biskup Antonín Gindl, okresní hejtman a guberniální rada Leopold hrabě Stollberk, policejní ředitel a guberniální rada Petr Muth, dvorní rada hrabě Auersberg, či dómský děkan rytíř Vokřál,¹⁹ nebo majitelé textilních továren Karel Offermann, Filip Schüller, Karel Přisa, obchodníci Jan rytíř Hering, Emmanuel Gomperz, Lazar Auspitz a další.²⁰ Rincoliniho nebo Clavingerovo jméno ovšem mezi uváděnými donátory – zakladateli spolku pro opatrování malých dětí – nenajdeme.

Ve zprávě z roku 1811 o činnosti ústavu určeného nemocným chudým dětem založeného na počátku roku 1809 vyjádřil Rincolini naději, že úspěch ústavu, který bude vycházet z větší podpory dobrovolných dárců, je nepochybný a že brněnský ústav pro chudé nemocné děti bude podobně úspěšný jako vídeňské zdravotnické zařízení určené chudým dětem, zvané Edlis, které v roce 1811 mělo za sebou již více jak patnáctiletou odbornou a sociální činnost. Lékařův záměr se zcela nenaplnil. Brněnský ústav pro nemocné děti z chudých rodin, kterému věnoval mnoho času a energie, existoval pouze necelá čtyři léta. Poté se stal, jak již řečeno, součástí brněnského ženského spolku a rozplynul se v jeho sociálních a zdravotních aktivitách. I tak se však Rincoliniho a Clavingerůva počín stal prvním z lidského hlediska cenným pokusem v novodobých brněnských a moravských dějinách, který sledoval institucionální zdravotní a sociální pomoc nemocným chudým dětem.

Rincoliniho léčebný ústav pro chudé a nemocné brněnské děti o tři desítky let pře-dešel šlechtný záměr brněnského očního lékaře doktora Ferdinanda Dvořáka a členů Spolku dětské nemocnice sv. Cyrila a Metoděje v Brně v čele s předsedkyní Matyldou hraběnkou Dubskou z Třebomyšlic. Onen záměr vyústil na podzim roku 1846 v založení a otevření první brněnské dětské nemocnice, sloužící pak více než pět desítek let chudým nemocným dětem. Nemocnice stála ve Hřbitovní ulici v domě č. 60 – v dnešní ulici Kounicově. Pokračovatelkou této dětské nemocnice se stala v roce 1898 v brněnských Černých Polích zřízená dětská nemocnice nesoucí do roku

¹⁸ Archiv města Brna, fond R 1 Nadace Heřmana Horného, 1813–1915, inv.č. 2423 Gedenk-Buch der gründen und unterstützenden Mitglieder der Klein – Kinder – Bewahr – Anstalt.

¹⁹ Pro zajímavost snad stojí uvést, že rytíř Vokřál (Vokrzal) byl zakladatelem nadace sloužící k podpoře chudých a nadaných studentů. Podpory Vokřálovy nadace využíval při svých gymnaziálních studiích v Brně i mladý Tomáš Masaryk.

²⁰ Archiv města Brna, fond R 1 Nadace Heřmana Horného, inv.č. 2423 Gedenk-Buch der gründen und unterstützenden Mitglieder der Klein – Kinder – Bewahr – Anstalt.

1918 název nemocnice císaře Františka Josefa I. Tato pediatriká instituce stojí v brněnských Černých Polích dodnes a svou činností značně překračuje rozsah své původní územní i odborné působnosti.²¹ To se však již dotýkáme jiné významné kapitoly dějin brněnského dětského lékařství.

²¹ Blíže k dějinám brněnské dětské nemocnice ve Hřbitovní ulici (dnešní Kounicově) a v Černých Polích viz například J. ČEJKA, *Dětská nemocnice...*, s. 62.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Hlavní zakladatel ústavu pro chudé a nemocné brněnské děti, vězeňský a městský lékař Karel Arnošt Rincolini (1785–1867).
- Příloha č. 2: Údaj v knize protokolů brněnského dobročinného ženského spolku z roku 1813, zachycující Rincoliniho a Clavingerovo doporučení spolku převzít záštitu nad Soukromým ústavem pro nemocné a chudé děti (Privat-Kinderkranken Armenanstalt).

Jiří Čejka

Rincolini-Kinderheilanstalt in Brünn

Anmerkung zur Geschichte der Brüner Pädiatrie

RESÜMEE

Die Kinderheilkunde hat in Brünn eine lange Tradition. Das erste Kinderkrankenhaus wurde bereits 1846 in der Stadt errichtet und stand in der heutigen Straße Kounicova. Es war aber nicht die erste derartige Institution auf dem Gebiet von Brünn in seiner neueren Geschichte. Ihr Vorgänger war eine Heil- und Sozialanstalt, die 1809 von dem jungen Brüner Arzt Karl Ernst Rincolini und seinen Freunden, dem städtischen Wundarzt Franz Clavinger und Appellationsrat J. Dietmann gegründet wurde.

Mit der Gründung der Anstalt, die den offiziellen Namen „Private Kinderkrankenarmenanstalt“ trug, beabsichtigten Doktor Rincolini und seine Partner, das Leiden kranker Kinder aus sozial schwachen Familien – also vor allem aus Familien der Brüner Textilarbeiter – zu lindern. Der enorme Wirtschaftsaufschwung der Landeshauptstadt Brünn, der Ende des 18. Jahrhunderts begann und im nachfolgenden Jahrhundert insbesondere in der Textilproduktion fortsetzte, brachte nämlich neben positiven (wirtschaftlichen) Momenten auch absolut negative Erscheinungen mit sich. Zu Letzteren gehörte eine hohe Erkrankungs- und Sterberate unter den Brüner Fabrikarbeitern und vor allem unter den Kindern aus diesem Milieu. Rincolinis Anstalt bot diesen kranken Kindern kostenlos ärztliche Untersuchung, Behandlung und notwendige Arzneimittel. Die Institution erlosch 1813 nach kurzer Tätigkeit, und zwar durch Vereinigung mit einem wohlthätigen Brüner Frauenverein, in dessen sozial- und Sanitätsaktivitäten sie einging.

Příloha č. 1: Hlavní zakladatel ústavu pro chudé a nemocné brněnské děti, vězeňský a městský lékař Karel Arnošt Rincolini (1785–1867).

Numerus des Exhibiti.	Datum und Präsentatum auch Hofzettel	Gegenstand.	Datum des erstatteten Berichts.	Erledigung sub. No. Exhibiti.
9.	13.
18.	Herr Rossmayer bittet, beifolgende in böhm. nachlässig alle beifolgende Ansuchen vom S. V. unentgeltlich zu befürworten.	13.
18.	Dieses zur unentgeltlichen Befürw.
10	10.
14	Herr Fintzgil bittet: Bureaupräsident, ersucht um Unterstützung von Klaimen d. v. v. und Expropria gebauet.	16.
17.	dem. Anst. für die Bauarbeiten von Herrn Fintzgil, 20.
11	10.
14	Herrl: <u>Carolina Engelmann</u> nachsuchen um Erlaubnis, sich von dem S. V. zurück zu ziehen, da sie sich demselben nicht widersetzen will.	10.
11.	Dem. Anst. für die Bauarbeiten von Herrn Engelmann, 20.
12	10.
14	Herrn <u>Wendel</u> nachsuchen um Erlaubnis, sich von dem S. V. zurück zu ziehen, da sie sich demselben nicht widersetzen will.	11.
12.	Dieses zur unentgeltlichen Befürw.
13	8.
14	Herrn <u>Fransis Mollan</u> bittet um Erlaubnis, sich von dem S. V. zurück zu ziehen, da sie sich demselben nicht widersetzen will.	16.
17.	Dieses zur unentgeltlichen Befürw.
14	17.
14	Herrn <u>Anna Albrecht</u> bittet um Erlaubnis, sich von dem S. V. zurück zu ziehen, da sie sich demselben nicht widersetzen will.	16.
17.	Dieses zur unentgeltlichen Befürw.
15	10.
14	Herrn <u>Rincolini u. Clavinger</u> bittet um Erlaubnis, sich von dem S. V. zurück zu ziehen, da sie sich demselben nicht widersetzen will.	16.
17.	Dieses zur unentgeltlichen Befürw.
16	14.
16	Herrn <u>S. V. Fintzgil</u> bittet um Erlaubnis, sich von dem S. V. zurück zu ziehen, da sie sich demselben nicht widersetzen will.	16.
17.	Dieses zur unentgeltlichen Befürw.
17	14.
16	Herrn <u>Alia</u> bittet um Erlaubnis, sich von dem S. V. zurück zu ziehen, da sie sich demselben nicht widersetzen will.	16.
17.	Dieses zur unentgeltlichen Befürw.

Příloha č. 2: Údaj v knize protokolů brněnského dobročinného ženského spolku z roku 1813, zachycující Rincoliniho a Clavingerovo doporučení spolku převzít zástitu nad Soukromým ústavem pro nemocné a chudé děti (Privat-Kinderkranken Armenanstalt).

TYRŠŮV SAD, JEHO MINULOST A SOUČASNOST

Ke krásným brněnským parkům patří dnes i Tyršův sad při Kounicově ulici a jen málokterý návštěvník tuší, že se prochází v místech, která po dobu téměř sta let sloužila jako hřbitov. Park je zapsán ve Státním seznamu nemovitých kulturních památek jako celek a v rámci parkového areálu jsou ve stejném seznamu uvedeny pod samostatnými evidenčními čísly ještě hlavní kříž a památník generála R. Valhuberta.¹

V roce 1784 císař Josef II. zakázal z hygienických důvodů pohřbívání zemřelých osob uvnitř obydlených osad, v kostelech a klášterních kryptách. Brno tedy muselo řešit otázku nového Městského hřbitova.² Potřebný prostor se našel na volné ploše u Malé Nové ulice poblíž městského dvora, v místech dnešní Kounicovy ulice při křižovatce s ulicí Antonínskou, a byl určen pro pohřbívání zemřelých z brněnských farností u sv. Jakuba, sv. Petra, sv. Janů, sv. Magdaleny a sv. Tomáše. Městský hřbitov byl otevřen 20. prosince 1785 a farnosti se podle počtu věřících podělily i o náklady na jeho založení a ohrazení, které činily 3 870 zlatých 52 krejcarů. Nový hřbitov měl dvě brány, z nichž hlavní vstup se nacházel přibližně v místech dnešního Janáčkova náměstí. Druhá brána směřovala k Velké Nové ulici (dnešní Lidické). Plocha hřbitova zaujímala při založení výměru asi 3,5 hektaru. V prosinci roku 1796 nařídil císař zřízovat na hřbitovech márnice, kde byl zemřelý uložen dva dny, ruce spojené provázkem a zvonkem s pokojem hrobníka, aby se zamezilo pohřbu zdánlivě mrtvých osob. V Brně postavili umrlčí komoru a byt hrobníka teprve v roce 1802 vlevo od hlavní brány. Vzniklé náklady uhradily výše uvedené farnosti a evangelická obec, protože Městský hřbitov sloužil k pohřbívání katolíků i nekatolíků. Od roku 1805 převzal starost o financování hřbitova tzv. náboženský fond (Religionsfond), do něhož plynuly příspěvky občanů i peníze, získané z prodeje náhrobků, mříží, křížů atd. V roce 1815 označil dobový tisk brněnský Městský hřbitov za největší na Moravě. Odpovídalo to prudkému růstu počtu obyvatel Brna, které se v důsledku

¹ Článek vychází z textu PhDr. Dagmar ČERNOUŠKOVÉ, který vypracovala pro projekt „*Tyršův sad v Brně. Stavebně historický vývoj parku*“, zpracovaný v roce 1994 projekční kanceláří „Harald’s rekonstrukce“ pro město Brno jako podklad k rekonstrukci parku.

² Poznatzky k historii Městského hřbitova v Brně čerpaly autorky z následující literatury: Christian d’ ELVERT, *Die Kirch- und Friedhöfe*. In: Notizen- Blatt der historisch-statistischen Section der kais. königl. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde 8, 1871, s. 57–59.

Milena FLODROVÁ, *Městský hřbitov na Malé Nové*, strojopis, nedat. Částečný soupis bohatých archivních pramenů podala M. FLODROVÁ, *Městský hřbitov*, s. 2, další prameny využité autorkami uvádíme přímo u jednotlivých poznámek.

Plánová a obrazová dokumentace je zastoupena ve fondech Moravského zemského archivu v Brně (dále MZA), Archivu města Brna (dále AMB) a Muzea města Brna (dále MuMB).

rozmachu textilního a strojírenského podnikání měnilo v důležité hospodářské středisko rakouské monarchie.³

Nejstarší část Městského hřbitova nebyla nijak rozdělena a v pohřbívání neexistoval zvláštní řád. Situace se změnila za gubernátora Antonína Bedřicha Mitrovského po roce 1824, kdy stávající plochu hřbitova rozdělili podle projektu architekta Schwendera ze stavebního ředitelství na deset ročních polí. Oddíly 1 až 5 tvořily plochy, každá po 1 712 m², oddíly 6 až 10 po 1 640 m². Po obou podélných stranách hřbitova a na dolní straně ponechal architekt prostor široký 3,8 metru pro zvláštní hrobová místa, která se měla v budoucnu číslovat. Náhrobky se měly napříště budovat výhradně na zdech. Středem hřbitova vedla 3,8 metru široká jízdní cesta, osázená topoly a vysypaná pískem. Mezi zvláštními hrobovými místy a oddíly měla cesta šířku 1,9 metru, jednotlivé roční oddíly oddělovaly cestičky. Ve stejné době proběhlo vydláždění cesty směrem k městu, opravila a zvýšila se obvodová zeď, zazdila se dolní brána k Velké Nové ulici a hlavní vchod získal železná mřížová vrata. Poškozené kříže a náhrobky byly odstraněny. První pohřeb na nově upraveném Městském hřbitově se konal 26. prosince 1825. Od roku 1784 existoval předpis, podle kterého měli na hřbitov přístup pouze nejbližší příbuzní zemřelého, protože velké pohřební průvody poškozovaly náhrobky. Rozloučení se zesnulým se konalo za účasti široké veřejnosti v kostelech.

Nová potřeba rozšíření hřbitova vyvstala již v roce 1832, kdy se nedostávalo především zvláštních hrobových míst. Hřbitov měl být rozšířen o dalších 72,5 arů, ale složitá jednání s majiteli pozemků, úřední schvalování a další potíže způsobily, že slavnostní vysvěcení se konalo až 9. prosince 1835. Obvodová zeď nové hřbitovní části byla vystavěna z cihel a kamene ze špilberského kamenolomu, cesty vysypali šterkem a pískem, spojení se starým hřbitovem zajišťovaly dva vchody probourané v původní severní hřbitovní zdi. Novou část hřbitova doplnil dřevěný kříž s Kristem malovaným na plechu. V této souvislosti jsme objevily v archivních materiálech zajímavý konvolut dokladů, které vznikly při přípravě na rozšíření hřbitova. Uvažovalo se zbudovat vedle márnice prostor pro pohřební vozy k dopravě zemřelých jako základ vznikajícího pohřebního ústavu v režii města. Součástí materiálů byla nejen vyobrazení pohřebních vozů užívaných ve Vídni a v Praze, ale i návrh a finanční náklady na ideální pohřební vozy první a druhé třídy pro brněnské poměry. Aby úřady získaly představu, kolik pohřbů jednotlivých tříd se každoročně uskutečnilo, dostaly katolické fary pohřbívající na Městském hřbitově za úkol sestavit statistické údaje. Časově zahrnovaly odevzdané výkazy léta 1822–1830 a vypracovali je faráři jednotlivých kostelů. Autorky měly k dispozici ještě další údaje, týkající se let 1810 –

³ Jiří ČEJKA, *Dětská nemocnice. Procházka historií*, Brno 2002, uvádí na s. 7, že v roce 1840 žilo v Brně 39 243 obyvatel, roku 1850 již 47 359 osob, v roce 1869 se počet Brňanů zvýšil na 73 771 a roku 1880 žilo v největším moravském městě 82 660 obyvatel. Čejka také podrobně analyzuje skutečnosti, které ovlivňovaly zdravotní stav obyvatelstva a jeho úmrtnost.

1822.⁴ Mohly tak nejen prověřit jejich hodnověrnost, protože oba výkazy obsahovaly duplicitně čísla za roky 1821 a 1822 (diference činily pouze 2 a 3 osoby, což považujeme za zanedbatelné), ale pokusily se na jejich základě odhadnout počet pohřbených osob na městském hřbitově. Pro nejstarší období do roku 1809 údaje nemáme. Za roky 1810–1830, tedy za 21 let, bylo pohřbeno na Městském hřbitově 11 574 zemřelých, průměrně tedy 551 osob ročně.⁵

Jednání o další rozšíření hřbitova zhruba o 40 arů začala v roce 1844 a opětovně se týkala především zvláštních hrobových míst. Novou část vysvětili 2. března 1846. Hřbitov nyní měl tvar nepravidelného čtyřúhelníku a skládal se ze dvou oddělení: ve větším se nacházela plocha s všeobecnými hroby a obvodovou zeď lemovala zvláštní hrobová místa, menší oddělení, spojené s první částí dvěma vstupy ve zdi, tvořila pouze zvláštní hrobová místa. Krásná alej topolů procházela přes celou délku hřbitova, malebné skupiny stromů a keřů, množství různých květin na hrobech připomínaly spíše příjemnou zahradu. Na skutečný účel místa upozorňovaly pouze smutné kříže. Nacházelo se zde velké množství umělecky provedených monumentů: v nejvyšší části prvního oddělení poutaly pozornost náhrobek prvního brněnského biskupa Matyáše Františka hraběte Chorinského (1720–1786), za jehož působení byl hřbitov otevřen, mramorový pomník biskupa Václava Urbana rytíře Stuffera (1764–1831), dílo vídeňského sochaře Josefa Käsmana, darovaný mu klérem brněnské diecéze, či velkolepý pomník, který kryl ostatky hraběte Antonína Bedřicha Mitrovského (1770–1842), nejvyššího kancléře a dřívějšího moravsko-slezského gubernátora. Na hřbitově se střídaly pomníky jednoduché s prostými, ale výmluvnými nápisy, s monumenty s „*dlouhými tirádami, ve kterých vdovec či vdova svou bolest sdělovali světu nápisy ve zlatě, aby za šest týdnů opět zvedali poháry vína nebo piva*“. Neznámý autor odmítl módní trendy pomníků ve tvaru gotických templů a pyramid, ukázal na směšnosti, které často pomníky nesly, za výmluvnější považoval náhrobky pouze se jménem a rokem úmrtí na kameni.⁶ Při úpravě z roku 1846 byl na starou část

⁴ Údaje pro léta 1810 až 1830 jsme získaly kombinací dvou archívních pramenů z MZA, fond B 14 Moravské místodržitelství – všeobecné oddělení, kart. č. 4 631 a 4632:

a) Výkaz pohřbených na Městském hřbitově v letech 1810–1822, který je přílohou k protokolu z 29. 5. 1824, sepsanému na brněnském policejním ředitelství;

b) Přílohy k materiálu připravovanému pro zasedání moravsko-slezského gubernia 30. 3. 1832 k otázce dopravy zesnulých jako základ pro vznik pohřebního ústavu.

⁵ Průměr zemřelých z výkazu za léta 1810–1822 činil 571 osob, z výkazu za léta 1822, respektive 1824–1830, se snížil na 518 osob. Průměr za celé období 1810–1830 činil 551 osob. Odhadujeme, že od vzniku hřbitova v roce 1785 do roku 1830 mohlo být na Městském hřbitově pohřbeno až 25 000 osob.

Petra BRABCOVÁ, *Příčiny úmrtí obyvatel svatopetrské farnosti v Brně na konci 18. století*, *Vlastivědný věstník moravský* (dále VVM) 54 (2002), s. 188–191, zkoumala matriku zemřelých z let 1785–1799 farnosti, která své mrtvé pohřbívala na Městském hřbitově. Celkem zaznamenala za oněch 15 let 1 144 úmrtí, v průměru 76 osob ročně. Farnost neměla také v pozdějších letech příliš vysokou úmrtnost, protože na jejím území žili lidé spíše movití, tedy i s lepšími hygienickými a stravovacími podmínkami. Úmrtnost neovlivňovala ani špilberská věznice, která tehdy patřila do farnosti sv. Jakuba.

⁶ K., *Der städtische Friedhof in Brünn. Ein Beitrag zur Lokalgeschichte*. In: *Moravia* 9, č. 11, 24. 1. 1846, s. 42–43; č. 12, 27. 1. 1846, s. 46–47.

hřbitova přemístěn dřevěný kříž z roku 1835, do prostoru u nové hřbitovní zdi na podzim roku 1846 vztyčili hřbitovní kříž z blanenských železáren. O rok později vysázal kolem kříže zahradník Jan Schuster záhon růží.

Roku 1849 opět vznikla aktuální potřeba hřbitov zvětšit a současně se poprvé objevila myšlenka přeložit celý hřbitov jinam. Její realizace však trvala téměř 35 let. Stávající Městský hřbitov byl proto i nadále rozšiřován, v posledních letech své existence téměř každý rok, jak dosvědčují dobové plány. Rozšíření z let 1850–1851, kdy nový prostor o rozloze 96 arů rozdělili na 4 roční oddíly situované do půlkruhu, završilo posvěcení 4. května 1851. Nové zvětšení plochy hřbitova doprovázela výsadba javorů v alejích, záhonu růží u kříže, v rondelech vznikly záhony trvalek a tují. Cesty byly vysypány pískem a štěrkem. Také na starém hřbitově se obnovovaly uschlé topoly lemující cestu a městský hrobník Müller nechal vysadit u zdi vchodu akáty a modřiny. Dobové dokumenty dosvědčují, že bylo nutno poměrně často dosazovat uschlé stromy a keře, což prováděl až do své smrti v roce 1870 vynikající odborník Antonín Šebánek, zahradník v nedalekých Lužánkách, a později další městští zahradníci. Šebánek také nahradil v letech 1854–1865 řadu uschlých topolů a jasanů v hlavních alejích v nové i staré části hřbitova platany, které byly levnější než původně zamýšlené kaštany.⁷

Po rozšíření hřbitova v roce 1851 můžeme pozorovat zajímavý jev: mnohé podnikatelské rodiny, velkoobchodníci, továrníci a další význační lidé, chtěli své postavení demonstrovat i v místech posledního odpočinku: nechávali exhumovat své předky ze staré části hřbitova, zakupovali hrobová místa v nejnovější části, která podle plánové dokumentace působila velmi impozantně, a budovali nákladné hrobky, díla domácích i cizích sochařů a kameníků (velkoobchodník Herring, rodina Kleinů atd.). V roce 1857, při pořízení nového náhrobku třetímu brněnskému biskupovi Vincenci Josefovi knížeti Schrattenbachovi (1744–1816) na místě dřevěného kříže, který byl přemístěn do rondelu mezi oddíly I, II, IX a X v topolové aleji, se začalo uvažovat o postavení kříže nového. Realizace byla svěřena sochaři Václavovi Nedvědovi, který zbudoval podstavec z kamene v lomu v Horní Dobruči, stupně ke kříži pocházely z drásovského lomu a litinový kříž dodaly blanenské železárně v roce 1857. Letopočet v římských číslicích byl vytesán do podstavce kříže.

Nově rozšířen byl hřbitov v roce 1866 v souvislosti s válečnými událostmi a epi-

⁷ Platanová alej v areálu Vysokého učení technického (dále VUT) na Antonínské ulici byla vyhlášena Stromořadím roku 2001. Anketu pořádá od roku 2000 v Brně Regionální sdružení Českého svazu ochránců přírody a Nadace Partnerství. K tomu: jč, *Stromem roku se stal platan*. In: Mladá fronta dnes, 18. 10. 2001, s. D/2.

Autorky děkují ing. arch. Evě Damcové, z ateliéru Zahradní a krajinářské architektury, která v roce 1999 pro VUT prováděla inventarizaci stávající zeleně v rámci akce „Centrum VUT v Brně, Antonínská 1“ (objekty podzemních garáží a sadové úpravy), za sdělení, že zejména platany mohou pocházet z původního hřbitova. Většina platanů javorolistých (*Platanus acerifolia*) je vyšší než 20 metrů, obvody kmenů přesahují 200 centimetrů a průměr koruny se pohybuje mezi 15 až 18 metry. Z dalších stromů inventarizace zaznamenala ve větším počtu javory mléčné (*Acer platanoides*), lípy velkolisté (*Tilia platyphylla*), jasaný ztepilý (*Fraxinus excelsior*), které podle výšky a průměru koruny by mohly pocházet z výsadby na Městském hřbitově.

demií cholery: plochu 56,5 arů však považovali za provizorní, protože se jednalo již vážně o novém umístění hřbitova. Tomu odpovídalo i ohrazení pouze plaňkovým plotem. Z dosavadního hřbitova sem byly probourány dva vchody a důstojnost místa měl povznést nově postavený, přes dva metry vysoký, litinový kříž na kamenném podstavci téměř stejné výšky. Do vstupní aleje nové části vsadil zahradník Šebánek 16 javorů, do prostřední aleje dalších 52 javorů. Cesty zde měřily celkem 353 metrů. Od tohoto roku již všechna další rozšíření hřbitova (roky 1867, 1868, 1869, 1870, 1872, 1876, 1878, 1879) představovala jen dočasné řešení, i když i zde zůstávala snaha zachovat důstojnost místa vysazováním stromů, údržbou cest atp. Práce prováděli najatí zahradníci, další úkoly zajišťoval hrobník.

Nejdříve, v roce 1871, se uzavřela pro pohřbívání stará část hřbitova. Později, dne 30. září 1883, vydala městská rada Zemského hlavního města Brna vyhlášku s nařízením o zrušení všech hřbitovů v městském obvodu brněnském z důvodů veřejného zdravotnictví dnem 3. listopadu 1883.⁸ Od toho data museli být zemřelí pohřbíváni na novém Ústředním hřbitově při Vídeňské ulici. Dne 3. 11. 1883 se přestalo i na Městském hřbitově při dnešní Kounicově ulici pohřbívát. Poslední pohřeb se zde konal 30. října 1883 a pochována byla dcera knihaře Klubala z Josefova číslo 5.⁹ Hrobník Albert Müller, který o hřbitov dlouhá léta pečoval (od roku 1870 za roční paušál), pokračoval ve své práci i po uzavření hřbitova: jeho úkolem bylo udržovat cesty v řádném stavu, čistit je, sekat trávu a vykonávat další nutné práce. O bezpečnost se starali dva dozorcí. Po Müllerově smrti v lednu 1897 pokračovala v práci jeho žena Františka (označována jako hrobařka), od roku 1899 převzal povinnosti syn František, který však zřejmě brzy zemřel. Roku 1900 již funkce hrobníka nebyla obsazována a prameny uváděly pouze dozorkyni Irmu Müllerovou, vdovu po Františkově Müllerovi, s ročním paušálním platem 700,- K. I tehdy se prováděly některé stavební práce: například v roce 1895 se zvyšoval plot, aby se zabránilo ničení náhrobků, roku 1901 se stavěl nový domek pro dozorce v souvislosti s přípravou výstavby biskupského alumnátu, vybudovali přístupové schodiště z prodloužené Haberlerovy ulice apod. Od roku 1903 byli na zrušeném hřbitově uváděni jen dva strážníci, sečení trávy město pronajalo za roční paušál 60,- K sestrám boromejkám.

Krátce po otevření nového Ústředního hřbitova na Vídeňské ulici se započalo s exhumacemi tělesných pozůstatků osob pohřbených na hřbitovech zrušených v roce 1883.¹⁰ První pohřbení ostatků z dřívějšího Městského hřbitova se uskuteč-

⁸ AMB, fond U 3 Sbíрка vyhlášek a plakátů, 1700–1999, skupina XXX b, inv.č. 167.

⁹ KŽ, *Padesát let ústředního hřbitova v Brně*. In: *Obecní věstník zemského hlavního města Brna* 13, č. 15, 1.8.1933, s. 113–115; č. 22, 15. 11. 1933, s. 169–170.

¹⁰ Cenné údaje o exhumacích z Městského hřbitova najdeme v Knihačích pohřbených, uložených v kanceláři správy Ústředního hřbitova (dále ÚH) v Brně, Vídeňská 96. Za laskavé umožnění studia děkujeme správci hřbitova Janu Hrdličkovi. První kniha, *Hauptbuch über Beerdigungen* (dále *Hauptbuch*), zahrnuje období od 3. 11. 1883 do konce roku 1884. Exhumace ze zrušených hřbitovů jsou jasně vyznačeny, poznámka výslovně uvádí příslušný hřbitov, číslo původního hrobu, datum a místo nového uložení.

nilo 10. ledna 1884 a do hrobu ve skupině VIII, číslo 18, byly uloženy tělesné pozůstatky soukromníka Johanna Jellinka a dětí Václava a Leopolda Slámových, exhumované z hrobu číslo 468. Celkem byly nově uloženy v roce 1884 tělesné ostatky 30 osob pohřbených původně výhradně na Městském hřbitově. Ukládaly se především do skupiny VIII, částečně II, pouze v případě Aloisie Scheerové (zemřela 30. října 1853), dcery ředitele továrny, se nový hrob nacházel ve skupině IV.¹¹ Ze známých osobností, nově pohřbených v roce 1884, můžeme uvést Laurenzia Padowtze, majitele hotelu, přeneseného z hrobu číslo 2983 na bývalém Městském hřbitově 12. května 1884 do zděné hrobky ve skupině II, číslo 44, Ústředního hřbitova. Hrob dnes již neexistuje. V roce 1885 exhumace intenzivně pokračovaly po většinu roku a poprvé se objevily i údaje o dvou osobách exhumovaných z bývalého Starobrněnského hřbitova.¹² Celkem byly v roce 1885 na nový Ústřední hřbitov přeneseny ostatky 91 osob z bývalého Městského hřbitova. Ukládání pokračovalo ve skupinách IV a VIII, nově také ve skupinách VI, X a XII. V současnosti představuje původní skupina IV urnové hroby a skupina VI volné prostranství připravené k novému obsazení, ale ve skupinách II, X a XII lze i dnes najít náhrobky z Městského hřbitova, nově použité. Autorkám se podařilo dokonce najít i kompletní původní hroby.

Pokusme se nyní čtenáře seznámit s výsledky naší snahy vypátrat osudy některých pohřbených.¹³ Pro větší přehlednost budeme postupovat podle pohřbívání do skupin, nikoliv podle data pohřbívání. Do skupiny II byly v roce 1885 uloženy ostatky jediného člověka, guberniálního rady a krajského hejtmana Franze Mussila (1791–1869), exhumované z hrobu číslo 2975 na Městském hřbitově a nově uložené 31. 3. 1885 do hrobu číslo 164 této skupiny. Kříž je dnes zarostlý zelení, hrob málo udržovaný a nápis špatně čitelný. Náhrobek nese také jméno Anna Mussil, rozená Mayer (1814–1884). Z data úmrtí vyplývá, že po její smrti bylo na Ústředním hřbitově zakoupeno místo a poté přemístěn náhrobek z Městského hřbitova a exhumovány ostatky F. Mussila.

Původní náhrobek i místo pohřbení po exhumaci představuje ve skupině X hrob číslo 32, místo posledního odpočinku rodiny Heinisch, kam byly 15. prosince 1885 přeneseny dětské ostatky Wilhelma († 30. srpna 1866 ve stáří 3 měsíce), Wictora

¹¹ Dle sdělení J. Hrdličky ze 17. 5. 2002 se skupiny II a VIII (užíváme původní značení římskými číslicemi, dnes se skupiny označují číslicemi arabskými) v současné době obsazují většinou již potřebí. Skupinu VIII nyní tvoří urnové hroby. Skupina II částečně existuje, ale žádný hrob z roku 1884 s ostatky exhumovaného se nám nepodařilo identifikovat.

¹² Dne 29. 10. 1885 byla nově pohřbena ve skupině VIII, hrob číslo 199, těla Johanna († 4. 12. 1879) a Anny († 2. 5. 1878) Kreplových, soukromníků, exhumovaná z hrobů číslo 506 a 507 na Starobrněnském hřbitově. Knihy pohřbených důsledně rozlišují: jde-li o ostatky osob zemřelých v nedávné době, uvádějí „*exhum. Leiche*“ (tj. exhumované tělo), u dříve zemřelých se píše „*exhum. Leichenreste*“ (tedy exhumované tělesné ostatky, pozůstatky). Autorky používají v textu souhrnný název „tělesné ostatky“ bez rozlišení.

¹³ Naš průzkum zahrnul pouze první dvě knihy. Chtěly jsme však badatele upozornit na informace, které Knihy pohřbených mohou poskytnout. Získané archivní údaje jsme prověřovaly vlastním výzkumem v areálu ÚH.

(† 12. 5. 1880), Rudolfa († 8. 3. 1865) a Marie († 17. 8. 1880 ve věku 2 roky) Heinišových z hrobů číslo 2586 a 2587 na Městském hřbitově.¹⁴

Ve skupině XII, hrob číslo 10, nalézáme pomník rodiny Meixnerovy, signovaný na podstavci vpravo dole „Tomola“. Hřbitovní kniha dosvědčuje, že sem byly uloženy tělesné ostatky šestnáctiletého Wilhelma Meixnera exhumované z hrobu číslo 2377. Stalo se tak 23. března 1885, v den pohřbu dvorního rady a zemského finančního ředitele Karla Meixnera (1827–1885). V dnes zanedbaném hrobě později spočinuli další členové rodiny Meixnerovy a Sladkých, ze které pocházela Fanny Meixnerová (1838–1906), asi manželka K. Meixnera.

Několik náhrobků ve skupinách X a XII je dnes nově použito nebo na nové využití čeká: příkladem mohou být hrobová místa 100, 101 a 102 ve skupině X, patřící textilní podnikatelské rodině Soxhletů, jejichž ostatky byly exhumovány 18. března 1885 z hrobů číslo 537 až 540 zrušeného Městského hřbitova. Některé náhrobky již svým vzhledem upozorňují, že původně patřily jiným rodinám (skupina XII, čísla 35 až 37, signováno vlevo dole „A. Loos Wwe“), čísla 27 až 28 (signováno vpravo dole „Tomola“), číslo 12 (signatura vlevo dole „A. Loos“) atp. Někde zůstaly dnes využity jen podstavce (čísla 25 až 26) nebo se zachovalo pouze místo (skupina XII, čísla 148 až 149) s novým dřevěným křížem, ale se zbytky původního oplocení a podstavce náhrobku, kam byly uloženy 19. března 1885 tělesné ostatky rodiny Bauerovy z hrobů číslo 3140 a 4240 na Městském hřbitově.

Z exhumací provedených roku 1885 nejznámější osobnost představoval historik, archivář a politik Petr rytíř Chlumecký (1825–1863), jehož tělesné ostatky byly uloženy ve skupině IV.¹⁵

I když město mnohokrát vyzývalo pozůstalé k přenesení zemřelých příbuzných, odstranění pomníků, křížů a další výzdoby hrobů ze zrušeného Městského hřbitova, zdá se, že počty exhumací nebyly příliš velké. Průběh a obtíže, které proces provázely, můžeme rekonstruovat mimo jiné také z výročních zpráv, které město vydávalo od roku 1894 z iniciativy starosty JUDr. Augusta Wiesera.¹⁶ V letech 1896–1913, kdy výroční zprávy exhumace na zrušených hřbitovech uváděly, bylo přeneseno z Antonínské ulice 1 466 osob. Příkladně v roce 1898 exhumovali 271 osob, protože v červenci 1897 se uskutečnil prodej části starého hřbitova (první oddělení) pro stavbu biskupského alumnátu. Veřejnost upozornily na nutnost exhumovat tělesné ostatky příbuzných vyhlášky z 8. a 21. ledna 1898. Stavbu alumnátu zahájili v roce 1900 a dokončili v roce 1903 včetně zahrady. Definitivní odtržení završilo prodloužení

¹⁴ Ostatky byly znovu exhumovány 13. 1. 1923 a uloženy hlouběji do téhož hrobu. Současný hrob je udržovaný, doplněný náhrobními deskami později pohřbených osob, plot nacházející se za náhrobkem je zřejmě původní.

¹⁵ Dne 17. 9. 1885 byli na ÚH uloženi z hrobů číslo 2356 a 2357 Městského hřbitova guberniální rada Antonín rytíř Chlumecký (1777–1864) a Petr rytíř Chlumecký. Oba muže znovu exhumovali 25. 10. 1890 do skupiny XIV, hrobová místa číslo 110 a 111, ale dnes jejich hrob již neexistuje.

¹⁶ *Gemeindeverwaltung und Gemeindestatistik der Landeshauptstadt Brünn. Bericht des Bürgermeisters dr. August Ritter v. Wieser* (dále *Gemeindeverwaltung*) v kapitole o hřbitovech každoročně zaznamenaly počet exhumací ze zrušených hřbitovů a prováděné práce.

Haberlerovy ulice (dnešní Smetanova) a vybudování přístupového schodiště na zbývající část zrušeného hřbitova v roce 1901. Pokud příbuzní exhumaci nezajistili, byly odstraněny pomníky, kříže, hrobové desky, ozdobné mříže a další součásti hrobů na náklady správy hřbitova, prodány v dražbách a peníze předány hřbitovnímu fondu. Prodeje hrobových míst a vybavení původních hrobů se ostatně uskutečňovaly v průběhu celé existence Městského hřbitova, pokud uplynula lhůta zaplacení hrobového místa a novou částku nikdo neuhradil. Velmi častými kupci byli brněnští řemeslníci, kteří získaný materiál opětovně používali ve svých podnicích (například kamenická firma vdovy po Adolfu Loosovi, železářství Carla Dolifky a další).¹⁷ Renomované kamenické firmy (Johann Tomola, Adolf Loos a později jeho vdova aj.) pověřovali zejména movití klienti zajištěním exhumací, přenesením a novým instalováním pomníků na Ústředním hřbitově v Brně či v jiných místech. Exhumace neprobíhaly vždy tak, jak si město představovalo a jak potřebovalo, o čemž svědčí opakované vyhlášky starosty Wiesera: 23. května 1905 vyzval k odstranění zničených nebo poškozených pomníků, křížů, stojanů apod. a přenesení ostatků do 31. července 1905.¹⁸ V roce 1906 bylo provedeno 303 exhumací v souvislosti s přípravou na přeměnu části hřbitova ve veřejný sad.

O osud zrušených hřbitovů se vedl v Brně tuhý boj. Když byla v roce 1897 prodána část Městského hřbitova na stavbu biskupského alumnátu, vydal německý Občanský klub brožuru, která žádala, aby zrušené hřbitovy nebyly zastavovány, nýbrž se zachovaly jako veřejné sady. K podpoře tohoto požadavku pořádala veřejnost i schůze. Akce dosáhla dílčího úspěchu a část zrušeného hřbitova na Kounicově ulici se skutečně v roce 1907 proměnila ve veřejný sad a školní botanickou zahradu. Zpráva městského zahradního ředitele Augusta Zenzingera z téhož roku oznamovala dokončení celkové přeměny v roce 1908 s tím, že bude „*velmi hezká*“.¹⁹ Vlastní Městská botanická zahrada vznikla v letech 1902–1903 na ploše 60 arů a veřejnosti se otevřela v roce 1904. Péči o zahradu převzal Jan Meissner, absolvent vyšší ovocnářské a zahradnické školy v Lednici. Rostliny se získávaly koupí i dary a označovaly se porcelánovými tabulkami. Při vysazování se přihlíželo k druhům, o kterých se učilo na školách obecných, měšťanských a středních, a v roce 1912 dosahoval počet vysázených druhů 2 100 rostlin, především se zastoupením rostlin našeho klimatu. Postupně upravili alpinum, oddělení vodních rostlin, biologické skupiny, malý skleník, vzornou školní zahrádku a zoologický koutek. Botanickou zahradu využívaly hojně nejen školy, ale navštěvovali ji také dospělí. V průběhu první světové války došlo v botanické zahradě ke značným škodám a poválečné snahy o obnovení dřívějšího „*vzorného stupně rozvoje*“ neuspěly.²⁰

¹⁷ AMB, fond A 1/12 Stará spisovna In publicis sine signo, kart. 448 a další, obsahují doklady o prodeji náhrobků a ostatního vybavení hrobů.

¹⁸ *Gemeindeverwaltung für das Jahr 1905*, Brünn 1907, s. 216.

¹⁹ *Gemeindeverwaltung für das Jahr 1907*, Brünn 1909, s. 321.

²⁰ Mtsk, *Městská botanická zahrada v Brně*. In: Příroda 15, č. 4, duben 1922, s. 165.

Při Přírodovědeckém klubu v Brně vznikla sekce pro botanickou zahradu, která se snažila zahradu udržet, získat vhodné sazenice či dary v její prospěch, návštěvníci si mohli zahradu prohlédnout ve středu a v sobotu odpoledne, neděli a ve svátky dopoledne, vstup i s výkladem si mohli objednat také na jiný den. Městské botanické zahrady však začaly konkurovat botanické zahrady nově založených vysokých škol, ale také zakládání a využívání školních zahrad při obecných a měšťanských školách snížilo zájem veřejnosti. Po druhé světové válce již zahrada nebyla obnovena a splynula s Tyršovým sadem.²¹ Od roku 1908, kdy si město zřídilo vlastní zahradní správu (kancelář sídlila na Špilberku, Hohe Warte číslo 2), se zahradní správa nadále starala také o tento „*hřbitovní park na Jiskrově ulici*“. Další část bývalého hřbitova byla prodána v roce 1908 na stavbu zemské vyšší reálky (Landes-Oberrealschule) podle projektu architekta Franze Holika, jejíž budovu slavnostně otevřeli 2. prosince 1911. Rovněž v této souvislosti byli dotčení občané vyzváni, aby zajistili exhumaci a přenesení ostatků na Ústřední hřbitov. Výzva se týkala hrobových oddělení XIV, XV, XVI a XXII. V roce 1909 je jmenovitě uvedena exhumace bývalého starosty JUDr. Karla van der Strass na Ústřední hřbitov, kterému městská rada rozhodla dát čestný hrob ve skupině XXV, hrob číslo 5.²² Ještě v roce 1912, kdy městská rada vyhláškou ze 13. ledna vyzývala k exhumacím a odstranění křížů a pomníků do 30. dubna téhož roku, zbývalo nadále 600 zvláštních hrobových míst.²³ Posledních 6 exhumací uvedla výroční zpráva města v roce 1913 a definitivně celý proces přerušila první světová válka, protože poslední zpráva z roku 1914 již exhumace neuvádí. Proces zmenšování plochy bývalého hřbitova pokračoval i po první světové válce vybudováním výrazných funkcionalistických staveb sokolského stadionu (1928–1929 podle projektu architektů M. Lamla a J. Šálka) a Husova sboru (realizace 1928–1929 dle projektu Jana Víška). Městský sad, dnes nesoucí jméno dr. Miroslava Tyrše, zmenšil svou rozlohu na plochu odpovídající zhruba středu bývalého hřbitova. Ještě v meziválečném období se v parku nacházely některé náhrobky.²⁴ Poslední velkou rekonstrukcí prošel sad v 90. letech 20. století.²⁵ Celé úpravě předcházely stavebně historický průzkum parku, jednotlivé stupně dokumentace schvalovaly orgány památkové péče. Ve dvou etapách Veřejná zeleň města Brna opravila oplocení podél ulic Botanická, Kounicova a Smetanova, rekonstruovala cesty v parku, upravila dětské

²¹ Josef PŘIBYL, *Galerie brněnských stromů*, Brno 1994, s. 73–77.

²² *Gemeindeverwaltung für das Jahr 1909*, Brünn 1911, s. 128 a 130. V roce 1895 byl hrob otevřen a ostatky přeneseny na dnes neznámé místo. K tomu: M. FLODROVÁ, *Brněnské hřbitovy*, Brno 1992, s. 23.

²³ *Gemeindeverwaltung für das Jahr 1912*, Brünn 1914, s. 176.

²⁴ AMB, fond U 7, Nová sbírka fotografií, list č. 137, fotografie č. 77 a 78, dále též fond A 1/32, Korespondence starosty města Brna Karla Tomeše z let 1928–1935, kart. 10. Anonymním dopisem občané z Kounicovy ulice žádají odstranění několika pomníků s německými nápisy z městského sadu, protože připomínají pomníky hřbitovní. V květnu 1930 městské stavební ředitelství pomníky skutečně přeneslo, archivní dokument bohužel neuvádí bližší údaje o uložení.

²⁵ Za informace o nejnovější rekonstrukci Tyršova sadu patří poděkování autorek paní ing. Ambrožové z Veřejné zeleně města Brna.

hřiště, vybudovala odpočívadla doplněná lavičkami. Základní travnatá plocha parku, členěná rovnoběžnými a pravouhlými pěšinami, je reminiscencí na původní funkci prostoru, tedy hřbitov. Všechny význačné porosty dřevin byly zachovány a doplněny výsadbou nových dřevin a květinových záhonů. Rekonstrukce zakomponovala do prostoru parku citlivě i jeden z křížů hřbitova a pomník francouzského generála Rogera Valhuberta (1764–1805). Pomník je dílem Miloše Zvěřiny a byl v parku odhalen 15. srpna 1969, v roce, kdy se vzpomínalo výročí 205 let od narození hrdinného generála.²⁶

Přenesení ostatků a náhrobků zajišťovali především lidé movití, nevyzvednuty zůstaly zcela jistě hroby lidí, kteří již neměli příbuzné, chovanců různých ústavů, vězňů atd. Proto se až do dnešní doby při stavebních pracích nacházejí pozůstatky osob pohřbených na bývalém Městském hřbitově. Například v říjnu a listopadu 1999 provedla společnost Archaia Brno záchranný archeologický výzkum na parcelách číslo 1402 a 1405 v areálu Vysokého učení technického v Brně na Antonínské ulici číslo 1 v souvislosti s výstavbou podzemních garáží v zahradě za budovou.²⁷ Budova původně patřila biskupskému alumnátu, byla postavena brněnským stavitelem Antonínem Tebichem a slavnostně vysvěcena za účasti mnoha hostů 14. října 1903. Zahrada sloužila budoucím teologům k osvěžení po náročném studiu. Předpisy alumnátu totiž velmi omezovaly možnost studentů vycházet mimo budovu a rozsáhlá zahrada tvořila nedílnou součást výchovného systému mladých kleriků. Původně se v ní nacházel i mramorový pomník biskupa Stuffera. Výzkum se z časových důvodů omezil na vyzvednutí kosterních pozůstatků doplněné o zaměření jednotlivých hrobů. Potvrdil, že plocha nejstarší části hřbitova se znovu využívala ve třetí čtvrtině 19. století, což prokázaly i nálezy osobního vybavení zemřelých, kříže, korálky z růženců, ozdoby, zejména datované medailonky k miléniu příchodu věrozvěstů (1863), kování z rakví, hřebíky atp. Ke zvláště významným nálezům patřily dvě identifikační tabulky z počátečního období existence hřbitova, z roků 1794 a 1804.²⁸ Celkem pracovníci společnosti Archaia prozkoumali 354 hrobových jam, v nichž

²⁶ Brigádní generál Jean Marie Mellon Roger Valhubert byl těžce zraněn v bitvě u Slavkova 2. 12. 1805 a na následky zranění zemřel v Brně 7. prosince. Pohřeb se konal z kostela sv. Jakuba na Městský hřbitov 8. prosince 1805. Srov.: Dagmar ŠAUROVÁ, *Identifikace hrobu napoleonského generála Valhuberta*. In: VVM 16, 1961–1964, s. 129–132. Autorka popsala i pomník z černého mramoru ve tvaru jehlanu s přesnou citací nápisu ve francouzštině a uvedla, že po odevzdání článku do tisku se jí přihlásil hodnověrný svědek, který si z roku 1919 pamatoval Valhubertův hrob i s tzv. zahrádkou. První část původního nápisu je dnes textem památníku odhaleného v roce 1969.

²⁷ David MERTA, *Brno, Antonínská, garáž VUT. Nálezová zpráva o provedení archeologického výzkumu*. Archaia Brno, společnost pro ochranu historického dědictví, 1999. Autorky děkují vedoucímu výzkumu Mgr. D. Mertovi za svolení k použití závěrů z uvedené zprávy. Její součástí je také soupis všech nalezených předmětů.

²⁸ Wiktoria Renwersin, manželka zámečnického mistra Pavla Renwerse, bydlela u Brněnské brány č. 6 (Brünner Thor 6) a zemřela 3. 11. 1794 ve věku 32 let na plicní chorobu (Lungensucht). Pohřbena byla 5. listopadu. Srov. AMB, fond S 2 Farní úřad u sv. Petra a Pavla, Brno, 1708–1949, inv.č. 29 Matrika zemřelých, 1747–1824. Nalezená identifikační tabulka uvádí datum úmrtí 4. listopadu a příjmení zemřelé v podobě Rinwersin. O necelý rok později, 23. 8. 1795, se šestatřicetiletý vdovec Pavel Renwers oženil u sv. Petra s třidvacetiletou svobodnou Terezií Schmidtovou. Srov. AMB, fond S 2 Farní úřad u sv. Petra a Pavla, Brno, 1708–1949, inv.č. 14 Matrika oddaných, sv. 2, 1747–1838, s. 178.

se počet pohřbených pohyboval od jednotlivců až po 8 jedinců uložených v jedné hrobové jámě. Předpokládají, že na odkryté ploše našlo poslední odpočinek 1 000 až 1 400 osob. Pořízené fotografie z místa nálezů ukázaly, že plocha hřbitova zůstala zachována, a lze soudit, že exhumování pohřbených osob bylo spíše záležitostí výjimečnou, protože dodnes patří exhumace k velice složitým a nákladným aktům. V minulosti se k otázkám finančním přidružovaly i aspekty společenské a kultovní, protože se musel zajistit fakticky nový pohřeb. Když se například v roce 1851 rozhodl význačný brněnský obchodník Johann Herring pořídit nový náhrobek na hrob svých adoptivních rodičů Johanna († 1836) a Františky poblíž brány ve staré části Městského hřbitova, podmínkou úředního souhlasu byly i přísné záležitosti rituální.²⁹ Podobně byly přeneseny ostatky Františka Sušila (1804–1868), teologa, básníka, překladatele, organizátora národního života a sběratele moravských národních písní. Krátce po jeho úmrtí se utvořil výbor na zbudování pomníku v čele s hrabětem Egbertem Belcredim. Podařilo se shromáždit od dárců z Moravy i Čech tolik peněz, že podle návrhu Theofila Hansena kroměřížský umělec A. Beck mohl zhotovit pomník ze slezského mramoru ve tvaru kaple v řeckém slohu, z kararského mramoru pak vytvořil Adolf Loos st. Sušilovo poprsí, ze stejného materiálu byly i sochy andělů na sarkofágu. Slavnost odhalení se konala 26. července 1871 v kostele sv. Tomáše a poté na Městském hřbitově.³⁰

Výroční zpráva města Brna zaznamenala k roku 1902 podrobněji exhumaci 98 vojáků a důstojníků pruské armády, zemřelých v roce 1866, ze zrušených hřbitovů Městského, Zábrdovického a Starobrněnského, kterým byl 15. prosince 1902 na Ústředním hřbitově odhalen společný pomník, dílo sochaře J. A. Tomoly. Slavnosti se účastnil německý konzul v Brně dr. Karel svobodný pán von Offermann, vojenský atašé německého vyslanectví ve Vídni major Karl Ulrich von Bülow, město zastupovali místostarosta Rudolf Rohrer a městský fyzikus MUDr. Johann Igl.³¹

Některé pomníky ze zrušeného hřbitova můžeme dnes spatřit i na jiných místech

²⁹ Po dobu úprav hrobu musel nechat zemřelé exhumovat a provizorně uložit do jiného hrobu a poté znovu křesťanský pohřbít. Model náhrobku vypracoval vídeňský architekt Josef Fuss a provedení je dílem vídeňského kameníka Franze Prastera. Po roce 1892 byla rodinná hrobka Herringů přenesena na ÚH, skupina 22 a, číslo 10 a v současnosti je péčí odboru životního prostředí Magistrátu města Brna restaurována. Srov. AMB, fond A 1/12, Stará spisovna In publicis sine signo, 1784–1789, inv.č. 3659, kart. 449.

³⁰ *Pomník Frant. Sušila na hřbitově brněnském*. In: Světozor, 5, 1871, č. 39, 29.9. 1871, s. 461–462. K postavení nového pomníku se však dosavadní místo, kde byl Sušil pochován, ukázalo jako nevhodné. Proto bylo zakoupeno místo jiné v nejnovější části hřbitova a nenápadně, jen za přítomnosti archiváře V. Brandla, redaktora J. Dvořáka a ředitele Fr. Maršovského, byla rakev koncem dubna 1871 vyzvednuta a přenesena do nového hrobu. Po smrti dr. Matěje Procházky (1811–1889) bylo rozhodnuto přenést Sušilův pomník na Ústřední hřbitov a pohřbít oba přátele a spolupracovníky do jednoho hrobu. Sochař J. Tomola podstatně pomník upravil, na místo Sušilova poprsí postavil sochu Krista (kopie dle Thorwaldsena), pod ni zasadil bronzový medailon s hlavami obou kněží a příslušným způsobem změnil i text pomníku. Protože rozložitý monument potřeboval jako pozadí zeď, musela se provést exhumace i ostatků M. Procházky. K tomu srov.: Emanuel MASÁK, *Dějiny Dědictví sv. Cyrila a Metoděje v Brně 1850–1930*, Brno 1932, s. 251–259, kde je také podrobný popis exhumace 25. 10. 1893 s příslušným protokolem.

³¹ *Gemeindeverwaltung für das Jahr 1902*, Brünn 1904, s. 154–155.

našeho města. Místo posledního odpočinku na Městském hřbitově našli ve své době také brněnští biskupové Matyáš František Chorinský, Vincenc Josef kníže Schrattenbach, Václav Urban rytíř Stuffer, Antonín Arnošt hrabě Schaaffgotsche (1804–1870) a Karel Nöttig (1806–1882). Od roku 1910 se náhrobky nacházejí na severní a jižní straně brněnské katedrály sv. Petra a Pavla a v hrobce katedrály uložili ostatky uvedených biskupů, s výjimkou biskupa Chorinského. Autorkám se nepodařilo zjistit, co se stalo s ostatky a pomníkem prvního brněnského biskupa, za jehož funkčního období byl hřbitov otevřen.³²

Dnešní nádherný park poskytuje místo k radostným hrám i klidnému zamyšlení stovkám svých návštěvníků. Věříme, že náš příspěvek k jeho dřívější historii jako místa odpočinku posledního pro osobnosti ve své době velmi známé, které najdeme třeba v názvech brněnských ulic či v textech pomníků a pamětních desek, ale i pro lidi dnes již zcela zapomenuté, bude připomenutím, abychom důstojným chováním vyjádřili úctu svým předkům.

³² Jan TENORA, *Katedrální kostel sv. Petra a Pavla v Brně*, Brno 1930, s. 105–106. Za informaci o umístění pomníků děkujeme Mgr. Daně Olivové z Muzea města Brna.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Situační plán Brna z roku 1786, kde je Městský hřbitov zobrazen rok po svém založení. Uložen v AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, sign. Vd 21.
- Příloha č. 2: Plán Městského hřbitova z roku 1880. Uložen v AMB, fond A 1/12 Město Brno – Stará spisovna in publicis sine signo, (1657) 1784–1789 (1900), inv.č. 3628.
- Příloha č. 3: Plán Městského hřbitova z 2. poloviny 19. století. Uložen v AMB, fond U9 Sběrka map a plánů, nesign.
- Příloha č. 4: Původní podoba pomníku Františka Sušila na Městském hřbitově. Světozor 5, 1871, č. 39, 29.9. 1871, s. 461.
- Příloha č. 5: Úmrtní oznámení brněnského biskupa A. Schaaffgotsche. Uloženo ve sbírkách Muzea města Brna, inv.č. 107 608.
- Příloha č. 6: Vchod na Městský hřbitov z Kounicovy ulice. Kresba L. Masura. Uložena v AMB, fond U 7 Nová sbírka fotografií, list č. 137, inv.č. 46
- Příloha č. 7: Rodinná hrobka velkoobchodníka Herringa na Městském hřbitově. Fotografii přiložil v roce 1891 rodinou pověřený JUDr. Friedrich M. Klob k žádosti o přenesení hrobky na nový Ústřední hřbitov. Uloženo v AMB, fond A 1/12 Město Brno – Stará spisovna in publicis sine signo, (1657) 1784–1789 (1900), inv.č. 3659.
- Příloha č. 8: Inzerát obchodu Carla Dolifky, který patřil v letech 1861–1884 k čas-
tým kupcům vybavení ze zrušených hrobů na Městském hřbitově. Neues Orientierungs- Schema für die Landeshauptstadt Brünn verfasst auf Grund der neuen Strassenbezeichnung und Häusernummerierung. Brünn 1877, inzerát na pří-
deští.
- Příloha č. 9: Vchod na zrušený Městský hřbitov z Antonínské ulice v roce 1898. Uloženo v AMB, fond U 7 Nová sbírka fotografií, list č. 137, inv.č. 741.
- Příloha č. 10: Pozůstatky bývalého hřbitova ve dvoře III. st. čsl. reálného gymnázia v době první republiky. Uloženo v AMB, fond U 7 Nová sbírka fotografií, list č. 137, inv.č. 77.
- Příloha č. 11: Pohled na prostor bývalého hřbitova po jeho změně v městský park. Uloženo v AMB, fond U 7 Nová sbírka fotografií, list č. 137, inv.č. 630.
- Příloha č. 12: Jeden ze hřbitovních křížů v dnešním Tyršově sadu. Foto archiv autork, červenec 2001.
- Příloha č. 13: Celkový pohled na odkryté hroby při záchranném archeologickém výzkumu společnosti Archaia Brno v roce 1999. Foto archiv Archaia Brno.

Der Tyrš-Park, seine Vergangenheit und Gegenwart

RESÜMEE

Der Tyrš-Park an der Straße Kounicova diente in den Jahren 1785 bis 1883 als Städtischer Friedhof, wo Verstorbene aus den Pfarrbezirken bei St. Jakob, St. Peter, den Heiligen Johannes, St. Magdalena und St. Thomas beerdigt wurden.

Infolge des steilen Anstiegs der Einwohnerzahl von Brünn, das sich damals zu einem wichtigen Wirtschaftszentrum der österreichischen Monarchie wandelte, musste der Friedhof mehrmals erweitert werden. Er gehörte zu den größten Friedhöfen in Mähren, und zeitgenössischen Zeugnissen zufolge dank seiner Ausschmückung auch zu den schönsten. Nach der Gründung des Zentralfriedhofs begann man den alten Friedhof zu verkleinern, das Grundstück wurde schrittweise für den Bau der Gebäude des bischöflichen Alumnats, der höheren Landes-Realschule und nach dem Ersten Weltkrieg dann des Sokol-Stadions und der Hus-Bethalle verkauft. Der mittlere Teil des ursprünglichen Friedhofs wurde in einen Park umgestaltet, wo sich vorübergehend auch der städtische botanische Garten befand, der vor allem dem Bedarf der Schüler aus Brünn Schulen diente. Ein Teil der Begrabenen wurde exhumiert und mit den Grabsteinen auf den neuen Friedhof an der Straße Vídeňská umgebettet. Aus anderen Gräbern wurde nur die äußere Verzierung entfernt, die sterblichen Überreste blieben aber nach wie vor in der Erde. Einige Grabsteine kann man auch an anderen Stellen unserer Stadt sehen. In den letzten Jahren des 20. Jahrhunderts erlebte der Park eine umfangreiche Herrichtung, die den Gehölzbestand erhielt und ergänzte und einen der ursprünglichen Friedhofskreuze und das Denkmal des französischen Generals R. Valhubert, der infolge einer Verletzung aus der Schlacht bei Austerlitz starb und auf dem Friedhof begraben wurde, in den Parkraum einfühlsam eingliederte. Die mit einem Rasen versehene Grundfläche des Parks stellt eine Reminiszenz an die ursprüngliche Funktion des Städtischen Friedhofs dar, wo bis zu 100 000 Brünn Einwohner ihre letzte Ruhestätte fanden, darunter berühmte Persönlichkeiten, Politiker, Industrielle, Wissenschaftler, Künstler, aber auch völlig Unbekannte einschließlich der Soldaten, die bei den damaligen Kriegereignissen fielen.

Příloha č. 1: Situační plán Brna z roku 1786, kde je Městský hřbitov zobrazen rok po svém založení.

Příloha č. 3: Plán Městského hřbitova z 2. poloviny 19. století.

Příloha č. 4: Původní podoba pomníku Františka Sušila na Městském hřbitově.

Es hat dem Allmächtigen gefallen, Se. Excellenz den Hochwürdigsten, Hochgebornen Herrn

Anton Ernest Grafen von Schaaffgotsche,

Freiherrn von Kynast und Greifenstein, Bischof von Brünn,

Thronassistent Sr. päpstlichen Heiligkeit, römischen Grafen, Sr. k. k. apostolischen Majestät
wirkl. geheimen Rath, Ritter I. Classe vom k. k. österr. Orden der eisernen Krone,
Commandeur des österr. kais. Leopoldordens, Grosskreuz vom Orden des heil. Grabes
in Jerusalem, des Titul. Hoch- und Erzbischofs zu Olmütz Domherrn,
Dr. der Theologie etc. etc.

aus diesem irdischen Leben in das bessere Jenseits abzurufen.

Der Hochwürdigste Oberhirt verschied nach längerem Leiden, versehen mit den heiligen Sterbsakramenten, am 31. März 1870 in der 5. Nachmittagsstunde im 67. Lebensjahre, ergeben in den heiligen Willen des Herrn.

Das k. Domkapitel erfüllt die für dasselbe sehr schmerzliche Pflicht von diesem Todesfalle mit dem Beifügen Nachricht zu geben, dass das Todtenofficium Sonntags den 3. April i. J. um 1/5 Uhr in der Domkirche gesungen, am Montag aber den 4. d. M. um 10 Uhr Vormittags das feierliche Requiem mit Conduet abgehalten werden, und darnach die Beisetzung auf dem städtischen Friedhofe stattfinden wird.

Brünn, den 1. April 1870.

Všemohoucím se zařídilo, Jeho Excellencí nejšťastnějšího, vysokorodého pána

Antonína Arnošta hraběte ze Schaaffgotsche-iv,

svobodného pána na Kynastu a Greifensteinu, biskupa Brněnského,

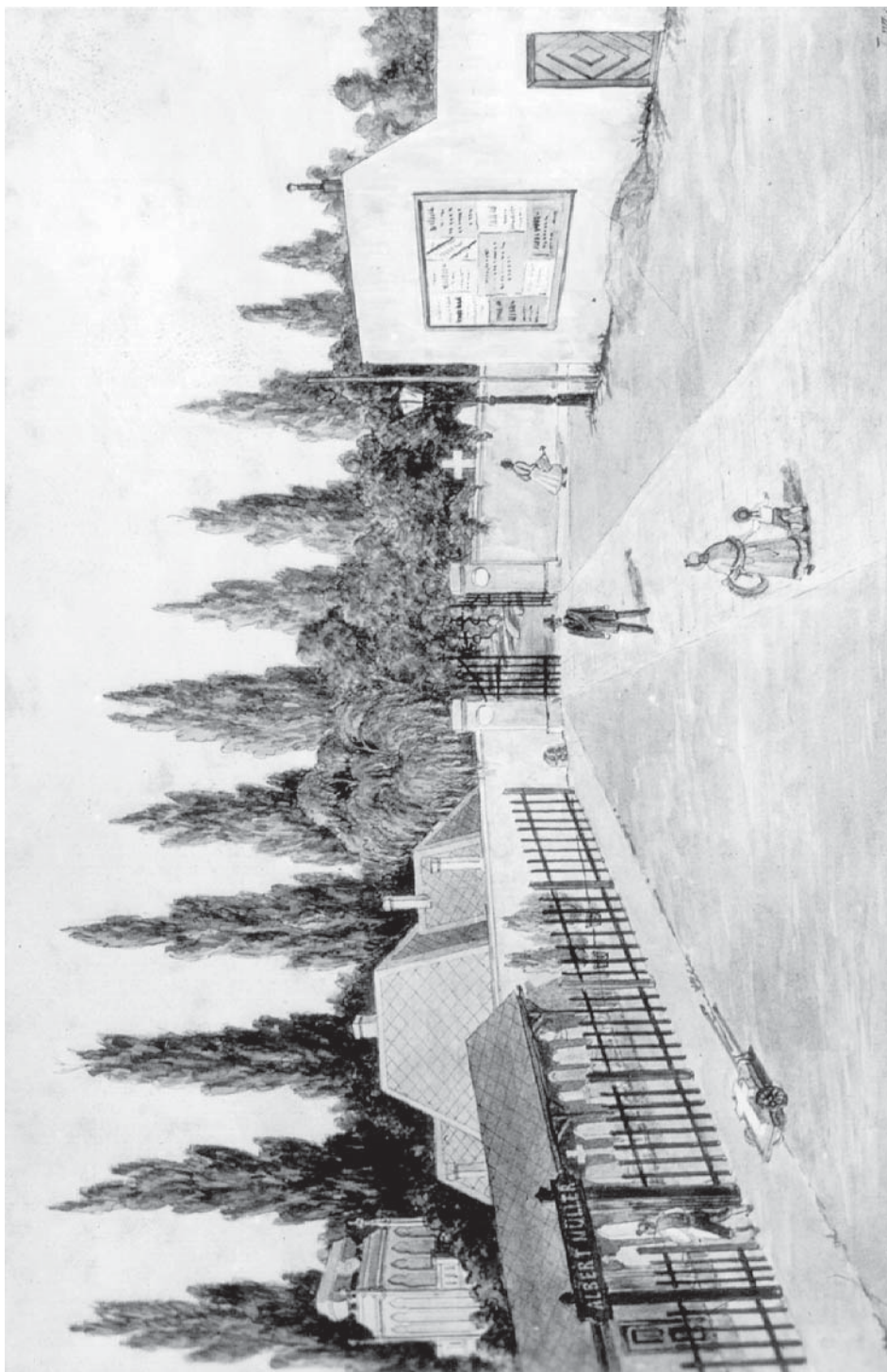
přítelého trůnu Jeho pápežské Svatosti, římského hraběte, Jeho sv. král. apoštolského Veličenství římského majestátu, rytíře I. třídy cí. rak. řádu železné koruny, komandéra rak. cí. řádu sv. Leopolda, velkokřížníka řádu sv. Hrobu v Jeruzalémě, kanovníka kněžského a archiepiškopského ústavu v Olomouci, doktora v bobeloví sv. akad. síd.,

z tohoto pozemského života na věčnost povolati.

Nejšťastnější vrchní pastýř skonal po delším strádání zaopatřen sv. svátostmi umírajících dne 31. března 1870 o 5. hod. popolední 67. roku života svého oddán do sv. vřle Boží.

Král. kapitola kanovnícká plní povinnost pro ni velmi žalostnou, podávajíc zprávu o tomto úmrtí s poděkováním, že zádušní officium (hodinky) v neděli dne 3. dubna b. r. o 1/5. hod. ve stoličném chrámu Páně zpíváno, v pondělí pak dne 4. t. m. o 10. hodinách předpolednom slavně rekvíem s konduktem konáno bude, načež mrtvola na městském nřbitově se pochová.

V Brně, dne 1. dubna 1870.

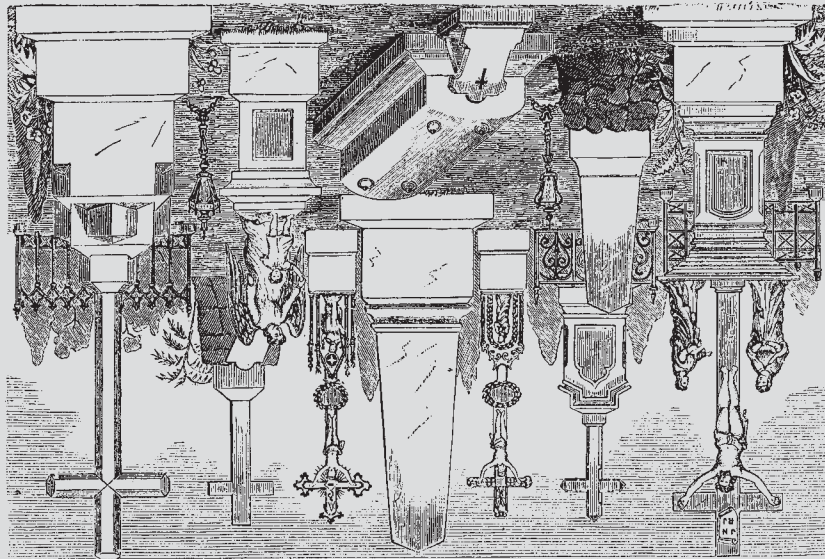
Příloha č. 6: Vchod na Městský hřbitov z Koumicovy ulice. Kresba L. Mastura.

Příloha č. 7: Rodinná hrobka velkoobchodníka Herringa na Městském hřbitově.

Inserate.

Carl Dolifka's Eisenwaaren-Handlung in Brünn, gegründet im Jahre 1817.

Carl Dolifka's

Eisenwaaren-Handlung

k. k. Pulver- & Salpeter-Verscheiss

Ferdinandsgasse Nr. 39, **BRÜNN**, vis-à-vis Hotel Padowetz,
gegründet im Jahre 1817

empfehlit insbesondere

Eisenmöbel, metrische Masse & Gewichte

alle Gattungen **Schlesswaffen, Munition und Jagd-Requisiten** vorzüglich und billig, als: Lefauchoux- und Lancaster-Revolver, Lefauchoux- und Lancaster-Doppel-Gewehre, Zimmer-Scheiben-Gewehre und Pistolets, Patronenbüchsen unter Garantie gegen Versagen, Revolverpatronen, Pflöpfen, Lademaschinen etc. etc.

Für die Herren vom Forstpersonale vorzugsweise um fr. 33 ein doppellaufiges Lefauchouxgewehr mit Bandlamastützen, gravirt, ganz verlässlich regulirt, Cal. 16, mit Schliesssystem, 400 sehr gute Patronenbüchsen, 200 Pflöpfen, 1 Lademaschine, 1 Kapselsetzmaschine, 1 Patronenziehler, 1 Pulver- und Schrottmass.

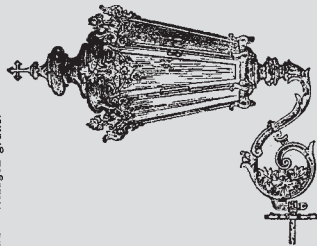
Nach Uebereinkommen gegen Sicherstellung auch auf Katzen, Billigste Bezugsquelle und grösstes Lager von Grabsteinen und Candelabern, jede Gattung Laternen in neun verschiedenen Ausstattungen.

Wiederverkäufern besondere Preisermässigung. — Preis-Courante und Zeichnungen auf Verlangen gratis.

Alle Uhrmacher-Werkzeuge und Uhr-Fournituren in grösster Auswahl und vorzüglichster Qualität, feiner

Eiserne Grab- & Feldkreuze, Candelaber zu Grab-

Laternen, Grabgitter, Grabmonumente
von Eisen, Marmor, Granit, Sandstein, Terracotta
etc. etc.

Aufträge aus der Provinz werden promptest effectuirt.

Haupt-Niederlage für Oesterreich-Ungarn
von
k. k. priv. Metall-Grabbügeln

als schönste und verhältnissmässig billigste
Zierde jeder Begräbnissstätte.

Příloha č. 8: Inzerát obchodu Carla Dolifky, který patřil v letech 1861 – 1884 k častým kupcům vybavení ze zrušených hrobů na Městském hřbitově.

Příloha č. 9: Vchod na zrušený Městský hřbitov z Antonínské ulice v roce 1898.

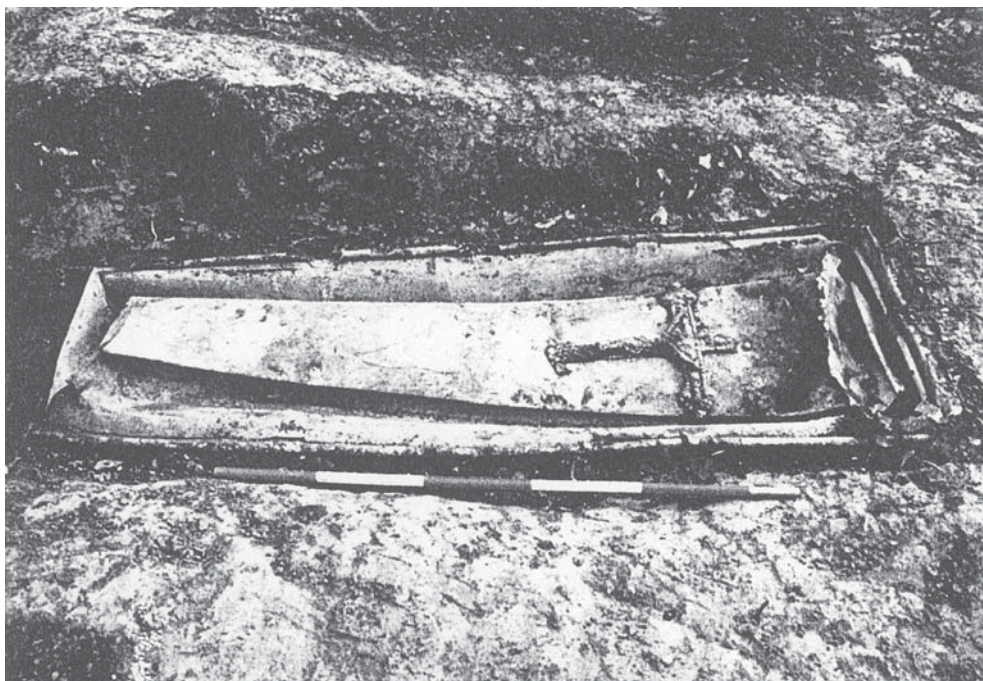
Příloha č. 10: Pozůstatky bývalého hřbitova ve dvoře III. st. čsl. reálného gymnázia v době první republiky.

Příloha č. 11: Pohled na prostor bývalého hřbitovy po jeho změně v městský park.

Příloha č. 12: Jeden ze hřbitovních křížů v dnešním Tyršově sadu.

Příloha č. 13: Celkový pohled na odkryté hroby při záchranném archeologickém výzkumu společnosti Archaia Brno v roce 1999.

Radana Červená

ZNOVUOBJEVENÝ BRNĚNSKÝ FOTOGRAF QUIDO TRAPP

Pátrání po osudech jednotlivců patří jistě mezi nejpřitažlivější část badatelské práce. Prostá lidská zvědavost a historický zájem nás vedou ke zkoumání životů osobností více či méně známých. Jejich osudy jsou bez výjimky poutavé i zvláštní a nejednou je možno přispět k jejich poodhalení objevem některé významné písemnosti nebo jejich souboru.

Příběhy ze života lidí byly vždy předmětem zájmu badatelů, historiků i spisovatelů, neboť díky nim bylo a je možno blíže poznávat všední život a mentalitu našich předků. Přitahují nás děje a postavy tajemného objevitelského století, doby našich praprababiček a prapradědečků, kteří vyrůstali a žili v naprosto odlišném prostředí, v jiném postavení a v rozdílných poměrech, než na jaké jsme zvyklí dnes.

Během zpracovávání osobního fondu Brunona Mořice Trappa, uloženého v Archivu města Brna, jsem se rozhodla prostřednictvím tohoto článku přiblížit veřejnosti osudy některých příslušníků jeho rodiny. Práci mi v tomto případě značně usnadnil sám původce fondu, který sepsal jejich životopisy a tím mi o nich poskytl základní informace. Další práce již byla vskutku badatelská, neboť drtivá většina materiálu tohoto poměrně velkého archivního fondu je psána německým kurentem¹ a mnohé údaje bylo třeba dohledat a vyjasnit.

Asi nejvýznamnějším členem rodiny Trappů byl Mořic Vilém Trapp, kustod Františkova muzea v Brně, známý především v muzejních a historických kruzích. Tento příspěvek se však jeho životem bude zabývat jen okrajově. Hlavní důraz bude kladen na osobnost Quida Trappa, významného brněnského fotografa, který byl vedle svého známějšího bratra v galerii známých brněnských osobností neprávem opomenut.

Quido Trapp nepatřil mezi průkopníky brněnské fotografie. Přistěhoval se do Brna až v šedesátých letech 19. století a svým působením spadá do období tzv. řemeslné, profesionální fotografie.

Této etapě v dějinách fotografie předcházela dlouhá cesta objevů. Prvním a nejdůležitějším z nich byl vynález daguerrotypie.² Proces objevil a popsal Francouz Louis

¹ Archiv města Brna (dále AMB), fond T 43 Trapp Bruno Mořic, je poměrně velkým pozůstalostním celkem. Materiál v nezpracované formě měřil 21 bm. V současné době dochází ke zpracovávání a inventarizaci písemností, rukopisů, fotografií a předmětů sbírkového charakteru ve fondu nalezených a není tedy možné v článku uvádět přesnou citaci materiálů z fondu použitých.

² Do češtiny se slovo daguerrotypie překládalo jako světlopis, světlorys, světloobraz či světlokres.

Jacques Mandé Daguerre.³ Vynález byl zveřejněn na otevřeném zasedání francouzské akademie věd počátkem roku 1839. Zprávu o vyhlášení tohoto objevu přinesl v lednu 1839 z Paříže do Vídně profesor fyziky na vídeňské universitě Andreas Ettingshausen.⁴ Zvěst o významném objevu „*kreslení světlem bez pomoci lidské ruky*“ působila jako senzace a rychle se rozšířila. Koncem ledna o něm informovala „*Bohemia*“ v Praze a již v únoru⁵ si o vynálezu mohli v německých „*Brünnener Zeitung*“ přečíst též brněňští občané. První pokusy s daguerrotypií prováděli lidé zabývající se přírodními vědami, vzdělanci, hlavně fyzikové. Měli přirozeně o nový objev zájem. Je prokázáno, že v Brně byly již koncem třicátých let 19. století právě těmito lidmi zhotovovány první daguerrotypie. Většinou šlo o portrétní pokusy nebo snímky některých významných brněnských lokalit, které se bohužel nedochovaly.⁶

„*Čarování se světlem*“ propadli mnozí malíři, výtvarníci, portrétisté a miniaturisté. Zhotovování fotografií se pro ně stalo výnosnější živností a vpravdě i práce na nich byla rychlejší.⁷ Ve čtyřicátých letech pak začínají vznikat stálé fotografické ateliéry ve světě⁸ i u nás, především v Praze.⁹ Na Moravě pracovali v této době hlavně příležitostní, kočující daguerrotypisté,¹⁰ většinou cizinci.

³ Louis Jacques Mandé Daguerre (1787–1851), francouzský malíř a vynálezce. Na vynálezu spolupracoval i s jinými vědci, především s Josephem Nicéphore Niepcem (1765–1833) a později i s jeho synem Isidorem. Společně pak vynález prodali francouzské vládě, která jej dala k dispozici světové veřejnosti. Po nich přišla ještě dlouhá řada vynálezců, díky kterým se proces fotografování neustále zdokonaloval. Více o vývoji fotografie srov. Pavel SCHEUFLENER, *Fotografie v české společnosti 19. století*. In: Československá fotografie (dále ČsF) 37, 1986, č. 1–12 a dále srov. Vladimír BIRGUS, *Dějiny fotografie v datech*, ČsF 36, 1985, č. 1, 3, 6, 7.

⁴ Andreas Ettingshausen (1796–1875).

⁵ Srov. *Mährisch-Städtische Brünnener Zeitung*, 22. 2. 1839.

⁶ Na podzim roku 1839 provedl v Brně úspěšné daguerrotypické pokusy například premonstrát PhDr. Bedřich Franc (1796–1860), profesor fyziky na filosofickém učilišti v Brně, blízký přítel zmíněného profesora Ettingshausena. Většina dochovaných daguerrotypovaných snímků je uložena ve fondech Moravské galerie v Brně. Je tu zachována i série šesti Francových daguerrotypických portrétů význačných osobností z let 1841–1842. Tyto práce jsou srovnatelné s nejlepšími snímky té doby. Srov. Daniela MRÁZKOVÁ – Vladimír REMEŠ, *Cesty československé fotografie*, Praha 1989, s. 12. a dále srov. Zdenka BOUČKOVÁ – Jaroslav BOUČEK, *K počátkům fotografie na Moravě a ve Slezsku – první moravští fotografové*. In: Uměleckohistorický sborník, Brno 1984, s. 42–43.

⁷ Již brzy po vynálezu výtvarní umělci zjistili, že fotografie se stala pro společnost přijatelnější a levnější formou zobrazení. Zhotovení portrétu bylo nyní snadné a stačilo k tomu pouze technické zaškolení. Malíři se tak nakrátko stali terčem ironických poznámek. Například K. H. Borovský v jednom ze svých epigramů, který nazval „*Daguerrotyp*“ píše: „*Leccos malíři vyvedli, jenom světo nedovedli, teď se na ně světo rozhněvalo a samo se do malířství dalo*“. Srov. P. SCHEUFLENER, *Fotografie...*, č. 2, s. 66.

⁸ První fotografický ateliér vznikl v roce 1840 na střeše university v New Yorku. Zřídil ho zde americký malíř a vynálezce písíčního telegrafu Samuel Finlay Breese Morse (1791–1872). Srov. Ludvík BARAN, *Zázraky fotografie*, Praha 1964, s. 5.

⁹ K dějinám pražských fotoateliérů srov. P. SCHEUFLENER, *Pražské fotografické ateliéry 1839–1918. I. 1839–1889*. In: Acta musei Pragensis 87, Praha 1987.

¹⁰ Stálý ateliér byl díky vysoké ceně daguerrotypií odkázán na malý okruh zákazníků. Ceny daguerrotypií se pohybovaly kolem 4–8 zlatých za kus. Srov. P. SCHEUFLENER, *Fotografie...*, č. 3, s. 114. Souviselo to i s tím, že přístroj na daguerrotypování byl poměrně drahý, přišel asi na 350 franků. Návod k použití, zhotovený samotným vynálezcem, byl přikládán ke každému přístroji spolu s firemním štítkem a vynálezcovým podpisem, přeložený do několika jazyků. V češtině vyšel tento návod ve čtyřicátých letech v Brně jako součást Jurendova populárního čtení *Vlastenecký poutník (Jurende's Vaterländischer Pilger* 28, 1841, s. 285). Srov. D. MRÁZKOVÁ – V. REMEŠ, *Cesty...*, s. 12 a dále srov. Rudolf SKOPEC, *Sbíráme fotografické příručky*. In: ČsF 26, 1975, č. 9, s. 424.

Ve vývoji fotografie pak přichází období mokrého kolódiového procesu. Objevitelem této metody byl Frederic Scott Archer, který svůj vynález zveřejnil v Anglii v roce 1850.¹¹ Tento proces otevřel cestu bouřlivému rozvoji řemeslné fotografie na celém světě.

V roce 1859 se v novinách začaly objevovat první inzeráty, jimiž fotografové nabízeli své služby. Další rozmach fotografie přichází s objevem tzv. „vizitkového formátu“,¹² který zavedl a popsal Francouz André Adolphe Eugéne Desidéri¹³ v letech 1854–1860. Tento formát usnadnil fotografům práci, takže postupně došlo k její úplné profesionalizaci. Pro větší rozměr se ujal v pozdější době „kabinetový formát“. Fotografické vizitky byly velkým krokem ke zmasovění fotografie. K nám se fotografování na tento levný formát dostává v šedesátých letech spolu se zjednodušením kolódiového procesu. Rozvoji fotografie přálo vedle technických předpokladů, zjednodušení a zefektivnění fotografické práce také společenské klima, všeobecné politické uvolnění, hospodářský rozvoj a kulturní rozmach šedesátých let. Na období tvorby vizitek, česky nazývaných „navštívenkami“,¹⁴ bezprostředně navázala éra fotografických alb, do kterých byly kladeny právě fotografie vizitkového formátu, nejprve portréty a pak i rodinné fotografie. Bylo v zájmu každého člověka takového album vlastnit. Fotografování se stalo výhodným zaměstnáním, ziskovým obchodním artiklem, obchodní živností zaměřenou na podnikavé jedince, pro něž nesporným kladem bylo jejich umělecké a technické založení.

A právě takovou osobností byl Quido Trapp.

Quido Trapp se narodil 30. března 1830 v Kašperských horách. Byl synem tamějšího městského lékárníka Václava Trappa, narozeného v roce 1795, a jeho ženy Josefy, rozené Tischerové. Otec Václava Trappa, Ignác Trapp, pocházel z německého města Darmstadt, ležícího v Hesensku, byl nadporučíkem u c. k. pěšího regimentu „Spork“ a do Jižních Čech přivandroval spolu se svými dvěma bratry, z nichž jeden byl generál a druhý úředník.¹⁵ Ignácova manželka Rosina, rozená Sekeisová, pocházela ze Sušice, kde se tato větev rodiny Trappů usadila.¹⁶ Oba bratři Ignáce Trappa pokračo-

¹¹ Frederic Scott Archer (1813–1857) vývoj fotografie obohatil ještě několika objevy. Nejvýznamnější z nich byl vynález ambrotypie. Ambrotypie byly stejně jako daguerrotypie unikátními výrobky, které se nedaly rozmnožovat kopírováním a načas se staly levnou náhražkou drahých daguerrotypií. Nadvláda mokrého kolódiového procesu ve fotografii trvala až do konce osmdesátých let, kdy byl proces nahrazen fotografiemi na suchých bromostříbrných deskách a krátce na to i filmech. Srov. Z. BOUČKOVÁ – J. BOUČEK, *K počátkům fotografie...*, s. 45.

¹² Fotografické vizitky byly drobné obrázky o přibližném rozměru 60 x 90 mm, nalepené na kartónku. Jejich zhotovení bylo daleko levnější než předchozí techniky a cena vizitky tak byla daleko menší. To umožnilo, aby se fotografie přiblížila širším vrstvám. Srov. R. SKOPEC, *Fotografické vizitky*. In: ČsF 22, 1971, č. 1–12.

¹³ André Adolphe Eugéne Desidéri (1819–1890), pařížský fotograf.

¹⁴ Čeští vlastenci se snažili nahradit cizí výraz vizitka českým termínem navštívenka, protože právě toto označení jim představovalo původní myšlenku uplatnění vizitek, představit se na návštěvách také svou obrazovou podobou na místo pouhé cedulky se jménem. Srov. P. SCHEUFLER, *Fotografie v české společnosti...*, č. 4, s. 162.

¹⁵ Srov. *Zum 25jährigen Jubiläum*. In: Mährisch-schlesischer Correspondent, Illustriertes Morgenblatt, č. 76, ze dne 31. 3. 1888, s. 2–3.

¹⁶ AMB, fond T 43 Trapp Bruno Mořic, Křestní list Johanna Baptista Trappa, vystavený v roce 1881.

vali ve svém putování do Vídně.¹⁷ Quidova matka Josefa, rozená Tischerová, se narodila 20. 3. 1803 ve Vodňanech a byla dcerou Adalberta Tischerera, obchodníka z Vodňan, a Anny, rozené Griestelové. Sňatek Václava Trappa Josefy Fischerové se konal ve Vodňanech dne 14. 10. 1824.¹⁸

Quido pocházel z devíti dětí, měl sedm bratrů a jednu sestru. Nejstarší bratr Mořic se narodil 24. 1. 1825 ve Vodňanech. Rodina se pak v roce 1828 přestěhovala do Kašperských hor, kde se narodil 2. 12. 1828 Johann, stejně jako Quido a poté 7. 8. 1835 i Otomar. Nejmladší sestra Rosa se narodila 11. 11. 1840 v Praze.

Triviální školu navštěvoval Quido v místě svého rodiště. Otec Václav Trapp provozoval v Kašperských horách, jako předtím ve Vodňanech, poměrně výnosnou živnost městského lékárníka, takže jeho rodina patřila mezi movitější ve městě. Vše se ale obrátilo jedné noci, kdy díky požáru lehla popelem městská lékárna i přilehlé skladiště. Václav Trapp tak ztratil veškerý svůj majetek. Aby uživil svou tehdy již velmi početnou rodinu, byl nucen přijmout provizorní místo v jedné pražské lékárně. Trappovi se tedy přestěhovali do Prahy a Quido zde začal chodit na gymnázium. Po jeho ukončení pokračoval na technickém ústavu v Praze, kde se zaměřil na průmyslový obor, který byl v této době velmi moderní. Starší bratři Mořic i Johann se také vzdělávali. Mořic studoval na pražské univerzitě historii a archeologii a Johann navštěvoval technické učiliště se specializací na hospodářství a správu venkovských statků.

Rok 1848 prožili sourozenci v Praze a zažili zde také její obležení. O tom zda-li a do jaké míry se tehdy angažovali v panujících osvobozovacích snahách studentstva, se nám bohužel žádné zmínky nedochovaly.

V průběhu studií se Quido i jeho bratři Mořic a Johann snažili přivydělávat si pomocí jednoduchých prací, doučováním, zhotovováním výkresů a kreseb nebo skládáním dopisů.¹⁹ Nechtěli svým studiem zatěžovat už tak dost katastrofální rodinný rozpočet. Naopak přispívali matce na výchovu mladších sourozenců, neboť otec se ze ztráty majetku i své pozice už nevzpamatoval.²⁰

Vyhlídky na místo inženýra u železničních staveb byly pro Quida již v době jeho učení nepříznivé. Na takové místo se hlásilo mnoho vystudovaných uchazečů, a tak

¹⁷ Z poznámek Brunona Trappa, nalezených ve fondu, vyplývá, že jeden z bratrů Ignáce Trappa by mohl být Werner Trapp, narozený 21. 12. 1773 v Lauterbachu v Hesensku. Zemřel ve Vídni 31. 10. 1842. Werner byl generálem, nositelem Leopoldova řádu a v roce 1818 byl povýšen do stavu svobodných pánů, takže se psal Werner von Trapp. Druhým bratrem Ignáce Trappa (Quidova dědečka) byl podle Brunona Johann Trapp, jehož vnuk Johann August, korvetní kapitán, byl povýšen v roce 1876 do stavu rytířského. Srov. *Wurzbach Biographisches Lexikon*, Band 45.46, Wien 1882, s. 269–271. Předmětem mého dalšího pátrání bude ověřit, jestli jsou Brunonovy domněnky správné. Bruno Trapp i Constant Wurzbach (ve svém lexikonu) však určitě vylučují možnost spříznění rodiny Trappů s hrabaty Trappovými z Trappenburgu v Tyrolsku. Srov. tamtéž, s. 274–278.

¹⁸ SOA Třeboň, matrika oddaných římsko-katolického farního úřadu Vodňany, sv. z let 1784–1849, s. 67.

¹⁹ V životopisu Mořice Viléma Trappa jeho synovec Bruno Trapp, syn Quido Trappa, uvádí, že čtyři bratři – Mořic, Johann, Quido a Otomar brali z nutnosti často i práci malířů pokojů. AMB, fond T 43 Trapp Bruno Mořic, Životopis Mořice Viléma Trappa.

²⁰ Rodiče později žili v Kutné Hoře, kde vzal otec opět místo lékárníka. Václav Trapp zde zemřel 17. srpna 1863 na krvácení do mozku.

další vzdělávání na technickém ústavu opustil a stal se stejně jako jeho nejstarší bratr Mořic vychovatelem ve šlechtických rodinách.²¹

Quido takto působil s malými přestávkami několik let, naposledy u pozdějšího moravského místodržitele svobodného pána Adolfa von Poche,²² v jehož rodině vyučoval oba syny. Se svými svěřenci podnikl Quido rozsáhlé cesty za poznáním po rakouských alpských zemích, po Německu, části Francie a Itálie. Měl mladé pány co učit, sám ovládal sedm národních jazyků slovem i písmem a stejně jako jeho bratr Mořic Vilém byl dobrým kresličem a malířem, chemikem a přírodovědcem. Po ukončení přípravy svých svěřenců ke studiu na vysoké škole, byl ze služby u svobodného pána von Poche propuštěn.

Zdá se, že se Trapp po celou tuto dobu velmi živě zajímal o fotografování. Čerpal z vědomostí nabytých na technickém učilišti a získával praktické dovednosti s pomocí a podporou svých šlechtických zaměstnavatelů.

Netrvalo tedy dlouho a našel si v Brně nové zaměstnání. Vstoupil do služeb fotografického ateliéru Gaupmann²³ na Veselé ulici. Tento ateliér byl vyhlášen svojí výbornou tvorbou. Trapp se zde naučil mnohému z fotografické teorie i praxe. Navázal na své dřívější znalosti a zkušenosti, které mu prospěly v postupu, takže se zakrátko stal vedoucím obchodu.

Quidovo působení v Brně bylo úzce spjato s působením jeho nejstaršího bratra Mořice. Mořic získal v roce 1859 místo adjunkta kustoda, tedy pomocné vědecké síly, ve Františkově muzeu v Brně. Napomohly mu k tomu zejména velmi dobré vztahy s tehdejším kustodem muzea Albínem Heinrichem²⁴ a také známost jeho osoby ve vědeckých kruzích, čemuž přispívala zejména jeho bohatá publikační činnost.²⁵ Začínal zde s platem 600 zlatých ročně. Zabýval se tříděním sbírek, katalogizací souborů, které muzeum získalo darem, a nezapomínal ani na svá vlastní bádání.

²¹ Mořic získal již v roce 1852 dobře placené místo vychovatele v rodině statkáře Kriestena na zámku Svojanov a od roku 1854 působil jako vychovatel obou mladých pánů, synů hraběte Emanuela Dubského, na zámku v Lysicích s ročním platem 400 zlatých a zároveň se stal učitelem hudby mladé komtesy Dubské. Už na Svojanově začal publikovat články z oboru historie, zejména vlastivědy a archeologie. Publikoval nejen v našich, ale také v zahraničních periodikách, podnikal poznávací cesty se svými svěřenci a na těchto cestách získával cenné vědomosti, které si zaznamenával ve svých denících.

²² Adolf sv. pán von Poche, v roce 1848 krajský komisař zemského gubernia v Brně, 1850 rada, 1861 poslanec v říšské radě a sekční šéf státního ministerstva. V letech 1862–1870 zastával funkci místodržícího na Moravě. Srov. *Mährens Männer der Gegenwart*. Biographisches Lexikon von Hermann Heller, I. Gesetzgeber und Politiker. Brünn 1885, s. 48–49.

²³ Rudolf Gaupmann (1815–1877), portrétní malíř, litograf, fotograf, restaurátor. Studoval na vídeňské akademii. Ateliéry si otevřel ve Vídni koncem 50. let a v Brně počátkem 60. let. Srov. *Kouzlo staré fotografie*. Katalog výstavy Moravské galerie v Brně, 1978 a dále Antonín DUFEK, *Fotografie pro každého*. Morava 1860–1890. In: *Dějiny českého výtvarného umění III/2, 1780–1890*, Praha 2001, s. 306.

²⁴ Albín Heinrich (1775–1864) kustod Františkova muzea v Brně. Srov. Věra BEDNÁŘOVÁ, *Počátky Státní vědecké knihovny v Brně a její první vedoucí pracovníci do roku 1958*, Brno 1980, s. 4–5.

²⁵ Výčet rozsáhlé publikační činnosti Mořice Viléma Trappa uvádí ve svém Lexikonu Wurzbach. Jsou zde uvedena všechna díla jež sepsal v letech 1856–1882 (tedy do doby, kdy lexikon vyšel). Srov. *Wurzbach...*, Band 45.46, s. 271–274.

Po smrti profesora Heinricha v roce 1864 se stal Mořic opravdovým kustodem Františkova muzea.²⁶ S tímto postem získal také prostorný služební byt se zahradou a byl mu zvýšen plat, takže si po smrti otce mohl vzít k sobě matku i nejmladší sestru Rosu. S nimi dlouhá léta sdílel byt na Muzejní ulici č. 2,²⁷ v prostorách budovy Františkova muzea, také Quido Trapp.²⁸

Quido pracoval i v ateliéru Ferdinanda Terčka u Měniné brány.²⁹ Není vyloučeno, že v době nemoci majitele právě on jeho ateliér pomáhal vést spolu s majitelovou ženou Friederikou Terčkovou.³⁰

V dubnu roku 1863³¹ odešel Quido na čas z Brna. Měl vizi, že to zkusí jako samostatný fotograf. Dříve, než si však založí soukromou živnost a než-li nalezne v Brně vhodný objekt pro svůj plánovaný fotografický ateliér, rozhodl se získat ještě více fotografické praxe a přirozeně také nashromáždit kapitál, potřebný k takovému podnikání. Jeho cesta vedla nejprve do Rajhradského kláštera, kde pracoval jako fotograf pro zdejší benediktinský klášter. Našel tu horlivého zastávce v prelátu Günteru Kalivodovi,³² který se zajímal mimo jiné i o fotografické umění.³³ Po delším pobytu v klášteře u pohostinných benediktýnů putoval Quido Trapp do nedalekých Židlochovic. Byl sem povolán uměnilovným majitelem cukrovaru panem Juliem von Robertem.³⁴ Zde byl nějaký čas zaměstnán velmi dobrými zakázkami fotografické povahy. Julius von Robert se živě zajímal o fotografování a dle svých možností mladého fotografa podporoval. Na obě tato pracovní místa a zvláště pak na své zaměstnavatele vzpomínal Trapp až do své smrti s mimořádnou vděčností. Díky nim a jejich podpoře si zajistil prostor pro získání prostředků, nutných k naplnění jeho záměru stát se soukromým fotografem. Byly to vlastně základy jeho dalšího bytí.³⁵

²⁶ Kustodem Františkova muzea byl Mořic Vilém Trapp až do roku 1895.

²⁷ Dnešní Muzejní ulice v Brně.

²⁸ V životopise Mořice Viléma Trappa se dočteme, že veselá srdečnost a vzájemná úcta spojovala tyto čtyři osoby natolik, že Mořici ani nepřišlo na mysl založit si vlastní rodinný krb. AMB, fond T 43 Trapp Bruno Mořic Trapp, Životopis Mořice Viléma Trappa.

²⁹ Friedrich Terček (psal se i Tertschek), Vídeňák, praktický fotograf a inspektor panských statků. U Měniné brány si otevřel v roce 1861 svůj „skleněný salón“.

³⁰ Srov. Jitka SEDLÁŘOVÁ, *Začátky brněnské fotografie*. In: Vlastivědný věstník moravský (dále VVM) 26, 1974, s. 185.

³¹ Jak uvádí jeho syn Bruno Trapp v Quidově životopise. Srov. AMB, fond T 43 Trapp Bruno Mořic, Životopis Quida Trappa.

³² Gunthero (Vintřř) Kalivoda, v letech 1854–1883 byl opatem rajhradského kláštera. Říkalo se mu též „miláček božř“, učil v letech 1849–1850 v Brně na gymnáziu češtinu. Srov.: Václav J. POKORNÝ, *Klášter Rajhrad, jeho dějiny a památosti*, Brno 1925, s. 20, 30 a dále Augustin KRATOCHVÍL, *Vlastivěda moravská II. Místopis, Brněnský kraj, Židlochovský okres*, Brno 1910, s. 256.

³³ Opat Kalivoda podporoval i jiné umělce, například akademického malře a profesora Josefa Zeleného (1824–1886), rodáka z Rajhradu. Srov.: V. J. POKORNÝ, *Klášter Rajhrad...*, s. 38, 40.

³⁴ Julius von Robert (1826–1888), majitel cukrovaru Robert & Comp. v Židlochovicích, prezident ústředního svazu cukrovareckého průmyslu v Rakousko-Uhersku, dopisující člen OŽK Brno. Srov. *Mährens Männer der Gegenwart*. Biographisches Lexikon von Hermann Heller, IV. Grossgrundbesitzer Land- und Forstwirthe, Commerzionelle und Industrielle, Brno 1890, s. 130–131 a dále srov. A. KRATOCHVÍL, *Židlochovský okres...*, s. 81, 83.

³⁵ Srov. *Fünfundzwanzigjähriges Jubiläum*. In: Mährisch-schlesischer Correspondent, Illustriertes Morgenblatt, č. 78, ze dne 31.3.1888.

K realizaci plánu na zřízení vlastního ateliéru bylo třeba nejen shromáždit větší množství finančních prostředků,³⁶ ale samozřejmě také najít pro ateliér vhodné a atraktivně položené místo. Toto místo se Trappovi podařilo nalézt na Velkém náměstí³⁷ v Brně. Zde si pronajal prostory v I. patře v domě číslo popisné 103, místní číslo 6.³⁸ Byl to dům na jednom z nejrušnějších prostranství ve středu města, kde docházelo, stejně jako dnes, k velké koncentraci lidí – potenciálních zákazníků. Umělecká dílna tak získala umístění přesně odpovídající fotografovu záměru. „*Ateliér Quido Trapp*“ zahájil svou činnost v květnu roku 1864.³⁹

Vnitřní podobu Trappova fotografického ateliéru neznáme, protože se o něm nedochovaly žádné zprávy, materiály, fotografie ani plány. Jeho přibližnou rekonstrukci však lze odvodit z dobových odborných publikací, které podávaly fotografům návody k práci.⁴⁰ Podle činností, jež musel fotograf provádět, je jasné, že operační prostor ateliéru vyžadoval poměrně rozsáhlou plochu a tedy i tomu odpovídající investice. Ateliérové prostory byly rozděleny na samostatné úseky, jejichž nezbytnými součástmi byly temná komora⁴¹ a laboratoř. Další části tvořily: kopírna a retušérna negativů, registratura a sklad. Také kolorování a rámování fotografií se dělo na zvláštním místě. Ateliér sám měl mít rozlohu asi 80 m² a býval vybaven množstvím pomůcek a různých rekvizit, kterých se používalo při focení.⁴² Zařízení nábytkem často souviselo s dobovými uměleckými styly. V 60. letech 19. století se uplatňoval *biedermeier* spolu s druhým rokokem, neoklasicismus a vzácněji i novogotika. V 70. letech to pak byla novorenesance a romantismem motivované návraty k přírodě, které se projevovaly zejména přírodními dekoracemi. Obecně bylo fotografům kladeno na srdce, „*že zařízení ateliérů má být vkusné a příjemné, aby v portrétovaných osobách budilo dojem rozveselující*“.⁴³ Důležitou prostorou ateliéru byla též přijímací místnost se šatnou.⁴⁴ Od poloviny 70. let se začínají diferencovat ateliéry nově vznika-

³⁶ Uvádí se, že na zřízení ateliéru bylo třeba 4 500 zlatých. Srov. J. SEDLÁŘOVÁ, *Začátky...*, s. 184.

³⁷ Dnešní náměstí Svobody v Brně.

³⁸ Dům patřil v šedesátých a sedmdesátých letech rodině Josefa Erbena von Stubenrauch.

³⁹ K otevření svého ateliéru nechal Quido vyrobit a v tiskárně V. Foustky v Brně vytisknout letáček a zároveň pozvánku. Zval v ní do fotografické dílny na Velkém náměstí č. 103 v I. patře, která byla v provozu od 20. května 1864, a byla uzpůsobena „*k hotovení všelikých prací fotografických*“. Tento leták, dokonce v češtině, se dochoval ve fondu. Srov. AMB, fond T 43 Trapp Bruno Mořic.

⁴⁰ Vybavení fotografického ateliéru se velmi podrobně věnuje ve své knize Antonín Markl. Srov. Antonín MARKL, *Fotografie nynější doby na základě vědy a zkušenosti založená*, Praha 1963. Srov. P. SCHEUFLER, *Fotograf při práci v ateliéru minulého století*. In: *Revue fotografie* (dále RF) 37, 93, č. 3, s. 58.

⁴¹ „*Čím tmavější jest prostor, tím citlivější jsou preparáty, jimiž se pracuje a tím pěkněji mohou vypadnout obrazy,*“ píše Markl. Jako zdroj umělého světla byla používána vosková nebo millová svíčka, později petrolejová lampa. Markl také upozorňoval na nezbytnou čistotu v komoře, na zákaz kouření a pořádek.

⁴² Používané rekvizity a typy malovaných pozadí dnes mohou napomoci dataci snímků. Typickými rekvizitami byly zpočátku sloupek, balustráda, závěs, později se užívaly židle, křesla, stolky, které měly vzbuzovat iluzi domácího prostředí. Oblíbené bylo i vytváření umělé přírody za pomoci pařezů a balvanů a samozřejmě přírodních pozadí. Srov. P. SCHEUFLER, *Fotograf při práci...*, č. 3, s. 61.

⁴³ Jak uvádí Antonín Markl ve své příručce. Srov. P. SCHEUFLER, *Fotograf při práci*, č. 3, s. 60.

⁴⁴ Srov. P. SCHEUFLER, *Z historie fotoateliérů v Čechách*. In: RF 37, 1993, č. 1, s. 58–62.

jící od těch starších, a to především v realizaci staveb a vybavení. Od ateliérových přístaveb se přistoupilo ke stavbám ateliérových domů, zařizovaných podle jednotlivých fází fotografického procesu. Velkoryse vedené fotografické podniky zaměstnávaly řadu pracovníků již specializovaných na dílčí fáze zpracování snímků.⁴⁵

Ateliérový dům byl stavěn tak, aby pojal celý ateliér s potřebnými místnostmi a domácnost fotografa. V domě zpravidla bydlelo i několik zaměstnanců. Závody se postupně přizpůsobovaly práci po celý den a v každém ročním období.

Trappova firma se již od počátku těšila hojně návštěvnosti klientů. Zpočátku pracoval Trapp s jedním či dvěma pomocníky, ale záhy si i on mohl dovolit zaměstnat větší počet lidí. Ve své dílně časem zaměstnával až 25 osob.⁴⁶ Mezi nimi byli na určitý typ práce zaměřeni pracovníci jako kopisté, negativní i pozitivní retušéři, operátoři, účetní, knihař a bývalo zvykem mít v podniku také přijímací dámy a sluhu.⁴⁷ Mnozí z nich se později stali uznávanými moravskými či přímo brněnskými fotografy. Po čase jistě vzpomínali na svoje začátky v ateliéru Quida Trappa, stejně tak jako on sám vzpomínal na ty své v ateliéru u Gaupmanna. Neboť i Trapp dal svým zaměstnancům možnost zisku užitečné teorie a důležité praxe v oblasti fotografování.

Z dochovaných dobových fotografií Velkého náměstí je vidět, že Trapp měl na domě i velkou reklamu a podle zatemnění oken v patře poznáme, ve kterých částech měl svůj ateliér rozložen.⁴⁸

Fotografie se po celé 19. století v zásadě kopírovala, zvětšování bylo jevem ojedinělým. Quido Trapp byl jedním z těch nemnoha fotografů, který se o zvětšování pokoušel, slavil s ním velké úspěchy a byl za zvětšeniny oceňován na výstavách. Za zvětšování byl v roce 1869 obdarován na Wittenberské výstavě velkou stříbrnou medailí a současně věnoval u této příležitosti protektorovi výstavy, korunnímu princí a pozdějšímu německému císaři Friedrichu Vilémovi, nádherné album s kolorovanými moravskými národními kroji a s vlastnoručním poděkováním, včetně pozvání na návštěvu Wittenbergu. Friedrich Vilém však nakonec z časových důvodů výstavu nenavštívil. Druhý exemplář uvedeného alba dostal od Quida Trappa opat Günter Kalivoda, jako znak zvláštní vděčnosti. Toto druhé album fotograf vyrobil u příležitosti Vídeňské světové výstavy v roce 1873, kde bylo také vystaveno.

Trapp byl oceňován i na jiných výstavách. Diplomní medaile získal za vynikající práci na výstavách v Kasselu v roce 1870, v Triestu v roce 1871, v Linzi v roce 1872, ve Znojmě v roce 1871 a v Kremži v roce 1872. Na Vídeňské světové výstavě v roce 1873 byl Trapp jako jediný vyznamenán medailí za zásluhy. Těchto sedm medailí

⁴⁵ Srov. P. SCHEUFLER, *Fotograf při práci...*, č. 3, s. 61.

⁴⁶ AMB, fond T 43 Trapp Bruno Mořic, Životopis Quido Trappa.

⁴⁷ Výčet pracovníků ateliéru je převzat dle popsaného stavu v jednom z podniků podobného typu v Praze. Srov. P. SCHEUFLER, *Fotograf při práci...*, č. 3, s. 62.

⁴⁸ Srov. přílohu č. 10.

nalezneme vyobrazeno na rubu vizitek vyrobených v ateliéru a také na reklamních letáčích.⁴⁹ Ocenění jeho skvělé práce tedy bylo i jeho reklamou.

Pořízení solárního zvětšovacího přístroje bylo v této době opět věcí nákladnou. Velký zvětšovací přístroj pro sluneční světlo, do kterého se musely odrážet sluneční paprsky od zrcadla o rozměru 120 x 120 cm na velký kondenzátor, vlastnila firma M. L. Wintera v Praze. Zvětšování trvalo podle stálosti slunečních paprsků jednu až dvě hodiny.⁵⁰ Byla to tedy časově náročná práce. Domnívám se, že takový nebo podobný přístroj nutně musel vlastnit i Quido Trapp.⁵¹

V roce 1880, po 16 leté činnosti byl Quido Trapp nucen svůj ateliér, pravděpodobně v souvislosti se změnou majitele domu na Velkém náměstí č. 6, přemístit.⁵²

Opět tedy sháněl pro svou živnost vhodné prostory. Podle zprávy v novinách z listopadu 1879⁵³ si Quido původně sjednal nájemní smlouvu na část domu bývalé staré celnice na Lažanského náměstí,⁵⁴ kde měl svůj ateliér otevřít počátkem roku 1880. Nakonec z původního záměru sešlo. Vzápětí se mu podařilo objevit a získat prostory ve zvláštní ateliérové budově na ulici Kobližné č. 15. Majitelkou domu byla paní Klára Schöndlová, s níž si sjednal smluvní pronájem na dvorní prostor s přílehlou zahradou, zahradním domkem a vchodem.⁵⁵ Předpokládám, že si zde Trapp zřídil honosnější a praktičtější prosklený zahradní ateliér, snad i patrový. Poloha to byla také příhodná a navíc nedaleko původního umístění, takže Trapp svůj ateliér mohl znovu otevřít již v dubnu roku 1880. Zákazníci mu zůstali věrni, a tak neměl ani zde o práci nouzi.

Ateliér na Kobližné č. 15 Quidu Trappovi zůstal k dispozici až do jeho smrti v roce 1889.

V průběhu druhé poloviny 80. let 19. století došlo k zásadnímu zlomu ve vybavení a práci fotografů. Tehdy se začala rozvíjet výroba fotografických potřeb pro foto-

⁴⁹ Medaile pocházejí z let 1869–1873 a jsou zde oválně rozprostřeny kolem názvu a adresy ateliéru. Letáky byly vydány tiskem A. Thuma v Brně. Srov. AMB, fond T 43 Trapp Bruno Mořic. Tyto medaile jsou v současné době vystaveny v rámci výstavy Brno na Špilberku, pořádané Muzeem města Brna na Špilberku. Lze předpokládat, že jde o originály medailí.

⁵⁰ Srov. P. SCHEUFLER, *Fotograf při práci...*, č. 3, s. 62.

⁵¹ Nezmínila jsem se ještě o typu fotografického přístroje, který Trapp používal. Mé znalosti v této oblasti jsou jen velmi povrchné a netroufám si určit typ ani značku fotografického přístroje, kterým Quido fotografoval. O problematice fotografických přístrojů více srov. Jiří JANDA, *Kamery obskury, fotografické přístroje z let 1840–1940*, Praha 1982, dále Přemysl BERG, *Almanach sběratele*. In: ČsF 28, 1977, č. 1–11, dále R. SKOPEC: *Sbíráme fotografické přístroje*. In: ČsF 26, 1975, č. 2, s. 82. Různorodé jsou i pomůcky, které fotograf při fotografování využíval. V první řadě to byly přenašecí kazety neboli pušky. Je jich velké množství, z různých materiálů a od různých firem. Dalšími pomůckami byly objektivy, závěrky na objektivy, dálkové samospouště, pomůcky k určování expozice a mnohé jiné. Srov. R. SKOPEC, *Sbíráme fotografické pomůcky*, In: ČsF 26, 1975, č. 3, 4, 6.

⁵² Majiteli domu se stali Abraham a Charlotte Popperovi. Původní dům na Velkém náměstí č. 6 již dnes nestojí, na jeho místě je dům několikrát přestavěný. Na přelomu 19. a 20. století, kdy došlo k proražení spojnice mezi Velkým náměstím a kostelem sv. Jakuba, dnešní ulice Rašínovy, došlo k bourání překážejících domů. Dům, ve kterém měl Quido svůj ateliér, zbourán nebyl.

⁵³ Srov. *Mährisch-schlesischer Correspondent*, Illustriertes Morgenblatt, ze dne 22. 11. 1879.

⁵⁴ Dnešní Moravské náměstí v Brně.

⁵⁵ Smlouva se dochovala ve fondu. Srov. AMB, fond T 43 Trapp Bruno Mořic.

amatéry. Vynikajícím pramenem, dokládajícím vybavení ateliérů, se dnes stávají ceníky fotografických obchodníků. Fotografické potřeby zde byly vyobrazeny i popsány. Pro odběratele byly tvořeny i přímo katalogy těchto potřeb, z nichž některé se dochovaly a je možné do nich znovu nahlédnout.⁵⁶

Kromě práce v ateliéru, portrétování osob a vymýšlení složitějších kompozic pro rodinné fotografie nebo fotografie s rekvizitami fotografoval Trapp také venku. Pro první fotografie, kteří fotografovali v plenéru byla tahle záliba náročná především fyzicky. Museli mít s sebou mimo fotoaparátu i temnou komoru, což byl buď speciálně upravený stan anebo krytý vůz. Zavazadlo fotografa krajin vážilo mnohdy až 30 kg a musel mít tedy s sebou k ruce pomocníka, který mu pomáhal. Samozřejmě, že časem se i tyto problémy minimalizovaly. V době rozmachu amatérské fotografie již zavazadlo s fotografickým přístrojem a ostatními pomůckami nebylo tak velké, navíc železnice umožnila rychlý přesun, takže se amatérské fotografii dařilo a brzy začaly vznikat vedle profesionálních společností i fotografické kluby amatérů. První z nich vznikl v Praze v roce 1889.⁵⁷

Quido Trapp se během své úspěšné fotografické dráhy stal členem prestižní profesionální fotografické společnosti ve Vídni.

Přes 20 000 snímků Trapp starostlivě ukládal a vedl v registratuře a uložené originální desky mohly být prý ještě po letech využity pro zhotovování kopií.⁵⁸

Registratura obsahovala snímky osob pocházejících z vysoké a nejvyšší společnosti, například fotografie arcivévody Jindřicha, fotografie důstojníků, vyšší i nižší šlechty, duchovenstva, jsou tu vyfoceny dámy z vyšší společnosti, například manželka svobodného pána Adolfa von Poche nebo manželka svobodného pána Philippa von Weber-Ebenhof,⁵⁹ excelence baronka Rosa Mylius-Mallowetz,⁶⁰ ale i maloměstské ženy. Quido portrétoval nejvyšší světské i duchovní hodnostáře, biskupa hraběte Jana Antonína Arnošta Schaffgotsche⁶¹ a biskupa Karla Nöttiga,⁶² mnohé preláty, ale také alumnáty. Dále fotografoval zemské úředníky, a to od nejvyšších, kupříkladu zemského kapitána hraběte Felixe Vettera von Lilie,⁶³ až po menší úředníky. Zpodob-

⁵⁶ První u nás známý ceník uveřejnil Wilhelm Horn již v roce 1854 v Praze. Srov. Rudolf SKOPEC, *Sbíráme fotografické prospekty*. In: ČsF 26, 1975, č. 1, s. 34. Jiný ceník nalezneme v již zmíněné příručce Antonína Markla. Srov. P. SCHEUFLER, *Fotograf při práci...*, č. 3, s. 62–64.

⁵⁷ Srov. P. SCHEUFLER, *Fotografové na cestách po království českém*. In: RF 37, 1993, č. 2, s. 60–64 a dále Týž, *Galerie c. k. fotografů*, Praha 2001, 74–77.

⁵⁸ Popis Quidovy registratury nám zůstal zachován v dobových novinách. Srov. *Fünfundzwanzigjähriges Jubiläum*. In: Mährisch-schlesischer Correspondent, Illustriertes Morgenblatt, č. 78, ze dne 31. 3. 1888; a dále *Ein heimischer Kunstgewerbetreibender*, In: Mährisch-schlesischer Correspondent, Illustrierte Beilage, č. 133, ze dne 11. 6. 1889.

⁵⁹ Philipp von Weber-Ebenhof byl místodržícím na Moravě v letech 1872–1874.

⁶⁰ Baronka Rosa Mylius-Mallowetz byla představenou Ústavu šlechtičen v Brně.

⁶¹ Biskup hrabě Jan Antonín Arnošt Schaffgotsche svobodný pán z Kynastu a Greiffensteinu (1804–1870) světicí biskup olomoucký v letech 1839–1842 a 6. biskup brněnský v letech 1842–1870. Srov. Milan M. BUBEN, *Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů*, Praha 2000, s. 291–293.

⁶² Karel Nöttig (1806–1882), 7. biskup brněnský v letech 1870–1882. Srov. M. M. BUBEN, *Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů*, Praha 2000, s. 232–233.

⁶³ Více o něm srov. *Mährens Männer der Gegenwart*. Biographisches Lexikon von Hermann Heller, IV, s. 165.

nil starosty města Brna – Christiana d'Elverta,⁶⁴ Alfreda Skeneho,⁶⁵ dr. Karla Giskru,⁶⁶ dr. Rudolfa von Ott⁶⁷ a Gustava Winterhollera,⁶⁸ mnohé obecní rady, doktory, profesory, politiky, právníky, vysoké úředníky, velkopřemyslníky, továrníky i učence, zkrátka fotografoval portréty mnohých vážených a vynikajících mužů i mužů prostých a nevýznamných.

Ve sbírce bylo možno nalézt i fotografie staveb, kostelů, zámků, divadel, uměleckých a historických památek. Kromě exteriérů fotografoval i interiéry, například zařízení obvyklých i honosnějších vil a měšťanských domů, vnitřky kostelů a významných staveb, Staré radnice či Zemského domu v Brně. Dále Trapp fotografoval pomníky a sochy, mosty, vlaky, koně i automobily, továrny, jako například železárny, uhelné doly, státní dráhy. Zde zdokumentoval jejich výstavbu, například státní dráhy v pozadí s Jihlavským mostem ve výstavbě (tzv. znojenská linie), moravskoslezskou severní trať, stavbu brněnského vodovodu.

Dochovány jsou také jeho snímky vojenských baráků s válečnými zraněnými z roku 1866.

Trapp vynikal obzvlášť v tvorbě reprodukcí. Tvořil reprodukce významných listin a pečetí, ale i obrazů, olejomalb, ocelových a měděných rytin, dřevěných, železných, skleněných, porcelánových a jiných obrazů a uměleckých děl, nejrozmanitějšího umění od plánů, projektů, výkresů až po dekry, šlechtické diplomy a jiné. Právě jeho reprodukční technika byla ve svém provedení velmi exaktní a přispěla k jeho výbornému renomé.

Nakonec je nutno připomenout, že Quido fotografoval též mrzáky, blázny a nemocné pro lékařské časopisy a mrtvé, dokonce i zločince pro účely kriminalistické.

Některé fotografie se dochovaly ve sbírkách Muzea města Brna a Archivu města Brna, jiné nalezneme ve fondech Moravské galerie v Brně. Ucelený soubor fotografií zařazených v registratuře tak, jak existoval ještě v době Brunona Trappa, se do dnešních dnů bohužel nedochoval. Ve sbírce Moravské galerie se nalézají obraz akademického malíře Josefa Zeleného,⁶⁹ zpodobňující fotografa Quida Trappa. Tento obraz je datován roku 1880 a Moravská galerie jej získala z majetku Brunona Trappa v roce 1945.⁷⁰

Samozřejmě, že v Brně existovala pro Quida konkurence v podobě již zavedených fotografických ateliérů. Pravděpodobně nejstarším profesionálním fotografem used-

⁶⁴ Christian D'Elvert (1803–1896), starostou v letech 1861–1864 a 1870–1876.

⁶⁵ Alfred Skene (1815–1877), starostou v letech 1864–1866.

⁶⁶ Dr. Karel Giskra (1820–1879), starostou v letech 1866–1867.

⁶⁷ Dr. Rudolf von Ott (1806–1880), starostou v letech 1855–1861 a 1868–1870.

⁶⁸ Gustav Winterholler (1833–1894), starostou v letech 1880–1894.

⁶⁹ Předpokládám, že se Josef Zelený s Quidem Trappem osobně znali ještě z dob jejich rajhradského působení. Životopis profesora Josefa Zeleného sepsal M. V. Trapp. Srov. Mořic Vilém TRAPP, *Akademischer Porträt und Historienmaler in Brünn*. In: *Notizen-Blatt der hist.-stat. Section X*, č. 1, s. 7.

⁷⁰ Jde o olej na plátně, rozměrů 55 x 47 cm a uložen je pod signaturou Z 928. Srov. příloha č. 19.

lým v Brně byl Adolf Schwöder.⁷¹ V padesátých letech jsou v brněnských adresářích uváděni pouze tři fotografové, ale již počátkem let šedesátých se jejich počet zvyšuje na devět. Od poloviny šedesátých let do konce let osmdesátých jejich počet stoupl z devíti na dvanáct.

Od počátku Quidova působení v oblasti fotografie se v Brně vystřídalo mnoho fotografů, ale ateliéry většinou zůstávaly a měnili se pouze jejich majitelé.

Prvním příkladem tohoto druhu byl ateliér Leopolda Quittnera, který v Brně fotografoval již od roku 1859. Jeho později založený ateliér na ulici Malá Pekařská, dnes Kopečná, v roce 1864 zkrachoval a dostal se do vlastnictví Maďarky Julie von Kovács, která byla původně statkářkou a pak první ženou – fotografkou v Brně.⁷² Zemřela již v roce 1867 na následky popálenin a ateliér se stal opět majetkem Leopolda Quittnera.

Podobně písmomalíř Ignác Klatowski vybudoval fotoateliér ze své dílny v roce 1861 na Kobližné ulici. Brzy nato se spojil s obchodníkem Eduardem Hissem, který mu dodal potřebné finanční prostředky. Ateliér nakonec převzal a vedl sám Hiss,⁷³ až do roku 1890.

Mezi přední brněnské fotografické ateliéry patřil ateliér Antonína Mayssla⁷⁴ na Kobližné č. 42. Zajímavou postavou je též Ferdinand A. Brožek,⁷⁵ který měl svůj ateliér v Brně v letech 1863–1870, a po něm jej převzal Jacob Wildner, který ateliér vedl až do doby kolem roku 1900.

Dalšími brněnskými fotografy té doby byli Josef Samuel Wagner, J. B. Rottmayer, Emanuel Schnepel a samozřejmě dnes asi nejznámější Josef Kunzfeld⁷⁶ a Karel

⁷¹ Adolf Schwöder (1811–po roce 1882) si otevřel svůj ateliér spolu s malířem Johannem Trippem (1816–1865) zřejmě v roce 1852. Schwöder zachytil tvář objektivem a Tripp fotografii vymaloval temperovými a akvarelovými barvami. Srov. J. SEDLÁŘOVÁ, *Začátky brněnské fotografie...*, s. 179. Již v roce 1854 je Schwöder uváděn v Herlthově schematismu královského města Brna jako fotograf. Srov. Z. BOUČKOVÁ – J. BOUČEK, *K počátkům...*, s. 45–46. Schwöderovým současníkem i konkurentem v Brně byl od roku 1856 fotograf Johann Hayder (1818/1819–1890), rodák z Pešti, který byl mimo sezónu také cestujícím fotografem. Fotografů pak v Brně přibývalo. Srov. J. SEDLÁŘOVÁ, *Začátky brněnské fotografie...*, s. 182–183. Také Vídeňák Josef Haier (1816–1891), malíř historických výjevů, později fotograf, působil v Brně v druhé polovině 50. let, roku 1864 se ale stal cestujícím fotografem. Srov. J. SEDLÁŘOVÁ, *Introductory chapter of the history of photography in Brno*. In: Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, F 16, 1972, s. 169–176 a dále srov. P. SCHEUFLER, *Galerie...*

⁷² Měla svůj ateliér již od roku 1860. Druhou takovou průkopnicí byla Charlotte Saxová, která si otevřela ateliér v roce 1862. Srov. Antonín DUFEK, *Fotografie pro každého...*, s. 305.

⁷³ Ateliér Eduarda Hisse se později přesunul na ulici Hřbitovní č. 19. Eduard Hiss byl původně obchodníkem z galanterií.

⁷⁴ Antonín Mayssl (1826–1899) byl původně učitelem na c. k. vyšší reálce v Brně a na živnostenské pokračovací škole v Brně, pak malířem a fotografem vysoké brněnské česky mluvící společnosti. Jeho ateliér je doložen v Brně od roku 1862. Srov. *Mährens Männer der Gegenwart*. Biographisches Lexikon von Hermann Heller. III. Männer der Wissenschaft: Schulmänner, Theologen, Mediciner, Techniker u. Brünn 1889, s. 112–113.

⁷⁵ Byl prvním významnějším vydavatelem brněnských fotografických vedut. Srov. P. SCHEUFLER, *Galerie...*, s. 88–89.

⁷⁶ Josef Kunzfeld (1842–1915) se v Brně školil u Mayssla a pak se stal nakrátko spolujatelem ateliéru profesora Laiznera v Praze. V roce 1867 otevřel svůj ateliér v Brně a od sedmdesátých let přebíral Maysslovo postavení. V ateliéru sestavoval velmi výpravná aranžmá, věnoval se portrétům, krajinářské a místopisné fotografii, zabýval se světlotiskem a experimentoval s fotochemií. Jeho největší přínos pro nás dnes tkví v jeho bohaté produkci brněnských vedut, z nichž většina pochází z přelomu 19. a 20. století. Tyto veduty zachycují architektonické proměny

Klíč.⁷⁷ Ateliéry Kunzfeldův, Maysslův, Trappův a Klíčův patřily ve své době k nejvyhledávanějším.⁷⁸

Trappův ateliér na Koblížné č. 15 převzal po Quidově smrti na krátkou dobu Alexander Heinze a od roku 1892 jej vedl fotograf Friedrich Tatzl.⁷⁹ V devadesátých letech existoval v místech bývalého Quidova ateliéru fotografický ateliér „Frieda“, který se specializoval na dětské snímky a větší formáty.⁸⁰

30. 11. 1869 získal Quido Trapp v Brně domovské právo a stal se tak právoplatným brněnským občanem.⁸¹ Zpočátku zřejmě ještě sdílel byt svého bratra Mořice na Muzejní ulici č. 2, ale podle adresářů bydlel krátce po otevření svého ateliéru právě na Velkém náměstí č. 6, později žil s rodinou v domě na ulici Jesuitské č. 29.⁸²

Ze životopisu se dozvídáme, že bratři Mořic a Quido měli také svůj rituál, každý čtvrtek a každou neděli se scházeli v kruhu přátel v kavárně „Neuhauser“ na Ferdinandově ulici.⁸³ Docházela tam i řada známých brněnských osobností, například bratři Karel Wawra a Dr. Heinrich Wawra von Fernsee,⁸⁴ knihkupec Josef Palliardi, císařský rada Karel Korschann a jiní.

Matka Josefa Trappová se dožila v kruhu svých dětí 66 let. Zemřela 4. 1. 1870 na ochrnutí plic. Mořic poté bydlel už jen se svou svobodnou sestrou Rosou, která se mu starala o domácnost až do jeho smrti.

Quido se 22. 5. 1876 oženil s Antoníí Elisabeth Královou, narozenou v Brně 14. 5. 1844.

Svatba se uskutečnila v kostele u sv. Janů v Brně.⁸⁵ Antonie Elisabeth byla dcerou

města Brna v letech 1870–1900 a dělal je zřejmě na zakázku městské rady. Ve formě kontaktních kopií formátu 30 x 40 cm se dochovaly a jsou uloženy v Archivu města Brna. Srov. Antonín DUFEK, *Fotografie pro každého...*, s. 306 a dále srov. P. SCHEUFLER, *Galerie c. k. fotografů...*, s. 90–91.

⁷⁷ Karel Klíč (1812–1886) byl zakladatelem známého brněnského ateliéru „Rafael“, který zůstal v majetku jeho rodiny přes osmdesát let. Zákazníky tohoto ateliéru byli lidé ze středních a nižších vrstev. Postupně byly budovány pobočky v Kroměříži, Prostějově, Rosicích a ve Vyškově. Srov. Antonín DUFEK, *Fotografie pro každého*, s. 306 a dále P. SCHEUFLER, *Galerie c. k. fotografů...*, s. 116–117.

⁷⁸ Podle Adresáře města Brna z roku 1877 vedle sebe existovaly ateliéry: Jana Foltina na ulici Špilberské č. 2, Jana Gratzera na ulici Nové č. 23, Eduarda Hisse na ulici Hřbitovní č. 19, Karla Kawinka na Cejlu č. 17, Karla Klíče na Solniční č. 2, Josefa Kunzfelda na Karlově Kolišti č. 5, Antonína Mayssla na ulici Koblížné č. 42, Emiliana Schnepela na Františkově Kolišti č. 5, J. Schwödera na ulici Nové č. 12, Quido Trappa na Velkém nám. č. 6 a J. Wildnera na Koblížné č. 31. Z předloženého výčtu je vidět, že fotografové si zřizovali své ateliéry především v centru města. Srov. *Neues Orientierungs- Schema für die Landeshauptstadt Brünn, verfasst auf Grund der neuen Strassen-Bezeichnung und Häuser-Nummerierung verbunden mit dem neuen Brünnner Handels – Gewerbe – Adressenbuch 1877*.

⁷⁹ Srov. *Adressenbuch von Brünn 1890...*, s. 252 a dále srov. *Adress-Buch von Brünn 1892...*, s. 264.

⁸⁰ Srov. *Adressenbuch 1896...*, s. 41.

⁸¹ List o udělení domovské příslušnosti je součástí fondu. Srov. AMB, fond T 43 Trapp Bruno Mořic.

⁸² Srov. *Adressenbuch für die Landeshauptstadt Brünn 1881*.

⁸³ Dnešní Masarykova ulice. Hotel a kavárna „Neuhauser“ se nacházel na rohu dnešních ulic Masarykova a Františkánská.

⁸⁴ Heinrich Wawra von Fernsee Med. et Chir. Dr. (1831–1887), významný brněnský rodák, lékař, botanik a přírodovědec. Jako námořní lékař se plavil za poznáním do mnoha zemí. Na těchto cestách se věnoval sběru rostlin, které pak pěstoval, popisoval a zařazoval do botanického systému. Jeho pozůstalost se dochovala a je uložena v Archivu města Brna. AMB, fond T 55 Dr. Jindřich Vávra von Fernsee.

⁸⁵ AMB, fond S 3 Farní úřad u sv. Janů, Brno, inv.č. 9 matrika oddaných, sv. II, 1856–1903, s. 266, č. 16. Podle záznamu byl novomanželovým svědkem jeho bratr Mořic Vilém Trapp.

Františka Krále,⁸⁶ tesařského políra, a Elisabeth, rozené Svobodové. Quido byl v té době již zavedený 46letý podnikatel a Antonie byla soukromnice skoro 32letá. O jejich dlouholetém svazku a zřejmě i o společné domácnosti již před svatbou svědčí fakt, že první dítě spolu měli již v roce 1870. Jejich nejstarší dcerou byla Marie, narozená 15. 4. 1870.⁸⁷ Druhým dítětem manželů Trappových⁸⁸ byl syn Bruno.⁸⁹ Narodil se 7. 7. 1880 v Brně a stal se úředníkem na poště.⁹⁰ Třetím potomkem rodiny brněnského fotografa byl Ervin Quido, narozený 9. 9. 1884 v Brně.⁹¹ Z jejich svazku pocházel větší počet dětí, avšak mnohé z nich zemřely již v dětském věku, a proto je zde nezmiňuji.

O tom, jak moc se prací zatížený Quido podílel na výchově svých dětí a jak ovlivnil jejich další životní osudy, nám není mnoho známo, a to ani ze vzpomínek jeho syna Brunona.⁹² Jisté však je, že ani jeden z jeho synů se nestal fotografem. Umělecké sklony po něm asi nejvíce zdědil Bruno, který byl amatérským historikem, badatelem, sběratelem a vlastivědcem.

Quido měl mladšího bratra, který se jmenoval Otomar Trapp. Byl to „bohém“, který ve společnosti stále nemohl nalézt své místo.⁹³ Zkoušel to také jako soukromý fotograf v Brně. Měl dvě děti, Ottilii a Richarda, o které se později po Otomarově smrti, na dálku staral a finančně jim vypomáhal strýc Mořic. Otomar zemřel 6. 12. 1887 v Krnově.

To Quidův starší bratr Johann Trapp si své místo ve společnosti našel. Studoval, jak už bylo výše uvedeno, hospodářský obor a celý život se mu věnoval, neboť byl správcem šlechtických statků. Působil v Maďarsku na statcích hraběte Leopolda Ferdinanda Pálfyho, v Trmicích v Čechách na statcích hraběte Alberta von Nostitz, ve Lnářích u hraběte Václava von Linker, na statku v Bečvářích, pak u Huga von Strassern v Rousíně u Prahy, v Nebušicích a Slátenicích. Oženil se s Karolínou Pilzovou, nar. 7. 6. 1842 v Liblíně. Měli spolu dvě děti, syna Quida a dceru Růženu. Johann zemřel 25. 6. 1896 v Praze a je pochován v Libici u Prahy.

⁸⁶ AMB, fond B 1/39 ÚNV města Brna – kartotéka domovského práva, 1850–1948, domovský list na jméno František Král.

⁸⁷ Bohužel se mi nepodařilo nalézt matriku se zápisem o narození Marie Trappové v Brně, i když na všech dostupných dokladech je jako místo jejího narození Brno uváděno. V zápisu o sňatku Marie Trappové a Leopolda Fürstaze v matrice oddaných ze dne 30. 5. 1892 je u nevěsty jako vlastní otec uveden Quido Trapp. Srov. AMB, fond S 1 Farní úřad u sv. Jakuba, Brno, inv.č. 48 matrika oddaných, sv. 10, 1878–1900, s. 275. Marie se provdala za Ludvíka Fürstaze, narozeného 18. 8. 1858, který byl úředníkem pojišťovny. Měla s ním syna Adolfa Fürstaze, který se narodil v Brně dne 9. 4. 1893 a byl rovněž jako jeho otec zaměstnán v pojišťovně.

⁸⁸ AMB, fond B 1/39 ÚNV města Brna – kartotéka domovského práva, 1850–1948, domovský list na jméno Quido Trapp.

⁸⁹ Bruno Trapp se psal Bruno Mořic Trapp. Druhé jméno si připojil jako upomínku na svého slavnějšího příbuzného, kterého velmi ctil a obdivoval. Je to onen Bruno Trapp, který nám zanechal rozsáhlý osobní fond, z něhož jsem čerpala většinu poznatků o rodině Trappových.

⁹⁰ Oženil se dne 18. 6. 1927 s Josefou roz. Pffannovou, nar. 17. 3. 1882 v Pohořelicích.

⁹¹ Ervin studoval ve Vídni a tam se i oženil s Terezií Moserovou. Měl s ní syna Ericha. Ervin žil s rodinou ve Vídni a v roce 1921 nabyl rakouského státního občanství.

⁹² Bruno si otce mnoho neužil, bylo mu devět let, když Quido zemřel.

⁹³ Podle některých dochovaných dopisů například nechal Quida, aby za něj platil dluhy u řemeslníků. Srov. AMB, fond T 43 Trapp Bruno Mořic.

Quidova fotografická živnost vzkvétala⁹⁴ a tak si mohli manželé Trappovi dovolit v květnu roku 1886 zakoupit od Richarda Kocourka celý městský dům číslo popisné 245, místní číslo 10, a to na rohu ulic Solniční č. 10 a Opletalovy č. 2 za 25 000 zlatých.⁹⁵ Správcovství v domě se ujala Antonie Trappová. Rodina se usadila v 1. poschodí v bytě č. 1, který měl pět pokojů a kuchyň. V bytě měli ubytovány také jednu služebnou.⁹⁶ Dům měl tři poschodí, v nichž bylo rozloženo sedm bytů a v přízemí byl obchod. Po Quidově smrti vlastnila dům Antonie Trappová, a to až do roku 1913. Poté byl dům přepsán a napůl rozdělen mezi Brunona Trappa a Marii Fürsatzovou. Bruno byl vlastníkem domu až do roku 1945.

Quido Trapp se z tohoto místa dlouho netěšil, začal být nemocný a po dlouhém bolestivém trápení zemřel v pátek 7. června 1889 o šesté hodině večerní, ve věku 59 let. Podle úmrtní matriky byla příčinou smrti neprůchodnost střev.⁹⁷ Pohřeb nebožtíka se konal 9. června. Mše byla sloužena ve farním chrámu Páně u sv. Jakuba, a pak byl Quido Trapp pochován ve zvláštním hrobě na Ústředním hřbitově v Brně.⁹⁸ O jeho pohřbu se objevila v následujících dnech podrobná zpráva v novinách⁹⁹ s výčtem přítomných truchlících, mezi nimiž byly i významné brněnské osobnosti. Podle dochované závěti se universální dědičkou stala paní Antonie Trappová.¹⁰⁰ Antonie se starala o dům a vychovávala děti, s nimiž měla podle dochovaných dopisů velmi vřelý vztah. Zemřela v Brně dne 27. 4. 1913¹⁰¹ na srdeční vadu. Pochována byla na Ústředním hřbitově v hrobce vedle svého manžela Quida.

Quido Trapp byl člověk usilovný a pracovitý. Ve společenském i obchodním styku byl ochotný a zdvořilý, což přispívalo k jeho dobré pověsti, poutalo k němu mnoho zákazníků a těšil se díky tomu všeobecné vážnosti. Nesporně byl jedním z těch, kteří pozvedli úroveň fotografování. Jeho práce byly ceněny jako umělecká díla a ještě na přelomu století byly i dobrým tržním zbožím.

Nejstarší z bratrů Trappových, Mořic Vilém, se dožil požehnaného věku 70 let. Věnoval svůj život archeologii, historii a muzeu. Byl kustodem Františkova muzea,

⁹⁴ Ve fondu se dochovalo daňové přiznání Quida Trappa za rok 1889. Quido zde přiznává příjmy ve výši 450 zlatých. Z nich je mu vypočítána daň z příjmu, mimořádná přírážka, zemská přírážka, připočten komunální příspěvek. Dohromady musel Quido zaplatit daně v hodnotě 19 zlatých a 15 krejcarů. AMB, fond T 43 Trapp Bruno Mořic, Daňové přiznání za rok 1889.

⁹⁵ Zprávu o koupi domu přinesl také Beobachter. Srov. *Mährisch-schlesischer Correspondent*, *Illustriertes Morgenblatt*, 22. 5. 1886.

⁹⁶ Po Quidově smrti vzala Antonie do podnájmu jednu osobu a dvě osoby – studenty, tu měla vedeny jako hosty. V bytě tedy bydlelo osm osob. Srov. AMB, fond A 1/3 Město Brno – Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 2984, Sčítání lidu z roku 1890.

⁹⁷ AMB, fond S 1 Farní úřad u sv. Jakuba, Brno, inv.č. 71 matrika zemřelých, sv. VII, 1866–1895, s. 389, č. 66.

⁹⁸ AMB, fond T 43 Trapp Bruno Mořic, oznámení o smrti Quido Trappa. Ve fondu jsou dochovány i veškeré účty za pohřeb. Podle účtenek je Quido pochován v hrobě č. 140. Vdova Antonie Trappová si předplatila vedlejší hrobku s číslem 141 na 20 let dopředu (1889–1909) a platila 63 zlatých. V roce 1909 si opět hrobku předplatila na dalších 20 let a platila již 400 zlatých.

⁹⁹ Srov. *Tagesbote aus Mähren und Schlesien*, č. 133, ze dne 11. 6. 1889.

¹⁰⁰ AMB, fond T 43 Trapp Bruno Mořic, závěť Quida Trappa.

¹⁰¹ AMB, fond A 1/3 Město Brno – Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 2338, úmrtní protokol z roku 1913, č. 1013.

c. k. konzervátorem, rytířem Řádu Františka Josefa, čestným členem zahradnického sboru C. k. moravské hospodářské společnosti, členem vídeňského spolku starožitností a antropologické společnosti ve Vídni, C. k. hospodářské společnosti, členem moravského včelařského spolku aj. V neposlední řadě byl také znamenitým kreslířem, kaligrafem a znalcem květin.¹⁰² Stal se vlastně obětí své práce, neboť v posledních chvílích svého života, ještě v podvečer, provázel společnost lidí promrzlými prostorami muzea a na následky prochladnutí, zápalu plic a zánětu pohrudnice zemřel následujícího dne 27. 5. 1895. Mořic je stejně jako ostatní zmínění členové rodiny pochován na Ústředním hřbitově v Brně.

Nejmladší Rosa Trappová zůstala svobodná až do konce svých dní. Po smrti Mořice byla nucena se vystěhovat ze služebního bytu na Muzejní č. 2 a většinu jeho drahocenných sbírek rozprodala. Některé spisy a knihy se dochovaly, protože si je vzala do svého nového bydliště. Rosa bydlela na ulici Hybešova č. 37, později na Běhounské č. 5.¹⁰³ Mořic na ni převedl veškerá práva plynoucí z publikace jeho spisů, spoluautorství nevyjímaje. Zemřela 21. ledna 1897¹⁰⁴ ve věku 57 let na zánět plic.¹⁰⁵

Brunonu Trappovi se pak podařilo zachránit a převzít několik balíků materiálu a spisů, které se staly později základem jím vytvořeného rodinného archivu brněnské a pražské větve rodiny Trappů.

Brněnská větev rodiny Trappů nechala v Brně nesmazatelné stopy svého působení, a to především v kulturní a společenské sféře. Ačkoliv to byla rodina německá a patřila do okruhu brněnských Němců, svým vystupováním působila spíše kosmopolitně. Quido i Mořic měli mnoho přátel mezi českými vědci, umělci, historiky i osobami výše společensky postavenými. Ani jeden z nich se nebránil prezentaci svých děl v češtině, Quido vydával české reklamní letáky, Mořic působil v jednoznačně česky orientovaném prostředí Františkova muzea. Většinu článků napsal Mořic německy ovšem mezi výčetem jeho prací se nacházejí i stati psané česky. Domnívám se, že oba českou řeč ovládali.

Tento příspěvek si kladl za cíl přiblížit osudy Quida Trappa, jednoho z nejvýznamnějších brněnských fotografů zlaté éry fotografie 19. století. Jelikož o něm dosud nebyla publikována žádná větší práce, umožnil mi objev písemností, týkajících se jeho života, napsat tento článek. Doufám, že jím přispěji k osvětlení života i díla tohoto význačného brněnského fotografa a umělce.¹⁰⁶

¹⁰² V Moravském zemském muzeu se zachovala jeho muzejní registratura, která je dnes uložena ve fondu A1 – Muzejní pozůstalost M. V. Trappa (1850–1895). Srov. Václav HALAMA, *Pozůstalost kustoda Františkova muzea Mořice Viléma Trappa v archivu Moravského muzea*. In: VVM 34, 1982, s. 233–234.

¹⁰³ Srov. *Adressbuch von Brünn und der Vororte 1897*. K určování názvů ulic srov. Milena FLODROVÁ, *Brněnské ulice a vývoj jejich názvů od 13. století po dnešek*, Brno 1997.

¹⁰⁴ AMB, fond A 1/3 Město Brno – Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 2322, úmrtní protokol z roku 1897, č. 195.

¹⁰⁵ K určování a překladu názvů nemocí srov. Jaroslav ČERNÝ, *Latinsko-německo-český slovník nemocí, úrazů a příčin smrti a výrazů s nimi souvisejících (nejen) pro genealogy*, řada Vademecem genealogica, sv. č. 1, Praha 1995.

¹⁰⁶ V době, kdy již byl tento příspěvek v tisku, došlo při inventarizaci fondu k jeho přejmenování na Rodinný archiv Trappů, Brno. Obsahuje totiž i písemnosti vztahující se k ostatním členům rodiny Trappů.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Brněnský fotograf Quido Trapp. Fotografie zřejmě z konce 60. let nebo počátku 70. let 19. století. AMB, fond T 43 Trapp Bruno Mořic.
- Příloha č. 2: Antonie Elisabeth Trappová, rozená Králová, manželka Quida Trappa. Fotografie zhotovená Quidem Trappem v 80. letech 19. století. AMB, fond T 43 Trapp Bruno Mořic.
- Příloha č. 3: Mořic Vilém Trapp, kustod Františkova muzea, Quidův nejstarší bratr. Fotografie z roku 1889, zhotovená ve Vídni u fotografa J. Löwyho. AMB, fond T 43 Trapp Bruno Mořic.
- Příloha č. 4: Josefa Trappová, rozená Tischerová, Quidova matka. Fotografická vizitka zhotovená v ateliéru Quida Trappa koncem 60. let 19. století. AMB, fond T 43 Trapp Bruno Mořic.
- Příloha č. 5: Otomar Trapp, mladší bratr Quida Trappa. Fotografická vizitka zhotovená v ateliéru Quida Trappa. AMB, fond T 43 Trapp Bruno Mořic.
- Příloha č. 6: Otomar Trapp to zkoušel také jako fotograf. Reklamní navštívenka zhotovená tiskárnou Rudolfa M. Rohrera v Brně. AMB, fond T 43 Trapp Bruno Mořic.
- Příloha č. 7: Zadní strana fotografické vizitky, zhotovené v Quidově fotoateliéru. Kolem adresy a názvu jsou rozprostřeny v textu zmíněné diplomní medaile, udělené Quidovi za vynikající práci. AMB, fond T 43 Trapp Bruno Mořic.
- Příloha č. 8: Zadní strana fotografické vizitky s Quidovým podpisem. AMB, fond T 43 Trapp Bruno Mořic.
- Příloha č. 9: Další typ fotografické vizitky z ateliéru Quida Trappa. AMB, fond T 43 Trapp Bruno Mořic.
- Příloha č. 10: Dům na Velkém náměstí č. 6, v němž byl umístěn ateliér Quida Trappa. V prvním poschodí je viditelné zatemnění oken. AMB, U 5 Sběrka fotografií, inv.č. IIIb 7.
- Příloha č. 11: Celkový pohled na Velké náměstí, z něhož je patrné umístění domu, kde se nacházel fotoateliér Quida Trappa. AMB, U 5 Sběrka fotografií, inv.č. IIIb 75, sbírka pohlednic, inv.č. 4060.
- Příloha č. 12: Bratři Quido a Otomar Trappovi v ateliéru Quida Trappa – fotografie s rekvizitami zhotovená v Quidově ateliéru zřejmě v průběhu 60. let 19. století. AMB, fond T 43 Trapp Bruno Mořic.
- Příloha č. 13: Quido Trapp na fotografické vizitce s rekvizitami, zhotovené v jeho ateliéru. AMB, fond T 43 Trapp Bruno Mořic.

- Příloha č. 14: Quido Trapp fotografie signoval zvláštním razítkem. Tento typ pochází z doby, kdy měl ateliér na Velkém náměstí č. 6. AMB, U 5 Sběrka fotografií, inv.č. Va 1.
- Příloha č. 15: Tento typ razítka již pochází z doby, kdy byl ateliér Quida Trappa přemístěn na Koblížnou č. 15. AMB, U 5 Sběrka fotografií, inv.č. IIa 14.
- Příloha č. 16: Starý stavovský dům, dnešní Nová radnice v Brně. Fotografie Quida Trappa. AMB, U 5 Sběrka fotografií, inv.č. Va 1.
- Příloha č. 17: Pohled na chrám sv. Mikuláše od Zámečnické ulice. Fotografie Quida Trappa. AMB, U 5 Sběrka fotografií, inv.č. Id 2.
- Příloha č. 18: Kavárna a hotel Neuhauser na Ferdinandově ulici (dnešní Masarykova ulice) v Brně, kam chodili bratři Trappové pravidelně na posezení s přáteli. AMB, U 5 Sběrka fotografií, inv.č. VIIa 6.
- Příloha č. 19: Quido Trapp. Obraz malíře Josefa Zeleného z roku 1880. Uloženo v Moravské galerii v Brně, inv.č. Z 928.

Der wiederentdeckte Brüner Fotograf Quido Trapp

RESÜMEE

Der Beitrag befasst sich mit dem Schicksal des bedeutenden Brüner Fotografen Quido Trapp (1830–1889) und seiner Angehörigen, namentlich des Bruders Moriz Wilhelm Trapp (1825–1895), des Kustos des Franzens-Museums in Brünn.

Die Vorfahren der Familie Trapp kamen aus Darmstadt in Hessen nach Böhmen. Quido Trapp wurde in Kašperské Hory (Bergreichenstein) geboren, studierte an der Industrielehranstalt in Prag, aber Brünn wurde zum Schwerpunkt seiner Tätigkeit.

Quido arbeitete zuerst als Erzieher in Adelsfamilien, zuletzt beim Mährischen Statthalter, Freiherr Adolf von Poche. Danach begann er sich völlig dem Fotografieren zu widmen. Er wurde als Fotograf im Atelier von Rudolf Gaupmann, bei Friedrich Terček, dann im Rajhrader Kloster und auf den Gütern des Zuckerfabrikanten Julius von Robert angestellt. Hier gewann er Erfahrungen und Mittel zur Errichtung eines eigenen Fotoateliers. Sein erstes Atelier eröffnete er 1864 direkt im Brüner Stadtzentrum, auf dem Großen Platz Nr. 6 (heute Náměstí Svobody). Hier arbeitete er bis 1880, wo er gezwungen wurde, sein Atelier in das Ateliergebäude in der Straße Koblížná Nr. 15 zu verlegen. Hier arbeitete er bis 1889.

Die innere Gestaltung des Ateliers von Quido Trapp kennen wir nicht, aber man kann sie anhand der zeitgenössischen Literatur und Fachpublikationen rekonstruieren. Quido Trapp wurde in seinem Fach vor allem mit Vergrößerungen und Reproduktionen berühmt. Für die Vergrößerungen wurde er in mehreren Ausstellungen mit Diplom- und Verdienstmedaillen gewürdigt. Gemäß der Beschreibung von Brunon Trapp, aus dessen umfangreichem Nachlass ich Informationen für diesen Artikel sammelte, führte sein Vater sehr sorgfältig eine Registratur, wo er über 20 000 Aufnahmen und auch Originalplatten aufbewahrte. Einige seiner Fotografien haben sich erhalten und befinden sich in den Sammlungen des Museums der Stadt Brünn, des Archivs der Stadt Brünn und im Bestand der Mährischen Galerie in Brünn.

Der Brüner Zweig der Familie Trapp hinterließ in Brünn unverwischbare Spuren seiner Wirkung, und zwar vor allem im kulturellen und gesellschaftlichen Bereich. Obwohl es eine deutsche Familie war, war ihr Auftreten eher kosmopolitisch.

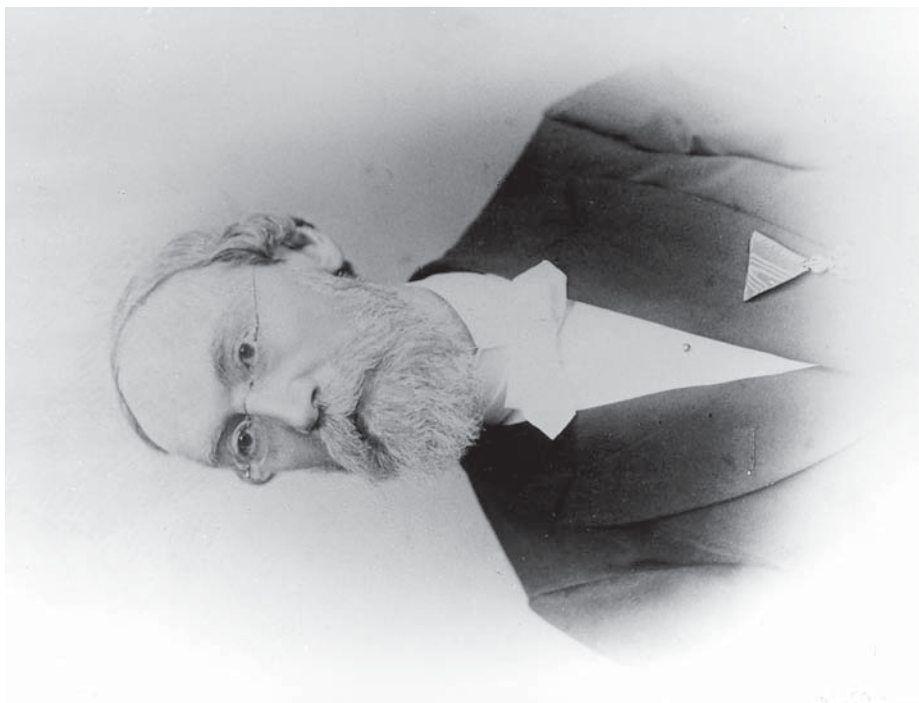
Quido Trapp gehörte zu den wichtigsten Brüner Fotografen der goldenen Ära der Fotografie im 19. Jahrhundert. Bisher wurde allerdings keine größere Arbeit über ihn veröffentlicht. Ich hoffe, dass ich mit diesem Artikel zur Beleuchtung von Leben und Werk dieses bedeutenden Brüner Künstlers habe beitragen können.

Příloha č. 1: Brněnský fotograf Quido Trapp. Fotografie zřejmě z konce 60. let nebo počátku 70. let 19. století.

Příloha č. 2: Antonie Elisabeth Trappová, rozená Králová, manželka Quida Trappa. Fotografie zhotovená Quidem Trappem v 80. letech 19. století.

Příloha č. 3: Mořic Vilém Trapp, kustod Františkova muzea, Quidův nejstarší bratr. Fotografie z roku 1889, zhotovená ve Vídni u fotografa J. Löwyho.

Příloha č. 4: Josefa Trappová, rozená Tischerová, Quidova matka. Fotografická vizitka zhotovená v ateliéru Quida Trappa koncem 60. let 19. století.

Příloha č. 5: Otomar Trapp, mladší bratr Quida Trappa. Fotografická vizitka zhotovená v ateliéru Quida Trappa.

Ottomar Trapp,
fotograf z Brna,
 nyní právě v
 doporučí se
k shotovování všech světlopisných prací.

~~~~~

ex **Ceny.** xoo

Navštěvenky, bez rozdílu, zdali jednotlivé osoby či skupení:

1 kus	zł. 1.-	12 kusů	zł. 4.-
6 kusů	2.50	50 „	„ 15.-
		100 kusů	zł. 25.-

Větší obrazy v cenách od 2 zł. počínajíc.

Tiskem Rudolfa M. Rohreru v Brně K. n. p.

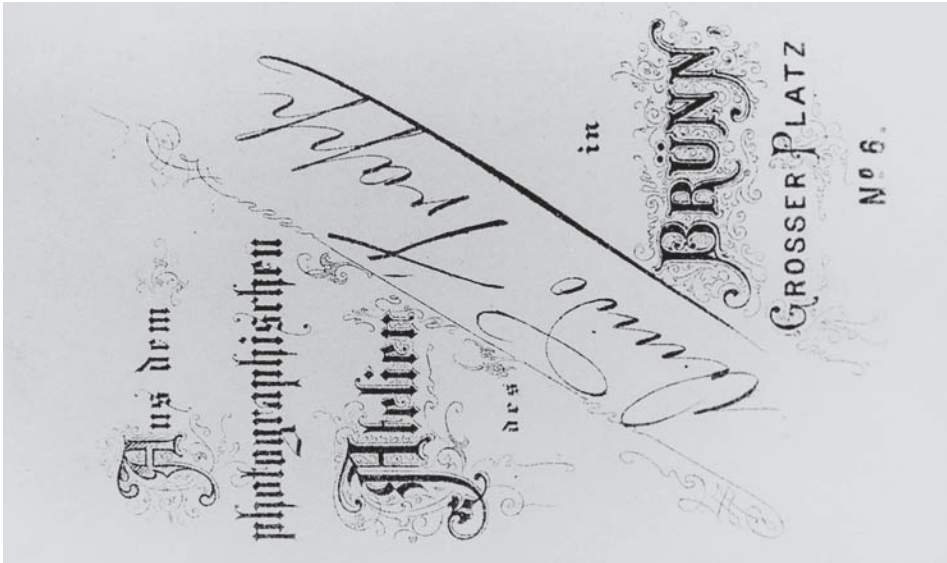
Příloha č. 6: Otomar Trapp to zkoušel také jako fotograf. Reklamní navštívenka zhotovená tiskárnou Rudolfa M. Rohreru v Brně.

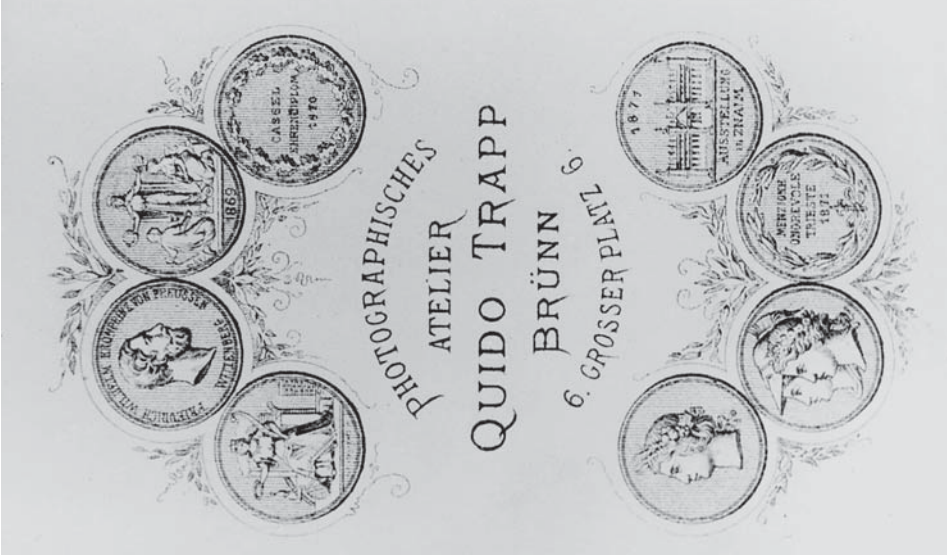

Příloha č. 7: Zadní strana fotografické vizítky, zhotovené v Quidově fotoatelieru. Kolem adresy a názvu jsou rozprostřeny v textu zmíněné diplomní medaile, udělené Quidovi za vynikající práci.

Příloha č. 8: Zadní strana fotografické vizitky s Quidovým podpisem.

Příloha č. 9: Další typ fotografické vizitky z ateliéru Quida Trappa.

Příloha č. 10: Dům na Velkém náměstí č. 6, v němž byl umístěn ateliér Quida Trappa. V prvním poschodí je viditelné zatemnění oken.

Příloha č. 11: Celkový pohled na Velké náměstí, z něhož je patrné umístění domu, kde se nacházel fotoateliér Quida Trappa.

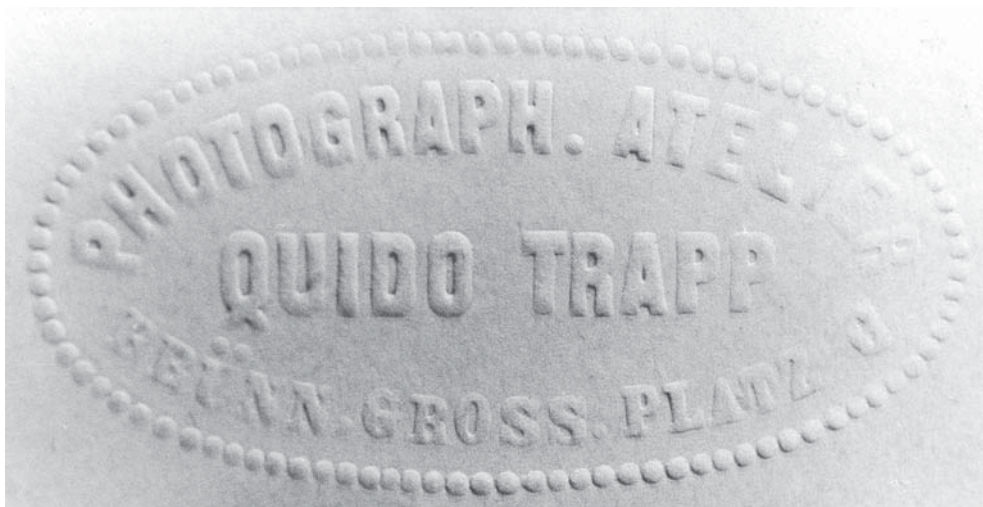

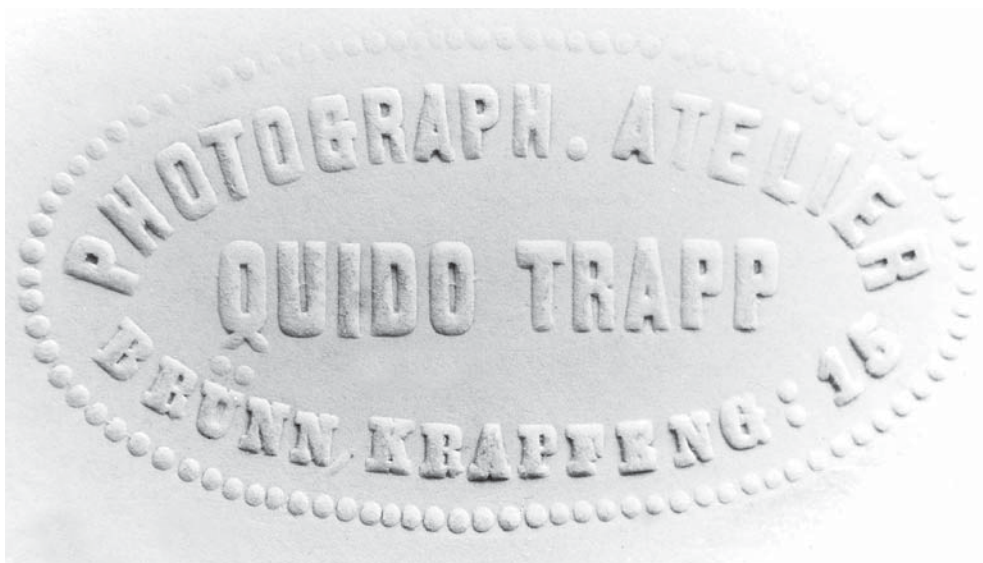
Příloha č. 12: Bratři Quido a Otomar Trappovi v ateliéru Quida Trappa – fotografie s rekvizitami zhotovená v Quidově ateliéru zřejmě v průběhu 60. let 19. století.

Příloha č. 13: Quido Trapp na fotografické vizičce s rekvizitami, zhotovené v jeho ateliéru.

Příloha č. 14: Quido Trapp fotografie signoval zvláštním razítkem. Tento typ pochází z doby, kdy měl ateliér na Velkém náměstí č. 6.

Příloha č.15: Tento typ razítka již pochází z doby, kdy byl ateliér Quida Trappa přemístěn na Koblížnou č. 15.

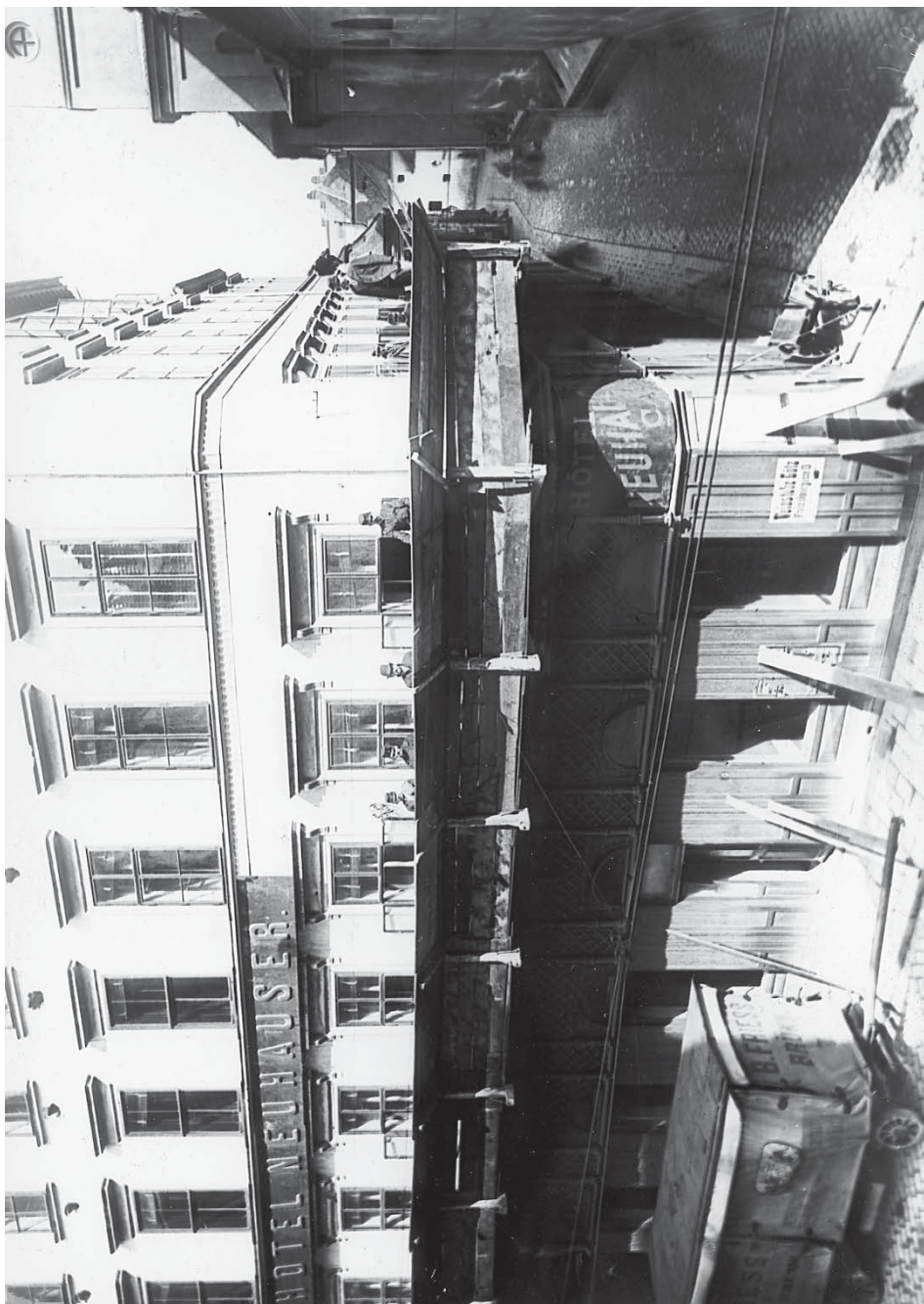

Příloha č. 16: Starý stavovský dům, dnešní Nová radnice v Brně. Fotografie Quida Trappa.

Příloha č. 17: Pohled na chrám sv. Mikuláše od Zámečnické ulice. Fotografie Quida Trappa.

Příloha č. 18: Kávárna a hotel Neuhauser na Ferdinandově ulici (dnešní Masarykova ulice) v Brně, kam chodili bratři Trappové pravidelně na posezení s přáteli.

Příloha č. 19: Quido Trapp. Obraz malíře Josefa Zeleného z roku 1880.

FRA DIAVOLO

Před časem se mi dostala do rukou útlá malá knížečka nezvyklého tvaru. Nezvyklý je nejen tvar, ale i její název.¹ Autor, pan Luboš Staněk, ji nazval „Vyprávění o figurkách, lidech a lidičkách z města Brna“. Knížečku jsem přečetl a musím říct, že se mi líbila. Nevím sice, jak ji přijal literární kritik, ale mně se opravdu líbila. Krátkým, a myslím, že výstižným způsobem, popisuje pan Staněk život a životní osudy těchto lidí a lidiček v období 20. až 50. let dnes už minulého století.

I když některé z hrdinů této knihy a částečně i jejich činnost v Brně znám z vyprávění mé babičky, přece jenom mně byl poskytnut jiný úhel pohledu na tehdejší dobu a život.

Potud tedy kniha, která, a musím to říct znovu, se mi opravdu líbila. A tím by to vše mohlo končit, jenomže...

...jenomže jednou na jaře, když jsem se vracel od našeho hrobu na brněnské „Centrále“, takto ústředním hřbitově města Brna, padl mi do oka hrob č. 54 ve skupině 44. Tento hrob nešlo přehlédnout.

Opuštěný, zarostlý, zpustlý, prostě hrob, který už dlouho nikdo neošetřoval. Jakýsi vzrostlý, nejméně metr a půl jak do výše, tak do šíře, keř, který zakrýval pohled na pomník. V zemi více jak do půli své velikostí zaražená, trávou a bodlácím zarostlá, už nečitelná, pravděpodobně německy psaná epitafní deska. Nahore na pomníku už novější černá epitafní deska se stříbrně hlásajícím nápisem, že zde leží Eduard Krist, nazývaný Fra Diavolo, známá brněnská postavička.

Nu dobrá, známá brněnská postavička, ale v knize pana Staňka není o ní žádná zmínka. Autorovi nic nevyčítám, on psal pouze o těch, kdo ho zaujali, kdo mu utkvěli v paměti. Ono je docela možné, že se pan Staněk s panem Kristem minuli v čase anebo jej Fra Diavolo nezaujal. Prostě v knížce o něm není psáno nic a o to víc mě zajímal.

Časem se mi podařilo zjistit určité informace o životě Fra Diavola.²

Fra Diavolo se narodil jako Eduard Krist, a to 8. března 1844 v Libině, tehdy Německé Libině, na Šumpersku. Otec se jmenoval Alois Krist a matka Terezie, rozená Hillisch. Jejich sňatek se konal 11. února 1833. Zajímavé pro nás je to, že dnes je člověk plnoletý v 18 letech, kdy se může běžně ženit a vdávat. Terezie Hillisch měla v době své svatby právě oněch 18 let.

---

¹ Luboš STANĚK, *Vyprávění o figurkách, lidech a lidičkách z města Brna*, Brno 1994.

² Archiv města Brna (dále jen AMB) fond A 1/3 Město Brno – Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č 7317.

A tak, aby ke svatbě mohlo vůbec dojít, potřeboval ženich úřední povolení, i když měl v té době už 24 roků. Jako voják pluku prince Emila z Hesenska a Porýní dostal toto povolení pod č.j. 113/252, ze dne 30. 1. 1833. Rodiče jeho budoucí ženy, Johann Hillisch a Viktorie, rozená Bracharz, získali na místních úřadech povolení pro sňatek své dcery dne 31. 1. 1833. Jak už bylo uvedeno, svatba proběhla 11. února téhož roku.

Toto jsou informace, které podává pan Ernst Federmann, místní kronikář z Německé Libiny, v roce 1940 do Brna, pro tehdejšího správce brněnského městského archivu pana A. F. J. Patzelta. Potud jsou to nezvratitelná fakta, v podstatě opis úředních dokladů. Následující informace pocházejí z několika poněkud se lišících pramenů. Jednak o životě Eduarda Krista píše již výše zmíněný pan Ernst Federmann, dále pan Hans Stolz, odborný učitel v Brně a taktéž i soukromý učenec Dr. Ignác Schütz, který tehdy bydlel na Jánské ulici 12 a byl znám pod přezdívkou „brněnský Diogenes“. A jak už to tak bývá, každý z nich čerpal z vlastních zdrojů.

A tak jeden pramen říká, že malý Eduard – náš Fra Diavolo – odchází ze svého domova v devíti letech, jiný v deseti a další že v patnácti. Jednou byl jeho otec zedník – stavitel a postavil v Německé Libině několik domů ve svém vlastním stylu (například č. p. 394, tzv. „Kreisamt“, nebo jiný tzv. „Siegelhaus“). Podle druhého pramene byl hostinský.

Je ovšem také možné, a tato varianta se mi zdá velmi pravděpodobná, že když paní Terezie Krist ve věku 39 let umřela, a to se dle úředních záznamů stalo dne 27. 5. 1854, otec se podruhé oženil a za manželku si vzal dceru z hospody. Svě stavitelské řemeslo pověsil na hřebík a věnoval se již zavedenému hostinci. Dorůstající dcery z prvního manželství byly tři, starší než náš „Edi“ a postupně odcházely z domova. Všechny šly do Brna, kde pracovaly jako služebné a zde se i vdaly. Jejich mladší bratr je následoval buď ještě před otcovou smrtí, nebo krátce po ní. Tatínek jim umřel 5. května 1857, ve věku 49 let na tzv. vozhrívku.³

Faktem je, že na konci svých dětských let žije mladý Krist u své nejstarší sestry v Brně. Ta mu později našla místo číšnického učeň v tehdejší kavárně Spranz na Běhounské ulici.

To bylo v roce 1861. Později pracoval jako sklepník v hostinci Berezofski na Cejlu, pak měl v pronájmu na ulici Veveří hostinec Kocourek. Nakonec to dotáhl na šéfa nádražní restaurace v Adamově. Inu slušný postup, to se musí nechat. Že si při této činnosti vydělal peníze, myslím peníze, které mohl dát bokem, na pozdější dobu, tak říkajíc pro „strýčka Příhodu“, tak to je jasné. A víc než jasné je, že těch peněz muselo být dost. Dost na to, aby po následující dva roky mohl žít tak, jak žil. V jeho životě došlo k jednomu ze dvou zásadních zlomů.

---

³ Vozhrívka – maleus humidus – je druh zoonózy, velmi nakažlivé nemoci, která se přenáší ze zvířat na lidi. Způsobuje ji „bacilus mallei“ objevený v roce 1882 Löfflerem a Schützem. Prvotně vzniká jen u koně, z něhož se však přenáší na všechny domácí zvířata a posléze i na člověka. Nákaza povstává vniknutím vozhrivčitého činitele na sliznici nebo do rány.

Své číšnické, kavárnické, prostě hospodské řemeslo opustil. Nezůstal u této slibně se rozvíjející práce, práce, které dobře rozuměl a která ho určitě mohla dovést mezi bohaté živnostníky a posléze, po svatbě a založení si rodiny, mezi vážené měšťany. Možná podlehl oné vášni, které podléhají někteří číšníci a vrchní. Oné vášni, která je nutí po práci, když celý den obsluhují hosty, jít si sami někam sednout a nechat se obsluhovat. Anebo podlehl pozlátku velkého města. Vídeň, kam přesídlil a kde – jak už bylo řečeno – po dva roky žil, tak ta Vídeň velkým městem byla. Možná svým způsobem tehdy ještě větší než dnes. Vždyť to bylo hlavní město mnohamilionové monarchie. Město, kde se střetávaly různé národy, náboženství a kultury. Město, kde život nekončil večerem jako v malé Libině. Město, kde naopak večer a noc dávaly podněty a možnosti k různým zábavám a svodům.

Tu cikán hraje do ouška na housle táhlou, tesknou milostnou píseň, zde zvesela a bujaře vyhrává „vídeňský šraml“, onde se jako jarní tráva ve větru, jako tenký proutek prohýbá krásná mladá cirkusačka a na jejich rtech je úsměv mnohoslibný. Jinde zase bujně vnady příslušnice nejstaršího řemesla vybízejí, no, rozhodně více než pouze k nahlédnutí. Zkrátka, pohltilo ho velkoměsto. Pohltilo a vysálo. No, vysálo. Vysálo hlavně jeho peněženku. Ono je úplně jedno, jestli teče rýnské, nebo tokajské, jestli je na stole kančí kýta na česneku, nebo pstruzi na mandlích, jestli se navštíví dům s červenou lucernou, anebo se jezdí po městě ve fiakru. Všechno něco stojí. A pokud se k tomu přidruží nějakí kumpáni, kamarádi z mokré čtvrti a veselá děvčata, která není nutno dlouho přemlouvat... Inu, pak to stojí ještě víc. Dva roky to tak vydržel, to už víme, a pak mu peníze došly. Chvilí ještě vypomohla zastavárna a když už mu nezbývalo nic, co by mohl dát v zástavu, byl vlastně na mizině.

Zdá se však, že v té době byl miláčkem Štěstěny a ta se na něj usmála. Dostal místo panského služebníka v domě knížete Salma. To už ale nebyl Eduard Krist, to už byl „schöne Edí“. A zase žil. Zase žil ve velkém stylu, „na vysoké noze“, tak jak si navykl. Dobré jídlo a pití, slušný plat, vysoké tringelty, tajné zábavné výlety, prostě veselo. Ovšem ouha, bohužel pro něj tato píseň netrvala dlouho. Zda své povinnosti plnil svědomitě, či naopak, zda měl či neměl konflikty s ostatním služebnictvem, co se vlastně stalo, to už je otázka. Jisté však je, že „fešný Edí“ svou službu v domě u Salmů ukončil.

V této době, někdy po roce 1870, dochází ke druhému velkému zlomu v jeho životě. Zařekl se, že do smrti nepřijme žádné zaměstnání, žádné pevné místo. A to dodržel. Zcela poeticky řečeno, vzal kytaru, šel světem a hrou a zpěvem si vydělával na chléb svůj vezdejší. Aby vlastně nejzásadnější zvrát ve svém životě dovedl k absolutní dokonalosti, udělal ještě radikální změnu svého zevnějšku. Nechal si narůst dlouhé vlasy, oblékl kostkované kalhoty, zelenou vestu, ošuntělý frak, do jehož knoflíkových dírek zastrčil různobarevné stužky a květiny, na krk si uvázal červený šátek, na nos nasadil cvikr s červenými nebo zelenými sklíčky, anebo vůbec bez skel, a na hlavu dal cylindr s pestrými pery. A k tomu všemu ještě pověsil k boku prázdné pouzdro na dlouhou šavli a zahalil se do vlajícího světáckého šálu.

Lidé mysleli, že mají před sebou postavu z „Cikánského barona“. Když v tomto poněkud zvláštním oblečení svou hru a zpěv doprovázel ještě „živými obrazy“ a přestávky vyplňoval vykládáním karet a věštěním budoucnosti, peníze do jeho pomačkaného klobouku jenom přšely. Mladým dívkám sliboval krásné ženichy, mladým mužům zase obráceně krásné a bohaté nevěsty, krčmářům a kupcům pěkné kšefty, sedlákům dobrou úrodu, a tak vlastně všem to, co si přáli, na co se těšili.

Začal ve Vídni, kde momentálně žil a kde to dobře znal. A záhy ho poznaly mnohé vídeňské hospody a hospůdky, kabarety a tančírny, kam chodili bezstarostní Vídeňáci za zábavou a povyražením. Zde při zvukomalebném doprovodu své žluté kytary, která se pomalu stávala věhlasnou, pěl písně různé i jiné. Árie z oper a operet, kuplety z kabaretů, lidové písničky i písně kramářské. Mnoho z věcí, které měl v repertoáru, si jak po stránce hudební, tak i textové tvořil sám.

Bohužel však tyto své výtvořky, jak bychom dnes moderně řekli, neautorizoval. Bohužel jednak pro sebe, protože se u mnohé úspěšné písně nevědělo, že autorem je právě on, a „druhdak“ bohužel pro nás, neboť do dnešních dní se nám z jeho prací dochovalo pramálo a mnohdy už jen v útržcích. A tak pouze ve starých výtiscích brněnského *Tagesbote aus Mähren und Schlesien* najdeme pár, ale opravdu jen pár jeho textů. Například 28. dubna 1922 vyšel v *Tagesbote* následující článek:⁴

„Z Fra Diavolova věnce písní.

S odchodem Fra Diavola byly pohřbeny i mnohé jeho jedinečné písně. Některé se mezi lidem uchovaly alespoň útržkovitě, jiné však, zejména ty starší, upadly v zapomnutí. V roce 1920 byla v „Tagesbote“⁵ jedna z jeho nejznámějších písní zveřejněna, a to píseň „Die Liebe kauft man nicht“ (Láska se nekoupí). Jinou, kterou Fra Diavolo ve svém mládí tak rád a často zpíval, chceme dnes zachránit před zapomněním. Také tato píseň pojednává o lásce, a to o její nesmírné ničující síle. Zní:

Die Liebe ist der strengste Orden,

Die Liebe heisst gefangen sein

Die Liebe ist ein hartes Gift

Die Liebe hat den Tod gestift

Die Liebe macht den Herren zum Knecht

Die Liebe nimmt sich grosses Recht

Die Liebe macht uns Kummer viel

Die Liebe ist ein Zauberspiel

Die Liebe bringet Streit und Zank

Die Liebe macht die Herzen Krank

Die Liebe füllt die Gräber an

Da kann man seh'n, was Liebe kann

---

⁴ Viz pozn. 2.

⁵ Viz pozn. 2.

*Láska je nejpřísnější řád
Láska znamená být uvězněn
Láska je prudký jed
Láska způsobila smrt
Láska dělá z pánů sluhy
Láska si osobuje velké právo
Láska nám působí mnoho hoře
Láska je jen kouzelnou hrou
Láska přináší jen spor a vádu
Láska zraňuje srdce
Láska naplňuje hroby
Tak můžeme vidět, co láska umí
/Hans Stolz/“*

Jeho nejpopulárnější píseň o nekoupitelné lásce, ve které hlasitě odhaluje hořké pravdy, zní v českém překladu asi takhle:

*„Lásku si člověk nekoupí za veškeré bohatství.
Lásku si člověk nekoupí i když srdce zlomí,
Člověk si sice koupí mnohé, ale nikdy city.
Člověk si koupí mnohý žert, ale nikdy věrné srdce.
Člověk si koupí mnohé dobro, ale nikdy horkou krev.
Člověk si koupí mnohou hodnot, ale žádný vavřínový věnec.
Proto mi věřte každý, lásku si za všechno zlato člověk nekoupí.“*

Zdá se, že motiv lásky byl v jeho nesčetných písních nejrozšířenější. Snad žádnou velkou, tu pravou, tu životní nepotkal. Anebo potkal a došlo k nucenému rozchodu, zradě, či snad smrti? Nevíme. O to víc ale o ní zpíval. Na rozdíl od předešlých textů, které jsou ve své podstatě filosofické, zpívá o lásce, řekněme, i způsobem všedním. Jako například o jedné počestné služce, která své matičce dělala radost, až přišel jeden lump, který jí napřed popletl hlavu, a tak dále, a tak dále, až jí zbyla jenom hanba a lítost. Krátce řečeno, svedená a opuštěná.

V některých textech se dá vyčíst i určité rošťáctví. Jednou když vystupoval v brněnském Varieté, měla jeho píseň následující refrén:

*„O Eisenbahn, Eisenbahn, Lokomotiv,
wenn i/ch/ a /ein/ schön 'st Mäd'el sah,
lass i/ch/ an Pfiff!*

*Ó, železnice, železnice, lokomotivo,
když vidím hezkou holku,
nech mě na ni písknout (musím zapískat)!“⁶*

---

⁶ Viz pozn. 2, f. 27.

Zpíval a hrál i jiné své vlastní skladby, zachycoval v nich mordy, požáry, povodně, svatby a jiné události všedního života. To jsou ty „kramářské písně“.

Na druhé straně ovšem skládal texty o světodějných událostech, například o rusko-japonské válce z roku 1905 nebo o bělehradském atentátu na srbského krále.⁷

Jeho repertoár byl prostě široký a jak vidno, v mnoha případech šel i s dobou. A jak šel občas jeho repertoár s dobou, šel i on. Ale světem. Vídeň, kde byl už koncem 70. let předminulého století známou postavou, se mu stala malou. Omrzela ho. A on vyrazil na cesty. Dlužno ještě podotknout, že to už nebyl Eduard Krist a ani „schöne oder fesche Edi“.

To už byl FRA DIAVOLO.⁸

Komik, komediant, potrhlík, blázen, August, Enšpígl, tak všelijak a určitě i jinak mu lidé říkali. Jedno je však jisté, byl znám a oblíben. Vždyť v té době, kdy nebyl rozhlas a televize, se zprávy o různých událostech šířily rychlostí chůze vandrovnických řemeslníků anebo, právě jako on, potulných zpěváků.

Po Vídni se na nějaký čas usadil v Brně. Zde žil střídavě u některé ze svých tří sester. I když i zde, stejně jako ve svém předešlém působišti, získal věhlas a popularitu, dlouho na jednom místě nevydržel. V letech 1880–1900 byl toulkami jako posedlý. Procestoval křížem krážem snad celou zemi moravskou. Například města jako Svitavy, Moravská Třebová, Nový Jičín, Vyškov, Šumperk, Kravaře a samozřejmě s jejich okolními městečky a vesnicemi. Také do své rodné Německé Libiny zavítal, kde se ostatně nějaký čas pozdržel. Ale i odtud vyrážel do blízkého či dalekého okolí. I ve Vídni se ukázal. Až do alpského podhůří, na poutní místo zvané „Mariazell“ zašel. V tomto období pravidelně navštěvoval Klosterneuburg, městečko severně od Vídně, kde se vždy na den sv. Leopolda (15. 11.) sešly velké davy lidí. Po církevních obřadech, při tzv. „koulení kuliček“, propuklo všeobecné veselí a zábava. Zpěv, hudba a tanec. A víno. Víno teklo proudem. Dokonce mu ho prý lili i do kytary. Inu proč ne, byl velký svátek. A další den zas vyrážel dál. Prostě potulný zpěvák. Hlavním místem jeho pobytu však zůstávalo Brno. Sem se vždy rád vracel. Brno mu, byť se zde nenarodil, přirostlo k srdci. I když, a to je také nutno říci, byl odsud téměř 50krát úředně odeslán zpět do své domovské obce. I takový je život.

Fra Diavolo žil život s velkým „Ž“. Stejně tak jako dovedl užívat plnými doušky, stejně tak dovedl plnou náručí rozdávat. Svými písněmi a bláznivostmi přinášel lidem radost, smích a zábavu. A zapomnění. Chvilkové kratičké zapomnění na všední starosti a strasti. Jenže na všech jeho cestách jej provázel neúprosný čas.

---

⁷ V roce 1882 se Srbsko stalo královstvím pod vládou Obrenovičů. Roku 1903 byl král Alexander Obrenovič, jenž vedl austrofilskou, prorakouskou politiku, spiknutím protirakousky smýšlejících důstojníků zavražděn. Na trůn byl dosazen rusofil Petar Karadjordjevič.

⁸ Toto jméno si vybral ze stejnojmenné opery od v tehdejší době velmi známého francouzského operního skladatele, který nosil krásné jméno: Daniel Francois Esprit Auber. Pan Auber se narodil 29. ledna 1782 a zemřel 12. nebo 13. května 1871. Patřil mezi základní tvůrce tzv. „velké francouzské opery“ (Němá z Portici) a byl i autorem komických oper. Nejznámější je již výše zmíněná „Fra Diavolo“.

V době, kdy do světové války, které jsme si navykli říkat první, zbývalo už jen deset let míru, se dožil šedesátky. Prsty na hmatníku kytary již nebyly tak hbité, hlas zněl zastřeně a celkově se hlásilo stáří. Nicméně i v této době vyrazí do světa. Sice již méně častěji a na kratší cesty, ale přece.

O to více byl vídán v brněnských hospůdkách a na různých společenských akcích, kam byl zván a kde vždy byl středem pozornosti. Inu, starý dobrý Fra Diavolo. Dalo by se říct – záruka kvality. Tedy v zábavě určitě.

Jenže čas šel dál. Nedlouho poté, co oslavil sedmdesátku, zahřmělo. Ovšem ne na nebi. Zahřmělo z tisíců hlavní děl a kanónů, rozštěkaly se kulometry, zarachotily závěry pušek a v ulicích zazněly okované boty vojáků. Válka! Inter arma silent musae. Okruh jeho posluchačů pomalu řidnul. Jedni odešli přirozenou cestou, druzí padli ve válce, další se kamsi odstěhovali. Když válečný běs ukončil své řádění, došlo k velkému třesku: Rakousko-Uhersko, ta velká habsburská monarchie, ta která byla po několik století jednou z hlavních určovatelů chodu evropských dějin, se rozpadla. Vznikly nové státy, nastaly nové pořádky, začala nová doba. A Fra Diavolo zestárnul nadobro.

Válka a zlé poválečné časy mu vzaly velkou část jeho vrozené bláznivosti. Nyní již jen posedával na lavičkách parků a snil. Tu a tam si pohladil vous, upravil šátek na krku, zkrášlil se. Najednou to s ním škusblo, udělal několik kvapných kroků, jako kdyby chtěl vyrazit k cestám svého mládí, po chvíli se však posadil na lavičku. Občas si něco vydělal vykládáním karet, ale jinak třel bídu s nouzí. Muž, který když byl na vrcholu své slávy, jakmile se objevil v kterékoli hospodě, nastalo mezi hosty radostné vzrušení a slova: „Fra Diavolo je tu“ letěla od úst k ústům; muž, který byl zvěčněn rukou malíře i sochaře, muž, který rozdával tisícům a tisícům dobrou náladu, pomalu dožíval podzim svého života.

Stařík. Stařík a čas. Teď už šli spolu. Takřka ruku v ruce. Mlčky. Jen starý muž co si broukal o nějaké lásce, či o čem. A došli tak spolu až do konce onoho 16. dubna 1922. Ten den už na ně čekala Zubatá. Kdosi zvedl kámen, ten letí, Zubatá máchne kosou...

...umřel sám, bez pomoci, osamělý, v zahradní besídce.

Na jeho pohřeb, který se konal tři dny po jeho smrti, o čtvrt na tři po poledni se nadevše očekávání sešel velký počet Brňanů, aby ho naposled doprovodili. Černí oři, s vysokými, černými chocholy, přivezli prosklený pohřební vůz až k horní zdi brněnské „Centrálky“. Tam, ve skupině 44 bylo již vše připraveno. Nosiči vyjmuli rakev s jeho pozůstatky. Ta byla vyzdobena květinami a darovanými stuhami. Žehna-jící, ctihodný páter kapucín se pomodlil za zemřelého a rakev byla spuštěna do hrobu. Poté vystoupil soukromý učenec Dr. Ignác Schütz a pronesl několik slov o životě Fra Diavola. Nato zazpíval italsky „Ave Maria“, čemuž přítomní s velkým pohnutím naslouchali. Brňané se rozloučili se svým lidovým zpěvákem.

A tak neslavným způsobem, kamenem, hozeným neznámým, byl násilně ukončen život Eduarda Krista, slavného Fra Diavola. Myslím, že slavný byl. V hospůdkách,

kam chodil, a mezi svými příznivci určitě. Jestliže v té době patřili mezi známé a významné městské figurky lidé jako Diogen Vymazal, kostelník od sv. Tomáše Otto-Miši, Flinta ze Zelňáku, schöne Pepi, pak na piedestal nejvyšší vystupuje Eduard Krist jako Fra Diavolo – trubadúr z Dornychu.

Dnes, místo hry a zpěvů těchto potulných bardů, zní v hospodách zvuky hracích automatů a televize. Inu – jiná doba. Věřím však, že ještě někde je hospůdka, kde uprostřed „placu“ trůní a vévodí kulečník, kde stůl, který je nejbliže výčepu, má čtyři zvláštní „fochy“ (na půllitr) a čtyři malá „šuflátka“ (na drobné). U toho stolu sedí štamgasti a hrají mariáš nebo taroky. Kousek dál někdo hraje na harmoniku nebo na kytaru, pan hostinský roznáší utopence, slané nebo kyselé ryby, anebo jenom „vo-byčéné chleba se sádlem a s cibuló“. Ale hlavně je tam pohoda a dobře. Myslím, že v takové hospůdce by se i dnes Fra Diavolovi líbilo.

Závěrem mohu sdělit jednu dobrou zprávu: jeho hrob je upraven. Má lem neboli obrubu, původní epitafní deska je restaurována a na pomníku je fotografie.⁹ Myslím, že hrob vypadá pěkně a že i duch Fra Diavola je spokojen.

---

⁹ Za pomoc při úpravě hrobu děkuji příteli Janusisovi a Zavřelovi.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Úvodní list z rukopisu, uloženého v Archivu města Brna, fond A 1/3 Město Brno – Sběrka rukopisů a úředních knih, inv.č. 7317.
- Příloha č. 2: Podobizna Fra Diavola. Autor Karl Truppe.

SEZNAM BAREVNÝCH PŘÍLOH:

- Příloha č. XXXV: Fra Diavolo se svou kytarou.
- Příloha č. XXXVI: Fra Diavolo hrající.
- Příloha č. XXXVII: Poslední fotografie Fra Diavola nedlouho před smrtí.
- Příloha č. XXXVIII: Stav hrobu Fra Diavola na ústředním hřbitově ve skupině 44, hrob č. 54 v létě 2001 v kontextu ostatních náhrobků.
- Příloha č. XXXIX: Stav hrobu Fra Diavola na ústředním hřbitově ve skupině 44, hrob č. 54 v létě 2001, detail hrobu.
- Příloha č. XL: Stav hrobu Fra Diavola na ústředním hřbitově ve skupině 44, hrob č. 54 po restaurování, na podzim 2001.
- Příloha č. XLI: Detail zrestaurované původní epitafní desky z hrobu Fra Diavola.

Karel Mladý

Fra Diavolo

RESÜMEE

Der heute beinahe vergessene Fra Diavolo, mit bürgerlichem Namen Eduard Krist (geb. 8. 3. 1844), stammte aus einem kleinen Dorf bei Šumperk.

Nach einer nicht besonders glücklichen Kindheit (seine Mutter stirbt in seinem zehnten Lebensjahr) zieht er nach Brünn, wo er sich auf die Kellnerlaufbahn begibt, die er als Chef einer Gaststätte abschließt. Bald verlässt er jedoch dieses gesicherte, eine gute Zukunft versprechende Leben und wirft sich in den Strudel der Leidenschaften und Verlockungen des kaiserlichen Wiens. Später erhält er beim Fürsten Salm eine Stelle als Herrschaftsdienner.

Mit knapp dreißig Jahren vollzieht er eine zweite, grundsätzliche Wende in seinem Leben. Bis zum Ende seiner Tage arbeitet er nicht mehr regelmäßig. Er wird zum wandernden Sänger und Komödianten, legt Karten und erheitert das Volk.

Auf Schusters Rappen, das ist zumeist die Art, wie er fast ganz Mähren und verschiedene Teile Österreichs kreuz und quer bereist. Überall ist er bekannt und willkommen. Auf seinen Reisen kehrt er aber stets nach Brünn zurück, wo er schließlich, mit fortschreitendem Alter, sesshaft wird und bis zu seinem Ende bleibt.

Als Wandermusikant spielte er und sang alles, was ihm passte. Einen großen Teil seines Repertoires schuf er aber selbst, sowohl Musik als auch Texte.

Trotz allem Talent und aller Fähigkeiten, mit denen er vom Schicksal ausgestattet wurde, war er ein seltsamer Mensch.

Er starb am 16. 4. 1922 nach einer schweren Kopfverletzung.

Vollkommen zu Recht kann man ihn in das Pantheon der Brünnener Figuren aufnehmen.

Trä Diavolo

Was kann ich nicht, das ich
unwertigen Lottens Zerstören,
ganzsch. ? Neben anderen soll,
bekanntes Hochfürstliche, neben
dem Lottens Vymaal, dem H.
Sommer Lottens Lottens des Hiesch, dem
Hinto vom Erntewerk, dem Lottens Peri
vom Lottens, dem Lottens Lottens u. u. m.
Hiehl Lottens Trä Diavolo zueifallob eine
Lottens in der Ortsgeschichte Bueiros.
Es vereinigt in sich in gewissen Maßen
die Eigenschaften des Trä Lottenspiegel und
des Lottens Augustin: Hiehlste Lottens
und Lottens Lottens Lottens zum Lottens
Lottens Lottens.

Alles was noch verbleibt davon sind
die Lottens für Lottens Lottens Lottens
Lottens Lottens Lottens Lottens Lottens
Lottens Lottens Lottens, die zueig zu in Lottens
Lottens Lottens Lottens Lottens Lottens Lottens

Příloha č. 1: Úvodní list z rukopisu.

Příloha č. 2: Podobizna Fra Diavola.

STUDIE

BRNĚNSKÁ PŘEDMĚSTÍ CEJL A RADLAS – STRUČNÉ DĚJINY DO POLOVINY 17. STOLETÍ

CEJL

Úvod

Od počátku své existence ležely ulice zvaná Cejl a přilehlý Radlas za brněnskými hradbami, a to severovýchodním směrem.

Historický vývoj Cejlu byl až do roku 1850 úzce spjat s dějinami svatopetrské kapituly. Po zrušení poddanství a následné přestavbě politické správy v českých zemích¹ splynulo vnitřní město v rámci územní samosprávy a na základě prvního „*Prozatímního řádu pro královské město Brno*“² s nejbližšími předměstími, katastrálními obcemi a ulicemi v jedinou politickou obec.³ Tak se Cejl po dlouhých staletích samostatného vývoje stal přímou součástí rozrůstajícího se města.

Osídlení Brněnska

Město Brno a jeho nejbližší okolí tvoří z geografického hlediska jádro tzv. Brněnské vrchoviny.⁴ Úspěšné osídlení brněnské kotliny bylo podmíněno především příznivými přírodními podmínkami. Řeky Svratka a Svitava, které protékají kotlinou od severu a severozápadu na jih, v historické době na Brněnsku silně meandrovaly a větvyly se do více ramen.⁵ Obě řeky, včetně přítoku Ponávky,⁶ netečou v dnešní do-

---

¹ Jan JANÁK – Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha 1989, s. 347.

² Platil od července 1850 do dubna 1905. Jaroslav DRÍMAL a kol., *Dějiny města Brna II*, Brno 1973, s. 15, 257–268; J. JANÁK (ed.), „*My, purkmistr a rada města Brna...*“. *Z dějin brněnské správy a městského práva. Kap. V – Od počátků městské samosprávy do předání správy města do českých rukou (1851–1918)*, Brno 1990, s. 8–11.

³ Srov. též František ČAPKA, *Nový statut a jeho význam pro rozvoj královského hlavního města Brna v pol. 19. století*. In: XXIII. Mikulovské sympozium 1993, Brno 1995, s. 327; Karel KUČA, *Brno. Vývoj města, předměstí a připojených vesnic*. Praha – Brno 2000, s. 317.

⁴ Jaromír DEMEK – Václav NOVÁK a kol., *Neživá příroda*. In: *Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada I*, Brno 1992, s. 21–22; Jan KREJČÍ, *Geologické a fysickogeografické poměry území města Brna*. In: *Brno v minulosti a dnes* (dále BMD) 11, 1993, s. 160.

⁵ Řeka Svratka pramení na západním svahu Křivého Javora a ústí do Dyje u Nových Mlýnů. Plocha povodí činí 7 118,7 km² a délka toku 173,9 km. Svitava pramení v Javorníku a ústí do Svratky u Brna (Přízřenice). Plocha povodí je 1 146,9 km² a délka toku 97,3 km. J. DEMEK – V. NOVÁK a kol., *Neživá příroda...*, s. 162–164.

⁶ Tamtéž, s. 164. Ponávka pramení u Vranova. Je posledním přítokem Svratky s délkou toku 19,8 km a povodím 60,9 km². Srov. též Rostislav VERMOUZEK – Jaroslav VODIČKA, *Rybníky a mlýny v povodí brněnské říčky Ponávky*. In: *Vlastivědný věstník moravský* (dále VVM) 48, 1996, s. 51.

bě ve svých původních řečištích.⁷ Rozsáhlé území původní poříční nivy přiléhá na jihu a severovýchodě téměř až k obvodu historického jádra města.⁸

Počátky sídelní aglomerace na širším Brněnsku spadají do poloviny 5. století n. l. Od 6. století se i v bezprostředním okolí Brna usazovali nejstarší slovanští osadníci, pro něž je charakteristická keramika tzv. pražského typu, žárová pohřebiště a sídliště se zahloubenými zemnicemi s krbem v rohu. Osídlení kontinuálně pokračovalo i v následujících staletích, kdy začalo s největší pravděpodobností plnit ústřední roli celého brněnského prostoru hradiště Staré zámky u Líšně. V období od 2. poloviny 10. století lze ve struktuře osídlení vydělit dvě výrazné koncentrace sídlišť. Starší se rozkládalo na levobřežní terase Svitavy na území dnešních Maloměřic, Židenic a Obřan (zde i na pravém břehu). Mladší a významnější leželo na pozdějším území Starého Brna (na pravém břehu Svatky). To vše koresponduje se zjištěním, že sídlištní aglomerace se během 10. století posunují z nížinných oblastí jižní Moravy do okrajových podhorských oblastí a na střední Moravu. Již v tomto období se vytvářejí velké sídelní aglomerace s centry v sídlech budoucích údělů 11. století.⁹

Město a předměstí

I když námi sledované lokality Cejl a Radlas žily „vlastním životem“, jejich dějinný vývoj byl již od počátku závislý na vytvářejícím se městském prostředí.¹⁰ Cejl tvořil vnější část brněnské předměstské zóny, zatímco Radlas se vznikajícími historickými předměstími bezprostředně územně nespojíval.

---

⁷ Před regulačními pracemi, z nichž první byly provedeny roku 1835, soutok Svitavy a Svatky ležel západně od Komárova. V letech 1847–1851 proběhly hlavní regulační zásahy. Novodobým napřímením toků byl soutok přesunut až k Přizřenicím. J. KREJČÍ, *Geologické a fyzikogeografické poměry...*, s. 175–176; K. KUČA, *Brno...*, s. 13–14. Území na pravém břehu Ponávky na jih od Cejlu bylo zcela zamokřeno. Podle zprávy z berní knihy z roku 1365 byl tento terén už v polovině 14. století upraven k osídlení pomocí násypů. Naopak ještě na Rocepínově plánu z roku 1749 jsou zakreslena mokřiska na pravém břehu Ponávky na sever od Cejlu. Oldřich VIČAR, *Výškopis Brna v polovině 14. století*. In: BMD 10, 1988, s. 95. Srov. též rukopisnou práci Rudolfa HURTA, *Vývoj vodohospodářských poměrů na území Velkého Brna*, s. 1–80, zpracováno k 15. 3. 1951. Rukopis je uložen v knihovně Muzea města Brna (dále MuMB). Tímto děkuji p. kolegyni Mileně Flodrové za upozornění na existenci této faktografické nevydané studie.

⁸ Rudolf PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města na příkladu Brna. (K otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech.)* In: *Mediaevalia archeologica* (dále MA) 2, 2000. Brno a jeho region, s. 10.

⁹ Dana CEJNKOVÁ – Zdeněk MĚŘÍNSKÝ – Ludmila SULITKOVÁ, *K problematice počátků města Brna*. In: *Československý časopis historický* 32, 1984, s. 250–268; Z. MĚŘÍNSKÝ, *Vývoj osídlení v brněnské oblasti v 6.–13. století*. In: VVM 40, 1988, s. 111; Týž, *Celkový vývoj osídlení brněnské oblasti do vzniku institucionálního města. (Problémy a perspektivy dalšího výzkumu.)* In: BMD 11, 1993, s. 15–20; Týž, *Úvodem – Brno mezi léty 1091–1243*. In: BMD 13, 1995, s. 9–15; K. KUČA, *Brno...*, s. 14; Z. MĚŘÍNSKÝ, *Morava v 10. století ve světle archeologických nálezů*. In: *Památky archeologické* 77, 1986, s. 18–80.

¹⁰ Nová literatura věnující se fenoménu vznikajícího města není zanedbatelná. Upozorňujeme na dvě novější práce brněnských historiků. L. SULITKOVÁ se ve své studii o Brně (*Brno v listinách do počátků institucionálního města*. In: BMD 11, 1993, s. 54–65) pokusila o rekapitulaci všech písemných zpráv vztahujících se k brněnskému hradu jako sídlu provinciálních úřadů do poloviny 13. století (tamtéž, na s. 59–60 rozebírá i úlohu kostela sv. Petra). R. PROCHÁZKA ve své nejnovější práci (*Zrod středověkého města...*, s. 7–146) komplexně shrnul a vyhodnotil výsledky vlastních a dalších archeologických výzkumů v konfrontaci s dochovaným písemným materiálem.

Širší městský areál zahrnoval vedle jádra uvnitř hradeb i předměstí, kam náležela všechna zemědělská půda, obdělávaná přímo z města. Rozsah půdy na předměstí byl rozmanitý. Na počátku si každé město, i rodící se Brno, postupně vytvářelo svou nezbytnou spádovou oblast.¹¹ Středověká předměstí vyrůstala jako přechodné útvary mezi městem a okolními vesnicemi. Tak se kolem brněnských městských hradeb rozkládala řada sídlišť, někdy vzájemně srůstajících. Některá z nich lze jednoznačně považovat za předměstí a tím i za ekonomickou a právní součást města, u jiných není situace tak jasná.¹² Stále početnější předměstské obyvatelstvo rozvíjelo postupně širší okruh činností a svou působností zasahovalo každodenně i do vlastního chodu města.¹³

Obyvatelé se zde usazovali z různých důvodů. Převažovali především zemědělci a provozovatelé takových řemesel, která byla závislá na vodních zdrojích (mlynáři, koželuzi, valchaři, lazebníci ad.) anebo která svým přílišným zápachem (koželuzi), ruchem (bednáři, kováři), nebezpečím požáru (kováři) narušovala pokojný běh městského života. Pestrá aktivita předměstí a zájmy města se sice vzájemně doplňovaly, ale častěji vyústily v nepříjemné konfrontace. Na jedné straně se město snažilo vtáhnout předměstí jako celek do městské správní sféry, na druhé straně považovalo rozmanitou skladbu zdejšího obyvatelstva za složku nerovnou obyvatelstvu města, tudíž za druhořadou.¹⁴

Říčka Ponávka tekoucí v blízkosti utvářející se středověké sídelní aglomerace byla jako vodní zdroj využívána již od počátku. Avšak kapacitně nepokryla požadovanou spotřebu vody, a proto krátce po založení města bylo vytvořeno významné vodohospodářské dílo – svratecký a svitavský náhon. Umělá soustava vodních toků v podstatě vymezila rozsah předměstského osídlení.¹⁵

Přesídlení na předměstí mělo svá rizika, ale přinášelo i své výhody. Tamní obyvatelé nemuseli plnit městské povinnosti v plné výši, jako obyvatelé uvnitř hradeb. Město Brno záhy po svém vzniku začalo usilovat o rozšíření stávající jurisdikce i na předměstí. Nepodařilo se mu však vytvořit širší městský areál v potřebném rozsahu kolem celého města, neboť zeměpán rozdal půdu v těsné blízkosti hradeb převážně církevním institucím a šlechtě. K závažným střetům docházelo hlavně mezi městem

---

¹¹ Žádné město nemohlo existovat bez svého zázemí. Hospodářské vztahy, které se rychle vytvořily, byly důležité i pro venkov. Morava koncem 13. století měla 18 královských měst a téměř stejný počet poddanských. Srov. František HOFFMANN, *České město ve středověku*. Praha 1992, s. 82 a 85.

¹² Jaroslav MEZNÍK, *Města, městečka a vesnice na Brněnsku v 14. a 15. století*. In: Časopis Matice moravské (dále ČMM) 103, 1984, s. 103. Práce je uvedena pod jménem Františka Matějky.

¹³ Miroslav FLODR, *Úsilí městské rady o jurisdikci nad brněnskými předměstími ve 13. a 14. století*. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, C 42, 1995, s. 25.

¹⁴ Srov. Hana JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Hlavní tendence brněnské řemeslné výroby od počátků města do zániku cechovního sdružení*. In: BMD 12, 1994, s. 15–36; M. FLODR, *Úsilí městské rady...*, s. 36.

¹⁵ Mluvíme o první regulaci říčních toků. O. VIČAR, *Místopis Brna v polovici 14. století. (Předměstí)*. In: BMD 8, 1966, s. 226; R. VERMOUZEK – J. VODIČKA, *Rybníky a mlýny...*, s. 51–54; K. KUČA, *Brno...*, s. 40. Srov. i poznámky 7.

a církevními vrchnostmi. Složitě majetkové poměry v okruhu širšího městského teritoria vyústily v „multijurisdikční“ oblast. Mnohdy ani jednotlivým účastníkům nebylo vždy jasné, pod kterou jurisdikci dotyčná předměstská lokalita náleží.¹⁶

K roku 1365 bylo na předměstích pod přímou městskou jurisdikcí 468 domů, 52 dvorů a dvorců, 14 sladoven, 3 cihelny, 8 lázní, 4 mlýny a jatka. Vedle toho na přiléhajícím území mimo městskou pravomoc leželo 15 sýpek, koželužna a kovárna. Při velmi přibližném koeficientu pěti až šesti osob na dům bydlelo tedy na předměstích asi 2 400 lidí.¹⁷

Vývoj reliéfu brněnských historických předměstí se dosud, na rozdíl od města v obvodu hradeb, nestal předmětem soustavného archeologického výzkumu a vyhodnocení. Předběžně lze konstatovat, že především v záplavových místech a jejich těsné blízkosti došlo do přelomu 12.–13. století, místy i dříve, k zarovnání původně členitějšího terénu. Složitý vývoj nivy Ponávky, zkoumané mezi dnešním Příkopem a ulicí Koliště, není dosud dokončen. Závěrečná etapa vyrovnávání hladiny terénu spadala do novověku, převážně do 16. století. Výzkumem terasy kolektoru mezi dnešním náměstím Malinovského a Jánskou ulicí (roku 1996) se prokázalo, že pokles východní části městského historického jádra pokračoval ještě na počátku 13. století za obvodem hradeb o cca 4–6 m hlouběji než dnes, takže po zlomu v dolní části Koblížné ulice následovala dále mírně se svažující rovina, která opět mírně klesala k Cejlu za dnešním Domem umění.¹⁸

Před Měninou branou bylo intenzivní osídlení již od 13. století, zatímco v prostoru dnešního parku před Domem umění bylo zjištěno až ze 13.–14. století. Rozsáhlý výzkum plochy mezi Kolištěm a Příkopem doložil sporadický výskyt keramiky z období 13.–14. století na jižním okraji nivy Ponávky. I když rozvoj historických předměstí je opožděn oproti vlastnímu městu, písemné prameny ze 40. let 14. století dokládají existenci takřka souvislého prstence předměstské zástavby.¹⁹

Již rejstříky městské sbírky z let 1346–1369 předměstí rozlišují. Ta byla rozdělena na čtyři části podle čtvrtí vnitřního města.²⁰

Kolem námi sledované zástavby (ulice Cejl) byla tzv. „*quartale cerdonum*“, II. předměstská čtvrť (mezi jižní částí Koliště asi 100 m od ulice Křenové a Cejlem), a „*quartale super anger*“, III. předměstská čtvrť (mezi Cejlem a ulicí Milady Ho-

¹⁶ M. FLODR, *Úsilí městské rady...*, s. 27, 36–37.

¹⁷ F. HOFFMANN, *České město...*, s. 141–145. Naopak J. DŘÍMAL a kol., *Dějiny města Brna II...*, s. 58, 64, 77 uvádí k roku 1365 na předměstí 51 malých dvorů a dvorců. K témuž období odhaduje počet zdejších obyvatel téměř o 900 lidí více, přibližně 3 300. Srov. též Mojmír ŠVÁBENSKÝ, *K hospodářským dějinám Brna v období 1243–1411*. In: BMD 12, 1994, s. 200, který uvádí, že polohu dvorů a dvorců nelze přesně určit ani na základě brněnského rejstříku z roku 1365. Předpokládá však, že většina ležela na předměstí a v blízkém okolí.

¹⁸ O. VIČAR, *Vyškopis...*, s. 96; R. PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města...*, s. 18.

¹⁹ Srov. poznámku 17. R. PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města...*, s. 90–91 a hlavně s. 95.

²⁰ J. DŘÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I*, Brno 1969, s. 78; O. VIČAR, *Místopis... (Předměstí)*, s. 229–234; M. ŠVÁBENSKÝ, *K dějinám Brna v letech 1243–1411*. In: BMD 13, 1995, s. 263, 270–271.

rakové). Ve dvou případech navazovala předměstí pod městskou jurisdikcí bezprostředně na zastavěná území jiných vrchností, která ovšem hospodářsky plnila roli předměstí. Tak na jihozápadě se napojovala Pekařská ulice na Staré Brno a na severovýchodě stála osada Ponava, patřící svatopetrské kapitule.²¹

Prvotní pojmenování osady, která ležela na počátku dnešního Cejlu (a snad i v místech ulice Ponávky), bylo „Ponava“, po stejnojmenné říčce Ponávce. Přímé písemné doklady pro ni jsou až z počátku 14. století (1306).²² (Latinsky Poniavia, Pannovia, česky Ponava, Ponavka, německy Ponaw.) Časem toto sídliště vytvořilo zárodek pozdější předměstské vsi, Cejlu, který ležel na důležité spojnici města se zábrdovickým klášterem. Svou polohou až za tokem Ponávky patřil ke vzdálenějším předměstským sídelním útvarům. Název Ponava postupně zaniká a na základě vznikající nové zástavby uličního charakteru (tzv. řadová ves) se prosazuje nové pojmenování – Cejl (latinsky Linea, česky Řádek, německy Zeile).²³

Již od konce 13. století vlastnil na Cejlu určitý majetek farní kostel sv. Petra v Brně.

Církev na Brněnsku a její majetek

Církev na Brněnsku se v písemných pramenech objevuje až od druhé čtvrtiny 11. století. První zdejší klášter byl vybudován v Rajhradě. (Stalo se tak podle falz ze 13. století roku 1048.) Teprve po řeholních institucích²⁴ se objevují kostely světského charakteru. Vznik města ovlivnil i samotný počet církevních institucí usazených v Brně. Duchovenstvo se v zásadě dělilo na dva celky: na příslušníky klášterních komunit a na tzv. světské duchovenstvo.

²¹ O. VIČAR, *Místopis... (Předměstí)*, s. 231–232; R. PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města...*, s. 97. II. předměstská čtvrť měla rozlohu 12,1 ha a asi 92 domů. Roku 1375 na předměstí „před Měnnínskou branou“ žilo na 36 rodin. III. předměstská čtvrť zahrnovala k roku 1348 asi 94 domů na ploše 16 ha. O pět let dříve zde žilo na 78 rodin. K. KUČA, *Brno...*, s. 296.

²² CDM IV, č. 320, s. 405–409. 26. června 1293 byly nově ustanoveny hranice farních kostelů sv. Petra a sv. Jakuba uvnitř města. Stav na vznikajících předměstích zůstal nezměněn. „Nepřímou“ je tak poprvé písemně doložen majetek statku sv. Petra na Cejlu. J. VODIČKA, *Přehled vývoje farních a matričních obvodů v Brně*. In: BMD 7, 1965, s. 194; J. DŘÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I...*, s. 72. (Na s. 42 tamtéž J. Dřímál uvádí, že markrabě Přemysl po vybudování dominikánského kláštera (1228–1238) tomuto řádu daroval dosud filiální kostel sv. Michala. Kostel sv. Petra v náhradu za to dostal tři lány, mlýn a rybaře na Cejlu, kteří patřili k výsluze knížecího číšníka. Vše bylo stvrzeno roku 1247. Z tohoto údaje vyplývá, že první písemné zmínky o existenci „Cejlu“, neboli majetku nacházejícího se na předměstí při cestě k Zábrdovicím, jsou již z konce 1. poloviny 13. století.) Srov. též M. ŠVÁBENSKÝ, *Osudy města do roku 1243*. In: BMD 11, 1993, s. 248.

²³ M. FLODR, *Úsilí městské rady...*, s. 29; Ladislav HOSÁK – Rudolf ŠRÁMEK, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I*, Praha 1970, s. 142; *II*, Praha 1980, s. 282; Milena FLODROVÁ, *Brněnské ulice a vývoj jejich názvů od 13. století po dnešek*. Brno 1997, s. 47, 189.

²⁴ Z. MĚŘÍNSKÝ, *Církevní instituce na Moravě a jejich úloha ve vývoji hospodářství a osídlení od 10. století do předhusitského období*. In: *Archaeologia historica* (dále AH) 10, 1985, s. 375–378; M. ŠVÁBENSKÝ, *Církevní poměry na Brněnsku před rokem 1243*. In: BMD 11, 1993, s. 86–89. Pro dobu lucemburskou srov. práci J. MEZ-NÍKA, *Lucemburská Morava 1310–1423*. Praha 1999, s. 116–129 včetně obr. na s. 123, kde je zachyceno rozmístění klášterů na Moravě roku 1350. Srov. též poznámku 31.

Kostel sv. Petra na Petrově byl založen někdy v letech 1182–1189.²⁵ Druhé patrocinium (zasvěcení sv. Pavlu) je doloženo k roku 1378.²⁶ Poprvé je kostel jmenovitě dosvědčen v písemných pramenech až k roku 1222, kdy je v listině Přemysla Otakara I. jmenován mezi svědky „brněnský“ probošt Zdislav. (O rok později je místo určení již přesnější – „probošt sv. Petra v Brně“.)²⁷ Patronátní právo nad kostelem patřilo od roku 1240 klášteru cisterciáků v Předklášteří u Tišnova (Porta Coeli, který byl založen 1234). Před rokem 1243 existovaly dva farní kostely uvnitř města: kostel sv. Petra a sv. Jakuba a dva v okolí: kostel Panny Marie na Starém Brně a snad i kostel sv. Václava v Obřanech. (Obřanský farní obvod se zmenšil před rokem 1209 po zřízení kanonie premonstrátů v Zábrdovicích. Působnost kláštera však byla zaměřena více mimo užší Brněnsko.)²⁸ V 90. letech 13. století se stal farářem a správcem na Petrově vlivný královský protonotář Václava II. Mistr Petr Angelo, který byl současně olomouckým kanovníkem. Ten vymohl od olomouckého biskupa Dětricha povýšení brněnského chrámu na kolegiální. Stalo se tak 7. března 1296. Zdejší skupina duchovních se tak oficiálně stala kapitulou. Určité rysy tohoto typu církevní komunity se projevovaly již za výše zmiňovaného probošta Zdislava.²⁹

Při kapitulních kostelech působily vícečlenné sbory duchovních, které se řídily kanovníckými pravidly. Každá kapitula měla svou samosprávu, jež byla v rukou hodnostářů. První z nich byl obvykle probošt, druhým děkan.³⁰ Nejstarší kapitulou v českých zemích je kapitula ve Staré Boleslavi založená kolem roku 1045. Na Moravě

---

²⁵ M. ŠVÁBENSKÝ, *Církevní poměry...*, s. 87. Oproti tomu Jan SKUTIL (*Nejstarší patrocinia v Brně a na Moravě*. (Diskuse k referátu dr. Metoděje Zemka, CSc.) In: BMD 11, 1993, s. 102) tvrdí, že chrám byl zbudován v letech 1021–1034. Srov. dále R. PROCHÁZKA, *Archeologie k počátkům středověkého města Brna*. In: BMD 11, 1993, s. 34 a poznámka 6 na s. 49.

²⁶ M. ŠVÁBENSKÝ, *Církevní poměry...*, s. 87. Srov. i Metoděj ZEMEK, *Patrocinia, důležitý pramen k poznání vývoje města*. In: BMD 11, 1993, s. 95–96; J. SKUTIL, *Nejstarší patrocinia...*, s. 101–102 a též poznámka 67.

²⁷ CDB II., č. 238, s. 228–229, tamtéž č. 246, s. 237–239; Josef UNGER – R. PROCHÁZKA, *Počátky katedrály sv. Petra a Pavla v Brně ve světle archeologických výzkumů roku 1991–1992*. In: BMD 13, 1995, s. 90–91. Nejnověji byla historie kapituly shrnuta v publikaci *Sedm set let brněnské kapituly* (Libor JAN – R. PROCHÁZKA – Bohumil SAMEK, Brno 1996, s. 42). Nadále základním dílem zůstává faktografická práce Jana TENORY, *Státek sv. Petra v Brně. Vzájemné vztahy a hospodářské poměry vrchnosti i poddaných. Sv. I. Do roku 1757*. Brno 1934.

²⁸ M. ŠVÁBENSKÝ, *Osudy města...*, s. 240; Tentýž, *Církevní poměry...*, s. 87–88. Již ve 13. století byla prakticky vybudována síť farností a ve 14. století byl ukončen proces úplného právního vydělení církevních příslušníků, kteří nadále podléhali pouze kanovníckému právu. Z. MĚŘÍNSKÝ, *Církevní instituce...*, s. 379. Srov. též poznámku 108.

²⁹ J. UNGER – R. PROCHÁZKA, *Počátky katedrály...*, s. 90–91. Petr Angelo z Pontecorva rezignoval na brněnské proboštví v průběhu roku 1305, kdy se stal proboštem pražským. Přesto se postaral, aby se jeho nástupci v brněnském proboštví dostalo od krále ochranného privilegia na všechny dosažené statky, práva i svobody. Roku 1311 byl zvolen olomouckým biskupem. Umírá v létě roku 1316. L. JAN – R. PROCHÁZKA – B. SAMEK, *Sedm set let...*, s. 41, 44–46. Srov. též J. FLODR, *Úsilí městské rady...*, s. 29.

³⁰ Vedle probošta byli v Brně ustanoveni dva stálí vikáři, povýšení na kanovníky. J. DŘÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I...*, s. 72; J. JANÁK – Z. HLEDÍKOVÁ, *Dějiny správy...*, s. 209. Funkce děkana se u svatopetrské kapituly plně prosadila roku 1331, avšak někdy v 15. století tato hodnost dočasně zanikla a pro zvýšení prestiže kapituly v době protireformace byla opětovně v roce 1566 obnovena. L. JAN – R. PROCHÁZKA – B. SAMEK, *Sedm set let...*, s. 49, 66 a 71.

do konce 13. století existovala kapitula nejdříve v Olomouci, poté v Kroměříži a nakonec v Brně.³¹

Majetková roztržitost církevních institucí ve středověku neposkytovala dostatečné hospodářské zázemí pro budování lokálních městských center. I když nelze přehlédnout, že daleko spíše než šlechtická založení konkurovaly zeměpanským městům některé městské osady v rukou duchovenstva (Slavkov, Vyškov), nebo útvary blížící se svými výsadami skutečným městům (Hustopeče, Tišnov), církevním ústavům na Brněnsku žádné město nepatřilo. Ve 13. a 14. století jsou však největšími vlastníky a držiteli městeček a k roku 1325 vlastní více než třetinu všech existujících vesnic.³² Brněnská kapitula nabyla během 14. století řadu vsí.³³

Aktivní hospodářskou činnost církevních institucí na Moravě dokumentují i první urbáře z předhusitského období. Dochované zlomky urbářů brněnské kapituly pocházejí ze 70.–80. let 14. století a z roku 1407. První zlomek je dosud nejstarší známý na celé Moravě. Zachycuje povinnosti ve dvou kapitulních vesnicích – Praci a Horních Heršpicích. Rozsáhlejší pozůstatek druhého urbáře uvádí povinnosti již šesti vsí patřících svatopetrskému kostelu. Další vesnice (včetně ulice Cejlu), které počátkem 15. století prokazatelně patřily kapitule, zde žet nenacházíme. Třetí dochovaný urbář z předbělohorského období již podává celistvý obraz hospodaření na kapitulním panství (celkem 17 vsí).³⁴

Rozhodujícím mezníkem v sídelním vývoji brněnských předměstí byly vždy válečné události. Spory mezi lucemburskými markrabaty, bratry Joštem a Prokopem, započaly v 90. letech 14. století a vyústily v domácí válku (1390–1405), která těžce poznamenala ekonomickou stabilitu Moravy.³⁵ Tak například i ze záznamů druhého

---

³¹ Z. MĚŘÍNSKÝ, *Církevní instituce...*, s. 379. V 11.–12. století byly na Moravě založeny čtyři konventy, jedno proboštství břevnovského kláštera (Rajhrad) a před koncem 12. století proboštství na Luhu (Brno – Komárov). Ve 13. (do počátku 14.) století existovalo již zhruba na 55 církevních ústavů. V lucemburské době byla síť těchto institucí plně stabilizována. Tamtéž, s. 381. Srov. též J. MEZNÍK, *Lucemburská Morava...*, s. 381–384, včetně rozmístění nových klášterů v letech 1350–1410 na obr. na s. 382.

³² Jiří DOLEŽEL, *K městskému zřízení na středověkém Brněnsku do roku 1411*. In: MA 2, 2000, Brno a jeho region, s. 186–188, 218. Autor citované studie se pokusil o první souborné vymezení užšího a širšího teritoria Brněnska ve středověku, na kterém sleduje vznik lokalit městského typu a jejich vztah k Brnu z právního, hospodářského a demografického hlediska do konce vlády lucemburské sekundogenitury na Moravě (s. 159–238). Srov. též J. MEZNÍK, *Města, městečka...*, s. 108.

³³ Od společného jmění kapituly se od počátku oddělily nejdříve statky probošta a později i děkana. L. JAN – R. PROCHÁZKA – B. SAMEK, *Sedm set let...*, s. 53. Majetky kapituly ležely většinou v blízkém okolí Brna, netvořily však kompaktní celek. Patřily k nim i některé osady a vesnice na území dnešního města, především osada Cejl a Přízřenice, od 14. století Bohunice a Horní Heršpice a od 16. století i Komárov a Dolní Heršpice. Jmenovitý výčet zboží viz J. TENORA, *Státek sv. Petra v Brně a kapitulní prebendy*. In: Časopis společnosti přátel starožitností 42, 1934, s. 125–127. Autor uvádí mezi majetky probošta Cejl a Přízřenice, děkanovi patřil Rousínovec.

³⁴ Vedle nejstarších kapitulních urbářů existují z této doby další dva církevní, a to z roku 1406 pro klášter rajhradský a z následujícího roku 1407 pro klášter žďárský. Z. MĚŘÍNSKÝ, *Církevní instituce...*, s. 385. Srov. dále Vladimír NEKUDA, *Urbáře na panství brněnské kapituly. (Zlomky urbáře ze 70.–80. let 14. stol. a z r. 1407, urbář z r. 1619.)* In: Časopis Moravského muzea, vědy společenské (dále ČMorM–VS) 47, 1962, s. 43–46; L. JAN – R. PROCHÁZKA – B. SAMEK, *Sedm set let...*, s. 56–57.

³⁵ J. MEZNÍK, *Lucemburská Morava...*, s. 250–286.

dochovaného kapitulního urbáře lze vyvodit nezanedbatelné škody napáchané na církevním majetku. V následných letech husitských válek sdílela kapitula osud s městem Brnem a zároveň plnila funkci protihusitsky zaměřeného ideového centra.³⁶

Do roku 1420 většinu vesnic v bezprostředním okolí města (na východě a na jihu) vlastnila církev. Do doby nástupu Habsburků na český trůn na Brněnsku přetrvává většinou rozsah církevního majetku v takové podobě, v jaké vznikl.³⁷

Porušování práv města

Důležitou roli Brna na Moravě potvrdilo privilegium Václava I. z ledna 1243.³⁸ Samotný hospodářský potenciál města vyloučil vznik dalších městských osad v blízkém okolí. Po celý vrcholný středověk nebylo v okruhu jedné „dlouhé“ míle (11,225 km)³⁹ od brněnských hradeb žádné institucionální město, městečko či trhová ves.⁴⁰

Původní mílové právo, udělené městu Václavem I., bylo prvotně zaměřeno jen na hospody, postupem doby v blízkosti města vylučovalo i konkurenci v oblasti řemesel a živností. Praxe však pokulhávala za teorií. I na předměstích a v příměstských vsích žili a pracovali početní řemeslníci. Někteří z nich však byli podřízeni již dříve městskému právu, což dosvědčují údaje z berního rejstříku k roku 1348, které postihují situaci vně hradeb, například za Ponávkou, kde bylo ještě 6 domů, převážně koželuhů a jirchářů, kteří v polovině 14. století byli již usedlí v proboštské osadě Ponavě. Nejde o odchylku, pouze (jak se domnívá O. Vičar) tito lidé nebyli zahrnuti do dohody města s proboštem z roku 1315 (srovnej dále). Jmenovaní poplatníci náleželi do tzv. II. předměstské čtvrti. Rozsah předměstí, udaný v rejstříku lozunků k roku 1348, přesahoval vlastní městské území.⁴¹ Mílové právo tak zahrnovalo značné území, které městu „de facto“ nepatřilo. Sřet zájmů vyvolával časté rozpory. To názorně ilustruje pře mezi městem a poddanými svatopetrského probošta na Ponavě, která

³⁶ L. JAN – R. PROCHÁZKA – B. SAMEK, *Sedm set let...*, s. 58–60.

³⁷ J. DOLEŽEL, *K městskému zřízení...*, s. 229. Dále J. MEZNÍK, *Města, městečka...*, s. 109–110, 115, 121–122. Autor sestavil tabulku deseti nejvýznamnějších majitelů pozemkového vlastnictví k letům 1375, 1420, 1475 a 1525. Kapitula sv. Petra v tomto období držela vždy 9–10 vesnic. Obdobnou studii pro jihovýchodní Moravu napsal J. MEZNÍK již roku 1979 – *Vývoj feudálního majetku na jihovýchodní Moravě ve 14. a 15. století*. In: ČMM 98, též pod jménem F. Matějky. I v této práci pro výše vymezené území dosvědčuje pro 15. století úpadek církevního majetku. Ten se projevil více v přímé držbě než ve vlastnictví, neboť církevní instituce byly nuceny své vesnice zastavovat. Tamtéž s. 120.

³⁸ M. FLODR, *Iura originalia civitatis brunensis*, Brno 1993; Týž, *Privilegium města Brna z roku 1243 a jeho velké dědictví*. In: BMD 13, 1995, s. 23–27.

³⁹ Původní míle, platná v době brněnského privilegia, měla časový ráz (1 hodinu jízdy) a měřila se po cestě. Její délka byla asi 12–14 km. M. ŠVÁBENSKÝ, *K hospodářským dějinám...*, s. 177.

⁴⁰ Jedinou výjimku představovaly Modřice, 7 km na jih, které přináležely olomouckému biskupu a jako biskupský statek byly patrně vyňaty z působnosti mílového privilegia, a od počátku 15. století i Staré Brno. Staré Brno lze považovat za zvláštní případ samosprávného sídliště městského typu, vlastně za klášterní městečko. Jiří DOLEŽEL, *K městskému zřízení...*, s. 160, 172, 175.

⁴¹ Archiv města Brna (dále AMB), fond A 1/3 Město Brno – Sběrka rukopisů (dále fond A 1/3 Sběrka rukopisů), rkp. inv.č. 14. Srov. též O. VIČAR, *Místopis... (Předměstí)*, s. 231, 237 a 271. Rozsah záboru cizích osad se při vybírání berně během let měnil.

byla po deseti letech (roku 1315) ukončena vzájemnou dohodou, nevýhodnou pro Brno. Spor se týkal trestní jurisdikce. Závažné trestné činy měl na proboštských statcích sice soudit městský brněnský rychtář, pokuty z tohoto řízení však měly připadnout vlastníku – proboštovi. Nižší soudnictví obstarával místní rychtář.⁴² Osada Ponava nebyla na počátku 14. století nijak malá. V této převážně zemědělské vsi byli (k roku 1315) tři pekaři, dva řezníci, dvě krčmy, snad i již výše uvedení koželuzi a jircháři a k roku 1348 také dva zedníci.⁴³ Bylo porušeno privilegium z roku 1276,⁴⁴ když bylo ustanoveno, že „bude-li chtít někdo vznést na obyvatele proboštské osady Ponava žalobu v nějakém sporu, má tak učiniti u proboštova rychtáře a ten poskytne sporným stranám spravedlnost.“⁴⁵ Byl uznán „status quo“ ohledně řemeslníků (pekaři, řezníci) a existence hospod, kde se mohlo pivo čepovat celoročně a víno z vlastní produkce pouze od sv. Michala (29. září) do sv. Martina (11. listopadu). Jedna hospoda přináležela zdejšímu rychtáři, druhou mohl dle vlastního uvážení obsadit sám probošt. Obyvatelům byl také umožněn prodej zemědělských produktů na nedalekém městském trhu bez jakýchkoliv zábran. K tomu se ještě Brněnští zavázali, že po funkční období probošta Konráda (1315–1317) budou moci výše zmínění pekaři každodenně navštěvovat trh a na něm prodávat své pečivo. Dále jim byly odpuštěny tržní poplatky.

Všeobecně v rámci svého podnikání byli pekaři a řezníci úzce svázáni s venkovským zázemím, kde nakupovali potřebné zemědělské plodiny a jatečný dobytek. V našem případě venkovští řemeslníci na Cejlu nesplynuli se zemědělským obyvatelstvem, které produkovalo nejčastěji obilí (pšenici, žito a oves), luštěniny (převážně hrách) i víno, a to díky tržnímu prostředí nedalekého Brna a existenci vzdálenějších agrárních městeček, kde mohli své výrobky prodávat.⁴⁶ Zboží, které muž či žena nesli na zádech, vezli na jednom koni nebo táhli na káře, bylo cla prosto. Mýtní poplatky neplatili ani představitelé církve, kteří posílali zboží do města buď na prodej, nebo jako dar některému měšťanovi. (Naplněný vůz mohl urazit v rovinatém terénu denně 30 až 50, v hornatém 12 až 16 km.)⁴⁷

Snaha probošta Konráda o hospodářské i soudní zvýhodnění vlastních poddaných byla ze strany markraběte Karla Lucemburského nejen potvrzena, ale i rozšířena

⁴² J. DRÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I...*, s. 67; L. JAN – R. PROCHÁZKA – B. SAMEK, *Sedm set let...*, s. 48.

⁴³ Bratry Mikuláše a Henzlina si zjednal pro nespecifikovanou stavební činnost Albert ze Šternberka. O. VIČAR, *Místopis... (Předměstí)*, s. 237.

⁴⁴ Proto si Brno vydobylo na Přemyslu Otakaru II. privilegium (1276, květen 28), kterým mělo právo soudit poddané cizích vrchností, kteří bydleli v brněnských předměstích anebo v těsném sousedství města, z provinění spáchaných v městském okrsku. CDM IV, č. 127. s. 175. M. FLODR, *Privilegium města...*, s. 28.

⁴⁵ Byl to ústupek od běžné praxe, neboť církev připouštěla, zejména když protivnou stranou bylo královské město, trestání vlastních poddaných cizími jurisdikcemi. M. FLODR, *Úsilí městské rady...*, s. 29–30; L. JAN – R. PROCHÁZKA – B. SAMEK, *Sedm set let...*, s. 48.

⁴⁶ F. HOFFMANN, *České město...*, s. 191; M. ŠVÁBENSKÝ, *K hospodářským dějinám...*, s. 177; M. FLODR, *Úsilí městské rady...*, s. 30; Z. MĚŘÍNSKÝ, *Církevní instituce...*, s. 383.

⁴⁷ Brněnský mýtní řád vznikl kolem roku 1331. Srov. J. DRÍMAL, *Brněnské městské knihy, právo a listiny za písaře Jana z Gelnhauseu*. In: Sborník archivních prací (dále SAP) 8, 1958, s. 123, poznámka 101; Týž, *Dějiny města Brna I...*, s. 53; M. ŠVÁBENSKÝ, *K hospodářským dějinám...*, s. 190; F. HOFFMANN, *České město...*, s. 198.

privilegiem z 6. prosince roku 1342, v němž se potvrzuje znění dohody z roku 1315 a zároveň obnovují všechna dosavadní práva a imunity (uvedeny jmenovitě). Práva a svobody získané prostřednictvím diplomatického úsilí probošta Heřmana (dvořana nejdříve Jana Lucemburského a posléze i jeho syna Karla, dále lékaře a církevního hodnostáře) jsou na tehdejší dobu mimořádné.⁴⁸

Ladislav Pohrobek, Jiří z Poděbrad a Jagellonci na Moravě

I druhá polovina 15. století byla ve znamení válečných peripetií. Brno spolu s dalšími moravskými královskými městy se ve své vnitřní politice po smrti Albrechta Habsburského dostalo do sporu s Poděbradovou stranou na Moravě. Po přijetí Ladislava Pohrobka za pána země (Ladislav byl na Moravě přijat dříve, 6. července 1453, než byl v Čechách korunován 28. října téhož roku) Brno využilo opětovně ustavení řádné vlády a v letech 1454–1455 úspěšně zasáhlo proti loupežným bandám v okolí, které překážely městskému obchodu i živnostem. Nastolený pořádek však netrval dlouho. Po smrti mladého krále (23. listopadu 1457) byl zvolen do čela království Jiří z Poděbrad. Následný politický vývoj v rámci Koruny vedl ke správnému odtržení Moravy od Čech. Počátkem roku 1467 se rozpoutala válka o Moravu. Kromě katolické ligy, biskupa a měst odpadala od krále Jiřího a přecházela na stranu Matyáše Korvína i panská šlechta. Válečné události se rozdrobily na lokální srážky a přepady. Tzv. česko-uherský konflikt byl ukončen až olomouckým mírem na konci roku 1478 a legalizován roku 1479. Ve věci záboru církevního zboží se obě strany dohodly, že budou vráceny majetky ve válce dobyté, ale pouze neoprávněně držené, to znamená ty, na které neměli jejich držitelé písemná potvrzení. (Promptně proto docházelo k padělání zástavních listin.) Samotné Brno zaplatilo vysokou cenu za to, že se přidalo na stranu panské jednoty. Mělo s ní sice stejné náboženské vyznání, avšak nikoliv hospodářské a hlavně ne politické zájmy. Dvacetiletá faktická a desetiletá legální vláda Matyáše Korvína na Moravě nepřinesla podstatnou změnu v ekonomických, společenských, politických a kulturních sférách. Civilní správa země byla v rukou stavovských předáků, Korvín si ponechal jen správu vojenskou a finanční.⁴⁹

Důležitým průvodním znakem obnovy a zároveň vývoje předměstské sféry Brna bylo od 90. let 15. století usazování poddaných na nebrněnských statcích v těsné

---

⁴⁸ Heřman z Durynska byl uveden do funkce roku 1342. Zemřel 27. srpna 1357. L. JAN – R. PROCHÁZKA – B. SAMEK, *Sedm set let...*, s. 49–51. Dále srov. M. FLODR, *Úsilí městské rady...*, s. 30–32. Autor upozorňuje, že tyto „právní výhody“ nelze analogicky přenášet na předměstské statky jiných církevních vrchností. Vše „stálo a padalo“ s osobou probošta kostela sv. Petra.

⁴⁹ Nejučeněji je problematika bezvládní Ladislava Pohrobka a Jiříka z Poděbrad včetně nástupu nové panující dynastie z moravského pohledu a zároveň v rámci Koruny české shrnuta v obdivuhodné práci Josefa VÁLKY, *Dějiny Moravy 1. Středověká Morava*. In: *Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada 5*, Brno 1991, s. 150–167. Srov. dále J. DŘÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I...*, s. 106–110; Týž, *Účast moravských královských měst na politickém vývoji českých zemí za bezvládní v letech 1446–1453*. In: BMD 8, 1966, s. 75–117; Ivan KRŠKA, *Jiří z Poděbrad a Brno v letech 1466–1467*. In: BMD 7, 1965, s. 124–129; L. JAN – R. PROCHÁZKA – B. SAMEK, *Sedm set let...*, s. 61–66.

blízkosti území městské jurisdikce. Noví osadníci svou činností opětovně výrazně poškozovali hospodářské zájmy města.

Nedostatečná autorita královské moci Jagellonců a vrcholící ekonomický i politický vliv šlechtického stavu ovlivňovaly mimo jiné „obyčejný“ život v královských městech Markrabství moravského. Spory mezi městy a vyššími stavy byly na denním pořádku. Mimo jiné se města pokoušela ve svůj prospěch rázně zakročit proti řemeslné výrobě v poddanských městech, městečkách a vsích. Někteří feudálové usazovali své poddané řemeslníky přímo na hranicích královských měst. V našich poměrech tak například špilberský hejtman Jan z Komárova⁵⁰ založil na jaře roku 1494 v zahradě Sladového mlýna na Ponávce „Novou ulici“ čili Novou nebo Malou Křenovou (dnes Mlýnská ul.) s 20 domy osazenými koželuhy. Vedle dalších šlechticů i kapitula sv. Petra, jmenovitě probošt Adam, zvala nové řemeslníky na své zboží na Cejlu. V písemnostech města se zachoval český přípis Vladislava Jagellonského z roku (1500), kdy král oznamuje purkmistru a konšelům města Brna stížnosti vznesené doktorem Adamem, který žaluje na představené města, že „proti smlouvě a zápisům jsou lidem Adama na Cejlu jejich starodávné svobody ukracovány“.⁵¹ Výrobky vrchnostenských řemeslníků se prodávaly v místě bydliště či v okolí. Teprve roku 1509 bylo schváleno sněmovní usnesení, které ve vesnicích zakazovalo konání trhů na víno, sukno, sůl, olej, železo a jiné zboží. Řemeslníci a obchodníci zeměpanských měst museli však nadále na vrchnostenských trzích platit mýto, které bylo často svévolně zaváděno a zvyšováno. Konkurenci cizích řemeslníků se Brněnští bránili nejenom jejich nepřijímáním do cechů, ale i zákazem prodeje jejich výrobků na výročních jarmarcích.⁵²

Reformace, protireformace a jezuité v Brně

Nástup novověku u nás byl nejen ve znamení přijetí Habsburků na český trůn, ale i ve znamení rychlého šíření nového učení z německého Wittenbergu. Zrodilší se reformace neznamenalala pouze hnutí za náboženskou obnovu, ale nabízela nové pojetí zbožnosti křesťanského života a řešila i společenské problémy přicházející s novým historickým údobím. Během 1. poloviny 16. století přijala většina německy mluvícího obyvatelstva moravských královských měst luterskou nauku. Zda luteráni ovládnou i městské rady a farní kostely, záviselo na pozici církve ve městě. Zatímco v Jihlavě a Znojmě zvítězilo nové evangelické náboženství, v Brně a Olomouci byla situace mnohem složitější. Zde měly velký vliv kapituly, biskup a řády zde usazené. (Vazba olomouckých biskupů na královský dvůr se opětovně obnovila hned po nástupu prvního Habsburka.)

⁵⁰ H. JORDÁNKOVÁ – Irena LOSKOTOVÁ, *Špilberská kachlová kamna a jejich stovebníci*. In: AH 27, 2002, s. 579.

⁵¹ AMB, fond A 1/1 Město Brno – Sběrka listin, mandátů a listů (fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina /1500/, února 12. Budín.

⁵² J. DRÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I...*, s. 110–111.

Postavení biskupa na Moravě bylo až do roku 1561 výjimečné. Od smrti exkomunikovaného arcibiskupa Konráda z Vechty (1431) byl až do výše uvedeného data pražský úřad neobsazen. Olomoucké biskupství, které odolalo útokům husitů, si uchovalo své nezastupitelné postavení v církevní správě země. Bylo ve skutečnosti autonomní a samostatné a nehodlalo se novému pražskému arcibiskupovi podřízovat.

Závěrečná ustanovení Tridentského církevního koncilu (1545–1563) odmítla na prostou většinu principů reformace a vyhlásila „boj“ za obnovu ortodoxního katolicismu. Na Moravě tak končí období „nadkonfesijního křesťanství“, které po celé století v zemi dominovalo. Do čela protireformačního úsilí se dostává společně se světským duchovenstvem i nový řád – Tovaryšstvo Ježíšovo, které se vedle kazatelské a misijní činnosti zaměřilo především na rozšíření vzdělanosti laiků. Jezuité měli na svou dobu nejlépe propracované učební osnovy, nebáli se zavádět nové výchovné a pedagogické metody, a tak z jejich škol vycházeli mimořádně vzdělaní, připravení, energičtí a aktivní lidé. Nový řád do země uvedli biskupové Vilém Prusinovský a bratři Grodečtí, kteří spolu s kapitulami opatřili potřebné prostředky na založení jezuitských kolejí v obou moravských hlavních městech. V Olomouci se jezuité usadili již roku 1566 a v Brně v létě 1572. Obě koleje byly součástí rakouské provincie.⁵³

I když Ferdinand I. byl horlivým katolíkem, dokázal církev pragmaticky využívat k uskutečňování svých politických cílů. Tak roku 1558 donutil brněnskou kapitolu k vysoké finanční půjčce na vedení války s Turky. Nejenom obnos 3 000 tolarů, ale i všeobecná nehospodárnost vlastníků kapitulního zboží vyústila na jaře 1566 v pronájem celého kapitulního statku – vyjma dvou proboštských mensálních vsí (Cejlu a Přízřenic) a děkanského Rousínovce – na dobu čtyř let za 1 000 zl. mor. ročního platu bývalému proboštovi a současnému biskupovi Vilému Prusinovskému z Víckova, velkému příznivci jezuitského řádu. Jezuité se zapsali do dějin města především svým působením ve školské sféře. Při zakládání nových kolejí postupovali velmi obezřetně. Nechtěli slevit z pedagogické úrovně svých vyučujících, a proto požadovali od církve a svých mecenášů solidní hospodářské zajištění. Avšak mecenášů bylo málo a brněnská kapitula, jak je uvedeno výše, se potýkala s vlastními finančními problémy.⁵⁴ Přesto nástupci Prusinovského v čele svatopetrského proboštství, Jan Grodec ký z Brodů⁵⁵ se svým bratrem Václavem, kapitulním děkanem, založili v říjnu roku

⁵³ J. VÁLKA, *Dějiny Moravy II. Morava reformace, renesance a baroka*. In: Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada 6, Brno 1995, s. 14–16, 33–34, 48–50, 53–54. Nejuceleněji mapuje tehdejší brněnské poměry faktografická studie Vladimíra BURIANA, *Vývoj náboženských poměrů v Brně 1570–1618*, Brno 1948, s. 3–99.

⁵⁴ Dlužní úpis Ferdinanda I. je zachován v Moravském zemském archivu v Brně (dále MZA), fond E 81 Kapitula kostela sv. Petra a Pavla, Brno, listina inv.č. 134, 1558, duben 4., Vídeň. V srpnu 1562 se stal Prusinovský brněnským proboštem a na jaře 1565 byl zvolen olomouckým biskupem. Byl příznivcem jezuitů a zformoval kolem sebe skupinu Tridentu oddaných církevních hodnostářů. Episkopátem Viléma Prusinovského začíná na Moravě systematická protireformace. Biskup umírá roku 1572. L. JAN – R. PROCHÁZKA – B. SAMEK, *Sedm set let...*, s. 70–72, J. VÁLKA, *Morava II...*, s. 51–53; V. BURIAN, *Vývoj...*, s. 5, 7–9.

⁵⁵ Svůj úřad vykonával v letech 1565–1572, kdy se stal na dva roky olomouckým biskupem. Zemřel za podezřelých okolností. Byl otráven. J. VÁLKA, *Morava II...*, s. 50–51; V. BURIAN, *Vývoj...*, s. 3.

1570 roční fundaci 75 zl. mor. na misii olomouckých jezuitů v Brně. Zakládací listina byla stvrzena 14. června 1572. Bratři Grodečtí věnovali jezuitům i různé nemovitosti, například půllánovou usedlost (dvůr) na Cejlu⁵⁶ společně s polnostmi (pole, zahradu, louky a pastviny) a další, které byly majetkem jak probošta, tak kapituly. Vedle toho rád dostával i peněžní obnosy, například roční činži z cejlských pozemků – 24 zl. mor. Chybou této donace bylo, že Tovaryšstvo Ježíšovo nebylo řádně uvedeno v držení statků a že darované majetky nebyly důsledně odděleny od kapitulního zboží. O rok později Jan Grodecký již jako olomoucký biskup přidal další nové majetky: dva lány polí s malou vinicí, lukami a ostatním příslušenstvím na Cejlu a mlýn o třech složkách, který sám zakoupil.⁵⁷

Po Janově smrti brněnská kapitula obvinila jezuitu ze zcizení a jim darované statky násilně obsadila. Vzniklý spor byl prozatímně urovnán v roce 1575. Tato dohoda nebyla konečná, neboť majetkové pře neutuchaly ani v 80. letech za probošta Ekharda ze Schwoben. Povážlivě nepříznivou situaci jezuitů se snažil vyřešit z vlastní iniciativy nový probošt, Stanislav Pavlovský z Pavlovic, který již roku 1579 nastoupil na olomoucký biskupský stolec. Tento velký potridentský prelát na Moravě zaměřil své rekatolizační úsilí na královská města a na panství katolických vrchností.⁵⁸ Jeho nástupcem ve funkci brněnského probošta se stal roku 1580 již výše jmenovaný Ekhard ze Schwoben, který současně zastával funkci biskupova kancléře. Roku 1587 byl jmenován velehradským prelátem. Tím svou kariéru v Brně ukončil.⁵⁹

Poddanské povinnosti a správa kapitulního panství

Pro lepší pochopení hospodářské situace venkova 16. století nahlédneme ve stručnosti do problematiky poddaných. I přes velké změny struktury dominií zůstával základem pilířem systému nadále gruntovní sedlák a jeho hospodářská zdatnost. Stále platí, že grunt se nemá dělit a že se nesmějí odprodávat ani přináležející polnosti. Poddaní byli v pravém slova smyslu držitelé, respektive nájemci svých gruntů. Základní starostí vlastníků bylo, aby všechny grunty byly „osazené“ a solventní. Kdysi

⁵⁶ Roku 1581 brněnská kapitula darovala jezuitům „dvůr na předměstí Cejli“. Srov. Tomáš BÍLÝ, *Důchody a statky jezuitských kollejí a sídel na Moravě a v Slezsku zřízených a l. 1773 zrušených*. In: *Věstník královské české společnosti nauk. Třída filosoficko-historicko-filologická*, ročník 1890, Praha 1891, s. 71.

⁵⁷ L. JAN – R. PROCHÁZKA – B. SAMEK, *Sedm set let...*, s. 72–73; V. BURIAN, *Vývoj...*, s. 3, 7. Jednalo se o komárovský mlýn, který byl v držení jezuitů do roku 1584, kdy jej kapitula vykoupila za 1000 zl. mor. J. TENORA, *Státek I...*, s. 23. K roku 1600 byl největším kapitulním mlýnem. Měl nadále tři kola a patilo se z něj i se zahradou ročně 135 zl. mor. Roku 1619 byl již zpustlý. Roku 1631 byl obnoven a rozšířen na čtyři kola a pátou stopu. V té době měl probošt mlýn v Přízřenicích, též se čtyřmi koly. Tamtéž, s. 36. Srov. též MZA, fond E 81 Kapitula sv. Petra a Pavla v Brně, inv.č. 838–846. Dochované písemnosti se vážou ke kapitulním mlýnům (celkem 9) z let 1535–1848.

⁵⁸ Energický a jezuitsky orientovaný Pavlovský stál v čele brněnské kapituly v letech 1575–1579. J. VÁLKA, *Morava II...*, s. 54; L. JAN – R. PROCHÁZKA – B. SAMEK, *Sedm set let...*, s. 73–75; V. BURIAN, *Vývoj...*, s. 8–11, 13–28.

⁵⁹ Pro zaneprázdněnost ustanovil svým zástupcem v Brně svatopetrského kanovníka Jana Rosenbluta ze Švarcenpachu. L. JAN – R. PROCHÁZKA – B. SAMEK, *Sedm set let...*, s. 74–75. Ekhard hned po své instalaci prohlášoval, že nadání Grodeckých je nezákonné, a zamezoval například volný přístup k jezuitskému mlýnu v Podolí. V. BURIAN, *Vývoj...*, s. 13.

nejdůležitější poddanská dávka, peněžní platy, ustupovaly do pozadí. (Výše činže se řídila podle dobového dělení usedlostí na lány a jeho díly. Později, když přibývalo nelánového obyvatelstva, počaly se platy vyžadovat i od podsedků, zahradníků a chalupníků.) Hlavními břemeny se stávaly roboty a tržní přímusy. (Nejstaršími dávkami byly dávky slepic a vajec.) Odpor proti novým robotám byl houževnatý a musel být překonáván různými způsoby. Vrchnost proto zaručovala, že nové povinnosti jsou „dobrovolnou pomocí“ a nikoliv na věčné časy. Sedláci brzo poznali pravou hodnotu přesného písemného vymezení robot (privilegia a smlouvy) a za jeho udělení byli ochotni vykonávat více, než bylo požadováno. Pro tento jev neexistovala žádná zemská právní norma. V každé vesnici se určovaly povinnosti a roboty samostatně a většinou smluvně. Na rozdíl od pobělohorské doby nebyly roboty ještě určeny na počet dnů, ale na jednotlivé pracovní úkony.⁶⁰

Od konce 15. století začala brněnská kapitula hospodařit ve vlastní režii. Zakládala rybníky, dvory a pivovar.⁶¹ Poslední větší majetky získala kapitula do svého vlastnictví během 16. století.⁶² Zároveň však za náboženského rozvratu těžce obhajovala vlastní vrchnostenské právo. Tak byla promlčena například prebenda na Veveří, podací právo na Bzenec a také proboštovo právo na mlýn Radlas, který se dostal do rukou Matyáše Munka z Ivančic.⁶³

I když byrokratizace správy panství je všeobecně v novověku poznamenána nárůstem písemností, pramenný materiál brněnské kapituly, který by nám důkladně osvětlil hospodářský (a snad i správní) vývoj na proboštských statcích, není k dispozici.⁶⁴ Veškeré písemnosti, které se vztahovaly k nabytí kostelního majetku, jakož i hospodářské rukopisy a aktový materiál, byly ze sakristie sv. Petra a Pavla, po přestavbě kostela na počátku 16. století, průběžně ukládány do archivu, který byl zřízen v kostelní věži. Při prvním obléhání Brna Švédy v září roku 1643 archiv nešťastnou náhodou beze zbytku vyhořel společně s chrámem a vzácnou knihovnou. Dějinami archivu kapituly se podrobně zabývala brněnská archivářka Milada Musilová.

---

⁶⁰ J. VÁLKA, *Morava II...*, s. 37–39. Poddanskou otázku v rámci brněnského kraje rozebral ve své práci F. MATĚJEK, *Postavení poddanského lidu v brněnském kraji před Bílou horou*. In: ČMM 112, 1993, s. 79–103.

⁶¹ Srov. Milada MUSILOVÁ, *Kapitula sv. Petra a Pavla v Brně (1048) 1207–1942*, fond E 81. Inventář. SOA Brno, 1962. Úvod, s. II; V. NEKUDA, *Urbáře...*, s. 60; L. JAN – R. PROCHÁZKA – B. SAMEK, *Sedm set let...*, s. 83.

⁶² Správa statků byla rozdělena nejdříve do devíti obvodů spravovaných kanovníky, kteří se střídali vždy po jednom roce podle stáří. Později (od doby probošta Eliáše Hovorky) byl do čela správy ustanoven jeden z kanovníků – šafář neboli prokurátor – na dobu 3 let. Jeho výkonným orgánem byl vrchnostenský úředník (hejtman) s vlastní kanceláří. Ten dohlížel na poddanské dávky a jejich řádné placení, staral se o rentabilní chod režijního hospodářství, objížděl v časových intervalech panství, podával výkaz (od roku 1654 měsíčně) a též skládal hlavní účty, spolu-rozhodoval o propuštění poddaných na cizí panství. M. MUSILOVÁ, *Kapitula sv. Petra a Pavla v Brně...*, s. III.

⁶³ J. TENORA, *Statek I...*, s. 23 uvádí jako prvního majitele Jana Munka st. z Ivančic. Srov. též poznámku 132. Prvním právoplatným držitelem mlýna s příslušenstvím byl Matyáš Munka z Ivančic. Jan Munka st. byl jeho prvorozený syn. Srov. dále.

⁶⁴ Pro osobní potřeby probošta byl vedle ulice Cejlu vyčleněn i statek Přízřenice, a to od 15. století do roku 1777, kdy bylo 24. května brněnské probošpství povýšeno na biskupství. I když téhož roku připadl Cejl ke zboží brněnského biskupa, zůstal až do ledna 1848 podřízen kapitulní jurisdikci. J. DRÍMAL a kol., *Dějiny města Brna II...*, s. 258, 298–299. Srov. též poznámku 33.

vá.⁶⁵ Ta ve své obšírné práci dokázala nárůst kapitulního aktového materiálu hospodářského charakteru, a to hlavně od poloviny 16. století. Největší rozmach nastal za vzdělaného a agilního probošta Eliáše Hovorky z Vyškova, který se snažil zlepšit kapitulní příjmy jednak hospodářskou reorganizací, jednak zvyšováním poddanských povinností.⁶⁶ Dochovanost kapitulních písemností ke konci pozdního středověku byla torzovitá, jak dosvědčují zprávy týkající se například generální vizitace (1510), kterou uskutečnil humanisticky založený probošt August z Kasebrotu, bývalý sekretář krále Vladislava Jagellonského.⁶⁷ Teprve během 16. století dochází u brněnské kapituly ke zřízení skutečného archivu jako zvláštního, jednotného ukládajícího místa pro zdejší písemnosti. Jeho součástí byla i knihovna. Zřízením samostatného depozi-táře (doložen k roku 1586) končí první etapa ve vývoji kapitulního archivu, jehož listinná část byla považována za součást chrámového pokladu. Nový archiv se stával postupně archivem správním. Poslední zpráva před zničením se dochovala v kapitulních protokolech z 20. let 17. století. Tehdejší stav archivu byl již uspokojující a nebylo v něm shledáno žádných závad.⁶⁸

Po zhoubném požáru v roce 1643 v nově vznikající písemné produkci kapituly převažují písemnosti hospodářské agendy. Ke třem urbářům tak přistupují další úřední knihy: například katalog propuštěných poddaných (založen v roce 1681), dále kniha soupisu poddaných na kapitulních statcích (z roku 1690), kniha obnovy obecních rad (z roku 1686) a v témže roce kniha sirotků, knihy berní, různé inventáře a dále knihy obecních počtů či pamětní knihy. Mezi písemnostmi, určenými pro vnitřní potřebu, se objevují propouštěcí listiny a též první hospodářská instrukce (nejstarší z roku 1651).⁶⁹

---

⁶⁵ M. MUSILOVÁ, *Dějiny archivu brněnské kapituly sv. Petra a Pavla*. In: SAP 21, 1971, s. 465–517. Ve 30. letech 19. století byly kapitulní archiv i registratura opětovně postiženy živelnou katastrofou – požárem, který způsobil škody především na listinách. Tamtéž, s. 508.

⁶⁶ Vyškovský rodák a doktor obojích práv, původně latinský sekretář Pavlovského, byl nastolen začátkem roku 1598. Byl tvrdým zastáncem náboženských a ekonomických práv kapituly. Probošt Hovorka si zevrubně poznamenával povinnosti poddaných včetně počtu lánů a osazených. Avšak záznamy zůstaly kusé. Na druhé straně se také zastával svých poddaných proti jiné vrchnosti. Tak například roku 1603 poháněl společně s kapitulou purkmistra a radu města Brna, kteří zabraňovali poddaným z Cejlu svobodně prodávat jablka a křen na městském trhu. (J. TENORA, *Státek I...*, s. 130, 328). Po smrti olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského se Hovorka ucházel o osiřelý církevní stolec, avšak neuspěl, a to se negativně odrazilo na jeho vztazích s novým představeným, kardinálem Františkem z Dietrichštejna. Hovorka z Vyškova byl v roce 1604 suspendován, neboť sezdal proti biskupovu zákazu zemského hejtmána Ladislava Berku z Dubé s Eliškou ze Žerotína. V létě téhož roku zemřel na mor. L. JAN – R. PROCHÁZKA – B. SAMEK, *Sedm set let...*, s. 76, V. Burian, *Vývoj...*, s. 47, poznámka 194 na s. 70 a poznámka 374 na s. 77.

⁶⁷ Ten si hořce stěžoval na neutěšený stav – „*archiv byl rozchvácen a utrpěl četné ztráty (knihy, registra a listiny)*“. Na proboštův návrh „*měly být vyzvány z kazatelen brněnských kostelů všechny osoby, které si něco vypůjčily, aby vrátily všechny věci do sakristie kostela sv. Petra do šesti dnů pod trestem exkomunikace*“. Augustin pocházel ze smíšeného německo-českého manželství. Narodil se v Olomouci roku 1467. Po absolutoriu univerzitních studií v Krakově a Padově se roku 1496 stal písařem budínské kanceláře a později i královským sekretářem. Proboštský úřad vykonával od roku 1507 do své smrti v roce 1513. Náležel k významným osobnostem moravského humanismu. V jeho době, zřejmě v souvislosti s přestavbou a znovuvyvěcením chrámové lodi, převládlo zdvojené patronium kapitulního kostela. L. JAN – R. PROCHÁZKA – B. SAMEK, *Sedm set let...*, s. 66–68. Srov. i poznámku 26.

⁶⁸ M. MUSILOVÁ, *Dějiny archivu...*, s. 481–486.

⁶⁹ Tamtéž, s. 488–489.

Nejtěžším druhem povinností poddaných k vrchnosti byly roboty (například pěší, koňská, orná, ženná, sečná, hrabná, rybničná, mlatebná). První zprávy o nich na kapitulním statku máme z 16. století. Množství robot přibývalo a byly velmi rozmanité. Třetí dochovaný urbář z roku 1619 dotvrzuje nejenom pracovní povinnosti „*všeelijaké koňské a pěší*“, ale i příjmy z vedlejších platů (za odúmrtí, z pastvy, řeky, prázdné bečky atd.) a také počet fungujících poddanských gruntů. Celkově jich bylo 410. Na celém panství při koeficientu pěti osob na dům, nepočítáme-li čeledí a sezónní dělníky, žilo a pracovalo stabilně na 2 100 osob. Gruntem se v soupisu rozumí každá usedlost i chalupa bez polí, dále dům či domek v ulici. (K roku 1653 bylo podchyceno pouze 200 osazených gruntů, tedy o polovinu méně.)⁷⁰ I když V. Nekuda ve své objemné práci o urbářích uvádí k roku 1619 pouze ves Zvonici, která se vykoupila do té doby z roboty,⁷¹ J. Tenora na základě znalosti materiálů brněnské kapituly připomíná další vsi, které získaly určité robotní „úlevy“, mezi nimi i Cejl.

Hospodářský a samosprávný vývoj Cejlu do počátku třicetileté války

Na podzim roku 1508 prodal probošt Adam spolu s děkanem a celou kapitulou sedm lánů polí, které náležely k proboštví, do vlastnictví svým poddaným na Cejlu za finanční obnos 350 gr. vídeňské měny. Každoročně na sv. Jiří měli noví majitelé splácet 6 hřiven, dále měli odvádět ročně z každého lánu 2 zl. mor. (po 1 zl. mor. na sv. Jiří a na sv. Michala) a k tomu ještě o Vánocích 4 kuřata a o Velikonocích půl kopy vajec. Následný prodej a kup polností mezi poddanými byl nadále vázán na souhlas samotného probošta. K roku 1619 bylo na Cejlu 12 gruntů s výměrou 6,5 selského lánu. Znamená to, že zbytek půllánu by mohl být rozdělen mezi zbývající podchycené domy (49) v ulici, snad na zahrady. Celkem zde hospodařilo na 300 lidí, z nichž tři měli čtvrtlán, šest půllán, dva obdělávali tři čtvrtiny lánu a jeden vlastnil jeden a čtvrt lánu. Na Cejlu v té době bylo nejvíce usedlých (tj. majitelů usedlostí) na kapitulním panství, dohromady 61. V druhé proboštské vsi, v Přízřenicích, bylo pouze 29 gruntů. (Celý brněnský kraj vykazoval v té době průměrnou osedlost ve vsi asi 36 domů. Největší vesnice, Kurdějov, měla 124 domy.)⁷²

⁷⁰ J. TENORA, *Státek I...*, s. 130, 259–290.

⁷¹ V. NEKUDA, *Urbáře...*, s. 60–61.

⁷² Hospodářskou jednotkou u gruntu byl selský lán, který se určoval podle výsevku, tedy podle toho, kolik měříc ozimu se na gruntě vyseje. J. TENORA, *Státek I...*, s. 22–23, 131, 291. Lán byl starou jednotkou nestejně výměry, v různých oblastech měřil od 26 do 200 měříc (5,7 ha–44 ha). Až po roce 1656 byl chápán jako nově stanovená jednotka. L. JAN – R. PROCHÁZKA – B. SAMEK, *Sedm set let...*, s. 84. Pro náš výpočet jsme použili práci Gustava HOFMANNNA, *Metrologickou příručku do zavedení metrické soustavy*, Sušice 1984, s. 69, kde u selského lánu je výměra 18,302 ha. Znamenalo by to, že výměra polností by měla neuvěřitelných 121 ha. Po odborné konzultaci s pracovníkem Muzea města Brna p. Augustinem Štrofem jsme dospěli při výpočtu výměry vsi Cejlu, na základě starších vyobrazení a současného katastru, ke spodní hranici 71 ha. Přitom jsme si vědomi, že rozsah území na sever od zakreslených domů nelze přesně vymezit. Maximální hranice by mohla být asi 90 ha. Srov. dále L. JAN – R. PROCHÁZKA – B. SAMEK, *Sedm set let...*, s. 77 a též F. MATĚJEK, *Postavení poddaného...*, s. 81. V. NEKUDA uvádí ve své práci *Středověká vesnice na Moravě ve světle archeologických výzkumů zaniklých osad*. In: AH 7, 1982, s. 43 početnost středověkého osídlení na panství brněnské kapituly 17–50 poddaných (tj. usedlostí).

Koncem 80. let 16. století získal Cejl zásadní obdarování, právo disponovat s majetkem zemřelého, které bylo spojeno s dalšími výhodami. V raném středověku mohl pán poddaného kdykoliv z půdy vyhnat. Zavedením emfyteutického práva trvalo síce vrchní právo vrchnosti nad půdou, ale poddaný měl zajištěné její trvalé užívání. Časem se vyvinulo i dědické právo, které bylo nejdříve omezeno na přímé mužské potomky, později dědila i žena a vzdálenější příbuzní a konečně v 16. století se prosadilo právo poddaných svobodně rozhodnout o svém majetku v případě smrti. Dne 9. listopadu 1587 dal Ekhard ze Schwoben „s radou a dovolením svého děkana Václava Grodeckého z Brodů a vši kapituly osvobození odúmrti ulici Cejlu“. Opomenuty nebyly ani nároky pozůstalých vdov a sirotků. Nebyl-li řádný nápadník (i přítel), který by statek převzal, měl být představiteli vesnické samosprávy ohodnocen, poté prodán a konečný finanční zisk (po splacení dluhů apod.) rozdělen na dva díly. Jeden připadl kostelu sv. Petra a druhý byl použit pro obecní účely (oprava cest, lávek apod.). Za toto právo volně nakládat se svým majetkem Cejlští ročně odváděli na sv. Mikuláše peněžní sumu 14 zl. mor. a též slepice a vejce.⁷³ Současně probošt své poddané osvobodil od hlásek a robot (nespecifikováno) a od vyšenkování jedné bečky vína (1 bečka měla 4 vědra, 1 vědro = 56,59 l = 226,36 l). Za to se žadatelé dobrovolně zavázali obdělávat kapitulní vinohrad „v hoře Loterberku“ u Bohunic a na jednom voze odtud odvézt mláto. Naopak probošt jim za jejich vstřícnost přislíbil 4 vědra vína při každé obnově „úřadu“. (To, co měli povinně odebírat, dostali darem.) Z dodatku dále vyplývá, že ulice Cejl platila z šenkování piva a vína každoročně 6 zl. mor. („co se pak šenkův piva a vína na ulici dotýče, poněvadž oni každého roku šest zlatých platu dávají a spravují, mají při pokoji zanechání býti.“). Cizí vína všeobecně nesměly obce kupovat pro vlastní potřebu, vyjma proboštského Cejlu a Přízřenic, které si v době hodů směly kdekoliv zakoupit jednu bečku vína. Naopak víno sklizené z vlastních vinic mohli sousedé volně prodávat a postupně šenkovat.⁷⁴

Z povšechné charakteristiky výše jmenovaných výhod nelze určit, zda šlo o výkup z roboty nebo jen o menší či větší „robotní úlevy“. J. Tenora uvádí, že obec Cejl se roku 1777 obrátila na komisi robotních záležitostí a předložila jí svoje privilegium z roku 1587, na jehož základě prosili, „aby byli od platu peněz za roboty osvobozeni“. Jejich snaha vyšla naprázdno. O dva roky později představitelé samosprávy svědčili, že již roku 1509 si řádně zakoupili své grunty.⁷⁵ Poslední předbělohorská úmluva

⁷³ Listiny dokládající tento právní akt pro jiné vsi kostela sv. Petra se dochovaly v AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1581, dubna 24. a 1598, listopadu 11. První byla pro kapitulní ves Komárov a druhá pro proboštské Přízřenice. Dále J. TENORA, *Statek I...*, s. 123–125. Srov. též Bronislav CHOCHOLÁČ, *Poddanský úvěr na Moravě v 16. a 17. století*. In: Český časopis historický 99, 2001, s. 64–67.

⁷⁴ J. TENORA, *Statek I...*, s. 125, 260, 305–307.

⁷⁵ Výše výkupu byla 300 víd. hriven. Dále se obec zavázala ročně odvádět o sv. Jiří a sv. Michalu proboštovi 1 zl. mor., 4 slepice a kopu vajec. J. TENORA, *Statek I...*, s. 143 a 146; Týž, *Statek sv. Petra v Brně. Vzájemné vztahy a hospodářské poměry vrchnosti i poddaných II. Od roku 1758 do roku 1848*. Brno 1937, s. 123–124. Před výkupem k roku 1747 byla robota poznamenána takto: 2 čtvrtlánici týdně pěšky po 2 dnech, 5 pololáníků po 1,5 dni, 3 čtvrtlánici po 1 dni, 18 domkářů po 3/4 dni. Ostatní podruzi konali robotu jen ve z nich a mimořádných případech. Týž, *Statek I...*, s. 140, 284, 286. Srov. též. poznámku 73.

s vrchností je z roku 1607, kdy Cejlstí získali osvobození od honů v Mokré a Nebovidech. Za to dávali ročně o sv. Jiří 60 slepic a 1 kopy vajec. Později jim však kapitula vytýkala, že se tak stalo „podvodně“ a bez povolení vrchnosti.⁷⁶

Vesnická samospráva byla nejnižším správním orgánem, s nímž se poddaní nejčastěji stýkali. Hlavním představitelem a prostředníkem mezi vrchností a vesnickým obyvatelstvem byl rychtář. Společně s dalšími sousedy, „přísežnými“, vykonával především nižší soudní pravomoc a řešil sousedské spory. Již k roku 1315 je na Cejlu doložena rychta a taktéž rychtář. Jmenovitě je uveden ještě k roku 1466, kdy byla na rozkaz moravského podkomořího Karla z Vlašimě učiněna revize mlýnů na břehu řek Svratky a Svitavy. Ulici Cejl tehdy zastupoval rychtář Jakub. Dále v brněnské knize púhonů z roku 1537 brněnská obyvatelka pohání ve věci založení oltáře v svatopetrském kostele mimo jiné i „Tomáše, rychtáře na Cejli“.⁷⁷

Další listinný materiál potvrzující tento stav máme z 90. let 16. století a opětovně z počátku 17. století,⁷⁸ kdy „rychtář a přísežní vydávají osvědčení o řádném manželském původu svému sousedovi Urbanu Krausovi“. Listina je řádně zpečetěna. V pečném poli je ruka držící klíč sv. Petra a latinský opis „*Sigillum communitatis de Linea*“. (Srovnej přílohu č. 4) Představitelé místní správy se scházeli na rychtě, která stávala na počátku ulice blíže Brnu. Na dalších statcích kapitulního zboží vykonávali svůj úřad ještě i jiní volení úředníci (horní, porybní, hajní, kostelní hospodáři včetně kostelníků, sádků a kominářů). Ani jeden není doložen pro ulici Cejl. V každé vsi byl „úřad“ za určitý poplatek každoročně obnovován.⁷⁹

Před renovací dosavadní přísežní s rychtářem skládali „obecní počty“ z hospodaření na obecním majetku. Při této příležitosti cejlstí obyvatelé volili nové zástupce, nebo když se osvědčili, staronové. Avšak definitivní složení obecních radních bylo závislé na proboštově schválení.⁸⁰

Hmotné postavení poddaných bylo dáno nejen velikostí gruntu a výnosností živnosti, ale i jejich podnikavostí na blízkém brněnském trhu. Zatímco poddanské dávky, platy a daně můžeme určit téměř statisticky, zůstává podnikání poddaných mimo dosah písemných pramenů. Částečně lze vystopovat úspěšnost jakéhokoliv majitele například v gruntovnicích, ty se však pro námi sledovanou lokalitu zachovaly teprve od roku 1653,⁸¹ nebo přímo z knihy testamentů (nedochovaly se vůbec) či jiného listinné-

---

⁷⁶ J. TENORA, *Statek I...*, s. 260.

⁷⁷ Srov. poznámku 42. AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1466, červenec 10. – červenec 12. Dále MZA, fond A 3 Stavovské rukopisy (púhony brněnské), rkp. inv.č. 16, fol. 217v.

⁷⁸ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 81, fol. 19v, A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1601, října 7.

⁷⁹ Poplatek byl zrušen až roku 1781. J. TENORA, *Statek II...*, s. 245.

⁸⁰ Srov. například AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1601, října 7. Srov. dále Josef HANZAL, *Vesnická obec a samospráva v 16. a na počátku 17. století*. In: Právně historické studie 10, 1964, s. 140–147, který okruh působnosti obecní samosprávy rozdělil do čtyř oblastí: na hospodářskou, policejní a mravnostní, majetkovprávní a soudní. J. TENORA, *Statek I...*, s. 312–318.

⁸¹ Kapitula ohlásila kvůli zániku starších písemností vznik nových register, gruntovních knih a urbáře. Poddaní se měli přihlásit s dokumenty potvrzujícími případně dědičné nároky. Gruntovnice založil prokurátor – kanovník Matěj

ho materiálu. Něco málo tak lze například vyčíst ze závěti Havla Šalovského, souseda z Cejlu, v níž činí pořízení o svém majetku k 14. prosinci 1623. (Srovnej přílohu č. 1)⁸²

Vesnické společenství se skládalo na jedné straně z venkovské honorace (rychtáři, mlynáři, lánici, živnostníci a řemeslníci), na straně druhé její protiváhu tvořili osedlí na nelánové půdě (podsedníci, zahradníci) a bezzemci.⁸³ I když na předměstí převažovali zemědělci, z výše naznačeného vývoje vyplývá, že na Cejlu sídlili na základě smlouvy již od roku 1315 tři pekaři, dva řezníci a dva hostinští (jeden určitě v osobě rychtáře). Pro předbělohorské období lze uvést další údaje jen torzovitě. Je dotvrzeno z listu Hustopečských (ve věci koupě vinice), že k roku 1533 měl svou živnost na Cejlu jistý řezník František, který byl však současně brněnským měšťanem.⁸⁴ O sedmdesát let později, roku 1603, probošt Hovorka z Vyškova intervenoval u radních města ve prospěch svého poddaného, řezníka Mikuláše Hamerleho. Jako nechtěnému konkurentovi mu brněnští řezníci bránili v prodeji masa, zvláště při svobodném trhu. (Srovnej přílohu č. XXXIX)⁸⁵

Cejlští mohli používat dvě krčmy již k roku 1315. Jedna byla provozována přímo na rychtě. Nelze rozhodnout, zda dále jmenovaní hostinští drželi zároveň rychtářský úřad, nebo se věnovali pouze této výnosné živnosti. V polovině 16. století, roku 1548, si brněnští mistři řemesla sladovnického stěžovali na špatnou komunikaci s představiteli městských úřadů, neboť jim nebylo řádně oznamováno založení nových šenkoven ve městě a okolí, jako například nově zřízený šenk piva u Cejlu, kde čepoval „nějaký“ Urban Schleglman.⁸⁶ Až z doby třicetileté války máme první doklad o pojmenování hostince na ulici Cejlu. Nesl honosný název „U Černého orla“.⁸⁷

Informace o tom, že na předměstí rozvíjeli protiprávně svou činnost další zástupci různých řemesel, jsou sice kusé, ale ilustrující nepřetržitý střet zájmů. Město se například v roce 1614 přimlouvalo za propuštění z poddanství mlynáře Šimona Behma,⁸⁸ který se chtěl věnovat tomuto řemeslu na gruntech brněnských, a na druhé straně

Petrasius, současný farář v Tuřanech. L. JAN – R. PROCHÁZKA – B. SAMEK, *Sedm set let...*, s. 80–81. V AMB, fondu A 1/3 Sběrce rukopisů a listin jsou uloženy rkps. inv.č. 2223 (1653–1755), 2225–2227 (1759–1802), 2230 (1792–1803). Od roku 1802 do roku 1850 je obec Cejl rozdělena na dvě části: Horní Cejl (týž fond, rkps. inv.č. 2234–2235) a Dolní Cejl (rkps. inv.č. 2232–2233). Srov. i poznámku 69.

⁸² AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1623, prosinec 14.

⁸³ J. VÁLKA, *Morava II...*, s. 38–39; F. MATĚJEK, *Postavení poddaného...*, s. 82.

⁸⁴ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1533, června 6.

⁸⁵ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1603, září 26.

⁸⁶ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1548, března 5.

⁸⁷ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1637, červenec 9.

⁸⁸ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 91, ff. 508rv. Srov. též Kateřina KLIMEŠOVÁ, *Tzv. „zelený“ kopiář města Brna za léta 1613–1614. Zhodnocení písemné produkce za rok 1614. (Postižení odrazu přípravy českého stavovského povstání v roce 1618 v písemnostech města Brna.)* Diplomová práce, FF UJEP, Brno 1989, s. 137; V. NEKUDA, *Urbáře...*, s. 52, poznámka 35 uvádí k roku 1619 jako majitele gruntu Šimona Behma. Mohlo se jednat buď o mlynáře, který nebyl propuštěn z poddanského svazku, či o stejnojmenného syna. V registrech je zapsán jako Pehm. Nelze určit, v jakém mlýně pracoval a jaký majetnický poměr k němu měl. Srov. níže výklad o mlynářích. Již k roku 1466 je uveden mezi mlynářskými mistry i mlynář z Cejlu – Wildgang. AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1466, červenec 10. – červenec 12.

požadovalo roku 1616 udělení pokuty Václavu Kauffovi a zároveň zákaz jeho stolařské činnosti v místě bydliště.⁸⁹ Též vedlo zdlouhavou korespondenci ve věci potrestání nejmenovaného kováře, který zběhl z brněnského učení a provozoval na Cejlu kovářství pokoutně.⁹⁰ Vedle koželuha, zedníka, krejčího, mlynáře, stolaře a kováře zde působil mimo jiné i švec, Michal Kosař. Za jeho propuštění z poddanství se přimlouval purkmistr s celou úřadující radou. Dotyčný se chtěl usadit na jiném předměstí, na Hutterově ulici, která spadala pod městskou jurisdikci.⁹¹

Pohyb poddaného obyvatelstva na kapitulním panství (v rámci či mimo) nelze řádně podrobně zmapovat. Propouštěcí listiny jsou doloženy až k 2. polovině 17. století.⁹²

Nemovitý majetek byl vždy vážnou překážkou při propouštění z poddanství. Zpravidla musely být hospodářství a k nim příslušející další polnosti včetně vinohradů prodány vhodnému zájemci. Obtížnější bylo jednání vždy, když šlo o poddaného mužského pohlaví.⁹³

Švédové před Brnem a přehled válečných škod na Cejlu

Jedno století „křehkého míru“ na území Koruny bylo násilně ukončeno střetem panovnického dvora, který byl přenesen opětovně do Vídně, s protestantsky smýšlející šlechtickou opozicí. Tzv. česká válka se proměnila v prolog k celoevropskému válečnému konfliktu, který pustošil Evropu plných třicet let. Po vypuknutí stavovského povstání na Moravě a obsazení města Brna na počátku května 1619 byly již v srpnu téhož roku statky brněnské kapituly sekvestrovány. Navráceny byly až na základě císařského nařízení z 28. března 1621. Roztroušené kapitulní majetky byly prvními válečnými událostmi postiženy jen okrajově. Největší pohroma měla přijít v závěru třicetileté války. Až do počátku září 1643 se přímé vojenské operace samotnému městu a jeho nejbližšímu okolí vyhýbaly. Tehdy přitáhlo poprvé švédské vojsko pod velením úspěšného generála Leonharda Torstensonsona k Brnu a rozložilo se na výšinách u Slatiny. Přední oddíly Švédů vydrancovaly jihovýchodní předměstí.

⁸⁹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 92, ff. 261v–262v. Srov. též Ivona ŠKRABALOVÁ, *Tzv. „červeny“ kopiář města Brna z let 1615–1618. Zhodnocení písemné produkce za rok 1616*. Diplomová práce, FF UJEP, Brno 1989, s. 60–61. K roku 1619 byl Šimon Behm ještě naživu. V. NEKUDA, *Urbáře...*, s. 52, poznámka 35.

⁹⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 91, ff. 419v–420r, 428r–429r, 435rv, 441r–442r. K. KLIMEŠOVÁ, *Tzv. „zelený“ kopiář...*, s. 106, 109, 112 a 115.

⁹¹ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1635, březen 22.

⁹² Z toho mála, co se zachovalo z 1. poloviny téhož století, lze uvést například přímluvu za propuštění z poddanství za Daniela Groliga, „*poněvadž si jinou živnost oblíbil, rádně se zakoupil na brněnských gruntech na předměstí, přičemž svůj dosavadní dům už vhodným hospodářem osadil*“, či přímluvu za Alžbětu, sirotka po zemřelém Jiřím Duchkovi, „*kteřá se chtěla provdat za městského stolaře Jindřicha Mulnera*“. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 91, ff. 472v, 514r, 516v–517r. K. KLIMEŠOVÁ, *Tzv. „zelený“ kopiář...*, s. 125, 139–140. Srov. dále AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1635, březen 22. Srov. též poznámku 69.

⁹³ J. TENORA, *Státek I...*, s. 190–194.

Ve snaze znevýhodnit jakýkoliv pohyb nepřátel podél hradeb zapálili obránci města 8. září klášter františkánů pod Petrovem. Požár přeskočil do města (obrátil se vítr), kde způsobil nenapravitelné škody v areálu svatopetrského chrámu. Současný vývoj událostí na vzdálených bojištích vedl k odvolání nepřátelských vojsk na sever, na dánské území. Na začátku roku 1645 byli Švédové opětovně v českých končinách. Po vítězné bitvě u Jankova, 6. března, táhli na hlavní město monarchie, na Vídeň. V cestě jim však stálo Brno. Tentokrát se městská rada společně se špilberskou posádkou na vojenské střetnutí řádně připravila. Rozhodla se pro boj, i když dosud se vítězně postupujícím Švédům na Moravě všechny pevnosti a města vzdaly buď okamžitě, nebo po krátké, spíše předstírané než skutečné obraně. Do čela obránců byl jako vojenský velitel jmenován francouzský hugenot ve službách Habsburků, Ludvík Raduit de Souches. (U vojenských profesionálů se otázka náboženství posuzovala jinak. Voják zůstal vojákem a prvořadá byla jeho stavovská čest.) Velitelem brněnského hradu byl jmenován Skot Jiří Ogilvi.

Dne 4. května 1645 zaujala švédská armáda pozice kolem města. Po odmítnutí nabídnuté kapitulace započalo obléhání, které trvalo 16 týdnů – do 23. srpna. Krátce před příchodem nepřátel dal velitel de Souches spálit předměstí (tedy i Cejl) a strhnout všechny domy kolem hradeb až ke Starému Brnu. Bojeschopní muži z předměstí vstoupili do vojenských služeb, z cejlských poddaných to byli tři bojovníci. Přesný sled denních událostí zachytily dva dochované spisy deníkového charakteru. Z nich je známo, že švédská eskadrona měla svůj hlavní stan v „zámečku na Cejlu“ a že obléhatelé si zde vybudovali řádné dřevěné opevnění z palisád, které se táhlo od rychty k mlýnu Radlasu. (Srovnej přílohu č. 3)⁹⁴

Válečné škody na majetku města a nejbližších vrchností v okolí byly značné. Kapitula začala budování svého hospodářského zázemí od začátku. Nejdříve byla sestavena zvláštní komise, která sepisovala škody z prvního i druhého obležení Brna. Ta své neradostné poznatky dosvědčila listinou z 24. února 1647. Za necelých třicet let se osídlení Cejlu radikálně snížilo. Z 60 osedlých (tj. majitelů usedlostí) k roku 1619 žilo na konci třicetileté války pouze 12, zemřelo 48. Polovina ulice – nejlepší stavení – byla stržena a zdi zbořeny, druhá část byla dokonale vypálena. Vrchnost těžce sháněla rozptýlené a zběhlé poddané k ujímání se zpusťlých gruntů. Díky soupi-

---

⁹⁴ Před svým odchodem zapálili ještě mlýny na svitavském náhonu, včetně Radlasu. Město zaplatilo vítězství životy 250 obránců, zatímco protivník ztratil na 8 000 vojáků, kteří zemřeli především na různé nemoci. Srov. dále J. VÁLKA, *Morava II...*, s. 110–113; F. MATĚJEK, *Švédové na Moravě za třicetileté války*. In: ČMorM–VS 73, 1988, s. 127–161, 75, 1990, s. 141–168; L. JAN – R. PROCHÁZKA – B. SAMEK, *Sedm set let...*, s. 78–80; J. DŘÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I...*, s. 151–157; František ŠUJAN, *Švédové u Brna roku 1645*. In: ČMM 21, 1897, s. 54–66, 111–127, 214–229, 326–344; 22, 1898, s. 59–70, 286–299. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. inv.č. 7279 (*Diarium Brunnense, das ist Relation, was sich vom 3. Mai bis 23. August des Jahres 1645 in wehrender Schwedischer Belagerung der Stadt Brunn zugetragen*) a rkp. inv.č. 7286 (*Schwedische Belagerung der Stadt Brunn im Jahre 1645*). Srov. J. DŘÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce po fondech a sbírkách*. Praha 1956, s. 187 včetně poznámky 222; Bohumír NĚMČÍK, *Švédové před Brnem 1645*, Brno 1995. Nejnověji byla problematika konce třicetileté války shrnuta ve sborníku *Morava a Brno na sklonku třicetileté války*, red. J. SKUTIL, Brno 1995.

su škod lze nahlédnout do předpokládaného výnosu hospodářství za třicetileté války. Celkový součet ušlého zisku ze vsi Cejlu brněnská kapitula vyčíslila na 5 132 zl. mor.⁹⁵

Zástavba Cejlu

Poslední válečné události radikálně pozměnily nejen stavební tvář města, ale i jeho nejbližšího okolí, neboť vojenský význam Brna si na závěr třicetileté války vynutil likvidaci vnitřního pásma předměstské zástavby, která byla postupně obnovována pouze podél tranzitních cest. Oproti středověkému stavu došlo k zásadní změně urbanistické kompozice předměstské zástavby, jejíž jednotlivé celky byly navzájem izolovány. Z doby druhého obléhání města se zachoval obraz, který je uložen ve sbírkách Muzea města Brna,⁹⁶ dle kterého si lze názorně představit tehdejší stavební vzhled Cejlu. Starší zobrazení nejsou tak geometricky přesná jako první stabilní katastr z roku 1825, avšak pro vizuální představu dostačují.⁹⁷ (Srovnej přílohu č. 2) Venkovská zástavba ve středověku a raném novověku měla svá určitá pravidla. Přední místo ve vnitřní struktuře jakéhokoliv zemědělského sídliště přináleželo domu, jehož základem bylo již od 14. století trojdílné členění: jizba – síň – komora. Charakteristickým vybavením jizby bylo otopné zařízení. Jako nejdůležitější místo byla jistě vybavena základním mobiliářem: stolem, lavicí, truhlami atd. Vedle výše uvedeného typu domu existovaly i domy dvojdílné, které se skládaly pouze z jizby a síně. Stavebním materiálem bylo ve středověku dřevo, kámen, hlína a sláma. Vnitřní prostory parcel usedlostí, gruntů, domků byly dále zastavovány hospodářskými budovami: chlévy, sýpkami a kůlnami.⁹⁸

Někdy byly součástí vesnice dvorce či opevněná sídla nižší šlechty. O přítomnosti příslušníka nižšího šlechtického stavu na půdě proboštské vsi nejsme dostatečně

---

⁹⁵ Na základě předpokládaného osevu byla vypočítána sklizeň. Na Cejlu mohlo být oseto 60 měřic pšenice (čekalo se 90 kop) a 60 měřic žita (150 kop), dále 30 měřic ovsa (60 kop) a 15 měřic ječmene (20 kop); z luštěnin (hrachu) 2 míry (10 měřic). Z dobytka bylo (k roku 1645) pobráno na 16 koní, 21 krav, 133 ovcí a 120 prasat (i selat). Na vinohradech byla zničená úroda odhadnuta na 10 sudů vína. Srov. dále poznámku 72. J. TENORA, *Seznam škod kapituly brněnské po dvojm obléžení Brna od Švédů*. In: Časopis pro dějiny venkova 13, 1926, s. 38. Ulice se postupně osídlovala. Tak k roku 1656 bylo 37 domů osedlých a 21 stavení pustých, o rok později již 40 osedlých (z čehož jeden poddaný měl třičtvrtlán, šest půl lánu, tři po čtvrtláu a 30 domů bylo bez rolí). Srov. poznámku 75; Týž, *Státek I...*, s. 133, 140.

⁹⁶ Hieronymus Benno Beyer – Hans Jorg Zeiser, *Obléžení Brna Švédů od 3. května do 20. srpna 1645, pohled od jihovýchodu*. Olej na plátně. MuMB, inv.č. 2284. V roce 1848 Leopold Pinkava vytvořil zmenšenou kopii pohledu z ptačí perspektivy na obležení dle obrazu, zinkografie.

⁹⁷ Mathaus MERIAN, *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae*, vydal Martin Zeiler, Frankfurt 1650, mědirytina. AMB, fond U 9 Sběrka map a plánů, sign. K 3a. MZA, fond D 9 Stabilní katastr – Cejl.

⁹⁸ V. NEKUDA, *Středověká vesnice...*, s. 48–51, 57. První práce tohoto typu napsal V. NEKUDA v roce 1974 (*Příspěvek k charakteristice středověké zemědělské usedlosti na Moravě*. In: AH 1, s. 33–45). Srov. i M. ŠVÁBENSKÝ, *K dějinám Brna...*, s. 265. Autor podle výše losunků z let 1343–1365 předpokládá materiálové složení předměstské zástavby – skládala se z nízkých domů z lepenice a ze dřeva. Zděné domy byly jen sladovnické a mlýnské. V osadách při Brnu nebyly vzácné chatrče oceněné při prodeji několika groši. Srov. též Václav FROLEC, *Vesnická stavební kultura mezi středověkem a novověkem*. In: AH: 12, 1987, s. 47–80 a Rostislav NEKUDA, *Vesnická usedlost ve středověké vesnici na Moravě*, Brno 2002, s. 35–87.

informování pro absenci písemného materiálu z předbělohorského období. Výjimku tvoří zápis z roku 1596, kdy byla učiněna smlouva mezi urozenou paní Johankou Chrousteckou z Tetova, Malenovic a na Rudolci a vladykou Zdeňkem Kytlicem z Rudolce a na dvoře Cejlu, blíž města Brna. Jednalo se o finanční půjčku 100 zl. mor. na dobu tří let. Po vypršení lhůty a nesplacení dlužné částky měly zastavené dvě louky připadnout věřitelce. Další údaje lze doplnit z písemností kláštera kartuziánů v Králově Poli a premonstrátů v Zábřdovicích. Z nich vyplývá, že dvůr na Cejlu ležel u mlýna Radlasu. (Srovnej přílohu č. 2) Na základě rozdílného topografického určení cejlského dvora v dochovaných písemnostech se můžeme domnívat, že ve sledované lokalitě existovaly buď dva dvory: (neboť jednalo-li se o dvůr u mlýna Radlasu, je určen vždy v souvztáznosti k mlýnu: „vedle“, „ležící při“, nebo o jeden a tentýž a listina z roku 1596 se svým určením „blíž města Brna“ je zavádějící.⁹⁹ (Výklad o předcházejících majitelích dvora viz u Radlasu níže.)

Pravý vzhled středověké zástavby Cejlu nebudeme nikdy znát. Archeologické výzkumy v této lokalitě jsou zanedbatelné. Přesto byl v roce 1998 v souvislosti s hloubením výkopů pro přízemní garáže v dvorním traktu objektu Cejl č. 44 proveden záchranný archeologický výzkum, který doložil středověké osídlení na pozůstatcích žlabového útvaru nestejněho konstrukčního provedení, které patrně souvisely s hospodářskými budovami nebo nějakou formou oplocení. Převážná část zkoumané plochy byla po stratigrafické stránce vyplněna novověkými navážkami, jejichž počátek snad lze vložit do 2. poloviny 17. století, kdy dochází k znovuvystavění zdevastované ulice Cejlu.¹⁰⁰

Cejl měl jako řadová ves dle dochovaného vyobrazení sídlištní objekty v těsné blízkosti. V první polovině 17. století převládala již jednopodlažní, domníváme se převážně zděná stavení, mimo zakreslený „zámeček“, který byl postaven na dvě poschodí. (Od 16. století dochází k postupnému rozšiřování kamenného zdiva, na střední a jižní Moravě se občas stavělo z nepálených cihel.)¹⁰¹ Za každou usedlostí je vy-

---

⁹⁹ Srov. poznámky 56, 130, 131 a další. Problematika svobodných dvorů na Brněnsku do Bílé hory je komplikovaná a čeká na své důkladné zpracování. Srov. dále AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1596, červenec 25. Kytlicové z Rudolce užívali svůj přídomek od roku 1534. Někteří představitelé rodu vstoupili jako úředníci do služeb Pernštejnů. Současníkem našeho Zdeňka, kterého Josef PILNÁČEK neuvádí (*Staromoravští rodové*, Vídeň 1930, s. 57, č. 114), byl jistý Jan, jenž seděl k roku 1597 na svobodném dvoře v Bobřanech, na statcích kláštera kartouzského a snad tentýž držel v letech 1607–1608 dvůr v Šaraticích. J. TENORA, *Státek I...*, s. 199–200 cituje k roku 1745 svobodný dvůr na Cejlu, dříve zvaný „Walldorfský“, který roku 1750 vlastnil hrabě Prosper Sintzendorf. Zda se jedná o dvůr, který kdysi náležel Zdeňku Kytlicovi z Rudolce, je sporné. Kapitula roku 1581 darovala jezuitům „dvůr na předměstí Cejli“. Ze zápisu nevyplývá, zda se jednalo o poddanskou usedlost či o svobodný dvorec. Též MZA, fond E 39 Kartuziáni – Královo Pole, inv.č. B 9, 1751, června 1. Hromadný vznik dvorů v 16. století byl podmíněn výsluhou čili obdarováním drobné šlechty. Dvory mohly vznikat i na selské půdě. Současně vedle svobodných dvorů vznikají svobodné mlýny. Jejich majitelé jsou na stejné společenské úrovni. Srov. též J. MEZNÍK, *Dvorové vesnice na Moravě ve 14. a 15. století*. In: VVM 44, 1992, s. 440–442.

¹⁰⁰ Srov. poznámku 94. *Přehled výzkumů 40 (1997–1998)*, Brno 1999, s. 282.

¹⁰¹ Josef PETRÁŇ a kol., *Dějiny hmotné kultury. Kultura každodenního života od 16. do 18. století. III/1*, Praha 1995, s. 412–413.

značen ohrazený či oplocený pozemek, zelinářská zahrada. Za nimi se dále nachází volný prostor, který byl využíván různě: k osevu obilí nebo jako pastviny či louky pro hospodářská zvířata, ale i k pěstování vína (někteří obyvatelé si část vinic pronajímali od sousedního zábrdovického kláštera).¹⁰²

Na závěr výkladu o dějinách ulice Cejlu od 1. poloviny 13. století do poloviny 17. století lze ještě upozornit na soudobý popis města a jeho okolí, načrtnutý slavným Tomášem Jordánem z Klausenburku, zemským lékařem usazeným v královském městě Brně.

„...Brno jest otevřeno k východu, jihu a severu, k západu však je uzavírá hora, jejíž vrchol zaujímá Spilberg, hrad to markrabat moravských. ...Část hory, která jest obrácena k jihu, jest pokryta vinicemi, ostatní obvod jest posázen ovocnými stromy a pokryt krásnými zahradami...stojíce opodál, vidíme, že město jest na strmém kopci. ...Jako větve nebo ramena jsou na všechny strany široce a dlouze rozložena kolem města prostranná předměstí. ...Pozoruhodný jest veliký počet zelinářských zahrad, které se kolem prostírají v souvislém pásu, místy až několik tisíc kroků širokém. Zahrady oplývají zeleninou (hlávkovým zelím, jež se zde nakládá se solí a zakopává do hlubokých jam, aby zapáchlé sloužilo k výživě po celý rok, pak kapustou obojí, špenátem, petrželí, pastinákem, mrkví, řípami, ředkvi, česnekem, cibulí, pažitkou, saláty, feniklem, hrachem, cizrnou, okurkami, dyněmi, melouny) a květinami...Stromy bohatě nesoucí ovoce krátce i dlouze se držící nejsou nikde na Moravě početnější a vydávají třešně sladké a kyselé, jablka velká i trpasličí, časná i pozdní, dále hrušky všech chutí, měkké i tak tvrdé, že ani přes zimu nezměkknou...slívky malého druhu, mající jméno podle místa (lid je totiž nazývá brněnskými švestkami), tak sladké a chuti tak přelahodné, a když usušeny zavěšením na strop nebo když vysazením na slunce se svašťely a scvrkly ztrátou své vodnaté vlhkosti, tak bez obtíží projímavé, že – přihlížili-li k libé chuti – dás jim přednost před čerstvými fíky. ...Brno zavodňují řeky Svatka – Niger a Svitava – Suitannus, z nichž ona více rybnatá a větší. ...Nedaleko pod městem se spojují, vlastně větší tok pohlcuje menší, který pak v korytě Svatky ztrácí své jméno. Na obou březích Svatky prostírají se pole, přeurodné pro všech-

---

¹⁰² Zakládání nových vinic probíhalo přes celé 16. století a zastavilo se až v prvním desetiletí 17. století. Nové vinice zakládaly především církevní ústavy, v okolí Brna to byly klášter sv. Tomáše i klášter zábrdovický. Jejich pozemky se nacházely především na rozsáhlém návrší mezi údolím Ponávky a Svitavy. Roku 1600 zábrdovický klášter vysadil nový vinohrad (30 čtvrtí a 1 aichtel) „nad rybníkem špilberským“ pánům Brňanům, též některým „sousedům ulice Cejle“ a svým poddaným ze Židenic. Pro urychlení zakládání vinic se klášter zřekl vinného desátku, který nahradil peněžitým platem 1 zl. a 7 1/2 gr. ze čtvrti (tj. jednoho aichtlu). Požadovaná suma měla být splacena vždy před začátkem sběru židenického hornímu (MZA, fond E 59 Premonstráti – Zábřdovice, inv.č. 36, listina 1600, září 27). O deset let později klášter zábrdovický vysazuje role, „na kteréž někdy obilé se těžily, vinohrad Waldenburg měšťanům brněnským a z předměstí brněnského ulici cejlské“ (MZA, E 59 Premonstráti – Zábřdovice, inv.č. 37, listina 1610, duben 23). Pokles ceny peněz donutil zábrdovické premonstráty, aby postupně rozšiřovali své režijní hospodářství, především vinařství a rybníkářství. K zakládání rozsáhlých viničních výsadeb napomohlo i udělení Matyášova privilegia z 28. dubna 1483, které povolovalo klášteru volně šenkovat ve své křemé výtěžek z vlastních vinic. Je nasnadě, že založené vinohrady neobdělávali sami, ale pronajímali je různým zájemcům, převážně blízkým sousedům. R. HURT, *Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Brně – Zábřdovicích*. In: VVM 21, 1969, s. 19–20.

ny druhy obilnin, luštěnin a jiné dary Cereřiny...jakož i zelené louky. Něco dále jsou vrchy révonosné, háje v zavodněných údolích a lesy pěstěné a světlé (prořídle), které poskytují stavební materiál a topivo. Nikde není močálu, nikde stojatých vod, leda snad o povodních po letních deštích a zátopách...“¹⁰³

RADLAS

Úvod

I historie Radlasu začíná současně se vznikajícím městem. Vedle církevních vrchností (kostela sv. Petra, klášterů v Zábrdovicích a Králově Poli) byl v držení představitelů šlechtického stavu, z nichž Munkové z Ivančic získali Radlas do dědičného vlastnictví na plných sedmdesát let. Společně s Cejlem byl roku 1850 připojen k městu.¹⁰⁴

Sledovaná osada vznikla na zeměpanské půdě při mlýně Radlíně na řece Svitavě.¹⁰⁵ Ten měl být postaven patrně nějakým Darenem již v době vzniku města. J. Dřímál ve svých Dějinách Brna přiřkl vlastnictví „radlaského“ mlýna od roku 1240 do husitských válek premonstrátskému klášteru v Zábrdovicích.¹⁰⁶ S tímto tvrzením musíme polemizovat především na základě práce R. Hurta, který dokládá četné vlastnické spory o Radlas mezi kostelem sv. Petra a zábrdovickým klášterem. Ale i sám Dřímál uvádí, že k roku 1247 markrabě Přemysl potvrdil svatopetrskému kostelu majetky na Cejlu – mlýn a rybáře, přináležející kdysi knížecímu truksasovi.¹⁰⁷

Klášter v Zábrdovicích

Zábrdovický premonstrátský klášter byl založen význačným moravským feudálem Lvem z Klobouk.¹⁰⁸ Počátky konventu nejsou zcela jasné. Víme, že vznikl krátce před rokem 1209, při zřejmě starším pozdně románském kostele sv. Kunhuty (vyvěcen roku 1211) mezi říčními rameny Svitavy. V poslední třetině 13. století zde pak vyrostl klášterní kostel zasvěcený Panně Marii. V průběhu husitských válek byly klášterní objekty sice zničeny, ale do poloviny 15. století, v letech 1441–1450, byly zno-

¹⁰³ Gelasius GELLNER, *Tomáš Jordán. K 350. výročí jeho smrti*. In: ČMM 60, 1936, s. 103–104. Popis Brna a jeho okolí se nachází v úvodu ke spisu *Luis novae descriptio* (o brněnské příjici), který byl dokončen na podzim roku 1578. Tamtéž, s. 101 a 136.

¹⁰⁴ Srov. poznámky 2 a 3.

¹⁰⁵ M. FLODROVÁ, *Brněnské ulice...*, s. 198; L. HOSÁK – R. ŠRÁMEK, *Místní jména II...*, s. 348.

¹⁰⁶ J. DŘÍMAL a kol., *Dějiny města Brna II...*, s. 263. Srov. poznámku 123. Domníváme se, že nelze ztotožnit mlýn Darenův s pozdějším mlýnem na Radlasu, ale naopak ho lze identifikovat jako tzv. zábrdovický (klášterní) mlýn.

¹⁰⁷ Srov. poznámku 22. R. HURT, *Kostel...*, s. 8. Dále O. VIČAR, *O velikosti Brna v 16. století*. In: VVM 33, 1981, s. 209, topograficky umísťuje mlýn Radlas do zástavby proboštského Cejlu 14. století.

¹⁰⁸ Prvním mužským premonstrátským klášterem na Moravě byl dosavadní klášter benediktinský v Hradišti u Oloouce a druhý v Louce u Znojma. R. HURT, *Kostel...*, s. 3. Lev z Klobouk byl zeměpanským úředníkem, v letech 1210–1222 vykonával úřad brněnského komorníka. J. DŘÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I...*, s. 36.

vu přestavěny. Další pohroma se dostavila v době česko-uherského konfliktu. Roku 1483 se o klášteřu uvádí, že byl úplně rozbořen. Konečnou stavební fázi oprav opatství a konventu provedli v poslední čtvrtině 16. století až bratři Gabřiové (nejdříve Petr a po jeho smrti Antonín), Italové usazení v Brně. Ani klášter premonstrátů nebyl ušetřen útrap třicetileté války. Na začátku byl zkonfiskován (1619) a později v letech 1643 a 1645 vypleněn. V druhé polovině 17. století nastala závěrečná etapa stavby kláštera a klášterního chrámu, pro niž je charakteristický barokní monumentální dvouvěžový kostel Panny Marie, doplněný později o centrální kapli P. Marie Čenstochovské.¹⁰⁹

Klášterní majetky, u nichž si jakési vrchní právo udrželi fundátoři či jejich potomci nebo následovníci, tvoří zvláštní skupinu feudálních statků. Roku 1363 přijal markrabě Jan Jindřich Lucemburský Zábřdovice pod svou ochranu, osvobodil je od veškerých dávek zeměpanských úředníků a vyňal z jejich pravomoci. O rok později, roku 1364, Karel IV. svěřil tzv. opravu neboli ochranné právo nad klášterem nejdříve dvěma Petřům: ze Šternberka a z Kravař, ale po vlastnických nesrovnalostech oprava přešla na rod Kravařů a nakonec ochranný dohled vyžeheni páni z Boskovic. Roku 1554 se konvent stal opětovně součástí královské komory.¹¹⁰

Vodní mlýny a jejich rozmístění v okolí města

Každý vodní mlýn byl nejen důležitým hospodářským zařizemím, nýbrž také i výnosným podnikem. Od počátku se stal jedinečným zdrojem naturálních dávek rostlinné i živočišné povahy.¹¹¹ Do 13. století převažovaly vodní mlýny s koly na spodní vodu (lopatková kola či hřebenáče), nejčastěji umístěné přímo na břehu řeky, na větších tocích s malým spádem. V závěru středověku došlo k rozšíření vodních kol s horním náhonem (korečková kola zvaná vlk), která umožňovala využívání energie četných drobných vodotečí (malá voda s menším spádem). Základní konstrukce středověkého i novověkého mlecího zařizemí vychází z římského mlýna.¹¹²

---

¹⁰⁹ R. HURT, *Kostel...*, s. 2–4, 10–11, 22–36; J. DŘÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I...*, s. 39, 140; K. KUČA, *Brno...*, s. 602–603.

¹¹⁰ R. HURT, *Kostel...*, s. 15–16, 20, 22. Srov. též Vincenc BRANDL, *Analecta topografica*. In: ČMM 12, 1880, s. 165–169. Ale již Ladislav Pohrobek roku 1452 zprostil klášter šlechtické ochrany a podřídil jej přímo královské komoře. K. KUČA, *Brno...*, s. 602–603.

¹¹¹ V roce 2000 vyšla první encyklopedicky pojatá kniha věnující se mlynářskému řemeslu od starověku do současnosti autorů Ludka ŠTĚPÁNA – Magdy KŘIVANOVÉ, *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*. Praha, kde na s. 12 autoři uvádějí, že nejstarší zpráva o vodním mlýnu na území Moravy je z roku 1150. V Čechách mezi nejstarší věrohodné údaje o mlýnech patří zmínka k roku 1100 (klášter Hradiště nad Jizerou) a 1140 (sázavský klášter). Tamtéž, s. 13–14. Srov. též drobné práce o mlýnech a mlynářích, například Vincenc PRASEK, *Mlýny na Moravě do r. 1241*. In: Selský archiv (dále SA) 2, 1903, na s. 24 píše, že první umělý mlýn na Moravě vznikl asi okolo roku 1150 a celkově jich do tatarského nájezdu bylo nejméně sto. Srov. též Luboš NOVÝ a kol., *Dějiny techniky v Československu (do konce 18. století)*. Praha 1974, s. 88–89, 91.

¹¹² Vodní a paleční kolo bylo umístěno na vodorovné hřideli a pastorek na svislé kovové hřideli, která procházela spodním kamenem a na vrcholu nesla kámen běhoun, kterým otáčela. Mlecí kameny s násypným košem ležely

Četnější zmínky o mlýnech na území města Brna jsou od roku 1365. K tomuto datu existovaly čtyři mlýny. Jeden, ležící na mlýnském náhonu poblíž Sladovnického mostu, patřil křížovnické komendě. V církevním držení byl i roku 1370, kdy markrabě Jan Jindřich odkoupil mlýn od brněnského měšťana Ebra a ihned ho věnoval augustiniánům u sv. Tomáše. Počátkem 16. století byl již jako jediný ve vlastnictví měšťanů.¹¹³

Další tři byly na počátku městským majetkem. Na Dornychu to byl mlýn Jana Alrama, který roku 1375 daroval Jan Jindřich kartouze v Králově Poli. První písemné zmínky o mlýnu nad Svatkou a Svitavou jsou z počátku 14. století (1301, 1305).¹¹⁴ Pod Puhlíkem (Denisovy sady), stál třetí mlýn, který byl roku 1365 připsán Smilovi z Líšnice (později nesl název Panský). Roku 1461 město získalo tento výnosný hospodářský objekt od Jiříka z Poděbrad za roční plat 10 hř., který později získalo darem od Matyáše Korvína (1469).¹¹⁵ Na Ponávce stál i čtvrtý mlýn (Malá Křenová, dnešní Mlýnská ul.), jehož majitelem byl Petr Smelczlin (později se nazýval Sladový).¹¹⁶

V okolí Brna bylo mlýnů více, ale ty stály na půdě světských a hlavně duchovních vrchností, a proto nepodléhaly pravomoci městské rady. O zvyšujícím se ekonomickém významu předměstí a blízkého okolí svědčí z počátku 16. století nejen existence 15 mlýnů, z nichž 13 přešlo časem do „mimoměstského“ držení, ale i stavba jedné z prvních papíren v českých zemích roku 1517, při „*Schmalzhofu blíž Červené věže*“. Poblíž soutoku Svrateckého a Svitavského náhonu byla i valcha brněnských soukeníků. Obě posledně jmenované stavby byly zničeny během druhého švédského obléhání v polovině roku 1645.¹¹⁷

---

v úrovni mlecí podlahy, byly ploché a měly již papřici zapuštěnou a tvarovanou kypřici. Dobové nákresy mlýnů zachycují první složitější přenosy vody. Proseváni meliva na mouku a další produkty se téměř po celý středověk provádělo ručně. „Hasačert“, který za pomoci vodní energie odstranil ruční práce při prosevání mouky přes vlněné a žíněné pytlíky různé hustoty (tj. oddělování mouky od šrotu a otrub), pochází snad už z počátku 2. poloviny 15. století. První zpráva z Brna je k roku 1541. F. HOFFMANN, *České město...*, s. 91; L. ŠTĚPÁN – M. KRIVANO-VÁ, *Dílo a život...*, s. 13, 16, 18, 159; L. NOVÝ a spol., *Dějiny techniky...*, s. 179–180. Ačkoliv pracovní výkon korečníku byl zhruba dvakrát větší než výkon lopatníku, udržovalo se kolo na spodní vodu dlouho. Tamtéž, s. 181. Vcelku se v literatuře tvrdí, že v důsledku potíží se zásobováním mlýnů vodou a častého poškozování mlýnského zařízení pracoval středověký mlýn zřídka více než 100 dnů v roce. Mlýn s jedním kolem mohl semlít denně asi 20–25 q obilí. Tamtéž, s. 90.

¹¹³ J. DRÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I...*, s. 51, 76, 116. Mlýny v bezprostředním okolí Brna v držení brněnských měšťanů jsou doloženy již pro 13. století, konkrétně k roku 1244. Listina je však soudobým falzem. Srov. H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Hlavní tendence...*, s. 17, poznámka 29 na s. 28–29.

¹¹⁴ J. DRÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I...*, s. 51, 74, 76. V. PRASEK uvádí k roku 1301 největší moravský mlýn, „*brněnský na Dorneku*“, který měl devět kol a byl prodán třem Italům, kteří ho prodali již o deseti kolech. (*Mlýny na Moravě a ve Slezsku od r. 1242–1341*. In: SA 2, 1903, s. 25; dále L. NOVÝ a spol., *Dějiny techniky...*, s. 180.)

¹¹⁵ J. DRÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I...*, s. 51–52, 116, 131.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 52.

¹¹⁷ V okolí Jihlavy bylo počátkem 16. věku 12 mlýnů a všechny byly v rukou měšťanů. J. DRÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I...*, s. 116. Drímal zná nejranější zmínku o papírně k roku 1540, kdy náležela Petrovi z Jihlavy. Berthold WEIGEL (*Nejstarší doklad o brněnské papírně*. In: VVM 22, 1970, s. 248–249) upozorňuje na zápis v soudní knize AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 62, fol. 103 k roku 1517. V Olomouci je první zmínka o papírně k roku 1513. Srov. též R. VERMOUZEK – J. VODIČKA, *Rybníky a mlýny...*, s. 51–54. První vodní valcha v Brně je situována k roku 1244 do kláštera augustiniánek. K roku 1301 florentští kupci ve službách krále Václava II. získali na soutoku Svitavy a Svatky dva mlýny (i se zvláštním valchovním). L. NOVÝ a spol., *Dějiny techniky...*, s. 92.

Velký počet mlýnů na východním a jižním okraji Brna byl podmíněn úpravou toků řek Svitavy a Svatky. Provoz mlýnů byl závislý především na dostatku vody pro pohon kol a na ochraně před velkou vodou. Mlýnská ramena neboli strouhy či náhony přiváděly potřebné množství vody ze zásob zadržovaných dvěma velkými stavby, z nichž jeden ležel nad Starým Brnem na řece Svatce a druhý na Svitavě nad mlýnem Radlasmem. Udržování obou stavů i náhonů bylo nákladné. Náhon přiváděl vodu k mlýnu tak, aby zde vznikl co největší výškový rozdíl mezi horní a dolní hladinou vody. Náhon nad mlýnem ukončoval práh, ve kterém byla zasazena stavidla. Těmi se pouštěla voda do jednotlivých žlabů (vantrokových a jalového), které odváděly přebytečnou vodu do odpadní strouhy. Konstrukce žlabů závisela na typu a počtu vodních kol. Přebytečná voda se odváděla zpět do řeky pomocí „srážku“, který byl postaven na náhonu.¹¹⁸

Postavení mlynářů

Mlýny budovali a udržovali zpravidla sami mlynáři, kteří museli ovládat několik řemesel; od tesařství přes opracování kamene až po měřičské znalosti. Většina poznatků vycházela pouze z empirických zkušeností předchozích generací. Pravděpodobně již ve 13. století byl zaveden mlýnský přímus, kterým si vrchnost zajistila výsadu nuceného mletí ve svých mlýnech a pravidelné platby. Postavení mlynářů bylo vždy závislé na jejich majetkových poměrech. I v novověku nadále existovali například mlynáři náhlební, které najímala vrchnost za pevný plat. Další skupinu tvořili mlynáři nájemní, ti od 16. století přecházeli na pevný roční plat. Během svého života mohli vystřídat i několik mlýnů, neboť vrchnost si je vzájemně popouštěla. Již na konci 15. století se začali pozvolna objevovat mlynáři úroční, kteří byli osvobozeni od roboty, měli však povinnost platit stanovený roční úrok původnímu majiteli. Mlýny již mohly zůstat v dědickém držení, ale toto právo bývalo někdy podmíněno souhlasem původního majitele s případným prodejem. Obdobně to bylo s městskými mlynáři, kteří sice drželi mlýny, ale vlastnické právo si podrželo nadále město. Poslední skupinu tvořili samostatně hospodařící mlynáři, kterých bývalo málo, neboť stavba nového mlýna včetně vybavení představovala ze začátku značné finanční náklady. Svobodný mlýn ovšem i nadále zůstal součástí panství.

Pro nezbytný vodní režim za sebou jdoucích mlýnů na téže řece se vyvinul soubor zásad obyčejového práva. Vodní právo se opíralo především o zřízení pevných cejchů (fixů), určujících uživatelům vodního díla výšku hladiny zadržené vody, aby ta nemohla škodit pozemkům, stavbám a vodotechnickým zařízením na vodoteči. Z tzv. přísežných mlynářů se vyvinula cechovní instituce městská a posléze i zemská, jejíž soudní výroky respektovaly ostatní veřejné orgány.¹¹⁹

¹¹⁸ Tamtéž, s. 152, 155.

¹¹⁹ F. HOFFMANN, *České město...*, s. 91; L. ŠTĚPÁN – M. KŘIVANOVÁ, *Dílo a život...*, s. 14, 20–21, 23, 54; L. NOVÝ a spol., *Dějiny techniky...*, s. 178–179, 185–187.

Ve 14. a 15. století ještě neexistovaly samostatné cechovní organizace mlynářů (vyjma snad pražské přísežné, kteří se vzpomínají k roku 1340). Mlynáři se sdružovali do smíšených cechů, převážně s pekaři a později i s perníkáři, což dosvědčuje v brněnských poměrech k roku 1352 řemeslnický řád pro pekaře, který v návaznosti na činnost mlynářů uvádí i mlynářský řád, jenž upravoval především podmínky k mletí. Nejstarší celomoravský mlynářský řád vydal roku 1480 tehdejší zemský hejtman Ctibor Tovačovský z Cimburka. Mimo jiné se v něm praví, že „*mistři řemesla mlynářského jménem všech mlynářův Olomutského a Brněnského krajuov*“ žádají o vydání mlynářských úprav. Tato citace předpokládá vymezení okruhu působnosti, avšak tento údaj lze listinně doložit pouze pro brněnské mlynáře, kteří se osamostatnili až v roce 1509.¹²⁰

Zatímco středověk hovoří coby o stavitelích mlýnů pouze o mlynářích, v novověku se již objevuje specializované sekernické řemeslo, které vykonávali tzv. sekerníci. Ti se nepodíleli pouze na stavbě mlýnů a mlýnského vybavení, ale i na konstruování složitých dřevěných strojů, užívaných v jiných oborech. Novověk rozlišoval podle způsobu pohonu, případně podle umístění mlýnice vůči vodoteči různé typy mechanických vodních mlýnů (typ nábrežní, kúlový, lodní, na náhonu, rybniční a potoční).¹²¹

Po celou dobu existence hrozilo mlýnům nebezpečí v podobě živelných katastrof a válečných událostí. Vedle velké vody, ledových ker a blesku býval nejčastějším nepřítelem oheň, který často způsobila lidská neopatrnost či nedbalost.¹²²

Revize mlýnů v okolí města

Čas od času byly prováděny fyzické dohlídky, při nichž vystupovali nejen majitelé mlýnů, ale i pozvaní mlynářští odborníci. V Archivu města Brna je uložen zápis z jedné takové revize, ke které došlo ve dnech 10. až 12. července 1466 z příkazu moravského podkomořího Karla z Vlašimě. Přítomno bylo mimo jiné na 21 mlynářských mistrů z města Brna a okolí.

¹²⁰ AMB, fond E 32, Cech mlynářů, 1509–1859, inv.č. 1, listina 1509, června 8. L. SULITKOVÁ, *Řemesla v Brně*. In: ČMM 103, 1984, s. 66, 80 a hlavně poznámka 86 tamtéž; L. ŠTĚPÁN – M. KŘIVANOVÁ, *Dílo a život...*, s. 20–21, 185; Miloslav ČERMÁK, *Cech mlynářů v Olomouci*. In: VVM 28, 1976, s. 282–283, 290; V. PRASEK, *Mlynářské právo a cech*. In: SA 2, 1903, s. 28.

¹²¹ L. ŠTĚPÁN – M. KŘIVANOVÁ, *Dílo a život...*, s. 31, 187. Typ nábrežní (kola na spodní vodu jsou ve vodoteči, mlýnice na břehu), kúlový (kola na spodní vodu jsou ve vodoteči, mlýnice na kúlech při břehu vodoteče), lodní, též škrtnice (kolo na spodní vodu je ve vodoteči, neseno spolu s mlýnicí na dvou lodích), na náhonu (voda k mlýnu je přiváděna z hlavní vodoteče umělým náhonem, kola jsou vrchní, střední nebo spodní), rybniční (pod hrází rybníka, odkud je voda vedena potrubím nebo žlábkem na kola na vrchní vodu) a potoční (přímo na drobné vodoteči, kolo na vrchní vodu). Dále srov. stavební řešení mlýnů; tamtéž s. 95–114. Srov. též L. NOVÝ a spol., *Dějiny techniky...*, s. 377–378. Archeologicky byl nejnověji podchycen tzv. podhrázní mlýn na horní vodu z doby pozdního středověku na Sedlčansku. Vojtěch KAŠPAR – Lubor SMEJTEK – Pavel VAŘEKA, *Zaniklý sídlištní komplex Ústupenice na Sedlčansku (okr. Příbram). Archeologický výzkum mlýna z pozdního středověku (předběžná zpráva)*. In: AH 24, 1999, s. 101–109.

¹²² Již od středověku patřilo k povinnostem mlynářských učňů a tovaryšů pravidelné smetání moučného prachu. L. ŠTĚPÁN – M. KŘIVANOVÁ, *Dílo a život...*, s. 34–35.

Hlavní ramena brněnských řek tekla oklikami. Břehy byly porostlé vrbovím, které se šířilo do středu řek, což omezovalo průtok vody. Volnému pohybu toku bývaly na překážku rozličné rybářské lávky, stavěné vesměs přes celou řeku. Sousedé pozemků, které hraničily s oběma náhony, do nich odhazovali různé smetí a nadbytečnou hlínu. Aby zabránili podemílání své půdy, budovali zvláštní „odháňky“. K tomu používali všelijakých plotů, vrboví a kol. Všechny tyto nedostatky komise zhodnotila a vyřkla ortel: „*břehy vysekati, poškozený břeh opravit, rybářské lávky odstraniti*“. Říční koryto na území Cejl – Zábrdovice mělo být rozšířeno do délky radlaského polštáře. Odstraněn měl být i písek pod mlýnem. Tehdejší majitel radlaského mlýna, Ryšan z Modřic, měl udělat nový polštář na čtyři okna (v Zábrdovicích). Opravy mlýnských polštářů měly být provedeny do 10. srpna a vyčištění břehů do 24. srpna 1466.¹²³

Držitelé a majitelé radlaského mlýna

Vraťme se však k historii mlýna Radlasu. Zábrdovičtí premonstráti darovací listiny z let 1210 a 1211 ztratili, a proto se již ve 13. století snažili zajistit svůj majetek několika padělkami. Nepřesnost při určování hranic vedla k mnoha sporům. Tak si klášter hleděl pro sebe zabezpečit například výhradní právo rybolovu, což se mu nakonec podařilo aspoň pro úsek od kláštera až po mlýn Darenův, zatímco pro úsek pod radlaským mlýnem musel přiznat podílnictví petrovskému kostelu, který se stal nakonec vlastníkem mlýna Radlasu, „*přiléhajícího k Dolnímu Cejli*“ (k roku 1360). Nejen rybné bohatství, nýbrž i otázka mlýnů na Svitavě byla pro klášter prvořadá. Právo rybolovu na tekutých vodách příslušelo někdy také k jednotlivým mlýnům. Na Svitavě tak ležel k roku 1240 klášterní mlýn (snad totožný s Darenovým), mlýn jakéhosi Mikuly a radlaský mlýn, jehož darování roku 1247 stvrdil Přemysl Otakar II. jako markrabě moravský. (Z pozdějších písemností lze vyvodit, že se jednalo o mlýn zábrdovický, židenický a radlaský.) Radlas se od tohoto roku stal majetkem kapituly brněnské a teprve asi ke konci husitských válek se dostal do držení kláštera zábrdovického.¹²⁴

Klášterní komunity na užším Brněnsku utrpěly, jak jsme výše uvedli, nenahradielné škody za krále Zikmunda, který zastavil jejich četné statky. Sice již koncem srpna 1422 odvolal a tím zrušil všechna zcizení a dovolil klášterům, aby se s pomocí dobrodinců a darů znovu uvázaly v držení svého jmění, ale bylo to obtížné a v mnoha případech beznadějně.¹²⁵

¹²³ R. HURT, *Vývoj vodohospodářských poměrů...*, s. 44–50. AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1466, červenec 10.–červenec 12.

¹²⁴ Srov. poznámku 22. CDM IX, č. 160, s. 124–125. R. HURT, *Kostel...*, s. 8; Týž, *Vývoj vodohospodářských poměrů...*, s. 28, na s. 40 autor ztotožňuje hypoteticky Darenův mlýn, který sousedil těsně s klášterem, s pozdějším klášterním mlýnem. Naopak (*Kostely...*, s. 8) klade rovnítko Darenův mlýn = Dornych. Dále V. PRASEK, *Mlýny na Moravě do roku 1241...*, s. 23–24.

¹²⁵ J. DRÍMAL a kol., *Dějiny města Brna I...*, s. 134; R. HURT, *Kostely...*, s. 18. MZA, fond E 59 Premonstráti –Zábrdovice, inv.č. 10, listina 1422, srpen 23., Norimberk.

Zikmund Lucemburský zastavil roku 1421 mlýn Radlas na Cejlu Hanušovi z Poličky, který tento majetek držel ještě na jaře roku 1429, kdy mu zeměpán nařídil postoupit jemu zastavenou část mlýna jistému Bubnovi, jemuž náležela druhá část mlýna, za výplatu 250 kop gr. čes.¹²⁶ K roku 1441 zábrdovičtí premonstráti získali konečně do úplného vlastnictví radlaský mlýn, který byl do té doby v nespecifikovaném právním vztahu k petrovské kapitule a zároveň od husitských válek v šlechtické držbě, což nepřímo podporuje ojedinělý archeologický nález gotického komorového kachle s rytířským motivem.¹²⁷

Ze svého držebního práva se premonstráti netěšili dlouho. Nastalo období zmatků a místních vojenských konfliktů, při čemž obě válčící strany svorně zabíraly či dostávaly do zástavy církevní majetky. K roku 1466 držel mlýn Radlas, jak vyplývá z výše uvedené revize mlýnů v okolí Brna, Ryšan z Modřic.¹²⁸

Kláster se v období relativního míru (ke konci 15. století) snažil rozvíjet na svém panství polnohospodářskou výrobu. Ta přispěla i k prosperitě vodních mlýnů. Proto se představitelé konventu s povolením opravních pánů vzdali roku 1509 svých pustých Čenkovic ve prospěch Heřmana z Hrochova „za mlýn Redlín a za dvůr, který leží při témže mlýně na Cejlu u Brna blíže k Zábrdovicím“. Touto směnou získali však jen zástavní právo. Protože si nevyžádali na králi právo výplaty, přišli nakonec o samotný mlýn i přilehlý dvůr.¹²⁹ Heřmanův příbuzný (snad bratranec) Jan Petrovský z Hrochova seděl již k roku 1503 na dvoře Cejlu, který v době směny (1509) přináležel k mlýnu. Oba měli na Brněnsku i jiné majetky.¹³⁰

Ferdinand I. dovolil roku 1542 svému služebníkovi, královskému místokancléři a pozdějšímu „správci“ Špilberka Jiříkovi Žabkovi z Limberka, mlýn vyplatit.¹³¹ Ten

---

¹²⁶ Ladislav HOSÁK, *Historický místopis země moravskoslezské*. Brno 1938, s. 208. MZA, fond E 39 Kartuziáni – Královo Pole, inv.č. 5, listina 1429, březen 3.

¹²⁷ Srov. též MZA, fond E 59 Premonstráti – Zábrdovice, inv.č. 13, listina 1446, října 18. (1441, srpna 12.); R. HURT, *Kostely...*, s. 18. Archeologický nález kachle s cválajícím rytířem zpracoval Pavel MICHNA klade časově do druhé poloviny 15. století. (*Gotický kachel z Brna, Gottwaldovy ulice č. 107*. In: VVM 21, 1969, s.160, na s. 161 vyobrazení.) Místo nálezu je dosti daleko od mlýna či dvorce na Radlasu. Hypoteticky lze uvažovat o tom, že během druhého švédského obléhání Brna byly tyto objekty určitě částečně poškozeny i s vnitřním vybavením. Při obnově Cejlu a Radlasu sutiny posloužily k zásypům. Srov. též poznámku 100.

¹²⁸ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1466, července 10. – července 12., R. HURT, *Vývoj vodohospodářských poměrů...*, s. 48. Srov. též J. MEZNÍK, *Členové brněnských městských rad z let 1343–1473*. Přílohy k práci Brněnský patriciát a boje o vládu města ve 14. a 15. století. Brno 1962, s. 130–132. Strojopis uložen v AMB. Pouze nevíme, zda mlýn vlastnil a držel zároveň klášter či sám Ryšan, a dále nelze bez znalosti křesťního jména určit genealogické vztahy v této později nobilitované rodině. Předkové Ryšanů pocházeli z měšťanského prostředí Brna. J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové...*, s. 288–289, č. 973.

¹²⁹ R. HURT, *Kostel...*, s. 20. MZA, fond E 59 Premonstráti – Zábrdovice, inv.č. 89, listina 1509, listopadu 19.

¹³⁰ J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové...*, s. 461–462, č. 1979. Moravská pošlost vladkyň z Hrochova vlastnila k roku 1437 Petrovice. Mezi poslední známé potomky patří i výše zmiňovaní. Jan si roku 1499 koupil Svinošice, které k roku 1507 prodal. (Dále z Pilnáčka víme, že k roku 1503 seděl Jan Petrovský na cejlském dvoře.) Roku 1516 prodal městu Brnu dvůr ve Všeborově. Heřman seděl roku 1507 na Okříškách. Ottův slovník naučný XXIV, Praha 1926, s. 687.

¹³¹ „...jakož jsme někdy urozenému Jiříkovi Žabkovi z Limberka na Kounicích na mlýnu řečeném Radlasu, i s dvorem, kterýž u téhož mlejna s této strany vody mezi klášteřem zábrdovským a Dlouhú Celi blíž města leží... vajplatu dáti ráčili.“ Tomáš KALINA, *Moravské zemské desky, kraj brněnský* (dále MZDB). II. Z let 1480–1566, Praha 1950, s. 367, č. 2.

o deset let později, krátce před smrtí, postoupil mlýn Radlas nobilitovanému měšťanovi Matyáši Munkovi z Ivančic, který složil premonstrátům 320 hřiven. Roku 1553 král vyhověl Matyášově prosbě a prodal mu Radlas do dědičného vlastnictví.¹³² Jako doplatek přijal český král 250 kop gr. Mlýn s příslušenstvím byl Munkovi zapsán do zemských desek (listina Ferdinanda I. potvrzující tento převod byla dána ve Vídni 28. srpna 1553). Až do roku 1620 náležel „*stateček Radlas*“ Matyášovým potomkům.¹³³

Rok poté, co mlýn na Radlasu změnil svého majitele, byla zprostředkována smlouva mezi vlastníky klášterních mlýnů na Svitavě a Matyášem Munkou o „*stav pod klášterem zábrdovským na řece Svitavě, jímž se naháněla voda na mlýn Radlas a další dva mlýny*“. Stav byl již (od revize roku 1466) zchátralý, proto jej 12 přísedných mlynářů přeložilo trochu výš mezi zábrdovický břeh a břeh Matyáše Munky. O finanční náklady na opravy a pravidelné čištění mlýnské strouhy se podělili držitelé všech tří mlýnů.¹³⁴

Munkové z Ivančic

Rodina Munků byla na počátku svého společenského vzestupu velmi rozvětvená. Někteří představitelé původně měšťanské rodiny Munků z Ivančic¹³⁵ byli po jedno století úzce spjati se správou města, a tak přímo spoluvytvářeli každodennost Brna.

Z listinného a úředního materiálu brněnské kanceláře lze přibližně rekonstruovat genealogii této početné rodiny v 16. století.¹³⁶ Všichni čtyři dospělí bratři (Jan, Blažej, Václav a Matyáš), synové ivančického rychtáře Jana Munky, se odstěhovali z rodného města do nedalekého královského Brna a založili si zde rodiny. Zatímco Matyáš

---

¹³² „...náš týž Matyáš Munka z Ejvančic, obyvatel města Brna...poníženě prosíc, abychom jemu týž mlejn Radlas i s tím dvorem a se vším příslušenstvím dědičně doprodati ráčili...“ Tamtéž, s. 367, č. 2.

¹³³ Na základě výše řečeného vyplývá, že ke „*statečku Radlas*“ od počátku přináležel mlýn s přílehlým dvorem na Cejlu. Srov. též poznámky 99, 130, 213; srov. dále J. DRÍMAL a kol., *Dějiny města Brna 1...*, s. 263; MZDB II, s. 367–368, č. 2.

¹³⁴ MZA, fond E 59 Premonstráti – Zábrdovice, inv.č. 29, listina 1554, květen 22. Roku 1626, červen 23. (fond E 59 Premonstráti – Zábrdovice, inv.č. 86 x, listina) byla zapsána další smlouva o zřízení a užívání hráze, kterou stvrdilo také 12 mistrů brněnského cechu mlynářského, neb jak praví „...*dosavadní smlouva z roku 1594 od dob revoluce byla porušována rebelantskými držiteli mlýna Radlasu*“. Srov. též MZA, fond E 39 Kartuziáni – Královo Pole, inv.č. A 1, spisy. Smlouva z roku 1594 je uložena v AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1594, červenec 5., Troubsko.

¹³⁵ V dochované nejstarší knize města Ivančic z let 1422–1509 je podchycen Jan Munka, otec námi dále sledovaných bratrů (Jana, Blažeje, Václava a Matyáše), několikrát. V letech 1483 a 1485 byl ivančickým rychtářem a následně 1490, 1493 a 1499 seděl v radě. K roku 1503 zasedá v radě již další Munka – Ondřej. Srov. Radka MACHOVÁ, *Ivančice 2. poloviny 15. století ve světle nejstarší městské knihy*. Diplomová práce, FF MU, Brno 1997, s. 82, poznámka 20 na s. 88–89.

¹³⁶ Při řešení rodinných vztahů a majetkových poměrů vycházíme též z rukopisných podkladů k topografii brněnských domů (šlechticů a nobilitovaných měšťanů), na kterých se podílela převážně Ludmila Sulitková a částečně i autorka příspěvku. Dále děkuji za odbornou radu a poskytnutí excerptů z knih městské korespondence Tomáši Sterneckovi.

skupoval majetky na venkově, Jan a Blažej zůstali věrni brněnskému měšťskému prostředí. Roku 1523 výše jmenovaní obdrželi znak a heslo od krále Ludvíka Jagellonského. Pouze Václav roku 1535 požádal o přijetí do rytířského stavu, což bylo v dané době něčím ještě značně neobvyklým. Členové Munkovy rodiny přišli vlastní nedbalostí o svou první erbovní listinu, která byla „*od myši na dvou místech zhryzena, od deště zkažena*“. Proto roku 1556 poslední žijící nobilitovaní bratři – Blažej a Matyáš – zažádali o obnovení erbovního listu.¹³⁷ Munkové byli vůbec jedněmi z prvních, kteří byli zapsáni do tzv. knihy moravského rytířstva.

Prvním brněnským měšťským písařem předbělohorského období se stal **Jan Munka**.¹³⁸ Byl výraznou osobností své doby. V letech 1520–1538 ovlivňoval svými diplomatickými schopnostmi a širokým společenskopolitickým rozhledem vnitřní politiku města. (Své obsáhlé vědomosti získal během jedenáctiletého studia na vídeňské univerzitě, kde roku 1510 dosáhl mistrovské hodnosti.) Jako měšťský vyslanec se účastnil všech moravských zemských sněmů a sjezdů v letech 1520–1538 a také generálních sněmů zemí České koruny v letech 1530–1532.

Roku 1540 radní písař Jan Munka již nežil. O čtyři roky dříve, roku 1536, pochoval svou manželku Markétu se synem Dionýzem. Z pozůstalých dětí se stejnojmenný syn Jan zapsal roku 1538 v letním semestru ke studiu na lipské univerzitě a o dva roky později na luteránské univerzitě ve Wittenbergu. Ve 40. letech 16. století se uvázal v držení otcovského majetku.¹³⁹ S druhým potomkem Jiřím se poprvé setkáváme

---

¹³⁷ J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové...*, s. 149, č. 464. J. PILNÁČEK – M. ŠVÁBENSKÝ, *Neznámé rody a znaky staré Moravy*, Brno 1983, s. 255/3.

¹³⁸ Ve 30. letech 16. století působil současně ve městě, avšak v církevních službách, další člen rodiny Munků, Jan ml. z Ivančic. K roku 1533 je připomínán jako kanovník Hory sv. Petra v Brně a zároveň oltářník oltáře Dušiček ve farním kostele sv. Jakuba (AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1533). Alois GÖDEL, *Topografie brněnských domů*, rukopis, uložen v AMB. Autor uvádí kanovníka Jana k témuž roku jako majitele domu v dnešní Jakubské ulici (č. 11). V berní knize není zanesen. Naopak v rejstřících z roku 1537 a 1541 je uveden u „*arei pretorij*“ (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. 31, fol. 5v; 32, fol. 5v). Ve stejném časovém období vlastnily dva domy v téže ulici další příslušnice rodiny Munků – Barbora a Kateřina. Podle tvaru příjmení „*Munkin*“ lze usuzovat, že byly již vdovami. Barbora Munková k roku 1531 seděla na domě č. 4 (A. GÖDEL, *Topografie...*). V berní knize je podchycena až k jarnímu termínu roku 1537. O dva roky později má tamtéž připsané vinice a zahradu, včetně poplatku z řemesla. Nový majitel kloboučník Urban Scheiblicz je připsán k podzimnímu termínu roku 1544 (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. inv.č. 10, fol. 128v; 31, fol. 12r; 32, fol. 12r; 11, fol. 134r). Od roku 1541 do roku 1556 vlastnila Barbora další dům na Dolním trhu (dnes nám. Svobody) (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. inv.č. 32, fol. 9v; 11, fol. 107v). A. GÖDEL ve své *Topografii* držbu domu na jednom z centrálních náměstí posunuje již do roku 1539. Kateřina Munková je uvedena v berním rejstříku pouze jednou, a to k roku 1537 (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 31, fol. 11v).

¹³⁹ Otec Jan vlastnil v Brně postupně dva domy. Nejdříve od roku 1521 dům v Měninéské ulici (dnes Orlí č. 6) (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 10, fol. 209v) a od roku 1532 dům Mezi bohatými krámy (dnes Průchodní č. 9) (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 10, fol. 48v). Tento zděděný měšťský objekt nedaleko „staré radnice“ byl prokazatelně prodán až na podzim roku 1547, jak vyplývá ze zápisu v berní knize (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 11, fol. 49v). Avšak k roku 1573 při topografickém určení domu v ulici Mezi bohatými krámy je v rychtářské knize uveden dům tehdy již zemřelého Jana Munky st. (srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 1761, fol. 148r). Podle berní knihy však již nebyl vlastníkem. Srov. dále poznámky 143 a 144.

v roce 1540, kdy se žijících sourozenců jako poručníci ujali bratři zemřelého Jana Munky, Matyáš a Blažej, usazení v té době v Brně.¹⁴⁰

Na základě dalšího listinného¹⁴¹ a rukopisného materiálu lze Janovy syny ztotožnit s Janem Munkou st. z Ivančic a na Těšanech¹⁴² a Jiřím Munkou z Ivančic. První jmenovaný žil nadále ve městě Brně. Jan Munka st. vlastnil od podzimu roku 1546 pravděpodobně do roku 1571 dům v dnešní Sedlářské ulici.¹⁴³ V únoru roku 1572 zakoupil další dům se zahradou před Židovskou branou.¹⁴⁴ Jan Munka st. z Ivančic a na Těšanech byl prokazatelně koncem listopadu 1572 mrtev, neboť bratr Jiří v téže době odprodal z dědictví výše uvedený předměstský objekt a zahradu.¹⁴⁵ Počátkem roku 1574 dědil Jiří Munka z Ivančic po svém strýci Blažej.¹⁴⁶ Poslední záznam o Jiřím v úředních městských rukopisech je k říjnu roku 1575, kdy byl pohoštěn na náklady rady.¹⁴⁷ Hypoteticky můžeme výše uvedeného Jiřího ztotožnit buď s Jiřím Munkou, který byl roku 1571 i s dětmi přijat do řad rytířů, nebo s tím, který zemřel roku 1583 v Moravské Třebové a byl ženat s Evou Čisvicovou z Borové.¹⁴⁸ Zda se jedná o jednu či dvě osoby, nelze definitivně rozhodnout.

Jako jeho starší bratr Jan Munka, i **Blažej** se aktivně podílel na správě města, avšak až ke konci svého života. Svůj nemovitý majetek systematicky rozmnožoval koupěmi vinic na jižní Moravě, o které prokazatelně pečoval již od roku 1539 (do roku 1562). Z tohoto časového údobí se zachovaly rejstříky vinného desátku z hor v Žid-

---

¹⁴⁰ H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Brněnská městská kancelář v předbělohorském období. (Prosopografická a diplomatická studie)*. In: SAP 45, 1995, s. 303–307. Jan Munka měl ze své funkce přístup k listinnému materiálu a pamětním záznamům města Brna. Sepsal kroniku, která je dodnes uchovávána v AMB (Paměti staré brněnské Jana Munky z Ivančic). Tuto obdivuhodnou práci rozebral ve své studii. J. DRÍMAL, *Kroniky a pamětní knihy městských písařů brněnských v době předbělohorské* (In: BMD 2, 1960, s. 85–99). Srov. též J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 149, č. 464; J. PILNÁČEK – M. ŠVÁBENSKÝ, *Neznámé rody*, Brno 1983, s. 250. Rodina Munků si zakládala na vzdělání, někteří jejích členové pokračovali ve studiích na katolických univerzitách, ale také luteránských či kalvinských. Srov. dále Iva HRAZDÍLKOVÁ, *Vzdělanost v Brně v předbělohorském období a její odraz v náboženské a národnostní orientaci jeho obyvatel*. Diplomová práce, FF MU, Brno 1993, s. 76–78.

¹⁴¹ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1565, srpen 17., Brno. Blažej Munka, poslední žijící ze starší generace, převzal s dalšími svými příbuznými dědický podíl po synovci Kryštofovi. Mezi dědici jsou uvedeni i rodní bratři Jan st. a Jiří. Srov. dále MZDB II, s. 418, č. 106.

¹⁴² Srov. například MZA, fond E 25 Jezuité v Brně, inv.č. 359. Na jaře roku 1570 stvrzuje svou pečeti poslední pořízení Jana Plešnicara z Plzně.

¹⁴³ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. inv.č. 11, fol. 244v; 33, fol. 19v; 34, fol. 19v; 35, fol. 19v; 36, fol. 19v; 37, fol. 19v; 38, fol. 18v.

¹⁴⁴ Za tyto nemovitosti zaplatil celkem 200 zl. mor. (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. 1760, fol. 189r). O rok dříve byl zmocněn k vymáhání dluhu (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 1759, fol. 175r). Poslední záznam v rychtářských knihách je k roku 1573, kdy je uveden jako mrtvý (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 1761, fol. 148r). Srov. též poznámku 139.

¹⁴⁵ Jiří z této transakce získal 170 zl. mor. (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 1761, fol. 91v). Srov. poznámku 173.

¹⁴⁶ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 50, fol. 43r. Srov. též poznámku 154.

¹⁴⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 421, fol. 12r. V radních počtech je zaneseno vyúčtování k uctění p. Jiřího Munky za „marcipán“. Celková suma činila 1 zl. mor. a 15 gr.

¹⁴⁸ Srov. J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové...*, s. 149, č. 464; s. 125, č. 362. Eva Čisvicová z Borové zemřela již roku 1555. Tamtéž.

lochovicích. V prvním dochovaném záznamu je uveden jako majitel vinohradu i jeho bratr Matyáš. V polovině 16. století Blažej Munka zakoupil v této lokalitě společně s dalším zájemcem, Michalem Schraczerem z Bojkovic, další vinice za 400 zl. mor. a k roku 1554 tamtéž 2,5 čtvrti vinohradu a stodolu po nebožtíku Pognarovi za celkovou sumu 350 zl. mor.¹⁴⁹

Pěstování vína ve velkém a provozování obchodu se sukrem Blažej Munkovi vyneslo jistý finanční kapitál, který mohl dále uložit například v městské nemovitosti – domě na rohu jednoho z centrálních náměstí v Brně, na Horním trhu (dnes Zelný trh č. 5 a Kapucínského nám. č. 8), který vlastnil od jara roku 1533 do své smrti v roce 1573.¹⁵⁰

Asi již koncem 60. let a na počátku 70. let 16. století Blažej zasedal v městské radě, neboť roku 1570 byl instalován do úřadu městského rychtáře.¹⁵¹ V úředním roce 1572 – 1573 seděl v užší radě. Poslední vůle Blažej Munky byla sepsána k 19. listopadu roku 1573¹⁵² a do knihy testamentů zanesena k 21. lednu 1574. Zemřelý Blažej po sobě zanechal ženu Reginu a nevlastního syna Jiřího Brecka. Větší část majetku odkázal svému nezletilému prasnynovi Pavlovi. Do doby jeho dospělosti měl zděděný majetek spravovat otec Jan Munka. Manželce podle svatební smlouvy připadl přestavěný dům, který po její smrti měl převzít výše jmenovaný Pavel.¹⁵³ Dále ženu finančně zajistil hotovostí 300 zl. mor. Mimo to větší část vinic na jižní Moravě byla připsána ženě a nevlastnímu synovi. Z dalších příbuzných je jmenován například ještě synovec Jiří Munka,¹⁵⁴ kterému nebožtík odkázal v hotovosti 150 zl. mor. Nakonec Blažej obdaroval menšími finančními obnosy školu u sv. Jakuba (30 zl. mor.), špitál (50 zl. mor.) a chudé (5 ks sukna).¹⁵⁵

---

¹⁴⁹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. inv.č. 5946, fol.14r; 5947, fol. 4r; 5948, fol. 3r; 5953, fol. 2r; 5954, fol. 2r; fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1554, května 24., Židlochovice. Další vinohrad měl k roku 1560 u Hustopečí. AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1560, června 23., Hustopeče. Podíl jihomoravských vinohradů na půdě věnované pěstování vinné révy od konce 15. století stále stoupal. Roku 1509 měli brněnští poplatníci na úrodných rovinách jižní Moravy osmnáctkrát více viničních hor než v Brně a okolí. Celkově brněnští měšťané drželi například k roku 1509 vinice (v dnešním okrese Břeclav) oceněné na 9 408 hřiven gr. J. DRÍMAL, *Vinice brněnských měšťanů v Brně a na jižní Moravě do roku 1526*. In: Ročenka okresního archivu pro okres Břeclav v Mikulově, Mikulov 1965, s. 22, 41.

¹⁵⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. inv.č. 1776, fol. 182v; 10, fol. 36v; 11, fol. 37r; 12, ff. 38v–39r. Na základě dochovaného testamentárního řízení lze upřesnit časové rozmezí držby domu. V berní knize je veden jako majitel až do roku 1583, což v tomto případě znamená, že dům držela ještě 10 let vdova Regina. Dům ležící na Uhelném trhu byl za Blažejova vlastnictví rozšířen o sousední objekt, tedy dva domy byly spojeny v jeden. Tuto skutečnost stvrzují i další majitelé (Johannes Glozowsky, Ludvík Černovský a Václav Columban), kteří jsou zapsáni současně na obou domech. (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 12, ff. 38v–39r).

¹⁵¹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 1759.

¹⁵² Blažej Munka zemřel jako poslední ze sourozenců.

¹⁵³ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 50, fol. 42r. K tomu nikdy nedošlo, neboť Pavel zemřel dříve než Blažejova vdova Regina. Dům zdědil Pavlův otec Jan Munka st. z Ivančic a na Troubsku. Byl prodán za 700 zl. mor. J. Glozovskému (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 1778, fol. 57v).

¹⁵⁴ Srov. poznámku 144.

¹⁵⁵ AMB, rkp. 50, ff. 41v–44r. Srov. též Ivo NAVRÁTIL, *Registra brněnské městské kanceláře na přelomu 16. a 17. století*. Diplomová práce, FF UJEP, Brno 1978, s. 209.

Václav Munka z Ivančic byl jako první z generace nobilitovaných měšťanů přijat roku 1535 do rytířského stavu.¹⁵⁶ O jeho majetkových a rodinných poměrech zatím nic konkrétního nevíme. Pouze ze dvou brněnských listin je zřejmé, že v roce 1556 byl již mrtev, neboť 23. listopadu „*poručník sirotka po zemřelém Václavu Munkovi, Urban Scheiblicz, na místě Kryštofa, svého pastorka, převzal 50 zl. mor. z otcovského dědictví na zaplacení masné lavice, kterou Urban s Blažejem Munkou pozůstatému zakoupili*“.¹⁵⁷ Roku 1565 se Václavův bratr Blažej a další příbuzní přihlásili k dědickému podílu po výše uvedeném Kryštofovi. Jelikož v listu nejsou uvedeni žádní žijící Kryštofovi sourozenci, předpokládáme, že byl jediným synem již dříve zemřelého rytíře Václava Munky.¹⁵⁸

Tak jako bratr Blažej, i **Matyáš Munka** úspěšně podnikal ve vinařství. V letech 1539–1543 vlastnil vinice v Židlochovicích, k roku 1547 odváděl desátek z vinice na Špilberku.¹⁵⁹ Pozdější majitel Radlasu vlastnil od třicátých let 16. století ve vnitřním městě tři domy. Nejdříve to byl v letech 1531–1560 dům „U Červeného vola“ na Dolním trhu (dnes nám. Svobody č. 17 – tzv. bývalý dům pánů z Lipé či Schwanzův dům).¹⁶⁰ Dále k roku 1537 dům na Koblišné (č. 5) a nakonec dům na Rybném trhu (dnes Dominikánské nám. č. 5). Vlastnictví posledně jmenovaného objektu je podchyceno pouze na jeden rok (1533–1534).¹⁶¹ V letech 1540–1553 získal četné zemskodeskové statky v okolí Brna: Ostopovice, Troubsko, Popůvky a nakonec Radlas.¹⁶²

¹⁵⁶ J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 149, č. 464.

¹⁵⁷ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1556, listopad 23., Brno. Kloboučník Urban Scheiblicz musel být v přátelském či příbuzenském poměru k Munkově rodině. Srov. například poznámku 138.

¹⁵⁸ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1565, srpen 17., Brno.

¹⁵⁹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. inv.č. 5946, fol.11v; 5947, fol. 16v; 7093, fol. 28r.

¹⁶⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. inv.č. 10, fol. 108v; 11, fol. 113r. Nový majitel je připsán k podzimnímu termínu 1560. O čtyři roky později zde již seděl pan Hynek z Lipé. Tentýž dům je dále podchycen i v berních rejstřících z let 1537–1560 (k poslednímu ročnímu datu je Matyáš Munka však již škrtnut). Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. inv.č. 31, fol. 10r; 32, fol. 10r; 33, fol. 10r; 34, fol. 10r; 35, fol. 10r; 36, fol. 10r; 37, fol. 10r. Renesanční přestavba domu proběhla v 90. letech 16. století za Kryštofa Schwanze z Retzu. Srov. H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Svébytnost a vzájemnost. (Hospodářské a kulturní styky královského města Brna s Dolními Rakousy v předbělohorském období)*. In: Andrea KOMLOSYOVÁ – Václav BŮŽEK – František SVÁTEK, *Kultura na hranicích, Waidhofen an der Thaya 1995*, s. 113.

¹⁶¹ A. GÖDEL, *Topografie...* Na základě berních rejstříků od roku 1537 do roku 1560 vlastnil dále nespécifikovaný objekt vně hradeb, před brankou. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. inv.č. 31, fol. 26v; 32, fol. 26v; 33, fol. 26v; 34, fol. 26v; 35, fol. 26v; 36, fol. 26v; 37, fol. 26v. Dále držel koncem 20. let 16. století domeček (Romhoff č. 9) – srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. inv.č. 10, fol. 286v; 11, fol. 296v a A. GÖDEL, *Topografie...* Označení domu vývěsním štítem „U Červeného vola“ lze pramenně doložit k roku 1593. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 1782, fol. 127v.

¹⁶² L. HOSÁK, *Historický místopis...*, s. 221–222. K roku 1540 Dorota a Apoléna z Janovic prodaly měštitěninu brněnskému do dědičného užívání ves Ostopovice s příslušenstvím včetně pusté tvrže. (O rok dříve, 1539, prosinec 9., Brno, koupil Matyáš s povolením kartuziánského kláštera od jeho střelických poddaných pozemky na stavbu rybníka v Ostopovicích; MZA, fond E 39 Kartuziáni – Královo Pole, inv.č. 24, listina.) Roku 1542 získal vklad na 11 usedlých „*člověků*“ ve vsi Troubsku od představitelů města Brna. (Srov. též MZA, fond E 25 Jezuité v Brně, inv.č. 981. V květnu 1551 vyměnil za souhlasu převorky herburského kláštera s jejími poddanými v Troubsku určité pole.) O rok později Jan a Martin Pročkové, bratři „z *Troupska*“ prodali 8 „*člověků*“ se zbožím ve stejnojmenné vsi a nakonec rodné sestry Dorota a Anna, dcery zemřelého Mikuláše Rojíka, odprodaly ves Popůvku s 5 usedlými. Posled-

Centrem vznikajícího panství se stalo Troubsko. Jako majitel radlaského mlýna se zasadil o technické vylepšení stavu na řece Svitavě.

Matyáš Munka byl nejen prozíravým hospodářem, ale i zakladatelem rodového majetku. I v první polovině 16. století byla půda na venkově nadále zdrojem stálých příjmů, které přinášely sice nižší zisky než výtěžky z obchodního nebo peněžního podnikání, ale neunesly riziko ztráty. Na svou dobu byl Matyáš nejen úspěšný v budování rodinného hospodářského zázemí,¹⁶³ ale byl také dostatečně vzdělaný, neboť v roce 1516 pobýval společně se starším bratrem Janem na vídeňské univerzitě.¹⁶⁴

Matyášovy rodinné poměry podrobně zachycuje k polovině roku 1560 testament jeho vdovy Anny.¹⁶⁵ Při porovnání dochovaných chronologických zmínek se kloníme k názoru, že Matyáš Munka zemřel po 12. březnu téhož roku.¹⁶⁶ Jeho závěť se žel nedochovala. Zanechal po sobě dva syny, staršího Jana a mladšího Martina, a dále čtyři dcery, Reginu,¹⁶⁷ Barboru,¹⁶⁸ Saloménu¹⁶⁹ a nejmladší Annu. Starší sestry byly do jednoho roku od matčiny smrti vyplaceny finančním obnosem 200 zl. mor. Nejmladším sourozencům (Martinovi a Anně) měly být peníze poskytnuty až po dosažení zletilosti. V roce 1565 byly ze sester naživu již jen Barbora a Saloména. Vedle odkazů nejbližší rodině vdova Anna podělila menšími finančními obnosy své služebníky a přátele, pamatovala i na chudé. Nakonec věnovala 50 zl. mor. farnímu kostelu sv. Jakuba na „okno“.¹⁷⁰

---

ní vklad do zemských desek se týkal koupě mlýna Radlasu. MZDB II., s. 286, č. 60; 309, č. 111; 315, č. 136; 350, č. 239; 367–368, č. 2. L. JAN – Václav ŠTĚPÁNEK a kol., *Troubsko 1237–1987*. (Sborník vydaný k 750. výročí první písemné zprávy o obci.) Troubsko 1987, s. 16.

¹⁶³ Srov. například J. MEZNÍK, *Venkovské statky brněnských měšťanů ve 14. a 15. století*. In: Sborník Matice moravské 79, 1960, s. 129–147. Zde uvedeny i majetky měšťanů v Ostopovicích a Troubsku. Dále J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové...*, s. 149, č. 464.

¹⁶⁴ I. HRAZDÍLKOVÁ, *Vzdělanost v Brně...*, s. 77.

¹⁶⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 49, ff. 226r–227r. Poslední pořízení bylo sepsáno 22. dubna 1560 a do knihy testamentů bylo zaneseno 9. srpna téhož roku. Zatím neznáme rodné jméno pozůstatel. Ke konci života Matyášovy ženy Anny žila v Brně další „Anna Munkin“, která od jara roku 1558 do jara 1575 vlastnila dům v Měšťanské ulici (dnes ulice Jánská) (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. inv.č. 11, fol. 189v; 36, fol. 15v; 37, fol. 15v; 38, fol. 14v). Jelikož Matyášova nejmladší dcera Anna byla roku 1560 nezletilá a v roce 1565 již není zmiňována, nelze výše uvedenou Annu Munkovou s ní ztotožnit.

¹⁶⁶ Dne 6. června 1556 obdržel Matyáš společně s bratrem Blažejem druhý neboli obnovený erbovní list (J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové...*, s. 149, č. 464). V berní knize má k domu na Dolním trhu zapsány poslední vinice k jarnímu termínu roku 1558 (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 11, fol. 113r). Berní rejstřík (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 36, fol. 10r) byl založen k 12. březnu 1560. Zde je zapsán ještě jako „žijící daňový plátce“, zatímco v témže roce k podzimnímu termínu, tentokrát k sv. Michalovi, byl již škrtnut (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 37, fol. 10r).

¹⁶⁷ Regina měla za manžela nobilitovaného brněnského měšťana Václava Greiffensteina z Medlánek. Zemřela 11. dubna 1564 a byla pochována v kostele sv. Jakuba. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 49, fol. 226v; Šimon MAUR, *Výťah z matrik zemřelých u sv. Jakuba*, sign. 6, pag. 4; J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové...*, s. 119, č. 342.

¹⁶⁸ Barbora byla v téže době již vdovou po Kryštofovi neznámého příjmení. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 49, fol. 226v.

¹⁶⁹ Saloména byla již také provdána, a to za jistého Eislerina. Tamtéž.

¹⁷⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 49, fol. 226v.

Mladší syn Martin, kolem roku 1560 nezletilý, zemřel v roce 1571.¹⁷¹ Jelikož mužským potomkům rodu bylo všeobecně poskytováno nadstandardní – vysokoškolské- vzdělání, předpokládáme, že i Matyášovi synové pokračovali v této tradici. Avšak prokazatelně lze zahraniční studia doložit pouze u Martina. Ten byl v roce 1558 zapsán na luteránské univerzitě v Lipsku.¹⁷² Univerzálním dědicem po roce 1571 se stal nakonec prvorozený syn Jan Munka.

Křestní jméno Jan bylo u Munků ve velké oblibě. Proto se také v 60. a 70. letech 16. století v Brně vyskytují souběžně dva Janové. Prvorozený Matyášův syn Jan se do smrti svého blízkého příbuzného, bratrance Jana Munky st. z Ivančic a na Těšanech, v dochovaných listinách a úředních písemnostech důsledně nazýval **Jan Munka ml.** z Ivančic a na Troubsku.¹⁷³ V časovém rozmezí 1574–1605 je již znám jako **Jan Munka st.** z Ivančic a na Troubsku. V knihách městské korespondence vystupuje Jan Munka st. téměř pravidelně od roku 1582 do své smrti,¹⁷⁴ v listinném materiálu již od poloviny roku 1574.

Písemnosti týkající se mlýna na Radlasu jsou četné¹⁷⁵ a počínají již rokem 1568, kdy Jan Munka ml. z Ivančic a na Troubsku žádal brněnské, aby mu po jeho poslu dali zprávu, jak nahradí škody, které mu vznikají od vody městského mlýna.¹⁷⁶ Roku 1572 byla za účasti zemské šlechty v čele s Hanušem Haugvicem z Biskupic, podkomořím Markrabství moravského, uzavřena další smlouva mezi vlastníky svitavských mlýnů kvůli společnému stavu. Při jeho opravách docházelo k neshodám, a proto bylo učiněno následné narovnání. Jan Munka a jeho potomci měli dále držet a na svůj náklad opravovat stav podle hamovního kola ke spokojenosti všech zainteresovaných stran. Brněnští a převor od sv. Tomáše měli složit na opravy v hotovosti 40 zl. mor. a každý následující rok na sv. Václava 8 zl. mor.¹⁷⁷

¹⁷¹ L. JAN – V. ŠTĚPÁNEK a kol., *Troubsko...*, s. 16.

¹⁷² Srov. I. HRAZDÍLKOVÁ, *Vzdělanost v Brně...*, s. 77, poznámka 173 na s. 109. Diplomantka uvádí dvě různá data, rok 1538 a 1558. Přikláníme se k druhé variantě, neboť z genealogických souvislostí vyplývá, že písař Jan měl pouze dva syny (Jana st. a Jiřího). Martin Munka z Ivančic byl přiřazen do této větve rodiny chybně.

¹⁷³ Srov. například AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1568, listopadu 9., Troubsko; 1572, června 18., Milešovice; fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. inv.č. 1756, fol. 201v; 187, fol. 63r.

¹⁷⁴ Zápisy se týkají převážně poddanských záležitostí, včetně porušování práv města (srov. například AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. inv.č. 79, ff. 166v–167r, 179r, 304v–305v; 80, ff. 87r, 98vr; 81, fol. 20v; 83, ff. 42v, 71v, 73v–74r, 78rv; 84, fol. 97v; 85, ff. 592v–593r; 86, ff. 229rv; 87, ff. 17v–18r; 88, ff. 151v–152r, 459v), dále finančních (rkps. inv.č. 85, ff. 55r, 57rv).

¹⁷⁵ Srov. například AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. inv.č. 83, ff. 59v, 161r, 167v; 84, fol. 184v; 86, ff. 155v, 263r, 326v–327r; 87, ff. 12v, 29r, 171rv, 173r–174r, 195r, 220v.

¹⁷⁶ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1568, listopadu 9., Troubsko.

¹⁷⁷ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1572, června 18., Milešovice, Miloslav Rohlík, *Moravské zemské desky. III. Kraj brněnský. Z let 1567–1641*, Praha 1957, s. 55–57, č. 31–32. Srov. též AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1594, červenec 5., Troubsko, a 1602, září 28., Troubsko, kdy Jan Munka st. na Troubsku a Moravci stvrzuje, že od purkmistra a rady města Brna přijal na opravu stavu 8 zl. mor., ročně pravidelně splácených. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. inv.č. 459, 471, 477, 479; L. SULITKOVÁ, *Městské úřední knihy z Archivu města Brna 1343–1619. II. sv. Knihy městského hospodaření. 1. knihy počenní, b) radní počty 1523–1619*. Brno 2001, s. 84, 103–104, 106.

Na jedné straně Jan Munka úzce spolupracoval s představiteli města, na straně druhé svévolně porušoval zavedený pořádek ve městě. Tak například na podzim roku 1601 jeho poddaní z Popůvek (Urban a Matouš Votoupalovi) vezli do radlaského mlýna dříví. Jelikož neměli průvodní list a dokonce si sami otevřeli „*zamčený šraňk*“, byl jim mýtným na Cejlu zabaven jejich kůň.¹⁷⁸ O několik let později, roku 1604, se projednávala další Munkova „*causa*“, a to rovnou před českým králem Rudolfem II. Město si stěžovalo na „*Munkův neoprávněný sklad vína ve dvoře Radlasu za ulicí Cejlem*“.¹⁷⁹

Jan Munka ml. z Ivančic vlastnil dle zápisu v berní knize jeden rok (od jara 1556 – do podzimu 1557) rohový dům mezi Bohatými krámy (dnes Radnická ul. č. 1). K roku 1568 byl zachycen v rychtářské knize jako příjemce splátky na tento dům.¹⁸⁰ Pravděpodobně výše uvedený Jan vlastnil též od 50. let do počátku 70. let 16. století vinice na Židlochovicku.¹⁸¹

V 70. letech 16. století se Jan Munka stal z pověření městské rady správcem majetku herburského kláštera včetně jeho části Troubska. Munka zde hospodařil především s ohledem na vlastní prospěch. V té době započal zřejmě se stavbou troubského zámku v renesančním stylu, na níž se podílel i brněnský italský stavitel Antonín Gabri.¹⁸²

Jan Munka st. zděděný majetek hospodárně spravoval a rozšiřoval již od počátku, což dosvědčuje například listina ze září 1579, kdy Rudolf II. „*upsal na město Brno dluh 6 500 zl. mor., který si učinil u Jana Munky*“.¹⁸³ K roku 1569 získal v Nové ulici v Brně „*čtyři člověky usedlé a jeden grunt*“, 1590 ves Malešovice i s příslušenstvím, kterou však v témže roce ještě prodal, a nakonec roku 1595 zakoupil statek moravec-ký.¹⁸⁴

Náš Jan byl dvakrát ženat. Z prvního manželství měl syna Pavla, který se stal dědicem větší části majetku svého prastrýce Blažeje, avšak k roku 1583 byl pravděpodobně již mrtev.¹⁸⁵ V roce 1580 své druhé ženě, Martě Habartovně z Trochovic, připsal věno na „*dvůr a mlejn Radlas*.“ Pod jejím vlivem změnil vyznání a přestoupil k českým bratřím.¹⁸⁶ V druhém manželství se mu narodil jediný syn Vilém.

¹⁷⁸ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 86, ff. 142rv.

¹⁷⁹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 7330, fol. 19r.

¹⁸⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. inv.č. 10, fol. 45v; 1756, fol. 201v.

¹⁸¹ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. inv.č. 96, fol. 17r (k roku 1551 je uveden s otcem Matyášem Munkou); 7300, fol. 3r (k roku 1553); 5954, fol. 10 (k roku 1562); 5962, fol. 9v (k roku 1570).

¹⁸² L. JAN – V. ŠTĚPÁNEK a kol., *Troubsko*, s. 16–17. Petr KROUPA – Jiří L. BÍLÝ, *Brněnští sochaři, kameníci a zedníci v letech 1570–1620*, Brno 1987, s. 53. Srov. též poznámku 162. I na počátku 80. let 16. století nadále „vypomáhá v brněnských klášterních kruzích“. Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 1769, fol. 59r.

¹⁸³ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1579, září 28., Praha.

¹⁸⁴ MZDB III, s. 28, č. 69; s. 199–200, č. 41; s. 216, č. 63; s. 261–262, č. 129. L. HOSÁK, *Historický místopis...*, s. 222.

¹⁸⁵ Srov. poznámky 152 a následující.

¹⁸⁶ MZDB III, s. 126, č. 178–179. Dále srov. J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové...*, s. 149, č. 464 a tamtéž s. 322, č. 1137; L. JAN – V. ŠTĚPÁNEK a kol., *Troubsko...*, s. 19.

Jan Munka st. z Ivančic na Troubsku a Moravci zemřel prokazatelně v polovině roku 1606.¹⁸⁷

Vilém Munka, poslední význačný představitel rodu v době předbělohorské, byl v roce 1612 přijat mezi starožité rytířské moravské rody, a to v hodnosti „*JMC prokurátora Markrabství moravského*“.¹⁸⁸ V době svého povýšení držel panství moravecké, statek Nový Ořechov¹⁸⁹ a mlýn Radlas,¹⁹⁰ přičemž roku 1609 prodal část Troubska,¹⁹¹ kterou vlastnili Munkové od roku 1542. Již roku 1603 měl spor o právo výčepu piva v hospodě na Nové ulici¹⁹² a roku 1607 o výčep vína v radlaské krčmě,¹⁹³ kteroužto činností narušoval městská brněnská privilegia již jeho otec Jan. Spor nebyl završen ještě roku 1611,¹⁹⁴ kdy vykonával prokurátorský úřad¹⁹⁵ (a tedy měl být důsledným obhájcem práv komory a jejích příjmů, stručně řečeno, měl hájit hospodářské výhody města). Ještě roku 1619 zakoupil panství křižanovské.

Vilém Munka vstoupil do manželského svazku s Kristinou Čejkovnou z Olbramovic.¹⁹⁶ Z dětí se dospělého věku dožili dva synové: starší Petr Pavel a mladší Albrecht. Oba bratři ukončili své vzdělání pobytem v zahraničí. Petr Pavel strávil rok 1615 na švýcarských kalvínských univerzitách (v květnu pobýval v Altdorfu a později v Basiěji). Na podzim 1616 byl již v Paříži.¹⁹⁷ Léta 1618 a 1619 prožil v Sieně,¹⁹⁸ kde byl

---

¹⁸⁷ Poslední zápis v úředních brněnských knihách adresovaný Janu Munkovi je ze 14. července 1606 (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 88, fol. 459r). Od 21. července téhož roku je důsledně citován jeho syn, pan Vilém Munka (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 88, fol. 500r). Tímto opravujeme dosud uváděné úmrtí datum z roku 1595 na 1606. Srov. L. JAN – V. ŠTĚPÁNEK a kol., *Troubsko...*, s. 17.

¹⁸⁸ H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Předbělohorské soudy na Moravě a královské město Brno*. In: ČMM 113, 1994, s. 256–258.

¹⁸⁹ V roce 1614 tento majetek odprodal Janu ml. Odkolkovi z Újezdce za 13 250 zl. mor. Srov. MZDB III, s. 439–440, č. 110.

¹⁹⁰ Na jaře roku 1618 zakoupil od Kateřiny Čížovské z Čížova a na Kukvicích další mlýn – dolní libochovský, zvaný Hejlů. MZDB III, s. 474, č. 25.

¹⁹¹ Srov. též MZDB III, s. 408–408, č. 59. K roku 1611 prodává Karlu st. ze Žerotína další část Troubska společně s Ostopovicemi a Popůvkami za celkovou sumu 24 000 zl. mor. Vymíňuje si přitom právo pohřbívat členy své rodiny do troubského kostela. L. JAN – V. ŠTĚPÁNEK a kol., *Troubsko...*, s. 17.

¹⁹² Vilém Munka vedl mimo jiné čilou korespondenci s městskou radou ohledně svých poddaných a naopak město si stěžovalo na porušování tzv. mílového práva. Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. inv.č. 89, ff. 62rv, 84r–85r, 107v, 161r–162r, 200r–201r, 425v–426v; 90, ff. 121r–122r, 219v–220r, 450v–451v, 452v–453v; 91, ff. 38r–39v, 48v–50r, 69r–70r, 103v–104r, 303v–304r, 315r–316v, 323rv, 408r–409r; 92, ff. 230r, 275v–276v.

¹⁹³ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1607, září 17., Brno; fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 89, ff. 162r–163r, 195v.

¹⁹⁴ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1611, listopad 26., Brno; fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 90, ff. 359v–360r.

¹⁹⁵ Srov. též AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. inv.č. 89, fol. 465r; 90, ff. 325r–328r, 351v–352v; 92, ff. 289v–290r.

¹⁹⁶ Srov. Josef FIŠER – Gracián CHALOUPKA, *Velkostatek Nové Syrovice v době bělohorské*. In: VVM 17, 1965, s. 176. Olga UHROVÁ uvádí jako jeho ženu Kristinu Rozinu Celerovnu, která měla zemřít 25. května roku 1628 (*Munkové z Ejančic redivivi*. In: Jižní Morava 23, 1987, s. 275).

¹⁹⁷ Jar. G. HRUBANT, *Památka Jana Opsimata z let 1598–1920*. In: ČMM 40, 1916, s. 130.

¹⁹⁸ V roce 1619 byl zapsán jako neurozený. Srov. I. HRAZDÍLKOVÁ, *Vzdělanost v Brně...*, 78 a poznámka 174 na s. 109.

univerzitním mluvčím německého národa. Jeho mladší bratr Albrecht¹⁹⁹ se zde zapsal na počátku října roku 1618. Na rozdíl od Petra Pavla je podchycen pouze na této univerzitě.²⁰⁰ Oba bratři tak získali na svou dobu mimořádné vzdělání, avšak v rámci širší rodiny není tento jev výjimečný, neboť Munkové již od počátku 16. století rozšiřovali své studijní vědomosti na zahraničních univerzitách, šlo o rodinnou tradici.

Ke konci roku 1620 pobývala v Brně Vilémova vdova Kristina Munková a k roku 1625 Anna Munková, roz. Wolfová ze „*Sswabie*“. Zda poslední jmenovaná byla manželkou jednoho z výše uvedených Vilémových synů, nelze rozhodnout. Představitelé města jim dovolili „*vzhledem k nejisté době uskladnit sudy vína v jejich městských domech.*“ Obě žadatelky se zavázaly, že nebudou víno prodávat ani ve městě, ani na předměstí.²⁰¹

V královském městě Brně Vilém Munka vlastnil od roku 1609 nejdříve dům v Dolní Městské ulici (dnes Jánská ulice), který zakoupil za 730 zl. mor. v hotovosti.²⁰² V polovině roku 1613 výše uvedený objekt prodal Kryštofu Miglovi ze Vzduh.²⁰³ Již o dva roky dříve v tzv. městském kopiáři z konce roku 1611 je záznam o tom, že městská rada „*ten pustej dům vedle zlatého lva na dolním rynku ležící* [Vilému Munkovi] *darovala*“. Zároveň mu potvrdila objednávku 80 tisíc cihel na jeho stavební úpravy, na kterých se později podílel v polovině léta následujícího roku zdejší zednický mistr, Ital Petr Luca.²⁰⁴ Renesanční přestavba rodinného mlýna na Radlasu probíhala již za Vilémova otce na počátku 90. let 16. století.²⁰⁵ Předpokládáme, že

¹⁹⁹ Albrecht Munka vystupuje okrajově v brněnských písemnostech k roku 1615. Srov. AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina, 1615, listopadu 14., Brno; fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 128, fol. 58r. Tehdy úředníci menšího práva zemského kraje brněnského zaslali purkmistru a radě města Brna čtyři půhony (mimo jiné i Albrechta Munky na Jana Skříšovského ze Střečkovic).

²⁰⁰ I. HRAZDÍLKOVÁ, *Vzdělanost v Brně...*, s. 76–78. Pravděpodobně z finančních důvodů bratři studovali společně.

²⁰¹ Kristina Munková skladovala na podzim roku 1620 „ve svém domě“ (srov. poznámku 204) devět sudů deseti věderního vína (AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1620, prosince 10., Brno). V téže době byla již vdovou (srov. poznámku 211). Anna Munková dovezla do města k roku 1625 čtyři desetivěderní sudy vína (AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina 1625, října 18., Brno).

²⁰² AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 1799, ff. 193rv. Zápis do rychtářských knih byl proveden k 16. květnu roku 1609. Tento dům obýval před ním již zemědělský brněnský měšťan, malíř Jiřík Šolc z Bohumína, který jej prodal Matoušovi Raudinskému z Rudenštejna (pro brzké úmrtí nebyla tato koupě zanesena do rychtářských knih). Srov. též J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové...*, s. 497, č. 2227.

²⁰³ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 1803, fol. 169r. Dům prodal za celkový obnos 850 zl. mor.

²⁰⁴ Dům „U Zlatého lva“ je dnes částí domu č. 21 na náměstí Svobody. Srov. též AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 90, ff. 65rv, 360v–361r, 481rv. Dále P. KROUPA – J. L. BÍLÝ, *Brněnští sochaři...*, s. 97. V berní knize založené k roku 1583 není podchycen jako majitel domu na Dolním trhu. Další kniha byla založena až k roku 1634 (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. inv.č. 12 a 13). Domníváme se, že mu byl dům postoupen pouze po dobu jeho života z důvodu reprezentace úřadu prokurátora. Ani tak se městská rada nepředala, neboť stavební úpravy domu financoval sám Vilém Munka. Zda vynaloženou finanční sumu (1 000 zl. mor.) určil pouze na opravu brněnského domu, nebo částečně i na stavbu nového panského sídla na Radlasu, je sporné. Srov. též poznámku 213. Po zkonfiskování byl dům oceněn na 6 000 zl. mor. a předán rentovnímu úřadu. H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Předbělohorské soudy...*, s. 257 a poznámka 196 tamtéž.

²⁰⁵ V roce 1593 Antonín Gabr ukončil práce „*zde v Brně na jeho [Janově] mlýně*“. P. KROUPA – J. L. BÍLÝ, *Brněnští sochaři...*, s. 53. Srov. též poznámku 182.

brzy po přijetí do řad rytířstva začal Vilém Munka budovat nové rodinné šlechtické sídlo (tvrz) nedaleko mlýna a snad i přilehlého dvora, které pak tvořily bezprostřední hospodářské zázemí při tvrzi.²⁰⁶

Nadále byl vlastník radlaského mlýna v písemném kontaktu s purkmistrem a městskou radou ohledně obecných mlynářských záležitostí. (Například v lednu 1614 žádalo město „o odložení termínu zavedení vody do mlýna na struze Svitavě na příští rok, neboť město Brno ještě opravuje dva mlýny na struze Švarcavě.”)²⁰⁷ Nejen Vilém Munka, ale i další vlastníci předměstských mlýnů zneužívali svého výsadního postavení na úkor brněnských obyvatel. Tak na podzim roku 1616 se město přimlouvalo u zábrdovického opata za to, „aby přikázal svým mlynářům (zábrdovickému a židenickému) podporovat při mletí přednostně obyvatele města, i když mají větší užitek z přespolních“. (Za jeden výmlat byla určena cena 3 zl. mor.) Se stejným požadavkem se radní obrátili i na další vlastníky mlýnů, a to hlavně kvůli dostatečnému zajištění potravin v době konání zemského soudu v Brně.²⁰⁸

Vilém Munka jako jediný člen svého rodu se prosadil od počátku 17. století i v nižší zemské správě. K roku 1601 byl písařem menšího zemského práva Markrabství moravského²⁰⁹ a v letech 1609–1619 vykonával úřad moravského královského prokurátora po Samuelovi Radešinském z Radešína.²¹⁰ Na základě charakteru zastávaných funkcí lze oprávněně předpokládat, že Vilému Munkovi bylo poskytnuto odpovídající vysokoškolské vzdělání (snad dokonce právnického směru) na některé z německých (i švýcarských) evangelických akademií nebo univerzit, popřípadě na českobratrské akademii v Třebíči a Ivanovicích. V době střetu šlechtické evangelické opozice s habsburskou stranou stál Vilém Munka neochvějně na straně „zimního krále“ Bedřicha Falckého. Krátce před smrtí mu byl svěřen i podkomoňský úřad na Moravě.²¹¹

Po porážce na Bílé hoře mu byl jako protestantovi a aktivnímu účastníkovi stavovského povstání na Moravě (defensor za stav rytířský) zabaven veškerý majetek, jehož finanční odhad se vyšplhal na závratnou sumu 100 000 zl. mor. (Praxí přitom bylo, že konfiskované statky bývaly podhodnocovány v prospěch kupujícího.) Vi-

²⁰⁶ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 91, ff. 93r–v. Dále Petr CHOTĚBOR – Zdeněk SMETÁNKA, *Panské dvory na české středověké vesnici*. In: AH 10, 1984, s. 48; Miroslav PLAČEK, *Formy feudálního sídla moravského venkova*. In: AH 24, 1999, s. 293 a 297. Srov. též poznámku 213.

²⁰⁷ Srov. například AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkps. inv.č. 90, ff. 107r, 238v–239r; 91, ff. 311v–312r (v návaznosti na tuto skutečnost píše město i abatyši na Starém Brně, „aby tato dala příkaz poddaným vyprázdnit a vyčistit mlýnskou strouhu, pro urychlení oprav obecních mlýnů na struze Švarcavě“). Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 91, ff. 419rv).

²⁰⁸ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 92, ff. 278r–279r.

²⁰⁹ Srov. například MZA, fond E 25 *Jezuité v Brně*, inv.č. 363.

²¹⁰ H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Předbělohorské soudy...*, s. 255. Město mu platilo za jeho služby pravidelně 100 zl. mor. ročně. (Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 499, fol. 37r.)

²¹¹ František KAMENÍČEK, *Zemské soudy a sněmy moravské III*, Brno 1905, s. 60, poznámka 1 tamtéž. Tento údaj vyplývá ze společné úmluvy, která byla stvrzena na olomouckém sněmu 15. června roku 1620.

lém Munka zemřel někdy po 15. červnu roku 1620.²¹² Zabavené nemovitosti na Radlasu byly zinventovány k 19. říjnu roku 1622 odhadní komisí, která byla jmenována kardinálem Františkem z Dietrichštejna. Stručný inventář na základě obhlídky na místě zapsali Jan Matyášovský z Matyášovic a Jiří Pfefferkon z Ottopachu. Mluví se zde o tvrzi, ve které jsou „zplundrované pokoje, dveře všechny popáleny a i okna na větším díle pobrány“. O vnitřním mobiliáři se úředníci dále nezmiňují. Ve dvou přilehlých stodolách zůstalo ještě nějaké hospodářské nářadí a též obilí (pšenice, žito, ječmen a oves). (Zda hospodářské objekty ležely vně či uvnitř cejlského dvora nebo náležely ke mlýnu, dnes již nerozhodneme.)²¹³

Pozůstalí ztratili nárok na majetky propadlé koruně a radlaský mlýn s příslušenstvím získala třetí církevní vrchnost, kartuziánský klášter v Králově Poli.²¹⁴

Závěr

Samostatná předměstí Cejl a Radlas, ležící od Brna severovýchodním směrem, splynula v rámci rozsáhlé územní samosprávy roku 1850 s vnitřním městem.

Tzv. osada Ponava (pozdější Cejl) tvořila vnější část brněnské předměstské zóny, zatímco Radlas se vznikajícími historickými předměstími bezprostředně územně nesoúvisel. Od počátku své existence (již od poloviny 13. století) obě zkoumané lokality přináležely prokazatelně k církevnímu majetku. Ulici Cejl vlastnil kostel sv. Petra v Brně (od 15. století byl Cejl vyčleněn pro osobní potřeby tamějšího probošta); přilehlý Radlas měl za vrchnost vedle svatopetrské kapituly i zdejší kláštery (v Zábrdovicích a Králově Poli) a též byl 70 let v držbě původně nobilitovaných měšťanů, Munků z Ivančic.

Postupně se rozvíjející hospodářská činnost cejlských poddaných narušovala již od počátku 14. století tzv. mílové brněnské právo (jednalo se hlavně o pekaře, řezníky a krčmáře). Spor byl vyřešen roku 1315 ve prospěch světského duchovenstva. I v následujících staletích však další zástupci různých řemesel provozovali protiprávně svou činnost, což lze ilustrovat pouze na základě torzovitě zachovaných městských písemných pramenů (archiv kapituly sv. Petra v Brně zcela vyhořel ro-

²¹² Srov. poznámku 211. Vilém Munka je naposledy písemně doložen právě k 15. červnu 1620.

²¹³ Srov. MZA, fond E 39 *Kartuziáni v Brně*, inv.č. B 20. Ferdinand II. v lednu roku 1625 potvrdil královopolské kartouze na věčné časy držení „statku“ propadlého po povstalcích Vilému Munkovi z Ivančic a klášteru propůjčeného již v roce 1622. Vyjmenovaný majetek zahrnoval tyto nemovitosti: svobodný dům Radlas (čili tvrz a pozdější zámeček) na brněnském předměstí Cejlu s nedalekým mlýnem, dále hospodu a jatka (tamtéž, inv.č. B 12). V roce 1650 měl být „zámeček“ Radlas z královského rozkazu zbořen (srov. tamtéž, inv.č. B 19). Důvod byl prozaický. V rámci budování nového opevňovacího pásu kolem Brna byly všechny budovy a jiné přebytečné stavby zbourány. Roku 1667 je radlaský zámeček topograficky chybně ztotožněn s mlýnem (tamtéž, inv.č. 36). Domníváme se, že tvrz neboli zámeček vystavěný možná Munkou st. a Vilémem stál „u dvora blíže k Brnu“, zatímco samotný mlýn ležel směrem k Zábrdovicím.

²¹⁴ Vklad statečku Radlas klášteru kartouzskému byl zanesen do zemských desek na základě listiny ze 7. ledna 1623. MZDB III, s. 518–519, č. 17.

ku 1643). Počátky pozemkového vlastnictví svatopetrské kapituly lze vysledovat z nejstaršího dochovaného moravského urbáře ze 70.–80. let 14. století a dále z urbářů z let 1407 a 1619. Pouze ve třetím urbáři je podchycen i Cejl. Zde je k roku 1619 uvedeno celkem na 60 osedlých (tj. majitelů usedlostí). Výměra polností se tehdy pohybovala v rozmezí 71–90 ha.

Obec do roku 1645 získala různé „robotní“ úlevy a právo „kšaftu“.

Na území tzv. Radlasu byl k roku 1247 postaven mlýn na Svitavě. V okolí byly vybudovány i další mlýny (zábrdovický a židenický). Druhá církevní vrchnost, premonstrátský klášter v Zábrdovicích, směnila roku 1509 svou pustou ves Čenkovice za „*mlýn Redlín a za dvůr, který leží při témže mlýně na Cejlu u Brna, blíže k Zábrdovicím*“. Pro opomenutí práva výplaty však premonstráti o samotný mlýn s přilehlým dvorem nakonec roku 1542 přišli. Roku 1553 radlaský mlýn získal do dědičného vlastnictví Matyáš Munka z Ivančic, který byl synem ivančického rychtáře. Již roku 1523 společně se svými bratry Janem (radní brněnský písař), Blažejem a Václavem obdrželi od Vladislava Jagellonského znak a heslo. Jan s Blažejem zůstali věrní prostředí královského města. Naproti tomu Matyáš získal v letech 1540–1553 četné zemskodeskové statky. Zatímco první světský držitel mlýna na Radlase byl ještě nobilitovaný měšťan, jeho vnuk Vilém byl roku 1612 přijat mezi starožitné rytířské moravské rody. Jako stoupenci Bedřicha Falckého mu byl posmrtně zkonfiskován veškerý rodinný majetek jak ve městě, tak v okolí, včetně mlýna na Radlase, který v roce 1622 byl s celým příslušenstvím postoupen klášterní komunitě v Králově Poli.

SEZNAM PŘÍLOH:

Textová příloha č. 1: Kšaft Havla Šalovského. AMB fond A 1/1.

Příloha č. 2: Merianův plán města Brna, datován 1650. Výsek. Uložen v Archivu města Brna, fond U 22 Sběrka map a plánů, inv.č. K 3a.

Příloha č. 3: Plán města Brna, datován do roku 1645. Výsek. Uložen v AMB, fond U 2 Sběrka map a plánů, inv.č. K 1.

Příloha č. 4: Listina, 1601, říjen 7., ulice Cejl. Uložena v AMB, fond A 1/1 Město Brno – Sběrka listin mandátů a listů.

Příloha č. 5: Radlaský mlýn roku 1859. Uloženo v AMB, fond U 25 Sběrka grafik, kreseb a reprotisků, inv.č. 153.

Příloha č. 6: Bývalá valcha na Radlasu, datováno do 2. poloviny 19. století. Uloženo v AMB, fond U 25 Sběrka grafik, kreseb a reprotisků.

SEZNAM BAREVNÝCH PŘÍLOH:

Příloha č. XLII: Listina, 1603, září 26. Uložena v AMB, fond A 1/1 Město Brno – Sběrka listin, mandátů a listů.

TEXTOVÁ PŘÍLOHA Č. 1:

Kšaft nebolížno poručenství ode mne, Havla Šalovského, souseda ulice Cejle, o statečku mém učiněném, tu kdež ku přečtení a otevření náleží.

Ve jménu Svaté a nerozdílné Trojice, Boha Otce, Syna i Ducha svatého amen.

Já, Havel Šalovskej, soused na ulici Cejli, známo činím tímto kšaftem a poručenstvím svejím, znamenaje sobě, že na tom světě nic stálého nejní, věda také o tom, že nic jistějšího před sebou nemáme jako smrt a nic nejistějšího jako hodinu smrti, protož chtějíc, aby po smrti mé jaké nesnáze, nevuole a různice mezi manželkou mou, dětmi a příbuznými přáteli mejmi o stateček, kteréhož mně milý pán Buoh z své Božské milosti zde popřítí ráčil, zniknout měly, toto mé poslední poručenství nebo kšaft před rychtářem a staršími ulice Cejle činím, k tomu sem s pilností k sobě povolati dal sousedu Šimona Behma a Martina [ze] Starého Lípí a je pro Boha za poručníky žádal, jichžto ochraně úplně věřím, že oni spravedliví a věrní obránce manželky mé a dítek mých budou.

Předně poručím duši svou pánu Bohu všemohoucímu v jeho Božskou ochranu, žádajíc zkroušeným srdcem, aby ji mezi vyvolené své svaté přijíti a potomně veselě zmrchtvýchstání se všemi věřícími popřítí ráčil skrze Ježíše Krista, pána a Spasitele mého, tělo pak mé žádám, aby podle obyčeje křesťanského do země pochované bylo.

Item poručím Marianě, manželce své, grunt svůj se vším a všelijakým hospodářstvím, jak leží a stojí, v tem aby mocnou hospodyní bez všelijakého překážení dítek a příbuzných přátel mých byla a užívala až do smrti její, však s tou vejměnkou, dokudž by stavu svého vdovského neproměnila. Pakliže by manželka má svůj stav proměnila, tehdy bude povinna z té pozůstalosti dva díly dítkám mým vydati.

Item poručím Marianě, manželce své, vinohrad, kterež leží u předního rybníka na gruntech pana převora svatotomského, ten aby též všeliké překážky do smrti své volně užívati mohla. Pokudž by pak manželka má něco od téhož jmenovaného hospodářství pro nedostatek, kterež by na ni přijíti mohl, odprodati musila, v tem aby jí od žádného zhajováno nebylo.

Item o dluzích svejch oznamuji, že sem Mathoušovi, zeti svému, za máslo mně prodané dlužen 13. zl. rejnských. Takové 13 zl. rejnských bude manželka z téhož pozůstalého statečku mého zaplatiti.

Item poručím rychtáři a starším ulice Cejle jednomu každému po 1 zl.

Též dvoum poručníkům Šimonovi Pehmeovi a Martinovi [ze] Starého Lípí též po 1 zl.

Item poručím k vůbci [obci] ulice Cejle na pokrov 5 zl. Takové peníze ode mne jednomu každému poručené bude hned po odevření téhož kšaftu manželka má povinna vypraviti a spokojiti.

Nadto nade všecko prosím a žádám Jeho Milost pana probošta, pána mého milostivého a vrchnost mou, též rychtáře a starších ulice Cejle, pro pán Boha že nad tímto mejm kšaftem a poslední vuolí mou milostivou ruku držeti [budou]. Vedle toho sem s pilností požádal rychtáře a starších ulice Cejle, aby toto poručenství neb kšaft můj pro dokonalejší důvěrnosti jeho pečeti obecní stvrdili.

Stalo se na ulici Cejli ve čtvrtek před svatým Tomášem léta Páně 1623.

K edici připravil Mgr. Tomáš Sterneček

Die Brüner Vororte Cejl und Radlas – eine kurze Geschichte bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts

RESÜMEE

Die selbstständigen Vororte Cejl (Zeile) und Radlas, die sich nordöstlich von Brünn erstrecken, verschmolzen im Rahmen einer umfangreichen Verwaltungsreform 1850 mit der Innenstadt.

Die Ortschaft Ponawa (später Zeile) bildete einen äußeren Teil der Brüner Vorstadtzone, während Radlas mit den allmählich entstehenden historischen Vorstädten räumlich nicht unmittelbar zusammenhing. Von Beginn ihrer Existenz an (bereits in der Mitte des 13. Jahrhunderts) gehörten beide untersuchten Lokalitäten nachweisbar zum Kirchenbesitz. Zeile gehörte der St.-Peter-Kirche in Brünn (vom 15. Jahrhundert an diente Zeile dem persönlichen Bedarf des dortigen Propstes); die Obrigkeit des angrenzende Radlas waren neben dem St.-Peter-Kapitel auch hiesige Kloster (in Zábřdovice und Královo Pole), und 70 Jahre lang war es auch im Besitz der ursprünglich nobilitierten Bürger, der Munkas von Ivančice (Eibenschitz).

Die aufblühende wirtschaftliche Tätigkeit der Zeiler Untertanen störte das Brüner Meilenrecht (es handelte sich vor allem um Bäcker, Fleischer und Schenker). Der Streit wurde 1315 zugunsten der weltlichen Geistlichkeit entschieden. Auch in den nachfolgenden Jahrhunderten betrieben weitere Vertreter diverser Handwerke rechtswidrig ihre Tätigkeit, was nur aufgrund torsoartig erhaltener städtischer schriftlicher Quellen (das Archiv des St.-Peter-Kapitels in Brünn brannte 1643 vollständig aus) illustriert werden kann. Die Anfänge des Grundstückbesitzes des St.-Peter-Kapitels kann man im ältesten erhaltenen mährischen Urbar aus den 70er bis 80er Jahren des 14. Jahrhunderts und später aus den Jahren 1407 und 1619 verfolgen. Lediglich im dritten Urbar ist auch Zeileaufgeführt. Zum Jahre 1619 werden hier insgesamt an die 60 Ansässige (d.h. Besitzer von Anwesen) angeführt. Die Größe der Grundstücke schwankte damals zwischen 71 und 90 ha.

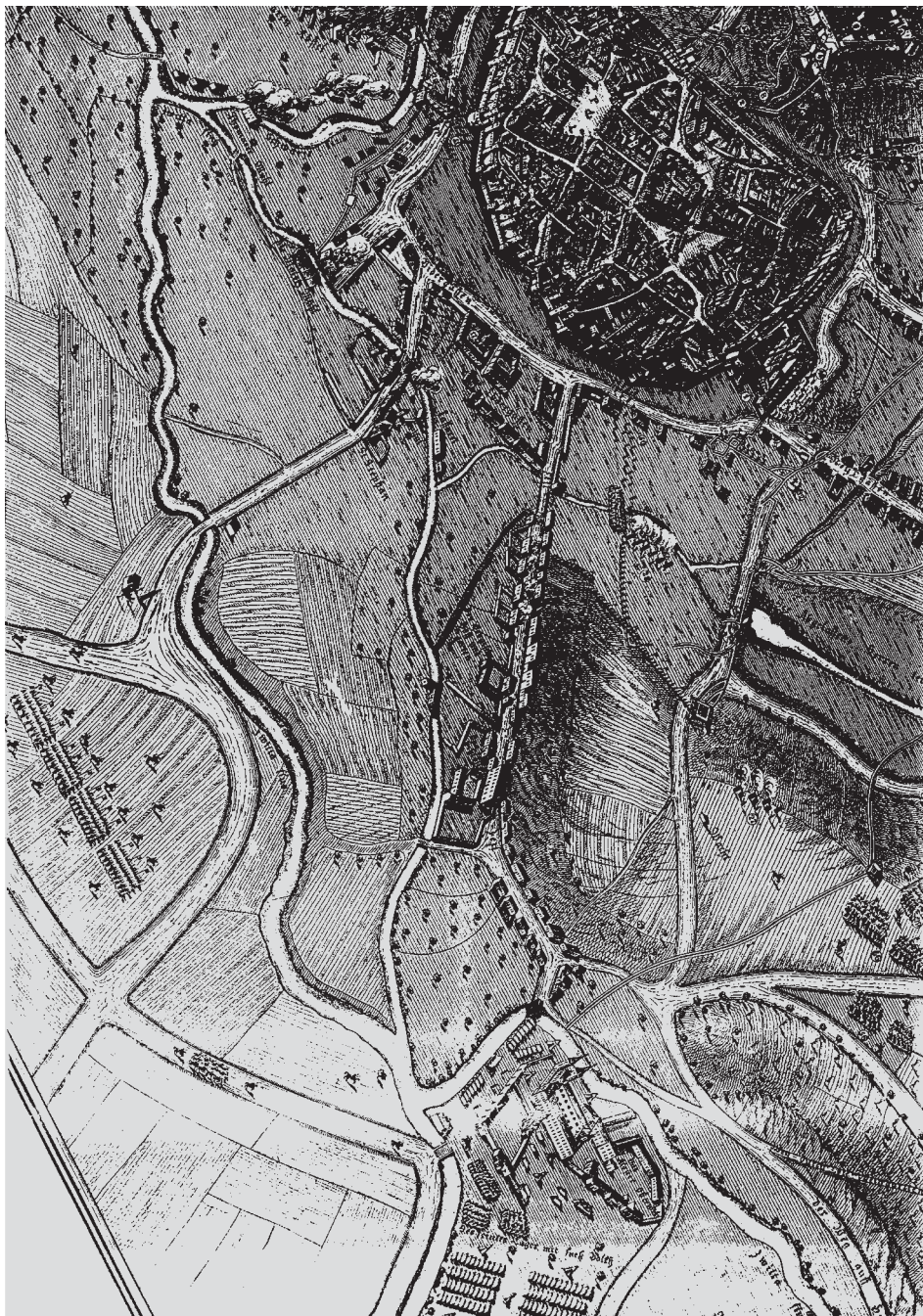
Bis 1645 erhielt die Gemeinde verschiedene Erleichterungen bei der Fronarbeit und das sog. Vermächtnisrecht.

Auf dem Gebiet von Radlas wurde 1247 am Fluss Svitava eine Mühle erbaut. In der Umgebung wurden auch andere Mühlen errichtet (in Zábřdovice und Židenice). Die zweite kirchliche Obrigkeit, das Prämonstratenserkloster in Zábřdovice, tauschte 1509 ihr verödetes Dorf Čenkovice gegen eine „Mühle Redlín und einen Hof, der an derselben Mühle an der Zeile bei Brünn nahe Zábřdovice liegt“. Wegen Unterlassung des Auszahlungsrechtes kamen die Prämonstratenser bereits 1542 schließlich um die Mühle mit dem anliegenden Hof. 1553 erwarb Matyáš Munka von Ivančice, Sohn

des Ivančicer Schultheißen, die Radlaser Mühle in Erbbesitz. Bereits 1523 erhielt er gemeinsam mit seinen Brüdern Jan (Brünner Rathausschreiber), Blažej und Václav von Wladislaw von Jagello einen Wappen und Wappenspruch. Jan und Blažej blieben dem Milieu der königlichen Stadt treu. Matyáš dagegen erwarb in den Jahren 1540–1553 zahlreiche Landtafelgüter. Während der erste weltliche Besitzer der Mühle in Radlas noch ein nobilitierter Bürger war, wurde sein Enkel Vilém 1612 unter altertümliche mährische Rittergeschlechter aufgenommen. Als Anhänger Friedrichs von Falz wurde sein gesamtes Familienvermögen postum konfisziert, sowohl in der Stadt als auch in deren Umgebung, mitsamt der Mühle in Radlas, die 1622 mit allem, was damals zu ihr gehörte, an die Klostersgemeinde in Královo Pole abgetreten wurde.

Příloha č. 3: Plán města Brna, datován do roku 1645.

Příloha č. 5: Radlaský mlýn roku 1859.

Příloha č. 6: Bývalá valcha na Radlasu, datováno do 2. poloviny 19. století.

NAHLÉDNUTÍ DO SPOLEČENSKÉHO ŽIVOTA BRNĚNSKÝCH IVANOVIC V LETECH 1870 – 1924

Obec Brněnské Ivanovice leží jihovýchodním směrem od města Brna a je jeho dnešní součástí; stala se jí roku 1919 při vzniku tzv. Velkého Brna.

Obce na jihovýchod od Brna dříve tvořily tzv. brněnský německý jazykový ostrov. Převážná část jejich obyvatel se hlásila k německé národnosti; obce se tak odlišovaly od ostatního českého okolí zemského hlavního města. Jednalo se o Brněnské Ivanovice-Vejvanovice (Nennowitz), Černovice (Czernowitz), Dolní Heršpice (Unter Gerspitz), Dvorská (Maxdorf), Horní Heršpice (Ober Gerspitz), Modřice (Mödriz), Moravany (Morbes), Komárov (Kumrowitz), Přízřenice (Priesenitz), Vojkovice nad Svratkou (Woikowitz) a Želešice (Schöllschitz). Spolu s dalšími obcemi také tyto tvořily hospodářské zázemí Brna, dodávaly mu nejen zemědělské produkty, ale byly také zdrojem pracovních sil pro brněnský průmysl.

Historické bádání o těchto částech Brna bohužel znesnadňuje skutečnost, že valná většina archivních materiálů k dějinám obcí padla na konci druhé světové války za obět bombardování. Je proto nutné využít každé poznámky a pokusit se sestavit „mozaiku“ z toho, co je možné v archivech nalézt; přitom se dá říci, že písemnosti Brněnských Ivanovic měly ze všech ostatních největší „šťěstí“ a dochovaly se ve větší míře. Ucelený celek tvoří právě pro období od sedmdesátých let 19. století. V roce 1924 došlo k oficiálnímu přejmenování obce (které bylo ovšem těžko akceptovatelné pro její obyvatele, místní představenstvo i nadřízené orgány a názvy Vejvanovice/Nenovice se v písemnostech užívají i nadále); ujmeme přesto tuto událost jako další mezník v tomto pojednání.

Změny ve správním uspořádání Rakouské monarchie, které následovaly po zrušení nevolnictví roku 1848, znamenaly spolu s postupným rozvojem řemesel, obchodu a celkového technologického pokroku 19. století pro velkou část obyvatel zemí možnost společenské seberealizace. Po krátkém mezidobí vlády ministerského předsedy Alexandra Bacha se další možnosti otevřely na konci šedesátých let, kdy nový zákon o spolicích rozšířil prostor pro rozvinutí vlastních zájmů jednotlivců. Vznik místních obcí a přenesení některých správních kompetencí na obecní výbory nutily alespoň část obyvatel i těch nejmenších vsí spolurozhodovat o dění v jejich nejbližším okolí a kladly na ně rostoucí požadavky.

Následné kapitoly proto seznámí ve stručnosti čtenáře se základními pravidly tří hlavních prostorů společenského uplatnění tehdejší doby.

Obecní samospráva monarchie po roce 1848

Se zrušením nevolnictví došlo i ke změně v politické správě zemí a následná reorganizace dala vzniknout nejnižší územně správní jednotce – místní obci, sdružení lidí a území, které sloužilo k jejich obživě a bydlení.¹ Dále existovaly i obce školní, farní, berní; územně se přitom výše uvedené mohly, ale nemusely překrývat. K nové obecní samosprávě se vztahovala svobodná volba zástupců obce, rozhodování o přijímání do obecního svazku, správa obecního jmění, výkon místní policie, veřejnost výsledků místního hospodaření.² Každý rakouský občan musel mít v nějaké obci domovské právo a vlastnit domovský list. Obyvatelé obcí se v zásadě dělili na občany obce a přespolní. Mezi občany patřili příslušníci obce (měli v obci domovské právo), sousedé obce (domovské právo neměli, ostatní práva se na ně však vztahovala) a společníci obce (nepatřili ani do jedné z výše jmenovaných skupin, platili ale v obci déle než jeden rok daně z nemovitosti, živnosti, řemesla či důchodovou daň). Ostatní byli označováni jako cizinci a nemohli se nijak podílet na obecním životě.

Rozhodovat o udělení domovského práva bylo výsadou obecního zastupitelstva, které však při rozhodování muselo respektovat dílčí zákony týkající se tohoto problému. Mít v určité obci domovské právo znamenalo i mít v ní nárok na chudinské zaplacení. S postupným přesouváním chudinského břemene na obce docházelo i k zpřísnění paragrafů zákonů o udělování inkolátu.³ Výsadou rakouských občanů bylo i čestné občanství v určité obci; udělovala ho také obecní rada. Dotyčnému se tímto dostalo podstatné části výsad občana obce.

Působnost obce byla dvojitá: samostatná (svobodná správa obecního jmění; záležitosti obecního svazku, čestné občanství; bezpečnost osob a majetku; udržování cest,

---

¹ Heinrich PETZL, *Příruční kniha pro obce a jeho obyvatelstvo I–III*, Brno 1902, s. 15n.

² V ústavě z roku 1849 je o svobodné obci psáno jako o základu svobodného státu. Každá obec měla dvojitou působnost – přirozenou (tj. správu vlastních záležitostí) a přenesenou (státem delegované správní záležitosti). K výkonu samosprávy byly zřízeny dva orgány: obecní výbor a obecní představenstvo (zvolené z obecního výboru), které tvořili starosta a radní. Součástí obce se staly také velkostatky, které marně usilovaly o získání vlastní samosprávy. Základem pro další období se stal říšský zákon obecní pro země předlitavské z 5. března 1862, č. 18 ř. z. V dalších letech pak následovaly zákony pro jednotlivé země monarchie Pro Čechy: *Zákon, daný dne 16. dubna 1864 č. 7 z. z., jímžto se vydává zřízení obecní a řád volení*. Pro Moravu: *Zákon daný dne 15. března 1864 č. 4 z. z., jímžto se vydává řád obecní a řád volení v obcích*. Oba zákony byly pochopitelně také několikrát novelizovány. O obecním zřízení: Josef KLIMENT, *Obecní zřízení v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1936; Jindřich MACENAUER, *Samospráva obecní I–II*, Brno 1883, 1889; Heinrich PETZL, *Příruční kniha pro obce na Moravě I–III*, Brno 1902; Vilibald GALUSEK, *Obecní řád pro markrabství Moravské ze dne 15. března 1864 č. 4 z. z.*, Brno 1892; základními pracemi o samosprávě vůbec jsou příspěvky Jana Janáka.

³ Délka potřebného trvalého pobytu v určitém místě pro udělení domovského práva dosáhla během krátké doby deseti let. Péče o chudé byla trvalým, hlavně však finančním problémem obecní samosprávy. Část příjmů chudinského fondu tvořily peněžité pokuty, které obec mohla ukládat v rámci přenesené působnosti. Velkou část chudinské péče obstarávaly farní chudinské fondy. Částečně se situaci snažily řešit také protitulácké zákony, zřizování naturálních pracovních stanic (vzor pocházel z Pruska), vše bylo založeno na tezi dostatku pracovních míst. Jan JANÁK, *Příčiny vzniku předlitavské sociální správy*, Brno 1970. A. TVRDOŇ, *Počátky a konce chudinského institutu čili farních chudinských fondů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. In: Hlídka 43, 1926, s. 201–206; Josef GLOS, *Chudoba – naše zákonodárství v řešení sociální otázky chudobinské s úvahami a s návrhem zákona ke konečnému rozřešení*, Kroměříž 1904.

silnic, mostů, bezpečné ježdění po silnicích, vodách; polní, potravní, zdravotní, mravnostní, čelední a později dělnická policie; provádění čeledního řádu; dohled nad provozem na trzích; chudinské záležitosti; stavební a požární policie; zřizování a vydržování národních škol; smírné řízení mezi spornými stranami; konání dobrovolných dražeb movitých věcí a další) a působnost přenesená. K ní patřilo vymáhání peněžitých pokut, školních platů, příspěvků ke kostelům, farám, školám, spolupůsobnost při volbách místních a okresních školních rad, od sedmdesátých let devatenáctého století také při občanských sňatcích, sčítání lidu, živnostenských a zdravotních věcech, očkování, vojenských záležitostech, spolupráce se soudy.

Hospodaření obcí bylo od počátku problematické. Obec měla určité výnosy z hospodaření s vlastním jměním, pronajímání obecních pozemků, honitby, přírážek k přímým spotřebním daním a jiných obecních dávek.⁴ Zaměstnávala jen obecní služebníky a úředníky (úředníky zaměstnávaly jen velké obce); mezi obecní zaměstnance patřil policejní sluha, ponocný, polní hlídač, cestář, pastýř, případně i hajný. Členství v obecním výboru bylo čestné, o případných renumeracích rozhodoval výbor sám.

Volby do obecního výboru byly založeny na kombinaci principu kapacitního a principu zastoupení jmění. Z voličů⁵ byly vytvořeny tři sbory, o pořadí rozhodovala výše daní, v případě jejich rovnosti věk voliče. V prvním sboru byli zastoupeni největší daňoví poplatníci a „honorace“ (osoby, u nichž nerozhodovala výše placených daní). Všichni dohromady platili přibližně třetinu celkového objemu předepsaných daní.⁶ Muselo jich být nejméně dvakrát více než volených obecních výborů a náhradníků dohromady. Členové dalších dvou sborů byli rozvrženi na stejném principu. Voličské seznamy musely být sestaveny a vyvěšeny čtyři týdny před volbami. V nepřetržitě lhůtě osmi dnů (na začátku nebo konci čtyřtýdenního období) mohla být podána reklamace, ta se týkala ovšem jen aktivního volebního práva. Pro pasivní se uplatňovala až při volbě samotné.⁷ Volbu řídila komise, tvořená představeným obce nebo obecním starším a čtyřmi důvěrníky. Každý sbor volil zvlášť, počínaje třetím sborem, konče prvním. Volby byly veřejné – každý byl vyvolán svým jménem a teprve pak mohl přesně označit svého kandidáta. Ke zvolení bylo potřeba získat nejvíce hlasů. V případě rovnosti hlasů rozhodoval los. Přijetí funkce patřilo k povinnostem občana obce a mohl ji odmítnout jen v případech zákonem vymezených, jinak mu hrozila sankce. Volení náhradníků probíhalo stejným způsobem. Výsledek volby musel být

---

⁴ O vybírání přírážek rozhodovaly: pokud nepřesáhly 14%, obecní výbor; od 14% do 40% dával souhlas okresní výbor; nad 40% zemský výbor.

⁵ Každý volič musel mít dvacet čtyři let, rakouské státní občanství, domovské právo v obci, smlouvu nebo jiný důkaz o majetku, platební rozkaz na daň. Aktivní volební právo měly také právnické osoby – akciové společnosti, obchodní sdružení, záložny, družstva atd.

⁶ K honoraci patřili čestní občané, státní a zemští úředníci, úředníci veřejných fondů, duchovní státem uznaných vyznání, doktoři rakouských univerzit, řídící obecních a profesori středních škol, od konce minulého století i technická inteligence.

⁷ Člen obecního výboru musel mít bydliště v obci, nesměl být státním ani zemským úředníkem, učitelem, duchovním a musel mít i aktivní volební právo.

oznámen vyvěšením po dobu osmi dnů. Funkční období výboru bylo tříleté. Počet členů zastupitelstva se řídil počtem voličů.⁸ Obecní výbor na své první schůzi zvolil ze svého středu starostu a radní (obvykle dva). Starosta obec navenek zastupoval, podepisoval listiny, uzavíral jménem obce závazky a byl vykonavatelem přenesené působnosti obce; jeho postavení bylo tedy dosti silné.

Úprava školství monarchie na základě tzv. květnových zákonů

Na základě říšského zákona ze dne 14. května 1869, č. 62 Ř. z., jímžto ustanovují se pravidla vyučování ve školách obecných, se obecná škola jako instituce státem (respektive obcí) zřízená a vydržovaná stala veřejnou a přístupnou všem dětem bez rozdílu vyznání.⁹ Vyučovací jazyk navrhovala obec a schvalovala ho zemská školní rada. Základní školství bylo rozděleno na dva stupně – nižší obecné a vyšší měšťanské. Osmiletá povinná školní docházka dala předpoklad ke vzniku osmitřídních obecných škol, v praxi však existovaly v celé monarchii pouze sedmitřídní obecné školy.¹⁰ Pokud žáci chtěli získat vyšší vzdělání, odcházeli do měšťanských škol.

Zvýšené požadavky byly kladeny také na budoucí učitele. Před přijetím do učitelských ústavů museli prokázat znalosti učiva nižší střední školy. Na konci studia skládali zkoušku dospělosti (komisi předsedal vždy člen zemské školní rady), která opravňovala k prozatímnímu ustanovení na některé ze škol. Pokud učitel usiloval o definitivu, musel se prokázat nejméně dvouletou praktickou službou a následnou zkouškou učitelské způsobilosti. Její platnost nebyla konečná a pokud dotyčný dále nejméně tři roky neučil, byla anulována.

Další zákony z roku 1870 (školní a vyučovací řád, zákon o dozoru ke školám) daly vznik soustavě, která platila až do vzniku republiky, i když s mnoha pozdějšími úpravami. Školy vydržované státem se ocitly pod jeho dohledem, a to prostřednictvím školních rad místních, okresních a zemských. V místní školní radě zasedal nejméně jeden zástupce učitelů místní školy, učitel náboženství, největší daňový poplatník (pokud do ní nebyl přímo zvolen) a zvolení zástupci školní obce. Ty volilo obecní zastupitelstvo, popřípadě zastupitelstva, to pokud k jedné škole náleželo několik místních obcí; každá z nich měla jeden hlas. Počet členů místní školní rady určovala okresní rada (nejvíce šest členů a dva náhradníci). Ke zvolení bylo potřeba získat nadpoloviční většinu hlasů; při pasivním volebním právu se uplatňovala stejná pravidla jako při volbách do obecního zastupitelstva, zrovna tak jako při odmítnutí funkce. Tu

---

⁸ Pokud nebylo v obci více jak jedno sto voličů, měl výbor osm členů; maximálně dvě stě voličů volilo dvanáct členů výboru; v obci, kde bylo nejvíce čtyři sta voličů, se volilo osmnáct radních; maximum šesti set voličů zastupovalo dvacet čtyři zvolených; obce, jejichž počet voličů nepřesahoval jeden tisíc, měly třicetičlenný výbor, a více jak jeden tisíc voličů zastupovalo šestatřicet členů výboru.

⁹ Muselo se jednat pochopitelně o vyznání státem uznané a respektované. Vedle veřejných škol existovaly také soukromé ústavy. Jejich charakter závisel na zřizovateli a vydržovateli.

¹⁰ Vladimír JÚVA – Zdena VESELÁ, *Dějiny výchovy, školy, pedagogiky*, Praha 1988, s. 96.

mohl navíc odmítnout také ten, kdo už posledních šest let v radě zasedal. Každé tři roky se polovina členů obměňovala. Také členství v místních školních radách bylo čestnou funkcí. Místní školní rada spravovala školní fond a jmění vůbec, sestavovala rozpočty, dohlížela na budovu, rozhodovala o osvobození od placení školného, navrhovala postihy rodičů, kteří nedbali o školní docházku svých dětí, pořizovala školní pomůcky, dohlížela na výuku, kázeň, referovala obecnímu zastupitelstvu. Místní školní radě nadřízená okresní školní rada rozhodovala o všech podstatných záležitostech na školách sobě podřízených – obsazování učitelských míst, míst správců škol, povolených učebních pomůckách, zřizování paralelních tříd nebo redukci škol, vyučování nepovinných předmětů a o dalších záležitostech – vždy s přihlédnutím k návrhům místních školních rad.

Nový školský systém vyvolal negativní reakce církve, která ztratila v této oblasti své výsadní postavení. Církev nakonec prosadila roku 1883 novelizaci zákona a částečné obnovení svého vlivu. Správcem školy se mohl stát jen ten, kdo byl schopen vyučovat náboženství ve školní obci většinové. Učitelé mohli být stíháni i za své chování mimo školu. Povinná školní docházka byla upravena, venkovským dětem a dětem nemajetných rodičů se povolovaly po skončení šestileté školní docházky úlevy. Dbát na docházku dětí do školy bylo povinností rodičů nebo opatrovníků. Jestliže dítě do školy nedocházelo, hrozil jim postih od peněžitě pokuty (popřípadě vězení, pokud nebyli schopni platit) až ke ztrátě všech případných podpor. Postih navrhovala místní školní rada a rozhodovala o něm a vykonávala ho okresní školní rada. Obsazování učitelských míst se dělo konkursem, který vypsal místní školní rada. Z přihlášených kandidátů vybrala tři (po dohodě se školní obcí a obecním výborem) a hlasovala o jejich pořadí; tak vzniklo tzv. „terno“. Návrh pak postoupila okresní školní radě, která na místo dosadila jednoho kandidáta.

Na obecných školách se tedy vyučovalo celodenně. Rozvrh sestavoval nadučitel a schvalovala ho okresní školní rada. Vyučovalo se náboženství, vyučovací jazyk, počty a nauka o tvarech měřičských, přírodověda, zeměpis a dějepis, psaní, kreslení, zpěv, tělocvik.¹¹ Předměty vyžadující soustředění připadly na dopolední výuku, odpoledne přišly na řadu předměty „mechanické“, například kreslení, psaní, zpěv ap. Vyučovací hodina v prvním školním roce trvala půl hodiny, v dalších letech šedesát minut. Začátek školního roku, který trval deset měsíců, stanovovala také okresní školní rada v rozmezí od 1. září do 1. listopadu. Volná byla dvě odpoledne v týdnu, neděle, katolické svátky a „státní“ svátky, tj. svátky habsburského domu (narozzeniny a jmeniny císaře i císařovny a další). Dítě, které odcházelo ze školy, dostalo propouštěcí vysvědčení.¹² Každá škola byla povinna vést tyto úřední spisy: školní kroniku, školní inventář, jednací protokoly, katalog knihovny, seznam knih pro chudé, třídní katalogy.

---

¹¹ Václav KŘEMEN, *Školské zákony*, Praha 1904, s. 25.

¹² Pokud nebyla naděje, že by dítě zvládlo učivo (z nějakého vážného důvodu, například z důvodu duševní choroby), dostalo vysvědčení na odchodnou. Josef DOSTÁL, *Katechismus nejdůležitějších zákonů a nařízení, týkajících se národního školství na Moravě*, Velké Meziříčí 1911.

Po státním převratu v roce 1918 se školské problematice dostalo mnoho pozornosti – jen v letech 1919 až 1920 bylo vydáno sedmnáct školských zákonů, do roku 1922 dalších osm. České školství se rychle snažilo dohnat náskok německého a mnohdy docházelo k paradoxním situacím.¹³ Silná poválečná protiklerikální nálada se projevila ve zrušení povinnosti žáků i učitelů účastnit se náboženských úkonů (tzv. Habrmanovy zákony – podle ministra školství a národní osvěty). Reakce na poválečné reformy byly prudké a školská problematika byla dlouho v popředí zájmu nového státu.

Organizování a struktura spolků

Základní pravidla organizace spolků obsahoval Všeobecný zákon o spolcích ze dne 15. listopadu 1867, č. 134 Ř. z. Nově vznikající spolky musely před započtím činnosti oznámit tento svůj úmysl zemské vládě a současně poslat ke schválení předběžné stanovy. V jejich stanovách bylo potřeba formulovat účel činnosti, který hodlá spolek dodržovat; prostředky k dosažení účelu a způsob, jak si je spolek zajistí; způsob utvoření a obnovení spolku; jeho sídlo; práva a povinnosti členů; orgány spolkové správy a náplň jejich činnosti; náležitosti platných usnesení, písemných vyřízení a vyhlášek; způsob urovnávání sporů vzniklých ze spolkového poměru; zastoupení spolku navenek; ustanovení o rozpuštění spolku. Pokud byly stanovy v pořádku, mohl spolek zahájit do čtyř týdnů činnost. O každé své valné hromadě musel okresní hejtmanství informovat nejméně dvacet čtyři hodin předem; stejně tak musel informovat o všech změnách ve výboru.¹⁴ Účel každého spolku byl pochopitelně specifický. Příjmy byly většinou tvořeny příspěvky členů, dobrovolnými dary, sbírkami, popřípadě výtěžky z divadelních představení a dalších akcí, které spolek pořádal. Každý spolek musel mít své hlavní sídlo; větší organizace měly hlavní sídla a zakládaly menší, místní skupiny, které zpravidla ke svému vzniku potřebovaly dvacet zájemců o členství ve spolku. Podmínky udělení členství se nejčastěji omezily na určení dolní věkové hranice. O přijetí nového člena rozhodovala valná hromada nebo výbor spolku. Povinností členů bylo naplňovat stanovy, platit příspěvky (obvykle na začátku kalendářního roku), podílet se na činnosti spolku a svým jednáním nepoškozovat jeho pověst. Jejich právem pak bylo účastnit se valných hromad, podávat své návrhy a připomínky, hlasovat o navržených bodech, volit výbor spolku. Vystoupit ze spolku mohl jeho člen na svou vlastní žádost. Mohl být však také vyloučen, když jeho vinou

---

¹³ Školy s českým vyučovacím jazykem byly zakládány i pro děti českých úředníků, kteří přišli do německé obce s německou školou. Němci se pochopitelně bránili a problémy školské se staly předmětem vášnivých debat a interpelací v parlamentu. Miloš TRAPL, *Ke školské legislativě obecných a občanských (měštanských) škole a jejímu uplatnění v českých zemích v letech 1918–1922*. In: *Z dějin českého školství*. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, pedagogika – psychologie 9, 1970, s. 5–65

¹⁴ Jan JANÁK, *Spolky v českých zemích do roku 1951*. In: *Politické strany a spolky na jižní Moravě, XXII*. Mikulovské sympozium 7.–8. října 1992, Brno 1993, s. 59–96

spolek utrpěl nějakou újmu. O tomto kroku rozhodovala valná hromada. Výbor spolku byl volen na své pravidelné valné hromadě, svolávané jednou ročně. Většinou se skládal z předsedy, místopředsedy, jednatele, pokladníka. Pokud měl spolek knihovnu, přibyl knihovník, případně další členové, a to podle charakteru a účelu spolku. Jestli měli jednotliví činovníci zástupce a kolik jich bylo, záviselo na každém spolku zvlášť. Obecně měli více zástupců výbory místních skupin spolků. Program většiny valných hromad se skládal ze zprávy o činnosti spolku v uplynulém roce, zprávy o finanční situaci, volby nového výboru a diskuse o případných volných návrzích. Nedílnou součástí stanov každého spolku byla také jeho vlastní „závěť“, tj. způsob zániku, odkaz majetku a jmění.

Obec Brněnské Ivanovice od sedmdesátých let 19. století do roku 1924

Školní kronika z Brněnských Ivanovic nám přibližuje život obce od sedmdesátých let 19. století. Založení obecné školy bylo věcí obce, která musela pořídit budovu a poté školu ze svých prostředků udržovat. Rozhodování proto trvalo delší dobu, v případě Brněnských Ivanovic obecní rada o škole jednala od roku 1869. Tuřanská škola, kam ivanovické děti chodily, byla už delší dobu přeplněna a Tuřany samotné počítaly se stavbou školy nové.¹⁵ Brněnské Ivanovice mohly o škole uvažovat, protože splňovaly zákonnou podmínku – nejméně čtyřicet dětí muselo docházet do školy vzdálené více jak půl míle.

Nejprve byla v Ivanovicích zřízena „zimní“ škola pro malé děti, které tak v nepohodě nemusely docházet do sousední obce.¹⁶

Stavba školní budovy začala v červnu roku 1872 a pokračovala relativně rychle. Slavnost vysvěcení školy (vysvětil ji tuřanský farář Johann Spirk) proběhla už 1. prosince 1872. Kromě dvou tříd se v budově nacházely také tři obytné místnosti pro učitele a pozemek vystačil i na cvičiště, velký dvůr a zahradu.

Oficiální výnos o zřízení nové školy nesl datum 11. listopadu 1872, č. 22 864. Škole bylo povoleno užívat názvu „*Kaiser Franz Josef Volksschule*“.¹⁷ Podle informace ze školní kroniky do školy docházely i ty děti z Tuřan, Šlapanic a Holásek, které chtěly získat německé vzdělání.¹⁸

Místní školní rada poprvé zasedala 4. ledna 1873, prvními jejími zvolenými členy se stali Johann Woletz, Martin Barolin a Franz Fischer, předsedou Mathias Doles-

---

¹⁵ Tuřanská škola měla dvě třídy české a dvě německé. Nová škola, česká, byla postavena v roce 1874. Jaroslav DRÍMAL a kol., *Dějiny města Brna II*, Brno 1973, s. 306; Jan BÁRTA – ZAHŘÁDECKÝ, *Německý ostrov brněnský*, Brno 1912, s. 74.

¹⁶ Srov. Archiv města Brna (dále AMB), fond N 22 Německá obecná škola v Brněnských Ivanovicích, 1872–1945, inv.č. 3672, kart. 1.

¹⁷ Srov. AMB, fond L 2 Místní školní rada – Brněnské Ivanovice, 1872–1922, inv.č. 1, kart. 1. Kronika uvádí vznik školy do roku 1873, kdy začala být psána nadučitelem Ludwigem Svobodou. Srov. AMB, fond N 22 Německá obecná škola v Brněnských Ivanovicích, 1872–1945, inv.č. 3672, kart. 1.

¹⁸ Tamtéž.

chal.¹⁹ První starostí rady bylo vyhlášení konkurzu na obsazení dvou systematizovaných učitelských míst. Z podaných tern schválila okresní školní rada Winzenze Kocholla na místo nadučitele a Johanna Hochmanna na učitelské místo. Vyučování náboženství měl na starosti tuřanský kaplan Anton Babek a farář Johann Spirk.

Zkoušky na konci školního roku se staly malou obecní slavností; kromě obyvatel obce, předsedy místní školní rady, okresního inspektora a starosty se jich zúčastnilo mnoho dalších oficiálních hostů. Úřední konec školního roku byl stanoven na 15. července.

K nově zřízené ivanovické školní obci byla přiškolená ještě další místní obec – Dvorska. Ležela jihozápadně od Tuřan a byla téměř čistě německá. Jako důvod jejího vyškolení z tuřanského obvodu a připojení k nové škole v Brněnských Ivanovicích je v rozhodnutí okresní školní rady uvedena jazyková odlišnost. Tuřanská škola byla při této příležitosti označena jako „*slawische Volksschule*“. Ve Dvorskách byla zřízena expozitura ivanovické školy a systematizováno místo podučitele.²⁰

Při obecné škole v Brněnských Ivanovicích byl v roce 1873 povolen také pokračovací kurz pro zemědělské a živnostenské pracovníky. Dochován zůstal pouze rozvrh hodin kurzu. Podle něj víme, že se učilo pět dní v týdnu, ve čtvrtek a v sobotu bylo volno. V neděli výuka probíhala celá odpoledne, v ostatních dnech jen dvě hodiny v poledne. Kromě učitelů ivanovické obecné školy se angažovali také učitelé z okolních škol a dokonce i inspektor Wilhelm Dechet. Učební plán navazoval na obecnou školu, kurz měl znalosti zúčastněných rozšiřovat.²¹

V následujícím školním roce docházelo do ivanovické školy kolem sto sedmdesáti tří dětí.²² Na místě nadučitele vystřídal W. Kocholla Ludwig Svoboda. Závěrečné zkoušky se konaly 9. července 1874, a tentokrát se jich zúčastnil už jen předseda místní školní rady. 15. červenec se stal i v dalších letech obvyklým koncem školního roku.

Místní školní rada musela řešit několik případů nedbalé docházky dětí a pro vysvětlení si pozvala jejich rodiče. Mnohé z „podpisů“ napovídají, že gramotnost nebyla v obci zcela samozřejmým jevem.²³

---

¹⁹ Mathias Doleschal byl ve stejné době i starostou obce.

²⁰ Účelem zřizování expozitur obecných škol bylo podle zákona umožnit všem dětem pravidelně se zúčastňovat vyučování. J. DOSTÁL, *Katechismus*, Velké Meziříčí 1911.

²¹ Vyučovalo se dvanáct předmětů: „*Sprachunterricht, Rechnen, Naturgeschichte, Naturlehre, Erdkunde, Geschichte, Landwirtschaft, Formenlehre, Zeichnen, Schreiben, Turnen, Gesang*“. Srov. AMB, fond L 2 Místní školní rada – německá, Brněnské Ivanovice, 1872–1922, inv.č. 13, kart. 1.

²² Počet žáků na začátku a konci školního roku se lišil. Způsobovala to nejen migrace rodin, ale také úmrtnost mladších dětí. Kolik žáků školu navštěvovalo, uváděla školní kronika; někdy to bývá jediný podstatný údaj za celý školní rok.

²³ Navrhování postihů rodičů za nedbalou docházku jejich dětí do školy se stalo hlavním bodem všech dalších porad místní školní rady. Několikrát také rada podpořila nepropuštění některých žáků ze školy, dokud se nenaučí alespoň psát. Hned roku 1874 nedoporučila propustit patnáctiletého Josefa Schicka, který stále náležel do první třídy a neovládal ani čtení, ani psaní. Srov. AMB, fond L 2 Místní školní rada – německá, Brněnské Ivanovice, 1872–1922, inv.č. 1. kart. 1.

Na škole bylo od léta 1874 nově systematizováno místo industriální učitelky; první se stala Emma Schwagera.

Škola se postupně rozrůstala a těšila přízni a péči obce. Zprávy kronikáře v dalších letech nás více informují o událostech panovnického domu a změnách na nejvyšších postech zemských. Pravidelností se staly návštěvy okresního inspektora Wilhelma Decheta (vždy na jaře) a také pořádání školních výletů, většinou však jen pro starší děti.

Místní školní rada se zaobírala špatnou účastí na výuce a registrovala změny v učitelském sboru. V každém roce osvobodila v průměru dvanáct dětí od placení školného. Předsedu Doleschala nahradil v roce 1875 Leopold Richter a o tři roky později pozici předsedy zastával Simon Drasal. Mathias Doleschal odstoupil v roce 1879 i z postu starosty a na jeho místo byl zvolen Johann Woletz. Na konci sedmdesátých let rada ve spolupráci s obecní radou řešila problém pohybu dětí po obecních silnicích.²⁴

V polovině sedmdesátých let devatenáctého století vznikl v Brněnských Ivanovicích první spolek, *Nennowitzer Militär Veteranen Verein*, se sídlem v Brněnských Ivanovicích. Jednání o jeho stanovách se protáhlo na dva roky; začalo v roce 1873 a povolení k činnosti spolek dostal v roce 1875. Jeho působnost se mezi tím rozšířila na další obce – Dvorská, Černovice, Přízřenice, Holásky, Tuřany. V době schválení stanov měl třicet sedm členů a posléze získal právo užívat jména svého patrona, oficiální název tedy zněl: „*Erzherzog Reiner Militär Verein*“.²⁵ Je pravděpodobné, že se záhy oddělila skupina členů z Tuřan. Při oslavách papežova padesátiletého biskupství v roce 1877 jsou oba spolky jmenovány zvlášť. Pro oba to však byla příležitost ukázat se v plné kráse. Popis slavnosti se dochoval v tuřanské pamětní knize: „*spolky z Tuřan a Neňovic s krásnými korouhvemi svými dostavily se do chrámu Páně, aby obcovaly mši sv., jejichž hlavní oddíly vyznamenány hlučnou střelbou z hmoždířů... K večeru zářily Tuřany i všechny obce farnosti v osvětlení, ku počtě sv. Otce připraveném... Mezi osvětlením šla hudba pochodem jak po Tuřanech, tak i po přifařených obcích*“. Osvětlení obcí spočívalo ve svících za každým oknem domů.²⁶ Do Říma na oslavy odjel také tuřanský farář Johann Spirk. Jeho návrat se stal dalším pokračováním slavností a zúčastnily se ho především žáci a učitelé všech škol farnosti.²⁷

O činnosti spolku v dalších letech není nic známo, nezůstala dochována ani hlášení o schůzích a volbách výboru.

Život obce (její oficiální název zněl Nennowitz) můžeme od roku 1880 sledovat i ze zápisů schůzí obecní rady. Scházela se podle potřeby, často dokonce třikrát za

²⁴ Starost o bezpečnost dětí a „pomalé ježdění“ po silnicích v obci samotné byla povinností obecního strážníka. Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 2, kart. 1.

²⁵ Srov. Moravský zemský archiv (dále MZA), fond B 26 Policejní ředitelství v Brně, (1766) 1804–1958, inv.č. 3359, sg. 12, kart. 2550 B.

²⁶ Srov. AMB, fond A 28 Obec Tuřany, 1813–1939, inv. č. 1.

²⁷ Tamtéž.

měsíc; ne vždy však pořídila protokol o průběhu svého jednání. S postupujícím časem se zápisy také stávají stále stručnějšími.

Na konci každého roku schvalovali radní obecní rozpočet²⁸ a najímali nové obecní služebníky: ponocného, polního a požárního hlídače, pastýře (do roku 1883; pak přibyli mezi obecní sluhy dva strážníci). Schvalovali rovněž renumerace, obvykle pro starostu nebo učitele (například za provedené sčítání lidu) a povolovali dětem volno na několikadenní procesí. Obec mimo jiné hospodařila s vlastními pozemky a honitbou. Výhodným zdrojem příjmů bylo i pronajímání rybníka. Na druhé straně k jejím výdajům patřily opravy a čištění studní, pump, opravy mostů a kaple sv. Floriána a další. Vzhledem k provázanosti obecní rady a místní školní rady se z protokolů obecní rady dozvíme mnohé i ze života školy.

Na začátku osmdesátých let byly domy v obci nově očíslovány. Bylo jich, podle sčítání lidu z roku 1880, kterým byl pověřen nadučitel Svoboda, jedno sto padesát osm. Z jednoho tisíce sto šesti obyvatel uvedlo tři sta devadesát pět jako obcovací řeč „Maren“, sedm set jedenáct němčinu.²⁹

Zproštěno placení školného už bývalo kolem čtyřiceti dětí. Obecní rozpočet nestačil zpočátku na pořízení všech požadovaných školních pomůcek a starosta se za to zástupcům školy omlouval. Po osmi letech existence byla škola opět přeplněna a místní školní rada se usnesla na nepřijímání „cizích“ dětí, tj. z jiné školní obce, do ivanovické školy. Po odchodu Ludwiga Svobody se nadučitelem stal Johann Hochmann (byl současně také správcem školy). Předsedou místní školní rady byl nově zvolen Karel rytíř Czaderski, jejími dalšími členy Leopold Ritter, Sigmund Hayek (od roku 1880 také starosta obce) a Martin Prachář. Rada se stále potýkala se špatnou školní docházkou; u starších dětí ji omlouvala s podmínkou, že si musely dodělat zkoušku.³⁰

Zápisy obecní rady z roku 1882 nás informují o jednáních o zřízení hasičského sboru. Obec byla okresním hejtmanstvím opětovně vybízena k iniciaci jeho vzniku. Přístup všech obyvatel byl však liknavý, ke službě se hlásili ojedinele. Na hasičský sbor předem finančně přispělo několik dárců, většinou čestných občanů obce. Ani to však obyvatele nepřesvědčilo. Své příspěvky si dárci nevzali zpět, přestože se žádný hasičský spolek v obci neustavil a odkázali je případnému budoucímu spolku. Od obecní rady se jim za to dostalo poděkování.³¹ Ve stejném roce obec přistoupila k celorakouskému spolku *Mährische Landeshilfs Verein*.³²

---

²⁸ Hospodářské záležitosti vedla obec velmi pečlivě, jak o tom svědčí zachované obecní rozpočty a účetní uzávěrky, stejně jako účty špitálu a kapličky sv. Floriána, které obecní rada také schvalovala. Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 52–55, kart. 2.

²⁹ Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 6, kart. 1.

³⁰ Srov. AMB, fond L 2 Místní školní rada – německá, Brněnské Ivanovice, 1873–1922, inv.č. 1, kart. 1.

³¹ Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 1, kart. 1.

³² Spolku každoročně přispívala obec, veteránský spolek a v prvních letech také starosta Sigmund Hayek. Hayek přispíval v době svého starostování (1880–1888) také na místní chudé školáky (dvacet pět zlatých) a na školní potřeby. Srov. Okresní archiv Brno-venkov, fond A 1 Okresní úřad Brno-venkov, 1855–1945, inv.č. 661, kart. 186. Dále AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 2, kart. 1.

Pravidelnou součástí programů schůzí rady se od roku 1883 stalo jednání o problému rušení nočního klidu, což radu přinutilo několikrát pozměňovat zavírací dobu místních hostinců. Obyvatelé obce zřejmě rádi oslavovali a jednou z mnoha příležitostí bylo výročí panování Habsburků v Rakousku (šest set let). Součástí těchto několikadenních oslav byly také sbírky na chudé a rozdávání darů dětem.

Zajímavá je reakce místní školní rady a obecního výboru na novelizaci školského zákona z roku 1883. Vyslovily se (a nechaly zaprotokolovat) svou podporu povinné osmileté školní docházce s upozorněním, že ze zákonem povolených úlev nemíní udělat obecný zvyk. Kolika dětem byly úlevy povoleny, začala školní rada zaznamenávat až na konci osmdesátých let; v roce 1888 to bylo čtyřicet tři dětí, o rok později padesát dva školáků a v roce 1890 nejvíce – devadesát šest žáků. Pak se jejich počet začal zase snižovat. Dvoutřídní školu v té době navštěvovalo sto sedmdesát pět místních a dvacet „cizích“ žáků.³³

Z roku 1886 je také první zmínka o mateřské škole v Brněnských Ivanovicích. Zřídil ji německý *Schulverein* a provozoval v domě číslo jedna.³⁴ Bohužel o ní mnoho nevíme, protože školní kronika je na informace skoupá. V zápisech obecního výboru se o školce dochovalo ještě méně zpráv; první záznam je z roku 1889, další z roku 1893, kdy obec převzala školku do své vlastní správy a režie. Představitelé obce více zaměstnávalo jednání o příspěvku na rekonstrukci tuřanského hřbitova a prodej obecních pozemků severní dráze na stavbu nákladní koleje.

Po obecních volbách v roce 1888 se starostou stal Johann Plaček, prvním radním Simon Drasal. Radní odhlasovali zvýšení svých diet a také zvýšení obecní přírážky z pěti na deset procent. Z celého desetiletí zanechala obecní rada jen velmi málo zápisů a školní kronika i protokoly místní školní rady sledují (opět) spíše události v panovnické rodině.

Sčítání lidu v roce 1890 provedl nadučitel obecné školy. V obci žilo tisíc dvě sta sedm obyvatel ve sto šedesáti sedmi domech. Z nich němčinu jako „dorozumívací“ řeč uváděla naprostá většina – tisíc padesát šest, češtinu, popřípadě „moravštinu“, sto padesát jeden.³⁵

V polovině devadesátých let se o rozruch v obci postaral podučitel Johann Aue. Svým chováním znevažoval náboženskou výuku a „nevhodně“ se choval i v kostele. Stížnost na něj podali občané obce i tuřanský farář Spirk. Zasluhou podučitele vztah dětí ke škole i církvi ochladl. Co bylo podstatou jeho chování se asi nedozvíme, neboť konkrétní zpráva, jak takové chování vypadalo, se v zápisech nedochovala. Podučitel si vysloužil odsouzení celé obce a byl přeložen na jinou školu.³⁶

³³ Srov. AMB, fond L 2 Místní školní rada – německá, Brněnské Ivanovice, 1872–1922, inv.č. 2, kart. 1.

³⁴ Jeho majitelem byl starosta Sigmund Hayek; později v tomto domě našla azyl také paralelní třída německé obecné školy.

³⁵ Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 7, kart. 1.

³⁶ Srov. AMB, fond L 2 Místní školní rada – německá, Brněnské Ivanovice, 1872–1922, inv.č. 2, kart. 1. Johann Aue byl přeložen na školu do Moravan. Srov. AMB, fond N 22 Německá obecná škola v Brněnských Ivanovicích, 1872–1945, inv.č. 3672, kart. 1.

V roce 1896 se předsedou místní školní rady stal Josef Czanderle. V dalším roce byla škola povolena paralelní třída. Problémy nastaly s prostory, kterých stará škola neměla nazbyt. Nakonec bylo nové oddělení umístěno v zámku. Obec za ni rytíři Czaderskému platila jedno sto dvacet zlatých nájemného na rok.

Od roku 1898 probíhala jednání o stavbě nové školní budovy, tentokrát čtyřtřídní. Schválit celou akci musela především okresní školní rada. Obec vypsal konkurz a vybírala si ze čtyř nabídek převážně brněnských stavitelů. Současně jednala o půjčce, protože náklady na novostavbu dalece překračovaly finanční možnosti obce. Problematické bylo i jednání o pozemku, neboť jednu jeho část musela obec přikoupit a radní dlouho vybírali optimální řešení. Konečné rozhodnutí o stavbě bylo zaprotokolováno 28. května roku 1900. Ze stavebních firem byla vybrána firma Anton Jelinek z Brna. Výstavba proběhla stejně rychle jako stavba první budovy. Tato byla rychlá a vysvěcení se uskutečnilo už na podzim roku 1900 (28. října) za přítomnosti obyvatel obce i vzácných hostů – okresního hejtmána Schöna, inspektora Steinwendlera, stavitele Jelinka a mnoha dalších.³⁷

Na nově systematizované učitelské místo byl přidělen Ludwig Baier.³⁸

Pro obec celá akce znamenala značný výdaj, a proto se zvýšila nejen obecní přírážka (z 10% na 44%), ale také honitba a další významné zdroje obecního hospodářství byly pronajímány za vyšší obnosy. Stále častěji se v protokolech rady objevují zápisy o rozdělování chudinských podpor, naturálních a finančních remuneracích, které dostávali hlavně učitelé.

Obec nežila izolovaně od svého okolí. V oznámení brněnského *Deutsches Jugendbund* o výletu do ivanovického pivovaru předseda tohoto spolku vyjádřil přání setkat se s německými obyvateli obce a vyzval všechny, aby se na závěr společně zúčastnili her v pivovarské restauraci.

V pivovarské restauraci se hrálo také divadlo a pořádaly přednášky.³⁹

Své čtyři zástupce měly Brněnské Ivanovice také ve spolku *Zwittawa und Schwarza Wassergenossenschaft* (organizován v Chrlicích v roce 1899⁴⁰).

V prvním desetiletí dvacátého století vznikla v Brněnských Ivanovicích většina tanních spolků. První z nich, *Freiwillige Feuerwehr*, v roce 1902.

Dříve měly povinnost hasit požáry cechy. Jednalo se především o cechy oborů, které s ohněm přímo pracovaly - kovářské, kotlářské, zámečnické, zvonařské a další. Když roku 1859 cechy zanikly, musely nové zákony svěřit péči požární policie (a také policie stavební, která s problémem rovněž souvisela) někomu jinému. Obojí dostala do kompetence obec jako součást své samostatné působnosti. Zákony současně umožňovaly zřizovat placené požární sbory. Město Brno například takový hasičský sbor začalo budovat v roce 1864. Zpočátku službu konalo šest mužů, v roce 1918 to

³⁷ Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 2, kart. 1.

³⁸ Srov. AMB, fond L 2 Místní školní rada – německá, Brněnské Ivanovice, 1873–1922, inv.č. 2, kart. 1.

³⁹ Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 38, kart. 1.

⁴⁰ Srov. tamtéž, inv.č. 39, kart. 1.

bylo dvacet osm osob. Jejich pohotovost trvala čtyřicet osm hodin, následné dvacet čtyři hodiny měli hasiči k odpočinku. Rozdělení byli do tří oddílů, v čele každého byl vrchní hasič. Po vzniku Velkého Brna proběhla reorganizace celého sboru.⁴¹

Dobrovolné hasičské sbory se organizovaly na spolkovém základě. Součástí jejich činnosti se stala také samaritánská služba.

Podle zákona o obecní samosprávě z roku 1873 měl starosta každé obce s více než padesáti domovskými čísly vydat svolání k vytvoření hasičského sboru. Obecní rada Brněnských Ivanovic o hasičském sboru jednala poprvé v roce 1882 a mezi obyvateli obce nenalezla podporu. Dříve než Ivanovice zřídily vlastní německé hasičské sbory Černovice, Přízřenice a Dvorska.

Vznik druhého ivanovického spolku byl doprovázen velkou slavností, která se konala dne 28. září 1902. Začala vysvěcením pojízdné stříkačky a pokračovala mší pod širým nebem, průvodem, cvičením a koncertem sborové hudby. Na slavnost přijeli i zástupci hasičů z okolních obcí (Tuřan, Holásek, Chrlic a dalších).⁴²

Podle stanov spolku jeho skutečný člen musel mít více než dvacet dva let, musel prokázat svou zdatnost a charakter. Členem podporujícím se stal ten, kdo platil dvě koruny příspěvků ročně. Pokud se ostatní členstvo usneslo, že se někdo význačně zasloužil o rozkvět spolku, mohlo ho zvolit čestným členem.

Valná hromada sboru volila svého velitele (prvním se stal Franz Ruber), jeho zástupce, předsedu a obsluhu strojů; všechny na jeden rok. Působnost spolku se vztahovala i na okolní obce, od kterých Brněnské Ivanovice vybíraly příspěvky.⁴³ Hned od počátku se hasičský sbor potýkal s finančními potížemi. Už rok po svém vzniku žádal c. k. kancelář o podporu. Při této příležitosti uváděl také počet svých členů. Bylo jich celkem třicet devět, z toho třicet čtyři řádných, tři přispívající a dva čestní členové.⁴⁴

O rok později (v roce 1904) sbor vykazoval dvacet osm činných, padesát přispívajících a dva čestné členy. Kromě F. Rubera byli do představenstva zvoleni Leopold Schnirch, Rudolf Stepanek, Franz Waniek, Johann Placzek, Johann Klimesch a Johann Sedlatschek. Místo velitele po F. Ruberovi zaujal August Grissbach.⁴⁵ Tito lidé tvořili i nadále jádro sboru. Později k nim přibyl ještě učitel Ferdinand Fousek (stal se jednatelem) a Simon Drasal (od roku 1907 byl předsedou spolku).⁴⁶ Od roku 1902 tak měla obec nepřetržitě v pohotovosti dva členy hasičského sboru.⁴⁷

⁴¹ Gustav NOVOTNÝ, *Německé hasičstvo v Brně. Úvodní poznámky*. In: Forum Brunense 1994, s. 115–128

⁴² Tamtéž.

⁴³ Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 2, kart. 1.

⁴⁴ Srov. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství v Brně, (1766) 1804–1958, č.j. 18122/46, kart. 3160.

⁴⁵ G. NOVOTNÝ, *Německé hasičstvo v Brně. Úvodní poznámky*. In: Forum Brunense 1994, s. 126.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 2, kart. 1. Hasičský sbor vedl svá jednání s úřady až do konce své existence německy a ve třicátých letech byly jeho schůze pro svůj silně německý náboj často sledovány a byly o nich podávány policejní relace. Zprávy upozorňovaly hlavně na velkoněmecké smýšlení některých členů tohoto spolku. Sbor zanikl na základě dekretu prezidenta republiky ze dne 25. září 1945, č. 81 Sb. Srov. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství v Brně, (1877) 1804–1958, č.j. 18122/46, kart. 3160.

Z obecních zápisů se také dozvídáme o existenci *Raiffeisenkasse*, poprvé v roce 1904. Většinu vkladů do ní vložili čestní občané (zápisy obecní rady uvádí jména Stepanek, Gritzbach, Rechlik).⁴⁸

V roce 1904 vzniklo v Brněnských Ivanovicích hned několik spolků, respektive místních skupin.

Datum 5. ledna 1904 je uvedeno ve stanovách spolku *Männergesangverein*. Jeho účelem bylo vzdělávání vícehlasého sboru zpěváků v muzice. Členové se dělili na činné, přispívající a čestné; všichni museli být starší osmnácti let. Výbor spolku tvořili předseda, místopředseda, dva dirigenti, jednatel a jeho zástupce, archivář a pokladník. Všichni byli voleni na jeden rok. Podle stanov připadl spolkový majetek v případě zániku organizace spolku *Deutscher Schulverein*.⁴⁹

Spolek účinkoval na většině oslav v obci a pořádal také vlastní koncerty. Jeho repertoár byl široký – od hudby renesančních autorů, přes romantické písně až po německé lidové písně. Program každého vystoupení byl sestaven předem a texty písní dostávalo ke kontrole okresní hejtmánství.

Organizaci spolku provedl a také první valnou schůzi svolal učitel Franz Přibíl. Stal se prvním předsedou spolku, pravděpodobně byl i dirigentem, protože tuto funkci zastával v dalších letech, do svého odchodu z Brněnských Ivanovic v roce 1909. Od roku 1906 byl předsedou spolku nadučitel Johann Hochmann, kterého v roce 1910 vystřídal učitel Simon Stanka.⁵⁰ Počet členů spolku se pohyboval kolem dvaceti pěti činných a desíti přispívajících, z nichž někteří bydleli v Tuřanech. Všichni byli německé národnosti a korespondence s úřady byla z jejich strany vedena německy až do zániku spolku.⁵¹

Německý byl také druhý spolek, kterému okresní hejtmánství povolilo činnost v roce 1904, *Nennowitz Deutscher Bauern-Turn-Verein*, v roce 1923 reorganizovaný jako *Deutscher Turnverein in Nennowitz*. Jeho cílem bylo pravidelným cvičením přispívat k posílení a upevnění kondice cvičenců a jejich prostřednictvím i německého národa; podporovat výuku tělocviku ve školách; pořádat přednášky; vydávat a shromažďovat časopisy a tím přispívat k duševnímu rozvoji svých členů a cvičenců.⁵²

Podmínkou ke členství ve spolku byl věk šestnácti let; pro mladší však existovala kategorie „chovanců“, kam patřily děti do čtrnácti let života. Členové se dělili na cvičící, přispívající, čestné a již zmíněnou mládež. Spolek pravidelně podával hlášení o svých schůzích a zvolených činovnících, což předpokládá, že jako jeden z mála ivanovických spolků neměl vážné problémy se svým fungováním. Jeden ze cvičitelů, Josef Zecha, dokonce do obce dojížděl z Brna. Mezi kmenové členy spolku se po

⁴⁸ Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 2, kart. 1.

⁴⁹ Srov. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství v Brně, (1766) 1804–1958, č.j. 18079/46, kart. 3160.

⁵⁰ Tamtéž.

⁵¹ Byl rozpuštěn ex lege na základě dekretu prezidenta republiky ze dne 25. září 1945, č. 81 Sbírky zákonů a nařízení.

⁵² Srov. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, (1766) 1804–1958, č.j. 17889/46, kart. 3158.

svém příchodu do Brněnských Ivanovic zařadil učitel Simon Stanka, od roku 1908 byl jeho předsedou.⁵³

Po přerušení pokračují od roku 1904 také záznamy místní školní rady. Škola byla opět přeplněna a u první třídy bylo zřízeno paralelní oddělení a provizorně přidělena učitelka; tou byla Margareta Lissy. Přestože byla škola přetížena, byl do ní přijat jeden cizí žák: „*Der 6. Schüller zwar ein Turaser, aber von deutschen Eltern.*“⁵⁴ Stejný problém s velkým počtem dětí měla i mateřská školka; také ona měla od roku 1905 druhé oddělení.⁵⁵

V následujícím roce odešel na odpočinek nadučitel Johann Hochmann. Vedení školy (a také školní kroniky) po něm převzal Ferdinand Fousek. Na místech učitelů se vystříдалo několik osob. Obnovena byla rovněž místní školní rada – jejím předsedou se stal August Gritzbach. Ve školní kronice jsou také od tohoto roku zaznamenávány pravidelné finanční příspěvky obce a spolku *Bund der Deutschen Olmütz* (místní skupina tohoto spolku vznikla v Brněnských Ivanovicích právě v roce 1905) škole i chudým dětem. Pravidelností se staly vánoční školní besídky, při kterých děti hrály divadlo, zpívaly, recitovaly a dostávaly sladkosti a ovoce. Chudší z nich byly obdávány také oblečením a obuví, na což přispívali ve velké většině majetnější obyvatelé obce.

Na podporu školy vznikly v obci v letech 1905 a 1908 místní skupiny spolku *Deutschen Schulverein in Wien*.⁵⁶ V obou případech se dochovaly pouze záznamy a hlášení o první a poslední schůzi. Dříve vzniklá skupina nesla název „*Ortsgruppe Maxdorf-Nennowitz der deutschen Schulverein in Wien*“ a zprávy o jejích schůzích mají dataci z let 1905 a 1920. Obě se konaly v místní škole. Prvním předsedou spolku se stal Franz Ruber, místopředsedou Josef Raab ze Sokolnice, jednatelem Franz Drescher, jeho zástupcem Ferdinand Stiefer, pokladníkem Franz Waniek, zástupcem Franz Kraut z Dvorské. Knihovníky spolku byli zvoleni Franz Přibíl a Franz Markus. *Deutscher Schulverein* měl od roku 1905 pronajatu starou školní budovu za dvě sta čtyřicet ko-

⁵³ Srov. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, (1766) 1804–1958, č.j. 17889/46, kart. 3158. Spolek byl rozpuštěn ex lege 16. března 1946 podle ustanovení §4 dekretu prezidenta republiky ze dne 25. září 1945, č. 81 Sbírky zákonů a nařízení.

⁵⁴ Srov. AMB, fond L 2 Místní školní rada – německá, Brněnské Ivanovice, 1872–1922, inv.č. 2, kart. 1.

⁵⁵ Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv. č. 2, kart. 1.

⁵⁶ „*Deutscher Schulverein*“ byl jedním z německých „ochranných“ spolků, které si kladly za cíl podporovat německé minority na území monarchie. Ústředí spolku bylo ve Vídni; vznikl v roce 1880. Svůj vzor měl v podobné tyrolské organizaci (v Tyrolsku se cítili Němci ohroženi Italy). Zaměřoval se především na obecné školy, které všemožně podporoval a zasazoval se o jejich vznik. Byl také vydržovatelem mnoha mateřských škol, vše podle hesla „*denn wer die Jugend hat, hat die Zukunft*“. Přispíval dětem na školné, snažil se čelit přistěhovalectví slovanského obyvatelstva do národnostně německých oblastí. Těšil se podpoře velkých průmyslníků, nejvíce úspěchů měl ve větších jazykových ostrovech. Na Moravě existovalo v devadesátých letech už sto třicet místních skupin spolku. Helena BEBÁROVÁ, *Německé liberální a nacionální spolky na Moravě v druhé polovině 19. století*. In: Sborník prací pedagogické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, řada společenských věd č. 7, 1976, s. 79–94; Ivan OTCOVSKÝ, *Soupis učitelských a školských spolků v Čechách do roku 1900*, Praha 1977; J. SPUNDA, *Die verlorene Inseln*. In: *Bohemia* 2, 1961, s. 35–413; 3, s. 273–360.

run ročně (výpověď dostal po změně poměrů v roce 1919). V roce 1920 předseda spolku August Gritzbach oznámil ukončení činnosti a rozchod spolku.⁵⁷

O tři roky později vznikla druhá místní skupina německého školského spolku, *Frauen- und Mädchen Ortsgruppe Nennowitz des deutschen Schulvereines*. Také o ní víme pouze to, kdy vznikla a kdy byla vymazána ze spolkového katastru. Její výbor tvořilo devět členek, neboť každá funkcionářka měla dvě zástupkyně. Některé členky výboru zvoleného v roce 1908 měly bydliště mimo Brněnské Ivanovice (dvě bydlely v Tuřanech a dvě v Brně). Předsedkyní místní skupiny se stala Fanny Marcus (dlouholetá vedoucí školky v Brněnských Ivanovicích), jejími zástupkyněmi Julie Kmunitchek a Marie Polaschak; jednatelkou Gusti Foussek (zastupována byla Carolou Idas a Helenou Cazkisch), pokladnicí Missi Platchek (zástupkyněmi Anna Stieber a Rosa Legner). O deset let později už všechny členky výboru měly bydliště v Brněnských Ivanovicích. Předsedkyní, zřejmě po celou dobu trvání spolku, byla Fanny Marcus. V roce 1918 ji zastupovaly Marie Ruber a Sissy Schatral, jednatelkou byla (pravděpodobně také po celou dobu existence spolku) Augustine Fousska, zastupovaná Stephanií Swatschina s Herminou Dworschak; finance měly na starosti Lina Stanka, Frida Kmunitschek a Evi Platschek. Ze spolkového katastru byl spolek vymazán v roce 1920.⁵⁸

Další místní skupinou velkého německého spolku, který v Brněnských Ivanovicích v roce 1905 vznikl, byl *Bund der Deutschen*.⁵⁹ Organizaci spolku provedl Simon Rüber jako provizorní předseda, jednatelem byl Johann Placzek junior. Na první valné hromadě spolku oba odstoupili a na jejich místa byli zvoleni noví činovníci. Předsedou se stal a po dobu existence spolku jím zůstal Ferdinand Fousek, jednatelem Wenzl Placzek, kterého po roce vystřídal Franz Narobe. Členové výboru se obměňovali minimálně, valné hromady se konaly každoročně v dubnu, vždy v hostinci u Placzka.⁶⁰

⁵⁷ Srov. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, (1766) 1804–1958, inv.č. 3354, sg. 5, kart. 2550 B.

⁵⁸ Srov. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, (1766) 1804–1958, inv.č. 3355, sg. 6, kart. 2550 B.

⁵⁹ I tento spolek patřil mezi „obrné“ spolky, jeho českou protiváhou byly „*Národní jednoty*“ (pro jihozápadní a východní Moravu), zrovna tak jako „*Ústřední Matice školská*“ byla protiváhou „*Schulvereinu*“ a „*Sokol*“ byl protiváhou „*Turnvereinu*“. Centrum spolku „*Bund der Deutschen*“ bylo v Olomouci a od jeho založení v roce 1886 do roku 1936 na postu předsedy setrval továrník Hermann Brass. Zaměřen byl spolek na politickou i hospodářskou podporu německého obyvatelstva, nejprve formou informační; snažil se o udržení zemědělské půdy v německých rukou a jejich nezávislost na jinojazyčném okolí (také zakládáním finančních ústavů) a zmírňovat vystěhovalectví Němců z málo úrodných oblastí; pečoval o rozvoj dětí, které opouštěly obecné školy a pořádal pro ně kurzy a přednášky – pověstnými se stali kočovní učitelé spolku, o které jevil zájem i další spolky. Jako jeden z mála organizoval také ženy a mládež. Podle profese do spolku nejvíce vstupovali učitelé, rolníci, úředníci a řemeslníci. Místní skupiny potřebovaly ke svému založení dvacet členů, jejich vedení bylo voleno na jeden rok (centrální na tři roky). H. BEBÁROVÁ, *Německé liberální a nacionální spolky...*, s. 79–94; Dan GAWRECKI, *K organizačnímu vývoji spolku Bund der Deutschen Nordmährens v letech 1886–1918*. In: Severní Morava 41, 1981, s. 31–36; Týž, *Německé obranné spolky na cestě k Mnichovu*. In: Severní Morava 36, 1978, s. 12–20; M. TRAPL, *Národnostní otázka v moravských městech po vzniku Československa*. In: Národnostní problémy v historii měst. Prostějov 1993, s. 183–189

⁶⁰ Srov. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství v Brně, (1766) 1804–1938, inv. č. 3353, sg. 2, kart. 2550 B. Spolek zanikl tím, že ztratil veškeré členstvo; ze spolkového katastru byl vymazán v roce 1931.

Korespondencí s okresním hejtmánstvím na sebe zase po dlouhé odmlce upozornili váleční veteráni. Jejich spolek zřejmě žádné národnostní rozdíly mezi členy nedělal. Přípisy na dopisech jsou často v českém jazyce a rovněž projevy některých členů na schůzích byly proneseny česky, aniž by to kdokoliv považoval za nežádoucí. Spolek vykazoval v roce 1906 osmdesát členů, u každého zaznamenával délku služby, nejvyšší dosaženou hodnost a účast v bitvách. Nejstarším členem spolku byl Josef Stepanek, narozený v roce 1837.⁶¹

V roce 1905 vystřídal na dvanáct let v čele obecní samosprávy Franze Rubera Simon Drasal. Prvním radním byl zvolen Johann Kmuniczek, druhým Leopold Fellmann. Nový obecní výbor se opět potýkal s problémem kapacity školy – dvě třídy měly paralelky, jedna z nich sídlila v domě starosty Hayeka (č. 1.), kde dříve byla umístěna školka. Ta od roku 1905 využívala prostory staré školní budovy, které měl pronajít *Schulverein*.⁶² Ve školním roce 1907/1908 se obecná škola rozšířila ze čtyřtřídní na pětitřídní a v následujícím na šestitřídní, přičemž na ní byla nově systematizována další dvě učitelská místa. Otevírání paralelních tříd se stalo důvodem stále častějších neshod mezi vedením školy a místní školní radou. Místní školní rada se stavěla proti zřizování paralelních oddělení jednotlivých tříd.

Roku 1908 bylo do obce zavedeno elektrické vedení, nejprve do místního pivovaru a sladovny, později (v roce 1911) i do části obce, respektive některých domů. V protokolech ze schůzí obecního výboru jsou zmínky o příspěvcích obce hasičům („Sterbekassabeiträge“). Velkou finanční podporu dostala také nově zřízená zimní hospodářská škola v Modřicích.⁶³ Zápis zasedání se stále více omezuje jen na vypočítávání osob přijatých do svazku obce.⁶⁴

Ustavující schůze v pořadí už osmého ivanovického spolku proběhla 23. dubna 1908. Jednalo se o *Hospodářskou besídku*, která si kladla za cíl vzdělávání rolníků obce.⁶⁵ Podle stanov spolek odebíral hospodářské časopisy, především úřední list *Moravský hospodář*, sdružoval rolníky ke společným debatám o hospodářské problematice, pořádal pro ně besedy i přednášky odborníků a také zábavy. Jeho úkolem bylo rovněž zřídit knihovnu. Členové museli mít alespoň šestnáct let; roční příspěvek byl stanoven na jednu korunu a dvacet haléřů. Výbor se skládal z předsedy, náměstka a čtyř dalších členů. Pod stanovami jsou podepsáni František Mužík (byl zvolen předsedou spolku), Cyrill Wunsch (jednatel), Jan Blažek (pokladník) a Laurenz

⁶¹ Srov. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství v Brně, (1766) 1804–1938, inv. č. 3359, kart. 2550 B.

⁶² Mateřskou školku do své péče převzala obec, velmi významně se na jejím vydržování podílel německý městský školský spolek. H. BEBÁROVÁ, *Německé liberální a nacionální spolky...*, s. 83.

⁶³ Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 2, kart. 1.

⁶⁴ Od roku 1900 do roku 1917 to byla přibližně stovka lidí; přesnější údaj není z protokolů možno zjistit, protože je uvedeno jméno a připsáno „s rodinou“. Tamtéž.

⁶⁵ Hospodářské besídky měly seskupovat rolníky jedné obce, aby si mezi sebou mohli předávat zkušenosti a poznatky. Přednášejícími na valných hromadách byli často učitelé zemědělských škol. Jiří ŠOUŠA, *K podílu regionálních zemědělských spolků na intenzifikaci českého zemědělství v poslední třetině 19. století*. In: Politické strany a spolky na jižní Moravě, XXII. Mikulovské sympozium 7.–8. října 1992, Brno 1993, s. 133–138.

Sedlaček (náměstek). Jediná zpráva o představenstvu spolku je z prvního roku jeho činnosti, kromě již výše jmenovaných byli členy výboru ještě Jan Skřivánek a Josef Jochman. Spolek byl ze spolkového katastru vymazán 31. října 1921.⁶⁶

O rok později vznikla v obci další místní skupina velkého českého spolku, *Národní jednoty pro jihozápadní Moravu*.⁶⁷ Podle stanov se každá místní skupina musela při své registraci vykázat alespoň patnácti členy. Z nich volila valná hromada pětičlenný výbor a dva jeho náhradníky na dobu jednoho roku. Členstvo se dělilo na zakládající (skládali jednorázový příspěvek dvou set korun), skutečné (platili deset korun ročně), činné (přispívali ročně dvěma korunami) a výkonné (těm bylo vyměřeno platit čtyřicet halířů na rok). Hlavním úkolem každé místní organizace bylo podporovat ústavy *Jednotou* zřízené a vydržované. Předsedou ivanovické místní skupiny se stal František Mužík; u něj se také ustavující schůze konala. Jednatelům byl zvolen Jindřich Prokop, pokladníkem Jan Skřivánek, dalšími členy výboru Josef Jochman a Eduard Tomaščík. Členů vykazoval spolek v roce 1909 jen dvacet jedna.⁶⁸ Hned na počátku své činnosti dostal stokorunový příspěvek do svého školského fondu od Cyrillo-Methodějské záložny v Brně. Odbor dále nevykazoval žádnou činnost. V roce 1910 ho k další činnosti vzkřísil černovický učitel Jan Bárta-Zahrádecký, který sám byl předsedou jednoho z okrsků *Národní jednoty*, okrsku Brno-venkov. V Brněnských Ivanovicích uspořádal několik přednášek, podílel se na zorganizování voleb do výboru místního odboru *Národní jednoty* a opatřil pro něj knihovnu o padesáti svazcích. Základ nové knihovny byl příspěvkem akademického odboru *Národní jednoty*. Bárta-Zahrádecký pomýšlel také na založení obecné školy, kterou by vydržovala *Ústřední Matice školská* a jejímž vyučovacím jazykem by byla čeština. Podnikl v tomto směru také několik kroků, nepodařilo se mu však zajistit pro novou školu vhodné místnosti, natož pak sjednat koupi pozemku. Založil tedy alespoň školský fond pro zřízení matiční obecné školy v Brněnských Ivanovicích, do kterého odbor okrsku Brno-venkov přispíval každoročně částkou desíti korun.⁶⁹

Druhým předsedou ivanovického spolku se roku 1910 po Františku Mužíkovi stal J. Skočilas; počet členů se rozrostl na čtyřicet osm. Ve výroční zprávě *Národní jednoty* je odbor charakterizován jako nečinný.⁷⁰ Další zprávy o aktivitách tohoto spolku jsou až z poválečných let.

⁶⁶ Srov. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, (1766) 1806–1958, inv.č. 3358, sg. 10, kart. 2550 B.

⁶⁷ Tento spolek založil profesor reálné školy v Telči Leandr Čech v roce 1886. Jeho účelem bylo šířit osvětu, vychovávat vzdělaný a sebevědomý český lid, který by byl schopen čelit germanizaci v oblasti jihovýchodní Moravy. Činnost spolku byla zaměřena hlavně na brněnský, jihlavský a znojemský okres. Byl v podstatě protiváhou německému „*Schulvereinu*“, také se zaměřoval na základní školství a hmotnou podporu českých obchodníků a řemeslníků. Pokud došlo ke změně jednacích řečí, kterou byla čeština, spolek zanikal. V roce 1888 bylo sídlo spolku přeneseno do Brna. Spolek podporovalo poměrně dosti časopisů, například *Orel*, *Hlas*, *Národní Listy* a další. *Památník padesátileté práce a činnosti Národní jednoty pro jihozápadní Moravu v Brně*. Brno 1936.

⁶⁸ Srov. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, (1766) 1805–1958, č.j. 2821/49, kart. 3182.

⁶⁹ V roce 1912 bylo ve fondu sto dvacet devět korun. J. BARTA – ZAHŘÁDECKÝ, *36 let matičním učitelem*, Praha 1921, s. 138. Tamtéž je uvedeno, že místní školní rada v Tuřanech povolila devíti ivanovickým dětem návštěvu tuřanské obecné školy.

⁷⁰ *Výroční zpráva Národní jednoty pro jihozápadní Moravu za rok 1910*. Brno 1911.

V roce 1910 se obecní rada usnesla na dostavbě druhého patra nové školy. Pro Brněnské Ivanovice to znamenalo další velké výdaje, navíc v době, kdy stát už stále více investoval do vojenství a ostatní odvětví omezoval, takže příspěvky od okresní školní rady byly velmi nízké. Nejdéle ze všeho tedy trvalo jednání o úvěru. Přístavba byla provedena během letních prázdnin roku 1911.

Podle sčítání lidu v roce 1910 bydlelo v obci jeden tisíc pět set devadesát osm obyvatel, z nich se tisíc sto pět hlásilo k německému jazyku a čtyři sta devadesát tři k češtině. Podle starosty Simona Drasala však toto neodpovídalo skutečnosti a poměr obou národností byl opačný.⁷¹

V roce 1910 se v Brněnských Ivanovicích ustanovila další místní skupina, tentokrát celorakouského spolku, s oficiálním názvem *Skupina Vejvanovice svazu pivovarnických dělníků, bednářů a příbuzných oborů Rakouska*. Stanovy spolku byly schváleny 6. ledna 1910. Místní skupina musela podle nich mít alespoň čtyřicet členů. Výbor spolku byl volen na jeden rok a tvořilo ho šest členů. Jeho účelem bylo „podporovat a hájit duševní i hmotné zájmy členů a ožивovat a silít vědomí pospolitosti mezi členy“.⁷² K povinnostem organizace patřilo také „zavedení odborného tisku“.⁷³

Chytilův úplný adresář Moravy z roku 1911 uvádí, že v Brněnských Ivanovicích existovaly ještě dvě společnosti: *Spar und Darlehenskassen-Verein für Nennowitz und Mawdorf* a *Arbeiter Consum-Verein für Nennowitz und Umgebung*.⁷⁴ Obě vznikly pravděpodobně na začátku dvacátého století, protože se o nich od roku 1905 zmiňují protokoly obecní rady. Neuvádějí však jejich celý název ani sídlo. Jejich písemnosti se nejspíše nedochovaly.

Dne 13. května 1912 proběhly v místní škole velké oslavy dvacetipětiletého trvání spolku *Bund der Deutschen*. V projevech učitele i zástupců obce byla zejména vysoce oceněna zásluha *Bundu* na vydržování mateřské školky.

V roce 1912 došlo také k reorganizaci spolku *Bund der Deutschen in Nordmähren*, místní ivanovická skupina se po reorganizaci hlavního spolku stala součástí *Bund der Deutschen Mähren*. Její stanovy nebyly výrazně změněny; skupina dostala nový název *Bundesgruppe Nennowitz des Bund der Deutschen Mährens*, snížen byl minimální počet členů (na deset).⁷⁵

Místní školní rada v tomto roce povolila spolku *Turnverein* cvičit se školními dětmi, a to nejen s chlapci, ale také s dívkami.

Další velkou slavností se stalo desetileté výročí založení hasičského spolku. Opět se konala mše pod širým nebem, které se zúčastnili členové obecní rady, veteránského spolku a pochopitelně členové sboru. Pozvání na slavnost přijal také Rudolf

⁷¹ J. BÁRTA – ZAHŘÁDECKÝ, *36 let...*, s. 138.

⁷² Srov. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, (1766) 1804–1958, , inv.č. 3356, sg. 7 kart. 2550 B.

⁷³ Tamtéž. Spolek zanikl v roce 1921, protože se nereorganizoval a nevyhovoval tak novým právním podmínkám (jeho centrála sídlila mimo území nového státu).

⁷⁴ *Chytilův úplný adresář Moravy*. Brno 1911, s. 133.

⁷⁵ Srov. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, (1766) 1804–1958, inv.č. 3353, sg. 2, kart. 2550 B.

M. Rohrer, požární ředitel zemského hlavního města Brna. Hosté byli přijati v hasičské zbrojnici a oficiálně přivítáni předsedou sboru Johannem Placzekem a jednatelem Ferdinandem Fousekem. Odpoledne se konala schůze sboru, koncert, průvod, cvičení a na závěr dne zahradní slavnost.⁷⁶ Obec v tomto roce také ze svých prostředků pořídila sanitní vůz.⁷⁷

V červnu roku 1913 uplynulo čtyřicet let od založení obecné školy v Brněnských Ivanovicích. Na oslavách, konaných v měsíci červnu, se podílely svými vystoupeními hlavně děti této školy. Příčiněním Marie Barolin byl na oslavách založen také „*Schulkreuz Verein*“. Přihlásilo se do něj šedesát čtyři členů.⁷⁸

Ve stejném roce bylo na obecné škole povoleno vyučování druhého zemského jazyka – češtiny. Obecní výbor proti žádosti neměl námitek, naopak ji ještě podpořil. Žádost nadučitel Fousek zdůvodnil potřebou znát český jazyk přinejmenším „in Wort“, protože obec je jazykově smíšená a znalost druhého zemského jazyka potřebují obyvatelé často také ve svém zaměstnání a živnostech. Povolení okresní školní rady ze dne 26. srpna 1913 nese číslo 23 753. Výuka byla povolena pro starší žáky, v rozsahu dvou hodin týdně. V dalších letech se pak počet hodin zvyšoval a vyučování bylo zavedeno i v nižších třídách.⁷⁹ O průběhu výuky podával okresní školní radě správce školy pravidelná hlášení; ta obsahovala počet vyučovacích hodin v jednotlivých třídách, uváděla učebnice, kterých se při výuce používalo a jmenovala učitele českého jazyka v jednotlivých třídách.⁸⁰

V roce 1913 změnil statek se zámečkem svého majitele. Karel rytíř Czaderski vše prodal Marii Foskové a jejímu zeti Edwinu Beiglvi z Dolních Věstonic. Beigl pěstoval víno a obchodoval s ním. Sklepy v zámku využíval jako skladiště pro dozrávání vína.⁸¹

V roce 1914 byl naposledy zvolen starostou Simon Drasal. Prvním radním byl (od roku 1908) Leopold Fellmann; druhým radním se roku 1914 stal Rudolf Galla.

Po vypuknutí války obecní zastupitelstvo vyjádřilo podporu císaři a říši. Mezi těmi, kdo z Brněnských Ivanovic odešli do války, byli také starosta Simon Drasal, učitel Ferdinand Fousek a Simon Stanka.

Obyčejný život obce pokračoval dál, její obyvatelé častěji pořádali sbírky nejen pro děti chudé a osiřelé, ale také pro *Červený kříž*. Obecní hospodaření bylo zatíženo stále se zvyšující státní válečnou půjčkou a posléze také zásobováním města Brna.

---

⁷⁶ G. NOVOTNÝ, *Německé hasičstvo v Brně...*, s. 126.

⁷⁷ Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 2, kart. 1.

⁷⁸ Srov. AMB, fond N 22 Německá obecná škola v Brněnských Ivanovicích, 1872–1945, inv. č. 3672, kart.1.

⁷⁹ Srov. Okresní archiv Brno-venkov, fond Okresní rada Brno-venkov, není zpracován, nahlédnutí bylo umožněno mimořádně.

⁸⁰ Od počátku vyučovala češtinu Stephanie Swatchina, později Marie Fischer a Winzenz Müller, Valerie Pelikan, August Kiesling. Učitelé dostávali za tuto svou činnost remunerace. Od roku 1915 se český jazyk učil ve všech třídách. Tamtéž.

⁸¹ Srov. AMB, fond N 22 Německá obecná škola v Brněnských Ivanovicích, 1872–1945, inv.č. 3672, kart. 1. Majetkem M. Foskové a E. Beigla byl zámek i statek do roku 1945.

Na válku reagovali i místní veteráni, a to svou reorganizací. V roce 1915 si odhlasovali a nechali schválit nové stanovy, které je zařadily do rakouské armády. Stal se z nich *k. k. Kriegerkorpes*, účel spolku byl charakterizován takto: „*Betätigung, Pflege und Stärkung der Liebe und Treue zu Kaiser und Vaterland, des Österreichischen Staatsgedankes sowie der Anhänglichkeit an die Soldatenheit im Sinne kameradschaftlicher Treue, und zwar unter Ausschluß jeder politischen Tendenz.*“⁸²

S postupujícím časem bylo stále obtížnější dotovat školu i školku. Děti zůstávaly během nejchladnějších zimních dnů doma, protože nebyl dostatek uhlí na topení. Také vánoční besídky se stávaly skromnějšími. Více se recitovalo, zpívalo a hrálo divadlo; osázení dostávali jen ti nejpotřebnější. Častěji se také s dětmi podnikaly výlety a celodenní vycházky do okolí.

Hodně se obměňovali i učitelé. Muži odcházeli na frontu a na jejich místa nastupovaly učitelky, případně velmi mladí učitelé. Někteří provizorně a později také jako výpomocné síly, protože mnoho z nich nemělo ani předepsanou kvalifikaci pro učitelské povolání.

V důsledku častých onemocnění učitelů a nedostatku dalších osob i financí na zastupování nemocných docházelo k dlouhodobým redukcím tříd.

Roku 1917 zjišťovalo okresní hejtmánství, zda v obci fungují dosavadní spolky. Odpovědi získávalo většinou po dlouhé době a odjinud, protože většina mužů činných ve spolcích byla mobilizována a nemohla odpovědět na podrobné dotazy úřadu.⁸³

Obecní rada jednala nejvíce o státní válečné půjčce a vyřizovala zvyšování obecních přírážek (v roce 1915 to bylo osmdesát čtyři procenta, v roce 1917 osmdesát osm procent). Na jaře roku 1918 došla do Brněnských Ivanovic zpráva, že 6. prosince roku 1917 podlehl válečným zraněním starosta obce Simon Drasal.

Školní kronika se v době války omezila na výčet frontových událostí a další válečné údaje. Často se také celá škola, tj. učitelé a žáci, zúčastňovali mší v Tuřanech a na slavnostech konce školního roku děti vždy pořádaly sbírku ve prospěch *Červeného kříže*.

Přes všeobecný nedostatek bylo škole v červenci 1918 povoleno otevřít sedmou třídu. Už během léta se začali vracet do obce někteří učitelé, například Simon Stanka a Franz Müller a zaujali svá dřívější postavení.

V červenci 1918 byl zvolen nový starosta Brněnských Ivanovic, stal se jím Josef Schnirch. Jeho úřadování však netrvalo dlouho. 17. listopadu byla obecní rada ústně vyzvána Národním výborem ke svému odstoupení. Reagovala negativně. Na výzvu odpověděla oznámením, že poslední volby v obci proběhly podle předepsaných pravidel a není tudíž žádný důvod k tomu, aby obecní zastupitelé složili svůj mandát. Dál tedy projednávali potřebné záležitosti obce.⁸⁴ Poslední protokol obecní rady je ze

---

⁸² Srov. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, (1766) 1804–1958, inv.č. 3356, sg. 12, kart. 2550 B.

⁸³ Srov. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, (1766) 1804–1958, inv.č. 3353, 3356, kart. 2550 B; č.j. 18079/46, kart. 3160.

⁸⁴ Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 2, kart. 1.

16. prosince. Kromě finanční podpory hasičům zastupitelé odhlasovali své odstoupení a reagovali tak na několikeré telefonické výzvy nadřízených orgánů. Prozatímním vedením obecních záležitostí byl pověřen MUDr. Alois Svoboda, lékař v Tuřanech. Název obce se z Nennowitz změnil na Vejvanovice.⁸⁵

Od 1. ledna roku 1919 se tedy Brněnské Ivanovice ocitly v rukou české politické správy. Školní kronika české školy uvádí, že místní převrat proběhl zcela klidně.⁸⁶ Další události obecního života však často vyvolávaly negativní reakce obyvatel.

První z řady úředních změn se dotkla obecního zastupitelstva; bylo rozpuštěno a místo něho ustanovena správní rada. Sestávala se ze dvanácti členů a poměr zastoupení obou národností byl paritní, šest Čechů a šest Němců (v protokolu jich bylo vyjmenováno jen pět).⁸⁷

Schůze správní komise se konaly dohromady se schůzemi místních školních rad. Stěžejním bodem první schůze bylo jednání o školské situaci v obci. *Schulverein* dostal čtvrtletní výpověď ze staré školní budovy; v obci okamžitě vznikla nová, česká obecná škola. Do ní se zapsala více jak polovina žáků ze školy německé.

Dvoutřídní obecnou školu s českým vyučovacím jazykem zřizoval v obci výnos zemské školní rady ze dne 16. ledna 1919, č. 928. Systematizováno na ní bylo jedno místo řídicího učitele a jedno místo učitele. Už 15. února jí byla povolena paralelní třída a později i výuka podle plánu trojtřídních škol. Řídicím učitelem se stal Ignát Muzikář a učiteli Alois Juračka a Antonín Koudelka. Ruční práce vyučovala slečna Oujeská z Nových Černovic. Škola přijímala pouze ivanovické děti.⁸⁸

Současně došlo k redukci německé obecné školy z pětitřídní na trojtřídní, s jedním paralelním oddělením. Výuka probíhala nadále podle učebního plánu pro čtyřtřídní obecné školy. Počet učitelů zůstal stejný. Jednu místnost musela německá škola uvolnit pro žáky české školy. Německá škola také přišla o všechny dosavadní obecní podpory, finanční i naturální.⁸⁹

Předsedou německé místní školní rady se stal Leopold Schnirch, předsedou nově vzniklé české místní školní rady byl zvolen František Vybíral. František Vybíral vystupoval jako tvrdý obhájce českých pozic v obci a ostře kritizoval výhody německého obyvatelstva Brněnských Ivanovic.

Jedním z prvních problémů, který místní školní rady musely vyřešit, byl přístup českých dětí do učeben školy. České děti do nich zpočátku chodily přes dvůr, ale žáci německé školy na ně proto „*nezpůsobně pokřikovali*“.⁹⁰ Hlavní vchod tedy od března roku 1919 používaly všechny děti.

---

⁸⁵ Tamtéž.

⁸⁶ Srov. AMB, fond M 140 Národní škola v Brněnských Ivanovicích, 1918–1957, inv.č. 161, s. 14.

⁸⁷ Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 3, kart. 1.

⁸⁸ Srov. AMB, fond L 3 Místní školní rada – česká, Brněnské Ivanovice, 1919–1949, inv.č. 1, kart. 1.

⁸⁹ Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 3, kart. 1. Dále AMB, fond M 140 Národní škola v Brněnských Ivanovicích, 1918–1957, inv.č. 161, s. 6n.

⁹⁰ Srov. AMB, fond L 3 Místní školní rada – česká, Brněnské Ivanovice, 1919–1949, inv.č. 1, kart. 1.

Na podporu nové české školy vznikl v obci *Školský spolek ku podpoře chudých žáků ve Vejvanovicích*. Staral se o veškeré učební potřeby žáků a podporoval děti chudé. Opatřil také nové škole žákovskou a učitelskou knihovnu (v roce 1921 měla žákovská knihovna sto sedmdesát pět svazků a učitelská šedesát pět).⁹¹ Počet členů spolku se pohyboval mezi sto padesáti a sto devadesáti. Výbor byl volen na jeden rok a skládal se z předsedy, místopředsedy, jednatele, pokladníka, dvou revizorů a dalších členů. Celkově to bylo vždy třináct lidí.⁹²

Další podstatné změny se týkaly spolků, jejichž centrální sídlo neleželo na území republiky, což neodpovídalo právním poměrům nového státu. Spolky byly písemně vyzvány k reorganizaci a změně svých stanov, a to do dvou měsíců ode dne doručení výzvy. Pokud tak neučinily, zanikly. Z ivanovických spolků měly centrálu mimo republiku *Schulverein* a *Skupina Vejvanovice svazu pivovarnických dělníků*.

Německý *Schulverein* po vzniku československého státu zanikl. Nahradil ho spolek se stejným účelem, ale jiným názvem, „*Deutschen Kulturverband*“, který převzal všechny závazky *Schulvereinu*. Konkrétně v Brněnských Ivanovicích vznikly dvě místní skupiny tohoto spolku: *Frauen und Mädchen Ortsgruppe Nennowitz des Deutschen Kulturverbandes in Prag* a *Männer Ortsgruppe Nennowitz des Deutschen Kulturverbandes*. Skupina žen měla v roce 1921 jen dvacet čtyři členek, v roce 1922 šedesát čtyři a v roce 1925 sto dvacet jednu členku. Druhá skupina, mužů, byla zpočátku početnější, měla kolem šedesáti členů. Od roku 1923 však nekonala žádné valné hromady. Obě místní skupiny byly sloučeny v roce 1938 a o rok později zanikly. Byly vymazány ze spolkového katastru z příkazu říšského protektora ze dne 26. září 1939, č. P II 14 345.⁹³

Spolek pivovarnických dělníků na výzvu ke změně stanov nereagoval, byl proto 15. září 1921 ze spolkového katastru vymazán.⁹⁴

Správní komise rozhodla na své třetí schůzi 19. února 1919 o dalším osudu obce: poměrem hlasů deset ku dvěma odhlasovala připojení k Velkému Brnu.⁹⁵

Celek Velkého Brna vznikl po válce v rámci reorganizace územní správy (podobně vznikla Velká Olomouc), jako vzor posloužilo podobné správní sloučení Vídně s jejím okolím.

V původním plánu na sloučení okolních obcí s městem Brnem z 18. prosince 1918 bylo uvedeno pouze těchto dvanáct obcí: Juliánov, Židenice, Maloměřice, Husovice, Královo Pole, Žabovřesky, Jundrov, Černovice, Komárov, Horní Heršpice, část Lís-

⁹¹ Srov. AMB, fond M 140 Národní škola v Brněnských Ivanovicích, 1918–1957, inv.č. 161, s. 14.

⁹² Spolek zanikl v roce 1950 tím, že se jeho členové dobrovolně rozešli. Veškerý majetek připadl české škole v Brněnských Ivanovicích (bylo to přes dvacet tisíc korun). Srov. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, (1766) 1804–1958, č.j. 43/51, kart. 3249.

⁹³ Srov. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství (1766) 1804–1958, č.j. 82700, kart. 2630; č.j. 82753, kart. 2632.

⁹⁴ Tamtéž, inv.č. 3356, sg. 7, kart. 2550 B.

⁹⁵ Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv. č. 3, kart. 1.

kovce, Kamenný Mlýn. Později byly doplněny Komín, celý Lískovec, Bohunice, Medláňky, Slatina, Obřany, Kohoutovice; dodatečně i Řečkovice, všechny ještě v roce 1918. Teprve v lednu roku 1919 byly připsány jako další vhodné obce pro připojení Bosonohy, Vejvanovice, Tuřany a Líšeň. Po celou dobu jednání se s nimi počítalo pouze „případně“.⁹⁶

V protokolu správní komise uvedla: „*Za důležité pro zájem obce prohlašuje prozatím 1) co nejrychlejší připojení k elektrické síti osvětlovací (instalace a vedení v obci je již zařízeno)*

2) *zřízení osobního a nákladního nádraží (dosud jen osobní zastávka)*

3) *brzké vybudování elektrické dráhy Brno-předměstí.*

Obec si vyhrazuje případná další přání.“⁹⁷

Velké Brno vzniklo zákonem ze 16. dubna 1919, č. 213 Sbírký zákonů a nařízení sloučením s katastrálními obcemi Juliánov, Židenice, Maloměřice, Obřany, Královo Pole, Medláňky, Řečkovice, Žabovřesky, Komín, Kamenný Mlýn, Jundrov, Kohoutovice, Bohunice, Lískovec, Horní Heršpice, Komárov, Černovice, Slatina, Dolní Heršpice, Přízřenice, Vejvanovice, Tuřany. Paragraf jedenáctý tohoto zákona definoval možnost připojení dalších obcí – zapotřebí k tomu bylo jen souhlasného usnesení jejich zastupitelstva.⁹⁸

Část obecní samosprávy dosavadních samostatných obcí byla přenesena na městský výbor. V obcích vznikly místní výbory, ale až v dubnu roku 1920, kdy byla dořešena jejich podoba (zákonem ze dne 14. dubna 1920, číslo 278 Sbírký zákonů a nařízení). Ta se stala předmětem dlouhých polemik a ve třicátých letech dvacátého století byl zákon o místních výborech novelizován. Členy místních výborů jmenovalo městské zastupitelstvo Velkého Brna z občanů v obci bydlících. Tyto kandidáty navrhovala každá volební skupina, která se zúčastnila posledních voleb do příslušného zastupitelstva, a to do osmi dnů po obdržení výzvy. Podle počtu získaných hlasů předkládala dvojnásobný počet svých zástupců, než na jaký měla v místním výboru nárok. Pokud tak neučinila, ztrácela na své pozice nárok. Kdo z kandidátů nebyl jmenován členem místního výboru, stal se jeho náhradníkem v pořadí, ve kterém byl v návrhu své strany uveden. Po nastoupení do úřadu skládali jeho členové přísahu věrnosti republice.

Místní výbory spravovaly (za dohledu městského zastupitelstva) tyto záležitosti: obecní jmění, dluhy, nadace a fondy, místní ústavy, podniky; sestavovaly rozpočty a vedly účty. Do jejich působnosti patřila místní policie (dbala o bezpečnosti osob v obci, čistotu ulic, plynulost dopravy a kvalitu osvětlení na veřejných prostranstvích);

⁹⁶ Srov. AMB, fond A 1/30 Město Brno – Prezidium městské rady – oddělení pro Velké Brno, (1857) 1918–1925, inv.č. 33, kart. 1.

⁹⁷ Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 3, kart. 1; dále AMB, fond A 1/30 Město Brno – Prezidium městské rady – oddělení pro Velké Brno, (1857) 1918–1925, inv.č. 33, kart. 1.

⁹⁸ Srov. AMB, fond A 1/30 Město Brno – Prezidium městské rady – oddělení pro Velké Brno, (1857) 1918–1925, inv.č. 33, kart. 1.

v oboru zdravotní policie pečovala obec o čistotu dvorů a stok, osvětlování průjezdů. Dále do její kompetence spadala policie stavební, požární, péče o chudé, pokusy o smířování zneprátelených stran a dobrovolné dražby movitých věcí. Výkonným orgánem místního výboru byl jeho předseda. Trestní pravomoc v oboru místní policie vykonával tříčlenný senát, který řídil předseda. Usnesení místního výboru (scházel se nejméně jednou měsíčně) mohla být omezena městským výborem.

Podle paragrafu devět byly místní výbory prozatímními správními orgány. Všechny ostatní záležitosti, kromě těch do působnosti místních výborů přesně definovaných, spravoval městský výbor. Délka úřadování místních výborů byla závislá na úřadování městského zastupitelstva, které je jmenovalo.⁹⁹

Konec samostatnosti obce Vejvanovice zaprotokolovala tehdy ještě správní komise 25. května 1919.

Prvním problémem, který oddělení pro Velké Brno přímo v Brněnských Ivanovicích řešilo, byl návrh na další redukci německé obecné školy. Do městské části přijela komise zemské školní rady a přímo na místě zhodnotila stav. Německá škola se nakonec redukci nevyhnula, navíc se české místní školní radě podařilo vyreklamovat z německé školy několik českých dětí.¹⁰⁰

Odbor pro Velké Brno musel v prvních letech své existence řešit také několik stížností na vládní komisaře v jednotlivých městských částech, kteří neoprávněně zasahovali do kompetencí místních školních rad a zabírali místnosti německých škol (jednalo se hlavně o prostory v Komárově a Židenicích). Situaci v Brněnských Ivanovicích zhodnotil MUDr. Svoboda jako uspokojivou. Rozšiřování české školy probíhalo po dohodě se správcem německé školy a bez problémů. O spolupráci s občany obce A. Svoboda napsal: „*Jinak vycházím s občanstvem německým velmi dobře a schůze našeho poradního sboru jsou vážné.*“¹⁰¹

Školská otázka se stala stabilním poválečným problémem obce. Záznamy o reklamaci dětí z německé školy lze v české školní kronice najít také na konci třicátých let.¹⁰²

Každá ze škol pořádala vlastní slavnosti, výlety a jiné akce. Zástupci Němců protestovali proti zvýhodňování Čechů v obci a naopak.

Jednou z aktivit české školy bylo zasazení „Lípy svobody“ v roce 1919 před starou školní budovou. Na této i všech dalších oslavách se podílely hlavně děti, které hrály divadlo, cvičily, zpívaly a recitovaly.

Velmi často se také místo výuky pořádaly výlety, někdy několikadenní.¹⁰³

⁹⁹ Srov. AMB, fond A 28 Obec Tuřany, 1813–1957, inv.č. 15, kart. 1.

¹⁰⁰ Srov. AMB, fond A 1/30 Město Brno – Prezidium městské rady – oddělení pro Velké Brno, (1857) 1918–1925, inv.č. 91, kart. 9.

¹⁰¹ Tamtéž, inv. č. 57, kart. 3.

¹⁰² Ještě v roce 1927 bylo z německé obecné školy vyreklamováno osm dětí. Do české školy však chodit nezačaly a vyučovat domů je chodili němečtí učitelé. Srov. AMB, fond M 140 Národní škola Brněnské Ivanovice, 1918–1957, inv.č. 161, s. 70

¹⁰³ Tamtéž, s. 24.

Učitel české školy Ignát Muzikář se postaral o obnovení činnosti odboru *Národní jednoty pro jihozápadní Moravu*, obnoven byl pouze „dámský odbor“ tohoto spolku.¹⁰⁴

Muzikář se podílel také na zřízení české mateřské školky. Sám v ní také zpočátku dobrovolně a zdarma vyučoval. Na vydržování školky se podílela *Národní jednota* spolu se *Školským spolkem*. Školka byla umístěna ve staré školní budově.

Aktivitou nadučitele české školy bylo rovněž zřízení obecní knihovny. Základ na ni, sto padesát svazků vyvázaných knih, poskytla sama obec.¹⁰⁵

V místnostech české školy se pořádaly „kursy pro starší a dospělé“.¹⁰⁶ Témata prvních přednášek byla historická (dějiny obce, Jan Hus), později se jejich okruh rozšířil (přednášelo se například o nakažlivých nemocích, hospodaření atd.).¹⁰⁷

V obci od roku 1919 působil místní odbor *Československé péče o dítě*, který vedla Bětuška Muzikářová. Odbor vařil pro chudé děti polévky a kakao. Od jara roku 1921 zájem dětí o jídlo začal opadat a tak odbor vymizel ze záznamů školních kronik a protokolů místního výboru.

Vánoční slavnosti dětí české školy finančně zajišťovaly *Školský spolek*, *Národní jednota*, *Brněnská Matice školská* a také jednotlivci.

Školní docházka dětí byla hodnocena jako vzorná. „Zůstaly-li děti doma, stalo se tak jen pro polní práce, nedostatek obuvi a šactva.“¹⁰⁸

Německé obyvatelstvo si často stěžovalo na obecního sluhu, který vše ohlašoval pouze česky. Několikrát mu muselo být dvojjazyčné hlášení připomínáno. Rovněž obecní cedule musely být dvojjazyčné.

Největší spor mezi českou a německou stranou toho roku proběhl v prosinci. Jednalo se o využívání školních místností ve večerních hodinách. Učitel české školy Koudelka tam s žáky hrál na housle a německá strana podala proti tomu protest, protože spolku *Deutscher Turnverein* nebylo povoleno tamtéž nacvičovat divadelní představení. Jako důvod zamítnutí bylo uvedena potřeba šetřit elektřinou a otopem. Dr. Svoboda uznal protest za oprávněný a doporučil správnímu výboru, aby zakázal Koudelkovi výuku hry na housle. Místní výbor však rozhodl jinak a připomněl německé straně, že německé spolky mívají večer v budově schůze a navíc *Deutscher Turnverein* tam způsobil svým cvičením škody a ještě je neopravil. Ohrazení české strany končilo větou: „Žádáme německé pány členy poradního sboru za klid a poukazujeme, že doby poroučení a nadvlády jejich minuly.“¹⁰⁹

Od roku 1920 úřadoval v obci nový místní výbor, který byl jmenován na základě výsledků voleb. Podle nich německé strany získaly osm mandátů a české strany deset. Opět si představitelé české strany stěžovali, ale městská rada jejich protesty zamít-

¹⁰⁴ Výroční zpráva *Národní jednoty pro jihozápadní Moravu*. Brno 1919.

¹⁰⁵ Srov. AMB, fond M 140 *Národní škola* v Brněnských Ivanovicích, 1918–1957, inv.č. 161, s. 24.

¹⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 28.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 25.

¹⁰⁹ Srov. AMB, fond A 9 *Obec Brněnské Ivanovice*, 1715–1938, inv.č. 3, kart. 1.

la s tím, že počet mandátů odpovídá počtu odevzdaných hlasů jednotlivým stranám.

Nejvíce mandátů v místě získala „*Československá sociálně demokratická strana dělnická*“, a to šest. Do místního výboru byli jmenováni tito její členové: František Job, Josef Zezula, Alois Brtník, Antonín Kousal, Josef Tureček a Tomáš Zezula; náhradníky se stali Štěpán Janderka, Antonín Šváb, Eduard Tomaščík, Julius Bílý, Jan Urban, Jan Kundera.

Po čtyřech mandátech získaly strany německé: *Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei* a sdružené německé strany. Za první ve výboru zasedali Johann Sedlazcek, Simon Czanderle, Wenzl Placzek, Franz Schick; náhradníky byli Paul Ehrenberger, Simon Blaschek, Antonín Rohovsky a František Schnirch. Německé sdružené strany navrhly tyto kandidáty: Simona Schnircha, Paula Rubera, Josefa Schnircha, Františka Czanderle (byli jmenováni), Leopolda Schnircha, Františka Ehrenbergera, Františka Thuna a Johanna Rubera.

Dva mandáty získala *Československá strana národně socialistická*, v místním výboru ji reprezentovali Anděloslav Job a Antonín Štrof, jejich náhradníky byli František Vybíral a Josef Račoch.

Také dvě zastoupení měla *Československá strana lidová*. Členy výboru byli jmenováni Kajetan Pavlek a Rudolf Štepanek, jejich zástupci Štěpán Kreuziger a Josef Macháček.¹¹⁰

Roku 1920 převzalo město Brno do své správy českou mateřskou školu. Při místním výboru byla zřízena sirotčí rada, která měla dva odbory, český a německý. Dále byly zvoleny knihovní výbory, také český a německý.¹¹¹

Do čela místního výboru byl 22. června zvolen František Job, prvním náměstkem se stal Johann Sedlazcek, druhým Anděloslav Job.

Německá obecná škola požádala o zřízení paralelního oddělení třetí třídy. Proti tomu protestoval Anděloslav Job, který požadoval, aby německá škola nepřijímala české děti. Jinak byl rozhodnut nedat svůj souhlas pro otevření nového oddělení.¹¹² Učitelský personál na německé škole byl redukován, počet učitelů snížen tak, aby na každou třídu připadl pouze jeden. Později ještě onemocněl učitel Winzenc Müller, který se odešel léčit ze své závislosti na alkoholu.¹¹³

V polovině března 1920 museli učitelé české školy čelit útokům části spoluobčanů při veřejné schůzi. Bohužel se nezachoval protokol z této schůze, a proto nemáme podrobnější zprávy o tom, co se vlastně stalo. Předseda místního výboru chování účastníků schůze odsoudil a útoky označil jako neopodstatněné.¹¹⁴

---

¹¹⁰ Srov. AMB, fond A 1/30 Město Brno – Prezidium městské rady – oddělení pro Velké Brno, (1857) 1918–1925, inv.č. 49, kart. 2.

¹¹¹ Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 3, kart. 1.

¹¹² Tamtéž.

¹¹³ Nikdy se už nevrátil, zemřel o rok později. Všichni učitelé německé školy i inspektor a mnozí další se podíleli na podporování jeho ženy a dvou malých dětí. Srov. AMB, fond N 22 Německá obecná škola v Brněnských Ivanovicích, 1872–1945, inv.č. 3672, kart.1.

¹¹⁴ Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 3, kart. 1.

Místní výbor jednal také o případném zřízení nemocnice, nesetkal se ale s podporou nadřízených orgánů. Výbor schválil rovněž nové názvy ulic, ke změnám názvů došlo až v roce 1930.¹¹⁵ Spolku *Deutscher Turnverein* výbor povolil vybudovat na obecním pozemku sportovní hřiště, které po dohodě mohli využívat ke cvičení všichni zájemci.

Členové spolku *Deutscher Turnverein* se věnovali i hraní divadla. V dubnu roku 1920 uspořádali v hostinci u Placzka jedno ze svých divadelních představení.¹¹⁶

V roce 1920 rezignoval na funkci předsedy české místní školní rady František Vybíral, jeho post zaujal Antonín Ráž.¹¹⁷

Novými členy německé místní školní rady se v roce 1920 stali Leopold Ehrenberger, Johann Ruber, Franz Schnirch, Josef Schnirch, Leopold Schnirch, Johann Sedlacek, náhradníky Paul Ruber, Johann Schatral.¹¹⁸

Děti německé školy se ve dnech 8. a 9. října 1920 zúčastnily stávky na protest proti zavírání německých škol a rušení německých spolků v novém státě.¹¹⁹

Od roku 1920 se vyučovala čeština jako nepovinný jazyk také ve Dvorskách, ex-pozituru ivanovické německé obecné školy. České škole byla ve stejném roce povolena nepovinná výuka německého jazyka. Vyučovali ho třídní učitelé.¹²⁰

1. září 1920 vstoupily v život nové obvody města Brna. Brněnské Ivanovice spolu s Tuřany patřily do devátého správního a jedenáctého zdravotního brněnského okresu.¹²¹

Na konci roku 1920 byly místní i okresní školní rady zrušeny a jejich rozhodování převzal městský školní výbor. Během následujících tří let se však tento systém neosvědčil a roku 1923 se činnost místních školních rad obnovila.¹²²

Učitelé české školy považovali za nutné doplnit své vzdělání v univerzitních kurzech. Antonín Koudelka se připravoval na zkoušky pro učitele občanských škol a učitele chlapeckých ručních prací; Ignát Muzikář, Alois Juračka a Edmund Gloc navštěvovali kurz pro výchovu mládeže úchylné.¹²³

Ve stejném roce se v Brněnských Ivanovicích ustanovil další spolek s názvem *Divadelní spolek Libuše*. Mezi jeho členy převažovali učitelé místní české školy a také školy tuřanské. V prvním výboru zasedali Edmund Gloc, František Beran, Antonín

¹¹⁵ Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 3, kart. 1; Milena FLODROVÁ – Blažena GALASOVSKÁ – Jaroslav VODIČKA, *Seznam ulic Brna s vývojem jejich pojmenování*, Brno 1984, s. 11.

¹¹⁶ Srov. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství v Brně, (1766) 1804–1958, č.j. 17889/46, kart. 3158.

¹¹⁷ Srov. AMB, fond L 3 Místní školní rada – česká, Brněnské Ivanovice, 1919–1949, inv.č. 1, kart. 1.

¹¹⁸ Srov. AMB, fond L 2 Místní školní rada – německá, Brněnské Ivanovice, 1872–1922, inv.č. 1, kart. 1.

¹¹⁹ Srov. AMB, fond N 22 Německá obecná škola v Brněnských Ivanovicích, 1872–1945, inv.č. 3672, kart. 1. Podobné akce proběhly už předtím v Brně. Více František ČAPKA, *K národnostnímu obrazu města Brna v meziválečném období (s přihlédnutím k problematice školské)*. In: Národnostní problémy v historii měst, Prostějov 1993, s. 216–223

¹²⁰ Tamtéž. Srov. AMB, fond M 140 Národní škola v Brněnských Ivanovicích, 1918–1957, inv.č. 161, s. 20.

¹²¹ Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 3, kart. 1. Bohumil VACEK, *Velké Brno hygienické a sociální*, Brno 1925, s. 53.

¹²² Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 3, kart. 1.

¹²³ Srov. AMB, fond M 140 Národní škola v Brněnských Ivanovicích, 1918–1957, inv.č. 161, s. 25.

Koudelka, August Feltl, Hubert Červenka, Anděloslav Job, Jaroslav Kloc, Růžena Přichystalová, Karel Salzburger, František Vybíral, Jan Čuhel a Alois Juračka.¹²⁴ Podle stanov spolek měl „*pěstovat dramatické umění a dramatickou literaturu českou*“.¹²⁵ Vlastnil také knihovnu, pořádal společenské večery, vycházky a zájezdy na divadelní představení. Podmínkou pro členství byl věk sedmnácti let u mužů a patnácti let u žen. Valná hromada se konala jedenkrát ročně. Ještě v roce 1920 došlo k doplnění jeho stanov, přibyl paragraf o „*podpoře českých dětí v obci*“ a také o „*podpoře podniků veřejně prospěšných*“.¹²⁶ Pokud měl spolek méně než osm členů, popřípadě pokud se dvě třetiny členů usnesly, došlo k jeho zániku. Majetek v tomto případě připadl ivanovickému *Školskému spolku*.¹²⁷

Během roku 1920 sehráli členové divadelního spolku sedm cenných představení. Upravili také divadelní sál v pivovarské restauraci i přilehlé místnosti a pořídili nové jeviště.¹²⁸ Později zakoupil spolek také kinematograf a pořádal kinematografická představení. Prosperitu spolku dokládá i to, že si mohl dovolit zakoupit nové piano a ustanovit funkci třetího režiséra.¹²⁹

V roce 1921 členové místního výboru Brněnských Ivanovic podali žádost o odtržení od Velkého Brna a obnovení samostatnosti obce. Důvodem k tomu byla nespokojenost občanů Brněnských Ivanovic, kterým podle jejich soudu připojení k městu Brnu nepřineslo nic pozitivního. Odbor pro Velké Brno rezoluci ivanovického výboru zrušil s poukazem na to, že jeho postup odporuje zákonu ze dne 16. dubna 1919, č. 213 Sb.¹³⁰ V zákonu není zmínka o případném zpětném odloučení obcí od Velkého Brna.

Na post předsedy místního výboru byl donucen v roce 1921 rezignovat František Job. „*Nezachoval se v poslední době jako representant české většiny. České obyvatele obce jeho jednání pohoršilo. ... Vyloučil se sám ze své strany tím, že nedocházel do schůzí.*“¹³¹ Ani v tomto případě nebylo možno zjistit, čím se František Job provinil. Post předsedy místního výboru zůstal dlouho neobsazen.

Protesty české strany vyvolaly církevní oslavy v obci. Anděloslav Job si ve výboru stěžoval, že měly silně německý ráz. Zasadil se rovněž o odstranění praporu „*bývalého spolku válečných vysloužilců*“ z kaple sv. Floriána.¹³² Nadále rovněž usiloval o další redukci personálu německé obecné školy.

---

¹²⁴ Srov. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství v Brně, (1766) 1804–1958, č.j. 150/50, kart. 3272.

¹²⁵ Tamtéž.

¹²⁶ Tamtéž.

¹²⁷ Tamtéž.

¹²⁸ Srov. AMB, fond M 140 Národní škola v Brněnských Ivanovicích, 1918–1957, inv.č. 161, s. 32.

¹²⁹ Srov. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství v Brně, (1766) 1804–1958, č.j. 150/50, kart. 3272. Valné hromady spolku se konaly v hostinci u Janička. Spolek zanikl v roce 1951 začleněním do JZD Brněnské Ivanovice (jako divadelní odbor JZD).

¹³⁰ Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 3, kart. 1; AMB, fond A 1/30 Město Brno – Prezidium městské rady – oddělení pro Velké Brno, (1857) 1918–1925, inv.č. 91, kart. 9.

¹³¹ Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 3, k. 1.

¹³² Tamtéž.

V červenci roku 1921 oznámili členové místního výboru, kteří kandidovali za sociální demokracii, svůj přestup ke komunistické straně. Jednalo se o Josefa Zezulu, Tomáše Zezulu, Josefa Turečka, Antonína Kousala, Eduarda Tomašтика a Antonína Švába.¹³³

Místní výbor se rozhodl udělit finanční příspěvek německé mateřské škole a nepožadovat na ní nájem za místnost, ve které sídlila. *Deutscher Turnverein* získal povolení k veřejnému cvičení a následné zábavě.

Bylo také rozhodnuto postavit v obci pomník padlým ve světové válce. Místní výbor ustanovil pro tento účel komisi. Všechna její rozhodnutí však musel schválit odbor pro Velké Brno. Většinou se názory místní komise a zástupců odboru na vzhled pomníku velmi lišily. O vyjádření ivanovičtí požádali také Ministerstvo národní obrany. Když i odtud dostali negativní hodnocení původního návrhu („...*bez cenný, město Brna nedůstojný... jest to spíše hřbitovní náhrobek než pomník, který svým vzhledem neodpovídá nikterak ani době, ani vznešenému účelu... řemeslná práce bez veškeré umělecké hodnoty...*“; autorem byla firma Václav Beck z Prostějova¹³⁴), požádali o spolupráci Památkovou komisi a její poradní sbor. Dostali od nich dvacet tři fotografií návrhů pomníků. Z nich si vybrali návrh akademického sochaře Františka Fabianka, který komise ještě nechala doplnit o úpravu zeleně kolem pomníku. Jeho stavba trvala dva roky.¹³⁵

Mezi chudé děti a sirotky rozdělil místní výbor finanční dar prezidenta Masaryka. Aby nenastaly později problémy, byly děti přímo jmenovány a k jejich jménu připsána i částka, kterou obdržely.

Spor o využívání školních místností ve večerních hodinách pokračoval i v dalších letech.¹³⁶

Roku 1921 byl nově stanoven pevný počátek školního roku – na 1. září.

Děti české školy sehrály během roku několik divadelních představení, tři z nich známe jménem: „Ubrousku prostří se“, „Když hračky oživnou“, „Bílé růže“.¹³⁷

Kromě toho si správa školy stěžovala na chování žáček čtvrté třídy a upozorňovala na neudržitelnost takového stavu. K nápravě byli vyzváni rodičové dětí. Opět se však více podrobností nedovíme, protože další zmínky o problému nejsou ani v protokolech místního výboru, ani v zápisech školní kroniky.¹³⁸

Nové stanovy vypracoval a nechal si schválit veteránský spolek. Původním jeho záměrem bylo stát se spolkem pojišťovacím. Okresní úřad vzhledem k počtu členů (čtyřicet) doporučil ustanovit spolek podpůrný. Nový název reorganizovaného spol-

---

¹³³ Tamtéž.

¹³⁴ Srov. AMB, A 1/30 Město Brno – Presidium městské rady – oddělení pro Velké Brno (1857) 1918–1925, inv.č. 91, kart. 9.

¹³⁵ Tamtéž.

¹³⁶ Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 3, kart. 1.

¹³⁷ Srov. AMB, fond L 27 Český městský školní výbor, (1883) 1907–1949, kniha 183, inv.č. 160.

¹³⁸ Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 3, kart. 1.

ku zněl *Krankenunterstützungsverein den Gedienter Soldaten und Begräbniskosten Verein*.¹³⁹

Roku 1922 byly zrušeny mandáty těm členům místního výboru, kteří přestoupili ke komunistické straně. Dlouho hledala v obci sociální demokracie své členy, kteří zaujali uprázdněná místa.¹⁴⁰ Nakonec navrhla do výboru Josefa Smutného, Františka Berana, Augustina Feltla, Antonína Knechta, Josefa Křečka, Jana Čuhela, Huberta Červinku, Josefa Kratochvíla a Antonína Baláka.¹⁴¹

Novým předsedou místního výboru byl zvolen člen *Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei* Johann Sedlaczek, který se po roce 1918 začal podepisovat jako Jan Sedláček. Proti tomu protestovali členové české sociální demokracie a odmítli se zúčastnit dalších schůzí výboru. Sedláček si nechal čas na rozmyšlenou a nakonec post předsedy místního výboru přijal. Prohlásil, že „*je si vědom, že bude úřadovat v české obci*“.¹⁴² Prvním náměstkem byl zvolen Josef Smutný. Příslušníci české sociálně demokratické strany opět zasedali na schůzích místního výboru od května roku 1922 a spolupracovali při jeho činnosti.

V létě toho roku oslavovali ivanovičtí hasiči dvacet let trvání svého spolku. Povolena jim byla slavnost na náměstí a zároveň doporučeno, aby kázání při slavnostní bohoslužbě bylo prosloveno v obou jazycích, češtině i němčině.¹⁴³

Příčinou dalších střetů mezi oběma národnostmi v obci byla německá mateřská školka, která odmítala požádat o převzetí do městské správy, protože by z ní musely odejít děti české a dále by mohla přijímat jen děti německých rodičů. Nejvíce se v tomto směru angažoval Anděloslav Job.¹⁴⁴

Anděloslav Job také stále odmítal dát souhlas se zřízením paralelního oddělení třetí třídy německé obecné školy a na zasedání městské rady došlo kvůli tomu k ostrým střetům a odchodu členů německých stran Simona Czanderleho, Franze Schnircha, Simona Schnircha, Josefa Schnircha a Paula Rubera. Jejich postup byl zapříčiněn také neochotou některých členů místního výboru schválit subvence pro německou obecnou školu.¹⁴⁵

Proti redukci v rámci úsporných opatření se musela bránit také česká škola. Na svou obhajobu uvádělo vedení školy špatný zdravotní stav dětí a jejich celkovou zanedbanost v důsledku války. Každé dítě vyžadovalo, podle jejich mínění, mnohem

¹³⁹ Srov. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství v Brně, (1766) 1804–1958, inv.č. 3359, sg. 12, kart. 2550 B. V dalších letech počet spolkových členů kolísal mezi třiceti a padesáti. Scházeli se vždy v hostinci u Placzka. Poslední valná hromada se uskutečnila v roce 1928, třicet členů spolku si rozdělilo rovným dílem spolkový majetek a svou organizaci rozpustilo.

¹⁴⁰ Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 3, kart. 1.

¹⁴¹ Srov. AMB, fond A 1/30 Město Brno – Prezidium městské rady – oddělení pro Velké Brno, (1857) 1918–1925, inv.č. 41, kart. 1.

¹⁴² Tamtéž.

¹⁴³ Tamtéž.

¹⁴⁴ Tamtéž; AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 3, kart. 1.

¹⁴⁵ Tamtéž. Německá škola subvenci nakonec získala.

více péče a téměř individuální přístup, navíc by učitelé pro svou vytíženost nemohli provozovat prospěšnou mimoškolní činnost.

Stěžejní bod této činnosti tvořily již zmíněné přednášky pro dospělé, které se v české škole konaly třikrát týdně. Účast starší generace na kurzech byla hojná, mládeži, podle sdělení Ignáta Muzikáře, byly milejší „pouliční toulky“. „*Jest to zvláštním znamením doby, kdy mládež žije příliš požívačně.*“¹⁴⁶

Anděloslav Job byl roku 1922 zvolen předsedou místního odboru *Národní jednoty pro jihozápadní Moravu*. Podle výroční zprávy *Národní jednoty* za rok 1922 měla ivanovická skupina šedesát členů, jejich knihovna čítala dvacet sedm svazků, ale jinak byl odbor nečinný a nepodával o sobě žádné zprávy.¹⁴⁷

O státní subvenci požádal roku 1922 spolek *Deutscher Turnverein*. Z policejní relace se o něm dovídáme, že měl devadesát tři členy (čtyřicet cvičících, padesát přispívajících a tři čestné) a šedesát pět „chovanců“ (mládeže do čtrnácti let), finanční hotovost čtyři tisíce korun, náradí v hodnotě osmi tisíc korun a zařízené divadelní jeviště. Cvičení probíhalo v pronajaté stodole rolníka Jana Czanderleho, k dispozici měl spolek i přilehlou zahradu. Vše si patřičně upravil. Nájemné činilo čtyřicet korun na rok, spolek měl navíc na budovu i pozemek předkupní právo. V policejní zprávě se také připomínalo, že místní škola nemá tělocvičnu a děti jsou tudíž odkázány na cvičení v tělocvičných spolecích. Státní subvence mu udělena nebyla, a to bez zdůvodnění.¹⁴⁸

Ve stejném roce si také musela obec zřídit jednu místnost jako věznici.¹⁴⁹

Roku 1922 se ustanovil v Brněnských Ivanovicích další spolek, *Deutsches Jugendheim in Nennowitz*. Jeho stanovy obsahovaly „árijský paragraf“ („...*nur deutsche arischer Abstammung...*“)¹⁵⁰ Zaměřen byl na mládež; kromě cvičení pořádal také výlety a přednášky. Předsedou spolku se stal učitel Simon Stanka, jednatelem Mathias Gritzbach. Dalšími členy výboru pak Josef Schnirch, Johann Kratschmer, Franz Popelak, Ferdinand Fousek, Alois Assmus, Marie Ruber. Celkový počet členů se pohyboval kolem dvaceti.¹⁵¹ Policejní relace hodnotí tento spolek příznivě – věnoval se cvičení s dětmi a žádnou politickou aktivitu nevyvíjel. Velkou část svého majetku sdílel se spolkem *Deutscher Turnverein*, společně se podílely na úpravách a opravách stodoly, ve které se cvičilo. V roce 1923 požádal *Deutsches Jugendheim* o povolení zřídit na obecních pozemcích cvičiště. Toto povolení od místního výboru nedostal.¹⁵² Finančně *Deutsches Jugendheim* podporovaly ostatní ivanovické německé spolky.¹⁵³

¹⁴⁶ Srov. AMB, fond M 140 Národní škola v Brněnských Ivanovicích, 1918–1957, inv.č. 161, s. 82.

¹⁴⁷ *Výroční zpráva Národní jednoty pro jihozápadní Moravu*. Brno 1922.

¹⁴⁸ Srov. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství v Brně, (1766) 1804–1958, č.j. 17889/46, kart. 3158.

¹⁴⁹ Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 3, kart. 1.

¹⁵⁰ Srov. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství v Brně, (1766) 1804–1958, č.j. 21914, kart. 2684.

¹⁵¹ Tamtéž.

¹⁵² Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 3, kart. 1.

¹⁵³ Tamtéž. Spolek zanikl v roce 1942.

Spory ohledně docházky dětí do škol neustávaly ani v roce 1923. Vedení české školy si stěžovalo, že někteří čeští rodičové posílají své děti do německé školy a ta pak dostává za souhlasu městské rady subvence od místního výboru.¹⁵⁴

Místní výbor doporučoval také německé obecné škole, aby požádala o převzetí do městské správy. Vedení školy na tyto výzvy nereagovalo.¹⁵⁵

V dubnu 1923 se konala slavnostní valná hromada spolku *Deutscher Turnverein*, na kterém došlo ke sloučení tohoto spolku a spolku *Nennowitz Deutscher Bauern-Turn-Verein*. Přítomno na schůzi bylo sto třicet osob. Členové výboru hodnotili uplynulých dvacet let činnosti spolku a vyzývali německé obyvatele obce k podpoře spolku, protože oni nejsou žádní „*němečtí přistěhovalci po třicetileté válce*“.¹⁵⁶

Problémy s existencí měl i nadále místní odbor *Národní jednoty pro jihozápadní Moravu*. Členů vykazoval šedesát, výroční zpráva *Národní jednoty* situaci hodnotila takto: „*Politická rozháranost brání snaze za reorganizaci tohoto nečinného odboru*“.¹⁵⁷

V roce 1923 vznikl v Brněnských Ivanovicích další spolek *Místní skupina ve Vejvanovicích Družiny československých válečných poškozců v Praze*. Ve stanovách měl uvedenu jako jednacím řečí češtinu a slovenštinu; členstvo se dělilo na řádné (každý, kdo dodržoval stanovy a řád spolku), přispívající (platilo padesát korun ročně) a zakládající (zaplatilo jednorázově pět set korun). Účelem spolku byla „*obecná prospěšnost a všeobecné zaopatření válečných poškozců*“.¹⁵⁸ Předsedou se stal Karel Ulrich, místopředsedou Antonín Värtner, jednatelem Metoděj Najman, pokladníkem František Job, dalšími členy výboru Štěpán Krajciger a Marie Kuštická.¹⁵⁹

Česká škola dohromady s německou vybavily v tomto roce společné cvičiště.¹⁶⁰

Německá škola uspořádala v létě roku 1923 velkou slavnost u příležitosti padesátiletého výročí jejího založení. Zúčastnilo se jí mnoho hostů z celého okolí a všichni vyjádřili škole svou podporu. Učitel Ferdinand Fousek ve svém projevu uvedl, že právě v této době škola podporu potřebuje, a to hlavně od rodičů žáků obecné školy.¹⁶¹

Od školního roku 1923/1924 byla zavedena na školách výuka nového předmětu – občanské nauky. Její náplň spočívala „*v náležitém a soustavném výkladu o ústavní listině*“.¹⁶² Každý žák posledního ročníku obecné či měšťanské školy musel vlastnit jeden výtisk ústavy jako školní pomůcku.¹⁶³

¹⁵⁴ Srov. AMB, fond M 140 Národní škola v Brněnských Ivanovicích, 1918–1957, inv.č. 161, s. 46.

¹⁵⁵ Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 3, kart. 1.

¹⁵⁶ Srov. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství v Brně, (1766) 1804–1958, č.j. 17889/46, kart. 3158.

¹⁵⁷ *Výroční zpráva Národní jednoty pro jihozápadní Moravu*. Brno 1923, s. 430.

¹⁵⁸ Srov. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství v Brně, (1766) 1804–1958, č.j. 36812, kart. 2568. Spolek od roku 1934 nevyvíjel žádnou činnost; zanikl v roce 1937 tím, že ztratil veškeré členstvo. V době svého zániku neměl žádný majetek ani dluhy.

¹⁵⁹ Tamtéž.

¹⁶⁰ Srov. AMB, fond M 140 Národní škola v Brněnských Ivanovicích, 1918–1957, inv.č. 161, s. 42.

¹⁶¹ Srov. AMB, fond N 22 Německá obecná škola v Brněnských Ivanovicích, 1872–1945, inv.č. 3672, kart. 1.

¹⁶² Srov. AMB, fond L 26 Německá okresní školní rada, později Německý městský školní výbor, 1907–1945, inv.č. 97, kart. 8.

¹⁶³ Tamtéž.

Od stejného roku fungovala na české obecné škole jedna elementární třída. Učila v ní Gabriela Zahradníčková.¹⁶⁴

Obě školy byly v září toho roku reorganizovány a opětovně byla zřízena místní školní rada, tentokrát jediná. Skládala se ze dvou zástupců českého vyučovacího jazyka, dvou zástupců německého vyučovacího jazyka, osmi zástupců školní obce a tří náhradníků. Poměr zastoupení obou národností byl sedm Čechů ku pěti Němcům. Předsedou školní rady byl zvolen Antonín Ráž, místopředsedou Leopold Schnirch.¹⁶⁵ Společnou slavností celé obce bylo odhalení pomníku padlým ve světové válce 25. října 1923. Pomník stojí na dnešním Ivanovickém náměstí.¹⁶⁶

Děti české školy opět sehrály během roku několik divadelních představení. Školní vánoční nadílka byla tentokrát chudší, neboť škole začala stejnou aktivitou konkurovat místní komunistická strana. Oslabila tím také účast na vánoční besídce české školy a dala tak nepřímou vyniknout slavnosti školy německé, která se těšila velké podpoře rodičů dětí. Řídící učitel české školy také uváděl, že do české školy chodí většinou žáci chudých rodičů, kdežto německou školu navštěvují děti z bohatších rodin.¹⁶⁷

Hladinu obecního života rozvířila roku 1924 nejvíce pěstounka německé mateřské školky. Protest na její „*neslušné a protičeské jednání*“ podal pan Beran a vedení školky bylo nuceno sjednat nápravu.¹⁶⁸ Opět není jasné, v čem spočívala podstata „*neslušného chování*“ pěstounky. Školka zůstala dále ve správě obce.

Sestaven byl nový místní výbor. Rozdělení mandátů bylo následující: po čtyřech mandátech získaly strana komunistická (členy výboru se stali Josef Zezula, Jan Dvořák, Josef Komárek, Josef Hertl, náhradníky Jan Job, Ad. Mužík, Antonín Zezula, Jan Rusler) a německá sociální demokracie (za ni ve výboru zasedali Johann Sedlaczek, Simon Czanderle, Wenzl Placzek, Paul Ehrenberger, náhradníky byli Johann Fritz, Franz Schatral, Simon Ruber, Johann Müller). Tři mandáty získaly strana národně socialistická, lidová strana a *Deutsch-arischer Block*. První jako své kandidáty jmenovala Jindřicha Fišera, Anděloslava Joba, Tomáše Zezulu, Antonína Štrofa, Josefa Račocha, Ladislava Veleckého. Lidová strana navrhla Kajetán Pavleka, Rudolfa Štěpánka, Josefa Macháčka, Dominika Salzburgera, Jana Urbana, Štěpána Kreicingera. *Deutsch-arischer Block* reprezentovali Johann Ruber, Mateus Gritzbach, Franz Ruber (bydlel v č. 192), Leopold Schnirch, Franz Ruber (bydlel v č. 47) a Thomas Czerny. Jediný mandát získala *Československá sociálně demokratická strana dělnická*, jejím zástupcem se ve výboru stal Petr Vlaška, jeho náhradníkem Mikuláš Paleček.¹⁶⁹

¹⁶⁴ Srov. AMB, fond L 3 Místní školní rada – česká, Brněnské Ivanovice, 1919–1949, inv.č. 1, kart. 1.

¹⁶⁵ Srov. AMB, fond N 22 Německá obecná škola v Brněnských Ivanovicích, 1872–1945, inv.č. 3672, kart. 1.

¹⁶⁶ Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 3, kart. 1.

¹⁶⁷ Srov. AMB, fond M 140 Národní škola v Brněnských Ivanovicích, 1918–1957, inv.č. 161, s. 45–46

¹⁶⁸ Srov. AMB, fond A 9 Obec Brněnské Ivanovice, 1715–1938, inv.č. 3, kart. 1.

¹⁶⁹ Srov. AMB, fond A 1/30 Město Brno – Prezidium městské rady – oddělení pro Velké Brno, (1857) 1918–1925, inv.č. 49, kart. 2.

Od roku 1924 platil také nový název obce. Z Vejvanovic se staly Brněnské Ivanovice.¹⁷⁰ Na nové jméno obce si těžko zvykali nejen její občané, ale také městská rada. *Věstník obecní města Brna* v následujících letech, i přes mnohá upozornění, dál uvádí jméno Vejvanovice. Samotný místní výbor roku 1925 vznášel dotaz na městskou radu, který název obce je oficiální a zda-li si má výbor pořídit nové razítko se změněným názvem.¹⁷¹

Závěr

Život obce obohatil v sedmdesátých letech minulého století vznik obecné školy. Provázanost školských záležitostí do obecních nám proto dovoluje sledovat ze školní kroniky nejen události přímo se týkající žactva či učitelů, ale i slavností a jiných významných událostí v obci konaných. Škola ostatně sloužila i dětem z okolních obcí, které v ní získávaly vzdělání v němčině. O desetiletí později už máme i záznamy z jednání obecní rady, které velmi často řeší právě otázky podpory školy, ať už se jedná o podporu finanční, zřizování paralelních tříd, později stavbu nové školní budovy a následnou přístavbu patra na ni. Zřetelná je i angažovanost jednoho okruhu obyvatel obce, nejen v obecní samosprávě (stejná jména, dlouhé setrvávání ve funkcích), ale současně či postupně se stejná jména objevují v místní školní radě a v představenstvech spolků. Protokoly z porad obecního výboru jsou stručné, více prostoru v nich získaly informace o prodeji pozemků pro stavbu Severní dráhy císaře Ferdinanda, řešení situace neustále přeplněné školy a časté problémy s rušením nočního klidu; postupně se omezily jen na výčet osob přijatých do svazku obce. Velmi patrná je však snaha představitelů obce o dodržování předepsané školní docházky. Úlevy dostávali žáci nejvíce v podobě snížených poplatků (v osmdesátých letech až čtyřicet žáků ročně zproštěno plně), pokud rodiče na docházku svých potomků nedbali, vždy se dočkali napomenutí až pokuty. Žáci školy se také podíleli na kulturním životě obce – spoluúčastí na slavnostech spolků, vlastních besídkách a dalších veřejných oslavách. Do konce 19. století se škola v obci rozvíjela s podporou obecní i spolků, které si toto kladly za cíl (*Schulverein, Bund der Deutschen*; jednalo se o skupiny místně příslušné jinam). Od konce devadesátých let fungovala i mateřská školka a vlastní obecní škola se dočkala po pětadvaceti letech existence nové budovy, přestože se obec kvůli tomu zadlužila. Je tedy zřejmé, že na vzdělání byl kladen velký důraz. Ve stejné době, do konce 19. století, vznikl v Brněnských Ivanovicích pouze jediný spolek – veteránů. Krom počátečních aktivit v podobě slavnosti se jeho činnost nedá v několika dalších

---

¹⁷⁰ Oficiální názvy míst republiky byly uvedeny ve Statistickém lexikonu obcí a míst na Moravě a ve Slezsku vydaného v roce 1924, na základě Zákona ze dne 14. dubna 1920, č. 226 Sbírky zákonů a nařízení a výnosu ministerstva vnitra ze 17. listopadu, č. 75000. Srov. AMB, fond A 1/29 Město Brno – Sbírka prezidiálních oběžníků, 1888–1945, inv.č. 45 Prezidiální výnosy rok 1925.

¹⁷¹ Srov. AMB, fond A 1/30 Město Brno – Prezidium městské rady – oddělení pro Velké Brno, (1757) 1918–1925, inv.č. 91, kart. 9.

desetiletích sledovat. Jednání o zřízení hasičského sboru se nesečkala s porozuměním obyvatel obce. Zdá se však, že možná i díky přístupnosti po železniční dráze, byly Brněnské Ivanovice vítaným cílem výletů brněnských spolků (zachovaly se záznamy o návštěvě členů německých spolků v pivovarské restauraci). Po přelomu století se i místní obyvatelé odhodlali vytvořit vlastní spolky. S velkou slávou (avšak skoro po 20. letech od první výzvy) vznikl *Feuerwehr*, který ovšem po celou dobu své existence zápasil s finančními problémy. Dobré fungování a tedy i zájem svých členů a jejich okolí měly hlavně spolky zájmové – pěvecké, cvičitelské, divadelní. Drtivá většina ivanovických spolků uváděla jako svou jednacím řeč němčinu, do roku 1918 pouze tři zapsaly do svých stanov českou jednacím řeč, trvání všech bylo ovšem problematické. Německé spolky prokazují svou činnost nejen pravidelnějším stykem s úřady, každoročními schůzemi, ale také pořádáním slavností a pravidelným podporováním školy a chudého žactva v podobě finanční, hmotné, popřípadě poskytováním prostor pro aktivity dětí. V představenstvech jednotlivých spolků nalezneme i jména učitelů školy, a proto není uvedená skutečnost příliš překvapivá. Důraz na vzdělání a ochotu představenstva obce pro budoucnost svých potomků něco podniknout dokazují i dlouhá jednání o úvěr na dostavbu patra nové školní budovy v roce 1910. Situace v Evropě už pomalu spěla k válečnému konfliktu a oficiální podpora úřadů směřovala do jiných oblastí. Přesto se obec danému problému nevyhnula a vyřešila jej. Před první světovou válkou se ve škole začalo vyučovat i „*druhému zemskému jazyku*“ – češtině – a to s plnou podporou obecní rady. Pochopitelný útlum nastal v době první světové války, protože většina „aktivních“ mužů odešla na frontu a obec vyčerpávaly nejen sbírky pro Červený kříž, ale i válečné půjčky a posléze zásobování města Brna. Pokud zápisy ze schůzí či školní kroniky o něčem referují, jsou to pohyby front a výčet dalších válečných událostí, namnoze nesouvisející s životem obyvatel samotné obce. Zásadní zvrát přinesl rok 1918. Z Nennowitz se staly Vejvanovice s prozatímní správou. Změnil se poměr obou národností v obci, reorganizovat se musely ty spolky, které neměly centrálu na území nového státu. Hned v následujícím roce došlo ke ztrátě samostatnosti obce jejím přičleněním k tzv. Velkému Brnu, což odhlasovali již řádně ustanovení zástupci. Obec si od připojení pravděpodobně slibovala více, než získala a pozdější nemožnost vratnosti tohoto kroku ji mrzela. I po převratu pokračuje silná provázanost na problémy školské. Hned v roce 1919 vznikla v Brněnských Ivanovicích také škola s českým vyučovacím jazykem a začala původní německé silně konkurovat – reklamace žáků, slavnosti, využívání prostor, podpora obce i soukromníků, případně politických stran, to byly hlavní třecí plochy, patrné v kronikách i zápisech ze schůzí. Zejména redukce německé a později i české školy vyvolávala neustálé spory. Správní rada řešila národnostní rozepře velmi obezřetně a korektně, stejně jako jí nadřazená městská rada v případě stížnosti na počet mandátů jednotlivých stran. Rovněž dvojazyčnost obce se zdá, po počátečních problémech, samozřejmá. Spory se proto jeví více jako osobní záležitosti a iniciativa jednotlivých osob, než jako zásadní problém každodenního života obyvatel obce.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Výbor spolku „*Freiwillige Feuwehr*“. MZA v Brně, fond B 26 Policejní ředitelství v Brně, (1766) 1804–1958, č.j. 18122/46, kart. 3160.
- Příloha č. 2: Výbor spolku „*Männerengesangverein*“. MZA v Brně, fond B 26 Policejní ředitelství v Brně, (1766) 1804–1958, č.j. 18079/46, kart. 3160.
- Příloha č. 3: Výbor spolku „*Deutscher Turnverein*“. MZA v Brně, fond B 26 Policejní ředitelství v Brně, (1766) 1804–1958, č.j. 17889/46, kart. 3158.
- Příloha č. 4: Výbor spolku „*Bund der Deutschen*“. MZA v Brně, fond B 26 Policejní ředitelství v Brně, (1766) 1804–1958, inv.č. 3353, sg. 2, kart. 2550 B.
- Příloha č. 5: Výbor spolku „*Nennowitzter Militär Veteranen Verein*“. MZA v Brně, fond B 26 Policejní ředitelství v Brně (1766) 1804–1958, inv.č. 3359, sg. 12, kart. 2550 B.
- Příloha č. 6: Výbor spolku „*Svaz pivovarnických dělníků*“. MZA v Brně, fond B 26 Policejní ředitelství v Brně, (1766) 1804–1958, inv.č. 3356, sg. 7, kart. 2550 B.
- Příloha č. 7: Výbor „*Školského spolku*“. MZA v Brně, fond B 26 Policejní ředitelství v Brně, (1766) 1804–1958, č.j. 43/51, kart. 3249.
- Příloha č. 8: Výbor spolku „*Deutscher Kulturverband*“. MZA v Brně, fond B 26 Policejní ředitelství v Brně, (1766) 1804–1958, č.j. 82753, kart. 2632; č.j. 82700, kart. 2630.
- Příloha č. 9: Výbor „*Divadelního spolku Libuše*“. MZA v Brně, fond B 26 Policejní ředitelství v Brně, (1766) 1804–1958, č.j. 150/50, kart. 3272.
- Příloha č. 10: Přehled spolků Brněnských Ivanovic.
- Příloha č. 11: Přehled počtu žáků škol v Brněnských Ivanovicích.

Lenka Czajkowska

Einblick in das Gesellschaftsleben in Brněnské Ivanovice in den Jahren 1870–1924

RESÜMEE

Das Dorf Brněnské Ivanovice (Nennowitz) liegt südöstlich von Brünn und ist heute ein Brüner Stadtteil. In der Zeit, die dieser Aufsatz behandelt, bildete es gemeinsam mit einigen umliegenden Dörfern die sog. Brüner deutsche Sprachinsel: Die meisten Einwohner bekannten sich zur deutschen Nationalität und unterschieden sich dadurch von der übrigen Umgebung der Landeshauptstadt. Das Phänomen dieser Gegend ist zurzeit nur schwer erfassbar, weil viele Archivmaterialien der Bombardierung im Zweiten Weltkrieg zum Opfer gefallen sind. Die Schriftstücke von Brněnské Ivanovice erhielten sich in einem ansehnlichen Maß, es ist also durchaus möglich, ein Mosaik vom Gesellschaftsleben der Gemeinde ab den 70er Jahren des 19. Jahrhunderts zusammenzusetzen; die Übersicht endet mit dem Jahr 1924, in dem das Dorf umbenannt wurde (vom ursprünglichen Vejvanovice in Brněnské Ivanovice); zugleich kann man in diesem Zeitabschnitt eine in sich abgerundete Phase der gesellschaftlichen Entwicklung sehen.

Die historische Entwicklung der Monarchie verlief im 19. Jahrhundert sehr dynamisch. Nach der Mitte des Jahrhunderts, in der es zu tief greifenden gesellschaftlichen Veränderungen kam und anschließend auch die politische Struktur des Reiches neuen Umständen angepasst werden musste, erhielt ein breiterer Umkreis der Bevölkerung die Möglichkeit sich gesellschaftlich durchzusetzen. Die herrschaftliche Verwaltung wurde von neuen Gesetzen abgelöst, die einen Teil der Zuständigkeiten auf die Kronenländer übertrug, und die Entstehung der Verwaltungseinheit „Ortsgemeinde“ nicht nur ermöglichte, sondern auch in den kleinsten Dörfern die Einbeziehung der Bevölkerung in die Steuerung der Ereignisse geradezu erzwang. Obwohl die festgelegten Bedingungen nicht für alle Bewohner der Monarchie einheitlich waren, betrafen und beanspruchten sie eine wesentlich größere Öffentlichkeit als vordem. Zu den Hauptprinzipien der neu entstandenen Selbstverwaltung gehörten: freie Wahl der Gemeindevertretung, Aufnahme ins Gemeindebündnis, örtliche Polizei, Veröffentlichung des Gemeindehaushalts. Die doppelte Kompetenz der Gemeinde blieb erhalten. Zum größten Problem der Gemeinden wurde die Haushaltsführung, weil sukzessiv immer mehr Pflichten an sie delegiert wurden.

Auch das Schulwesen erhielt Ende der 70er Jahre neue Regeln. Die öffentliche Schule wurde ohne Glaubensunterschied für alle Kinder zugänglich (die Religion musste nur vom Staat anerkannt und respektiert werden), die Unterrichtssprache wurde von der errichtenden Gemeinde selbst vorgeschlagen. Erhöhte Anforderungen wurden

ebenfalls an die Lehrer gestellt, die wiederholt ihre Qualifikation beweisen mussten. Die Aufsicht über jede Schule wurde von einem örtlichen Schulrat ausgeübt, der von den Vertretern des Schulpersonals und der lokalen Schulgemeinde gewählt wurde. Der Schulrat beaufsichtigte das Schulvermögen, das Schulgebäude und dessen Nutzung, Bezahlung des Schulgeldes, Sanktionen gegen Eltern, die den Schulbesuch ihrer Kinder nicht zuließen u. Ä. Die Personalbesetzung und andere grundlegende Sachen wurden von Bezirksschulräten gelöst. Negative Reaktionen der Kirche auf die neuen Gesetze wurden mit späteren Anpassungen gemildert. Die Pflicht der Schule, ein Schulchronik, einen Bibliothekskatalog und weitere Schriftsätze zu führen, sind eine willkommene Quelle für das Studium des Lebens in der jeweiligen Lokalität.

Die Lockerungen und neue Regeln betrafen nicht nur die Selbstverwaltung und das Schulwesen, sondern auch und vor allem die Vereinstätigkeit. Jeder Verein war zwar verpflichtet, alle seine größeren Veranstaltungen anzumelden und auf die Genehmigung von allen Unterlagen dafür zu achten, den Menschen wurden aber die Selbstverwirklichung und Einsatz auch in einer Interessentätigkeit ermöglicht. Genauere Regeln wurden im „Allgemeinen Vereinsgesetz“ aus dem Jahre 1867 festgehalten.

Das Gemeindeleben wurde in den 70er Jahren des 19. Jahrhunderts durch die Entstehung der Volksschulen bereichert. Das gegenseitige Durchdringen der Schul- und Gemeindeangelegenheiten ermöglicht uns deshalb, in Schulchroniken nicht nur das Geschehen zu beobachten, das die Schüler und Lehrer direkt betraf, sondern auch Feste und andere bedeutende, in der Gemeinde sich abspielende Ereignisse. Die Schule diente übrigens auch den Kindern aus Nachbardörfern, die hier eine Ausbildung in der deutschen Sprache erhielten. Zehn Jahre später gibt es auch Aufzeichnungen aus den Tagungen des Gemeinderates, der häufig eben die Fragen der Unterstützung für die Schule behandelte, seien es finanzielle Zuwendungen, Errichtung von Parallelklassen, später der Bau eines neuen Schulgebäudes und in der Folgezeit auch ihre Aufstockung. Deutlich ist auch das Engagement eines Personenkreises nicht nur in der Gemeindeverwaltung (die selben Namen, lange Amtszeiten), sondern gleichzeitig oder sukzessiv erscheinen dieselben Namen im örtlichen Schulrat und im Vorstand der Vereine. Protokolle von Besprechungen des Gemeindevorstandes sind kurz gefasst, mehr Raum erhielten dort Informationen zum Verkauf der Grundstücke für den Bau der Kaiser-Ferdinand-Nordbahn, die Lösung der Situation in der ständig überfüllten Schule und häufige Probleme mit der Störung der Nachtruhe; schrittweise beschränkten sie sich nur auf Verzeichnisse der in das Gemeindebündnis aufgenommenen Personen. Deutlich ist allerdings das Bemühen der Gemeindevertreter um Erfüllung der Schulpflicht. Die Schüler bekamen Vergünstigungen, meistens in Form von reduzierten Gebühren (in den 80er Jahren waren bis zu vierzig Schülern jährlich vollständig befreit); solange die Eltern die Schulpflicht ihrer Nachkommen nicht beachteten, bekamen sie regelmäßig eine Mahnung oder sogar eine Geldstrafe. Die Schüler beteiligten sich auch am Kulturleben der Gemeinde – durch Mitwirkung an Vereinsfesten, eigenen Veranstaltungen und anderen öffentlichen Feierlichkeiten.

Bis zum Ende des 19. Jahrhunderts entwickelte sich die Dorfschule mit Unterstützung der Gemeinde und Vereine, die sich dieses als ihr Ziel stellten („Schulverein“, „Bund der Deutschen“; es handelte sich um anderswo angesiedelte Gruppen). Vom Ende der 90er Jahre an arbeitete auch ein Kindergarten, und die eigene Gemeindeschule erhielt nach 25 Jahren ihres Bestehens ein eigenes Gebäude, obwohl sich das Dorf dafür verschulden musste. Es ist also klar, dass die Ausbildung sehr gefördert wurde. In derselben Zeit, bis zum Ende des 19. Jahrhunderts, entstand in Brněnské Ivanovice nur ein Verein – der Veteranen-Verein. Neben den Anfangsaktivitäten in Form von Festen kann man seine Tätigkeit in späteren Jahrzehnten nicht mehr verfolgen. Die Verhandlungen über Errichtung einer Feuerwehr stießen auf kein Verständnis seitens der Bevölkerung der Gemeinde. Es scheint allerdings, dass Brněnské Ivanovice – vielleicht auch dank der Eisenbahnanbindung – ein beliebtes Ausflugsziel Brünner Vereine war (es erhielten sich Aufzeichnungen über einen Besuch der Mitglieder deutscher Vereine in der Brauereigaststätte). Nach der Jahrhundertwende beschlossen auch die örtlichen Bewohner, eigene Vereine zu gründen. Mit einer großen Feier (aber fast 20 Jahre nach der ersten Aufforderung) entstand die Feuerwehr, die jedoch während ihres ganzen Bestehens mit Finanzproblemen kämpfte. Gut funktionierten vor allem die Interessenvereine – Gesang-, Turn- und Theatervereine – und deshalb gab es auch Interesse an einer Mitgliedschaft. Die überwiegende Mehrheit der Ivanovicer Vereine führte Deutsch als ihre Geschäftssprache an, nur drei hatten bis 1918 in ihren Satzungen Tschechisch als Geschäftssprache, ihr Bestehen war allerdings problematisch. Deutsche Vereine weisen ihre Tätigkeit nicht nur durch einen regelmäßigeren Umgang mit Behörden und alljährliche Sitzungen nach, sondern auch durch Veranstaltung von Festen und die regelmäßige Unterstützung der Schule und ihrer armen Schüler in finanzieller oder materieller Form bzw. durch Gewährung ihrer Räume für Aktivitäten der Kinder. Im Vorstand der Vereine findet man auch Namen der Lehrer der Schule, so dass diese Tatsache nicht sehr überraschend ist. Den Nachdruck auf Bildung und die Bereitschaft des Gemeindevorstandes, etwas für die Zukunft der Nachkommen zu unternehmen, belegen auch langwierige Verhandlungen über einen Kredit für die Aufstockung des neuen Schulgebäudes im Jahre 1910. Die Situation in Europa strebte allmählich der kriegerischen Auseinandersetzung entgegen, und die offizielle Unterstützung seitens der Behörden richtete sich auf andere Bereiche. Trotzdem wich die Gemeinde nicht vor dem Problem und vermochte es zu lösen. Noch vor Kriegsbeginn begann man, auch die „zweite Landessprache“ – das Tschechische – zu unterrichten, und zwar mit voller Unterstützung des Gemeinderates. Während des Zweiten Weltkrieges trat ein verständlicher Rückgang der Aktivitäten ein, weil die meisten „aktiven“ Männer an die Front gingen und die Kraft der Gemeinde nicht nur durch Rot-Kreuz-Sammlungen, sondern auch durch Kriegsanleihen und schließlich die Versorgung der Stadt Brünn erschöpft wurde. Soweit die Sitzungsprotokolle oder Schulchroniken über etwas informieren, sind es die Frontbewegungen und Aufzählungen von anderen Kriegsereignissen, die vielfach mit dem Leben der

Gemeindebevölkerung selbst gar keinen Zusammenhang haben. Das Jahr 1918 brachte eine grundsätzliche Wende: Aus Nennowitz wurde Vejvanovice mit einer vorläufigen Verwaltung. Es veränderte sich das Verhältnis beider Nationalitäten in der Gemeinde, Vereine, die keine Zentrale auf dem neuen Staatsgebiet hatten, mussten sich neu organisieren. Bereits im nächsten Jahr verlor die Gemeinde ihre Selbstständigkeit durch ihre Eingliederung in das sog. Groß-Brünn, was von bereits ordentlich bestellten Vertretern beschlossen wurde. Die Gemeinde hatte sich von der Eingliederung wahrscheinlich mehr versprochen, als sie tatsächlich gewann, und die spätere Unmöglichkeit, diesen Schritt rückgängig zu machen, bedauerte sie sicherlich. Auch nach dem Umsturz setzte die starke Bindung an Schulprobleme fort. Schon 1919 entstand in Brněnské Ivanovice auch eine Schule mit Tschechisch als Unterrichtssprache und begann, mit der ursprünglichen deutschen stark zu konkurrieren. Schulwechsel, Feste, Raumnutzung, Förderung seitens der Gemeinde und Privatleute bzw. politischer Parteien, waren die wichtigsten Reibungsflächen, die aus den Chroniken und Sitzungsprotokollen ersichtlich sind. Insbesondere die Verkleinerung der deutschen und später auch der tschechischen Schule rief ständigen Streit hervor. Der Verwaltungsrat löste die nationalen Auseinandersetzungen sehr umsichtig und korrekt, so wie auch der ihr vorgesetzte Stadtrat im Falle von Beschwerden hinsichtlich der Mandatzahl für einzelne Parteien. Auch die Zweisprachigkeit der Gemeinde schien, nach anfänglichen Problemen, selbstverständlich zu sein. Die Streitigkeiten erscheinen eher als persönliche Angelegenheiten und Initiativen von Einzelpersonen als ein grundsätzliches Problem des alltäglichen Lebens der Gemeindebevölkerung.

Rok	Předseda	Velitel zástupce	Jednatel	Pokladník	Obsluha strojů	Revizori
1902		Franz Ruber		Franz Waniek		
1904	Franz Ruber			Franz Waniek	Leopold Schnirch	Johann Klimesch
					Rudolf Stepanek	Johann Sedlaczek
					Johann Platschek	
1905		Franz Ruber		Franz Waniek	Leopold Schnirch	
					Rudolf Stepanek	
					Johann Platschek	
1906	Paul Ruber	August Grissbach	Adolf Stepanek	Franz Waniek	Leopold Schnirch	Johann Klimesch
		Johann Platschek			Rudolf Stepanek	Johann Sedlaczek
					Johann Platschek	
1907	Simon Drasal jun.	August Grissbach	Adolf Stepanek	Franz Waniek	Leopold Schnirch	
		Johann Placzek	Ferdinand Fousek		Rudolf Stepanek	
					Johann Platschek	
1908	Simon Drasal	Johann Placzek	Adolf Stepanek	Franz Waniek	Simon Kratschmar	
		Leopold Schnirch	Ferdinand Fousek		Rudolf Stepanek	
		Johann Placzek	Adolf Stepanek	Franz Waniek	Simon Kratschmar	
1909	Simon Drasal	Leopold Schnirch	Ferdinand Fousek		Rudolf Stepanek	
		Johann Placzek	Ferdinand Fousek		Rudolf Stepanek	
		Leopold Schnirch	Ferdinand Fousek		Rudolf Stepanek	
1912	Johann Placzek	Leopold Schnirch	Ferdinand Fousek	Franz Waniek	Rudolf Stepanek	Johann Klimesch
					Johann Blaschek	Johann Sedlaczek
					Rudolf Stepanek	
1920	Johann Placzek	Leopold Schnirch	Ferdinand Fousek	Franz Waniek	Rudolf Stepanek	
					Johann Blaschek	
					Rudolf Stepanek	
1921	Johann Placzek	Leopold Schnirch	Ferdinand Fousek	Franz Waniek	Johann Blaschek	
					Rudolf Stepanek	
					Johann Blaschek	

Příloha č. 1: Výbor spolku „Freiwillige Feuerwehr“.

Rok	Předseda	Mistopředseda	Jednatel		Dirigent	Archivář	Pokladník	Revizoři
			zástupce	zástupce				
1904	Franz Přibil				zástupce			
1905	Franz Ruber	Ferdinand Stieber	Leopold Doleschal	Rudolf Stepanek	Franz Přibil	Franz Czanderle	Wenzl Platschek	
					Karl Drescher			
1906	Johann Hochmann	Ferdinand Fousek	Ludwig Helm		Franz Přibil	Johann Stepanek	Wenzl Platschek	Johann Platschek
					Ferdinand Stieber			Rudolf Stepanek
1909	Johann Hochmann	Leopold Schnirch	Simon Stanka		Ferdinand Fousek	Franz Czanderle	Wenzl Platschek	
					Rudolf Skruschmy			
1910	Simon Stanka							
1921	Simon Stanka	Martin Blaschek	Mathias Gritzbach		Ferdinand Fousek	Franz Czanderle	Wenzl Platschek	Johann Platschek
			Simon Drasal		Rudolf Stepanek			Rudolf Stepanek

Rok	Předseda	Místopředseda	Jednatel	Cvičitelé
1904	Andreas Smolinsky	Franz Přibil	Hermann Marcus	Rudolf Stepanek
				Josef Blažek
				Josef Zecha
1905	Hermann Marcus	Johann Sedlaczek	Johann Kmuniczek	Wilhelm Neumann
				Anton Schwab
				Johann Němeček
				Josef Zecha
1907	Johann Marcus	Simon Stanka	Johann Blažek	Josef Zecha
				Tomas Hluschek
1908	Simon Stanka	Johann Blaschek	Rudolf Skruschny	Johann Sedlaczek
				Josef Zecha
1909	Simon Stanka	Johann Sedlaczek	Rudolf Skruschny	Josef Zecha
				Franz Blachek
1911	Simon Stanka	Johann Sedlaczek	Heinrich Effenberger	Franz Popelak
				Gustav Schön
1912	Simon Stanka	Thomas Hlouschek	Heinrich Effenberger	Franz Popelak
				Otto Molisch
1913	Simon Stanka	Thomas Hlouschek	Leo Molisch	Hans Vavra
				Paul Kříž
1919	Simon Stanka	Franz Lang	Anton Drasal	Franz Klimesch jun.
				Julie Schick
				Hugo Molisch
				Rudolf Sedlaczek
1920	Simon Stanka	Hugo Molisch	Matthaus Gritzbach	Franz Lang
				Augustin Effenberger
				Rudolf Schmidt
				Paul Molisch
1921	Simon Stanka	Rudolf Schmidt	Matthaus Gritzbach	Paul Molisch
		Leopold Ruber		Rudolf Sedlaczek
				Stephanie Swatschina
1922	Simon Stanka	Franz Popelak	Hugo Molisch	Leopold Schnirch
				Rudolf Sedlaczek
1923	Simon Stanka	Franz Popelak		
1924	Simon Stanka	Franz Popelak		

Příloha č. 3: Výbor spolku „Deutscher Turnverein“.

Rok	Předseda	Místopředseda	Jednatel	Pokladník
			zástupce	zástupce
1905	Ferdinand Fousek	Wenzl Placzek	Raol Drescher	Alfons Legner
			Wilhelm Neumann	Wilhelm Molish
1906	Ferdinand Fousek	Franz Narobe	Ludwig Helm	Alfons Legner
			Wilhelm Wolf Kohl	Johann Scheppesch
1907	Ferdinand Fousek	Franz Narobe	Simon Stanka	Alfons Legner
			Josef Jung	Johann Scheppesch
1908	Ferdinand Fousek	Franz Narobe	Simon Stanka	Alfons Legner
			Josef Jung	Johann Scheppesch
1909	Ferdinand Fousek	Franz Narobe	Simon Stanka	Alfons Legner
			Josef Jung	Johann Schnirch
1920	Ferdinand Fousek	Franz Narobe	Simon Stanka	Blaschek
			Josef Jung	Johann Schnirch
1921	Ferdinand Fousek	Franz Popelak	Simon Stanka	Leopold Ruber
			Johann Hoskowitz jun.	Mathias Drasal jun.
1922	Ferdinand Fousek	Franz Popelak	Simon Stanka	Leopold Ruber
			Johann Hoskowitz jun.	Mathias Drasal jun.
1923	Ferdinand Fousek	Franz Popelak	Simon Stanka	Leopold Schnirch
			Johann Hoskowitz jun.	Mathias Drasal jun.

Příloha č. 4: Výbor spolku „Bund der Deutschen“.

Rok	Předseda	Místopředseda	Jednatel	Pokladník	Revizoři
1906	Johann Schnirch	Johann Kmuniczek	Johann Doleschal	Simon Schnirch	Wenzl Placzek
					Tomas Schnirch
1921	Wenzl Placzek	Franz Schick	Johann Swab	Rudolf Stepanek	Simon Schnirch
					Franz Czanderle
					Anton Swab
1922	Wenzl Placzek	Franz Schick	Johann Swab	Franz Fellmann	Simon Schnirch
					Franz Czaderle
					Anton Swab
1923	Wenzl Placzek	Franz Noss	Johann Swab	Franz Fellmann	Franz Kmuniczek
					Jakob Job
1924	Wenzl Placzek	Franz Noss	Johann Swab	Franz Fellmann	Mathias Fellmann
					Paul Czanderle

Příloha č. 5: Výbor spolku „Nennowitzer Militär Veteranen Verein“.

Rok	Předseda	Místopředseda	Pokladník zástupce	Jednatel		Revizori	Důvěrníci
					zástupce		
1910	František Bartošek	Leopold Blažek	Josef Zezula	Anton Hromadka		Josef Krivanek	Josef Ondřej
			Adolf Kholi			Gabriel Jurasek	Jan Klimeš
1911	František Závodský	Alois Salajka	František Lebeda	Ondřej Liska		Josef Křivánek	Josef Ondra
				František Zezula		Gabriel Jurasek	Jan Klimeš
1912	Ondřej Liska	Tomas Divacké	František Závodský				Anton Novak
				František Lebeda			Jan Vajvíck
1913	František Koptřiva	Alois Kropaček	Antonín Novák	František Lebeda		Stanislav Auda	Anton Svoboda
			Johan Neuwirth	Klement Krčmař		Jakob Job	Johan Klimeš
							Alois Salajka

Příloha č. 6: Výbor spolku „Svaz pivovarnických dělníků“.

Rok	Předseda	Místopředseda	Jednatel	Pokladník	Revizoři	Ostatní členové
1919	František Beran	František Vybíral	Albis Juračka	Rudolf Štěpánek	František Job, Jan Kašpar	Eduard Kachlík, Anděloslav Job, František Tureček, Antonín Ráž, Karel Ulrich, Marie Najmanová, Marie Příbylová
1920	František Beran	František Vybíral	Ignát Muzikář	Eduard Kachlík	František Job, Jan Kašpar	Anděloslav Job, Antonín Ráž, Antonín Přichystal, František Popela, Petr Kláška, Marie Najmanová, Tonicčka Jobová
1921	František Beran	Antonín Ráž	Ignát Muzikář	Eduard Kachlík	Vilém Moravec, František Popela	Jan Najman, Jan Urban, Hubert Červenka, Anton Přichystal, Petr Kláška, Tonicčka Jobová, Marie Štěpánková
1922	František Beran	Antonín Ráž	Ignát Muzikář	Eduard Kachlík	Vilém Moravec, František Popela	Antonín Přichystal, Augustin Feltl, Josef Smutný, Antonie Jobová, Marie Štěpánková, Jindřich Prokop, Josef Kříček
1923	František Beran	Antonín Ráž	Ignát Muzikář	Eduard Kachlík	František Ackermann, Julius Bílý	Josef Macháček, Petr Kláška, Hubert Červinka, Tomáš Zezula, Jan Urban, Marie Štěpánková, Dominik Salzburger
1924	František Ackermann	Antonín Ráž	Ignát Muzikář	Eduard Kachlík	Karel Ulrich, Jindřich Fišer	Jan Kláška, František Beran, Štěpán Krajciger, Růžena Knechtová, Marie Štěpánková, Dominik Salzburger, Josef Bečka

Příloha č. 7: Výbor „Školského spolku“.

Rok	Předseda	I. zástupce	II. zástupce	Jednatel	I. zástupce	II. zástupce	Pokladník	I. zástupce	II. zástupce
Muži									
1920	August Gritzbach	Simon Schnirch	Franz Schnirch	Ferdinand Fousek	Simon Stanka	Josef Schnirch	Franz Ehrenberger	Johann Hoskowitz jun.	
1921	August Gritzbach	Simon Schirch	Franz Schnirch	Ferdinand Fousek	Simon Stanka	Josef Schnirch	Franz Ehrenberger	Johann Hoskowitz jun.	
1922	Franz Fellmann	Leopold Schnirch	Franz Schnirch	Ferdinand Fousek	Simon Stanka	Josef Schnirch	Bartl Blaschek	Johann Hoskowitz jun.	
1923	Franz Fellmann	Leopold Schnirch	Franz Schnirch	Ferdinand Fousek	Simon Stanka	Josef Schnirch	Bartl Blaschek	Johann Hoskowitz jun.	
Ženy									
1920	Fani Marcus	Marie Ruber	Katharina Meitner	Auguste Fousek	Stephanie Swatschina	Hermína Dworschak	Lina Stanka	Viktoria Noss	Evi Placzek
1922	Fani Marcus	Marie Ruber	Katharina Meitner	Auguste Fouska	Stephanie Swatschina	Hermína Dworschak	Lina Stanka	Viktoria Noss	Evi Placzek
1923	Fani Marcus	Marie Ruber	Katharina Meitner	Auguste Fouska	Stephanie Swatschina		Lina Stanka	Viktoria Noss	Evi Placzek
1925	Marie Ruber	Katharina Meitner	Lina Stanka	Auguste Fousek	Emma Placzek	Marie Klimesh	Marie Steiner	Evi Placzek	Viktorie Noss

Rok	Předseda	Jednatel	Režiséři	Pokladník	Hospodář	Revizoři	Ostatní členové výboru
	místopředseda						
1921			Edmund Gloc	Jaroslav Kloc	Hubert Červenka		Karel Salzburger, Růžena Příbylová, Františka Přichystalová, František Smrčka, Marie Štěpánková
	František Vybíral		Jan Čuhel				
1922	František Smrčka	Edmund Gloc	Edmund Gloc	Jaroslav Kloc	Hubert Červenka	František Ackermann	Anděoslav Job, Josef Smutný, František Mazel, Anežka Svobodová, Karel Salzburger, Štěpán Janderka
	František Vybíral		Gabriela Zahradníčková			Antonín Ráž	
1923	Anděoslav Job	Edmund Gloc	Edmund Gloc	Jan Andr	Hubert Červenka	František Ackermann, Antonín Ráž	František Smrčka, Antonín Přichystal, Václav Franěk, Anežka Svobodová,
	Jindřich Fišer		Leo Skalský				
1924	František Smrčka	Edmund Gloc	Edmund Gloc				Anděoslav Job, Václav Franěk, Antonín Beneš, František Popela, Anežka Svobodová
	Karel Kachlík						

Příloha č. 9: Výbor „Divadelního spolku Libuše“.

Spolky v Brněnských Ivanovicích (řazeno chronologicky)	
Militär Veteranen Verein	(1875 – 1928)
Freiwillige Feuerwehr	(1902 – 1945)
Männergesangverein	(1904 – 1945)
Deutscher Turnverein	(1904 – 1946)
Schulverein	(dvě místní skupiny, 1904 – 1921)
Bund der Deutschen	(1905 – 1931)
Hospodářská besídka	(1908 – 1921)
Národní jednota pro jihozápadní Moravu	(1909 – 1939)
Svaz pivovarnických dělníků	(1910 – 1921)
Schulkreuzverein	(*1913)
Školský spolek	(1919 – 1950)
Deutscher Kulturverband	(dvě místní skupiny, 1919 – 1939)
Divadelní spolek Libuše	(1920 – 1950)
Deutsches Jugendheim in Nennowitz	(1922 – 1943)
Spolek válečných poškozců	(1923 – 1937)

ROK	Počet žáků	
	německá škola	česká škola
1873/74	173	
1874/75	177	
1875/76	?	
1876/77	184	
1877/78	189	
1878/79	194	
1879/1880	180	
1880/81	178	
1881/82 – 1889/1890	?	
1890/91	175	
1891/92	177	
1892/93	180	
1893/94	205	
1894/95	210 – 186	
1895/96	203	
1896/97	201	
1897/98	?	
1898/99	215 – 197	
1899/1900	?	
1900/1901	206 – 187	
1901/1902	177	
1903/1904	184	
1904/1905	200	
1905/1906	?	
1906/1907	234	
1907/1908	256	
1908/1909	272	
1909/1910	262	
1910/11	283	
1911/12	309	
1912/13	306	
1913/14	280	
1914/15	293	
1915/16	322 – 304	
1916/17	341	
1917/18	326 – 314	
1918/19	318 – 138	142
1919/20	318 – 138	168 – 139
1920/21	148 – 138	160 – 145
1921/22	122	151 – 141
1922/23	122	118 – 112
1923/24	101 – 93	99 – 102
1924/25	92 – 90	85 – 82

Příloha č. 11: Přehled počtu žáků škol v Brněnských Ivanovicích.

SPOJENÝMI SILAMI?

(VEŘEJNĚ PROSPĚŠNÉ PROJEKTY JAKO FAKTOR INTEGRACE MĚSTA BRNA A NEJBLIŽŠÍCH PŘEDMĚSTÍ V LETECH 1897 – 1918)

Město Brno svým katastrem v letech 1890–1918 přímo sousedilo s katastrálním územím dvanácti předměstských obcí – Králova Pole, Žabovřesk, Jundrova, Kameného Mlýna (obec vznikla roku 1893 oddělením od Žabovřesk), Kohoutovic, Lískovce, Bohonic (později přejmenovaných na Bohunice), Horních Heršpic, Komárova, Černovic, Židenic a Husovic. Pět předměstských obcí již s Brnem ve sledované době fakticky srostlo. Došlo ke spojení královopolské zástavby s brněnskou v místech Nové ulice (dnešní Lidická a Štefánikova ulice), podobně se spojila brněnská zástavba s žabovřeskou ve Veveří ulici, s komárovskou v okolí ulice Plotní, s židenickou v okolí Olomoucké ulice a s husovickou v ulicích Vranovská a Svitavská. Přes nesporné všestranné propojení všedního života ve zmíněných obcích nedošlo podobně jako v mnoha jiných městech monarchie ke sloučení v jedno velkoměsto a změnu situace v brněnské aglomeraci přinesla až nová republika vytvořením tzv. Velkého Brna zákony z let 1919–1920.

Studie si klade za cíl analyzovat vzájemné vztahy města Brna na jedné straně a předměstských obcí na straně druhé a ovšem také vzájemné vztahy předměstských obcí především z hlediska realizace veřejně prospěšných projektů, které svým rozsahem a významem přímo vyzývaly obce k užší či volnější spolupráci. Konkrétně se jednalo především o otázky zavedení kvalitní pitné vody, vybudování kanalizačního systému, veřejného osvětlení ulic a zavedení výhodného dopravního spojení typu městské hromadné dopravy. Vývoj obcí a otázku jejich kooperace v těchto záležitostech ovšem nelze samozřejmě oddělit od jiných hospodářských a politických otázek doby – například stavu hospodaření jednotlivých obcí i města Brna a jeho podniků, národnostního a sociálního složení zastupitelstev, stavebního vývoje a potenciálu jednotlivých katastrů z hlediska atraktivnosti stavebních parcel apod. Pokusím se tedy nalézt odpověď na otázky: 1) Vznikly v brněnské aglomeraci podmínky pro spolupráci obcí v oblasti veřejných projektů napříč nacionálními tábory? 2) Byly obce schopny a ochotny realizovat projekty v kooperaci? 3) Uvažovali představitelé jednotlivých obcí po zkušenostech s veřejně prospěšnými projekty o institucionálním spojení obcí?

Dosavadní studie poměrů v brněnské aglomeraci ve sledovaném období se buď zabývají především dějinami města Brna a jeho politika vůči předměstím zůstává na

okraji zájmu, nebo se zabývají spíše technickými otázkami modernizace života v obcích s pouze nejnútnejším ekonomicko-politickým pozadím celého procesu. Obvyklý výklad situace v brněnské aglomeraci se drží v intencích staré teze o nechuti brněnského magistrátu ovládaného koalici seskupenou kolem německých liberálů kooperovat s předměstskými obcemi jednak pro jejich převážně český charakter, jednak pro sociální propast oddělující saturovanou brněnskou buržoazii od převážně dělnického obyvatelstva většiny předměstí. Pro tento názor existuje samozřejmě mnoho důkazů, ovšem stranou pozornosti zůstalo jenné předivo hospodářských vztahů spojujících celou aglomeraci napříč národnostními tábory a sociálními třídami a skupinami. Míra vlivu nacionálních a sociálních problémů vrcholné politiky na rozvahu obecních zastupitelstev při řešení problémů veřejných projektů byla dosud podle mého názoru přeceňována a větší vliv na kooperaci či naopak individuální řešení problémů měla spíš různě podložená místní rivalita, osobní kontakty a zejména ekonomické vlivy. Témata vrcholné politiky a nacionální sváry v řadě případů sloužily podle mého názoru v mnoha případech jako zástěrka některých kontroverzních rozhodnutí místních elit.

Významným zdrojem animozit mezi obcemi v případě kooperace na veřejně prospěšných projektech bylo obvykle poněkud přezíravé vystupování reprezentace ekonomicky nejsilnější obce ve vztahu k obcím ostatním. Na Brněnsku šlo o jednak spory města Brna versus předměstské obce, jednak o rivalitu nejsilnějšího královopolského předměstí vůči ostatním předměstským obcím. Tyto spory a drobné schválnosti mezi obcemi jsou na národnostně smíšeném Brněnsku poněkud zastřeny nacionálním soupeřením, ovšem podobné spory je možno prokázat i v případě vztahů etnicky českých Boskovic s českými obcemi ležícími severně od města. I v německém národnostním táboře najdeme příklady obtížně se rodící spolupráce obcí v oblasti veřejných projektů v případě Svitav a obcí ležících na jih od města nebo vůbec selhávající kooperace na Znojemsku.

Pramennou základnu práce tvoří především fondy předměstských obcí uložené v Archivu města Brna (AMB), dále fondy Místodržitelství mladší a Zemský úřad uložené v Moravském zemském archivu v Brně (MZA). Nejdůležitější oporou z oblasti literatury mi byly práce Jaroslava Dřímala, Františka Zřídka Veselého, Jana Janáka a Jiřího Peška.¹ Mezi sledovanými předměstskými obcemi je možno odlišit zřetelný rozdíl mezi obcemi s Brnem již fakticky spojenými zástavbou a obcemi vzdálenějšími, které si déle udržely svoji relativní izolaci a vesnický způsob života. Analýza se bude týkat především obcí s Brnem již srostlých a méně obcí na přechodu k tomuto stavu. Rok 1897 byl zvolen jako jistý mezník pro první pokusy předměst-

---

¹ Viz Jaroslav DŘÍMAL – Václav PEŠA, *Dějiny města Brna II*, Brno 1973; František ZŘÍDKAVESELÝ, *Počátky elektrifikace Moravy*, Brno 1978; Jan JANÁK, *Domovské právo ve starém Rakousku a v ČSR*, In.: Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám, Praha 1973 a Jiří PEŠEK, *Od aglomerace k velkoměstu. Praha a středoevropské metropole 1850–1918*, Praha 1999.

ských obcí řešit rychle rostoucí hygienické problémy, konec světové války je zvolen jako druhý z mezníků pro svůj význam pro přechod správy města Brna z německých do českých rukou. Jistým zlomem ve sledovaném období je samozřejmě také vypuknutí první světové války, které donutilo zemské a státní orgány k ráznějšímu zásahu do zatím v mnoha ohledech zablokovaných vztahů mezi Brnem a předměstími.

I. Královo Pole, Husovice, Židenice, Žabovřesky a Komárov – stručný politický, hospodářský a sociální profil

Městys *Královo Pole* byl největším z předměstských obcí města Brna, jeho význam podtrhlo i povýšení na město roku 1905. Obec měla převážně český charakter, v roce 1880 podle sčítání lidu v městečku žilo 4 009 Čechů a 364 Němců, roku 1900 9 288 Čechů a 806 Němců a v roce 1910 12 155 Čechů a 788 Němců. Demografické poměry dlouho neměly odraz v politických poměrech na radnici. Do roku 1895 byla radnice pevně v držení koalice nacionálně bezbarvých českých maloměstských vrstev (nazývaných Dojčfajndlichy) a místních Němců. Nacionálních vášní byla obec dlouho ušetřena, místní Němci vystupovali poměrně tolerantně a Češi zatím zůstávali nacionalismem zasaženi jen málo. Symbolem zvláštního utrakvistického ovzduší v obci byla existence dvojjazyčné školy a německého pěveckého spolku Sängerbund, držícího v repertoáru i řadu českých písní. Nacionální problémy se obce dotkly v souvislosti s táborovým hnutím brněnských Čechů roku 1871 a z Brna přicházel nacionální zápal české i německé provenience i v dalších letech. V roce 1887 udělala radniční většina ústupek sílícímu českému nacionalismu a přešla k češtině jako úřednímu jazyku. Nacionální vztahy v obci byly jistě velmi komplikované – dokladem mohou být mimo jiné dva dopisy adresované brněnskému starostovi Winterhollerovi snad z roku 1892. V prvním z nich se anonymní autor rozčiluje nad postupující slavižací obce a vyzývá brněnskou radnici k zákroku především proti hygienickým nepořádkům, které spojuje jednoznačně s Čechy. Druhý dopis podepsaný „*všemi občany, kterým leží na srdci blaho Králova Pole*“, již sofistovaněji argumentuje ve prospěch připojení obce k Brnu a v podtextu všech jinak racionálních argumentů zaznívá obava z narůstající české převahy v obci. Připojením k Brnu, příchodem německých magistrátních úředníků a rozplynutím českých královopolských maloměstských vrstev v německém velkoměstě měla být učiněna přítrž českému pronikání na předpolí zemského hlavního města.² Ve volbách roku 1895 již česká národní strana získala na radnici většinu díky vítězství v II. a III. voličském sboru, následně ovšem zvolení čeští zástupci přešli ke staré radniční většině a pevná česká vláda na královopolské radnici tak byla nastolena až roku 1902. Teprve roku 1909 se Čechům podařilo ovládnout i první voličský sbor a potvrdit převzetí moci ve městě i mezi nejbohatšími občany.

---

² Viz AMB, fond A 1/32 Město Brno – Korespondence starostů, fascikl 64, kart. 5, Korespondence starostů.

Královo Pole prodělalo od poloviny 19. století mimořádně dynamický vývoj. V jednoduchém životě maloměsta se začala postupně projevovat industrializace po roce 1853 po zřízení Bauerova cukrovaru, v 70. letech pak přibývají další tři průmyslové podniky – továrny vyrábějící krycí lepenku a koberce a cihelna. Městečko na příliv obyvatel spojený s industrializací dlouho prakticky nereagovalo a začínaly se kupit zdravotní, bezpečnostní, stavební a dopravní problémy. Neexistoval zde lékař, vodovodní systém, ani policejní stanice. V letech 1880–1890 město prodělávalo obrovský stavební boom. Zchudlý hraběcí rod Schaffgotsche rozprodávající postupně pozemky svého kdysi mohutného velkostatku podnítil v oblasti stavební horečku, které záhy podlehl i mnoho místních lidí. Z obce prakticky mizí vinice, lidé se přeorientovávají na ekonomicky mnohem zajímavější pěstování zeleniny a ovoce pro místní dělníky i brněnský trh, z mnoha zemědělských pozemků se stávají stavební parcely. Královo Pole se stalo mimořádně atraktivní lokalitou pro zakládání podniků „na zelené louce“ pro výhodnou polohu v blízkosti Brna. Pro městečko neplatily tak přísné stavební a bezpečnostní předpisy jako v případě brněnských staveb a tovární dělnictvo mohlo v Králově Poli snáze nalézt levnější ubytování než v Brně. Nezanedbatelný význam pro uvažování stavebních podnikatelů i spekulantů všeho druhu bylo vynikající napojení královopolských stavebních parcel na dopravní síť – pražskou silnici, síť brněnské pouliční dopravy končící u hostince Semilasso v Králově Poli a především od roku 1885 fungující tišnovskou dráhu. Roku 1884 sice ukončil činnost Bauerův cukrovar, ovšem jeho pozemky a nakonec roku 1890 i Schaffgotschův zámek na návrší Kociánka zakoupil nejvýznamnější investor – Královopolská strojírna.

Od roku 1890 bylo Královo Pole nejživějším brněnským předměstím, počet domů se ve srovnání let 1883 a 1900 více než zdvojnásobil (z 395 na 882), roku 1905 má již město 1022 domů. Rychle přibývají průmyslové podniky a s nimi dělníci, úředníci a živnostníci.³ Na rozdíl od Husovic a především Židenic se Královo Pole stávalo domovem spíše dělnické elity, s výrazně vyšší organizovaností dělnictva v odborovém hnutí a také vyšší životní úrovni. Odlišné bylo také složení I. voličské sboru, kde byli mnohem více než v ostatních předměstích zastoupeni významnější podnikatelé jako například majitel nejvýznamnější české elektrotechnické továrny Vilém Bartelmus nebo strojírenský podnikatel Hugo Porges (i když ve vedení obce se nakonec obvykle neobjevovali).⁴

Obecní hospodaření vykazovalo do roku 1879 dobré zdraví a obec prakticky neměla žádné dluhy. Nutné investice do stavby nové školy obecní hospodářství však již výrazně zatížily, roku 1908 obec investovala do zakoupení tratě Devadesátka s cílem předejít stavebním spekulacím a chaotické výstavbě a v letech 1910–1912 obec převzala do vlastní režie cihelnu a postavila moderní školní budovu na dnešním Slovan-

---

³ Roku 1892 začíná provoz Bollmannova továrna na nádobí, roku 1904 továrna na likéry F. Jirčíka, roku 1905 elektrotechnická továrna A. Kreslíka, roku 1908 železární bratří Ponců a dalších pět menších a středních podniků.

⁴ Viz AMB, fond A 20 Město Královo Pole, rkp. inv.č. 149.

ském náměstí. K roku 1919 obec vykazovala více než dva miliony dluhů a postupně se také zvyšovaly obecní přírážky k přímým daním placených občany. K roku 1866 přírážka obnášela 5 %, roku 1870 10 %, 1876 40 %, 1880 již 70 %, 1884 41 %, 1890 38 %, 1891 42 %, 1894 55 %, 1896 50 %, 1901 55 %, 1902 60 %, 1903 63 %, 1904 95 %, 1905 90 %, 1906–1907 90 %, 1908–1914 95 %, 1915–1919 153 %. Obecní jmění dále tvořila cihelna, odhadnutá roku 1919 na milion korun, a velmi atraktivní pozemky v hodnotě vyšší než 1,12 milionu korun.

Husovice, druhé nejvýznamnější brněnské předměstí, byly povýšeny na město roku 1912. Obec si zachovávala charakter dělnického předměstí, střední vrstvy byly zastoupeny sice méně než v Králově Poli, ovšem výrazně více než v Židenicích. Husovice neměly tolik atraktivních pozemků pro podnikání a tak se zde opravdu velcí investoři neuchytili. K největším továrnám patřila textilní továrna firmy Fritsche a spol. s 261 dělníkem a továrna na smaltované zboží Höchsmann a Cibulka s 206 dělníky, ostatní firmy již byly daleko méně významné. Samo vedení obce ve vlastní charakteristice v řízení o povýšení na město z roku 1911 uvedlo, že obec rychle ztrácí zemědělský charakter a zbývá zde již jen devět čtvrtlánků. Zastupitelstvo mělo vždy český charakter, většina zastupitelů patřila sociálně mezi drobné živnostníky a majitele nemovitostí.

Obecní majetek sestával z obecní elektrárny dostavěné roku 1911 a 28 ha pozemků, které se ovšem svou kvalitou s pozemky potenciálně nabízenými ostatními předměstskými obcemi s výjimkou Židenic nedaly většinou srovnat (jejich hodnota byla roku 1919 odhadnuta na 460 tisíc korun). Daňová poplatnost obce činila podle údajů k roku 1918 72 tisíc korun. Obec zápasila s vážnými dluhy od 90. let 19. století, kdy musela přistoupit k velkým investicím do školských zařízení a stavbě izolační nemocnice. Také stavba elektrárny rovnováhu vážně narušila a poslední ránu podle mínění zastupitelů husovického rozpočtu zasadily státní a zemské orgány v souvislosti s vynucenou stavbou kanalizace. Torzovitě zachované informace o výši obecní přírážky od 80. let vypovídají o narůstajících potížích obecního rozpočtu – v roce 1882 58 %, 1884 47 %, 1885 55 %, 1890 45 %, 1893 40 %, 1894 70 %, 1902–1907 65 %, 1908–1909 65 %, 1910–1911 70 %, 1912 75 %, 1913 90 %, 1914–1918 150 %.⁵ Ve srovnání s ekonomickými možnostmi královopolského rozpočtu Husovice patrně nezaostávaly, jejich velký konkurent měl ovšem patrnou výhodu v lepším potenciálu rozvoje a atraktivitě pozemků pro velké investiční záměry.

Židenice, nejchudší z velkých brněnských předměstí, patřily mezi rakouské unikáty. Obec velmi rychle rostla – z 2 177 obyvatel roku 1880 a 8 860 roku 1900 až na 14 124 obyvatel roku 1910, přesto přes opakované žádosti nedosáhla výsady pový-

---

⁵ Viz Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA), fond A 9, Zemský výbor – ob, 89n a AMB, fond A 13 Město Husovice, kn. 3.

šení do městského stavu. Tato skutečnost byla mimo jiné spojována s jednoznačně českým charakterem obce (v roce 1910 zde žilo pouze 586 obyvatel používajících v běžném styku německý jazyk), ve skutečnosti zde zřejmě významnější roli hrála ekonomická slabost obce a pověstná zaostalost místní infrastruktury. Židenice tak byly zřejmě největší obcí v monarchii a staly se pro správní odborníky příkladem obce s nebývale vysokým počtem obyvatel a neadekvátním statutárním zařazením.

Růst počtu obyvatel byl ovšem, tak jako v ostatních případech sledovaných předměstí, samozřejmě způsoben příchodem venkovského obyvatelstva za prací v brněnských továrnách, v Židenicích se ovšem vzhledem ke specifickým podmínkám usazovali právě dělníci nejchudší. Důvodem bylo především poměrně laciné bydlení v těch částech Židenic, které ležely v nejnižší nadmořské výšce, často dokonce pod úrovní řeky Svitavy. Zdejší budovy patřily ovšem z hlediska celé Moravy k nejrizikovějším – podmáčené zdi snadno napadala plíseň, nedostatečný spád terénu komplikoval stavbu kanalizačního vedení, studniční voda ve velké části obce byla naprosto nevyhovující apod. Chudoba netísnila pouze v nájemných bytech žijící dělnictvo, také mnozí majitelé domů jen stěží bojovali se zátěží dluhů a drobným živnostníkům se v tomto prostředí také příliš nedařilo. Zajímavou odpověď na jednu z výzev zemského výboru k nápravě tristních hygienických poměrů v obci zaslalo zastupitelstvo v říjnu 1904, kdy konstatovalo, že se obci nedostává prakticky všech hygieniky předepsaných náležitostí (tj. mimo jiné nemá ani vlastní epidemiologickou nemocnici a musí své nemocné vozit do brněnské nemocnice na Červeném kopci vypůjčeným krytým vozem – na vlastní nejsou prostředky), jediné čím prý se obec může pyšnit, je dostatek dětí školou povinných. Připojeno bylo konstatování, že právě proto není možno investovat do hygienických projektů podle představ zemského výboru, ale všechny chabé finanční rezervy musí Židenice investovat do rozšíření školní budovy.⁶

Obecní zastupitelstvo bylo tvořeno drobnými živnostníky, několika vlastníky pozemků a statkáři. Ze strany židenického vedení je možno registrovat opakovaně vyjadřovanou hořkost nad povýšeným chováním brněnských zastupitelů k zájmům předměstí. Dlouhodobé třenice je možno dokumentovat alespoň sporem o daňovou poplatnost strojírenského podniku Erste brünner Maschinen-Fabrik Gesellschaft, podnikajícího v obou obcích. Brněnští zastupitelé použili u arbitrážního řízení argumenty o naprosté neschopnosti židenického zastupitelstva ve věci zajištění veřejné bezpečnosti a hygienických standardů a Židenice uraženě odpovídaly, že Brno má dlouhodobou tendenci jednat se svou předměstskou obcí, jako by šlo o nějakou zapadlou horskou vísku.

O stavu obecního jmění před první světovou válkou se nedochovalo dostatek informací. Základ nemovitého majetku tvořilo především 66 ha pozemků a elektrárna

---

⁶ Viz AMB, fond A 30 Obec Židenice, inv.č. 197, kart. 3.

s rozvodnou sítí oceněná roku 1919 na milion korun. Daňová poplatnost téhož roku činila 90 tisíc korun při 200% přírážce k přímým daním a přibližně milionových dlužích.

Žabovřesky se svým charakterem od tří předchozích předměstí výrazně lišily. V počtu obyvatel v případě *Žabovřesk* zaznamenáváme daleko pozvolnější nárůst, obec si zachovávala také odlišný charakter pokud jde o zástavbu. Podle informací z roku 1919 se zde vůbec nenacházely činžovní domy, na jeden obytný dům zde podle údajů z roku 1910 připadalo 6,7 osoby, zatímco například v Králově Poli 11,2, v Husovicích 14 a v Židenicích 10 osob. Místní hospodářské podniky měly pouze malý význam, obec měla sice stále více dělnický charakter, ale místní dělníci většinou nacházeli zaměstnání v Brně. V obci se také od počátku 20. století postupně usazovaly nižší úřednické vrstvy a v rezidenční části *Žabovřesk* v okolí dnešního Wilsonova lesa také střední management brněnských podniků a střední úředníci veřejných institucí. Obecní zastupitelstvo obce mělo vždy český charakter. Radniční většinu tvořili zpočátku především rolníci, od začátku 20. století postupně narůstal počet drobných živnostníků, majitelů domů a úředníků.

Informace o situaci obecního jmění jsou velmi torzovité. Obec vlastnila stále velké množství pozemků, celkem 94 ha (20% obecního katastru). Hodnota pozemků byla sice roku 1919 odhadnuta na 1,5 milionu korun, jednalo se ovšem především o lesní plochy a porosty v celkové hodnotě kolem 4 milionů. Daňová poplatnost obce činila v posledních předválečných letech přibližně 16 tisíc korun, obecní dluhy ovšem převyšovaly 300 tisíc korun. O výši obecních přírážek mnoho nevíme, v roce 1911 obec žádala zemský výbor o povolení přírážky ve výši 188% a dostalo se jí svolení k výběru přírážky ve výši 155% (v předchozím roce přírážka činila 157%). Vedení obce v této souvislosti dosti hořekovalo nad neúnosným stavem obecních financí, současně se ovšem muselo bránit zřejmě oprávněně kritice za neadekvátní odměny za práci zastupitelů.⁷

Komárov byl ze sledovaných čtvrtí nejmenší (roku 1880 1 853 obyvatel, roku 1900 2 517 obyvatel a roku 1910 2 704 obyvatel) a vykazoval také odlišnost v národnostním složení obyvatelstva. Německá většina v obci postupně mizela s příchodem českého obyvatelstva – v roce 1880 Češi tvořili čtvrtinu obyvatelstva, o třicet let později již třetinu. *Komárov* si nejdéle ze sledovaných obcí zachoval vesnický ráz a jeho obecní představenstvo bylo až do posledních předválečných let kontrolováno koalicí několika místních statkářských rodin.

Předindustriální charakter obce nutil její vedení k zajištění hospodářských potřeb prakticky pouze prostřednictvím přírážek k přímé dani. O vývoji daně v devadesá-

---

⁷ Viz MZA, fond A 9, Zemský výbor – ob, 89aa a dále Lidové noviny, 6. duben 1911, s. 18.

tých letech není nic známo, v posledních předválečných letech se přírážka prý pohybovala poněkud výše než u ostatních sledovaných předměstských obcí, tj. pravděpodobně mezi 100–160%. Obec přinejmenším v devadesátých letech vlastnila některé atraktivní pozemky, o vývoji této části jmění však v dalších letech informace mizí. Ekonomická slabost obci nedovolovala dostatečně kumulovat kapitál a pokusit se o stavbu obecních podniků jako v případě jiných předměstských obcí.

II. Otázka výstavby veřejného osvětlení (elektrifikace a plynofikace)

Zvýšení standardu života v předměstských obcích se nutně nemohlo obejít bez vyřešení otázky veřejného osvětlení, úzce spojené s problémy veřejné bezpečnosti. Zastupitelstva obcí tak k celospolečenské kampani směřující na přelomu 19. a 20. století k rozšíření plynofikace a elektrifikace přistupovala primárně z tohoto pohledu, s plynofikací a elektrifikací spojené otázky podpory podnikání v obcích aj. neztrácely obecní předáci ze zřetele, šlo ovšem z jejich pohledu o záležitost druhotnou. Úzkou souvislost obou projektů s podnikatelskou aktivitou si dříve uvědomili předáci brněnské radnice než méně poučení představitelé předměstských obcí.

V samotném městě Brně do roku 1781 platil příkaz chodcům o nošení svítilny v nočních hodinách, poté bylo ve městě postaveno 277 lojových lamp. Primitivní systém se samozřejmě nemohl příliš osvědčit, ve větru lampy často zhasínaly a obyvatelstvu se příliš nedoporučovalo po setmění vůbec vycházet. Lojové a petrolejové lampy od roku 1831 používalo také Královo Pole, šlo ovšem většinou o iniciativu soukromníků, kteří takto osvětlovali své nemovitosti.

První pokusy s použitím plynového osvětlení se v Brně konaly od roku 1817, v roce 1827 měla Schöllerova továrna na Cejlu vlastní plynové osvětlení. Prvních dvacet plynových lamp město používalo od roku 1849. Plynárna byla původně postavena jako soukromý podnik v letech 1841–1843 na Radlase, po několika změnách v držbě ji nakonec roku 1896 zakoupilo město. V té době se ovšem již ukazovalo pro potřeby veřejného osvětlení výhodným spíše využití elektrické energie.

František Zřídka veselý uvádí rok 1882 jako počátek elektrizace Brna, velkokapacitní městská elektrárna začala dodávat proud roku 1898. Město provozovalo elektrárnu do roku 1912, poté většina práv k dodávkám energie přešla na „Rakouskou společnost pro dodávání elektřiny“ (v českých pramenech běžně označována zkratkou Union, v německých zkratkou OELAG) se zázemím v rosicko-oslavanském revíru.

Převzetí brněnské městské elektrárny velkopodnikem Union předcházela samozřejmě debata v městském zastupitelstvu. Zpravodajem v této záležitosti byl zastupitel Křiwaczek, který jednoznačně kolegům doporučil na podmínky společnosti Union přistoupit a jeho argumentace měla především ekonomický základ – lacinější proud podpoří konkurenceschopnost brněnských podniků, navíc další provozování městské elektrárny by vedlo buď k nutnosti masivních investic (pro rok 1912 v odha-

dované výši 350 tisíc korun) nebo k nedostatečnému krytí poptávky po energii ve městě a tedy vážným ekonomickým potížím. Vzhledem k zájmu podnikatelské skupiny kolem společnosti Union také o provoz stále více se v problémech topící brněnské městské dráhy se mnoha zastupitelům spolupráce musela zdát velmi výhodnou a návrh skupiny zastupitelů na přechod k dennímu pořádku jednání byl jednoznačnou většinou odmítnut. Zjednodušeně řečeno, měla argumentace této skupiny vedené zastupitelem Elderschem mírný lokálně patriotický ráz a bez ekonomické kalkulace pouhým prohlášením o nutnosti držet provoz podniků typu elektrárny zásadně v městské režii si Eldersch mnoho příznivců nezískal.⁸

Snad všichni veřejně aktivní elektrotechničtí odborníci české i německé národnosti se na začátku druhého desetiletí 20. století shodovali v jednom: Na jižní Moravě a v brněnské aglomeraci zvláště existuje nebyvalá poptávka po elektrifikaci, doslovný hlad po energii. Tato situace měla své kořeny již na přelomu 19. a 20. století a okolnosti elektrifikace Moravy byly již dostatečně podrobně popsány. Mohutná oslavansko-rosická elektrárna se silným kapitálovým zázemím nadnárodní německo-rakouské společnosti Siemens-Schuckert-Halske pochopitelně hledala z komerčních důvodů odbyt elektřiny a tím se do hledáčku jejích manažerů dostali také obyvatelé brněnských předměstských obcí. Nacionálně vypjatá atmosféra nedovolovala zúžení problému na čistě ekonomické aspekty a k otázce elektrifikace obcí se začali vyjadřovat politikové, národohospodáři i techničtí odborníci.

V diskusi patřil k nejcennějším příspěvkem propagátora elektrifikace Moravy profesora Vladimíra Lista.⁹ Pozorně sledované názory váženého průkopníka elektrifikace Moravy, někdejšího spolupracovníka Františka Křížíka a od roku 1909 vyučujícího na brněnské české technice padly i mezi představiteli brněnských předměstí na úrodnou půdu. Ze zápisů z jednání obecních rad či elektrifikačních komisí jednotlivých obcí je jasné, že Listova práce výrazně přispěla ke zvýšení erudice dosud mnohdy nepřilíh kompetentních obecních předáků.

List nedoporučoval zakládání družstevních elektráren, omezujících odběr proudu pouze na členy družstva, tj. obvykle občany movitější. Družstva tohoto typu také podnikala s dražším komerčním úvěrem a peněžní ústavy si tak z elektrárnou vydělaných prostředků braly nemalý díl. Jiný způsob vzájemné komunikace obce s elektrárnou představovaly následující typy smluv:

- 1) Obec přenechá elektrárně prodej elektrického proudu i pro maloodběratele. Výhodou je přenechání celé stavby sítě, přípojek a často i soukromých instalací elektrárny, obec se nemusí vůbec do celé akce zapojit a nenese tedy žádné riziko. Z lukrativního podnikání v energetice však následně obce nemají žádný zisk, jen některé

---

⁸ Viz A. Ritter von WIESER, *Die Gemeinde-Verwaltung der Landeshauptstadt Brünn für das Jahr 1911*, s. 228–232.

⁹ Viz Vladimír LIST, *Elektrárenské svazy obcí*. In: *Elektrotechnický přehled, příloha Moravského venkova* ze dne 24. 12. 1912, č. 150, nestránkováno.

si vymohou levnější dodávky energie pro účely osvětlení obecních objektů nebo malý podíl na zisku. Smlouvy tohoto typu jsou velmi časté, jsou uzavírány často z ohledu na rychlost zavedení proudu do obce, kde pohnutkou může být krátkodobý politický profit.

- 2) Výhodnější variantu představuje smlouva, podle které rozvodné sítě postaví v svém katastru obec sama, elektrárna dodává energii do uzlových bodů nebo na okraj katastru. Údržba, správa sítě a její modernizace připadá obci. Rozdíl mezi cenou pro maloobdoběratele a velkoobchodní cenou při odběru pak tvořil obecní zisk. Zisk z plateb za instalaci obvykle překlenul prvních 3–5 let, kdy elektrifikace ještě nenesla plný zisk.
- 3) Ještě výhodnější variantou bylo podle Lista vytvoření svazu obcí. Elektrárna pak dodávala proud pouze na určená místa v okrsku a obce měly na rozvodu ještě větší podíl a tedy případný vyšší zisk. Tento způsob měla podle Lista hlavní výhodu především v tom, že obce byly od elektrárny hospodářsky separovány a nemohl tak na ně být vykonáván žádný ekonomický a potenciálně politický tlak ze strany velkopodniku. Cena za elektrickou energii je samozřejmě pro velkého konsumenta výhodnější než pro malou obec, obce navíc mohou instalační a další práce zadávat svým živnostníkům a pracují s levným tzv. komunálním úvěrem.

List velmi doporučoval poslední zmíněný způsob elektrifikace právě pro obce v podobné situaci jako brněnská předměstí. Nabídka dodávky energie ze strany cizího kapitálu jako v tomto případě mohla být využita ve prospěch obcí a neutrpěla jejich samostatnost a nacionální zájmy českého etnika. Podle Listem publikovaných zkušeností z fungování mohutného svazu 550 obcí kolem německého Frankfurtu nad Odrou mohl dostatečně početný a jednotně vystupující svaz českých obcí na Brněnsku požadovat od elektráren Union zastoupení ve správní radě společnosti. V cenách roku 1912 List označoval za možné při odběru elektrické energie popsáním způsobem dosáhnout ceny za kW 47 haléřů pro maloobdoběratele za účelem svícení, 17,5–23,5 h pro pohon a pro průmysl dokonce 6,5–14 h.

V počátcích rozhodování o otázkách plynofikace a elektrifikace předměstská obecní zastupitelstva neměla podobná doporučení samozřejmě k dispozici, celý problém znamenal naprosté novum, a není tak divu, že se obecní představení často nechovali zrovna jako kompetentní odborníci. Královopolské zastupitelstvo bylo otevřením otázky plynofikace obce především z důvodů veřejného osvětlení zjevně zaskočeno a fakticky téměř postaveno před hotovou věc firmou Dreher, která v roce 1896 naléhavě a opakovaně žádala brněnskou plynofikační a elektrifikační komisi o zavedení plynu k hostinci Semilasso v katastru Králova Pole, především za účelem osvětlení firemních objektů. Členové brněnské komise našťastí moudře rozhodli spojit otázku plynofikace prostoru kolem Semilassa se zavedením plynu do celého Králova Pole a na tři roky byly žádosti firmy Dreher a k němu se přidávajících dalších soukromníků odkládány až do vyřešení vztahů mezi oběma obcemi. Vedení Králova Pole v celém jedná-

ní zjevně vystupovalo jako slabší partner ve všech směrech. Především nedostatek odborných znalostí kontrastující s fundovaností brněnské komise se zastoupením několika předních technických odborníků z řad profesorů německé techniky a prestižních advokátů činil postavení královopolských radních dosti obtížným. Odpovědí na konkrétní návrhy brněnské komise stran připojení Králova Pole pak v této situaci bylo vleklé jednání trvající téměř tři roky.

Brněnské podmínky byly poměrně ostře formulovány a využívaly fakticky monopolního postavení na trhu s plynem v celém regionu. Komise ve svém původním návrhu z roku 1897 požadovala paušální příspěvek ve výši tisíc zlatých, alespoň pětiletou smlouvu a garanci minimálního odběru ze strany Králova Pole. V následných licitacích neměli královopolští zřejmě mnoho manévrovacího prostoru, protože jediným významnějším ústupkem Brna v celé věci bylo prominutí paušálu a výhodnější cena plynu výměnou za poměrně dlouhou platnost smlouvy 35–40 let. Připoutání Králova Pole k Brnu bylo stvrzeno výhradním vlastnickým právem brněnské plynárny k rozvodným sítím v katastru smluvního partnera. Zvláštní a poněkud výhodnější smlouvou z ledna roku 1904 byly s brněnskou plynárnou také vázány podniky v Králově Poli interesovaných továrníků Lederera a Porgese.

O plynifikaci prostřednictvím města Brna v dalších letech postupně projevil zájem obce Kamenný Mlýn a roku 1901 Komárov. Zajímavou je v této souvislosti ovšem také klidnější atmosféra doprovázející především jednání s komárovskými představenými ve srovnání s vleklým jednáním s vedením Králova Pole. Podmínky byly v zásadě nabízeny stejné, i tady Brno plně využívalo svého fakticky monopolního postavení a zajistilo si již z Králova Pole známé výhody smlouvou platnou od června 1902 do konce května roku 1932. O spokojenosti komárovských představitelů s výsledkem jednání neexistují doklady, můžeme se ovšem domnívat, vzhledem k jejich vyjádření z roku 1919 k otázce spojení jejich obce s městem Brnem, že se cítili předchozím vývojem vztahů k Brnu poněkud poškozeni. Brno si podle jejich názoru řešilo své problémy do značné míry i na jejich účet a okolnosti plynifikace se zde s neskryvanou hořkostí mísily s daleko horšími zkušenostmi z vývoje vztahů k Brnu ve věci budování kanalizačního systému. Krácení obecní suverenity nerovnými smlouvami nabízenými Brnem se zřejmě nelíbilo nejen předměstským obcím s českou většinou obyvatel.

Zatímco však v případě Komárova a vlastně i Králova Pole neměla brněnská plynofikační komise co do činění s nacionálně uvědomělými českými zastupitelstvy, v případě výstavby veřejného osvětlení Husovic se nyní dostal do hry i tento faktor. Pro vedení husovické radnice bylo vyřešení otázky osvětlení veřejných prostranství otázkou prestiže. Aspirace Husovic jistě již od začátku 20. století směřovaly k zisku statutu města a v nevypsané soutěži o vavřín nejvýznamnějšího z českých předměstí Brna se Husovice s jistou závistí dívaly na vyspělejší a významnější Královo Pole. Pokrok v asanaci Husovic byl zřejmou podmínkou v úsilí o milostivé udělení městských práv císařem a veřejné osvětlení bezesporu ke standardům městského osídlení

patřilo. Dluhy značně zatížená husovická pokladna musela unést náklady další investice stůj co stůj. Zatímco v zápise o kolaudaci souběžně s osvětlením budovaného kanalizačního systému husovičtí radní výslovně uvedli, že „*obec byla ke stavbě úřady donucena*“, osvětlení obce bylo přece jen vnímáno jako prestižní projekt a obec zde vystupovala daleko aktivněji.¹⁰

Výstavby osvětlení bylo skutečně v Husovicích již velmi třeba. S Brnem spojená zástavba po setmění svými tmavými ulicemi ostře kontrastovala s modrými mihotajícími světly brněnských ulic. Snaha překonat Brno kvalitou osvětlení je zřejmá z pamětního spisu sepsaného ku příležitosti povýšení na město roku 1912: „*Ulice husovické úplně splývají s brněnskými tak, že je rozeznáme večer jen dle světla – na straně husovické září jasné žárovky elektrické, kdežto na straně brněnské hoří světla plynová*“.¹¹ Pamětní spis samozřejmě vykresloval husovické poměry v poněkud růžovějších barvách, než je známe ze soudobých policejních a hygienických zpráv, hrdost Husovic na technicky vyspělejší systém osvětlení, než mělo sousední velkoměsto, je z něj ovšem velmi patrná.

Zatím ovšem v polovině prvního desetiletí 20. století husovické ulice svou temnotou lákaly spíše různé kriminální živly, přitahované sem i četnými nálevnami s levnějším sortimentem než v Brně. Akceschopnost policie v Husovicích nebyla zřejmě zrovna dokonalá a příslušné orgány opakovaně vyzývaly radní k posílení prevence – tedy i k vybudování osvětlení. Roku 1904 projekt po letech úvah dostal konečně konkrétnější podobu. Brněnská plynofikační a elektrifikační komise byla s konceptem seznámena 28. ledna 1904. Husovice se vzápětí dotazovaly brněnské radnice na podmínky připojení na městský systém osvětlení a na celkovou plynofikaci obce prostřednictvím brněnské městské plynárny.

Odpověď Brna husovické radní rozhodně neuspokojila, ačkoliv se jednalo o totožný koncept smlouvy, jaký nedávno podepsal i Komárov, předtím Královo Pole a v dubnu 1905 také obec Černovice. Sporným bodem se především jevila navrhovaná třicetiletá platnost smlouvy. Plynové osvětlení ulic se již postupně ukazovalo jako překonané a o slovo se stále více hlásila elektřina. Zastarávající brněnská plynárna navíc nebudila u husovických radních mnoho důvěry svou vysokou amortizací a hrozbou, že Brno se snaží připojením Husovic na své sítě jen získat další zdroj financí k sanaci podniku. Odpovědí na první neuspokojivá jednání s Brnem bylo vypsání ofertního (tj. výběrového) řízení.

Zájem firem o lukrativní zakázku byl obrovský. V Archivu města Brna se uchovalo celkem třináct nabídek, některé byly ovšem dodány nekompletní. Do soutěže vstoupila řada významných německých podniků, v několika případech šlo o podniky vysloveně evropského významu. České firmy byly zastoupeny pěti uchazeči. Vzhledem

¹⁰ Viz AMB, fond A 13 Město Husovice, kart. 3/237a, Zápis z jednání konaného dne 25. 4. 1914.

¹¹ Viz K. MRÁZEK, *Město Husovice. Jeho minulost a přítomnost*, Husovice 1912, s. 6.

k nejasnostem, které se vyskytovaly v samotném zadání ofertního řízení, se nabídky týkaly poměrně široké škály technických řešení, kapacity zařízení a tedy i ceny.

Určitý extrém zde představovala zjevně s malou znalostí věci sestavená nabídka místního živnostníka Václava Bradáčka, která původně počítala s pouhými 300 plameny v ceně kolem 42 tisíc korun (po sondáži na radnici stran vývoje vypsané soutěže Bradáček navýšil kapacitu svého nařízení na 500 plamenů a vyhrotil svou lokálpatriotickou přesvědčovací rétoriku, ani to však k úspěchu nepomohlo). Ostatní účastníci ofertního řízení nabízeli obvykle 900–1 000 plamenů, ovšem například další z českých firem Broumovský, Schulz a Sohr z Prahy nabízela dokonce 1 150 plamenů. Další firmy nabízely flexibilní úpravy svého zařízení podle vývoje potřeb.

Velký význam z hlediska zadlužené husovické radnice měla samozřejmě cena celého projektu a jeho rentabilita. Pro nedodání prognózy rentability byla z řízení vyřazena česká firma Antonín Kunz z Hranic, jinak dominantní na trhu s vodovodními zařízeními. Elektrotechnická akciová společnost (dříve Kolben a spol.) z pražských Vysočan vystoupila s nabídkou na stavbu elektrické sítě za necelých 110 tisíc korun a s garancí na 2% roční návratnost vložených prostředků a zmíněná firma Broumovský a spol. nabízela náklady 135 tisíc korun s návratností 2,9%. Také německé firmy vystoupily s atraktivními nabídkami:

- vídeňská firma Carbid- und Acetylen-Gesellschaft Franz Krükl stanovila náklady na 102 tisíc K a návratnost dokonce 23%
- vídeňská továrna Franz Manoschek náklady 137 tisíc K a návratnost 7,9%
- berlínská firma Julius Pintsch náklady téměř 173 tisíc K a návratnost 5,4%
- vídeňská firma Georg Rumpel náklady 112 tisíc K a návratnost 1,8%
- Acetylenwerk „Triumph“ Josef Bacher z Villachu garantovala roční zisk až 9 200 K, celkovou cenu projektu se bohužel v dochovaných dokumentech nepodařilo nalézt, rentabilita by ovšem obnášela nejspíše 7–9%
- vídeňská továrna „Sirius“ F. Boethe stanovila náklady na 80 tisíc K a návratnost 10,5%
- vídeňská firma S. Elter 154 tisíc K a návratnost 7,4%
- Siemens-Schuckert Werke 106 tisíc K a návratnost 4,8%

Některé z firem si ve svých ofertách neodpustily dokonce jistá „doporučení“ přesahující poněkud meze korektního konkurenčního boje. Firma F. Manoschek zašla zřejmě nejdále svým doporučením, aby se v Husovicích rozhodně nepomýšlelo na řešení otázky osvětlení ve spolupráci s Brnem. Následoval souhrn negativních ekonomických informací o zadluženosti brněnských energetických podniků a varování před nutností přenést tíži brněnských dluhů na bedra občanů Husovic. Největšího sluchu bylo nakonec v Husovicích dopřáno poslední z českých firem, brněnské společnosti Bartelmus a Donát. Firma radila s konečným řešením otázky osvětlení poněkud počkat a na místo většinou německých firem nabízených variant osvětlení pomocí karbidu nebo kamenouhelného plynu zvolit raději modernější a perspektivnější

elektrickou energii. Nejistá situace na trhu s karbidem vázaná na možnosti dvou hlavních producentů v bosenském Jajce a dalmatském Šibeniku zřejmě v Husovicích nebudila mnoho důvěry a zvítězilo přesvědčení, že nejlacinější projekty nebudou v konečném součtu nejvýhodnější. Výzva k čekání byla podložena argumentací o rychlém rozvoji elektrotechniky a očekávaném vývoji žárovek výhodnějších pro husovický projekt.

Otázka osvětlení Husovic se tak stávala z pohledu zastupitelstva spíše otázkou, kde a jak vzít elektrickou energii. Nabídka Siemens-Schuckert Werke sice také počítala s elektřinou a dokonce byla stavba odhadována přibližně o 40 tisíc korun níže, než udávali Bartelmus a Donát, ovšem celkové okolnosti odběru proudu se zdály být poněkud výhodnější u české firmy. Místo bezprostřední vazby na velkokapacitní elektrárnu se všemi nevýhodami naznačenými v úvodním Listově článku se zde nabízela alternativa stavby elektrárny v blízkém cacovickém mlýně. Jednání s majitelem mlýna však byla vedena souběžně s jednáním se zastupitelstvem Židenic o stavbě společné, kapacitně perspektivnější elektrárny. Pozadí obou jednání není zcela jasné, výsledek však nebyl vůbec radostný. Majitel cacovického mlýna stavbu za nabízených podmínek odmítl, s Židenicemi jednání ztroskotalo na nejasnostech stran vloženého kapitálu a rozšíření sítě na další obce pro zvýšení rentability.

Husovicím tak nezbylo než postavit a provozovat elektrárnu ve vlastní režii. Z toho plynoucí velká zátěž pro obecní rozpočet nevzbudila mezi voliči a daňovými poplatníky patrný rozruch, investovaná částka 220 tisíc korun se ovšem rovnala přibližně trojnásobku obecního rozpočtu. Ještě v době jednání Husovic s Brnem o spojení obou měst v letech 1918–1919 se husovická radnice snažila faktu existence elektrárny využít jako argumentu pro prosazení výhodnějších podmínek. Hodnota elektrárny byla roku 1919 odhadována na milion korun a spolu s cenou pozemků tvořila základ obecního jmění.

Reálná hodnota a především perspektivy elektrárny jako výdělečného podniku byly velmi problematické již krátce po zahájení provozu 24. října 1911. Zařízení na naftový pohon nestačilo rychle rostoucí potřebě proudu – roku 1913 bylo kromě motorů a veřejného osvětlení, složeného ze 110 žárovek, připojeno 2 000 soukromých odběratelů. Husovická městská rada s vědomím nemožnosti uspokojit energetické potřeby okrsku navázala znovu na někdejší jednání s Rosickými elektrárnami, provozujícími již i elektrickou síť v Brně. Navrhovaná smlouva měla z pohledu Rosických elektráren Union standardní podobu a opět se v ní objevila pasáž o třicetiletém napojení husovické sítě na velkoelektrárnu. Otázka ceny elektřiny byla v průběhu jednání vyřešena pro Husovice velmi příznivě nabídkou na možnost zrušení smlouvy v případě, kdy se Husovicím naskytne možnost odběru proudu odjinud za výhodnější cenu. Husovice se pokoušely i za těchto okolností vybojovat pouze pětiletou dobu trvání smlouvy a pravděpodobně se pokoušely, podobně jako v případě vodoprávních záležitostí, o jistou kooperaci s dalšími předměstími, vedoucími toho času se společností Union podobná jednání.

Impulsy ke kooperaci v tomto případě vycházely především ze strany Žabovřesk, kterým společnost Union nabízela horší podmínky než Husovicím, a Židenic, které se snažily nalézt další odběratele pro svou elektrárnu i přímo v brněnské aglomeraci. Možnosti Husovic na vyřešení své situace touto cestou tak nebyly příliš velké a ve vleklých jednáních šance na efektivní kooperaci postupně klesala. Dosti pregnantní vyjednávači Rosických elektráren tak museli mít ze zdržovacího postupu husovické radnice poněkud zamotanou hlavu. Husovičtí ovšem nenesli vinu na tomto podivném chování sami. Problém byl spíše na straně královopolské radnice, která sice deklarovala ochotu ke společnému postupu předměstských obcí, ale ve skutečnosti taktizovala a snažila se hlavně o odrazení okolních obcí od spolupráce s potenciálními konkurenty – jak se společností Union, tak s židenickou elektrárnou. Zdržovací taktiku bylo třeba použít podle názoru poškozených stran právě proto, že Královo Pole zatím vlastní elektrárnu nemělo a její stavba zatím roku 1913 ani nebyla na pořadu jednání.¹²

Výsledkem takto zamotané situace byl dopis ze dne 23. února 1916, kterým vedení Rosických elektráren přerušilo jednání s obcí. Kapacita husovické elektrárny v této době začala znovu přechodně postačovat potřebám odběratelům, protože řada řemeslnických dílen v důsledku válečné nouze zastavila provoz. V roce 1917 však již Husovice opět iniciovaly nové kolo jednání a opět se důvodem neuspokojivého výsledku stala doba trvání smlouvy. Po skončení války byla již ve změnách ekonomických podmínkách nedostatečná kapacita husovické elektrárny natolik markantní, že připojení na Rosickou elektrárnu se jevílo jediným možným řešením. Vzhledem ke změně ve správě Rosických elektráren i města Brna se již celá věc stala otázkou čistě technickou a byla vyřešena ukončením provozu husovické elektrárny koncem roku 1922.¹³

Židenická obecní elektrárna byla uvedena do provozu v 1. listopadu 1911, také zdejší zařízení dodala firma Bartelmus, Donát a spol. v Brně. Židenické zastupitelstvo prozíravě šetřilo na kapacitě elektrárny méně než husovičtí radní. Roku 1913 měla židenická elektrárna téměř šestinásobnou kapacitu ve srovnání s husovickou a mohla nabízet proud okolním obcím. Postupně došlo k připojení Šlapanic, Bedřichovic, Tuřan, Jiříkovic a Slavkova, v samotných Židenicích a Juliánově elektrárna kromě 6 000 soukromých žárovek a řady dílen zásobovala 305 lamp veřejného osvětlení.

Zajímavé je srovnání ceny nabízené energie, především ve vztahu k nacionálně podbarvené soutěži se společností Union. Podle F. Zřídka Veselého židenická elektrárna dodávala proud za 70 haléřů za kW.h pro svícení, 30 h pro průmyslový pohon.¹⁴ Dopis židenických podnikatelů okresnímu hejtmanství v Brně však poukazuje na

¹² Viz AMB, fond A 29 Obec Žabovřesky, inv.č. 164, kart. 5.

¹³ Viz F. ZŘÍDKAVESELÝ, *Elektrárny v Brně*. In.: Sborník Technického muzea v Brně 1, 1975, s. 65–66.

¹⁴ Viz tamtéž, s. 67.

podivnou cenovou politiku elektrárny, která nabízela dalším obcím elektřinu za 16–19 haléřů.¹⁵ Velkoelektrárna Union byla v článku uveřejněném 26. února 1913 v listu Národní hospodář obviněna z prodeje 7–10krát dražšího proudu českým obcím než v případě obcí německých. Výrobní cena v Rosicích prý nepřevyšovala 3 haléře za kW.h, pro Brno byla elektřina dodávána za cenu 5,5–6 haléře za kW.h. Husovicím byla ovšem energie nabízena za cenu 40 haléřů za kW.h, na Slavkovsku za 19 haléřů. Je zřejmé, že na stanovení ceny měly vliv možnosti konkurence – především židenická elektrárna vytvářela (za cenu vlastního vykřváčení) pro Union patrný konkurenční tlak.

Kriticky je ovšem třeba přistupovat k nacionálnímu ostnu, patrnému z celého článku. Smluvní cena udávaná pro německé obce je fakticky cenou pro město Brno. Velkoměsto s desetitisíci odběratelů, s výrobními podniky s vysokou poptávkou po elektrické energii bez ohledu na svou německou správu nutně muselo mít v jednání s Rosickou elektrárnou značně zvýhodněnou pozici. Bez dodávek do Brna by rentabilita Rosické elektrárny byla stěží možná, nehledě na skutečnost, že Brno se v jednáních o ceně mohlo opřít o funkční městskou elektrárnu. Tyto komparativní výhody předměstské obce mít samozřejmě nemohly, ať pro nižší počet obyvatel, menší průmyslové kapacity, kapacitně nevyhovující nebo vůbec neexistující elektrárenská zařízení. Fakt české správy v této souvislosti nemohl být pro ekonomické odborníky společnosti Union tak důležitým faktorem, jak bylo dosud mnohdy zdůrazňováno. Z nalezených dokumentů rozhodně nevyplývá, že by spolupráci obcí s Rosickou elektrárnou tak zásadně komplikovala nacionální nevraživost. Ta jistě vstupovala do hry, ovšem spíše jako faktor stmelující předměstské české obce k jednotnému postupu při jednání s elektrárnou, nikoliv jako bariéry jednání. I o síle zmíněného faktoru sjednocování je možno s úspěchem pochybovat, alespoň v případě Králova Pole. Zde „myšlenka českých ekonomických zájmů na Brněnsku“ partikulární zájmy obcí překonat nedokázala.

I přes rozšíření elektrárny začaly být brzo zřejmými problémy s rentabilitou provozu. Dobře informovaní představitelé Rosických elektráren v roce 1914 vystoupili s nabídkou převzetí provozu a připojení místní centrály na oslavanskou velkoelektrárnu. Nabízená smlouva zahrnovala závazek převzetí úroků, splácení úvěrů a zákonných odpisů. Židenické představenstvo reagovalo s více než ročním zpožděním dotazem na některé podrobnosti v nabízené smlouvě, především se znovu sporným ukazovala lhůta platnosti. Obec požadovala ohraničení platnosti smlouvy koncem války, která podle názoru zastupitelstva stála v počátcích potíží s rentabilitou, společnost Union byla ochotna jednat o přesně stanoveném počtu let – přičemž o třicetileté lhůtě jako v případě Husovic již řeč nebyla. Přes akutní nedostatek nafty a omezování provozu elektrárny její vedení svolilo roku 1917 k připojení obce Slatina a dalších tří

---

¹⁵ Viz AMB, fond A 1/30 fond Město Brno – Velké Brno, inv.č. 93, kart. 10.

středně velkých podniků. V této situaci dříve připojení odběratelé ztráceli k elektrárně důvěru, zvedla se vlna stížností vedoucích nakonec k demisi samotného starosty. V roce 1918 nakonec společnost Union ustoupila a nabídla krátkodobou smlouvu, ovšem bez jakýchkoliv dalších výhod obvyklých u připojovaných obcí. V listopadu 1918 začalo připojování Židenic na průmyslovou síť v Brně. Pro nesouhlas zemského výboru se ovšem celá záležitost znovu zdržela a stala se nesnadným dědictvím nové republiky. K stabilizaci vztahů nakonec došlo až na konci třicátých let.

Vedle Husovic a Židenic se také žabovřeští zastupitelé pokoušeli vyřešit otázku elektrifikace obce vlastními silami. Záležitost byla zahájena dotazem židenické firmy V. Adler a A. Srba ze dne 15. dubna 1911 na možnost zisku výhradního práva k elektrifikaci obce – jednání bylo souběžně vedeno také s Komínem, Královým Polem, Jundrovem, Bystrčí, Medlánkami a Řečkovici. Firma uvažovala o využití mlýna v Komíně a informovala žabovřeské zastupitelstvo o konkurenčním zájmu „německo-židovského továrníka Kürschnera“ o dražbu mlýna.¹⁶ Projednávání smlouvy začalo v červnu 1911 a firma musela postupně slevovat ze svých ambicí. Část obcí z uvažovaného projektu vystoupila přímo, část jednání záměrně zdržovala, o jiné se Adler a Srba pokoušeli projekt rozšířit. Na konci léta 1911 se již hovořilo o účasti Komína, Žabovřesk, Jundrova, Bystrce, Kníniček, Rozdrojovic, Jinačovic, Řečkovic a Medlánek, Královo Pole ovšem na druhé straně projekt odmítlo. Celkem se ovšem počítalo jen s 4 250 žárovkami a celý projekt nebudil velkou důvěru svojí malou finanční zajištěností. Firma Adler a Srba se v listopadu 1911 ocitla v konkursu a komínský mlýn znovu ve dražbě.

K vyřešení otázky elektrifikace se v tuto chvíli nabízela celá řada možností. O mlýn se zajímala žabovřeská obec, která zřejmě zvažovala podobnou cestu elektrifikace, jakou se vydaly Husovice.¹⁷ O koupi mlýna se zajímal také majitel nedalekého bystrckého mlýna František Schargon a firma František E. Lederer z Královských Vinohrad. Na uvolněné místo na trhu se ihned drala konkurence – židenická elektrárna a především společnost Union.

Nejrychlejší vstup do jednání sledujeme ze strany Židenic. Dne 3. února 1912 již židenické představenstvo informovalo vedení Žabovřesk o probíhajícím jednání o postavení vedení přes území Maloměřic, Husovic a Králova Pole. Královopolská radnice se ovšem chovala podle mínění židenických představitelů velmi podivně – deklarovala svou ochotu přispět k elektrifikaci českých předměstí alespoň svolením pro stavbu vedení přes vlastní katastr, ve skutečnosti ovšem Královo Pole vsadilo na zdržovací taktiku. V Židenicích po čase převládlo přesvědčení, že za postoji Králova Pole stojí tlak společnosti Union a na prosbu Židenic se do jednání dokonce vložil profesor List. Ten upozorňoval na skutečnost, že Královo Pole je vázáno smlouvami stran plynofikace a elektrické dráhy s městem Brnem a smlouva mu komplikuje stav-

¹⁶ Viz AMB, fond A 29 Obec Žabovřesky, inv.č. 164, dopis č. 1183, kart. 5.

¹⁷ Viz AMB, fond A 29 Obec Žabovřesky, inv.č. 164, dopis č. 684, kart. 5.

bu vedení jiných podniků v katastru. Skutečný důvod podivného chování královopolských představitelů však nejspíš spočíval ve vlastních ambicích. Královopolská radnice nechtěla pustit židenickou elektrárnu do prostoru západně od linie Husovice – Vranov a doufala, že po stavbě vlastní elektrárny zde následně najde pro svou elektřinu odbyt.

Profesor List nabízel řešení překonávající partikularismus brněnských předměstí zapojením do ještě vyššího svazu – tzv. Středomoravského svazu elektrárenského s centrem ve Vyškově napojeného na elektrárnu v Dubňanech. Zapojení všech obcí s elektrárnami do Svazu by vyřešilo jejich vleklé finanční problémy, pro obce na síť dosud nepřipojené by Svaz znamenal kýženou elektrifikaci. Dne 28. června 1913 List informoval žabovřeské zastupitele o plánu na provizorní připojení Králova Pole na židenickou elektrárnu a poté na elektrárnu dubňanskou. List zdůrazňuje, že se jedná o jedinečnou možnost přesvědčit královopolské vedení o výhodnosti rezignace na tvrdošijně hájenou suverenitu města. Podobný vývoj List doporučuje i pro Žabovřesky – z Židenic jsou jim prý schopni elektřinu nabídnout za 16 haléřů za kW.h. Tuto cenu je obtížné porovnat s konkurenční cenou Rosických elektráren, které nabízely při posledních jednáních v září 1913 Žabovřeskám standardní cenu 50 haléřů za kW.h pro svícení a 24 haléřů pro průmyslový pohon. Sazebník byl ovšem komplikovaný pestrou škálou slev – pro svícení například až 30%, pro pohon dokonce až 40%. Pro vaření, veřejné osvětlení a velkovýrobu nabídka zněla na 15 haléřů za kW.h, a pro obecní účely se slevou až 25%. Skutečným trumfem pak byla nabídka pro případ, kdy by pro Žabovřesky někdo nabídl levnější elektřinu o 5% – pak společnost Union garantovala adekvátní snížení ceny. Obci také společnost nabízela část akcií a tedy příjem z dividend.

V dubnu 1914 se vedení Žabovřesk již důrazně dožadovalo v Králově Poli vyjádření, s podobným důrazem bombardovali královopolskou radnici i ze Židenic. V květnu 1914 se vedení židenické elektrárny domnívalo, že dokončení jednání je na dohled, a o měsíc později jejich naděje zmrázila nekompromisní odpověď z Králova Pole. Podmínky uzavření smlouvy způsobily svou tvrdostí v Židenicích šok – v případě stavby vlastní elektrárny si Královo Pole vymínilo postoupení sítí židenické elektrárny na západ od královopolského katastru. Reakcí na tuto egoistickou odpověď byla vlna vzájemného osočování z napomáhání německému kapitálu k nadvládě nad českými předměstími.

S vypuknutím války se vývoj ve věci elektrifikace víceméně zastavil a otázka elektrifikace za co nejvýhodnějších podmínek se stala jednou z nejčastějších podmínek kladených si předměstími při integraci s městem Brnem. Za změněných vlastnických poměrů v Rosických elektrárnách, kdy většinu ve společnosti převzaly veřejnoprávní instituce, proběhla plná elektrifikace sledovaných předměstí v prvních letech republiky.

III. Výstavba vodovodní sítě

Pro analýzu situace brněnských obcí v záležitostech vodního práva je třeba nejprve poněkud přiblížit hydrologickou situaci brněnské oblasti. Brněnsko v zásadě strádalo, podobně jako velké části Moravy, nedostatkem kvalitní pitné vody. Prameny v oblasti byly pouze průměrné a podprůměrné vydatnosti, s postupným znečišťováním životního prostředí zvyšujícím se počtem obyvatel aglomerace mizela možnost získávání vody z povrchových vodních toků. Pokud říčka Ponávka podle slov spoluautora dějin Králova Pole místního řídícího učitele J. Noháčka na konci 19. století při vstupu na území Králova Pole „lákala děti ke hrám“ svou čistotou, po průtoku Královým Polem a samotným Brnem se již dalo hovořit pouze o zapáchající stoce. Opatřením obou obcí se nešťastná říčka postupně přesouvala pod povrch, do kanalizačního systému. Extrémní případ Ponávky zastíňoval podobný vývoj obou dalších brněnských řek Svatky a Svitavy. Svratecká voda i po pročištění v pisárecké vodárně byla použitelná jen jako užitková, voda svitavská byla bez pročištění ještě mnohem horší.

Vydatnější zdroj kvalitní pitné vody, upotřebitelný pro město Brno, pro jednotlivá předměstí jednotlivě nebo společně, na Brněnsku až do stavby Kníničské přehrady na řece Svatce neexistoval. Jeho hledání ovšem zaměstnávalo předáky měst a obcí po několik desetiletí. Limitem v tomto případě byly samozřejmě také finanční možnosti jednotlivých obcí – a protože se stále více ukazovala nutnost skutečně velkorysého (a nákladného) řešení celého problému, získávalo zde pochopitelně vrch město Brno. Předměstím v zásadě nezbyvalo než s Brnem vyjednávat v pozici mnohem slabšího partnera a doufat v dohodu o určitém „paběrkování“ přebytečné brněnské vody, nebo se pokusit spojit a nalézt výhodný kapacitně dostačující pramen pro stavbu vlastního vodovodu.

Vývoj otázky zásobování města Brna vodou je velmi hojně a poměrně podrobně zpracováván mnoha autory již od přelomu 19. a 20. století.¹⁸ První moderní vodovod byl dán do provozu roku 1872 a zásoboval město filtrovanou svrateckou vodou z vodárny v Pisárkách. Nedostatek vody zejména v letních měsících spolu s její nízkou kvalitou umožňoval pisáreckou vodu používat jen jako užitkovou a k pití ji buď převařovat nebo nahrazovat vodou z několika desítek místních studničních zdrojů. Z hlediska zdravotních odborníků byla situace v zásobování vodou v Brně již od osmdesátých let 19. století označována za neudržitelnou a městská rada hledala pod stále důraznějším tlakem zemských a státních orgánů její řešení. Postupem času se jevila jasnou nedostatečná kapacita vodních zdrojů v okolí města a před správci městské pokladny se začala rýsovat alternativa velmi nákladného napojení města na pra-

---

¹⁸ Viz například *Die Kaiser Franz Josef Trinkwasserleitung der Landeshauptstadt Brünn*, Brünn 1913; Karl BIBERLE, *Über die Einlösung des brünner Wasserwerkes*, Brünn 1893; Michal FIETH, *Die neue Trinwasserleitung der Landeshauptstadt Brünn*, Brünn 1913; Alexander MAKOWSKY, *Denschrift zur endgiltigen Lösung der Trinwasserfrage von Brünn*, Brünn 1890; Josef HABERMANN, *Das Trinkwasser Brünns*, Brünn 1877 aj.

meny v okolí obcí Banín a Březová nad Svitavou nedaleko Poličky. Vytváření finančních zdrojů nutných ke stavbě tohoto velkého vodního díla trvalo městské správě několik desítek let. Brněnský starosta August Wieser (v úřadu 1894–1916) považoval březovský vodovod za jednu z klíčových staveb, kterou město musí pod jeho vedením realizovat stůj co stůj – zásobování vodou mělo v jeho pojetí přednost i před dalšími plánovanými modernizačními projekty (elektrifikací a modernizací městské dráhy, vybudováním kanalizačního systému apod.) a bylo považováno za apolitické téma spojující všechny frakce brněnské vládnoucí garnitury.

Nákladný a technicky kvalitně provedený vodovod, uvedený nakonec do provozu roku 1913, přirozeně svou existencí vyzýval Brno ke spolupráci s okolními předměstími. Jednalo se jednak o nutnost výstavby vedení například přes území Husovic, ale také o výstavbu vodojemů a přečerpávacích stanic na vyvýšených místech, ležících často mimo katastr města Brna (konkrétně na území Husovic a Žabovřesk). Podle (jak se brzy ukázalo chybných) propočtů brněnských odborníků mělo městu po výstavbě vodovodu dodávaných 250 litrů vody za vteřinu plně postačovat až do roku 1964, pro průmyslové účely, kropení ulic apod. se mohla navíc stále používat svratecká voda z Pisárek. Nejodvážnější odhady dokonce udávaly, že Brnu pro dalších 30 let bude zbývat 100 litrů pitné vody za vteřinu. Jiní odborníci byli opatrnější, další hovořili o nutnosti míšení březovské a pisárecké vody, v zásadě ale panovala v letech 1910–1914 shoda v názoru o jistém přebytku vody na straně Brna.

Tato skutečnost samozřejmě vyvolávala na straně vedení předměstských obcí úvahy o možnosti participovat na brněnském vodovodu. Bylo jasné, že město bude pro svou vodu hledat odbyt, nejasná byla cena a obecné podmínky. Tradiční obhajoba suverenity obcí a snad i vědomí nutnosti vytvořit na brněnskou radnici při vyjednávání o případných dodávkách vody jistý konkurenční tlak vedly zastupitele předměstských obcí také k pokusům o zajištění pitné vody po vlastní ose. Jejich možnosti finanční i hydrogeologické se ovšem velmi lišily.

Přes občasná lkaní nad vlastními nepříznivými podmínkami ze strany Králova Pole byla při posouzení všech faktorů pravděpodobně nejhorší situace Židenic. Obec ležela velkou částí svého katastru v inundačním pásmu řeky Svitavy, půda pod mnoha domy byla podmáčená a laciná dělnická obydlí v této části města byla proslulá stojící vodou v mnoha sklepích a z toho vznikajícími plísněmi. Situaci shrnoval dopis zástupců podnikatelů v Židenicích zástupci vládního komisaře zemského hlavního města Brna ze dne 17. 10. 1919: „...v celých Židenicích jest voda velmi špatná, zejména ale v okolí obecní elektrárny a Kuldovy ulice, tedy ve čtvrtích, které leží těsně na hranici vnitřního Brna, není žádné pitné vody. Dosavadní voda ve studních, které jsou umístěny v některých soukromých domech...jest žlutá, rezitá a nesmírně zapáchá, obzvláště v deštivém počasí jest zdraví lidskému velmi nebezpečno, tak že obyvatelstvo této ku pítí a vaření požívati nemůže, a vodu musí nositi ze Zábrdovic...“.¹⁹

¹⁹ Viz AMB, fond A 1/30 Město Brno – Velké Brno, inv.č. 93, dopis č. 220, kart. 10.

Ekonomicky slabé Židenice, navíc vyčerpané stavbou vlastního elektrárenského zařízení, ovšem nebyly schopny financovat ani hledání vlastního kapacitně vyhovujícího vodního zdroje, ani případnou výstavbu vodovodu. Řešením v jejich případě, jako i v případě sousedních Husovic, nebyla ani výstavba vodárny na řece Svitavě, neboť, jak poznamenal při jednom z jednání husovický starosta Kachlík, „*vodoprávní interesi (tj. podnikatelé na dolním toku Svitavy) si nedají vzít ani litr vody*“.²⁰

Síť brněnského vodovodního systému ovšem skutečně dosahovala na samý okraj židenické zástavby a prodloužení vodovodu tak samozřejmě nepředstavovalo technický problém. Naléhavá nouze o vodu vedla postupně v kontaktech s brněnským magistrátem židenické obyvatele k přesvědčení, že opakované odmítání prodloužení vodovodu je projevem nacionální nenávisti brněnských Němců k českým Židencím, a takto také pojímali svůj výše zmíněný dopis žideničtí podnikatelé – „*Brno z důvodů nacionálních se chovalo ku zavedení pitné vody zamítavě*“. Z pohledu obyvatel Židenic byly permanentně se opakující menší i větší epidemie břišního tyfu, tak často postihující jejich obec a s dělníky šířené i do vlastního Brna, dostatečným důvodem k zapojení jejich obce na brněnský vodovod.

Pohled Brňanů byl ovšem pochopitelně poněkud odlišný. Dlouho a hlavně draze a bez zemských a státních dotací vybudovaný vodovod na sebe musel především vydělávat a i pokud by snad část kapacity vodovodu nebyla využita a bylo ji možno nabídnout k prodeji, Židenice rozhodně nevystupovaly jako seriózní obchodní partner. S prázdnou pokladnou a nevýhodnou polohou mimo klíčové body vodovodního vedení obec prakticky neměla Brnu co nabídnout. Také na zmíněný nacionálně afektovaný dopis židenických podnikatelů vedení městských vodáren roku 1920 reagovalo střízlivými čísly: Kapacita vodovodu proti očekávání potřebám města nepostačuje, kapacita pramenů v Březové je limitována zájmem místních obcí na udržení dostatečné hladiny spodních vod a další vodoprávní jednání právě probíhají. Existuje možnost připojení alespoň na pisárecký vodovod, ovšem v cenách roku 1920 tato investice představuje částku 1,162 milionu korun.²¹ Nabízí se tedy otázka, zda by Židenice kromě své velké touhy po vodě dokázaly shromáždit také v předválečných cenách nutnou částku přibližně 120 tisíc korun a obstarat si alespoň připojení, o dalších nákladech ani nemluvě. Při ročním rozpočtu cca 90 tisíc korun a více než milionové zadluženosti, spojené se stavbou elektrárny, nebyla bohužel obec s to akutní potřebu vodovodu uspokojit.

Zajímavějším partnerem pro Brno byly jistě sousední Husovice. Jednak pro své poněkud lepší finanční možnosti, především však pro skutečnost, že Brno muselo s Husovicemi vyjednávat z důvodu využití jejich katastru pro vodovodní systém. Jednání pravděpodobně nebyla ovšem příliš přátelská. Brno často místo licitování s husovickými představiteli při vzájemných kontaktech raději využívalo prostředkování

²⁰ Viz AMB, fond A 20 Město Královo Pole, rkp. inv.č. 185, s. 14.

²¹ Viz AMB, fond A 1/30 Město Brno – Velké Brno, kart. 10, inv.č. 93, dopis č. 113 z 7.2. 1920.

zemských orgánů, místodržitelství a především různých odborných komisí, kde obvykle sofistikovanější brněnská argumentace měla větší naději na úspěch. Místodržitelství ve vzájemných sporech obou obcí nařídilo obecnou zásadu o povinnosti Brna nabídnout Husovicím alespoň přebytečnou vodu, přesnější podmínky ani cena však nebyly stanoveny.²²

Po uvedení vodovodu do provozu se postupně ukazovala nereálnost odhadů o jeho dostatečné kapacitě a Husovice se tak ocitaly v nepřijemné situaci – odebíraly sice vodu z přeřadu vodojemu březovského vodovodu ve svém katastru, ovšem výstavba vlastního vodovodu byla v nedohlednu. Příčiny neutěšené situace byly následující a) chronický nedostatek financí znemožňující podobně velkorysé řešení jako v případě brněnského březovského vodovodu; b) při nutnosti přijmout pouze řešení otázky zásobování vodou na místní úrovni Husovice narážely na neústupnost jiných uživatelů vody z řeky Svitavy (již placení pouhého poplatku za využití říční vody k občasnému propláchnutí kanalizace obec neúměrně vyčerpávalo); c) stavba případného vodovodu, přivádějícího do Husovic vodu ze zdrojů v Moravském krasu, byla fakticky znemožněna vyhrazením několika klíčových stavebních parcel pro brněnský březovský vodovod. Bez spolupráce s Brnem nebo sousedním Královým Polem se otázka zásobování vodou v Husovicích nedala vyřešit.

Kooperace obcí, vedených Královým Polem, na stavbě vodovodu nabyla reálné podoby v roce 1912. Do té doby královopolská radnice uvažovala spíše o lacinějším využití místních zdrojů – jednalo se o dvou studnách v lokalitě Ve Žlěbcích, v úvahu připadaly také čtyři studny u nádraží tišnovské dráhy a rybník velkostatku knížete Schönburg-Hartensteina. Postupně zjištění, že zmíněné zdroje jsou buď bakteriologicky znečištěny, nebo je jejich voda příliš tvrdá a pro pití nevhodná, přivádělo vedení Králova Pole na myšlenku spolupráce s okolními obcemi.²³ Na nerozhodné královopolské radní ovšem stále útočily svými nabídkami nejrůznější společnosti podnikající ve stavbách vodovodů a jejich zákulisní lobování vedlo několikrát k poněkud nečekaným změnám v názorech jednotlivců i celého vedení města. Chování radnice tak rozhodně nebylo možno označit za čitelné a obce, s nimiž se uvažovalo o kooperaci, v této situaci nutně musely zvažovat vlastní postup. Na omluvu královopolských starších lze ovšem říci, že některé firmy v nich cíleně vzbuzovaly vysloveně mylné naděje – takovým případem byla podle mého názoru například nabídka firmy Řehák a Vlček z Královských Vinohrad, která se týkala využití vody z říčky Ponávky. Pražská firma se zřejmě nepřilíši dobře orientovala v místních poměrech, protože nevelká Ponávka těžko mohla rychle se zvyšujícím potřebám Králova Pole dostáčet. Navíc pokud byla hledána voda bez hrozby bakteriologického znečištění, Ponávka již pro svou polohu v hustě obydlené oblasti rozhodně nebyla tím pravým zdrojem. O vlně vodoprávních sporů hlavně s městem Brnem, které by využití její vody vyvolalo, ani nemluvě.

²² Viz AMB, fond A 20 Město Královo Pole, rkp. inv.č. 185, s. 14.

²³ Viz AMB, fond A 20 Město Královo Pole, rkp. inv.č. 185, s. 1.

V dubnu 1912 se vedení Králova Pole usneslo na pokračování zadaných vrtných prací za účelem zisku místního vydatného zdroje, současně byla zahájena jednání o spolupráci ve dvou směrech. Nejkonkrétnější nabídka na odběr vody zazněla především z Brna. Město bylo ochotno pokrýt kalkulovanou spotřebu vody v Králově Poli vyčíslenou na 13 litrů za vteřinu z rezerv svých vodovodů, zazněla dokonce nabídka na instalaci výtokových stojanů již od jara roku 1913. Sporným bodem byla samozřejmě jako obvykle cena vody a délka smlouvy. Brno požadovalo za 30 let garantovaného množství vody cenu 676 tisíc korun a k tomu 10% podíl na amortizaci březovského vodovodu. Dodávka vody měla probíhat podobně jako v případě plynu bez zprostředkování obce přímo maloodběratelům, obec měla pro své účely dostat výraznou slevu.

Při projednávání brněnského návrhu se na zasedání královopolské elektrifikační a vodovodní komise strhla zvláště živá diskuse. Brněnská nabídka byla většinou diskutujících hodnocena jako předražená. Obvyklá cena vody na Moravě prý nepřevyšovala 15 tisíc korun za litr vody za vteřinu, tj. více než čtyřikrát méně, než nabízí Brno. Jiným diskutujícím se nelíbilo třicetileté omezení a požadovali smlouvu „na věčné časy“. Jiná skupina naopak tento návrh odmítala s argumentem, že není možné znát potřeby Králova Pole na příliš dlouhou dobu dopředu, obávaly se přílišné zátěže městské pokladny a sám starosta promluvil o nevýhodnosti spojení obou měst ve vodoprávních i jiných otázkách pro nutnost podílet se na splácení obrovitých brněnských dluhů a tíži dalších nutných investic.²⁴ Na pokračování jednání komise v květnu 1912 byl přizván také zástupce Husovic, který informoval o negativních zkušenostech z prezíravého postoje Brna k jeho obci ve vodoprávních záležitostech, a zazněla informace o druhé linii vyjednávání o vodě – se sousedními Žabovřeskami.

Žabovřeská radnice byla Královým Polem vyzvána k jednání o vodě na začátku roku 1912. Situace této obce z pohledu zásobování vodou také nebyla jednoduchá. Roku 1912 uvedlo do provozu svůj vodovod tzv. Úřednické družstvo, společenství vlastníků domů v tzv. Úřednické čtvrti v Brně, a vedením své sítě přes území Žabovřesk situaci výrazně zkomplikovalo. Zájem majitelů domů na udržení kvalitního životního prostředí v okolí své čtvrti vedl vedení družstva k nabídce dodávky vody do Žabovřesk v případě, že se obec zaručí ponechat okolní les (dnešní Wilsonův) „navěky lesem“. Zazněla dokonce atraktivní nabídka na garantovanou cenu vždy o dva haléře nižší, než za jakou dodávalo svým odběratelům vodu Brno. Kapacitně nevýkonný družstevní vodovod by byl jen stěží schopen splnit sliby vedení družstva, žabovřeským radním však nabídka v každém případě zkomplikovala rozhodování. Místní radnice se také pokoušela sondovat v Brně možnost odběru vody z pisáreckého vodovodu a zájem Králova Pole na spolupráci tak pro Žabovřesky nebyl jediným železkiem v ohni.

---

²⁴ Viz AMB, fond A 20 Město Královo Pole, rkp. inv.č. 185, s. 11–15.

Společným zájmem obou obcí byl především v katastru Žabovřesk ležící pramen o vydatnosti 45 litrů vody za vteřinu. Voda byla sice od počátku shledávána poměrně tvrdou a pro vodovod nepříliš vhodnou, ovšem královopolští radní se utěšovali možností přechodného využití pramene na 10–15 let. Do té doby mohly obě obce tak ekonomicky zesílit, že by vyjednávání s Brnem bylo snazší. Národně socialistický poslanec za brněnská předměstí Vilém Votruba vyjádřil naději, že se mu podaří dojednání po linii Královo Pole – Žabovřesky i po linii předměstí – Brno zainteresovat místodržitelství a to docílí v postojích Brna větší vstřícnosti. Votruba, podobně jako i v dalších veřejně prospěšných projektech, přislíbil svou plnou pomoc a slíbil zorganizovat anketu, která by vyjasnila postoj jednotlivých českých předměstských obcí a umožnila lepší spolupráci.

Po optimistickém vystoupení poslance Votruby se ovšem záležitost vodovodu na celý rok ztratila z pořadu dění. V dubnu 1913 královopolští radní konstatovali naprostý neúspěch koordinace – „*byla slibována anketa, ale nic se neděje*“. Východiskem z nelehké situace měla být obnovená jednání s Brnem, tentokrát již i s účastí Žabovřesk. V květnu 1913 radnice s těžkým srdcem stanovuje plán rozvodu vody z brněnských vodovodů – do stojanů bude kupována drahá voda březovská, do domů má být zavedena pouze voda užitková z Pisárek. Málo kompetentní radní takto podivně rozhodli v obavách, že by si obyvatelstvo do domů zavedené vody dostatečně nevážilo a docházelo by k plýtvání. Jednoznačná doporučení zdravotních odborníků i existující právní předpisy stran zavádění povinného připojení domů nebyly vůbec brány v potaz.

Ani toto rozhodnutí ovšem ještě nebylo konečné. Na nabídku ing. Vovse z Prahy vedení Králova Pole reagovalo v červnu 1913 svolením k novým pokusným vrtům u Kníniček a Vejvanovic (dnešní Ivanovice). Komplikovanosti případných vodoprávních jednání, do kterých by kromě několika sousedních obcí bylo zapojeno i město Brno, se radní zřejmě v náhle nabytém optimismu neobávali. Celá akce skončila opět neúspěchem a pokorným návratem k brněnské variantě.

V únoru 1914 královopolští vyjednavací oznamují průchodnost brněnské varianty, dokonce za ceny jen málo odlišné od cen ve vlastním městě. Brno se zavazovalo postavit celé vedení ve vlastní režii, Královo Pole se mělo podílet na amortizaci celého systému. Průlom ve vodoprávních vztazích Brna s předměstími pak znamenal podpis dohody mezi Brnem a Husovicemi v téže době. Při známé rivalitě Husovic a Králova Pole musela tato skutečnost zapůsobit na poněkud vleklé jednání v celé věci jako živá voda. Husovice získaly od Brna nabídku na 43 hydrantů a výtokových stojanů, odhadovaná cena celé investice nemusela převýšit 150 tisíc korun.²⁵

Začátek světové války měl paradoxně na jednání kolem královopolského vodovodu blahodárný vliv. Příliv uprchlíků z přífrontových oblastí, především z hygienického hlediska vždy s obavami sledované Haliče, výrazně zvýšil zdravotní rizika pro

---

²⁵ Viz AMB, fond A 20 Město Královo Pole, rkp. inv.č. 185, s. 38 an.

obyvatelstvo Králova Pole. Na udržení řádu v tomto průmyslovém městě měla pochopitelně zájem i státní správa, která nyní velmi intenzivně podporovala zájmy Králova Pole v jednáních s Brnem. Také na královopolské radnici již měli konečně jasno a 15. ledna 1915 pod vlivem akutního zdravotního ohrožení zavrhlí radní všechny varianty s výjimkou brněnské. Královopolští vyjednávači hlásili neobvyklou ochotu brněnských představitelů k uzavření jednání – výhodných podmínek prý bylo možno v této chvíli dosáhnout i ve věci elektrifikace a dodávek plynu.

V červnu 1915 královopolští vyjednávači setrvali ve svém optimismu a konstatovali, že věci se hýbou vpřed především díky důrazným intervencím ze strany místodržitelství. Jeho dosavadní aktivitu prý tlumily obavy z vyvolání nebezpečných politických a nacionálních třenic mezi obcemi a státní správou. Nyní ovšem akutní nebezpečí tyfové epidemie celé jednání neobyčejně zjednodušilo – mimo jiné právě v červnu 1915 vypukla v německé škole v Králově Poli epidemie břišního tyfu.

Prolomení neochoty na obou stranách ovšem přesto nevedlo ke zdárnému výsledku jednání. Mnoho sporných otázek bylo sice vyjasněno, ale ve chvíli, kdy se podpis smlouvy zdál všem zainteresovaným na dosah, objevily se velmi vážné potíže vodoprávního charakteru. Právní expertíza konstatovala, že dodávka vody z brněnského vodovodního systému je nemožná pro právní vazby Brna na vodoprávní interesity jednak v oblasti Březové, jednak v méně rigidní podobě ve svrateckém říčním systému. Průchodným v tomto spleťtém právním problému se zdálo pouze provizorní zásobování Králova Pole brněnskou vodou z autonomního vodovodu napojeného na některé stávající brněnské studny. Tímto způsobem již byla malá část Králova Pole přiléhající k brněnskému katastru zásobována z tzv. antonínského vodovodu. Připojení bylo realizováno v květnu 1916 a vzhledem ke stále narůstajícímu přetížení obou obcí důsledky válečných událostí se situace již do konce války prakticky nezměnila. Brno deklarovalo ještě 16. května svoji ochotu zásobit Královo Pole vodou z pisáreckého vodovodu a pravděpodobně v této věci probíhala i právní jednání.²⁶

K propojení obou obcí stabilním vodovodním systémem došlo až po vzniku Velkého Brna, kdy byly konečně připojeny také obě zbývající sledované obce – Komárov a královopolskými představiteli na holičkách ponechané Žabovřesky. Jednání komárovských představitelů ve věci vodovodu bylo úzce spojeno se vzájemnou kooperací této obce s Brnem v záležitostech kanalizace a celá situace je proto vysvětlena blíže v následující části.

---

²⁶ Viz AMB, fond A 20 Město Královo Pole, rkp. inv.č. 185, s. 53–55.

IV. Výstavba kanalizačního systému

Problematika výstavby kanalizační sítě se od výše analyzovaných problémů poněkud odlišuje. Důvody jsou především tyto: a) samotné obce a zejména obce předměstské výstavbu kanalizace ve srovnání s ostatními veřejnými projekty více oddalovaly pro její malý vliv na podnikatelskou aktivitu v obci; b) jako jistá vizitka vyspělosti obce bylo vnímáno hlavně veřejné osvětlení, následované dlážděním ulic a chodníků a stavbou vodovodu, a obce tak musely být ke stavbě kanalizačního systému více nuceny ze strany zemských a státních orgánů; c) vliv na kooperaci obcí v brněnské aglomeraci v této věci měla daleko více než v jiných záležitostech nadmořská výška a orientace vodních toků, než například solventnost obcí nebo jejich nacionální profil. Průkopníkem výstavby kanalizačního systému v aglomeraci bylo od roku 1882 opět samo město Brno, v Králově Poli začala výstavba kanalizace až v roce 1897. Výraznější pokrok v Králově Poli i Husovicích bylo možné registrovat až kolem roku 1905. Od devadesátých let 19. století se ovšem ukazovalo, že hygienický dozor v záležitostech kanalizace nedovolí především Brnu udržovat si od ostatních obcí aglomerace takový odstup jako v případě plynofikace, elektrifikace či vodovodu a Brno muselo přistupovat k některým okolním obcím více partnersky či dokonce v roli žadatele.

Příčinou byla především skutečnost, že Brno sice postupně vybudovalo vyspělou kanalizační síť, veškerá znečištěná voda byla ovšem jednoduše splachována do bývalých mlýnských náhonů jihozápadně a jihovýchodně od města a poté končila bez pročištění ve Svatce. Epidemie břišního tyfu v jihomoravských obcích způsobené mimo jiné právě vysokou mírou znečištění svratecké vody vedly státní a zemské orgány k soustředěnému tlaku na brněnskou radnici ve věci stavby čistícího zařízení na řece Svatce jižně od Brna. Studie zadávané brněnskou radnicí jasně ukazovaly na nejvýhodnější místo ke stavbě čistícího zařízení v katastru obcí Horní Heršpice a Komárov. Výhodná poloha tak dávala především Komárovu značné šance vymoci si na Brnu řadu výhod a kompenzací. Složitá jednání probíhala také ve vztahu Brna ke Královu Poli, kde byly problémem nepročištěné královopolské odpady vypouštěné do říčky Ponávky. Říčka následně výrazně přispívala ke špatnému stavu vody ve Svatce na jih od Brna a město tak mělo zájem vymoci si na Králově Poli spoluúčast na stavbě čističky a dalších kanalizačních projektech. Ekonomicky mnohem slabší a nadřízenými orgány přece jen poněkud shovívavěji posuzované Královo Pole se ovšem do těchto finančně nákladných akcí pochopitelně příliš nehnilo a také si dokázalo na Brnu vymoci řadu výhod. Žabovřesky, Husovice a především Židenice pro svou polohu na zmíněných jednáních nemohly příliš participovat a pokud do jednání s Brnem vstupovaly, tak spíše v postavení slabšího partnera či žadatele.

Dle smlouvy uzavřené na konci roku 1906 bylo za poplatek připojeno na brněnskou kanalizační síť deset domů v dnešní Svitavské ulici v Husovicích, od roku 1905 byly již k brněnské kanalizaci připojeny také sousední Černovice. V této době také Brno vstoupilo v jednání s Komárovem a Královým Polem. Tato jednání měla pro Brno nesrovnatelně větší význam než jednání s ostatními obcemi.

Komárovu bylo původně nabízeno připojení na brněnskou kanalizační síť za poplatek a adekvátní finanční podíl na výstavbě čistícího zařízení. Komárov vzápětí požádal Brno o změnu stanoviska s odůvodněním své dosavadní vstřícnosti ve všech vodoprávních jednáních a výzva komárovských představitelů našla na brněnské radnici zastánce ve významném odborníkovi v oblasti hydrologie a členu brněnské vodovodní komise profesoru Maxi Hönigovi. Jeho reference významně přispěla k tomu, že brněnský magistrát doporučil snížení poplatku na třetinu a garantoval Komárovu, že po dostavbě březovského vodovodu obec získá výhodné podmínky na odběr přebytečné vody z brněnského vodovodního systému. Skutečností ovšem bylo, že Brno si povolnost Komárova ve věci přípravných prací na kanalizačním systému města Brna v komárovském katastru zatím kupovalo pouze sliby.

V letech 1906–1914 brněnským magistrátem pověřená skupina vedená profesorem Hönigem, prováděla pokusy s čistěním vod právě v komárovském katastru. Došlo k budování několika pomocných kanalizačních stok, výstavbě jednoduché pokusné stanice a dokonce pokusného rybníka, který měl vyzkoušet v praxi možnost čištění odpadních vod pomocí chovných ryb. Komárov k těmto pokusům přistupoval velice vstřícně, mimo jiné s vědomím, že zdokonalení brněnské kanalizační sítě přispěje i ke snížení hygienických rizik v obci. Hönig v roce 1914 nakonec vyčíslil náklady na stavbu technicky odpovídající čističky na devět milionů korun – tedy částku téměř dvakrát převyšující náklady na stavbu březovského vodovodu, která na tolik let zatížila brněnskou pokladnu. Nákladnost celého projektu a nejistá návratnost vložených finančních prostředků přiměla brněnský magistrát výstavbu odložit a také tlak zemských a státních orgánů jednak v souvislosti s kalkulací, jednak v souvislosti s válečným konfliktem poněkud polevil. Vzájemná úzká provázanost Brna a Komárova v celé věci se tak oslabila, Brno ztratilo přímý zájem na plnění své části dohody a k vyřešení otázky kanalizace i vodovodní přípojky v Komárově tak došlo opět až po vzniku republiky.²⁷

Větší význam pro řešení hygienických i hospodářských problémů dezintegrované aglomerace mělo jednání mezi Brnem a Královým Polem. Do hry v tomto případě vstupovala nejen otázka čističky, ale také otázka převedení říčky Ponávky do podzemí kanalizačního systému, přemostění jejího otevřeného toku a zprostředkovaně i problémy zásobování vodou, elektřinou a plynem na brněnských předměstích. Královo Pole bylo totiž schopno v jednáních o kanalizaci vystupovat ve vztahu k Brnu jako rovnocenný partner a Brnu poskytnuté výhody vykoupit kompenzacemi v jiných oblastech.

V roce 1905 dosáhlo Královo Pole značného pokroku ve výstavbě kanalizace mimo jiné v souvislosti s již zmíněným úsilím o dosažení císařského povýšení na město. Podmínky v lokalitách sousedících s katastrem města Brna v některých případech

---

²⁷ Viz A. Ritter von WIESER, *Gemeinde- Verwaltung der Landeshauptstadt Brünn für das Jahr 1905*, s. 348.

neumožňovaly stavbu výkonné kanalizace bez napojení na již existující brněnský systém. K napojení královopolské kanalizace na brněnskou síť došlo ovšem roku 1905 bez předběžného jednání a Brno tato skutečnost pochopitelně zavdala záminku ke stížnostem, v jejichž pozadí byla ovšem především otázka znečištění říčky Ponavy odpady z Králova Pole. Brno v jednání vstoupilo s představou podobných vazeb jako v případě Komárova.

Po řadě komisionálních šetření státní orgány přiměly obě strany v dubnu 1906 k podpisu smlouvy. Brno se v ní zavazovalo k vydání svolení k propojení obou kanalizačních systémů a přebíralo do správy tok říčky Ponávky včetně přemostění od královopolského předměstí Ugartova (prostor ležící přibližně severně od hostince Semilasso) až po hranici brněnského katastru. Za velmi cenný byl považován slib Brna, že po dostavbě březovského vodovodu poskytne Královu Poli přebytečnou vodu za zvlášť výhodných podmínek pro obecní účely, pro soukromou potřebu měly být podmínky „standardní“. Státní orgány byly zavázány k dohledu nad plněním řady podmínek ze strany Králova Pole, především: a) zaplatit Brnu v deseti ročních splátkách celkem 600 tisíc korun; b) podílet se na krytí nákladů na výstavbu čističky v poměru k počtu obyvatel obou měst; c) odstoupit Brnu pro potřebu správy Ponávky parcely o celkové rozloze 75 tisíc m²; d) správa kanalizačního systému včetně proplachování v letních měsících a výstavby přípojek k toku Ponávky je plně v režii Králova Pole; e) Královo Pole musí bezplatně svolit k výstavbě sítí brněnského březovského vodovodu přes svůj katastr.

Stanovení smluvních podmínek bylo považováno za vyvážené a vedení Králova Pole si skutečnost, že se zbavilo potíží se státními orgány v záležitostech znečištění Ponávky, s výjimkou finančních závazků v podstatě pochvalovalo. Vzájemná vazba obou obcí byla považována v této chvíli za výhodnou – Královo Pole mohlo přiměřeně těžit z „velkoměstského pokroku“ sousedního Brna a současně nebylo s Brnem integrováno tak, aby muselo sdílet splácení jeho tíživých dluhů, nevýhodné daňové zatížení apod. V dalších letech, jak již bylo ukázáno, k plnému naplnění smlouvy přece jen nedošlo. Brno sice vodu Královu Poli nabízel, ovšem královopolská radnice nesdílela přesvědčení brněnského magistrátu o standardních podmínkách nabídky.

Stranou hlavních jednání v záležitostech kanalizace stály pro svou nevýhodnou polohu Husovice, Židenice a Žabovřesky. Především na první dvě zmíněné obce vykonávaly státní a zemské orgány silný nátlak pro jejich negativní věhlas způsobený periodicky se opakujícími epidemiemi břišního tyfu po průsacích odpadních látek do studní. Bez vazeb na Brno však těžce zadlužené obce nebyly ochotny a zejména v případě Židenic vůbec schopny výstavbu zajistit. Husovice svůj kanalizační systém nakonec po desetiletí dohadů s místodržitelstvím uvedly do provozu v dubnu 1914. Ještě dalších deset let však trvaly soudní spory se stavebními a projekčními firmami, vlastníky pozemků apod., v jejichž pozadí stála do značné míry urputná snaha husovické radnice ušetřit stůj co stůj. Chaotická a primitivní židenická kanalizace byla považována za odstrašující příklad ještě v prvních letech republiky – důvodem zde

kromě prázdné obecní pokladny a nesolventních majitelů laciných dělnických domků byl především fakt, že většina obce ležela v nadmořské výšce jen mírně převyšující hladinu řeky Svitavy a spád stok tak byl pro výstavbu moderní kanalizace zcela nevhodný. Žabovřeská kanalizace byla budována po podobných peripetích po malých částech v letech před první světovou válkou a pro kontakt obce s Brnem či sousedními předměstími neměla význam.

V. Projekt okružní dráhy brněnských předměstí

Od roku 1869 v Brně provozovaná pouliční dráha předměstské obce s výjimkou Králova Pole dlouho v podstatě ignorovala. Již s počátkem hromadné dopravy v Brně byla sice zavedena linka vedoucí od hostince Semilasso v Králově Poli do Pisárek a v obou místech byly také zřízeny jednoduché vozovny, ovšem poté na více než třicet let společnosti provozující brněnskou dopravu přestaly brát na dopravní obslužnost předměstí ohled. Přes technický vývoj brněnské pouliční dráhy procházející od původní koňmi tažené tramvaje přes parní tramvaj až k elektrické dráze, provozované od roku 1900, trvala kapitálová slabost dopravního podniku a složité vztahy společnosti a města podvazovaly investiční možnosti. Střídající se majitelé brněnské pouliční dráhy v letech 1869–1899 nedokázali podnik vyvést z postavení v zásadě exkluzivní atrakce, sloužící především středním a vyšším vrstvám brněnské společnosti. Vysoké jízdné neodpovídalo ekonomickým možnostem široké veřejnosti – při průměrné dělnické mzdě by na jízdné připadla přibližně třetina denního výdělku. Vzhledem k dlouho přetrvávajícímu středověkému charakteru zástavby vnitřního města bylo nutno vyhnout se úzkým a pro vozy neprostupným křivolakým uličkám, vést dopravu mimo nejhustěji zalidněné lokality a podnik tak přicházel o mnoho zákazníků, kteří prostě raději zdolali zatím nevelké vzdálenosti ve městě pěšky nebo drožkou. Dopravní podnik se musel přizpůsobit některým dopravním specifikům obyvatel města a těžil například z nedělních výletů Brňanů do Pisárek nebo k Semilassu, kdy si více lidí dovolilo luxus jízdy tramvají. Přibližně 40–50 % výdělku pak dopravnímu podniku obstarávala doprava průmyslových výrobků, tramvaje zde byly konkurenceschopným protivníkem dopravy pomocí spřežení a teprve rozvoj automobilové dopravy situaci zvrátil. Brněnská dopravní společnost byla na rakouské poměry miniaturní – roku 1899 zaměstnávala 49 zaměstnanců, naopak vídeňský dopravní podnik toho času zaměstnával 3 813 osob.²⁸

Roku 1900 ovšem Brno konečně dohnalo náskok celé řady měst v českých zemích (od roku 1895 fungovala elektrická dráha v Teplicích, od 1896 v Praze a brzy přibyla Olomouc, Plzeň, Ústí nad Labem, Liberec a Jablonec nad Nisou) a do provozu byla uvedena elektrická tramvaj. Provozovatelem se stala kapitálově silnější a ambiciózní

---

²⁸ Viz J. ŠAUR, *Vznik a vývoj brněnské městské hromadné dopravy v minulém století*, Brno 1976, s. 169.

nější společnost Österreichische Union Elektrizitäts Gesellschaft. Ambice této společnosti se ovšem nesplnily. Obrovský nárůst počtu přepravených osob po uvedení všech plánovaných tratí do provozu roku 1905 však v dalších letech již nepokračoval a ve srovnání s jinými městy monarchie brněnská dráha stagnovala. Od roku 1908 bylo možno již mluvit o vážných ekonomických potížích podniku. Počet přepravených osob vzhledem k délce tratí patřil ve srovnání podobných pouličních drah k průměrným a především perspektivy rozvoje podniku vzhledem k nutnosti masivních investic nebyly lákavé. Návratnost vloženého kapitálu se v případě brněnské pouliční dráhy jevila jako nedostatečná a pro soukromé investory se tak podnik stal málo atraktivním. Důsledkem byl 1) nedostatečný zájem vedení společnosti za stávajících poměrů na investici do prodloužení tratí do předměstských lokalit s živou stavební činností a rostoucí koncentrací obyvatel; 2) neochota investovat i do modernizace a zvýšení kapacity stávajících tratí, převést například dopravu na dvojkolejný provoz atd.; 3) nejvýznamnější brzdou rozvoje společnosti a největší zábranou pro vstup soukromého kapitálu byla malá podpora investičních akcí dopravního podniku ze strany města, městské vedení se dlouhodobě zdráhalo stanovit vizi rozvoje dopravní společnosti a nevytvářelo na vedení společnosti dostatečný tlak.

Roku 1911 si město Brno v těchto poněkud nesystémových vztazích dokonce vynutilo zvláštní dávky z prodaných jízdenek a ekonomicky slábnoucí společnosti tak zasadilo další vážnou ránu. Městská rada, zastoupená ve správní radě dopravní společnosti dvěma členy z osmi, sice posléze ze svých požadavků poněkud slevila, ale churavějící společnost se bez podpory města ocitla ve vážných problémech. Chladné počasí léta roku 1912 snížilo počet výletníků na tradičních trasách brněnské dráhy, v několika významných továrnách došlo k propouštění, zaměstnanci drah si stávkou vynutili mírné zvýšení mezd a hospodaření dopravní společnosti se ocitlo v deficitu. Problémy pokračovaly i roku 1913 – v letech 1910/1911 bylo prodáno více než milion dělnických jízdenek, v roce 1913 již pouze 653 tisíc.

Lékem na tuto situaci mohla být vedle lepší spolupráce s městem především rozšířená nabídka dopravy obyvatelstvu některých předměstí, kde navíc v řadě případů neexistoval zjevný technický problém, zabraňující poměrně lacinému prodloužení kolejí s nadějí na větší zisk. Linky městské dráhy ve smlouvě o zřízení elektrické dráhy počítaly s napojením ulice Veveří na hranici katastru Brna a Žabovřesk a se spojením Komárova s brněnským nádražím. Roku 1906 městská rada vyslovila přání o prodloužení linky do Komárova o dalších 180 metrů a dopravní společnost promptně vyhověla. Důvodem byly v tomto případě jednak vždy poněkud snazší společná řeč, kterou brněnští Němci nacházeli s německým zastupitelstvem Komárova, především však zájmy brněnských a snad i vídeňských podnikatelských kruhů, které v prostoru na jih od města Brna registrovaly z pohledu podnikání zřejmě nejatraktivnější pozemky široko daleko, položené v území hojně protkaném železničními tratěmi. Ostatní návrhy na prodloužení ovšem vedení společnosti odmítalo a městská rada je svým blahovolným postojem v tomto pohledu na věc jen utvrzovala. V Brně se

stalo již v době parní dráhy zvykem stanovovat trasy linek cestou hotových faktů bez přílišného zjišťování zájmu občanů formou anket apod. Diskuse bylo vedení společnosti ochotno vést pouze s velkými podnikatelskými subjekty, kterým často vycházelo vstříc stavbou vleček až do jejich továren. Petiční akce obyvatel ulice Cejl a lokality Tivoli na ulici Veveří v 90. letech na úrodnou půdu padly až po letech intervencí a zcela nevyslyšeny zůstaly sondáže představitelů předměstských obcí.

Prodloužení tratí by ovšem bylo z technického hlediska vcelku snadné – linka ukončená u mostu přes Svitavu v Zábrdovicích nelogicky opomíjela jak za mostem ležící zástavbu v lokalitě Stará Osada i celé Židenice, tak především zástavbu předměstských Husovic, kde dokonce nebylo ani nutné zpevnění mostu přes řeku jako v případě Židenic. Otázka spojení Žabovřesk s linkou v ulici Veveří sice již technický problém představovala, neboť pro dopravu z centra obce do Brna by dráha musela překonat tehdy obtížné stoupání, ovšem prodloužení linky z Veveří na okraj žabovřeské zástavby mohlo snadno požadovanou dopravní obslužnost zajistit i bez větší investice. Ke katastru Žabovřesk se linka od roku 1906 přibližovala i v místech tzv. Úřednické čtvrti na Kraví hoře, zde se ovšem vzhledem k reliéfu terénu o prodloužení linky nedalo uvažovat.

Neochota dopravní společnosti za těchto okolností investovat do rozšíření linek a nezájem města o angažování se v projektech rozšíření dopravního spojení přivedly vedení předměstských obcí na myšlenku vybudování vlastní okružní elektrické dráhy. Mělo jít o jasnou informaci směrem k brněnské městské radě, že se již nepodaří předměstí udržet z hlediska dopravní situace v podřadném postavení. Inspirátorem projektu byl pravděpodobně profesor České vysoké školy technické Alois Samohrd, který nabídl zdarma vlastní síly a v rámci výuky vypracované plány ke zhotovení projektové dokumentace. Dne 10. listopadu 1911 se uskutečnila v hotelu Slavia v Brně schůzka představitelů několika brněnských předměstí, demonstrativně bez zastoupení představitelů města Brna. Pozváni zřejmě nebyli ani představitelé Komárova a Kamenného Mlýna, dvou obcí s německou většinou a se silnou vazbou na Brno. Akce tak nabyla charakteru českého vzdoropodniku za účasti zástupců Králova Pole, Husovic, Židenic s Juliánovem, Žabovřesk, Řečkovic, Maloměřic a Černovic.

Schůzka se nesla ve znamení optimistických vizí. Alois Samohrd předložil kalkulaci, vysvětlující rentabilitu městských drah při obvyklém reliéfu krajiny již při 18 tisících stálých obyvatel. Zúčastněná předměstí obývalo více než 50 tisíc obyvatel a Samohrd dále kalkuloval s 10% brněnských obyvatel, především výletníků a potenciálně dělníků. Významnou otázkou byla předběžná kalkulace cen elektrické energie, kdy brněnská pouliční dráha platila k roku 1909 za 1 kW 16 haléřů. Samohrd kalkuloval s cenou 10–16 h za kW a projekt pouliční dráhy se tak úzce propojoval s otázkou elektrifikace brněnských předměstských obcí. S postavením dráhy byla spojována naděje na příchod investorů, kteří se podle zkušeností z jiných měst snažili umístit své podniky sice do blízkosti elektrických drah a železnic, ale také mimo katastr statutárních měst s přísnějšími stavebními, hygienickými a bezpečnostními

předpisy a vyššími náklady na pracovní sílu. Podle údajů významného propagátora elektrifikace na Moravě, profesora Vladimíra Lista, by se náklady na stavbu takto projektované dráhy pohybovaly kolem 750 tisíc K v cenách roku 1913. List navrhoval spojení výstavby dráhy s procesem parcelace pozemků v jejím okolí – tento způsob se prý velmi osvědčil v Londýně, velmi atraktivní pozemky v blízkosti dráhy mohly přilákat nemalé soukromé prostředky, které mohly být využity ke krytí nákladů na stavbu dráhy.²⁹ Schůzka byla ukončena deklarací ochoty českých předměstí k vybudování okružní dráhy a další jednání se nyní přenesla na půdu Spolku brněnských předměstí.

Za zájmem tohoto spolku o zprostředkování jednání mezi jednotlivými zastupitelskými sbory brněnských předměstí je třeba vidět politickou aktivitu zemského poslance Viléma Votruby. Spolek, založený roku 1904, si své úkoly vymezil především v oblasti hospodářské a kulturní spolupráce Čechů v Brně s předměstskými krajany. Šlo například o snahu podporovat vznik lidových knihoven, organizaci osvětových přednášek, podporu brněnských škol s českým vyučovacím jazykem a zprostředkování práce českým dělníkům z předměstí v brněnských továrnách. Činnost organizace byla do roku 1907 a zvolení poslance Votruby předsedou poměrně nevýrazná, spolek narážel především na vzájemnou rivalitu předměstí. Zejména menší předměstské obce jej vnímaly jako podnik v podstatě zbytečný a příliš akcentující zájmy Králova Pole, Husovic, Žabovřesk a Židenic, nejvýznamnějších předměstských obcí. Poslanec Votruba aktivitu spolku výrazně zvýšil a díky spolupráci s Národní jednotou a potravním spolkem Svěpomoc si získaly jeho kvality přece jen větší důvěru.³⁰ V případě projektu předměstské okružní dráhy se Votrubovi dostalo příležitosti osvědčit svou mediační funkci a zorganizovat v zúčastněných obcích anketu o otázkách finančního podílu jednotlivých obcí na projektu a vedení linek. Takto rozsáhlou akci ovšem spolek nebyl schopen zajistit a vysloužil si pro malý úspěch ankety kritiku především ze strany zastupitelstev Králova Pole a Žabovřesk, patrně neaktivnějších zainteresovaných obcí.

Hlavní role tak nakonec přece jen připadla technickým odborníkům kolem Aloise Samohrda. Z jejich okruhu také vyšel koncept sítě tratí okružní dráhy. Samohrd navrhoval vést jednu linku od hranic brněnského katastru v ulici Veveří hlavní žabovřeskou třídou směrem k řece Svatce k mostu do obce Jundrov, odtud pak podél řeky Svatky do Pisárke ke konečné stanici brněnské pouliční dráhy. Druhá linka měla vést od mostu v Zábrdovicích podél řeky Svitavy do centra Husovic, odtud ke Královopolské strojárně, do centra Králova Pole, k hostinci Semilasso (zde by se okružní dráha znovu fakticky spojila s brněnskou dráhou) a poté do Žabovřesk. Třetí z plánovaných linek měla vést od mostu v Zábrdovicích na Starou Osadu, do Juliánova a přes Černovice na silnici Brno – Olomouc. Kromě těchto základních linek se počí-

²⁹ Viz AMB, fond A 29 Obec Žabovřesky, inv.č. 33, kart.1.

³⁰ Viz MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Brno, sign. 123, kart. 2465.

talo se dvěma odbočkami – z Husovic do Obřan a z Králova Pole do Řečkovic. Celková délka linek dosahovala 20 km, brněnská pouliční dráha disponovala tratěmi o délce 22,2 km.

Ministerstvo železnic udělilo projektu souhlas 4. září 1913 a v dubnu 1914 Samohrd obdržel povolení k zahájení předběžných technických prací. Celý projekt sice rychle šel vpřed po své technické stránce, velkým problémem se samozřejmě ukázala složitá finanční situace rozpočtů předměstských obcí, která některým prakticky nedovolovala na projektu participovat, jiná zastupitelstva se snažila své původně dojednané závazky zpochybňovat. Největší zájem na celém projektu mělo samozřejmě město Královo Pole, podporované nejvíce ze Žabovřeska a v menší míře z Husovic. Další obce, například Jundrov nebo Řečkovice, zatím ve své periferní poloze a přetrvávajícím zemědělském charakteru hospodaření nemohly výhod dráhy dostatečně využít. Ekonomicky slabší Židenice v projektu nevystupovaly příliš aktivně zřejmě z důvodů dosti nejisté rentability celého podniku. Je otázkou, zda se v očích řady zástupců zainteresovaných obcí celý projekt neměl stát spíše určitým varováním vedení města Brna. Okružní dráha sice mohla Brnu odlákat některé investory a tím městu způsobit hospodářské škody, ovšem z dostupných pramenů nejsou patrné obavy brněnských představitelů z tohoto vývoje. Realizace projektu okružní dráhy byla zastavena vypuknutím světové války, a tak nebylo možné ekonomické prognózy Aloise Samohrda ověřit v praxi. Vzhledem ke zkušenostem s komplikovanou spoluprací brněnských předměstí i v dalších podobných projektech se ovšem domnívám, že pro své partikulární zájmy by obce bez zásahu vyšších úřadů dokázaly zachovat nutný společný postup jen stěží. Pro každou ze zainteresovaných obcí totiž znamenal její finanční podíl na projektu rozdílnou zátěž jak vzhledem k daňové poplatnosti obce, tak vzhledem k obecním dluhům. Pokud například královopolský rozpočet i přes zadluženost umožňoval potřebné prostředky nalézt, v případě ostatních čtvrtí by hotové prostředky patrně chyběly (například k možnostem husovického rozpočtu, vzhledem k míře zadlužení a nutným dalším investicím do asanačních projektů, je možno přistupovat velmi skepticky), a ani Listem navrhovaná metoda by nebyla uplatnitelná univerzálně vzhledem k odlišné atraktivnosti jednotlivých čtvrtí jak z hlediska podnikání, tak výstavby rodinných domků a vilek.

V brněnském zastupitelstvu postupně narůstala nevole nad situací v podniku pouliční dráhy a především sociálně demokratický zastupitel Ludwig Czech ostře kritizoval stávající čistě ekonomický způsob řízení podniku bez ohledu na potřeby širokých vrstev obyvatel města. Debata měla pro další vývoj podniku v tuto chvíli zásadní charakter, neboť postupně do roku 1914 přešlo do vlastnictví města na 90 % akcií společnosti a město muselo jako faktický vlastník rozhodnout o dalším osudu podniku. Czech hájil názor, že podnik je třeba vnímat jako od počátku k nerentabilitě odsouzenou instituci, která má své oprávnění především ve službách občanstvu. Dosaďovaný stav, kdy město sice podnik fakticky finančně podporovalo, ovšem nemělo bezprostřední vliv na jeho řízení, byl podle Czecha neudržitelný. Oponenti vzápětí

vystoupili s názorem, že příklad pouliční dráhy ve Štýrském Hradci ukazuje možnosti efektivního provozu dráhy ve městech velikosti Brna, faktem ovšem bylo, že investiční rozvoj podniku, modernizace stávajících tratí a stavba tratí nových, nebyl pro podnikatele příliš lákavým pro nízkou návratnost vložených prostředků. Výsledkem debaty bylo tedy jednak hledání nového provozovatele dráhy, jednak shoda většiny zastupitelů na nutnosti převzít pevněji do rukou města správu podniku.

K rozhodnutí o postupnému napojení brněnských předměstských obcí na linky brněnské pouliční dráhy nakonec došlo v červenci 1914. Město rozhodlo ukončit spolupráci se stávajícím podnikem pouliční dráhy a pevněji převzít dozor i nad rozvojem společnosti. Navýšením akciového podílu města ve společnosti pouličních drah začal nad zájmy čistě ekonomickými převažovat požadavek na co nejlepší služby podniku městu a předměstím. Ředitel podniku rytíř von Paller v intencích představ většiny zastupitelů ve svém projevu z 30. července 1914 stanovil mimo jiné tři následující úkoly: a) modernizace tratí Pisárky – Královo Pole, především zavedení dvojkolejného provozu; b) vystavění nové trati přes Husovice do Obřan; c) stavba odbočky od zábrdovického mostu přes Židenice k tratím na jihu města.³¹

V září 1914 se změnil vlastník brněnské pouliční dráhy vstupem vídeňské společnosti Österreichische Elektrizitätslieferung Aktiengesellschaft. Soukromý kapitál ovšem vzhledem k intenzivnímu zapojení dráhy do válečného úsilí monarchie ztratil nad řízením podniku postupně faktickou kontrolu a s tím i zájem do modernizace dráhy investovat. Rozhodování o osudech dráhy přešlo fakticky na město a především vojenské velení. To mělo zájem na co nejhladším chodu celého komplexu brněnské aglomerace pro válečné potřeby a problémy a sváry minulosti řešilo direktivním způsobem. Již v říjnu 1914 byla prodloužena trať od mostu v Zábrdovicích směrem ke Staré Osadě pro zajištění dopravy raněných a nemocných vojáků ze zdejšího lazaretu do nemocnic v Brně. V lednu 1915 byla pak prodloužena trať od ulice Veveří do Laudonovy ulice (dnešní ulice Tábor) v Žabovřeskách, zde byly důvodem potřeby místního lazaretu a vojenského skladu.

Mimořádné okolnosti válečného stavu tak konečně odsunuly desetiletí trvající místní neshody v rámci brněnské aglomerace na vedlejší kolej. Přirozené fungování hospodářského celku aglomerace bez zbytečných bariér získalo při vyčerpávající válce jasnou prioritu. Na kroky iniciované vojenskými kruhy z časů první světové války pak bylo navázáno po vzniku republiky při budování dopravní sítě integrující celou aglomeraci podle jejích hospodářských a sociálních potřeb.

---

³¹ Viz A. Ritter von WIESER, *Gemeinde-Verwaltung der Landeshauptstadt Brünn für das Jahr 1914*, s. 274–275.

VI. Závěr

Podle získaných údajů je možno sledované období z hlediska realizace veřejně prospěšných projektů v brněnských předměstích rozdělit do následujících částí:

1) Do roku 1897 byla brněnská předměstí pravidelně kritizována za zanedbání nadřízenými zemskými a státními orgány nejpečlivěji sledovaných problémů veřejné kanalizace a zavedení pitné vody. Zamýšlené projekty řešení se však v tomto období neposunuly dále než do stádia úvah. Obecní zastupitelstva se částečně z důvodů malé odborné znalosti zmíněných problémů, částečně z důvodů finanční slabosti v řešení otázek kanalizace, zavedení vodovodů apod. přímo neangažovala. V oblasti dopravy se chovala předměstí v podstatě pasivně. Brněnská dopravní společnost připojovala pouze lokality pro ni výhodné a připomínky předměstí ignorovala.

2) V letech 1897–1910 se objevuje u jednotlivých obcí snaha problémy postupně řešit. Důvodem je jednak již soustředěný tlak nadřízených orgánů, jednak také ambice především zastupitelstev Králova Pole a Husovic spojené s touhou po prestižním povýšení na města. Prvotní pokusy obcí vyřešit problémy buď na bázi bilaterálních jednání s městem Brnem, nebo individuálně se zdařily jen z části (plynofikace a kanalizace Králova Pole, menší kanalizační přípojky především v Husovicích a Komárově). Připojení Komárova na síť brněnské pouliční dráhy se pravděpodobně odehrálo bez výraznějšího zapojení místní radnice do jednání, spíše v režii brněnských podnikatelských kruhů.

3) V důsledku výstavby březovského vodovodu, spuštění velkokapacitní oslavan-ské elektrárny a nakonec i změnou v majetkových poměrech dopravní společnosti se v letech 1911–1914 na Brněnsku natolik změnila situace, že obce byly postaveny před akutní nutností vzájemné kooperace. Nezanedbatelnou roli zde sehrála také osvětlová činnost odborníků z české techniky v Brně. Ambiciózní pokusy o společný postup předměstských obcí však z velké části zmařila jednak místní rivalita obecních zastupitelstev, jednak začátek světové války.

4) Ve válečných letech se část projektů typu kanalizace, zavedení kvalitní pitné vody, zavedení veřejného osvětlení a pouliční dráhy dostala do souvislosti s válečným úsilím monarchie. Zajištění dostatečné hygieny, veřejné bezpečnosti a bezproblémové dopravy se stalo až nyní státním zájmem a místní animozity mezi předměstími a Brnem a předměstskými obcemi navzájem musely ustoupit válečným požadavkům. Vývoj ovšem také přinesl hospodářské vyčerpání stávajících veřejně prospěšných podniků v režii města Brna i jednotlivých obcí. Vznik tzv. Velkého Brna v prvních letech nové republiky pak postavil otázku veřejných projektů do nového světla.

V kontextu problémů nastíněných v úvodu lze na základě zjištěných informací říci:

a) Úzké sousedské soužití obcí brněnské aglomerace nutilo zainteresovaná zastupitelstva překlenout nacionální, politické a sociální rozdíly a spolupracovat v zájmu co nejúspěšnějšího vyřešení společných potíží. Pokud ve složení politické reprezen-

tace, například královopolské radnice, došlo ke změnám a moc převzalo česky cítící nacionálně laděné zastupitelstvo, na vzájemném vztahu Králova Pole k Brnu a dalším sousedním obcím se mnoho nezměnilo. Prioritu v rozhodování vedení obcí měly spíše finanční otázky, bariéry nacionálního rázu se jeví jako druhořadé. Jako důkaz může sloužit mimo jiné skutečnost, že se prakticky jednání s „německým“ Komárovem od českých předměstí nelišilo, spíše si české předměstské obce dokázaly pro svou lidnatost a větší ekonomickou sílu vymoci lepší podmínky. Nacionální animozita vystupovala do popředí teprve v okamžiku, kdy se z pohledu českých předměstských obcí druhá strana, tj. většinou německé Brno, zachovala vysloveně egoistickým způsobem. Postavení města Brna na trhu sledovaných služeb umožňovalo jeho představitelům trvat na stanovených podmínkách a neústupnost brněnské radnice tak snadno vyvolávala na předměstích nacionální vášně v okamžiku, kdy již racionální argumentace docházela. Faktem totiž stále zůstává, že přes značnou zaujatost, kterou starší česká historiografie vůči brněnským zastupitelům chová, byl jejich postoj poměrně racionální, transparentní a předvídatelný. Brněnští radní by totiž jen obtížně obhájili před voliči své mandáty, pokud by užívání draze vybudovaných městských podniků město bez patřičné (především finanční) kompenzace postoupilo předměstím. Hygienická rizika hrozící městu ze zanedbaných předměstí magistrát jistě poněkud podceňoval, ovšem bez podpory ze státní a zemské pokladny provoz nákladně postavených městských podniků brněnské radní k tomuto sobeckému a příliš tržnímu postoji nutil. Na zemské úrovni se o změně dotačního klíče k výstavbě vodovodu a kanalizace ve prospěch měst sice hovořilo, byly ovšem nakonec pouze mírně kompenzovány náklady menším a neprosperujícím městům. Na města velká se prostředky přetíženému zemskému rozpočtu nedostávaly a zemské orgány se tak vlastně připravovaly o možnost účinně ovlivňovat například právě vztahy Brna s předměstskými obcemi k všeobecnému prospěchu.

b) Pro úspěšné vyřešení zmíněných problémů především předměstskými obcím jiná cesta než kooperace se sousedy nezbývala. K vědomí o nutné kooperaci pro dosažení ekonomické rentability podniků se ovšem obce propracovávaly postupně. Ve všech případech, včetně samotného Brna, hrála zpočátku velkou roli idea nutné soběstačnosti obcí a teprve konkrétní hospodářské a technické potíže se stavbou a provozem podniků přiměly obce ke spolupráci. Výzvy nacionálního rázu, zaznívající během argumentace o nutnosti spolupráce české fronty proti nepřejíciému ba nepřátelskému německému kapitálu, byly v případě židenické elektrárny pouze jakýmsi posledním pokusem udržet zjevně neperspektivní podnik. Nevelký význam nacionálních motivů ukazuje postoj královopolské radnice k situaci židenické elektrárny nebo k pokusům zformovat společnou frontu s Husovicemi a Žabovřeskami ve věci stavby vodovodu. Klíčovým faktorem kooperace byla ekonomická situace obcí, případně jejich geografická situace.

c) Veškeré plány na spolupráci v záležitostech veřejně prospěšných projektů ovšem nepřiváděly obecní zastupitelstva na myšlenku institucionálních spojení zaintereso-

vaných obcí. Mezi obcemi existovala i přes zmíněné kooperační tlaky patrná neochota sdílet potíže sousedů. Ekonomická a sociální situace jednotlivých obcí vykazovala z pohledu místních elit příliš významné rozdíly a nacionální odlišnosti hrály samozřejmě také svoji roli. Nejzachovalejší dokumentace těchto postojů je obsažena v zápisech z jednání královopolské radnice, kdy každá další varianta smluvních vazeb na Brno byla zkoumána také z hlediska hrozby příliš těsného spojení obou obcí. Jasně byla v této době vyjadřována především neochota předměstí sdílet splácení vysokých brněnských dluhů, zmínky o nacionálně-politických rozdílech se objevují ojediněle. Právě postoje brněnských předměstí ukazovala anketa vypsaná až začátkem roku 1919 v souvislosti se vznikem tzv. Velkého Brna. Předměstské obce si stanovovaly prakticky totožné podmínky za souhlas s připojením:

- zachování zařazení předměstských obcí ve třídě tzv. domovní daně, podle tehdejších odhadů prý přibližně 8–10krát nižší ve srovnání s daní činžovní, platnou v Brně
- co nejrychlejší zavedení veřejného osvětlení, kanalizace, elektřiny, plynu, vodovodu, dláždění cest a chodníků a v několika případech také pouliční dráhy, vše na náklady města
- pouze v jediném případě bylo za podmínku stanoveno nerozšíření čáry potravní daně na předměstské obce (Na daňovou výtěžnost by tato skutečnost podle odborníků měla minimální vliv, protože obyvatelé předměstí si kupovali potraviny ve městě a předměstští rolníci byli soběstační. Rozšíření okrsku potravní daně by tak mělo spíše dopad na zachování jinak zbytečných úřednických míst a o to pravděpodobně navrhovatelům šlo.)
- s novými demokratickými poměry mladé republiky končící mandát stávajících obecních zastupitelstev nebyl v této souvislosti obhajován, s faktorem obrany vlastního vlivu na život v obci je ovšem u místních elit v období před rokem 1918 třeba počítat. S připojením prakticky všech předměstských obcí k Brnu v tomto období by místní elity přišly o svůj politický vliv při restrukturalizaci volebních sborů nově vzniklé městské obce. Po roce 1918 se tento faktor projevil jen v opatrných dotazech na státní orgány ve věci zachování zastoupení předměstí v nově konstituovaném zastupitelstvu Velkého Brna.

SEZNAM PŘÍLOH:

Příloha č. 1: Struktura voličských sborů dle daňové poplatnosti.

Příloha č. 2: Vývoj domovní zástavby v brněnských předměstích v letech 1880–1910 (dle počtu obytných domů).

Příloha č. 3: Vývoj brněnských dluhů v letech 1900–1915 v milionech korun.

Mit vereinten Kräften?

(Gemeinnützige Projekte als Integrationsfaktor der Stadt Brünn und der anliegenden Vorstädte in den Jahren 1897–1918)

RESÜMEE

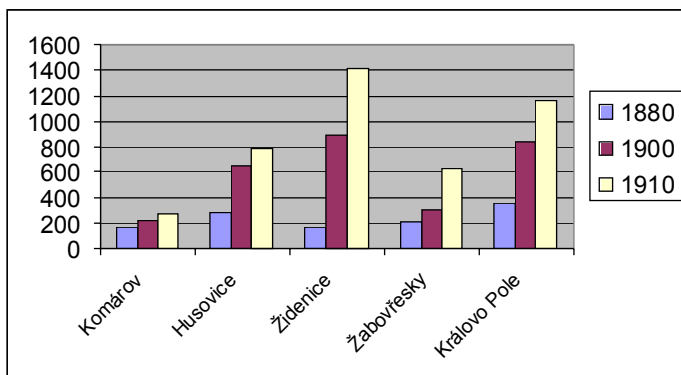
Die gemeinnützigen Modernisierungsprojekte der Stadt Brünn und seiner fünf beobachteten Vororte (Königsfeld/Královo Pole, Husowitz/Husovice, Schimitz/Židenice, Sebrowitz/Žabovřesky und Kumrowitz/Komárov) bildeten auf der örtlichen politischen Ebene einen beachtenswerten Indikator der Durchdringung des Alltagslebens der Gemeinden und ihrer Bürger durch große, zeitgenössische politische Themen. Die Projekte konnten aus simplen geographischen, hydrologischen oder ökonomischen Gründen ohne die Mitwirkung der umliegenden Gemeinden keinesfalls realisiert und langfristig effektiv betrieben werden. Obwohl zwischen den einzelnen beobachteten Gemeinden zahlreiche Unterschiede bestanden im Fall der Beziehung der Vororte zur Stadt Brünn sogar sehr starke soziale und nationale Unterschiede – wehrte sich keine der Gemeinden dogmatisch gegen eine Kooperation. Sowohl tschechische als auch deutsche Gemeinden kalkulierten immer vor allem mit der wirtschaftlichsten Lösung; Probleme des nationalen Wettstreits komplizierten die Zusammenarbeit kaum. Es gab nicht einmal eine einheitliche, tschechische oder deutsche Front im nationalen Sinne – das deutsche Brünn vereinbarte mit den Landsleuten aus Komárov die gleichen Bedingungen wie mit den Vertretern der tschechischen Gemeinden, die deklarierte Einheit der tschechischen Gemeinden wurde in der Praxis schließlich durch die lokale Rivalität um die Führungsposition unter den tschechischen Vororten vereitelt.

Praktisch kam einerseits seitens des wirtschaftlich stärkeren Brünner Rathauses vor allem die Tendenz zur Geltung, in der Beziehung zu den Vororten aus der Position eines Monopolbesitzers der jeweiligen Güter und Dienstleistungen aufzutreten; andererseits versuchten die Vororte, sich nach ihren individuellen Möglichkeiten gegen diesen Druck zu wehren. Eine entsprechende Situation kann man auch in den Beziehungen anderer mährischer Städte zu ihrer vorstädtischen Umgebung beobachten. Bei dem Kanalisationsprojekt und dem Projekt der öffentlichen Straßenbeleuchtung gelang es den vorstädtischen Unterhändlern, ihr eigenes Wirtschaftspotenzial und die geographische Lage relativ zweckmäßig und rechtzeitig zu nutzen; bei dem Bau des Wasserleitungssystems hatte Brünn allerdings keinen großen Manövrierraum und die Verhandlungen waren fruchtlos. Auch im Falle der Straßenbahn gelang keine

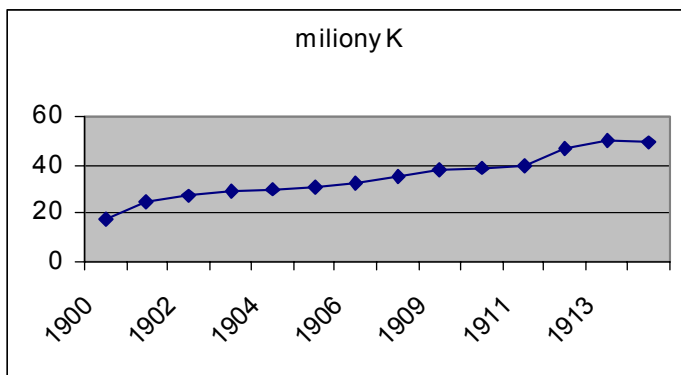
gemeinsame Kooperation, diesmal v.a. aufgrund der Konzeptionslosigkeit in den Beziehungen des Brünner Rathauses zu der Betreibergesellschaft der Bahn. Die mangelnde Kommunikation und die zahlreichen ungelösten Probleme konnten in den Weltkriegsjahren größtenteils durch einen energischen Eingriff der staatlichen und Landesbehörden gelöst werden, der Übergang des Brünner Ballungsgebietes zur großstädtischen Besiedlung erfolgte erst nach der Entstehung des sog. Groß-Brünn in den ersten Jahren der neuen Republik.

Počet voličů dle voleb r. 1909 do			Nejmenší poplatnost voliče do			
I. sboru	II. sboru	III. sboru	I. sboru	II. sboru	III. sboru	
48	152	1074	355 K	81 K	2 K	Husovice
52	294	2320	251 K	50 K	2 K	Židenice
47	112	335	90 K	30 K	2 K	Žabovřesky
18	45	309	148 K	40 K	5 K	Maloměřice
24	63	351	143 K	45 K	2 K	Juliánov
12	24	160	34 K	15 K	2 K	Jundrov
51	359	2501	426 K	92 K	2 K	Kr. Pole

Příloha č. 1: Struktura voličských sborů dle daňové poplatnosti.

Příloha č. 2: Vývoj domovní zástavby v brněnských předměstích v letech 1880–1910 (dle počtu obytných domů).

Příloha č. 3: Vývoj brněnských dluhů v letech 1900–1915 v milionech korun.

HISTORIE ZÁVODŮ VYRÁBĚJÍCÍCH NÁBYTEK POD ZNAČKOU „UP“

Na počátku 20. let minulého století byly v Brně založeny *Spojené uměleckoprůmyslové závody, a.s.*, zaměřené na tvorbu moderního nábytku a interiéru. Během krátké doby se staly nejprogresivnější firmou svého druhu, jejíž význam přesahoval hranice Československé republiky. Věhlas nábytku vyráběného pod značkou „UP“ se udržel i po druhé světové válce, kdy došlo k přesunu a rozdělení hlavního závodu z Brna do Bučovic a Rousínova. Následoval obrovský nárůst výroby, který vyvrcholil v sedmdesátých letech. V současnosti je značka „UP“ vlastnictvím akciové společnosti Tusculum.

Firma *Spojené uměleckoprůmyslové závody, a.s., Brno*, vznikla postupným spojením šesti firem působících v Brně a blízkém okolí. Hlavním závodem se stalo *Továrny nábytkové a stavební stolařství, a.s.*, Karla Slavička. Tato firma vznikla z podnětu pracovníků Brněnské banky Jana Valacha a Karla Kalába, velkoobchodníka Antonína Páska a architekta Jaroslava Syříště, kteří chtěli spojením svého kapitálu podpořit rozvoj moravského nábytkářství. K této myšlence dospěli v předvečer konce první světové války. Dne 28. 8. 1918 podepsali výše jmenovaní zakládající smlouvu firmy *Karel Slaviček, umělecké nábytkové a stavební stolařství, spol. s r.o.*, s kmenovým kapitálem 100 000 K.

Výroba nábytku začala 1. 12. 1918 v pronajatých dílnách v domě skláře E. Classe na ulici Cejl 36. Živnostenský list firmy byl však vydán až 22. 4. 1919.¹ Na mimořádné valné hromadě 19. 10. 1919 bylo rozhodnuto pracovat na přeměně společnosti s r.o. na akciovou společnost se základním kapitálem 2 mil. Kč. Firmě také bylo přiznáno vlastnictví pozemku v katastrální obci Trnitá s Dornychem a Petruskou ulicí v Brně a pozemku na ulici Cimburkova v Králově Poli. Nové stanovy byly schváleny dne 31. 5. 1920 ministerstvem vnitra v Praze podle výměru č. 31663/20.² O necelý měsíc později (24. 6.) byla svolána ustavující valná hromada akciové společnosti *Karel Slaviček, továrny nábytkové a stavební truhlářství*. Takto reorganizovaná společnost začala budovat své sídlo na Cimburkově ulici v Králově Poli. Zde vyrostla v letech 1919–1920 nová továrna vybavená moderními stroji. Policejní povolení k provozu továrny bylo vydáno dne 25. 11. 1920, k tomuto datu se rozběhla

---

¹ Moravský zemský archiv v Brně, fond H 651 Podnikový archiv Spojené UP závody, akciová společnost, Brno, 1918–1946 (dále jen MZA, fond H 651), kart. 1, inv.č. 1 Originály a opisy živnostenských listů.

² MZA, fond H 651, inv.č. 4, Stanovy a.s. Karel Slaviček, továrny nábytkové a stavební truhlářství v Brně, Královo Pole, kart. 1, 1920, s. 5.

výroba. Koncem roku 1920 pracovalo ve firmě na 120 zaměstnanců. Mezi první zakázky patřilo zařízení luxusních bytů brněnských nových poválečných podnikatelů podle návrhů architektů Jaroslava Syříště a Valentina Hrdličky, snad i Jana Kotěry. Brzy získala společnost zakázky na vybavení interiérů škol, kanceláří, bank a ústavů. Tehdy se připojili architekti Josef Gočár, Jiří Grunt, Arnošt Wiesner, František Kuzma. Firma začala pronikat za hranice Brněnska. Její čelní představitelé si však byli vědomi toho, že pokud se budou chtít udržet na širším poli konkurence, bude nevyhnutelné posílení vlastní základny fúzí s jinou firmou podobného zaměření.

Stejně úvahy rozvíjel v této době i ředitel třebíčských *Uměleckoprůmyslových dílen* Jan Vaněk ml., jehož podnik se po první světové válce rychle vzmohl.³ Jan Vaněk rozvíjel spolupráci s předními českými umělci, jako byli například František Kyselela nebo Pavel Janák. Realizoval jejich návrhy, které roku 1920 s úspěchem vystavil na Pražském vzorkovém veletrhu.⁴ Na výrobcích jeho firmy můžeme sledovat vlivy soudobého moderního designu – geometrizující dekor Wiener Werkstätte, Der deutsche Werkbund a zejména pak práce nábytkové firmy Deutsche Werkstätten v Hellerau, kterou sám Vaněk označil za „...jednu z nejlepších a nejvzornějších továren nábytkových světa...“⁵ Můžeme rozpoznat i působení tehdejších snah o prosazení nového státního slohu – rondokubismu. Ten byl ve firmě zastoupen například návrhy Valentina Hrdličky. Vaněk se dokonce rozhodl pro stavbu nové tovární budovy, její návrh provedl architekt Josef Gočár právě v rondokubistickém slohu. Nicméně novostavba už v roce 1920 vyhořela a Uměleckoprůmyslové dílny se dostaly do finančních neshod. V dubnu 1921 došlo k fúzi s královopolskou společností Karla Slavíčka. Jan Vaněk je už 12. 6. 1921 v zápisu obchodního rejstříku jmenován hlavním členem správní rady Slavíčkovy podniku.⁶ Ze dne 12. 7. 1921 máme zápis v obchodním rejstříku okresního soudu v Jihlavě o Uměleckoprůmyslových závodech jako pobočce závodu Karel Slavíček.⁷

Tímto způsobem vzniklo silné jádro nábytkové firmy, která se v blízké budoucnosti nadále rozšiřovala. Jednoznačným hegemonelem v podniku se stal Jan Vaněk, který vedl firmu až do roku 1925. Závody se postupně proměňovaly podle jeho představ. Někdy v polovině roku 1922 prosadil nový název celého komplexu: *Spojené uměleckoprůmyslové závody a.s. Brno*, později *Spojené UP závody a.s. Brno*. Název vycházel z pojmenování třebíčské firmy *Uměleckoprůmyslové dílny*. Přestože byl nový název užíván už od poloviny roku 1922,⁸ k jeho oficiální změně došlo až 14. 10. 1922,

³ V době před první světovou válkou existovaly na Moravě pouze dva velké podniky, vedle Vaňkových Dílen to byly Thonetovy závody v Bystřici pod Hostýnem. Dagmar KOUDELKOVÁ, *Jan Vaněk*. In: Bulletin MG 49, 1993, s. 132–135.

⁴ Karel HERAIN, *Nábytkářství na Pražském vzorkovém veletrhu*. In: Du–Vs 2, 1921, s. 80–81.

⁵ Jan VANĚK, *Příležitosti našeho průmyslu a absolventi odborných škol*. In: Československý truhlář 6, 1920, s. 138–142.

⁶ MZA, fond H 651, inv.č. 2 Výpisy z obchodního rejstříku, kart. 1.

⁷ Tamtéž.

⁸ Viz Salon 1, 1922; Styl 1, 1920–1921.

kdy byla firma zapsána do obchodního rejstříku u Krajského soudu v Brně pod hlavníčkou *Spojené U. P. závody, a. s., Brno*, i s jejími cizojazyčnými podobami.⁹ Dne 8. 11. 1922 následovalo provedení změny názvu firmy u Živnostenského úřadu v Brně č. 172449. Spojení písmen „U. P.“ bylo součástí ochranné značky, která, jak se uvádí na reklamním letáku firmy, „*zaručuje každému výrobku společnosti naprostou uměleckou hodnotu*“ a „*poskytuje nejen nejlepší záruky, ale má i přednost obzvláště přístupných cen*“.¹⁰

Hlavním důvodem dalších fúzí bylo nerovnoměrné zastoupení specializovaných výroben. Bylo potřeba zajistit materiální základnu a její řádné zpracování, skladové prostory, rozšířit čalounictví a kovovýrobu. Roku 1922 byly k UP závodům v Brně připojeny celkem čtyři drobné firmy, které získaly statut pobočného závodu. Prvním úspěšným krokem bylo získání firmy *Jana Baráčka a Františka Nováka v Černé Hoře*, která kromě vlastní výroby nábytku provozovala pilu na parní pohon. Velice významné bylo připojení další černoohorské firmy *Františka Plhoně* specializované na oblíbený anglický klubový nábytek. V Brně pak byly připojeny ještě dvě firmy: *Vena, s. r. o.*, továrna kovového zboží v Králově Poli a *Moravský nábytkový průmysl, spol. s r. o.*, jež disponovala obrovskými sklady nábytku a výhodně postavenými, rozsáhlými prodejními prostory na rohu ulic Masarykova a Josefská v Brně. Bylo však nutné změnit její produkci, protože tato firma byla zaměřena na výrobu historizujícího nábytku.¹¹ Veškeré fúze proběhly hladce. Společnost měla koncem roku 1922 přes 300 zaměstnanců. Za podpory Brněnské banky byl zvýšen akciový kapitál na 10 000 000 Kč s rezervním fondem 1 000 000 Kč. Nic nebránilo plnému rozvoji Spojených UP závodů. V letech 1922–1923 probíhaly všude stavební rekonstrukce a modernizace strojů. Celkové náklady činily zhruba 2 000 000 Kč.¹² Sídlo firmy bylo nejprve na Cimburkově ulici 2a. V momentě, kdy bylo ustaveno stálé ředitelství, došlo k přenesení celého úřednického aparátu do prostor v ulici Josefská 14/16 v Brně. Tento akt se konal 1. 4. 1923.¹³ Ke konci roku 1923 došlo k otevření nových rozšířených výstavních místností v Brně, na jejichž vybavení se největší měrou podíleli podnikový architekt František Plhoň ml. a malíř Oldřich Šebor.¹⁴

⁹ Vereinigte U. P. Werke A. G. Brünn, posléze i francouzsky, anglicky a italsky. MZA, fond H 651, inv.č. 2 Výpis z obchodního rejstříku Krajského soudu v Brně, kart. 1.

¹⁰ *Reklamní leták společnosti*. In: Salon 1, 1922, č. 9, nestr.

¹¹ MZA, fond H 651, inv.č. 19 Výroční zprávy a. s. Spojené UP závody v Brně, kart. 1.

¹² Podrobně jsou zachyceny zejména přestavby v Králově Poli, kde vznikly nové dílny, kotelná a výtah. MZA, fond H 651, kart. 13, inv.č. 124 Účetní doklady z novostaveb z let 1920–1923.

¹³ Již od března téhož roku sídlilo na Josefské ulici obchodní oddělení firmy. MZA, fond H 651, inv.č. 19 Výroční zprávy a. s. Spojené UP závody v Brně. Výroční zpráva IV, kart. 1; MZA, fond H 651, inv.č. 2 Výpis z obchodního rejstříku Krajského soudu v Brně, kart. 1.

¹⁴ Pro prodejnu na Masarykově ulici byl dne 9.2.1924 vydán živnostenský list, který specifikoval náplň prodeje na „*obchod umělecko-průmyslovými výrobky všeho druhu ve všech materiálech, pokud nebyl vázán na zvláštní koncesi, především nábytkem, stavebními pracemi, truhlářskými, obrazy, zrcadly, předměty dekoračními, hračkami, textiliemi, předměty ze skla, porcelánu, kameniny, hlíny, kovů, kůže a papíru, kovolisořným zbožím*...“. Tytéž zásady posléze platily i pro ostatní prodejny UP závodů po celé republice. MZA, fond H 651, inv.č. 1 Originály a opisy živnostenských listů; kart. 1, K. HERAIN, *Spojené „UP“ závody v Brně*. In: Drobné umění – Výtvarné snahy 4, 1923, s. 195–199.

Výroba v pobočných podnicích byla také postupně unifikována a podřízena potřebám existence velkého podniku, který se řídil jednotným programem výroby:

1. Provozování výroby a obchodu všeho druhu uměleckého průmyslu vůbec, ve všech materiálech, obzvláště pak nábytku, stavebních prací, obrazů, zrcadel, předmětů dekorativních, hraček, textilií, předmětů se skla, porcelánu, kameniny, hlíny, kovů a kůže.

2. Provozování živnosti čalounické, lakýrnické, zámečnické, hodinářské, pozlaco-vačské, sedlářské a sklenářské.

3. Výroba a obchod veškerým kovoliso- vým zbožím, obzvláště pak všemi druhy nábytku a stavebního kování, zámků, hraček a ozdob z kovů s veškerými elektrotech- nickými potřebami, lustry, šrouby, nýty, hřebíky, kovovým nářadím, náčiním a nádo- bím, jakož i zpracování a obrábění veškerých kovů a kovových výrobků vlastní i cizí výroby. Zařizování, provozování, nájem a pronájem, kup a prodej závodů příbuzných odvětví.¹⁵

Značka „UP“ nebyla podle soudobého tisku „*širokým kruhům příliš známá*“¹⁶. By- lo potřeba ji prosadit, v první fázi zejména reklamou. Jan Vaněk si velice dobře uvě- domoval, co dokáže prezentace v tisku. Proto dbal, aby se veřejnost často setkávala s reklamami na jeho firmu. V první etapě existence závodů se firma prezentovala formou článků a reklamních letáků zejména v časopisech *Československý truhlář*, *Drobné umění – Výtvarné snahy*, *Salon*, *Styl*, *Výtvarná práce*. Autory článků byli Karel Herain, Pavel Janák, Igor Lenský, J. R. Marek, Jan Vaněk, František Žákavec a další. Kromě autorských článků se můžeme často setkat s obsáhlými inzeráty a ko- nečně i s reklamními letáky. Speciální postavení mezi nimi měla celostránková *Kulturní kronika Spojených UP závodů*, otiskovaná v časopise *Salon* pravidelně od druhého ročníku. Nebyla umístěna v koncové části časopisu jako ostatní reklamy, ale vždy na první nebo druhé straně čísla. Obsahovala stručný obecný popis nabídek U. P. závodů zákazníkům se zdůrazněním kvality, modernosti, jednoduchosti a hy- gieničnosti výrobků společnosti. Vedle této Kulturní kroniky existovaly v *Salonu*, *Stylu*, *Výtvarné práci* a jiných časopisech i ilustrované reklamy. Jejich autory byli Josef Baruch, František Plhoň, Eduard Milén.

Ke konci roku 1922 byla v časopise *Výtvarná práce*, *Styl* a dalších, vyhlášena sou- těž na návrh ochranné známky firmy Spojené UP závody. Uzávěrka byla 31. 1. 1923. Dne 18. 2. 1923 se sešla v brněnské Obchodní a živnostenské komoře výběrová komi- se ve složení: architekti Pavel Janák, František Plhoň, Jaroslav Sochor a Jaroslav Sy- řiště, malíři J. Dvořák a Eduard Milén, Dr. Karel Chytil, předsedou byl Jan Vaněk. Porota s předloženými návrhy příliš spokojená nebyla. První místo zůstalo neobsa- zeno, byly uděleny tři druhé ceny (odměněné částkou 500 Kč) a deset cen třetích.

¹⁵ K. HERAIN, *Spojené „UP“ závody v Brně...*, s. 195–199.

¹⁶ Igor LENSKÝ, *O bytové kultuře*. In: *Salon* 1, 1922, č. 9. nestr.

Z účastníků soutěže můžeme jmenovat A. Morávka a F. Vrobela, posluchače Uměleckoprůmyslové školy v Praze, nebo Josefa Barucha. Žádný návrh však nebyl přijat do výroby. V praxi se užívalo více podob ochranné známky najednou. Nejvíce bylo používáno logo Josefa Barucha, dvouocasá nymfa s písmeny „U*P“, ale i další jeho návrhy – stylizovaná kotva ap. V reklamě nakonec převládlo užívání pouze písmen „U*P“.

Vrcholem působení Jana Vaňka ve Spojených UP závodech se stalo vydávání časopisu *Bytová kultura* s vyčerpávajícím podtitulem *Sborník průmyslového umění, nábytku, skla, porcelánu, keramiky, textílií, reprodukcí uměleckých děl a všech jiných ušlechtilých předmětů schopných velké průmyslové výroby*.¹⁷ Vyšel pouze první ročník tohoto sborníku,¹⁸ přesto jeho vydávání považujeme za jeden z nejvýznamnějších kulturních počínů poloviny dvacátých let 20. století nejen u nás na Moravě, ale i v celé ČSR. V redakci časopisu se spojili blízcí spolupracovníci různých oborů – Adolf Loos, Bohumil Markalous, Jan Vaněk, Arnošt Wiesner.

Redaktorem se stal Bohumil Markalous. Sám také hojně přispíval svými články do všech čísel *Bytové kultury*. Napsal jich celkem deset. Podával v nich informace o soudobých světových výstavách, jako byla Mezinárodní výstava dekorativního a průmyslového umění v Paříži 1925,¹⁹ a o přípravách na ně.²⁰ Jeho pozornost si dále vysloužila i nábytková výstava *Die Form* ve Stuttgartu. V redakci bylo zastoupeno i jméno Adolfa Loose, které pomohlo časopis zpopularizovat a přitáhnout větší okruh zájemců.²¹

Vydávání časopisu zajišťoval Jan Vaněk. Celý tento velkolepý projekt zaštitil firmou Spojené UP závody – financováním počínaje a fotografickou dokumentací, která pochází ze 70% z archivu UP závodů, konče. Sám do sborníku přispěl pouze jediným článkem, jenž nazval *Právo na obydlí. Povinnost industrie*.²² Článek, od svého vzniku mnohokrát citovaný, je skvělou ukázkou Vaňkova životního názoru a výrobní strategie, které uplatňoval v praxi v UP závodech a posléze i ve firmě SBS. Tyto myšlenky již publikoval dříve na různých místech. Zde jsou shrnuty s důrazem na přesnou formulaci. Vychází z Le Corbusierova prohlášení: „*Prvotním instinktem každého živoucího tvora jest zajistiti si obydlí. Různé třídy dnešní lidské společnosti*

¹⁷ Obálka úvodního čísla. *Bytová kultura* 1, 1924–1925.

¹⁸ Celkem vyšlo deset čísel v šesti svazcích. Druhý ročník připravován byl, víme to z reklam v ostatních časopisech, *Salon* 1925, *Československý truhlář* 1925..., které oznamují, že první číslo druhého ročníku vyjde v květnu 1925. Nedostatek peněz pak donutil Bohumila Markalouse zastavit celý projekt a vrátit rukopisy článků připravovaných do druhého ročníku jejich autorům. Zdeněk KUDĚLKA, *Adolf Loos v Československu*. In: SPFFBU, F 17, 1973, s. 141–155.

¹⁹ Bohumil MARKALOUS, *Situační přehled*. In: *Bytová kultura* 1, 1924–1925, s. 10–12, 70–71.

²⁰ Týž, *Comœdia o Perretově divadle. Výstava protidekorativní ve Stuttgartu. Belgické a rakouské přípravy*. In: *Bytová kultura* 1, 1924–1925, s. 39–40.

²¹ Adolf Loos se seznámil s Janem Vaňkem ke konci roku 1923. V té době dostal zakázku zařízení interiérů Bauerova zámku v Brně na Výstavišti. Z. KUDĚLKA, *Adolf Loos...*, s. 141–155.

²² J. VANĚK: *Právo na obydlí. Povinnost industrie*. In: *Bytová kultura* 1, 1924–1925, s. 5–6.

nemají vhodného obydlí, ani dělník, ani intelektuál.“ Klade si otázku, zda je možné vkusně, hygienicky a hlavně sériově zařídit byty pro lidi různého sociálního postavení, pracovního a intelektuálního zaměření. Podle Vaňka „...industrializace bude mít za následek socializaci bytové kultury, aby mohl každý bydlet pohodlně, zdravě, účelně, radostně...“, ve výsledném efektu budou všichni mít právo být spokojeni, pokud se ovšem této typizaci podřídí, což je jejich povinnost. Vaňkovy myšlenky otvíraly veřejnosti novou cestu jejich životního stylu. Všichni jmenovaní se sešli ve správném čase na správném místě. Markalous měl literární talent, Vaněk finance a Loos věděl jak založit moderní časopis.²³ Co se Arnošta Wiesnera týče, nenajdeme v celém ročníku ani jeden jím podepsaný článek, pouze jednu fotografii křesla s vyplétaným sedákem. Wiesner se v časopise zřejmě soustředil čistě na redakci.

Do časopisu přispívaly významné osobnosti moderního kulturního světa z různých zemí a různých oborů. Jmenování si zaslouží Le Corbusier, bratři Čapkové, Theo van Doesburg, Eugen Dostál, Hugo Gorge, Walter Gropius, Celine Lepage, Jiří Mahen, J. J. P. Oud, Enrico Prampolini... Le Corbusier je autorem pilotního článku prvního čísla *Nové umění, konstrukce v sériích*. Redakce jej zařadila na toto místo, protože přesně vystihuje ideu, pro kterou Bytová kultura vznikla. Vysvětluje veřejnosti, že strojová výroba nábytku neznamena úpadek umění, ale naopak vede k dokonalosti. Jeho účinek zvyšuje na další straně uvedená glosa Josefa Čapka, na niž navazuje Vaňkovo *Právo na obydlí. Povinnost industrie*. Všechny články jsou psány ve stejném duchu a jde jim o stejnou věc: odpoutat se od názorů, které pramení svou podstatou v 19. století a prosazují ještě stále individuální výrobu v rámci užitého umění. Přitažlivou zajímavostí je trojčíslo 6–8 a číslo 9, které neslo podtitul *Jaký byl domov českých spisovatelů?*. Na tuto otázku odpovídali naši přední výtvarní umělci a literáti, například Otakar Coubine, Karel Čapek, Čestmír Jeřábek, M. Jirko, Jiří Mahen, Alois Mrštík, Rudolf Těsnohlídek. Evidentním záměrem redakce byla další propagace nově chápané nábytkové tvorby. Autoři někdy s vtipem, jindy sentimentálně líčí své domovy. Snad nejlépe pochopil záměr redakce Karel Čapek ve svém článku *Jak to tehdy bylo*.²⁴

Účast na vydávání revue *Bytová kultura* můžeme klasifikovat jako vrcholný počín Spojených UP závodů pod vedením Jana Vaňka. Jednalo se o skutečně velkorysý podnik, který se současně stal kvalitní reprezentací závodů na veřejnosti. Na jejích stránkách se odehrálo vyvrcholení polemiky o tom, jak má vlastně vypadat užité umění; zda průmyslovou cestou může vzniknout opravdové umění a jestli je budeme považovat za „velké“ nebo „malé“ umění. Za výsledek této polemiky můžeme považovat prohlášení užitého umění za umění tvořené pro život, které musí odpovídat vývoji a potřebám společnosti.

---

²³ Sám už kdysi podobný list vedl. Šéfredaktor časopisu *Kunst, Monatschrift für Kunst und alles Andere* Peter Altenberger světil Loosovi vydávání přílohy *Das Andere*. Loos ji pojal jako „list k propagaci západní kultury v Rakousku“. Byl však schopný vyprodukovat pouze dvě čísla roku 1903.

²⁴ Karel ČAPEK, *Jak to tehdy bylo*. In: *Bytová kultura* 1, 1924–1925, s. 83.

Na vydávání časopisu Bytová kultura navazovaly přednášky významných osobností, pořádané zejména v Brně. Při jejich uspořádání spolupracovaly UP závody s Klubem architektů, který zajistil pozvání významných evropských architektů. Přestože se těchto přednáškových cyklů zúčastnily nejruznější osobnosti, podařilo se organizátorům udržet jednotnou základní myšlenku: při prezentaci moderní architektury a designu se všichni zúčastnění zaměřili na témata hospodárnosti, sociální dostupnosti, věčnosti, účelu a potřeby architektury. Přednášeli Le Corbusier, A. Loos, L. Migge, J. J. P. Oud, Walter Gropius, Oldřich Starý, Karel Teige, J. Tyl, Jan Víšek. Mimo hlavní tematický cyklus přednášeli speciálně pozvaní architekti Theo van Doesburg, M. Dormoy, Laszló Moholy Naggy.²⁵

Na přelomu let 1924–1925 pořádaly Spojené UP závody dvě výstavy nábytku v Umělecko-průmyslovém muzeu v Brně na Husově ulici (15. 11. 1924–2. 1. 1925) a v Praze na tehdejší Sanytrově ulici (15. 11. 1924–31. 1. 1925).²⁶ Jednalo se o prezentaci typového nábytku, který byl teoreticky představen v Bytové kultuře a jiných časopisech. Na návrzích typového nábytku se v UP závodech pracovalo už od roku 1922, kdy vypsala Svaz československého díla soutěž na výrobu levného nábytku. Firma se tehdy prezentovala nábytkem vytvořeným podle návrhů Jaroslava Grunta. K propracování návrhů však došlo až v roce 1923. Modely byly dokončeny na počátku roku 1924. Vlastní nábytek byl vyroben podle návrhů J. Friedla, Hugo Gorge, Jaroslava Grunta, Adolfa Loose, Bruno Paula, Františka Plhoně, Jana Vaňka, Arnošta Wiesnera a Vojtěcha Wonky. Instalaci prováděl Oldřich Šebor s Janem Vaňkem v duchu požadavku perfektně upravených pokojů. V Brně bylo vystaveno celkem šestnáct takovýchto „exponátů“, některé z nich byly v lednu 1925 převezeny do Prahy. Brněnská výstava se stala první velkou prezentací typového nábytku u nás. Karel Herain nazval tento počín v katalogu výstavy *Převratem v bydlení*. Doslova uvádí: „Výrobky UP závodů jsou čímsi ještě dalším, než jen zušlechťeným strojovým dílem pomocným, snaží se na podkladě typové výroby stanoviti domácí umění, bytovou kulturu vůbec a v tomto ohledu značí jejich dílo nepopíratelně čin průkopnický.“²⁷ Z Herainových slov je patrné i nové odlišné chápání nábytku a koncepcí budování interiéru. Zejména se zde odráží teorie Adolfa Loose o imobilním a mobilním nábytku, který je chápán jako spolutvůrce prostoru v bytu.²⁸ Kromě toho byly na UP nábytku shledávány i jiné vlivy, zejména z nábytkářských okruhů ve Vídni. Výstava byla také často porovnávána se stuttgartskou prezentací nábytku *Die Form*.²⁹

²⁵ Bytová kultura 1, 1924–1925, č. 10.

²⁶ –: *Výstava levného typového nábytku a bytových zařízení kvalitní UP známky*. In: Salon 3, 1924, č. 7, nestr.;

–: *Výstavy typového nábytku UP závodů v Brně i Praze*. In: Výtvarná práce 3, 1924, s. 328;

–: *Brněnské UP závody uspořádaly...* In: Du–Vs 6, 1925, s. 52a, 52b;

Pavel JANÁK, *Výstava UP závodů v Umělecko-průmyslovém muzeu v Praze*. In: Výtvarná práce 3, 1924, s. 321–324.

²⁷ K. HERAIN, *Převrat v bydlení*. In: Kat. I. výstavy UP nábytku v Praze, Praha 1924.

²⁸ Z. KUDĚLKA, *Pojetí obývaného prostoru u Adolfa Loose*. In: Umění 31, 1983, s. 59–72; Rostislav ŠVÁCHA, *Interiéry Adolfa Loose*. In: Domov 20, 1983, č. 6, s. 4–7.

²⁹ –: *Brněnské závody uspořádaly...* In: Du–Vs 6, 1925, s. 52a, 52b.

Typový nábytek existoval ve třech variantách – A, B, C. Tyto varianty se od sebe odlišovaly cenou vycházející zejména z nákladů na použitý materiál. Nejjednodušší a nejlevnější byl typ A (9 800 Kč). Skládal se ze zařízení kuchyně, jídelny a ložnice, včetně doplňků – koberce, záclony, svítidla. Materiálem byla obyčejná překližka natřená barvou. Typy B a C se lišily navíc předsíní, variabilitou nábytku, použitím ušlechtlejšího materiálu a tedy i cenou (B 14 500 Kč, C 19 500 Kč).³⁰

Vyvrcholením snah UP závodů z let 1922–1924 měla být účast na Mezinárodní výstavě dekorativních umění v Paříži 1925, která byla dychtivě očekávána celou Evropou, zejména nástupnickými státy, jež zde mohly poprvé ve velkém měřítku prezentovat svou kulturní úroveň. Expozice Československa byla velkým překvapením.³¹ Její úspěšnost můžeme doložit faktem, že po Francii získala nejvíce ocenění, která byla udělována formou medailí rozdělených do dvanácti tříd. Práce Spojených UP závodů získaly ocenění ve třech třídách. Třída VII. – Celky bytového zařízení – zlatá medaile pro Jaroslava Grunta a Jana Vaňka za ložnici; třída VIII. – Dřevo a kůže – zlatá medaile pro Pavla Janáka; třída XIII. – Textilie – stříbrná medaile pobočnému podniku Spojených UP závodů „Dětva“ Bratislava.³²

Vedení firmy pomýšlelo už na počátku roku 1924 na vybudování vlastního výstavního pavilonu. Tento nápad se zrodil s největší pravděpodobností v týmu Vaněk – Loos. Adolf Loos dokonce provedl kresebný návrh takovéto stavby.³³ Z této akce nakonec sešlo. Vaňkovi se nicméně podařilo získat příslib zakázky od Le Corbusiera na zařízení interiéru jím projektovaného pavilonu Esprit Nouveau. Ani zde však plán nedospěl k realizaci. Nakonec celá spolupráce s Le Corbusierem měla trapnou dohru v tisku. Corbusier totiž vystavil v rámci expozice UP závodů některé své skříně. V katalogu však byl označen za jejich autora Vaněk s Gruntem. Le Corbusier se k tomu patřičně vyjádřil v tisku a Vaňkovi nezbývalo než vysvětlovat. Na spor bylo poukazováno ještě během následujícího roku.³⁴

Akce a plány Jana Vaňka byly nesmírně zajímavé, velkorysé a také bohužel finančně velmi náročné. Podnik měl věhlas po celé republice i za jejími hranicemi. Rozjíz-

³⁰ Spojeným UP závodům však byla vyčítána přílišná finanční náročnost jejich výrobků. Přestože byl nábytek prezentován jako levný, nemohl si jej pořídít každý a pro nejnižší příjmové vrstvy, jimž byl v podstatě určen, byl téměř zcela nedostupný. L. FIALOVÁ, *Bytová kultura?* In: Československý truhlář 12, 1926, s. 48.

³¹ Československá republika byla na výstavu oficiálně pozvaná ke konci roku 1923. Již 20. 12. 1923 ministerská rada pozvání přijala a zároveň se usnesla, že se Československo bude prezentovat samostatným pavilonem. Další organizací pak byl pověřen Svaz čs. díla pod kontrolou ministerské komise. V soutěži na výstavní pavilon zvítězil návrh provedený architektem Josefem Gočárem. Vilém DVOŘÁK, *Architektura a mezinárodní výstava dekorativních a průmyslových umění v Paříži 1925*. In: Styl 6, 1925–1926, s. 75–92.

³² Československá republika získala ocenění v deseti z dvanácti kategorií. V třídě VII. – Celky bytového zařízení obdržela „Grand Prix“ pro V. Ložka za firmu B. Pische z Prahy, čestný diplom pro R. Stockara za firmu Strnad & Vaníček z Prahy, zmiňovanou zlatou medaili pro J. Grunta a J. Vaňka za Spojené UP závody, bronzovou medaili pro F. Kallika a jeho firmu z Prahy. – *Klasifikace čs. výtvarné práce na výstavě v Paříži 1925*. In: Výtvarná práce 4, 1926, s. 161–165.

³³ Z. KUDĚLKA, *Adolf Loos...*, s. 141–155.

³⁴ Václav POLÁČEK, *O nové bydlení. Rozhovor s Janem Vaňkem, ředitelem SBS*. In: Výtvarné snahy 8, 1926, s. 274–279.

děla se zcela nová výroba u nás zatím neexistujícího typového nábytku. Vedle toho ale ubývaly luxusní objednávky. UP závody se potýkaly s finančními problémy. Jejich rozsah nakonec donutil správní radu, aby přiměla k datu 27. 12. 1924 odstoupit jejího předsedu Jana Valacha, ředitele Brnobanky. Vystřídal ho Jan Vaněk. Sám však byl donucen odejít z UP závodů v únoru nebo březnu následujícího roku.³⁵

Dalším ředitelem se stal František Plhoň st., někdejší majitel nábytkové firmy na anglický klubový nábytek v Černé Hoře. Ten však situaci nezvládl, a proto ještě koncem roku 1925 postoupil své vedoucí místo synovi Františkovi. Rok 1925 byl pro Spojené UP závody z hlediska financí katastrofální. Podnik skončil se ztrátou 12,3 miliony Kč. Deficit byl uhrazen na počátku roku 1926 Moravskou bankou, která snížením akciového kapitálu z 10 na 4 miliony a vlastní investicí 6,3 miliony tento dluh sanovala.³⁶ Na konci roku 1926 zakoupil František Plhoň ml. pro svou osobu od UP závodů firmu v Černé Hoře. Následovalo jeho odvolání z místa generálního ředitele. Tento post byl pak přidělen mladému energickému Vladimíru Marečkovi. Mareček byl vybrán za Plhoňova nástupce, protože jako jediný z kandidátů vytvořil uskutečnitelný reorganizační plán, který si připravoval už od roku 1925.³⁷ Mareček usiloval o vytvoření co nejlépe technicky vybaveného podniku s vlastní surovinovou a polotovarovou základnou a sítí prodejen. Byl zakoupen hlavní podíl akcií firmy *Foresta, společnost pro průmysl dřevařský, s r. o.*, sídlící ve Velkých Karlovicích. Závody tak získaly pilu, dýhárnou a překlízkárnu.³⁸ V Králově Poli se investovalo do nového hydraulického lisu. Dále byly zmodernizovány prodejny. Kolem roku 1926 vlastnila firma čtyři základní prodejny – Brno, Josefská 16; Praha, palác Lucerna; Bratislava, Štefánikova 8a; Pardubice, Wilsonova 68 – jejich počet se neustále zvyšoval. Po roce 1930 dosáhl počtu dvaceti pěti. Spojené UP závody měly své prodejny v Brně, Jihlavě, Moravské Ostravě, Olomouci, Opavě, Přerově, Zlíně, Znojmě, Hradci Králové, Chebu, Karlových Varech, Kladně, Liberci, Litoměřicích, Mladé Boleslavi, Mostě, Pardubicích, Plzni, Praze, Teplicích-Šanově, Trutnově, Ústí nad Labem, Bratislavě, Nitře, Košicích.³⁹ V těchto prodejnách se od roku 1927 začal konečně ve větším

³⁵ MZA, fond H 651, inv.č. 19 Výroční zprávy akciové společnosti Spojené UP závody Brno, kart. 2.

Vaněk okamžitě po svém odchodu založil spolu s Bohuslavem Fuchsem, Jaroslavem Gruntem a Stanislavem Kučerou novou nábytkovou společnost „*Standart, bytová společnost*“ zkráceně SBS. Zde uplatňoval stejné zásady jako v UP závodech. Roku 1933 společnost zanikla a Vaněk se přestěhoval do Prahy. Zde založil Poradnu moderního bydlení, dílny Dům a zahrada a textilní firmu Vutex. Zemřel 20. srpna 1962 v Praze. K. HERAIN, *Jan Vaněk*. In: Tvar 1, 1949, s. 68; Daniela KARASOVÁ, *Jan Vaněk. Osobnosti nábytkové tvorby*. In: Domov 36, 1996, č. 5, s. 34–35; D. KOUDELKOVÁ, 1993, s. 132–135; Josef RABAN, *Nad prací Jana Vaňka*. In: Výtvarná práce 1961, č. 9, s. 2.

³⁶ MZA, fond H 651, inv.č. 42, 44 Dopisy centrály Moravské bance ve věci zisku, kart. 2.

³⁷ Vladimír Mareček byl zaměstnancem Spojených UP závodů od roku 1921. Firmu dokonale znal a brzy se vypracoval na vedoucí místo náměstka ředitele. MZA, fond H 651, inv.č. 91 Služební smlouva ředitele Vladimíra Marečka, kart. 8.

³⁸ MZA, fond H 651, inv.č. 255 Opis společenské smlouvy Forestry z roku 1926 a její právní změny, kart. 38.

³⁹ –: *UP závody*. In: Horizont 1, 1927, s. 70–100; –: *O prodejnách nábytku*. In: Salon 9, 1930, č. 7, s. 18–19.

množství objevovat typový nábytek. První zakázka byla realizovaná pro učebny Vysoké školy technické. UP závody sem dodaly 150 sériově vyrobených typizovaných skříní. Následovala výroba ložnic. Obrovský zájem byl o drobné šicí stolky, kvůli nim firma zavedla svou první pásovou výrobu. Rok 1927 znamenal pro UP závody obrat. Hrubý zisk se zvýšil o 2,5 mil. Kč. Tyto finance byly využity k novým investicím. Podnik rozšířil dílny a strojovnu, nakoupil vysoce výkonné obráběcí stroje. Byla přebudována kotelna, odsávací zařízení, postaveny nové sušárny; v Králově Polí byly postaveny nové výtahy. Všeobecný pokrok se projevil i v budování sociálního zařízení.⁴⁰ Po technické stránce se UP závody zařadily mezi nejmodernější nábytkové firmy v Evropě.⁴¹

V rámci modernizace firmy došlo k proměně organizace práce v samotném jádru závodů – u návrhářů. Do této doby se na navrhování nábytku podíleli různí architekti, více či méně spjatí s firmou. Často se jednalo o architektky zvučných jmen, která měla zajistit co největší reklamu, přičemž z jejich ateliérů se do dílen dostalo jen malé množství návrhů. Firma se tedy mohla zaštitit slavnými jmény, ale musela si je patřičně zaplatit. Jednalo se o poměrně drahý podnik. Tuto taktiku prosazoval Jan Vaněk. Mareček zastával jiný názor. Nákladnou spolupráci s externími architekty omezil⁴² a zavedl systém vedoucího *domácího architekta*. V této době už měly UP závody tak silné renomé, že nebylo potřeba opírat se o známá jména cizích architektů. Navíc si musíme uvědomit, že došlo k určité proměně okruhu zákazníků. Sériově vyráběný nábytek byl určen pro široké vrstvy obyvatelstva, které, ať chceme nebo ne, sledují především cenu nábytku. Jméno architekta pro ně není tolik podstatné. Vedoucím domácím architektem se stal Ivan Kadlčík. Jeho zásluhou firma navázala na typový nábytek Jana Vaňka, na úzké skřínky – knihovničky a sekretáře. Oba typy byly pozměněny a přizpůsobeny požadavkům stavebnicového nábytku. Ten byl veřejnosti předváděn ve formě zařízených pokojů přímo v prodejnách nebo v katalogích autorových návrhů Ivana Kadlčíka. Ty byly dokonce používány v tisku jako reklama firmy. Ivan Kadlčík byl autorem nového loga – písmena UP v kruhu.⁴³ Značka vznikla v roce 1928, ale striktně byla používána až od roku 1930. Do té doby fungovaly i starší varianty, zejména Baruchova nymfa se dvěma ocasy. Kromě vlastní reklamy dbali představitelé firmy i na získávání přehledu o produkci konkurence. Vysílali své zástupce na všechny významnější tuzemské i zahraniční s výstavy nábytku.

Vyvrcholením snah Vladimíra Marečka a kolektivu jeho spolupracovníků byla účast Spojených UP závodů na Výstavě soudobé kultury v Brně, jež byla pořádána v roce 1928. Jednalo se o obrovskou akci celostátního rozměru. Byla jí věnována pozornost

---

⁴⁰Tamtéž.

⁴¹Jaroslav B. SVRČEK, *Vývoj bytové kultury*. In: Horizont 1, 1927, s. 122–124.

⁴²Jediný externí architekt, kterého Spojené UP závody zaměstnávaly, byl Bruno Paul. Zdena PAUKRTOVÁ, *Bytová kultura Spojených UP závodů v Brně v 1. pol. dvacátých let 20. století*. Diplomová práce FF UJEP Brno, 1975, s. 56.

⁴³Tamtéž.

ve všech novinách a časopisech. Bohuslav Fuchs dokonce napsal do Výtvarných snah, že počátky organizování Výstavy soudobé kultury v Brně máme vidět v činnosti pracovníků okruhu časopisu Bytová kultura, čili spolupracovníků UP závodů.⁴⁴ Spojené UP závody se akce zúčastnily v rámci expozice Svazu československého díla. Typovým nábytkem zařídily byt o čtyřech místnostech podle návrhu Františka Plhony a Obytný dům Svazu československého díla, jehož projekt vytvořil architekt Josef Havlíček a návrhy vnitřního zařízení Jindřich Havlík, Josef Havlíček, Karel Honzík, Jindřich Halabala, J. E. Koula, Stanislav Obalil, R. Říha, Karel Stráník, Josef Vořech, Hana Kučerová-Záveská. Na realizaci se podílely Spojené UP závody, Průmyslové umělecké dílny z Prahy a několik drobnějších firem – Rudolf Osolobě Brno, A. F. Vaňura Brno... V exponátech se projevil odklon od dekorativismu, který se uplatňoval ještě roku 1925 v Paříži. Autoři návrhů byli vesměs příznivci funkcionalismu; kladli důraz na jednoduchost, účelnost pojetí, dále pak na hygienu a snadnou údržbu. Jako nejlepší část výstavy Svazu československého díla byla vyhodnocena expozice Spojených UP závodů, a to pro svou formální vytříbenost, kvalitu a technickou dokonalost. Zájem upoutal i nově představený skládací nábytek.⁴⁵

Vedoucí představitelé firmy mohli být spokojeni. Cesta, kterou se vydali, byla správná. Svůj úspěch zopakovaly UP závody ještě v roce 1929 na výstavě Moderní obchod, kterou pořádal Jan Vaněk na brněnském výstavišti. Výstava byla přímo věnována typovému nábytku. Sešly se zde nejdůležitější nábytkové firmy Brněnska: Spojené UP závody, SBS, Rudolf Osolobě, Hynek Gottwald, a. s., F. Havlík. Výstavu reprízoval téhož roku Svaz československého díla v Bratislavě.⁴⁶

Reorganizace a celkové zvýšení produkce přimělo představitele UP závodů uvažovat o rozšíření výrobních prostorů. Hospodářskou krizi se podařilo překonat udržením nízkých cen nábytku a zajištěním výhodných odbytišť na západních trzích, zejména ve Velké Británii. Celá 30. léta mohou být souborně charakterizována jako období skupování dalších firem, které bylo uzavřeno v roce 1938.⁴⁷ První byla převzata firma *Lignum, první moravská továrna na parkety, zpracování a obrábění dřeva, společnost s r. o.*, v Hodoníně.⁴⁸ V témže roce byla k třebíčskému závodu zakoupena pila, která původně patřila *Československé dřevařské, a. s.*⁴⁹ O další rok později, v lednu 1932, bylo na valné hromadě akcionářů Moravské banky rozhodnuto o likvidaci společnosti *Josef Pokorný, továrna na nábytek, s r. o.*, Uherský Brod. Továrna byla zpočátku využívána k vyřizování individuálních zakázek. UP závody na nich byly stále méně závislé, takže zde později zavedly sériovou výrobu kuchyňského ná-

⁴⁴ Bohuslav FUCHS, *Architektura výstavy soudobé kultury v Brně*. In: Výtvarné snahy 10, 1928, s. 6–9.

⁴⁵ J. B. SVRČEK, *Nábytek na výstavě soudobé kultury*. In: Zprávy Revue Horizont 2, 1928–1929, s. 24–25.

⁴⁶ SČSD *Výstava bytového zariadenia*, Bratislava 1929, Alena ADLEROVÁ, *Meziválečná užitá tvorba a podíl Brna na dění*. In: Bulletin MG 49, 1993, s. 116–123.

⁴⁷ Rozhledy 1939, č. 7, s. 217.

⁴⁸ MZA, fond H 651, inv.č. 216 Listiny o zrušení firmy Lignum 1930–1932, kart. 35.

⁴⁹ MZA, fond H 651, inv.č. 191 Trhové a kupní smlouvy Třebíč, kart. 32.

bytku. Ke konci roku 1935 nabídla Moravská banka UP závodům převzetí všech podílů firmy *Foresta, společnost pro průmysl dřevařský, s r. o.* Nákupní cena byla stanovena na pouhé 2 miliony Kč. Prodej proběhl roku 1936. Závody tak získaly lesní velkostatek ve Velkých Karlovicích, panský dům s parkem a pilu v Karlově Huti. Tím si zajistily vlastní a tedy levnou surovinovou základnu „na celá desetiletí“⁵⁰. V Králově Poli došlo k rozšíření pozemku (až k ulici Poděbradské) a adaptaci staré budovy. Proběhla zde výměna celé elektroinstalace, rozšíření vodovodu, postavení výtahu, byla zakoupena nová lokomotiva. V roce 1938 se rozšířilo lesní hospodářství společnosti více než dvojnásobně. Na Slovensku byly převzaty tři velké lesní velkostatky – Bodoka, Velké Košecké Podhradie a Skrabské.⁵¹

Roku 1930 se stal vedoucím architektem Spojených UP závodů Jindřich Halabala,⁵² což znamenalo pro UP závody začátek nové etapy, během níž se firma zařadila mezi evropskou špičku tvorby nábytku a interiérů. Rozhodně ho musíme považovat za nejdůležitější osobnost tohoto období. Z titulu své funkce mohl zásadně ovlivňovat podobu nových výrobků a strategii firmy. Využil Kadlčikovy práce s nábytkovými kusy Jana Vaňka, kterým čtveřice Halabala, Kadlčík, Mareček, Hadač vtiskla konečnou podobu. Celou tuto nábytkovou sestavu pojmenovali jako řada „H“, jež se vyráběla v letech 1928–1935. Ivan Kadlčík přizpůsobil Vaňkovy přístavovací skříňky a vtiskl jim stavebnicový charakter. Další části řady „H“ postupně přidali ostatní návrháři. Poslední kus doplnil Jaroslav Polášek ve veřejné soutěži UP závodů na zlepšení řady. Stavebnicový nábytek řady „H“ se od přístavovacího nábytku lišil. Hlavní rozdíl spočíval v možnosti sestavovat skříňky nejen do šířky ale i do výšky, čímž se stal variabilnějším a mohl lépe vyhovovat soudobým požadavkům.

V roce 1935 byla veřejnosti představena nová nábytková souprava nazvaná řada „E“. Písmeno E symbolizovalo skutečnost, že jde o nábytek sestavovaný z elementů. Tyto elementy měly svou vlastní hierarchii: základní, sestavovací a pomocné; a čísla: skříňky „E 201“ a výš, pohovky „E 301“, „...doplnky „E 901“.⁵³ Jejimi autory byli architekti Jan Srb a František Jiráť, kteří pracovali pod vedením Jindřicha Halabaly.⁵⁴ Od své předchůdkyně se lišila zvýšeným počtem skříňek a několika technickými detaily. Měla už některé znaky montovaného nábytku. Řada „E“ se vyráběla ve Spojených UP závodech v letech 1935–1947. Roku 1931 Spojené UP závody představily veřejnosti dřevěné křeslo s půlkruhově prohnutými bočnicemi z ohýbaného dřeva s volným čalouněním, vyráběné i v rozkládací variantě.⁵⁵ Jednalo se o základní typy

⁵⁰ MZA, fond H 651, inv.č. 264 Zápisy ze schůzí jednatelů Forestry, kart. 38.

⁵¹ Rozhledy 1938, č. 2, s. 45.

⁵² Jindřich Halabala se stal zaměstnancem firmy po dokončení Umělecko-průmyslové školy v Praze, kde studoval v letech 1922–1926 v ateliéru Pavla Janáka. Zde zažil závěr Janákovy rondokubistické éry a nástup funkcionalistických tvarů. Halabala nový směr přijal a úspěšně rozvíjel. Do UP závodů nastoupil jako technický úředník – kreslič v pražské pobočce. V roce 1928 byl povýšen na jejich vedoucího a začal aktivně spolupracovat s Kadlčíkem. Anděla HOROVÁ a kol., *Nová encyklopedie českého výtvarného umění*. Praha 1995.

⁵³ –: *Nábytek sestavovací*. In: Rozhledy 1940, č. 12, s. 499.

⁵⁴ Jindřich HALABALA, *Výroba nábytku, tvorba a konstrukce*, Praha 1975², s. 29–30.

⁵⁵ Je-We: *Můj byt – můj hrad*. In: Salon 10, 1931, č. 5, s. 16–17.

nábytku, které byly vyráběny po celá třicátá léta 20. století. K nim byly přidávány novinky jako kruhový společenský stůl se stojací lampou, kovové a dřevěné servírovací stolky... Největší novinkou, kterou UP závody uvedly v této době na trh, byla série kovového sedacího nábytku. Její vznik souvisí se zavedením výroby trubkového nábytku. Ten byl považován za „*snad nejčistší příklad využití nových materiálů a konstrukcí jako východiska nového typu výrobků*“⁵⁶, jeho povaha přesně vyhovovala požadavkům avantgardy a funkcionalistů.

Roku 1938 skončila společnost Spojené UP závody svůj investiční program a věnovala se zdokonalování výrobních a prodejních metod. Začala „*éra propagace UP života*“. Značka „UP“ existovala všude. Jednalo se o celý řetězec výrobků, který začínal „*UP nábytkem*“, jež musí ošetřovat „*UP poliš*“, „*UP solvátor*“, „*UP pasta*“ na „*UP parkety*“ s „*UP kobercem*“. Byt pak měl zákazník doplnit „*UP záclonami*“, „*UP lustry a lampami*“, „*UP nádobím*“... „*UP čokoládou*“, „*UP cigaretami*“, „*UP likéry*“. Všechny tyto věci byly k dostání v prodejnách UP závodů po celé republice.

Pro veřejnou reklamu byly využívány noviny a časopisy všeho druhu. Suverenitu, s jakou se závody prezentovaly, snad nejlépe vystihuje text reklamy časopisu Měsíc: „*Jsmo největším podnikem svého druhu ve střední Evropě – máme vlastní pily, dýhárnou, parketárnu, továrnu na kovový nábytek a tři továrny na dřevěný nábytek, takže celý proces od kulatiny až po hotový výrobek je soustředěn ve vlastních podnicích. Naše výrobky jsou absolutně kvalitní a při tom velmi levné. Učiníte tudíž dobře, když nám ještě dnes napíšete – co potřebujete. Mrzelo by Vás třeba, kdybyste se o přednostech a cenách našich výrobků dozvěděl teprve až budete mít jinde nakoupeno.*“⁵⁷ Všechny tyto požitky nabízely závody i na stránkách vlastního tisku. Jednalo se o obrázkové katalogy *Jak si trvale udržím krásný byt?*, *Pro dobré bydlení* a další. Specialitou UP závodů bylo vydávání časopisu *Rozhledy*. Nejednalo se o list určený pro veřejnost, ale pro zaměstnance. Nesetkáváme se zde se stále omílanými reklamami, naopak se tu a tam objeví upozornění: „*Obsah každého čísla je určen jenom pro zaměstnance společnosti a koncernových podniků. Proto nesmí být z jejich obsahu nikomu nic sděleno a oni zaměstnanci, kteří by vzdor tomuto upozornění cokoliv z UP Rozhledů prozradili, dopouštějí se prozrazení výrobního tajemství, kterýžto čin je důvodem k okamžitému rozvázání služebního poměru bez výpovědi. Ředitelství Spojených UP závodů a. s.*“⁵⁸ O vzniku *Rozhledů* se rozhodovalo již roku 1937 na konferenci ve Velkých Karlovicích.⁵⁹ Autorů článků nebylo mnoho. Redaktor Jindřich Halabala zaplnil asi polovinu, zbytek dodali J. Ryba, F. Jiráček, J. Novák. Časopis se zejména zaměřoval na informování svých zaměstnanců o dění na domácím i světovém poli nábytkářství.

⁵⁶ A. ADLEROVÁ, *České užité umění 1918–1938*, Praha 1983, s. 159.

⁵⁷ Reklamní leták. In: Měsíc 1, 1932, č. 7.

⁵⁸ *Rozhledy* 1938, č. 6, s. 216.

⁵⁹ *Rozhledy* 1938, č. 1, s. 1.

Nástup druhé světové války zasáhl Spojené UP závody právě ve chvíli, kdy již měly vytvořenou kompletní výrobní i teoretickou základnu a plánovaly „útok“ na zákazníky. Politický vývoj však přinutil vedení, aby na schůzi správní rady bylo přijato rozhodnutí osamostatnit ke dni 21. 10. 1940 prodejnu v Bratislavě. Vznikla tak *UP obchodná účastinná spoločnosť Bratislava*.⁶⁰ Pro firmu byla nepříjemná ztráta prodejen v Sudetech. Tyto ztráty nahradily UP závody zakoupením všech zbylých podílů firmy Foresta od Moravské banky k 17. 3. 1941. V dubnu téhož roku byl dokonce zvýšen akciový kapitál o 2,5 mil. Kč.⁶¹

Požadavku vyrábět pro válečné účely se UP závody vyhýbaly až do roku 1942. Teprve tehdy jim byl zadán příkaz spolupracovat s armádou na kompletaci školního typu letadel Ar 396. Firma vyráběla zadní kormidla, obaly na munici a další drobnosti. Z dochovaných zpráv o situaci za války se roku 1946 dozvídáme, že výroba pro účely „Říše“ byla vesměs sabotovaná a veškeré výrobky byly kazové, tudíž nepoužitelné.⁶² Tato informace se jeví být poněkud nadsazenou, upravenou v duchu poválečné nálady.

Po osvobození se firma vrátila ke svým předválečným výrobním programům. Nová politická situace si však vynutila změny v podnikatelském přístupu; vedení podniku se začalo zabývat otázkou znárodnění. Ředitel firmy Vladimír Mareček nebyl zásadně proti, neboť si uvědomoval jeho nevyhnutelnost v rámci nově nastalé poválečné hospodářské situace. Na základě §12 dekretu presidenta republiky ze dne 24. 10. 1945; č. 100 Sb. o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků, byl zřízen *národní podnik Spojené UP závody Brno*. Výnos vstoupil v platnost 1. 1. 1946 a 15. 1. 1946 byl ještě upraven na základě § 1 vládního nařízení ze dne 15. 1. 1945, č. 6 Sb. a vyhláškou č. 1199 ze dne 7. 3. 1946, kterým na Spojené UP závody Brno přešla práva dalších znárodněných firem. Nařízení obsahovalo celkem pět základních bodů určujících:

1. Název firmy „*Spojené UP závody, národní podnik*“ v osmi cizojazyčných variantách.

2. Seznam připojených znárodněných firem, jejichž movitý i nemovitý majetek přešel na Spojené UP závody, n. p., Brno, které získaly statut pomocných závodů brněnské centrály: *Deutsche Edelmöbel Aktiengesellschaft*, Bučovice; *Blankenstein Kurt a spol., kom. spol.*, Boreček u Mimoně; *Empe závody Ernst Pelz*, Mimoně; *Dýhárna K. Pleva*, Hodonín; *Foresta, společnost pro průmysl dřevařský s r. o.*, Velké Karlovice; *Blecha a Mašek, závody na zpracování dřeva, zn. Arbor*, Praha; *Thonet Mundus, českomoravská továrna na nábytek z ohýbaného dřeva, a. s.*, Praha, Koryčany.

3. Předmět podnikání *Pilařství, výroba, nabývání a odbyt nábytku, překližek, dýh, dřeva a výrobků ze dřeva a dřevěného odpadu, provozování živností stavebních*

⁶⁰ MZA, fond H 651, inv.č. 309 Zakládající prospekt společnosti, kart. 42.

⁶¹ MZA, fond H 651, inv.č. 285 Závažná korespondence, kart. 38.

⁶² MZA, fond H 651, inv.č. 59 Zpráva o činnosti závodů za nacistické okupace, kart. 3.

a pomocných a výkon živnostenských a jiných oprávnění znárodněných podniků, které vplývají do „Spojených UP závodů, národní podnik“.

4. Sídlo firmy – Brno, Josefská 14/16.

5. Počet členů představenstva a náhradníků (6 a 6). Firmu oficiálně zastupuje ředitel nebo náměstek. Ředitelem se stal opět Vladimír Mareček, náměstkem Antonín Filip, dosavadní národní správce firmy Blecha a Mašek.⁶³

Společnost již nebyla v rukou několika fyzických či právnických osob, které obvykle velice ostře sledovaly požadavky trhu, nýbrž se jejím vlastníkem stal stát. Ten byl garantem velkých zakázek pro státní účely, kterých v té době nebylo málo. Navíc právě v této poválečné době, kdy lidé prahli po novém zboží, svítala naděje, že se konečně podaří realizovat předválečnou ideu masové výroby typizovaného nábytku. Přispět k tomu mělo i znárodnění výše jmenovaných firem, které se měly postupně přizpůsobovat na sériovou výrobu konkrétního druhu nábytku.

Těsně po roce 1945 se výrobní programy opíraly o předválečné typologie a technologie, sortiment byl tedy „velmi bohatý, avšak nesourodý“⁶⁴. Nově ustanovené vedení závodů začalo okamžitě vypracovávat jednotný výrobní program. Ten byl předkládán ke schvalování na podnikových konferencích. Stěžejní význam měla druhá podniková konference, která se konala 10. 11. 1946 v reprezentativních prostorách Grandhotelu v Brně. Ředitel Vladimír Mareček sem pozval celkem čtyřicet zástupců centrály a jednotlivých závodů. Jim byl zadán úkol podílet se na vytvoření jednotného programu výroby.⁶⁵

Tyto snahy však byly nakonec zatlačeny do pozadí, důležitější bylo vyřešit základní nedostatky, aby podnik vůbec mohl fungovat. Například roku 1946 výrobu ohrožoval katastrofální nedostatek lepidel a ředidel, několikrát dokonce hrozilo zastavení provozu. Pracovníci si také stěžovali na zastaralost strojů, které během šesti válečných let nebyly nijak inovovány. Mezi připomínkami je i upozornění na to, že UP závody ještě nezavedly pásovou výrobu, přestože ta platila v jiných zemích jako Velká Británie a USA za standardní způsob výroby.⁶⁶ Bylo tedy rozhodnuto, že v bučovickém závodě bude zavedena od roku 1947 pásová výroba rádiových skříněk. Dalším bodem plánu pro rok 1947 se stalo vytvoření vlastního centra pro zahraniční vývoz a dovoz. Ten zatím probíhal přes firmu *Cestix*, které samozřejmě musely UP závody vyplácet provize.⁶⁷

⁶³ MZA, fond K 122 Podnikový archiv UP Bučovice, n. p., 1953–1996 (dále jen MZA, fond K 122), inv.č. 437 Vyhláška ministerstva průmyslu. Zřízení Spojených UP závodů, n. p., kart. 160.

⁶⁴ J. HALABALA, *Výroba nábytku*, s. 31.

⁶⁵ –: *Druhá podniková konference v Brně*. In: *Náš zpravodaj* 1, 15. 11. 1946, č. 14, s. 1.

⁶⁶ Pásová výroba fungovala ve Spojených UP závodech již v meziválečném období. Jednalo se o výrobu šicích stolků, která byla zavedena v roce 1927 a skončila v první polovině 30. let 20. století. MZA, fond H 651, inv.č. 121 Podkladový materiál k dějinám Spojených UP závodů, kart. 11.

⁶⁷ MZA, fond K 105/1 Podnikový archiv UP závody Bučovice, n. p., 1946–1953 (dále jen MZA, fond K 105/1), inv.č. 1 Výroční zpráva za rok 1946, kart. 1.

K datu 1. 1. 1947 došlo k rozšíření závodu o pět nových konfiskátů: *Fritz Arnold*, Praha; *Bakozávody*, Koryčany; *K. V. Skuherský*, Hradec Králové; *Funk & Münzberger*, Teplice-Šanov; *Deutsche Meisterwerkstätten – E. Gerstl*, Praha.⁶⁸ Během roku 1947 se v nových Spojených UP závodech úspěšně rozjela výroba nábytkových souprav do ložnic (Bučovice, Koryčany), obývacích pokojů (Třebíč), kuchyní (Uherský Brod), a různých doplňků (nové závody). Neúspěch provázal pouze závod Halenkov, kde výroba ustrnula na mrtvém bodě.⁶⁹

Únor 1948 a vše, co se dělo poté, mělo pro další vývoj Spojených UP závodů zásadní význam. Nová obrovská vlna znárodnování přispěla k dalšímu rozšiřování podniku. V letech 1945–1947 bylo ke značce „UP“ přičleněno několik dalších firem.⁷⁰ Nebudeme se zde zabývat výčtem všech drobných dílen, které byly znárodnovány (firmy s 300 a více zaměstnanci, později 50 a více zaměstnanci). V centru naší pozornosti jsou podniky větší, a to v Rousínově, Šternberku, Štěpánově a Rohatci. V roce 1949 přibyl ještě Velký Týnec a jednalo se o Přerově a Hodoníně.⁷¹ Největším přínosem celému UP komplexu se staly dílny v Rousínově.⁷² Znárodnění a začlenění do Spojených UP závodů se zde týkalo celkem šesti firem: *Tusculum*, *Osolsobě*, *Antonín Skřivánek*, *Antonín Sedlmajer*, *Otto Hoffmann* a *Antonín Skarytka*. Jednalo se o známé firmy, zejména *Tusculum* a *Osolsobě*, které byly v předválečné době ostrým konkurentem Spojených UP závodů. Podniky byly nejprve sjednoceny do samostatného závodu o 900 zaměstnancích. Podle zápisu z porady UP závodů na veřejné schůzi dne 22. 7. 1948 zástupci firmy vzali na vědomí rozhodnutí o zařazení do většího výrobního celku, kterým se stal národní podnik Spojené UP závody Brno.⁷³

Připojením těchto firem rozšířil národní podnik sortiment výroby nábytku. Nicméně vzhledem k tehdejšímu požadavkům vlády byla zahájena postupná úprava složení sortimentu snížením druhů a typů nábytku a zvýšením sérií. Pro dosažení tohoto cíle bylo usnesením vlády ze dne 13. 4. 1948 uloženo ministru techniky, aby dal vypracovat plány typových obytných staveb a také normalizovaného bytového zařízení. Byla tedy připravena tzv. *akce „N“*, jejím výsledkem mělo být zdvojnásobení

⁶⁸ Tamtéž, bez inv.č., Opatření 1946.

⁶⁹ MZA, fond K 122, inv.č. 436 Výroční zpráva za rok 1947, kart. 160; –: *Jednání o přebudování závodu*. In: *Náš zpravodaj* 1, 1. 12. 1946, č. 15, s. 1.

⁷⁰ MZA, fond K 105/2 Podnikový archiv UP závody Bučovice, n. p., 1946–1953 (dále jen MZA, fond K 105/2), kart. 64–83. Archivní materiál znárodněných podniků.

⁷¹ František ČÁDA – Jan JANÁK – Stanislav HLADKÝ, *Rousínov, dějiny a socialistická přítomnost*. Brno 1982; Oldřich SVOBODA, *100 let výroby nábytku v Rousínově 1866–1966*. Rousínov 1966.

⁷² Město Rousínov bylo známé jako tradiční centrum nábytkové výroby širokého okolí. Po druhé světové válce pokračovala výroba ve více jak patnácti drobných podnicích. Rok 1948 přinesl jejich existenci velké změny způsobené vlnou znárodnování. Největší firmy byly sloučeny a zařazeny do národního podniku Spojené UP závody, zbytek pak byl přerozdělen do výrobních družstev jako *Nákupní a prodejní družstvo stolařů*, *Drustol* a další. F. ČÁDA – J. JANÁK – S. HLADKÝ, *Rousínov...*, s. 273–298.

⁷³ MZA, fond K 105/1, bez inv.č. Zápis z poradách vedoucích oddělení centrály, kart. 1; MZA, fond K 284 Podnikový archiv UP závody Rousínov, n. p., 1953–1990 (dále jen MZA, fond K 284), inv.č. 94 Hlavní kniha, konta, 1948.

výroby nábytku během jednoho roku. Vytvoření projektu bylo zadáno komisi při Československé společnosti normalizační. Tato komise byla rozdělena do subkomise. Subkomise pro nábytek se skládala z předsedy, jímž byl jmenován Jan Vaněk, a čtyř členů: Jindřich Halabala, Karel Koželka, J. Majer a J. Novák.⁷⁴

Komise při hledání řešení tohoto úkolu, nakonec vycházela z konvolutů návrhů nábytku Spojených UP závodů, zejména z Halabalovy řady „E“. Na základě této dokumentace pak byla vytvořena řada sektorového nábytku do obývacích pokojů „S“ (Standard). Její základ tvořily moduly skříněk s třemi základními typy šířek 60, 120, 180 cm a doplňkovými 50, 100, 150 cm. Do výroby byla tato řada nakonec uvedena pod názvem „A“. Komise však rozhodla o zrušení doplňkových elementů, takže se nakonec splnila hrozba odpůrců masově vyráběného nábytku a obývací pokoje vskutku nabyly, nadneseně řečeno, téměř kasárenského charakteru. Na řadu „S“ navazovala řada „SK“ (Standard kuchyňský), která byla určená pro zařizování kuchyní. Zde zůstala rozmanitost jednotlivých prvků zachována, důvodem bylo nutné podřízení jejich funkčním potřebám.

Po schválení tohoto projektu se ve všech podnicích Spojených UP závodů rozběhly mohutné přestavby: kupovaly se nové lisy, kotle, stroje na spárování dřív, stavěly se další sušárny. Podnik byl rozdělen na kombináty. Každému takovému kombinátu byla určena výroba jiného druhu nábytku, která měla probíhat ve velkých sériích určených zejména pro velkoodběratele. Rejstřík odběratelů závodů byl opravdu široký a jejich výčet dokazuje, že značka „UP“ patřila k tomu nejlepšímu v oboru výroby nábytku u nás: Škodovy závody Praha, Gramofonové závody Praha, Prago-stav, Kancelář prezidenta republiky, Národní museum Praha, Československá filharmonie a další.⁷⁵

Druhá polovina „Gottwaldovy pětiletky“ se nesla ve znamení radikálních změn a přesunů, které měly urychlit realizaci socialismu podle tzv. generální linie výstavby socialismu, schválené na IX. sjezdu KSČ 25.–29. května 1949. Bylo nutné nově strukturovat množství znárodněných podniků, které zajišťovaly zhruba 75 % celkové produkce nábytku, o zbylých 25 % se podělily družstevní výrobní (13%) a drobné firmy ze sektoru místního hospodářství (12%).⁷⁶ Změny se nevyhnuly ani Spojeným UP závodům. Bez ohledu na to, jak efektivně byla firma zorganizována, došlo k zásadním strukturálním proměnám. Jejich počátek můžeme hledat na „*tajné poradě vedoucích oddělení centrály*“⁷⁷, kde zástupci generálního ředitelství předložili návrh na rozdělení podniku. Snahy po rozdělování vycházely z logických potřeb. Spojené UP závody nabyly díky znárodnovacímu procesu kolosálních rozměrů; bylo tudíž obtížné je vést. K datu 31. prosince 1949 zahrnovaly 58 závodů s 6 200 zaměst-

⁷⁴ Tato komise se stala základem pozdějšího národního podniku Vývoj nábytkového průmyslu. Jaroslav RAISER, *Dvacet let Vývoje nábytkového průmyslu*. In: 20 let práce VNP (1954–1974). Brno 1974, nestr.

⁷⁵ MZA, fond K 105/1, bez inv.č. Pohledávky – seznam, kart. 2.

⁷⁶ Vojtěch ŠKODÍK, *Pohled do historie n.p. UP závody Bučovice*. Majetek autora.

⁷⁷ MZA, fond K 105/2, bez inv.č. Zápisy o poradách vedoucích oddělení centrály 1949–1950, kart. 1.

nanci.⁷⁸ Dílny byly nejen na území Moravy, ale i v Čechách; jejich vzdálenost bránila udržování pružnosti výroby. Rozdělení podniku mělo usnadnit další fungování, bylo však provedeno bez ohledu na vnitřní vazby jednotlivých závodů, pouze podle toho, zda se konkrétní dílny nacházely na území Moravy nebo v Čechách.⁷⁹

Moravská část podniku nadále fungovala pod názvem Spojené UP závody, n. p., Brno. Někteří představitelé podniku snažili prosadit jakési přibližování města vesnici a požadovali přenesení institucí základního závodu a ředitelství do Bučovic. Přenesení základního závodu do Bučovic nebylo až tak složité. Výrobní prostory i vybavení bývalé firmy *Deutsche Edelmöbel A.G.* byly na vysoké úrovni. Základní problém se však vyskytl při kladení požadavku na přenesení hlavního sídla z Brna, kde na Josefské ulici 14/16 byly skvěle vybavené kanceláře, jednací prostory, zajištěné odpovídající ubytování pro návštěvníky firmy, do Bučovic, které srovnatelným zázemím nedisponovaly. Proti tomuto rozhodnutí se postavili samotní zaměstnanci. Upozorňovali, že přesun centrálního ředitelství do Bučovic si vyžádá zvýšení ročních nákladů o zhruba 1 400 000 Kčs, vstupní náklady nepočítaje.⁸⁰

Usnesení tajné porady z května 1949 bylo schváleno vyhláškou ministra průmyslu ze dne 10. července 1949, kterou přijali Vladimír Mareček, Stanislav Dvořák, František Herold, František Komzák, Jiří Kopřiva, Rudolf Kroboth, Karel Krška, Jan Novotný. Od 1. ledna 1950 se základním závodem staly Bučovice. Vlastní přesun měl být realizován 24. února 1950 po dokončení všech nezbytných úprav nového sídla ředitelství.⁸¹ Nicméně k němu až do definitivního rozpadu Spojených UP závodů v roce 1953 nedošlo. Na závěr došlo ještě k přesunům uvnitř vedení. Z místa centrálního ředitele byl odvolán Vladimír Mareček. V čele Spojených UP závodů byl úctyhodných 25 let (1925–1950). Naši pozornost si zaslouží proto, že se dokázal udržet v čele firmy za krize ve 30. letech, za okupace, po roce 1945 a dokonce i po roce 1948, což bylo i podle slov jeho nástupců „v *tehdejších poměrech mimořádnou výjimkou*“⁸². Ve druhé polovině roku 1950 nastalo období stabilizace, tehdy mohlo konečně dojít k finálnímu uspořádání vnitřních poměrů závodů. Vzniklo osm kombinátů, každý se specializací na výrobu konkrétního druhu nábytku. Ložnice byly vyráběny v Bučovicích, Koryčanech, Rohatci, Šternberku a ve Velkém Týnci. Nábytkové sestavy do obývacích pokojů vznikaly v Rousínově, Krnově a Třebíči. Na kuchyňský nábytek se soustředily provozovny v Karlovicích ve Slezsku, Krnově, Šternberku a Velkém Týnci. Každý podnik pak ještě zajišťoval doplňkovou výrobu drobných samostatných kusů nábytku a luxusního zboží.

⁷⁸ MZA, fond K 122, inv.č. 149 Reorganizace průmyslového podniku, kart. 57; MZA, fond K 105/2, bez inv.č. Zápisy o poradách vedoucích oddělení centrály 1949–1950, kart. 1.

⁷⁹ MZA, fond K 122, inv.č. 153 Reorganizace a schéma Spojených UP závodů, n. p., 1950–1951, kart. 57.

⁸⁰ MZA, fond K 122, inv.č. 153 Reorganizace a schéma Spojených UP závodů, n. p., 1950–1951, kart. 57.

⁸¹ MZA, fond K 122, inv.č. 149 Reorganizace průmyslového podniku, kart. 57; MZA, fond K 105/2, bez inv.č. Zápisy o poradách vedoucích oddělení centrály, 1949–1950, kart. 1.

⁸² MZA, fond K 122, inv.č. 436 Oslavy 70. narozenin Vladimíra Marečka. Slavnostní projev Františka Iwaniszyna, kart. 160.

Hlavní výrobní závod byl vybudován v Bučovicích v bývalých prostorách firmy DEAG. Novým ředitelem se stal František Iwaniszyn. Záhy po svém nástupu do funkce dostal z ministerstva lesů a dřevařského průmyslu pokyn na vypracování návrhu reorganizace národního podniku.⁸³ Cílem bylo uskutečnit další rozdělení závodu. Většina zaměstnanců závodu považovala další dělení za neefektivní. Ministerstvo si však nadále stálo za svým požadavkem. Vzájemná korespondence obou stran začala 19. srpna 1950 a táhla se až do roku 1951. Nakonec byla 9. srpna 1951 svolána do Olomouce schůze zástupců jednotlivých závodů, kde bylo definitivně ujednáno rozdělení.⁸⁴ Podrobnosti byly dojednávány v průběhu celého roku 1952. Do února zůstal na vedoucím místě ještě Iwaniszyn, 27. února 1952 ho nahradil Jaroslav Vaněk, a to na dobu určitou – do nového rozdělení 31. prosince 1952.

V roce 1953 zahájila vláda Antonína Zápotockého reorganizaci národního hospodářství. Základním stavebním článkem nové struktury se měl stát podnik přímo řízený konkrétním nadřízeným ministerstvem. *Spojené UP závody, n. p., Bučovice* byl na pořadí samozřejmě mezi prvními. Jejich reorganizace probíhala podle výměru ministerstva ze dne 29. 12. 1952 č. j. 302–65527/1952. Spojené UP závody, n. p., Bučovice přestal existovat k 31. 12. 1952 a 1. 1. 1953 zahájilo svou existenci devět nových závodů: *UP závody, n. p., Brno-Královo Pole, UP závody, n. p., Bučovice, UP závody, n. p., Krnov, UP závody, n. p., Koryčany, UP závody, n. p., Olomouc-Velký Týnec, UP závody, n. p., Rousínov, UP závody, n. p., Šternberk, UP závody, n. p., Třebíč, UP závody, n. p., Třešť*.⁸⁵

Nové *UP závody, n. p., Bučovice* byly nyní omezeny pouze na vlastní provozovny v Bučovicích. Prozatím se zde vyráběly kromě ložnic i knihovničky, rádiové skříňky. Do budoucnosti se však měl bučovický závod specializovat pouze na ložnice. Roku 1954 byl na trh uveden nový typ ložnice „L–28“, vyráběný úspěšně po léta v mohutných sériích. Základní odlišnost nového návrhu tkvěla v použití nových materiálů a technologií, místo kovových trubek se zaváděl vinydur a masiv byl nahrazován dýhou.⁸⁶ Následujícího roku se k technickým novinkám přidala výroba tzv. liso- vaného lesku. Jednalo se o nový způsob lakování desek prováděný za vysokého tlaku; lak byl do dřeva vlisován. Postup měl hned několik výhod: zaručoval vyšší kvalitu, odolnost a rychlejší výrobu. Vedle úspěchů se objevily i krize. V základní továrně vypukl 5. 3. 1957 náhlý a rozsáhlý požár, který zachvátil přízemí a patro budovy, ško-

⁸³ MZA, fond K 122, bez inv.č. Korespondence s ministerstvem lesů a dřevařského průmyslu, kart. 57.

⁸⁴ MZA, fond K 122, bez inv.č. Korespondence s ministerstvem lesů a dřevařského průmyslu, kart. 57; MZA, fond K 122, inv.č. 153 Reorganizace a schéma Spojených UP závodů, n. p., 1950–1951, kart. 57.

⁸⁵ MZA, fond K 122, inv.č. 149 Reorganizace průmyslových podniků – zřízení n. p. UP (1952–1959), kart. 57; MZA, fond K 122, inv.č. 153 Reorganizace a schéma Spojených UP závodů, n. p., 1950–1951, kart. 57; MZA, fond K 122, bez inv.č. Usnesení ministerstva lesů a dřevařského průmyslu ze dne 29.12.1952, kart. 160; kol. aut.: *Budování a rozvoj UP závodů Bučovice*. Olomouc 1976.

⁸⁶ EP–: *Řád práce UP Bučovicím*. In: *Náš život* 17, 4. 7. 1969, č. 27, s. 1, 3; –: *Osmdesátiletá tradice nositele Řádu práce a vyznamenání Za zásluhy o výstavbu*. In: *Náš život* 40, 11. 10. 1974, č. 22, s. 3.

dy přesahovaly částku 4 miliónů korun. Při rekonstrukci továrny byly instalovány výhradně stroje na výrobu ložnic.⁸⁷

Vedle bučovického národního podniku měl mezi novými závody největší význam *UP závody, n. p., Rousínov*.⁸⁸ Zahrhoval stolařské dílny v širokém okolí (Hrušky, Komořany, Pozořice, Újezd u Brna, Vyškov) a čalounické dílny v Brně a Černé Hoře s celkovým počtem 1 200 zaměstnanců. Roztroušenost závodů působila organizační potíže a problémy s udržení jednotného tempa výrobních postupů. První nespokojené hlasy se ozvaly již roku 1949, a to s takovou intenzitou, že se podařilo zahájit diskusi o vybudování jednotného výrobního komplexu. Ještě téhož roku bylo vytýčeno stavební místo na katastrech obcí Čechyně, Komořany a Rousínov s ideální polohou mezi železnicí a silnicí ve směru Brno – Olomouc, kde do roku 1972 vyrostl nový závod.⁸⁹ Podle usnesení vlády ze 7. 5. 1954 bylo UP závodům Rousínov uloženo ministerstvem lesů a dřevařského průmyslu zavést výrobu výběrového nábytku,⁹⁰ kterým se stala slavná nábytková řada „U“ architekta Jindřicha Halabaly. Posléze začal rousínovský podnik experimentovat s „Montisektorem“ architekta Jaroslava Šmídka. Řada „U“ i „M“ si záhy získaly oblibu zákazníků, byly nové, neobvyklé a také levné. Produkce nábytku byla po všech stránkách úspěšně rozvíjena. Podnik získal četná státní vyznamenání.⁹¹

Ostatní závody se značkou „UP“ se takovéto slávy nedočkaly. Přesto i je musíme v našem příspěvku zmínit. Na prvním místě je důležité připomenout provozovny v Králově Poli v Brně. Význam, který měly v rámci Spojených UP závodů za první republiky už byl nenávratně pryč, což nezvrátilo ani ustanovení samostatných *UP závodů, n. p., Brno-Královo Pole*, které sídlily opět na Cimburkově ulici. Nový podnik byl zapsán do obchodního rejstříku 20. 1. 1953,⁹² po pěti letech samostatné existence však došlo k vymazání podniku z obchodního rejstříku a podnik byl rozhodnutím ministryně průmyslu ze dne 19. 3. 1958 č.j. 011660/1958 sloučen dnem 1. 4. 1958 s národním podnikem UP závody Rousínov. Veškerá práva a závazky UP závodů Královo Pole přešly na rousínovskou firmu.⁹³ Stejný osud jako Královo Pole měly i závody v Třebíči a Třešti. Podobným vývojem prošly zbylé národní podniky – Krnov,

---

⁸⁷ MZA, fond K 122, kart. 160, bez inv.č.; Marta BURIÁNKOVÁ, *DEAG. Deutsche Edelmöbel Aktion Gessellschaft*. Bučovice 1991. (Strojopis).

⁸⁸ Tusculum, a. s., archiv centrály. Neseřazeno. Podklady k vzniku a vývoji UP Rousínov.

⁸⁹ MZA, fond K 284, inv.č. 34 Výstavba nového závodu. Šetření o výstavbě nového závodu, skladu hořlavin zemní úpravy. Výškový a polohopisný plán, mapy pro získání vodních zdrojů v katastru území Čechyně a Komořany 1950–1955; MZA, fond K 284, inv.č. 142 Vyrvtání studny strojem.

⁹⁰ Dále získaly toto privilegium národní podniky Jitona v Soběslavi a Setona v Liberci. R–O: *Budeme vyrábět výběrový nábytek*. In: Nový nábytkář 5, 1954, č. 13, s. 1.

⁹¹ Putovní *Knihu budovatelů nábytkářského průmyslu* (roku 1956 čtyřikrát, roku 1957 dvakrát; př. XXVIII.), *Rudý prapor ministerstva lesů a dřevařského průmyslu a Ústředního výboru odborového svazu* (dvakrát roku 1956 a jednou 1957) a další. Tusculum, a. s., archiv centrály.

⁹² MZA, fond K 122, inv.č. 436 Výpis z obchodního rejstříku, kart. 160.

⁹³ Tamtéž.

Koryčany, Olomouc, Šternberk a Velký Týnec, které byly zahrnuty do bučovického závodu.⁹⁴ Toto sjednocování proběhlo podle nařízení z 1. 4. 1958, kdy došlo k likvidaci ministerstva lesů a dřevařského průmyslu a jeho kompetence byly přeneseny na ministerstvo spotřebního průmyslu.⁹⁵ Na základě tohoto nařízení byly zřízeny sloučením všech dříve samostatných podniků dva nové – *UP závody Bučovice, n. p.*, a *UP závody Rousínov, n. p.*, které již nespádaly přímo pod pravomoce ministerstva, ale byly nově podřízeny Sdružení nábytkářského průmyslu v Brně.⁹⁶ Po rozdělení závodů v dubnu 1958 se oba národní podniky již nesloučily. Jejich vývoj byl odlišný, přestože se nacházely v jednom okrese a jejich výrobní sortiment byl podobný.

Ke konci 60. let se objevilo několik úvah o změně ochranné známky. Bučovické výrobky stále nesly ochrannou známku v podobě kulatého terče UP architekta Ivana Kadlčíka ze třicátých let. Po rozdělení podniku bylo zřejmé, že musí dojít ke změně podoby loga. V Rousínově vyhlásili soutěž na úpravu podnikové značky již v roce 1961.⁹⁷ Bučovičtí se k tomuto rozhodli až v roce 1967 a novou ochrannou známku zapsali 7. února 1968.⁹⁸

UP závody v Bučovicích představovaly po dlouhá léta největší firmu v Československu specializovanou na výrobu ložnic. Tato tradice byla budována od počátku padesátých let a udržela se až do samého konce existence firmy. Vznikaly zde ložnice nejrůznějších typů v řadě „L–01“ až „L–55“, z těch nejznámějších stojí za připomínku ložnice „Gladiola“, „Viola“, „Krystal“, „Klívie“, „Aloe“. Hlavní výrobní byla v Bučovicích a během druhé poloviny padesátých let byla postupně zaváděna v přidružených závodech. Výrobky firmy stačily postihnout 20 % celkové produkce nábytku v Československu. Zhruba 15 % objemu vlastní výroby šlo na vývoz, hlavně do Sovětského svazu, kam se v roce 1958 začaly vyvážet ložnice a knihovničky „KN 62–10“. Podíl vývozu se začal zvyšovat po roce 1962, a to zejména směrem do socialistických zemí, Sovětského svazu, Polska, Bulharska, Německé demokratické republiky. Do kapitalistických zemí se vyvážel skříňový nábytek z masivu borovice, buku a dubu, dodávky špely zejména do Belgie, Švédska a Švýcarska.⁹⁹

Po oslavách 75. výročí trvání výroby nábytku v Bučovicích, které vyvrcholily v září 1969 slavnostním převzetím Řádu práce, začala v národním podniku UP závody Bučo-

---

⁹⁴ V. ŠKODÍK, *Pohled do historie n. p. UP závody Bučovice*. Majetek autora.

⁹⁵ MZA, fond K 122, inv.č. 438 Výměr ministerstva spotřebního průmyslu, kart. 160.

⁹⁶ Sdružení zařestovalo celkem 10 národních podniků orientovaných na nábytkovou výrobu, které pokrývaly zhruba 75% veškeré výroby nábytku v Československu: Interier Praha, Jitona Soběslav, Kovona Lysá nad Labem, Ton Bystřice pod Hostýnem, UP závody Bučovice, UP závody Rousínov, Mier Topolčianky, Nový Domov Spišská Nová Ves, Tatra Nábytok Pravanec, Západoslovenské nábytkářské závody Bratislava. J. HALABALA, *O vývoji nábytku ještě před zřízením VNP*. In: 20 let práce VNP (1954–1974), Brno 1974, nestr.

⁹⁷ Vedení podniku: *Soutěž na úpravu podnikové značky*. In: Hlas 12, 1961, č. 13, s. 1; FIBINGER, *Vyhodnocení soutěže na podnikovou značku*. In: Hlas 12, 1961, č. 19, s. 2.

⁹⁸ MZA, fond K 122, inv.č. 148 Rejstřík ochranných známek, kart. 57.

⁹⁹ Rudolf SUCHÁNEK a kol.: *Vývoj jihomoravského kraje v letech 1961–1968*. Brno 1970, s. 77; V. ŠKODÍK, *Pohled do historie...*

vice nová kapitola vývoje. Ustálila se struktura podniku tvořená sedmnácti provozov-
nami rozmístěnými po celé Moravě, které byly organizovány do šesti závodních cel-
ků. Národní podnik byl oficiálně prohlášen největším výrobcem ložnic v ČSSR, a jak
potvrzují čísla ze statistik, zůstaly jím i pro další období. Nicméně naděje, s jakými
vstupoval do další pětiletky, měly zůstat neuskutečněné. Na počátku sedmdesátých
let byla zahájena výstavba nové výrobní haly v Koryčanech, roku 1974 následovala
generální oprava bučovického závodu. Mezi výrobky se objevily některé novinky,
jako byla například ložnice „Femina“ architekta Františka Mezulánika, obývací lož-
nice „Erika“ architekt Jaroslava Šušáka a kuchyně „Epulum“ architektky Zdeňky
Maňákové. Pro Koryčany vyvinuli architekti Josef Macholán a František Mihola nový
typ ložnice „Koryna“. Během sedmdesátých let se sortiment příliš často neměnil.

Vznik samostatného UP závodu s podnikovým ředitelstvím v Rousínově v roce
1958 nebyl náhodný. Jednalo se o jakési systematické budování průmyslového po-
mníku Klementa Gottwalda, které vyvrcholilo v roce 1972 otevřením nového závodu
nesoucího jméno tohoto prezidenta. Roku 1960 zažívaly UP závody v Rousínově ob-
rovskou slávu. Jejich výrobky byly vybrány reprezentovat zemi na výstavě 15 let bu-
dování socialismu v Československu, která se konala v květnu 1960 v Moskvě, Kyje-
vě a v Praze. Pod značkou „UP“ zde byl prezentován nábytek řady „U–1“ a nový
„Montisektor“ architekt Jaroslava Šmídka.¹⁰⁰ Na výstavě spotřebního zboží v Ostra-
vě roku 1963 získal podnik za sestavu montisektorového nábytku nejvyšší ocenění –
„Zlatý kahan“. Tato řada je v literatuře označována za převratnou, zejména proto, že
„...přenesla na zákazníka část výrobního procesu - montáž nábytku...“¹⁰¹ tím se kaž-
dý vlastník tohoto nábytku stal částečně zodpovědným za jeho podobu. V roce 1968
nahradila „Montisektor“ nová nábytková sestava s názvem „Modifik“ architektů Ha-
labaly, Šmídka, Požára a Srba.¹⁰² Po otevření nového závodu Klementa Gottwalda se
v Rousínově rozběhla výroba nového systému „U–101“ – „Universal“, jehož 27 let
dlouhá tradice výroby snad nemá ve světě obdoby. „Universal“ vznikl z potřeby na-
hradit řadu „U–100“, která již neodpovídala potřebám nejnovějšího bydlení.
Prostor v moderních panelových bytech byl neustále minimalizován, architekti mezi
sebou právě začínali soutěžit, komu se podaří umístit nejvíce lidí na nejmenší plochu.¹⁰³

---

¹⁰⁰ Díky účasti na této výstavě získaly závody zakázku do Mongolska. Mongolská vláda se rozhodla oslavit čtyřice-
tileté výročí vzniku státu vystavěním prvního mezinárodního hotelu ve své zemi v Ulánbátaru. Byl to jakýsi projev
vzájemného soudružského přátelství: Mongolsko spolupracovalo na stavebních pracích s Čínou a na vnitřním vyba-
vením s Československem. UP závody Rousínov sem v letech 1960 až 1963 dodaly kompletní interiérové vybavení
nábytkem řady „U–1“ a úplně novou řadou „U–100“. –D–: *Nábytek pro Mongolskou lidovou republiku*. In: Hlas 11,
1960, č. 12, s. 3; František MEZULÁNÍK, *Vystavovali jsme v Moskvě*. In: *Rozhledy* 36, 1964, s. 186–189.

¹⁰¹ Ludvika KANICKÁ, *Sektorový nábytek a kulatý terč UP*. In: *Almanach Design Trend*, 1998, s. 68–69; Václav
SÝS, *Dílčový sektor M–100*. Praha 1966.

¹⁰² R. SUCHÁNEK a kol.: *Vývoj jihomoravského kraje...*, s. 77; MZA, fond K 284, inv.č. 76 Licence nábytku Mo-
difik, licenční smlouvy, 1968–1970.

¹⁰³ Výroba řady „U–100“ nebyla zcela zastavena, ale přesunuta do závodů v Králově Poli a Třebíči, kde však měl být
její osud záhy ukončen definitivně. Zdeněk HORÁČEK, *Nekrolog nad sektorem U–100*. In: *Naše práce* 40, 8.1.1970,
č. 1, s. 2.

Tvůrci nábytku z UP závodů se proto rozhodli vytvořit něco zcela nového a převratného a postupovali přitom poněkud neobvykle. Zamítli spolupráci s Vývojem nábytkového průmyslu a rozhodli se obrátit na osobu nejpovolanější, která byla zárukou úspěchu, na profesora Jindřicha Halabalu, jenž tehdy vyučoval na Vysoké škole lesnické dřevařské ve Zvolenu. Byla vytvořena dohoda, znějící oficiálně tak, že katedra dřevařských výrobků navrhne a zpracuje vhodný výrobní program nového sektorového nábytku „U–101“. Přidali mu reklamní název „Universal“, jenž beze zbytku vysvětloval veškeré způsoby použití. Roku 1970 byla řada oficiálně představena veřejnosti: skládala se z 96 elementů, z čehož bylo 44 typů skříněk a 52 typů nejrůznějších doplňků.¹⁰⁴ Vedle „Universalu“ se v Rousínově začal od roku 1977 vyrábět „Monticolor“ architekta Karla Mrkvy, který navázal na principy nábytkové řady „M“.¹⁰⁵

Druhá polovina 70. let již byla jen neustále slábnoucím odrazem slávy, kterou zažíval rousínovský závod na přelomu 60. a 70. let. Již se zde plně objevovaly veškeré problémy, jež vyvrcholily v osmdesátých letech otevřenou kritikou hospodářské strategie a výroby n. p. UP závody Rousínov. Vývoj průmyslu v osmdesátých letech v Československu se musel potýkat se dvěma zásadními problémy: nedostatečnou pružností v obměně vedoucích pracovníků i sortimentu. V nábytkářském průmyslu bylo potřeba zvýšit úroveň designu nábytku. Technické zázemí firem bylo již zabezpečeno během let sedmdesátých, závody přestavovaly staré výrobní, často stavěly nové. Přirozeně by se dalo očekávat, že na trhu bude špičkový nábytek. Bohužel v tomto případě toto pravidlo neplatilo. Velké národní podniky, jako byly právě UP Bučovice a UP Rousínov, produkovaly nábytek ve velkosériích, jejichž předností byla mimo jiné i nízká cena. Hlavní problém tkvěl právě v ceně, neboť čím vyšší byla série, tím se snížila cena. Nábytkové podniky proto setrávaly u jednoho typu výrobku, jak nejdéle to šlo. Pokud by se měl design nábytku přirozeně vyvíjet, bylo by potřeba provádět jeho obměny mnohem častěji. V letech 1980 a 1985 byla dokonce vydána státní nařízení o povinnosti měnit sortiment každé dva roky,¹⁰⁶ designéři Výzkumného a vývojového ústavu nábytkářského zintenzivňovali svoji práci, nicméně většina jejich návrhů končila v lepším případě ve formě prototypu.

Události z listopadu roku 1989 zastihly československý průmysl v ne příliš lichotivé situaci. Idealismus, který dal příčinu k masovému zestátnování v letech 1945–1950, se vytratil; jeho udržování například formou konání brigád socialistické práce, působilo už dlouhá léta směšně.¹⁰⁷ Po rozkladu socialistického zřízení se postupně rozpadly i jeho struktury. Zahájení ekonomické reformy po volbách v roce 1990 přineslo

---

¹⁰⁴ L. MOLER, *Výrobní program v novém závodě v Rousínově*. In: Naše práce 40, 5.3.1970, č. 5, s. 2.

¹⁰⁵ L. KANICKÁ, *Sektorový nábytek...*, s. 68–69.

¹⁰⁶ MZA, fond K 122, inv.č. 660 Jednotný metodický pokyn m. p. ČSR, kart. 208.

¹⁰⁷ V n. p. UP Rousínov vedli od doby svého vzniku Kroniku BSP (Brigády socialistické práce); z počátku byly zápisy velice časté a nadšené, ve druhé polovině 70. let se zápisy začaly omezovat na vzpomínky z dovolené, kterou zaměstnanci získávali za sbírání sběru. Poslední zápis se vztahoval k datu 1981, pak již pracovníci závodu na podobné aktivity rezignovali. Tusculum, a. s., archiv centrály. –: *Kronika BSP, UP závody Rousínov, n. p.*

rozsáhlý proces privatizace státního majetku. Na prvním místě se ocitly kolosy národních podniků. Po jejich převedení do soukromé podnikatelské sféry nastala další fáze vývoje, fúzí a likvidací; všechny aspekty tohoto vývoje se v plné šíři dotkly i obou UP závodů.

Ministerstvo průmyslu České a Slovenské Federativní Republiky vydalo na počátku roku 1990 pokyny k reorganizaci průmyslu, jehož hlavní význam spočíval v požadavku rozdělení velkých národních podniků. Na seznamu se mezi prvními ocitly UP závody Bučovice a ke konci roku 1990 už existovalo na Moravě osm nových výrobců nábytku: s. p. *Umělecký průmysl a nábytkářské prodejny (UPNP Krnov)*; s. p. *Hanácký nábytek Velký Týnec*; s. p. *UP Veselí nad Moravou (VENAZ)*; *Koryna*, s. p., *Koryčany*; *NAOS Bučovice*, s. p.; *Valašský pilařský a nábytkářský podnik Halenkov*, s. p.; *TIS*, s. p., *Bučovice*; *UP Bučovice*, s. p., který se stal nástupcem dřívějšího národního podniku.¹⁰⁸

Postavení UP závodů Rousínov v polistopadové ekonomice bylo poměrně odlišné od UP závodů Bučovice. Vedení závodu v čele s ředitelem Ivanem Halabalou se rozhodlo vrátit k tradici meziválečných závodů a rozhodnutím Ministerstva lesů a dřevařského průmyslu ČR z 27. 7. 1990 došlo k založení státního podniku *Spojené UP závody*. V souladu s privatizačním projektem proběhla 30. 6. 1992 veřejná soutěž na prodej majoritního podílu akcií Spojených UP závodů. Po vyhodnocení podmínek soutěže, zejména s ohledem na předložený podnikatelský záměr, rozhodl Fond národního majetku České republiky o prodeji akcií akciové společnosti *Tusculum*. Kupní smlouva mezi oběma stranami byla uzavřena ke dni 1. 8. 1992 a do 1. 10. téhož roku převzala a. s. *Tusculum* kontrolu nad většinou Spojených UP závodů – *Nábytek*, a. s., *Rousínov*. Na základě usnesení valné hromady ze dne 16. 12. 1994 došlo k definitivnímu sloučení společnosti *Spojené UP závody* s firmou *Tusculum*, 19. 1. 1995 došlo k výmazu společnosti *Spojené UP závody* z obchodního rejstříku. Výroba nábytku probíhá ve firmě *Tusculum, a. s., Rousínov*.¹⁰⁹ Značka „UP“ nezanikla, je stále registrována jako vlastnictví a. s. *Tusculum*, přežila všechny politické a ekonomické zvraty za uplynulá desetiletí a zůstává značkou tradice a kvality. Připomíná tradici jedné z našich nejvýznamnějších, ne-li nejvýznamnější, firmy na výrobu nábytku.

---

¹⁰⁸ Z osmi podniků vzniklých v roce 1990 se v praxi dokázalo prosadit pouze několik málo. Mezi neúspěšnější můžeme řadit Korynu Koryčany, která je dnes velice známým výrobcem kuchyní. Dále fungují, i když v omezené míře, podniky *Hanácký nábytek Velký Týnec* a podnik ve *Veselí nad Moravou*. Ostatní podniky se bohužel neudržely, jejich praktický zánik má většinou na svědomí tzv. tunelování, přičemž ale z obchodního rejstříku dosud vymazány nebyly. MZA, fond K 122, inv.č. 187 Rozdělení státního podniku UP závody Bučovice, kart. 62; MZA, fond K 122, bez inv.č. Výpis z podnikového rejstříku, kart. 160; MZA, fond K 122, inv.č. 519 Žádosti o vyčlenění ze s. p. UP Bučovice, kart. 176.

¹⁰⁹ L. KANICKÁ, *Sektorový nábytek...*, s. 68–69.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Ilustrovaná reklama, Josef Baruch, 1922.
- Příloha č. 2: Ilustrovaná reklama, František Plhoň, 1923.
- Příloha č. 3: Ilustrovaná reklama, Eduard Milén, 1923.
- Příloha č. 4: Soutěž na ochrannou známku, 1923.
- Příloha č. 5: Návrhy ochranné známky, Hugo Gorge, Josef Baruch, 1923.
- Příloha č. 6: Obálka revue Bytová kultur, 1924.
- Příloha č. 7: Návrhy typového nábytku A, 1924.
- Příloha č. 8: Návrhy typového nábytku B, 1924.
- Příloha č. 9: Návrhy typového nábytku C, 1924.
- Příloha č. 10: Reklamní leták s kresbami výrobků UP nábytku, 1932.
- Příloha č. 11: Schéma organizace Spojených UP závodů, n. p., Brno, 1948–1950.
- Příloha č. 12: Ochranné známky Spojené UP závody Brno, 1930 n. p. UP Bučovice, 1967; n. p. Rousínov, 1961.
- Příloha č. 13: Návrh nábytku U-100 Universal.

SEZNAM BAREVNÝCH PŘÍLOH:

- Příloha č. XIII.L: Návrhy interiérů, Ivan Kadlčík, 1929.

Geschichte der Werke, die Möbel der Marke „UP“ herstellten

RESÜMEE

In der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts fand eine große Diskussion über moderne Kunst statt. Es verwandelte sich das Aussehen von Architektur, Bildhauerei und Malerei, es kodifizierte sich die Gestalt der angewandten Kunst, in deren Rahmen sich die Industrieproduktion durchzusetzen begann. In dieser Entwicklung spielte die 1921 gegründete Firma *Spojené UP závody v Brně* (Vereinigte UP-Werke in Brünn) eine Hauptrolle. Dank der Tätigkeit des Oberdirektors Jan Vaněk trat sie in der ersten Hälfte der 20er Jahre des 20. Jahrhunderts aus der grauen Masse der damaligen Möbelhersteller heraus und wurde zum ersten großen Produktionswerk für Typenmöbel in der Tschechoslowakei. Jan Vaněk bemühte sich um eine Veränderung der öffentlichen Ansichten nicht nur durch die Wirkung der Produkte aus den UP-Werken, sondern auch durch die Verbreitung moderner Ideen in der Presse, wofür er die Zeitschrift „Bytová kultura“ (Wohnungskultur) gründete, die in den Jahren 1924–1925 erschien. Diese Zeit kann man als den ersten Höhepunkt in der Entwicklung der UP-Werke bezeichnen.

Danach folgte eine gewisse Stagnation, aber nach 1928 war wieder ein Aufschwung zu beobachten. Die Stelle des Oberdirektors nahm Vladimír Mareček ein. Er führte zahlreiche Änderungen durch, aber vor allem schuf er die Funktion des Hauptwerksdesigners, die Jindřich Halabala übernahm. Beide standen bis zum Jahre 1950 an der Spitze des Unternehmens. Dank ihrer Tätigkeit machten die Typenmöbel viele Anpassungen durch, erhielten ein neues Aussehen und die Bezeichnung Sektor-Möbel. Die erfolgreiche Entwicklung der Firma wurde erst durch den Ausbruch des Zweiten Weltkriegs behindert.

1946 wurde die Aktiengesellschaft *Spojené UP závody v Brně, a.s.* in das Nationalunternehmen *Spojené UP závody n.p. Brno* umgewandelt. Parallel damit wurde der Betrieb um viele Kleinfirmen erweitert. So entstand ein riesiger Konzern, der zum Hauptmöbelproduzenten in Mähren wurde. Der neue Nationalbetrieb knüpfte an Vorkriegsproduktion und Tradition der Aktiengesellschaft an. Erst die 50er Jahre brachten radikale Veränderungen. 1953 wurde *Spojené UP závody* in neun neue Unternehmen in ganz Mähren aufgeteilt, welche die Marke UP in ihren Firmen weiter führten. Diese Unternehmen wurden direkt dem Ministerium für Forstwirtschaft und Holzindustrie untergeordnet. Die Lage der tschechoslowakischen Industrie war unklar.

Den chaotischen und trostlosen Zustand sollte eine weitere Verordnung aus dem Jahre 1958 beenden. Es wurde die *Sdružení podniků nábytkářského průmyslu* (Vereinigung der Unternehmen der Möbelindustrie) in Brünn gegründet, die zehn reorga-

nisierte Nationalunternehmen vereinigte. Im Rahmen dieses Vorgangs kam es zur Errichtung zweier riesiger Nationalunternehmen, die in ihrem Firmennamen die Marke UP trugen – die Werke *UP závody Bučovice n.p.* und *UP závody Rousínov n.p.* Beide Unternehmen hatten eine privilegierte Stellung in der damaligen tschechoslowakischen Möbelindustrie. Das Unternehmen in Bučovice erfreute sich an dem Ruf des größten tschechoslowakischen Produzenten von Schlafzimmern mit einem großen Exportpotenzial; das Unternehmen *UP závody Rousínov* orientierte sich hingegen auf den inländischen Markt und wurde zum größten Lieferanten unter allen Möbelfirmen. In den 70er Jahren wurde in Rousínov eine der größten Möbelfabriken der Tschechoslowakei erbaut. Das System hielt sich bis zum Anfang der 90er Jahre, wo allerdings ein großer Umsturz erfolgte. Das Werk in Bučovice befolgte als erstes ehemalige Nationalunternehmen die Verordnung des Industrieministeriums über Aufgliederung großer Wirtschaftskomplexe zu kleinen Einheiten, die selbstständig und vom Staat unabhängig existieren konnten. Auf dem Gebiet Mährens entstanden Anfang 1991 acht neue Unternehmen, nur drei von ihnen überlebten das Jahr 2000. Die Aktiengesellschaft *UP Bučovice* konnte sich nicht in das neue Wirtschaftsmodell eingliedern und endete 1996 in der Liquidation. In Rousínov hingegen bekannte man sich offen zur glanzvollen Epoche der Firma in der Ersten Republik und übernahm im Oktober 1990 den traditionellen Namen *Spojené UP závody a.s. Rousínov*. Trotzdem fusionierte das Rousínover Werk mit der Firma *Tusculum*, und seit 1994 tritt es als *Tusculum a.s. Rousínov* auf. Diese Firma bekennt sich heute zur Vorkriegstradition von *Vaněks Spojené UP závody, a.s. Brno*.

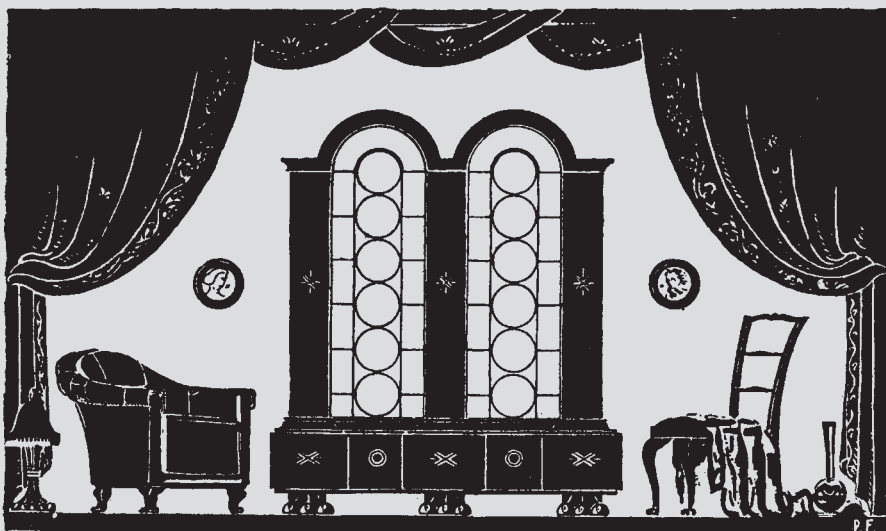

Příloha č. 1: Ilustrovaná reklama, Josef Baruch, 1922.

UMĚLECKÝ NÁBYTEK

ÚPLNÁ ZAŘÍZENÍ BYTŮ - REPRESENTAČNÍCH
MÍSTNOSTÍ - VÝBAVY - UMĚLECKÝ PRŮMYSL

SPOLUPRACUJÍCÍ UMĚLCI: ARCH. GOČÁR - ARCH. GRUNT - ARCH. HRDLÍČKA - PROF.
JANÁK - PROF. KOTĚRA - ARCH. NOVOTNÝ - ARCH. PLHOŇ - ARCH. STOCKAR - ARCH.
SYŘÍŠTĚ - ARCH. WIESNER - PROF. WITZMANN - AKAD. MALÍŘI: I. V. HRSTKA - PROF. KYSELA

SPOJENÉ UP ZÁVODY

AKCIOVÁ SPOLEČNOST (DŘÍVE K. SLAVÍČEK)

BRNO

CENTRÁLNÍ ŘEDITELSTVÍ: JOSEFSKÁ 14 - PRODEJNA A VÝSTAVA:
MASARYKOVA 31

TELEFONY: TOVÁRNA 1951 A 783/II. CENTRÁLNÍ ŘEDITELSTVÍ 3488 A 3489
TELEGR.: UPZÁVODY BRNO. - TOVÁRNÝ: KRÁL. POLE. TŘEBÍČ. ČERNÁ HORA

S A L O N

SPOLEČNOST - SPORT - DIVADLO - FILM - MODA - VĚTVARNÉ UMĚNÍ

VÁNOČNÍ
DÁRKY

ZÁCLONY / KYSELOVÝ KOBERCE / PORCELÁN / SKLO
 KOŽENÉ KABELKY / KERAMIKA / LUSTRY / PAMÁTNÍKY
 KLUBOVKY / VITRINY / OBRAZY / HODINY / ZRCADLA

S P O J E N É U. P. Z Á V O D Y

BRNO.

AKC. SPOL.

PRAHA.

Masarykova 31 - Josefská 16

Pašák paláce „Lucerna“.

A. Morávek: II. cena

Ruda Kubiček: II. cena

Fr. Vrobel II. cena

L. Vranovský: III. cena

A. Morávek: III. cena

August Tschinkel: III. cena

Fr. Vrobel: III. cena

L. Tolmanová: III. cena

Vilma Vrbová: III. cena

Příloha č. 5: Návrhy ochranné známky, Hugo Gorge, Josef Baruch, 1923.

BYTOVÁ KULTURA

SBORNÍK PRŮMYSLOVÉHO UMĚNÍ

ADOLF LOOS

B. MARKALOUS

JAN VANĚK

ARN. WIESNER

R E D A K C E

1924

I

1925

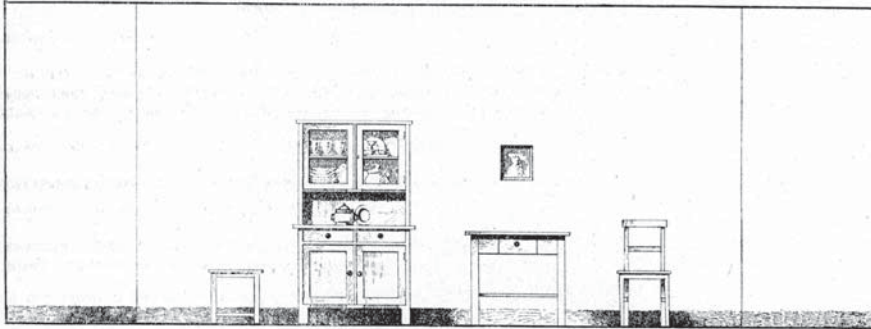

VYDAVATEL JAN VANĚK, BRNO, JOSEFSKÁ 14

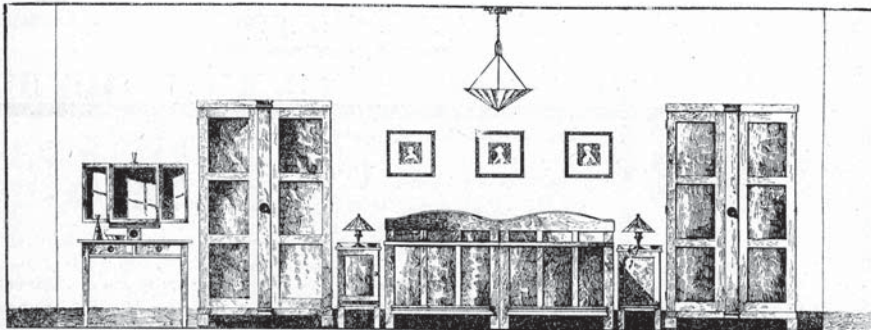
TYP

A

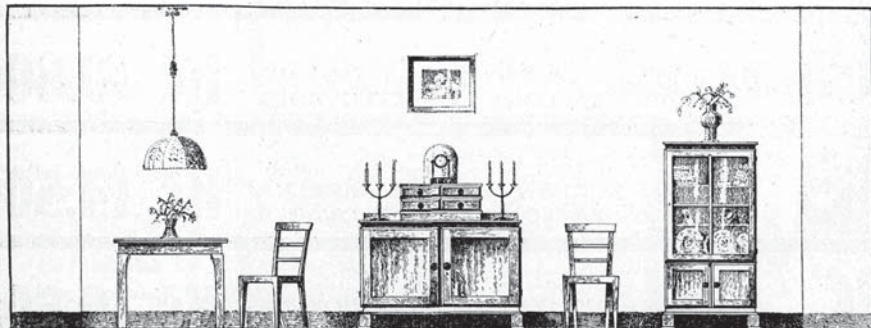
Kč 9.800

Kuchyň čís. NK 28 ze dřeva měkkého bílé a šedě lakovaná.

Ložnice čís. NL 84 z pařeného buku přírodně napuštěného.

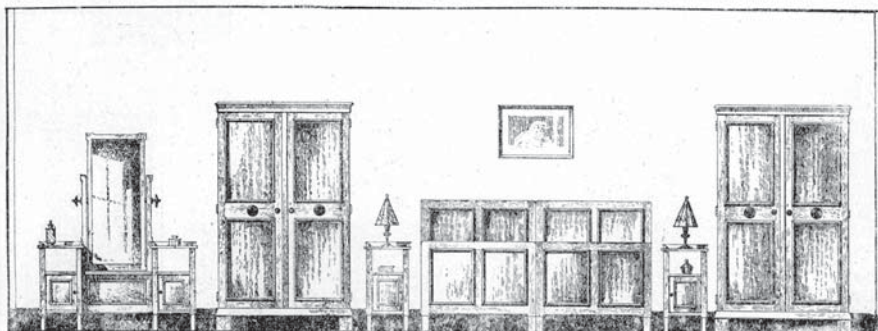
Jidelna čís. NJ 52 z jasanu tmavohnědě příp. černě mořeného.
Vyžádejte si speciální prospekt s podrobnou nabídkou na zařizení typu A.

TYP **B**

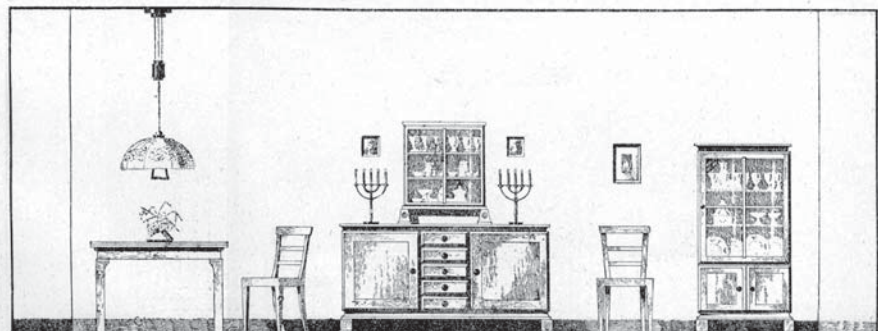
Kč 14.500

**Předsiňová stěna čís. NP 36 z modřínu.
Kuchyň čís. NK 28 z dřeva měkkého bílé a šedě lakovaná.**

Ložnice čís. NL 80 z pařeného buku přírodně napuštěného.

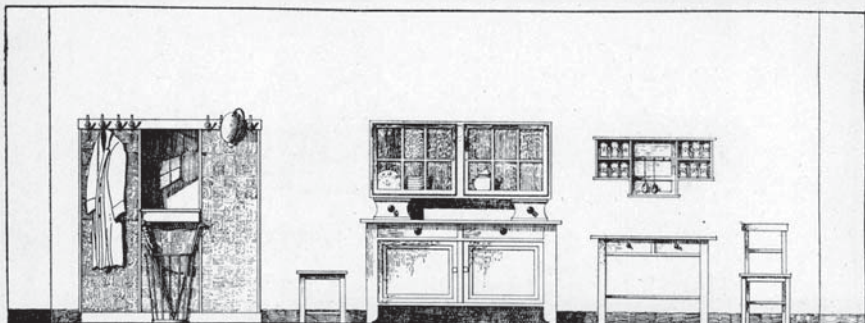

**Jídelna čís. NJ 53 z jasanu tmavohnědě příp. černě mořeného.
Vyžádejte si speciální prospekt s podrobnou nabídkou na zařízení typu B.**

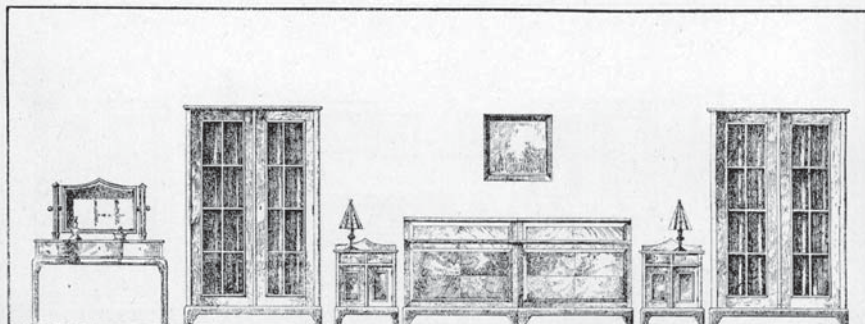

TYP **C**

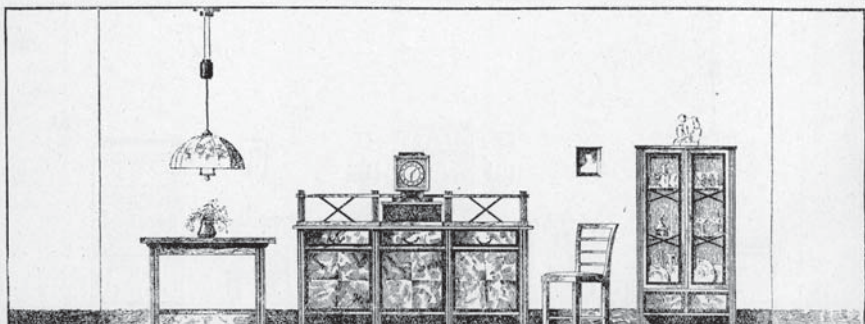
Kč 19.500

**Předsíňová stěna čis. NP 37 z modřínu neb bíle lakovaná.
Kuchyň čis. NK 32 ze dřeva měkkého bíle a šedě lakovaná.**

Ložnice čis. NL 35 z jasanu přírodního neb mořeného.

**Jídlna čis. NJ 16/3 z jasanu neb dubu mořeného.
Vyžádejte si speciální prospekt s podrobnou nabídkou na zařízení typu C.**

Příloha č. 10: Reklamní leták s kresbami výrobků UP nábytku, 1932.

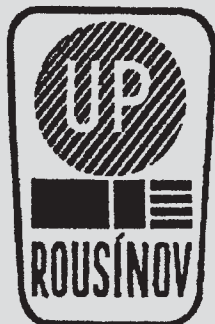

1. Kulatý terč UP (1930).

2. Známká n.p. UP Bučovice (1967).

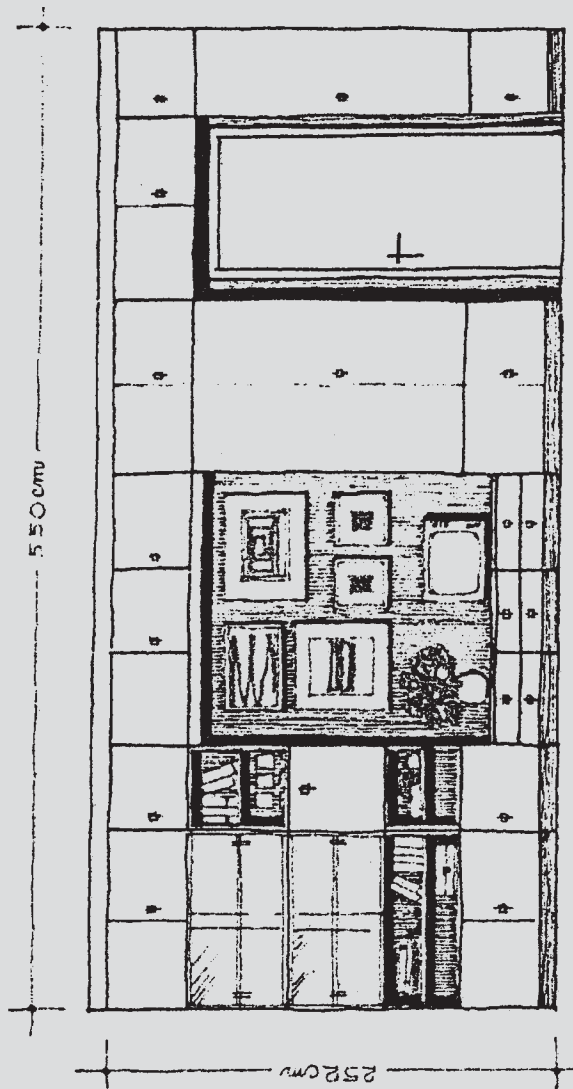
3. Znamky n.p. UP Rousínov (po 1961).

4. Návrhy na ochrannou známku n.p. UP Rousínov (soutěž 1961).

PRO ULOŽENÍ VĚCÍ,

jako je prádlo, oblečení, sklo, keramika, knihy a různé další potřeby, je nutný opět určitý uložený prostor. Naše možnosti tím, že máme menší byt, jsou někdy omezeny. Proto musíme využít, jak se říká, každý metr, každou volnou plochu. Nemůžeme však dopustit, aby se z našeho „hnízdečka“ stalo skladiště. A zde je opět potřebné přesné vylíkování, co a kam chceme uložit a podle toho určit nejvhodnější typy a z nich např. sestavit praktickou a hlavně funkční a účelovou stěnu, v případě, že nám dispozice místnosti nedovoluje prostorové řešení.

Příloha č. 13: Návrh nábytku U-100 Universal.

EDICE

Hana Borovská – Tomáš Borovský

KNIHOVNA BRNĚNSKÉHO LÉKAŘE JAKUBA KONRÁDA PRETORIA

I. EDICE POZŮSTALOSTNÍHO INVENTÁŘE

Fyzicky dochované knihovny a jejich inventáře patří k nejdůležitějším pramenům pro výzkum knižní kultury pozdního středověku a renesance. Zatímco výzkum knižní kultury v pražských, ale i jiných českých městech 16. a 17. století se mohl opřít o řadu dochovaných pozůstalostních inventářů, v nichž byly knihy často jmenovitě uváděny, měli badatelé v Brně dlouho k dispozici jen několik ucelenějších středověkých soupisů knih z církevního prostředí. Nejspíše vinou chybného údaje v archivním inventáři zůstával stranou jejich pozornosti neobyčejně cenný a obsáhlý seznam knih z konce druhého desetiletí 17. století, zachycený v soupise pozůstalosti nobilitovaného brněnského lékaře, rytíře Jakuba Konráda Pretoria. Cílem předkládaného příspěvku je edice Pretoriova pozůstalostního inventáře. Vzhledem k technickým problémům, spojeným s velkým rozsahem edice a komentáře, využíváme laskavosti redakce tohoto sborníku a vydáváme text edice a komentář odděleně, byť jsme si vědomi problematičnosti takového přístupu. Souhrnné zhodnocení Pretoriovy knihovny s identifikací jednotlivých titulů tedy bude následovat v příštím ročníku Brna v minulosti a dnes.

Rukopisný inventář pozůstalosti Jakuba Konráda Pretoria je dnes uložen v Moravském zemském archivu v Brně, ve fondu Nová sbírka (G 2) pod signaturou 56/64. Jde o sešit o rozměrech 32 x 20 cm, složený z 8 papírových nepaginovaných dvojlístů, které byly pravděpodobně při zařazení do fondu sešity nití dohromady s papírovým ochranným obalem (nejspíše ale byly sešity již v době vzniku rukopisu). Inventář je psán českou novogotickou kurzívou a není datován. Vzhledem k tomu, že král Matyáš je v něm uváděn jako nebožtík, můžeme stanovit terminus post quem – březen 1619. Stavovského povstání se již horlivý luterán Pretorius aktivně neúčastnil, a tak lze zbývající část roku 1619 nebo rok 1620 považovat za pravděpodobnou dobu Pretoriovy smrti a vzniku inventáře (napovídá tomu rovněž skutečnost, že na sestavení pozůstalostního inventáře se podílel Kašpar Heczer z Aurachu, jehož kariéra se skončila s pádem povstání).

Vydávaný text obsahuje očíslovaný seznam titulů knih – většinou v latině, ale také v němčině, ojediněle v jiných jazycích (francouzština, italština, řečtina, čeština) podle původu knihy. Následuje česky psaný seznam dalších předmětů z Pretoriovy domácnosti. Pro každý z jazyků platí jiná ediční pravidla.

Latinský text vydáváme jako transliteraci rukopisu s těmito výjimkami:

- *u* přepisujeme jako *v*, nebo *u*; např. *Vitruuy* na *Vitruvii*
- *y* v koncovkách přepisujeme jako *ii* nebo *i*; např. *Caelly* na *Caellii*, *Nicolay* na *Nicolai*; mimo koncovky jako *y*; např. *Symboli* na *Symboli*.
- *j* přepisujeme jako *i*; např. *Roterodamj* na *Roterodami*
- dlouhé *ī* přepisujeme jako *s*; např. *Metaphi ſicorum* na *Metaphisicorum*

Skupinu *Jie-* v různých tvarech jména *Jesus* zjednodušíme na *Je-*; např. *Jiesus*, *Jiesu*, *Jiesum* přepisujeme *Jesus*, *Jesu*, *Jesum*.

Respektujeme psaní velkých a malých písmen v rukopise kromě vlastních jmen. Jsou-li psána s malým písmenem, tehdy je přepisujeme s velkým počátečním písmenem. Běžně užívané apelativní zkratky (*m* a *r* uprostřed slov, *-us* a *-que* v koncovkách) rozepisujeme; zkrácená vlastní jména a názvy knih ponecháváme (např. *Joha: Bab:* nebo *tom:*).

Tam, kde píšák vinou neporozumění textu nezachovává hranice slov, text upravujeme; např. *Ciriacispram Genbergii*, *Animad Versiones* na *Ciriaci Spramgenbergii*, *Animadversiones*.

Všechny ostatní opravy jsou zachyceny v textových poznámkách kromě vynechaných písmen, která doplňujeme přímo do textu v hranatých závorkách (např. *oprum* na *op<e>rum*). Opravujeme pouze zjevná přepsání jako např. přehozené pořadí písmen, nikoliv nenáležitě morfologické tvary nebo zkomoleniny řeckých titulů.

Německý text vydáváme jako transliteraci rukopisu s výjimkou dlouhého *ī*, které přepisujeme na *s*, a *v*, které přepisujeme jako *u*. Např. *romi ſcher* přepisujeme na *romischer*, *vndt* na *undt*. Ponecháváme ostré *β*. Všechny ostatní opravy jsou zachyceny v textových poznámkách.

Při vydávání českého textu se řídíme zásadou Jana Gebauera (O přepisování textů staročeských, se zvláštním ohledem k Rukop. Královédvorskému. In: *Listy filologické* 2, 1875, s.167–180) věrně uchovat zvukovou podobu tehdejšího jazyka a zachytit ji podle současných pravopisných zvyklostí. To znamená, že respektujeme i takovou hláskovou podobu slov, která se z dnešního hlediska jeví jako nespisovná, stejně jako nespisovné tvary, např. ponecháváme podoby *turecký šaty celý*, *peněz stříbrnejch*, *všelijakej fikury* (2. pád jedn. čísla) a protetické *v-* (předložka *vod*, zájmena *von*, *vona* apod.). Opíráme se také o ediční pravidla Josefa Vintra (Zásady transkripce českých textů z barokní doby. In: *Listy filologické* 121, 1998, s. 341–346), která jsou použitelná pro češtinu střední doby vůbec. Český text vydáváme jako transkripci rukopisu podle následujících pravidel:

- *w* přepisujeme jako *v*; např. *w swietniczy* na *v světnici*
- *ff* přepisujeme jako *f*; např. *zffrankffurtu* na *z Frankfurtu*
- *ī*, *s* přepisujeme jako *s*; např. *ly ſt*, *smlauwa* na *list*, *smlouva*
- *īī*, *s ſ* a *β* přepisujeme jako *š*; např. *kro ſ ſu s ſe ſt* na *krošů šest*, *ſ ſraybti β* na *šraybtiš*
- *cz* přepisujeme jako *c*; např. *truhlycz* na *truhlic*

- čž přepisujeme jako č; např. *cžerný* na *černý*
- ž, z přepisujeme jako ž; např. *lužka, zelezna* na *lužka, železná*
- z přepisujeme také jako z; např. *zeleny* na *zelený*
- řz, rz přepisujeme jako ř; např. *pohřzbiti, pohrzeb* na *pohřbítí, pohřeb*
- g v domácích slovech a tautosylabické y v koncovkách adjektiv a zájmen a v předponě *ney-* přepisujeme jako j; např. *gedney* na *jednej*, *ney-* na *nej-*
- j přepisujeme jako í, ý nebo i; např. *kanaffaczowj* na *kanafacový*, *stogyczj* na *stojící*, *Jakubowj Conradowj* na *Jakubovi Conrádovi*
- au přepisujeme jako ou; např. *saukenny* na *soukenný*
- ie přepisujeme jako ě s výjimkou případů, kdy i ve sprežce *ie* označuje měkkost předchozí hlásky – tehdy transkribujeme na *e* a slovo uvádíme v textové poznámce; např. *kożieny* na *kožený*, *w Miestie Brnie* na *v městě Brně*, *w komorżie* na *v komoře*

U slabik *de, te, ne, be, pe, ve, me* naopak měkkost v případě potřeby doplňujeme. Přepisujeme je jako *dě, tě, ně, bě, pě, vě, mě*, transkribujeme tedy *pro śteradlo, plateny, penez, wecz, bezna, me śto* na *prostěradlo, plátěnný, peněz, věc, běžná, město* a v textové poznámce uvádíme transliteraci. O měkké výslovnosti svědčí grafika: v rukopise se nedůsledně vyskytují zápisy typu *bavlnena* se znakem [^] nad *n*, naznačujícím měkkost.

U samohlásky *y* je v textu místy značena kvantita pomocí čárky, grafika je však nahodilá a neodpovídá skutečné výslovnosti. Zavádíme tedy u všech vokálů kvantitu dnešní a přepisujeme např. *platenny* na *plátěný*, *kralýky pod ś íity* na *králíky podšitý*, *truhłycz* na *truhlic*.

Respektujeme zjednodušené psaní souhláskových skupin, které naznačuje skutečnou výslovnost. Ponecháváme podoby *mužských, vlaský, francouzský* místo spisovného *mužských, vlašský, francouzský*.

Psaní *i* a *y* přizpůsobujeme dnešnímu pravopisu. Podle současného úzu upravujeme i psaní velkých a malých písmen. Zkrácená slova rozepisujeme pomocí hranatých závorek; např. *od Nebuo*: na *od nebuo<žtka>*.

Zvratné zájmeno *se* je v rukopise psáno jako *g śe* nebo *śe*. Protože jde o nahodilý grafický jev, sjednocujeme podobu na *se*. Tak přepisujeme *Na ślo g śe, který g śe užíwalý, syrotkuw śe Nachazj* na *našlo se, který se užívaly, sirotkův se nachází*.

Neopravujeme psaní předložek a předpon *s//z, s-//z-*, přepisujeme např. podle originálu *z erbem*.

Zachováváme hranice slov podle dnešních pravopisných zvyklostí. Např. *Ne Impreśowanych, pul pitek, Nanj, podlawiczj* transkribujeme na *neimpresovaných, pulpitek, na ní, pod lavicí*.

Výše uvedená transkripční pravidla neuplatňujeme na slova cizího původu, u nichž respektujeme původní grafiku včetně nezvyklého hláskového skladu a psaní *i* a *y*. Takový postup, doporučovaný i Vintrem ve zmíněných Zásadách, totiž umožní dokumentovat postupné zdomáčňování přejatých slov v češtině: pozměněný, češtině přizpůsobený pravopis svědčí o jejich pokročilé adaptaci na domácí jazykové pro-

středí. Např. ponecháváme *Zigkmund*, *šraybtiš*, *kalyhoty*. Jen vlastní jméno *Pretoryus* přepisujeme jako *Pretorius*.

Do textu zavádíme dnešní interpunkci.

Všechny ostatní zásahy do rukopisu jsou zachyceny v textových poznámkách.

V celém rukopise označujeme hranice stránek znakem / a každou novou stránku paginujeme na jejím začátku po pravém okraji textu kurzívou.

EDICE

s. 1

Inventář statku pozůstalého po nebuo<žtíkovi> panu Jakobovi Conradovi doktoru Pretoriusovi v městě Brně

Sirotkův se nachází – 3, dcera jedna a dva syni

Zuzana v letech – 19

Leo v letech¹ – 17

Jan Zigkmund v <letech> – 15

Knihy velký i malý níže² poznamenaný

1. Johanis Michalis Savonarolae practica
2. Bibliorum pars prima Oliva Vob: Stephani
3. Bibliorum Pars altera Oliva Vob: Stepha:
4. Hipocratis Opera omnia quae extant Grecolatina
5. Biblia Latina
6. Biblia Ebreaea Eliae Hutteri
7. Augustini Marlorati super Novum testamentum opus
8. Bibliorum Tomus Secundus Hamburgensium trilinguium³
9. Bibliorum Tomus Tertius Hamburgensium trilinguium⁴
10. Index Operum⁵ Aureliae Augustini
11. Bibliorum Tomus Quartus Hamburgensium trilinguium⁶
12. Andreae Vezallii de Humanis Corporis fabrica
13. Aurelii Augustini⁷ op<e>rum Tomus P. et secundus

---

¹ *Následuje přeškrtnuté w.*

² níže] Nizie

³ trilinguium] tr následuje přeškrtnuté písmeno, nad ním nadepsané i a dále linguium

⁴ trilinguium] tr následuje přeškrtnuté písmeno a dále linguium

⁵ Operum] Oprum a mezi p a r nadepsané e

⁶ trilinguium] tr následuje přeškrtnuté písmeno přepsané na i a dále linguium

⁷ Aurelii Augustini] Aureliae a ae přepsáno na ii a dále Augu ſinae a ae přepsáno na i

14. Aurelii⁸ Augustini⁹ operum¹⁰ Tomus tertius
15. Aurelii Augustini⁹ operum¹⁰ Tom: Quartus
16. Aurelii¹¹ Augustini⁹ Operum⁵ Tom: Quintus
17. Aurelii¹¹ Augustini⁹ Operum⁵ Tom: Septimus
18. Aurelii¹¹ Augustini⁹ Operum⁵ Tom: Octavus
19. Aurelii Augustini Operum⁵ Tom: Nonus
20. Aurelii Augustini Operum⁵ Tom: Decimus
21. Conradi Gesneri Historiae animalium Liber primus
22. Conradi Gesneri Historiae animalium Liber Secundus
23. Biblia Latina Cum Concordantiis Veteris et Novi testamen: S: H:
24. Matthiolus Camerarius Theutsch
25. Conradi Gesneri Historiam Liber Quartus
26. Antoni Bonfinii Historia Panonica
27. Galeni Pergameni Asiani Opera
28. Galeni Operum¹² tertius Tomus /
29. Galeni Operum⁵ Quintus Tomus
30. Galeni Operum⁵ Septimus Tomus
31. De Historia Herbarius Leonardii Fuxii
32. Chronologia Johanis Functii
33. Theatrum Galeni Mundelae
34. Ambrosii Calepini dictionarum ii Linguarum
35. Concordantiae Bibliorum utriusque¹³ testamenti R : Stepha:
36. Cubus alphabeticus Linguae Ebraeae Eliae Huteri
37. Avicennae¹⁴ Liber Canonis
38. Nicolai Vaimari Sacrae Caes: Maiestatis¹⁵ mathematici aulici
39. Johannes Fernellii Medicina
40. Biblia Johan: Ditenpergeri Germanica
41. Commentarii Wolfcangi Muscuti in Moisis Genesisim
42. Opera¹⁶ Atanazii episcopi Alexandrini
43. Novum testamentum Grecolatinum
44. Aristotelis opera Omnia
45. Arnaldi Villani¹⁷ opera Omnia

s. 2

---

⁸ Aurelii] Aureliae a ae přepsáno na i

⁹ Augustini] Augu / tinae a ae přepsáno na j

¹⁰ operum] oprum a mezi p a r nadepsané e

¹¹ Aurelii] Aurelie a e přepsané na j

¹² Operum] Oprum a pod p a r vepsané e

¹³ utriusque] ut triusque

¹⁴ Avicennae] Avicaene

¹⁵ Maiestatis] Magestatis

¹⁶ Opera] Opra a e nadepsané mezi p a r

¹⁷ Následuje přeškrtnuté Vano

46. Rudolphi Hospiniani de or<i>ginae monachatus Libri : 6 :
47. Johan<n>is Jacobi veteri Editio ultima
48. Expositio mundini Super Canones
49. Dionisii Lambini Editio postrema
50. Petri Andrae Matthioli Commentarii de materiae medica
51. Johan: Brentii in Samuelis Librum primum
52. Julii Firmici Libri Octo
53. Consultationes medicae Joha: Babtistae Montani
54. Consilia Raineri¹⁸ Solenandri
55. Corpus Doctrinae Cristianae Fillipi¹⁹ Melantonis
56. Magnalis²⁰ Leonharti Furnagseri
57. Massechet Nidatt de menstruatis et Puerperis
58. Massechet pesachium opus de duabus pascis
59. Opera Ambrosii parei Chirurgici židovský
60. Commentariorum Liber Joseph
61. Laurentii Jovberti Operum⁶ Latinorum tomus primus
62. Josephi Scalgiri opus Novum
63. Clavis Sacrae Scripturae pars prima
64. Clavis Sacrae scripturae pars 2 Philonis Judvi op<e>ra in Mois<e>s
65. Victoris Trincavelii Veneti omnia opera
66. Johanis Bondini de republica Libri 6
67. Nissolius sive thesaurus Ciceronianus /
68. Aureolii Philipi Theophrasti opera pars prima
69. Aureolii Philipi Theophrasti²¹ opera pars 2
70. Liber Chirurgicus magna Paracelsi
71. Davidis Chitraei Chronicon Saxoneum
72. Liber Creaturarum Sive Theologia naturalis
73. C. Plini: De historiis mundi Libri 37
74. Opus palatinum de triangulis Georgi Rhetici
75. Georgi Joachimi Rhetici magnus Canon
76. Tertia Series magni Canonis Georgi Rhetici
77. Theatrum terrae Sanctae et Historiarum Biblicarum
78. Historia Leonhardi Thurnagseri
79. Joha: Bab: Fonteí Primionis Comentariorum Libri 2
80. De thermis Andrae Bactii Libri 7
81. Wolumen Vigessimum²² theatri humanae Vitae

s. 3

---

¹⁸ Raineri | Ragnerj

¹⁹ *Místo prvního l původně napsáno h a přepsáno*

²⁰ *Následuje několik vyškrábaných písmen*

²¹ Theophrasti | Theo následuje f přepsané na p a dále hra řti

²² Vigessimum | Vigsimum a nad g nadepsané e

82. Volumen decimum theatri humanae Vitae
83. Volumen Nonum theatri humanae Vitae
84. Volumen Quartum theatri humanae Vitae
85. Thucididis de bello Peloponesi Jaco: Libri 8
86. Senecae philosophi opera
87. Historia Ecclesiastica Eusebii Pamphili Rufini Soc: et Ceterorum Quondam
88. Johanis Scapulae grecolatinus liber
89. Avicena Opera
90. Postilla Andrae Gellichi Germanica
91. Oeconomia Hipocratis
92. De familiis Romanis ex bibliotheca Fulvii Ursini
93. Opera Nicolai Pisonis
94. Epistolarum Medicinalium libri Viginti Joha: Manardi
95. Hieroglifica Johanis Pieri Valoriani
96. Psalmorum Davidis Analeses
97. Herodoti Halicarnassei Historiae Libri 9
98. Medicina universa Joha: Babeti: Montani Veronensis
99. Dvě škatulky, jedna plechová a druhá dřevěná²³, v němž²⁴ jsou reliquie de Terra Sancta
100. Opera Johannis Goropii
101. Victoris Trincavellii Consilia medica
102. De bello Sacro Historia Libri 23
103. Generationis Evangelium 2 Joha: Johannis Pheri
104. Contraversiarum²⁵ medicarum Franciscii Vallesii Libri 10
105. Marsilii Ficini operum²⁶ Tomus primus
106. Marsilii Ficini operum²⁸ tomus 2
107. Inquisitio aneb Zlatej flus německý²⁷ z římského kostela /
108. Johan: Goropii Decani origenes antverpianae s. 4
109. Consensus orthodoxus
110. Pandora Magnalium naturalium
111. Triumpho Di fortuna Di Sigismundo Fanti ferarese
112. Cesar Augustus Sive Historia Imperatorum romanorum
113. Opera Mathematica Joha: Schoneri Carolostadii
114. Georgi Agricolae
115. Antidotarium Speciale Jacobi Veceri
116. Acta apostolorum Gulingeri

---

²³ dřevěná] dřzewenna

²⁴ němž] nemž

²⁵ Contraversiarum] Contra *následuje písmeno přepsané na v a dále et fíarum*

²⁶ operum] oprum *a nad p nadepsané e*

²⁷ německý] Nemečzky

117. Goltius Historiae Siciliae et Magnae Graeciae
118. Opera Medica Vallerii Cordii
119. Chirurgia
120. Johanis Baptistae Magiae Naturalis lib.
121. Consensus Orthodoxus de Controversiis Sacrae Scripturae
122. De luminari magus Nicolai Mutani
123. Opus Mathematicum Joha: Taisneri Hanon:
124. Opus Hieronimi Cardani
125. Quintus Curcius de rebus Gestis Alexandri Magni
126. Turneseri pisum
127. Martini Cromeri de rebus Gestis Polonorum Lib: 30
128. Contiones Titi Livii
129. Historiae Sperberii von hoff auß francche
130. De Quinta Essentia Leonhardi Thurnaiserii
131. Augustinae²⁸ Confes Historicae
132. Constantinus Africanus post Hipocratem et Galenam
133. Marcellii et Glaudii Galeni Libri 9
134. Nicolai Copernici De revolutionibus Orbium Celestium Lib: 6
135. Opus de febribus variorum autorum
136. Joan<n>is Tritemiis strganographiae Liber primus
137. Clavicula Salomonis²⁹ Hebreii
138. Corporis hummani Structura psaná
139. Dictionarium magnum Germanicum et³⁰ Latinum
140. Johan: Avenarii Lexicon
141. Cornelii Taciti Historia
142. Diodori Siculi Bibliothecae Historiae Lib: 15
143. Coelii Lactancii Firmiani opera
144. Historiae Indicae Johan: Petri Mafellii Bergo: S: Jesu
145. Artis Cabalistica Tom: Primus /
146. Navigatio Ac Itinerarium Johan: Hugonis
147. Alberti Dureri
148. Homeri Opera
149. Gaii Jullii Caesaris Historiae
150. Georgi Pachimerii Historica Epitome
151. Joha: Gamertis Minoritani enarationes³¹
152. P. Terentii Comedia
153. Opera Joha: Francisci Picimirandulae Tom: primus

s. 5

---

²⁸ Augustinae] Auguóťinae a nad i nadepsané a

²⁹ Salomonis] Sal následuje zaškrťané písmeno, nad ním nadepsané o a dále monis

³⁰ et nadepsáno mezi Germanicum a Latinum

³¹ enarationes] in narationes a nad prvńím a nadepsané r

154. Opera Joh: Francisci Picimirandulae Tom: secundus
155. Leonardi Turnaiserii 13
156. Epitome Galeni pergameni Operum
157. Jullii Alexandrini Medici Libri 33
158. Lactancii Firmiani Opera
159. Blandi Flavii Fortiviensis Libri 3
160. Ecclesiastica Historia Magdeburgica
161. Ecclesiasticae Historiae Quarta Centuria
162. Quinta Centuria
163. Ecclesiastica Centuria 7: 8: 9:
164. Historia Ecclesiastica 12
165. Tom: primus Omnium Operum D: M: Lutheri
166. Tom: secundus Omnium Operum D: M: Lutheri
167. Tom: Tertius Omnium Operum Doctore M: L:
168. Tom: Quartus Omnium Operum D: M: L:
169. der Erste thail aller Bücher und Schrifften D: M: L:
170. der Ander thail doctoris Martini Lutheri
171. der drytte thail aller Buecher und Schrifften D: M: L:
172. der vierte Thail der Schrifften D: M: L:
173. der funffte Thail D: M: Lutheri
174. der sechste Thail Docto: M: Lutheri
175. der siebende Thail Docto: M: Lutheri
176. der achte Thail Doctoris M: Luth:
177. der Erste Thail der predigkten D: M: L:
178. der Ander Thail der predigkten D: M: L:
179. Liber in Genesim Ennarationum D: M: L: Tom: 3
180. In Genesym Liber Ennarationum D: M: L: Tom: 4
181. der Ander Thail D: M: L: darin alle Streitschrifften und Sendt Brieffen
182. Tomus Secundus in Genesim Ennarationum /
183. Magistri Johannis Mathesii Historia s. 6
184. Adagiorum Hiliades Erasmi Roterodami Quatuor lib:
185. Promptuarii Exemplorum Prima Pars
186. Promptuarii Exemplorum Secunda Pars
187. Prima Secunda Sti Tomae de Aqvino Ordinis Predicatorum
188. Prima Pars Theologiae Sancti Tomae de Aquino³²
189. Philippi Theophrasti Bombast Paracelsi Liber
190. Johannes Brennius
191. Theophilactus in Quatuor Evangelia
192. Spiegel der Haußzucht Jesus Syrach genante

---

³² Aquino] Aq následuje v přepsané na u a dále ino

193. Tragi³³ herbarius
194. Epistolae Sancti Jeronimi
195. Euclidis 6 Libri priores
196. Nicolai de Lira Pars Prima
197. Nicolai de Lira pars Secunda
198. Nicolai de Lira pars Tertia
199. Annales Gentis Silesiae
200. Amphiteatrum Sapientiae
201. Sexti Empirici adversus Mathematicos
202. Liber de Lapide Philosophorum
203. Johanis Eschvidii Astrologia
204. Historiae regni Bohemiae
205. Bartholomeus Anglicus de Proprietatibus Rerum
206. Henrici Cornelii Agripae De Oculta philosophia
207. Henrici Cornelii Agripae De oculta philosophia simile exemplar
208. Josephi Scaligeri Ciclometrica Elementa duo
209. Johanis Reuchl de Arte Cabalistica
210. Libelus Chemicus Variorum Authorum
211. Interpretarium M: Johanis Lintholcz de Mochberg
212. Justi Lipsii de militia Romana
213. Institutionum³⁴ Civilium Libri Quatuor
214. Benedicti³⁵ Pereri Valentini Societatis Jesu lib:
215. Alphonsi Romanorum Astronomicae Tabulae
216. Cornelii Gemmae de Arte Ciclometrica Tom: 3
217. Benedicti Pereri Tomus Secundus
218. Senatus consullum Regni Galiae /
219. Epitome Thesauri Antiquitatum
220. Galleni De Sanitate Libri Sex
221. Pauli Aemilii Historia Galica
222. Johanis Caricii Astrologiae Methodus
223. Epitome Johanis Moleri de Monte Regio
224. Retorica Marci Tullii Ciceronis
225. Spera de Sacrobosco mundi
226. Franzesische hystoriae allerlay relygio³⁶
227. Julii Firmici Astronomi Libri 8
228. Marci Tullii Ciceronis De Natura Deorum Thusculaurum
229. Quaestionum de Divinatione, De Legib:, Paradoxa homino:

s. 7

---

³³ Tragi | TRagi

³⁴ Institutionum | In /tititutionum

³⁵ Benedicti | Benodicti

³⁶ Po relygio následujú asi dvě přeškrtaná písmena

230. Scipionis Liber De Republica
231. Chronica Sebestiani Franc: Germanica
232. Justini ex trogo Pompeio Historiae
233. Georgii Agricola De Metallicis
234. Primum Mobile Osvaldi Sschreken Fuchsii
235. Inventarium eorum, quae in operibus Gersonis Continentur
236. Tertia P: Operum Joannis de Gerson
237. Aristotelis et Theophrasti Historiae
238. Novus Orbis
239. das verbutthssiert mit sieben siegeln verschlossen Buch:
240. Die Guldn Arch Ssiebastiani Frankhen
241. Index Operum D: M: Lutheri
242. Loci Communes Andreae Musculi
243. Guido Bonatus De fortinis Decem Continens Tractati Astronomiae
244. Opera Virgiliana
245. Juvenalis Poeta
246. Erasimi Roterodami De Ratione Concionandi
247. Johanes Brentius
248. Tabulae Raimundi Lullii psaná
249. Practica Medicina parva
250. Bohmische Landtsordnung Petri Sturbae
251. Orontii Phinaei De Rebus Mathematicis
252. Johanis Brentii Homilia
253. In Primum Librum Moises Ennarationes D: M: L: /
254. Tartaretus Super Aristotelem
255. Euclidis Megarensis Geometrici Libri 15 et aliorum
256. Historia Olai Magni Gothi
257. Hommiliae Octoginta Brentii in Lucan: Tom: 2
258. Ennarationes Martini Buceri in Quatuor Evangelistas
259. Hortus Sanitatis
260. Chronica Philippi Melanthonis Germanica
261. Marci Viberii Saonensis Decachordum Christianum
262. Erasimi Saconii Von heiligen Ehestandt
263. Commentarius Esaiiae Prophetae
264. Summaria uber die gancze Bibel
265. Registrum Speculae
266. Petrarchi Francisci Opera
267. Summa Contra gentiles Malleus Hereticorum Nuncupata
268. Antiquitatum Judiacarum Libri Novem
269. Theodori Bezae Poemata
270. Petri Apiani Cosmographia

s. 8

309. Ephimerides Johanis Regiomontani
310. Ephimerides Johanis Stadii
311. Ephemeris Johanis Stadii Altera
312. Suetonius Tranquillii De Viris Illustri:
313. Somniorum Liber Hieronimi Cardani
314. Archimedis Libri duo
315. De Confessione Lib: D: M: L:
316. Speculum Vitae
317. Farrago Vesellii Gromingensis
318. Rechenbuch Siemon Jakobus
319. Colloquium Georgii Caugleri
320. Michaelis Stifel Cosa Germanica
321. Cyliani König Practica
322. M: Vitruvii de Architectura
323. Liber Samuelis Judaei de Judaismo
324. Rechenbuech Simon Jakobus
325. Hieronimi Cardani Libelli Quinque
326. Arithmetica Stifelii /
327. Biblia Germanica Latina
328. Librorum Historicorum Tom: ii
329. Paralipomaenon D: M: L: Tom: iii
330. Prophetae Omnes Doctoris Mar: Lut:
331. Prophetae Minores Tomus Quintus
332. Novum Testamentum Doctoris M: Lutheri
333. Theoria Nova Coelestina Meteoron Haerisei Raestin:
334. Reinholdi Prutemicae Tabulae Coelestinum Motuum
335. Confessio Augustana
336. Pauli Eberi Calendarium Historicum³⁹
337. Laurentii Cosmae Harmonia Evangelistarum
338. Scripta Varia Doctoris Martini Lutheri
339. Scripta Consolationum D: Mar: Lutheri
340. Henrici Bebellii Commentaria
341. De Elementis Mesahalae Astrologi
342. Liber Lutheri Contra Judaeos
343. Trismosini Aureum Vellus
344. Casparus Huberinus
345. Zachariae Lochneri Tractatus
346. Acta Colloquii Wirtenbergicorum Theologorum
347. Johanis Brentii Explicatio in Catechismum

s. 10

---

³⁹ Historicum] Haótoricum

348. De Rep: Lib: xxvi D: Gregorii Tholosani
349. Alexandri Benedicti Practica Medicinae
350. Davidis Chitraei Ennaratio in⁴⁰ Apocalipsim
351. Commentarius Johanis Bugenhagi
352. Primus Tomus Johanis Pontani
353. Secundus Tom: Johanis Pontani
354. Tertius Tomus Johanis Pontani
355. Actuarii Johanis filii Zachariae Methodi
356. Nicolai Raytmari fundamentum Astronomicum
357. Harmonia Confessionum fidei Genenenssium
358. Practica der Vundt Arczney
359. Theodori Zuingeri Methodus Apodemica
360. Francisci Bonsueti⁴¹ De Natura Aquatiliu
361. Erasmi Rheinholdi Liber Tabularum
362. Alchimiae Gebri Arabis
363. Logica et phisica Allgarelis Arabis /
364. Bartholomaei Wethemeri Troporum Theolo: Liber
365. Henricii Ranzovii Commentarius
366. Horologiographia Sebestiani Munsteri
367. Johanis Faulhaberi Liber Geometricus
368. Georgii Milii Augustanae Confessionis Liber
369. Johanis Paduani de Horologio
370. Samuelis Siderocratis Cyclopaedia Paracelsica
371. Lucae Caurici Tab: de Primo Mobili
372. Wunderbarluhn Historien Lib: Magicus
373. Opus Saturni
374. Chronologia Hieronimi Ortelii Augustani
375. Johanis Hispalensis Epitomae
376. Scripta Johanis Regiomontani
377. Nicolai Trigantii Belgae Christiana Expeditio
378. Icones Plantarum Seu Stirpium
379. Petri Seuerini Idaeae Medicinae
380. Phitognomonica Johan: Babtistae
381. De Hummana Physiognomica Johan: Babtistae
382. Henrici Ranronii Diarium Sive Calendarium
383. Johanis Husi genant kußen kreig
384. Johanis Brentii Psal: Davidis Explicatio
385. Johanis Brentii Decas Prima

s. 11

---

⁴⁰ in je nadepsáno nad dvěma sousedními slovy

⁴¹ Mezi n a s zaškrtané písmeno

386. Philippi Regelii Wegwaiser
387. Philippi Regelii kampffschnel
388. Philippi Regelii Zwölff Andacht
389. Andrae Perlachii Commentarius
390. Jacobi Shol: Astrologia
391. Aegidii Humii relatio Historica
392. Wolfgangi Balneri Confesio
393. Disputatio de originali Pecato
394. Johanis Brentii Apologiae
395. Johannes Reuchlin
396. Bohemicae Confessiones
397. Johanis Brentii Propheticae et Apostolicae Doctrinae
398. Esopui Vita et Fabellae
399. Liber de unitate Ecclesiae /
400. Johanis Fabri der Rechte Weg⁴²
401. Georgii Spalatini Chronica
402. Caroli V: Interim
403. Martini Chemmicii Tertia Pars Examinis
404. Examinen Concilii Tridentini
405. Erasmi Rot: Explicatio Symboli
406. Sachsen Und Heßen Excusation
407. Ambrosii Moibani Mandatum
408. Pastoralis S. Gregorii Papae
409. Opera Raimundi Lullii⁴³
410. Catholicus et Orthodoxus Consensus
411. De Regione Persarum Lib: Tres
412. Taelicis Plateri Archiatri Tractatus
413. Apocalipsis⁴⁴ der Offenwarnig kumfftiger geschycht Joannis
414. Expositio et Actis Sinodicis Witembergica
415. Friderici Staphili Lib: gen:
416. Alexandri ab Alexandro Gemalium Dierum Lib: 6
417. Trogi Pompei Historiarum⁴⁵ Philippica Epitomae
418. Artemidori⁴⁶ Sommorum Interpretatio
419. Galica Biblia
420. Natalis Comitum Mythologiae Lib: X

s. 12

---

⁴² Weg] W poté přeškrtané písmeno a g

⁴³ Lullii] July

⁴⁴ Místo prvního s napsané h a přepsané na s

⁴⁵ Historiarum] Hi /toriarum

⁴⁶ Artemidori] Artemy Dori

421. M: Verii Flaccii Lib: et Sex Pompei Lib: XX
422. Philonis Judaei Tom: Prior
423. Diaetecion Polyhistoricon Quercitani
424. Francisci Barocii Cosmographia
425. Gabrielis⁴⁷ Faloppii Observationes Anatomicae
426. Thimothei Kirchneri Methodica Explicatio
427. M: Terentii Varonis Opera
428. Antoni Mizaldi Hortorum Secreta
429. Turcorum Origo
430. Nonius Marcelus de Proprietate Sermonum
431. Gulielmi Budaei de Asae et P<ar>tibus eius
432. Opuscula Antonis Mizaldi
433. Bartholomaei Keckermani Praecognita
434. Sibrandi Luberti de Papa Romano Lib: X
435. Bartholomei Vioti De Demons<t>ratione Lib: V
436. Joannis Fernelii Medicina /
437. Joannis Fernelii Therapentices
438. Biblica Antverpiae Edita
439. Joanis Stoflerini Elucidatio fabricae usque Astrolobii
440. P: Sixti V: fulmen Brutum in Regem Navarrae
441. Johanis Buxdorfii Synagoga Iudaica
442. Aureoli Theophrasti Libri X
443. Rodolphi Hosphiniani Commentarius
444. Aur: Paracelsi Chirurgia Minor
445. Hieronimi Mercurialis Foroliuiensis
446. Theophrasti Paracelsi Compendium
447. Joannis Molani De Historia Imaginum
448. Andrae Libanii Tract: duo Physici
449. Joannis Carcaeri De erigendis figuris
450. Izabelae Cortesae Alchimia
451. Jordani Bruni Nolani de Monade, Numero et figura
452. Gasperis Schoppi Franci Verisimilium Lib: 4
453. Gasparus Enslis Mauritiados Lib: VI
454. Oppuscula Chimica Joachimi Tanchii
455. Evonimus Conradi Gesneri
456. Hieronimi Cardani Practica Arithmetica
457. Joannis Buteonis Logistica
458. Jo: S: Quercitani tetras Totius Capitis Affaectuum
459. Ulrici Budriim Kriegs Regiment

s. 13

---

⁴⁷ Gabrielis] Gab *následuje zaškrtené písmeno přepsané na ri a elis*

460. Theophrasti Paracelsi Wunder arczney
461. Liber de Magni Lapidis Compositione
462. Alchimiae Artisq̃ Metallicae Doctrina
463. Psalterium Joannis Michaelis
464. Prohier Büchleri aller Metallerin
465. Joannis Hendefeldii Hierophantae Hierographia
466. Andraei Vallerii Tractatus
467. Nicodemi Krischlini Operum Poeticorum Lib:
468. Raymundi Lulii Libelli Chemici Aliquodt
469. Historia Venetiana de Marco Antonio Sabelico
470. Triumph Wagen Antimonii
471. Jordani Brunii Nolani Lib: V
472. Doctoris Algeri De veritate Corporis et Sanguinis in Euchari: /
473. Alexandri von Suchlen Antimonii Mysteria Gemina s. 14
474. Elenchus Errorum Rodolphi Coclerii
475. Joannis Bokelii Anatome
476. Alchimia in certi Authoris
477. Opuscula Medicorum De Dosibus
478. Quercitani Medici ad Veritatem Hermeticae
479. Joannis Ludovici de Conscribendis Epistolis
480. Telemanni Heshusii Ennaratio Psalmorum
481. Enchiridion Catechismi
482. Echo oder Exemplarischer beweis
483. Michaelis Doringii Adversus Iatromasticas
484. Andrae Libanii Wolmenientes bedenegken Von der Fama
485. Fraternitatis fama liber sic dictus
486. Tractatus Apologeticus de Rosea Cruce
487. Tom: Primus Methodi in Scripturae Divinae Locos
488. Titelmani Heshussii Examen Theologicum
489. Allegoriarum Veteris et Novi Testamenti Lib: duo
490. Plutarchi Cheronei Opuscula
491. Er: Sarecti Loci
492. Wicandi Haupt Articul⁴⁸ de Deo
493. Morientium Spiritualis Thesaurum
494. Roma et Venetia
495. Cyriaci Sspangenbergeri
496. Catechismi Quaestiones Vitembergicae
497. Commentarius in Epistolam Pauli ad Philippenses
498. Jacobi Ssengen Leipcziger

---

⁴⁸ Articul] Artic *následuje přeškrtané písmeno a dále l*

499. Onomasticon Theologicum Teophilo Lebe⁴⁹
 500. Marci Flacci Illir: confuta: Errorum
 501. Er: Sarcerii Com: in Acta Apostolorum
 502. Aepin⁵⁰ in Psalmum 19
 503. Comaediae
 504. Thom: Naogeorgi Comedia Hania
 505. M: Ciriaci Spramgenbergii Predicten
 506. Martini⁵¹ Lutheri Cathechismum
 507. Joseph de Bello Judaeorum
 508. M: Flaci Illiricum
 509. Er: Sarcaeri Toma: ii Metudio /
 510. Comediae Colonie Johanes Gimnicus
 511. D: Draconitis In Danielelem
 512. Er: Sarceri Tom: 2
 513. Confesio Fratrum
 514. Jani Daubravii De Piscinis
 515. Magia Philosophica Francisci Patricii
 516. Maior⁵² In Psalmi
 517. Andr Teil Catechismi German:
 518. Mranzovi⁵³ Obitus
 519. Er: Sarceri In Iiesum Sirach Autore Erasimo
 520. Lapule Opera
 521. H: Stedi Sisterna Phisicum et Mathematicum
 522. El: Josephi Flavi Operum Tom: 2
 523. El: Josephi Antiquitatum Libri 20
 524. Hipocratis Aphorismi Graecae et Latinae
 525. Herodoti Halicarnassei Historiographi
 526. Ac Moriscoto Compon: Medicinae
 527. Pausantius Tom: 2
 528. Marci Hieronimi Vidae
 529. Polidori Libri 8 Ilidererinvent
 530. Precationes Aliquod Erasmi Rot:
 531. Institutionum D: Iustiniani Libro 4
 532. Nonus Cart: 4 Medicina
 533. Epistolae Adaticum
 534. Laurentii Valae

s. 15

---

⁴⁹ Po Lebe následuje přeškrtné nečitelné písmeno, snad r

⁵⁰ Aepin | AEpin

⁵¹ Martini | M:artini

⁵² Maior | Magor

⁵³ První písmeno přepisované a nečitelné, nejspíše M

535. Io: Carionis Mathematici Biticheimensis
 536. Iamblechus De Misteriis
 537. Philosoph: Cicero Tom: 1
 538. Philosoph: Cicero Tom: 2
 539. Oration: Cicero Tomus 1
 540. Rheton Ciceron
 541. Oration: Cicer: Tomus 2
 542. Epistol: Ciceronis
 543. Offic: et Consol: Cicero
 544. Oration: Cicer: tomus 3
 545. Les Diagolus de Iieanlogis
 546. Sententiae
 547. Xenofontis Operum /
 548. Aldi Manutii Periphrases
 549. Tub: Terentii Afri Comediae
 550. Les Coloques de Mathurin Cordier
 551. Aristotelis Florum Havenreuteri
 552. Amicus Medicorum Gani
 553. Phili: Cominael:
 554. D: Alexii Pedemontani de Secretis
 555. Eutropii V: C: Breviarum
 556. Hipocratis Aphorismi Graecae et Latinae
 557. Le Gatalogue dis villes et Citez
 558. Psalterium Davidicum Grecolatinum
 559. Coelum Philosophorum
 560. Lulii Obseguentis Prodigiurum
 561. L: Historiae des Plantes Traduicte
 562. Evangelia Latinae
 563. Caspar Gutes Predictes
 564. Von der Meß: 24: Valet Vanisi
 565. Confesio Magdeburgensium
 566. Geschwerung der Alten Teuffelychen
 567. M: Cruci Katolica
 568. Vict: Strigeli IM^o Mnhmata In Novum Testamentum
 569. N: Selnecceri Jae: Dagocia Christiana
 570. Gnomologia Grecolatina⁵⁴
 571. Euripidis tragediae⁵⁵ Octodecim
 572. T: Livi vol: 1

s. 16

---

⁵⁴ Grecolatina] Gregolatina

⁵⁵ tragediae] traegiae

573. T: Livi volumen 2
574. Pereri Principia Societatis Jesu
575. Cathalogus Testium Veritatis
576. Guillielmi Variemane Secreta Medica
577. Ae: Huni Coment: in Matteum
578. Diogenis Laertii Claror Virorum Vitae
579. Articella
580. Testamentum Novum Graecae
581. Joan: Clandorfii Annotationes Tullii Ciceronis
582. Enchiridion Chirurgium
583. P: Bembi Epistolae
584. Epistolae Famil: Ciceronis /
585. Io: Baptisto Theodosii Medici Bononien: Clarisi: s. 17
586. Hieronimi Cardani Medeolanensis
587. Miraculis Levino Lemnio Medico Zirizeo
588. Meth: Quaestion Simon Pauli
589. Metho: Aliquod Locorum Simeonum Pauli
590. Othonis Brunuensi Pandectae
591. C: Jul: Caesaris Commentaria
592. Novum Testamentum Graecae et Latinae
593. P: Rami Scholiarium Dialecticarum
594. Victoris Trincavellii Medicae de Compositione
595. Loci Praecipui Theologici
596. Homeri Odisea
597. Homeri Iliades
598. C: Sveton: Te: Johan: Baptisti
599. Animadversiones Johan: Piscatoris In dialsiticam
600. Selicceri Paedagogica Coegleri Immagines
601. C: L: Ptoloni 4 Pr: Middend: Academ:
602. Riccii In Epistolas Ciceronis Tomus Secundus
603. Elenchus Errorum Antonii Sadelis
604. Riccii in Epistolas Ciceronis Tom: 3
605. Partipones Dialect:
606. Declamationum Philippi Tom: 1
607. Philippi Melanthoni Tomus 2
608. Epistolae Pauli Scriptae ad Romanos
609. Valerius Maximus
610. Quintilianam
611. Liber de Anima Philippi Mellanthoni
612. C: L: Ptolomei Quadripartitum Graecolatinum
613. D: Phillippii ethica Phisica

614. Grammatica Graeca Grussi
 615. Roterodami Apophthegmata et Similia
 616. De Epistolis Ciceronis Tom: Primus
 617. Francisci Silvii Progimnasmata
 618. Lucae Losii Evangelia Graece et Latinae
 619. Elegantiar: Ciceronis Georgius Fabricius
 620. Paulli Virgilii Marenis Opera /
 621. Nicolao Salnecere Refutatio
 622. Copia Erasimi
 623. In: P: Terentii Comedias⁵⁶ 6: M: Stephano Ricio Tom: 2
 624. Joha: Brentii Ecclesiastes Salomonis
 625. Theariae Planetar: Gurbachi
 626. Johan: Avenario Gramatices Ebraicae
 627. Erasmi Rot: Colloquiorum Familiarum
 628. De Minerabilibus Historia Varior:⁵⁷ Autor:
 629. Tillemanum Heshusium Profes M: F:
 630. Concilia Precipua Selneceri Collectore
 631. Johan: Vigando Postilia Pars 1
 632. Johanis Vigandi Postila Pars 2
 633. Sebastian Fronc Paradoxa
 634. Planisphaeriorum Quidingaldi
 635. 3: Partis Chronic: Carion Liber: 4
 636. Bever De genitibus Divinationum
 637. I: Tritemi Poligrafia Libri 6
 638. Aristot: Metaphisicorum⁵⁸ Aristotelis Libri 13
 639. Ceproni Gramaticae Graecae
 640. Johan: Thom: Rhetorica Poetica Logica
 641. Basilii Fabrii Phrases
 642. Phil: Chronici Pars 1
 643. Sstephan: Riccio Novus Comentarius
 644. Sstepha: Riccio Novus Comentarius
 645. Oracca Sinonima Copia Graecorum⁵⁹
 646. Chronic: I: Carium Librum V
 647. Peberi Confessio De Coena Domini
 648. Franciscis Valeriolae Lib: 4
 649. Valeriola Medico Autori Enarationem

s. 18

---

⁵⁶ Comedias] Comodias

⁵⁷ Varior:] Vanor:

⁵⁸ Metaphisicorum] Metaphi /cicorum

⁵⁹ Graecorum] Graegorum

650. Thesauri Principum Haec Etate in Aevropa Viventium
 651. Loci Theologici P: N: Melanthoni
 652. C: L: Ptholomei Mathematicae Conjunctionis
 653. Augustana Confisio
 654. Enchiridon Rei Medicae Triplicis
 655. Johan: Brentii Homiliae in Evangelia et Epistolas Dominicales
 656. Matheo Hosto Autorae Historiae Regnum Mariae Veteris
 657. Lex Medicum H: Sstephani /
 658. Sermon Convivales
 659. Chronica J: Carion: part: 3 Liber 5
 660. Jatpigitt Simphoriani Champagii
 661. Petri Rami: Diale:
 662. Sintaxis Johan: Posseli
 663. Philiphi Melantoni Eromata Dialectices
 664. Joha: Babtistae Montani Vieroniensis
 665. Cordi Dispensatorum
 666. Johan: Babtisti Montani Medicinae Veroniensis
 667. Johan: Spangenber: Postillia pars 1
 668. Johan: Spangenber:⁶⁰ Postilia Pars 2
 669. M: T: Ciceronis De Oratore Dialogi Tres
 670. Urbani Regium De Missa Contraccium
 671. J: B: Montani Vieroniensis
 672. Aristotelis De Moribus
 673. I Medicina Jum Observationem
 674. Elementa Rhetoricae Joachimi Camerari
 675. I Homaeliana Cribritanni De Emandata
 676. Lutherus in Hoseam
 677. Locorum Communium Colectanea
 678. Hebrae Gram: Schindleri Clai:
 679. Crucieri In Johanem
 680. Johanis Babtistae Montani
 681. Cipriani Episcophi Volumen Primum
 682. Operum Cipriani Volumen 2
 683. Comentarius Ruperti Tuicen: in Sex prophetas
 684. Ruperti Tuicensis De Victoria Verbi Dei
 685. Comentariorum Francisci Lamberti Avenionesis
 686. Johan: Frob: Dictionarum Haebraicum
 687. Phrases Linguae Latinae Ratio
 688. In Evangelium Lucae Annotationes Johanis Agricolae

s. 19

---

⁶⁰ Spangenber:] Spanginber:

689. Chronica Johannis Carionis Conversa
690. Christophori Gegendorphini Integrae
691. Franciscus Lamberticalli Theologi in Divi Lucae Evangelii:
692. Dionisii Orbis De Scripto Arati Astronomicum Procli Spera
693. In Evangelium Mathaei inque Pasionem Domini Philip: Melant:
694. Philii: Melant: Scholia in Epistolam Pauli ad Colosenses
695. Actuarius De Medicamentorum Compositione
696. Collectanea Communium Troporum Sacro Sancte Scripturae /
697. der Proffeth Habacuc auszgelat durch M: Lut: s. 20
698. Lauren: Jouberti Walentini Delphinatis Regi Medici
699. In⁶¹ Johannis Evangelion Johan: Brentii Exegesis
700. Caeli Secundi Curionis Pasquillus
701. Unio Dissidentium Libelus Omnibus Unitatis
702. Catechismus
703. N: Masiae Contenta Nicolai Venetii
704. Loci Communes Rerum Theologicarum
705. Novo Testamento D: Jesu Christo
706. Mistra Jana Bratra Balinges Virtemberg: Scrip:
707. S: Bonaventurae Doctoris Seraphici
708. Psalmorum M: Antoni Flamini
709. Evangelium Graecum
710. Lambertt: Agricola in Evangelium
711. Span seib Margarita Theologica
712. Illustrium Poetarum Flores per Octavianum
713. Johannes Brentio Ennarationum Ewangeliorum
714. Joha: Brentii in Exodium
715. Exodus Brentii
716. Johan: Babtist: Montani Medice Veroniensis
717. Jo: Babti: Montani Medice Veroniensis
718. P: In Daniele Prophetam Comentarius
719. Adagrorum Epitomae ex Novissima Desideria
720. Philiphus Melanton Joachimo Camereo
721. Virgilius Philippi Melantoni⁶²
722. Urbani Regi Cataechismus
723. Graecae Gramatica Clenardi Institutiones Absolutissimae in Lingvam Grec:
724. Erasmi Roterodami
725. Davidis Chitrei Chronologiae
726. Psalterium Latinum Davidis P: et Regis Christofo: Cornero:

---

⁶¹ *Následuje Do a dále přeškrnuté minj*

⁶² Melantoni] Mvlantonj

727. Ovidi Nazones Metamorphoseon
728. Ovidi Nazonis
729. Berossi Chaldei Sacerdotis
730. Novum Testamentum Graecum
731. Io: Sleydani De Statu religionis et Regi Publico Carolo 5
732. Precandi Formule⁶³ pie et Selecte ex Veterum Ecclesiae Per Andream M:
733. Sintaxeon Arttes Mirabilis Alter Tomus
734. Sintaxes Artis Mirabi: In Libros 7 De gestatae
735. Sintaxon Artis Mirabilis Liber 34 /
736. Valeri Cordii Dispensatorium s. 21
737. Ja: Tro: Mathematicae Hoc est Medicationis
738. Tomus I. Efregii Anali: Logica in Oration: Ciceron Tom: 1
739. Tomus Efregii Anali: Logica in Oration: Cicer: Tom: 3
740. Tom: Efregii⁶⁴ Analisis Logi: In Oratio: Ciceron Tom: 2
741. Eoresti De Flaci Urinlarum Judici
742. Henrici Cornelii Agripae Nistesheim
743. Henrici Cornelii Agripae Epistorum
744. Henrici Cornelio Agripae Armatae Militiae
745. Enchiridion Medicum Andrae Christianae Ripesis
746. Varie Historiae Romanae Scriptores partim Greci
747. Variorum Romanae Histor: Scripto: Tom: 2
748. Variorum Romanae Historiae Scripto Tom: 3
749. Variorum Romanae Histo: Scripto: Tom: 4
750. Foresto Observat: et Curation: Medicinalium Libri 7
751. Dictionarium Latinae Gregollicum
752. Aritmeticae Pragticae Methodus
753. P: Mornaei De Veritatae Religua Chri:
754. P: Rami Prefaciones Epistolae Orationes
755. Historiae Amerigue Jean Deleri
756. Hifomneses De Guliga Lingua Sstephani
757. Petri Rami Veromanduii Regi Profesores
758. Egideo Hunio S: Theologiae Articulus De Eclesia Vera
759. Robertii Gellii Animi De Anti Christo Disputationem
760. Adi Manut: Senten: ex Epistoli Ciceronis
761. Romischer Verten korb durch Jesuwalt Pichart des Canoni: Rechtens
762. G: Nigrini fegfeurs Ungrundts
763. Chronologii A: Temporum
764. Tabule Totius Dialectices Alliarum Artium

---

⁶³ Formule] Tormule

⁶⁴ Efregii] Fregy

765. Loci Comunes De Institutionae principium
766. P: Caspari Hummani Corporis Fabrica Lib: 4
767. P: P: Breviorum Aliquod D: Erasimi
768. Plutarchi Vit: Tom: 1
769. Plutarchi Vit: Tom: 2
770. Plutarchi Vit: Tom: 3 et Vltimum
771. Apomazar De Infoniniorum
772. Congeries Paracelsicae Chemiae
773. Rondeletii Varia Opuscula /
774. Antonini Caucii Gramatica
775. Methodus Medica Rondeletii
776. Caroli Lusii Historia Stirfis
777. Oribasii Tomus Primus et 3
778. Oribasii Tomus Secundus
779. Caellii Augustini Curionis
780. Lantichita Di Roma
781. Gulielmi Brataroli Bergomatis
782. Sphaera Winshemi Hartmani
783. Novum Testamentum Graecum
784. Regule Vitae
785. I: L: Vivis
786. Johanis Venatoris D: Mili
787. Corpus Doctrinae Christi
788. Antonini Liberalis Transformationum
789. Consilia Medica Johanis Montani
790. Gulielmi Rondelitii Doctoris Medici
791. Sententiae Aliquod Doctorum
792. Confessio Marti: Luthere
793. L: Lemni De Graci Rumbaum I Exertationis
794. Venetorum Ex Communicatio
795. Les Vies Des Hommes Illustres Graece
796. Isocratis Athemensis Rhetoris Oratio
797. Biblia Holandica
798. Psalm: Buch Germanicae
799. Silva Quadra Linguis Vocabulorum Bohaemice et Latinae
800. Aber Ain Vorred von wegen Aintalis seins ffurhabens
801. Aelli Donati Viri Clarissimi De 8 Partibus
802. Kirchen Ordnung In Meyner gnedigen hern der Marggrawen
803. Keystliche Psalmen Himnen Doc: Marti: Luth:
804. Ewangellii et Epistolae Graecae et Latinae
805. Donati Declinationum et Coniungationum

s. 22

806. Postila Bohemica
807. Dialogo Di Giacopo Ricamati Ossanese
808. Aellii Donati Methodus Lipsia
809. Philipi Melanthoni Gramatica
810. Catechesis Seu Summa Doctrinae Christi:
811. Compendium Gramaticorum
812. Ennaratio Brevis Philipi Melanthoni
813. Languitam Parte Delle Prediche /
814. Copiosa Suppelex Elegantissimarum
815. Ayrinew Kunstlich Buch Welcher
816. Animad Vertendum
817. Nicodemi Trischlini Gramatica Latina
818. Vom ganczen handel allgemeiner M: L:
819. Evangelia Latinae et Graecae
820. Catechismum M: Lutheri Minor
821. Catechesis M: Lut: Minor
822. Proverbia Salomonis
823. Compendium Gramaticae Latine 3
824. Placotoni Dispensitorum
825. Catechismum Societatis Jiesu
826. Disiderata Methodus Nova
827. C: Salustii Chrispi Conjuratio Catilinae
828. Aethici Cosmografia
829. Knížky malý dvoje psaný hebrejsky
830. Pedani Dioscoridis Anazarbei De Medica
831. Petri Rami Gramatica
832. Evangelische Kirchen in tewtschland
833. Claudii Galeni Pergkameni
834. Erzelug der ffurnembsten ursachen
835. Innocentii Papae de Sacro Altaris Misterio
836. C: L: Galeni Pergameni
837. Ephemeris Metero Logica
838. Dvoje žalmy⁶⁵ s<vatéh>o Davida francouzský
839. Modlitby latinský
840. C: L: Alberi Organon
841. Jul: Palmari De Nobis Contaciosis
842. Ephemerides Caelestium Motum
843. Ginastica Mercurialis
844. Lucretius Cari De rerum Natura Libri 6

s. 23

---

⁶⁵ žalmy | Zialmy

845. Nicolaus Prepo Dispensarium
846. Actiones Martiru Joan Crispini
847. Dictionarum Historicum Poeticum
848. In Varia Xenofontis Opuscula Comentaria
849. Philiphi Theophrasti Medici prima Pars 6
850. Offusii Germani Filomatis de Divina Astrorum
851. Johan: Heurnio Praxis Medicinae Nova Ratio Lib: 2
852. Practica Capivacei
853. Cipriani Leoviti Methodi Procedendi in Directionibus
854. Christofori Clavii Jesuitae Comentarii /
855. Theodori Gazaee Gramaticae Institutio: s. 24
856. F: Fini Ferbaries Flagelium Judeorum
857. Thesaurus Rei Antiquariae Huberimus
858. Dictionarium Latinum et Italgum
859. Sebestian: Erii Sopra le Medaglie Discorso
860. J: Latroma Thematice Hasfurti Medici
861. Medula Distil: Latoria Lib: 1
862. Discorsi Di Menea Vico Parmigiano
863. Procli Spera Graecae
864. Prosperia Pini de Medicina
865. Lagriculture et Maison Charles Estiene
866. Petri Gillii de Topographia Constantinopolis
867. Coloquium Mompelga Philipi Nicolai Fundamentarum
868. Medula Distil: Librum 2
869. Jacobo Peletarii Algebram Vocant Libri 2
870. Beschreibung deß Gehaltene Reich
871. Elchanon Paulum Contra Hebritos
872. Opera Di Bartol: Scappt
873. Dello Scalco Del Rosetti
874. Thaddiei Nemici Hageci ab Hagec De Medici
875. Anticoloquium Montbelgar Tense
876. Laglomace Christophe de Cutani
877. Biblia Sacra Veteris et Novi Testamenti
878. Tomus Secundus Bibliorum
879. Ephemerides Moestlini ab Anno Salutifero
880. Eratr: Leandri Alberti totius Italiae de Scriptio in Linqua
881. J: Jacobo Wecgero⁶⁶ Antidotarium
882. Annaes Turcii Joan Leonclau:
883. Procli Diadochi Licii

---

⁶⁶ Wecgero] Vvecgero

884. Jo: Bodin Magor Daemonomania
 885. Remundi Lullii⁶⁷ Metaphisica Arbor Stientiae
 886. Jac: Herbrandi Dispectationes Theologiae
 887. Regneri Chronicon Hierosolimitanum
 888. Johan: Juellii⁶⁸ Angli Interpretero
 889. Coloquium de Norma Doctrinae et Religionis Judicae
 890. Gorgio Nigrino Batimontano
 891. Esromi Psalmor Parapiras Lib: 1 et 2
 892. Esromi Paraphraseos Lib: 3, 4, 5
 893. P: Rami Dialectica
 894. Joan: Trithem: Steganografia
 895. Valeri de Valeris /
 896. Refutatio Jesuiter Robertum Belarimum s. 25
 897. Valentini Nabod Ennaratio Elementorum Astrologia
 898. Nicolai Bezii Theoraeicae Medicini libri 6
 899. Fabi Coloniae Aliquod Plantar Historia
 900. Nicolagii Masae De Morbo galico⁶⁹
 901. Paulo Veidneri Contra Judeos
 902. S: Venetorum ad ex Communicationis
 903. La pirotechnie⁷⁰ Vanocii Biringucii
 904. Ortografia⁷¹ Italica
 905. Explicatio Epistolae Pauli ad Galatis
 906. Cae Daria Varia Prognosticon Meteorologicum
 907. Ex Sequiae Turianae
 908. Johanes Huseri Exulem: Jiesu Christi
 909. Schlüssel Buchlein Societatis Jiesu Germa:
 910. Durch Hanz Bugenhagen Pomer von Macherley Cristlychen
 911. Johanes Hendrici Consiliarius Academicus
 912. Statua Nabochodonosaris apud Daniel Anosse io außgelt:
 913. Calend: Torriheuseri
 914. Fasciculus Paracelsicae Medicinae
 915. Albohali Arabis Astrologii De Nativitatibus
 916. Johan Sturmium H: Zanettii ad Cuiusdam Ariani
 917. Logica Memorativa Chartiludivum
 918. Dvuoje knihy připsané německy⁷² panu Ladislavovi Šlejnicovi

---

⁶⁷ Lullii | July

⁶⁸ Juellii | J Vellii

⁶⁹ Morbo galico | Mor Gogalico

⁷⁰ La pirotechnie | Lapirote Chnei

⁷¹ Ortografia | ORtografia

⁷² německy | Nemecky

919. Suplicationes Erglarungen und Protestationes
920. Epistolarum Doctor: Martini Luthe:
921. der gancz Profet Isais Auszgelet Wittum detrych
922. Aurelii Cornelii Celsi Medicinæ Libri
923. Rechenbuch auff die Preusche wancz Maß undt gewicht
924. Johanes Mathesii der Erste Theil Epistoli Sancti Pauli
925. Francisci Robertel de Artificio
926. Universæ Rei Medicæ Compendio Tractata
927. Archidoxa Paracelsi P: Theophrasti
928. Larithmeti quæ Demonstræe Traduite et Comentæe
929. Laurentii Vallæe
930. Manicheysche und Attidentische Versuchungen Joachimo Magdeburgio
931. Georgica P: Wirgillium Novo Comentario Hermani Torentini
932. M: Tullius Ciceronis
933. Docto: M: Luthe: parva liber Bohe:
934. Nobilitatis Genere Magnifico
935. Exorcismo Mirabile
936. Idea Theologia s. 26
937. Loszdorffische Schul Ordnung
938. Braeve Compendium
939. durch D: Johan: Pistoriam Nidanum Werhofftige Beschreybung
940. Sequiter Argumentum Solis
941. Prediche De M: Bernardino Octtino Senese Nomate
942. das Testament der 12 patriarchũv
943. P: Sixti V: Fulmen Brutum in Henricum Serenensis
944. Historia Johanis Thomæ Tregii
945. Eleganze Insigeme Conla Copia
946. Sinopsis Historiarum Mundi Sebestian
947. J: L: Catechismo Overo Institutione Christiana
948. De Jiesu Christi Fillii Diei Natura
949. Asortionis Josiæ Simleri
950. Le Bellezze Della Citta di Florenza
951. Impietas Valentini Getillis
952. Genethlia Christi Dei Virginis quæ Fillii Unigeniti
953. Exemplum Coniugii ex Historia et Similibus Tobiaæ
954. Theologiae Lutherane trimembris
955. Compendium Christiana
956. Testimonia Christiane
957. Dom: Hieronimi Osorii Episcopi Silvensis
958. Nova des Quisitio de Hellia Theophraste
959. De Amabili Ecclesiæ Concordia

960. Amtitrimtari Doloni Liber ad Argumenta
 961. Liber de Usu Literarum
 962. Vegweiser daraus Gut herczige in der lehr habend mal⁷³
 963. Tabulae Sleidanum Erasmi
 964. Knihy malý čtvery německým⁷⁴ jazykem psaný
 965. Tempus Politice
 966. Schema Coellii Correspondens
 967. Pauli Apostoli Epistolae
 968. Libellus De Vita Beata
 969. Jacobi Silvii Methodus Compone Medicam
 970. Lante Christus Romain
 971. Francastorius de Simpattia⁷⁵ T: Antipathia
 972. Maerobi Ambrosii Aurelligii Theoddosii Viri Consularis
 973. Auligellii Luculentis Simis Scriptoris
 974. Petri Bagiri Vade Mecum
 975. L: Lemini Secreta
 976. Anton Valetius Lectoris /
 977. Les Sentences Illustres D: M: T: Ciceron s. 27
 978. Holleri Volumen 2
 979. Flores Bibliorum
 980. Apologia Pro Juramento Fidelitatis
 981. Freydfertige Anbentung Christlycher Bruderschafft
 982. Les Efestres Familiar de Mtuz Cicero
 983. Introductio Sapientiam I Ludovici Vivis
 984. Clavis Totius Philosophie Chimisticae
 985. Defensio Catholicae Doctrinae de Sacramento Corporis et Sanquinis Christi
 986. Epitomae Troporum Gramaticorum Johan: Susenbruto:
 987. Patdologia Petri Mosellani Protegensis In Puero Usus Conscripta
 988. Algindus de Temporis Mutacionibus Sive de Imbribus
 989. Collecta Neorum de Remedica Averhoi Philosophii
 990. Andrae Cesariae Capadociae Episcopiae
 991. De Usu Ephemeridum Canon primus Srib: Latinae
 992. Acta německá slavné paměti neb<ožtka> Ferdinanda, řím<ského>, uher<ského> a českého krále
 993. Vorred D: Theophrasti in das Korastl:
 994. Contra Spem in Spae Srip: Latinae
 995. Chimiae Mineral Jum Metalorum, kniha psaná latinie a německy⁷²
 996. Elocuciones Graecae

---

⁷³ habend mal | H Abendmal

⁷⁴ německým | Nemeckzym

⁷⁵ Simpattia | Simpatlia

997. *Prestanti Viro Juris Utriusque*
 998. *Viaggio Di M: Cesarie de J: Fedrici*
 999. *Ssendbreiff Johan: Awentrots Ahn den Grosmechtigen*
 1000. *Tango Hispa: De Origine Turcas M:*
 1001. *Leo Fioravanti de Capriccii Medicina*
 1002. *De Purgatorio Dialogus*
 1003. *Suplicatorii Libelli Christi De Sinodo*
 1004. *Joachim Camerari Vita Philiphi Melanton*
 1005. *Dictionario Volgare et Latino Per M: Philipo Venuti da Cortuna*
 1006. *Scripta Publice Proposita in Academia Witembergensis⁷⁶*
 1007. *Auriferae Turba filosoforum*
 1008. *De Selneceri Confutatio Acusationum Calumniarum*
 1009. *Leo Fioravanti Tesoro Della Vita Hummana*
 1010. *De Serpente Elegia*
 1011. *Delle⁷⁷ Lettere D: I: M: Bernardo Tasso*
 1012. *Tomus Primus De S: Dei Confesoribus*
 1013. *Vocabulario Hispan:*
 1014. *Erotemata Dialecticae Philiphi Melanctonis*
 1015. *Epistolarum Pauli Manni*
 1016. *Praxis Medicinae Theorica et Empirica*
 1017. *Communes Jurium Sententiae*
 1018. *Lagvarta parte Delle prediche D: Bernardino*
 1019. *De Alchemiae Difficultatibus*
 1020. *Hadrianii Junnii Hornani Medici*
 1021. *Antonii Schneibergeri Tigurini Helvetii Medici*
 1022. *Educationis puerillis Linquae Graecae pars Altera*
 1023. *Sadol Epistola Jacobi*
 1024. *J: L: Novo Testamento Di Jiesu Christo A: Signore*
 1025. *Confesio fidei et Religionis Christiane*
 1026. *De Lege Naturae Apodictia Methodus Concinataper:*
 1027. *Chimisticum Arteficium Naturae Theoricum et practicum*
 1028. *L: Jullii Fllorii de Gestis Romanorum Histo: Libri 4*
 1029. *S: Patris Graegorii Episcopi D: Jiesu Christi Altera De S: Sstepha:*
 1030. *Le Antichita Della Citta De Roma*
 1031. *Nova Selva Di Cirugia Divisia in tre parti*
 1032. *Responisionis Alexandri Alessii*
 1033. *De Vita et Mortae Libellus Nicolai Taurellii*
 1034. *Sintaxis Olim A Philipo Melantone Colecta*

s. 28

---

⁷⁶ Witembergensis] Vvitembergensis

⁷⁷ Delle] DeLLe

1035. Johan Hendrici Alstedi Sistema M: Nemonicum
 1036. Index Expurgatorius Librorum qui hoc Seculo:
 1037. Almanach Sive Ephemerides Metheorographicae
 1038. Secreta Alchimiae Magralia D: Thomae
 1039. Von Kristlychen D: M: Lutheri
 Kniha latinských, německých starých⁷⁸ neimpresovaných všelijakých autorův v summě 305 kusů
 Více psaných, šitých do pargkamin, německy⁷⁹ i latine nemálo
 1040. Kniha bílá z mathematickými věcmi⁸⁰ a 12 apoštoly i s obrazem Martina Luthera a Filipa Melanktona
 1041. Kniha velká nepsaná na tři přezky⁸¹, řemeny se zatahuje, má ji pacholek snešený

Summa summarum kněh latinských, německých⁸², řeckých, hebrejských, českých, židovských, tureckých a vlaských i jiných rozličných jazykův ... 1146

Item kule mathematický malovaný se všemi instrumenty dvě. /

Inventář všelijakejch věcí

s. 29

V komoře⁸³ jednej za světnicí našlo se šatův vinutých bílejch v truhle jedny

Cvilichových cích 5, tři malý a dvě hrubý

Cích bílejch velkejch 5

Cíšek malejch kusův 5

Prostěradlo⁸⁴ tlustý 1

Ubrus sprostý 1

Ručník 1

Servitů 12

Košile nebuo<žtíka> pána 3

Troje plátěnný⁸⁵ kalyhoty

Kožich neb<ožtíka> soukenný barvy hřebíčkové, králíky podšitý jeden

Kanafacový plášť neb<ožtíka> černý jeden

Turecký šaty celý nebuo<žtíka> jedny

Deka morský barvy tuplykytová a sukнем bílejm podšitá jedna

Suknička červená bavlněná⁸⁶ jedna

Koberec starý⁸⁷ červený jeden

⁷⁸ německých starých | Nemeckzych zstarych

⁷⁹ německy | Nemeckzy

⁸⁰ věcmi | Weczmi

⁸¹ přezky | Přiez /ky

⁸² německých | Nemeckzych

⁸³ komoře | komořzie

⁸⁴ Prostěradlo | pro /teradlo

⁸⁵ plátěnný | platenny

⁸⁶ bavlněná | Bawlneha

⁸⁷ starý | zdtary

Peřin se nachází velkých sedm kusův, na kterých nebuo<žtík> umřel.
 Podušky tři bez povlaky. Ty se daly panně dceři, aby se vypraly a vysušily.
 Halapartna v komoře⁸³ jedna
 Lůžka dvě⁸⁸, zelený a žlutý
 Truhlic se nachází v komoře⁸³ 6 prázdných.
 Šraybtiš jeden v komoře⁸³
 Vod vypálených v almaře⁸⁹ zelený zamčená některá⁹⁰ plná, jiná půl, jiný trochu, a ška-
 tulek z mastmi na té almaře⁸⁹ 9
 Škatule dřevěná⁹¹, na ní napsáno Mumia Lubica
 Druhá almara černá z vodami zavřená a na ní nemálo škatul dřev<ěných>
 Sůl sanejtrovitá v hrnci hliněným⁹²
 Též dvě škatule plechový z líkařstvím.
 Truhlice dlouhá z líkařskými věcmi⁹³
 Truhlice dvě z líkařskými věcmi na díle prázdný, který se od nebuo<žtíka> užívaly na
 cestu.
 V světnici se nachází šraybtiše⁹⁴ 2.
 Stolice kožený⁹⁵ 2
 Stoly⁹⁶ 2
 V světnici⁹⁷ almárky olejů, prachů 2
 Pulpitek pod lavicí prázdný jeden
 Sklenic truhla černá k dystylování všelijakejch věcí
 Šraybtišek černý z divnejmi oleji malý /
 Při teěž almaře⁸⁹, kde jest ta biblyoteka, nachází se přihrádek 8 a v nich všelijaké
 líkařství. s. 30
 V světnici na lavici nachází se všelijakých sklenic malých i velikých z rozličnejmi
 vodami, některý prázdný, 57 kusův.
 Obrazův všelijakých muzkých, ženských⁹⁸ při stěnách⁹⁹ 31
 Ittem neb<ožtíka> contrffekt jeden
 Zbroje navrchu na síni čtyry a tři šturmauby
 Mušketh jeden <s> zámkem a druhý bez zámku
 Truhlic velkých na síni pět¹⁰⁰

⁸⁸ dvě | dwe

⁸⁹ almaře | Almařzie

⁹⁰ některá | Nektera

⁹¹ dřevěná | dřzewenna

⁹² hliněným | hlinnenim

⁹³ věcmi | Weczmi

⁹⁴ šraybtiše | s /raybti /'ie

⁹⁵ stolice kožený | zstolycze kożieny

⁹⁶ stoly | zstoly

⁹⁷ světnici | swetniczy

⁹⁸ ženských | Zien /kych

⁹⁹ stěnách | stenach

¹⁰⁰ pět | pieth

Též v jedný se nachází mouky za 1 míru.
 Hodiny stojící¹⁰¹ v síni železný jedny
 Jedna míra na obilí a jedna 1 štvrť¹⁰²
 V komoře⁸³ naproti světnici nahoře¹⁰³ nachází se:
 Peřin sedum kusův
 Svícny mosazný 4 kusův
 Talířů cejnových 13 kusův
 Mis cejnových malých i velkých 14 kusův
 Dvě měděnice¹⁰⁴ z nálevkami cínový
 Konvice cínový 3
 Flaše¹⁰⁵ masný cejno<vý> 1
 Kotlíky 4
 Moždír s paličkou 1
 Na zlatě se nachází krošů šest, platí ale každý po dukátu.
 Dekryt neb<ožtíka> se nachází zlatej z červeným kamínkem širokým.
 Též jeden prsten zlatý z kamenem načernalejm, německy¹⁰⁶ koczenaug
 Pečeť stříbrná¹⁰⁷ velká jedna
 Starejch peněz stříbrnejch¹⁰⁸ z rozličnejmi pohanskejmi figurami¹⁰⁹ u velikosti českýho kroše¹¹⁰ v summě 181, při nich okolo 10 peněz¹¹¹ tureckých asprlinků¹¹²
 K tomu všemu panna dcera neb<ožtíka> právo se jmíti hlásí, že¹¹³ jí to pan otec daroval¹¹⁴, též i dům, na kterým jest¹¹⁵, i nemajíce panna peněz¹¹¹ na pohřeb neb<ožtíka> pána, neměla nač dáti pohřbíti a těch¹¹⁶ 6 krošů zlatejch i krošů stříbrných¹¹⁷ nechtěla¹¹⁸ zastaviti ani utráceti¹¹⁹, šaty svý vlastní choděcí¹²⁰ jest zastavila a na pohřeb pana otce neb<ožtíka> nakládala.

¹⁰¹ stojící | zstogyczj

¹⁰² štvrť | s /twrth

¹⁰³ nahoře | Nahořzie

¹⁰⁴ Dvě měděnice | dve Medenicze

¹⁰⁵ Flaše | ffla / /šie

¹⁰⁶ německy | Nemezczy

¹⁰⁷ Pečeť stříbrná | pečziet zstrzibrna

¹⁰⁸ Starejch peněz stříbrnejch | zstareych peněz zstrzibrnejch

¹⁰⁹ figurami | ffigkurami

¹¹⁰ kroše | kro / /šie

¹¹¹ peněz | peněz

¹¹² asprlinků | a /sprlynku

¹¹³ že | zie

¹¹⁴ *Následuje zaškrtné slovo.*

¹¹⁵ jest | ge /ij

¹¹⁶ těch | tech

¹¹⁷ stříbrných | zstrzibrnich

¹¹⁸ nechtěla | nechtela

¹¹⁹ utráceti | Vtracziť

¹²⁰ choděcí | chodeczj

Item více se nachází v jednom starým koženým¹²¹ pytlíku krošů všelijakej fikury pohanské mosaznejch, kotlovejch, olověnejch¹²², malých i velkých, okolo 4 funthů. /
 Dále za světničkou v síni tři lůže¹²³ prázdný s. 31
 Mandlovna v síni jedna
 Truhla stará¹²⁴ zlá jedna
 3 stoličky
 Jeden kotel na pálení
 Pec jedna železná pro zahřívání všelijakejch věcí
 Moždíř jeden velký mosazný
 Nádobí železný hospodářský v starý truhle zůstává.
 V ložnici¹²⁵ se nachází kotel v kamnech.
 Nahoře světnice¹²⁶ nad kuchyní nachází se stůl¹²⁷ zelený jeden.
 Kotel v kamnech v té světnici¹²⁸ item jeden
 3 stoličky zelený¹²⁹
 Item rozličných se listův nahoře v komoře⁸³ nachází v jednom šraybtišku panně¹³⁰ přináležejícím.
 Majestát od J. M. C. slavné paměti neb<ožtíka> císaře¹³¹ Rudolfa na stav rytířský
 Vidimus téhož majestátu
 List mocnej královskej od neb<ožtíka> slavné paměti císaře Mathyáše¹³²
 List od císaře¹³¹ tureckýho turecky psán
 Vysvědčení¹³³ od Buožího hrobu z kláštera od bosáků zpečetěný¹³⁴ z erbem malovaným města Jeruzaléma
 Testimonium z města Frankfurtu¹³⁵
 Testimonium z Frankfurtu¹³⁵ na gradum magisterii latine
 List k lamfrýdu
 Testimonium latinský z města¹³⁶ Jeruzaléma, jak na rytířstvo pasován byl.
 Testimonium německý z města¹³⁷ Witimbergku

---

¹²¹ starým koženým] zstarym kożienym

¹²² olověnejch] ollowenneych

¹²³ lůže] luże

¹²⁴ stará] zstara

¹²⁵ v ložnici] Właznicze

¹²⁶ světnice] swetnicze

¹²⁷ stůl] zstul

¹²⁸ světnici] swetnicze

¹²⁹ zelený] Zeleny trzj

¹³⁰ panně] panni

¹³¹ císaře] Czy /ařzie

¹³² císaře Mathyáše] Czy /ařzie Mathya / /ie

¹³³ Vysvědčení] Wy /wedczeni

¹³⁴ zpečetěný] z pečzetenj

¹³⁵ Frankfurtu] ffra /nasleduje a přepsané na k a dále ffurtu

¹³⁶ města] Me /ta

¹³⁷ německý z města] Nemeckzy Z Me /ta

List odrodu z města Perlenbergu latinie
Testimonium na doktorství latinie z města¹³⁶ Padue
Smlouva svadební mezi nebuo<žtíkem> pánem a paní manželkou jeho
Vidimus kapitoly brněnské na zápis 550 zl. svědčící
Patent otevřenej z strany svědomí některých pánův obyvatelův danej od nebuo<žtíka>
pana Haugkwice
Zápis na 200 zl. moravských na pana Gustava Tygkharta
List vlaskej slově Salvus Conductus
Při těch¹³⁸ listech se nachází jeden ausczuk na pana Jindřicha Zahradecký<ho>.
Item při těch¹³⁸ hlavních listech mnohá běžná¹³⁹ psaní nebuo<žtíka> doktora Pretoriu-
sa se dotejkající v jednom šraybtišku

Jiřík Pindule Klatovský z Tulešnice

Kundrat Heczer¹⁴⁰

---

¹³⁸ Při těch | Przitech

¹³⁹ běžná | Bezna

¹⁴⁰ *Oba podpisy jsou na lístku upevněném přitištěnými pečetiemi.*

BAREVNÁ PŘÍLOHA

Příloha č. I: Letecký snímek nejbližšího okolí bývalého augustiniánského kláštera. Pohled od severu.

Příloha č. II: Letecký snímek bývalého augustiniánského kláštera. Pohled od severozápadu.

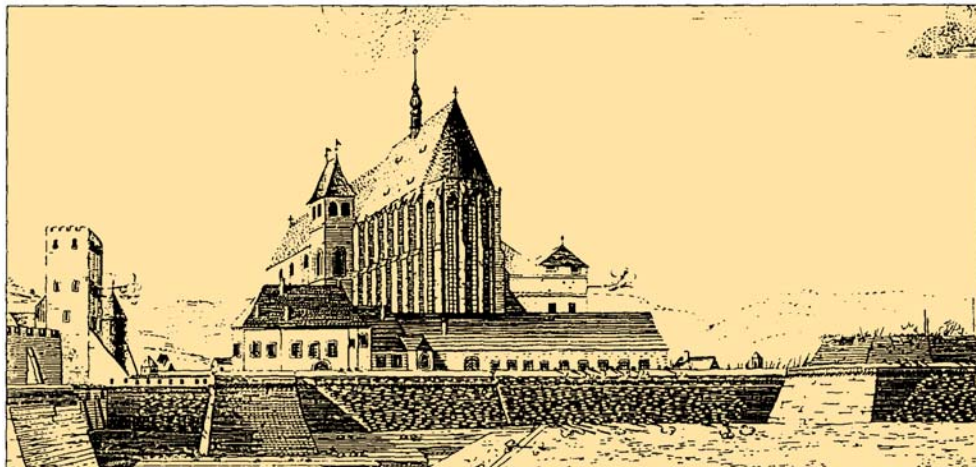

Příloha č. III: H. B. Bayer – H. J. Zeiser, Obležení Brna Švédy 3. května 1645. Olej na plátně 1560 x 3980 mm; datován 1645.

Příloha č. IV: H. B. Bayer – H. J. Zeiser, Obležení Brna Švédy 3. května 1645. Olej na plátně 1560 x 3980 mm; datován 1645.

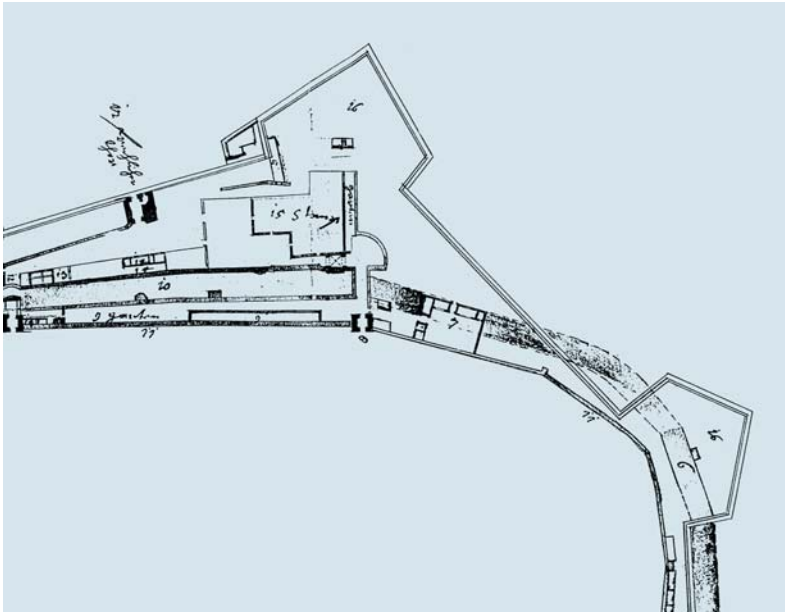

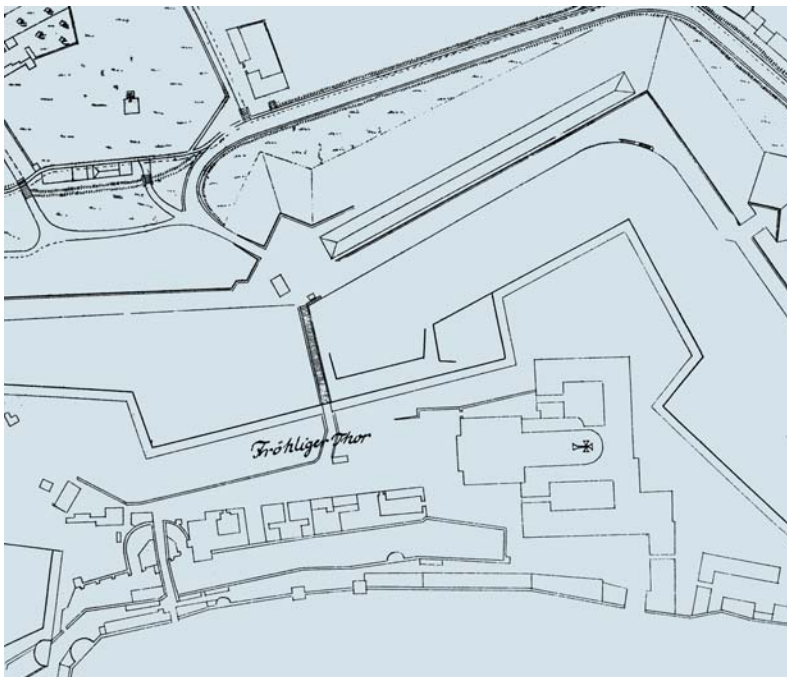
Příloha č. V: J. A. Křoupal, Kostel sv. Tomáše během švédského obléhání Brna roku 1645.

Příloha č. VI: M. G. Crophius, Augustiniánský klášter.

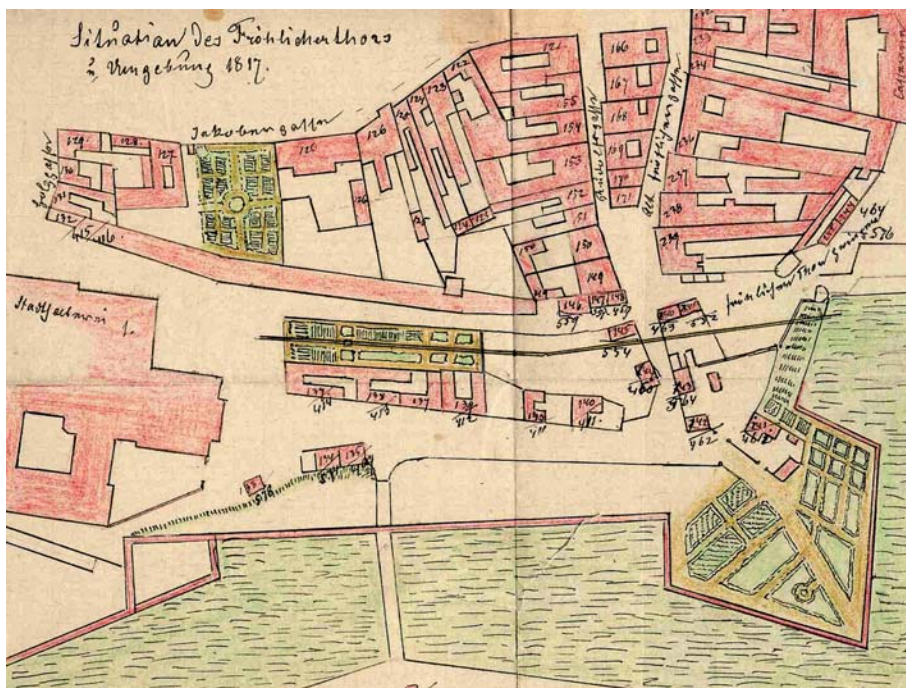

Příloha č. VII: Brno, výřez ze situačního plánu opevnění města Brna.

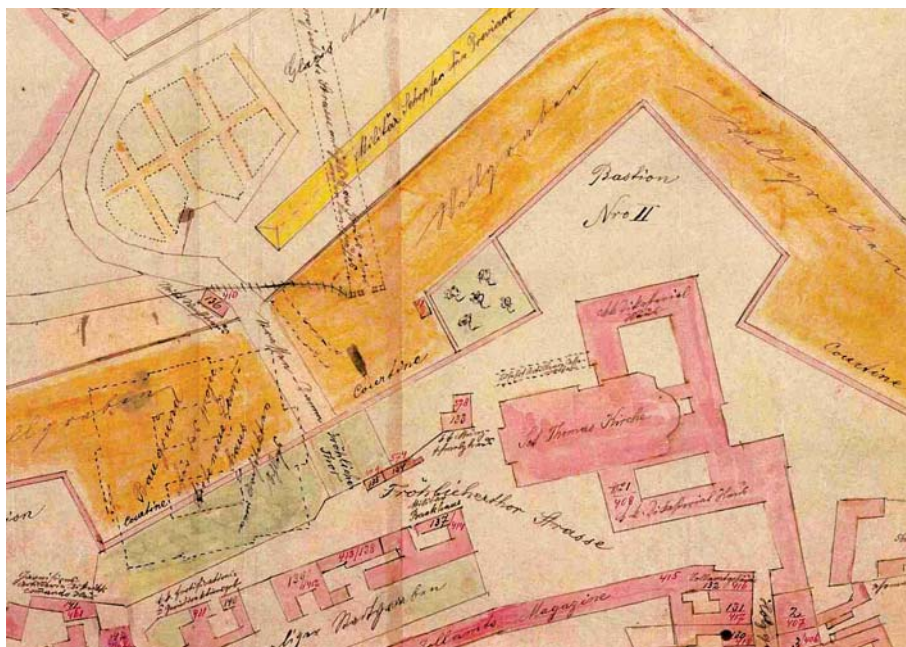

Příloha č. VIII: Brno, výřez ze situačního plánu části městských hradeb s bránou Židovskou, Novou i Veselou včetně blízkého okolí.

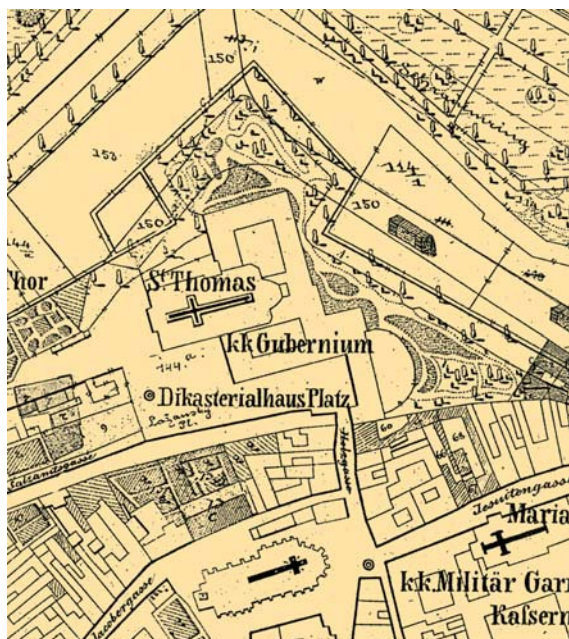
Příloha č. IX: Brno, výřez z plánu okolí augustiniánského kláštera, zhotoveného roku 1817.

Příloha č. X: Brno, výřez z plánu okolí augustiniánského kláštera, zhotoveného roku 1836.

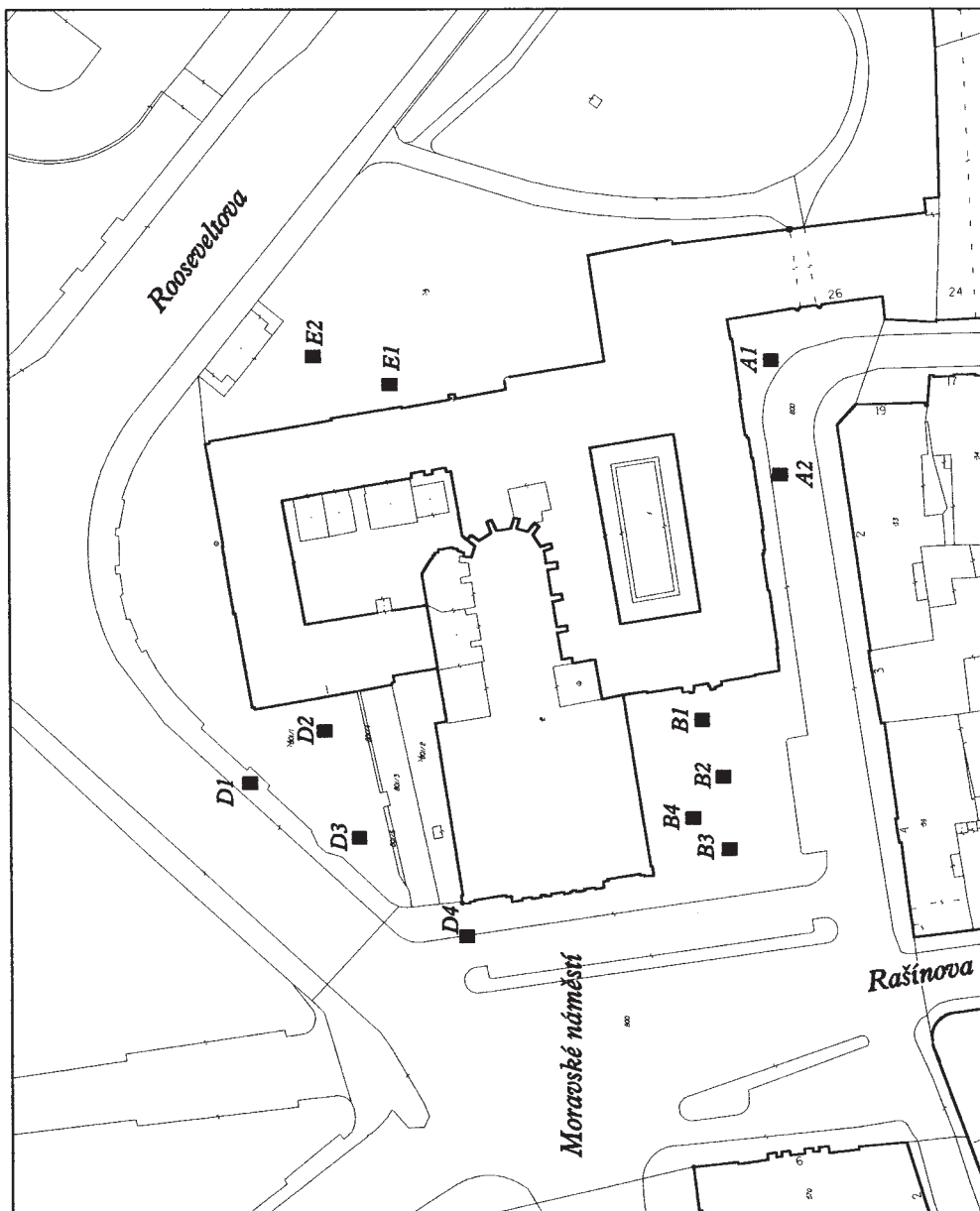

Příloha č. XI: F. Richter, Kiosk před Veselou bránou s opevněným klášterem a kostelem sv. Tomáše – výřez.

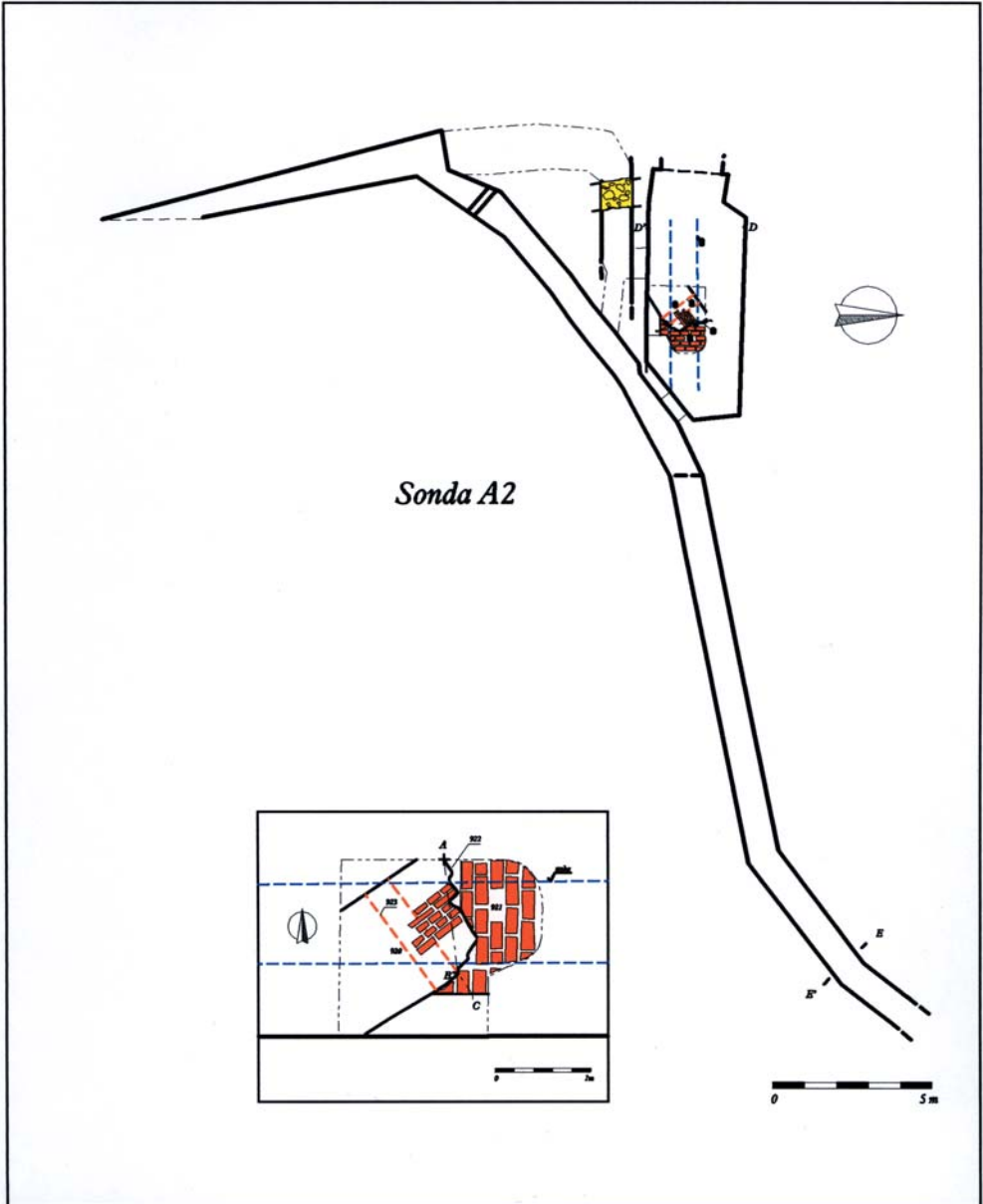

Příloha č. XII: Brno, výřez z plánu stabilního katastru.

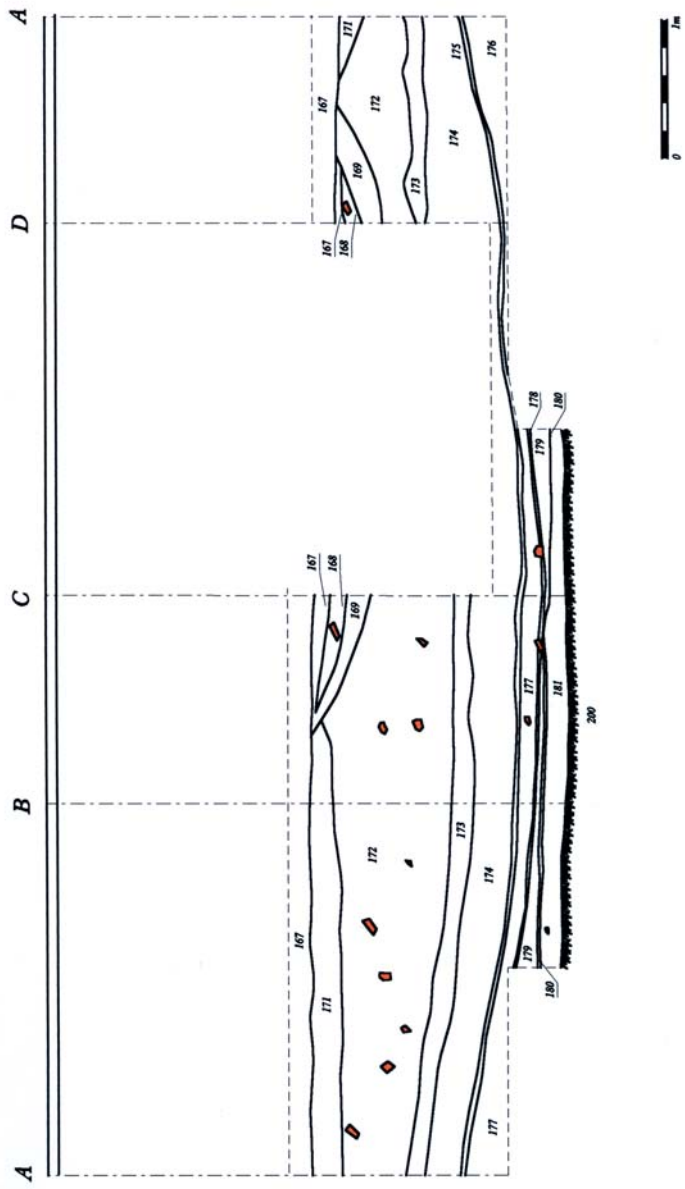

Příloha č. XIII: Lokalizace jednotlivých sond v rámci projektu sanace podzemí, blok 50.

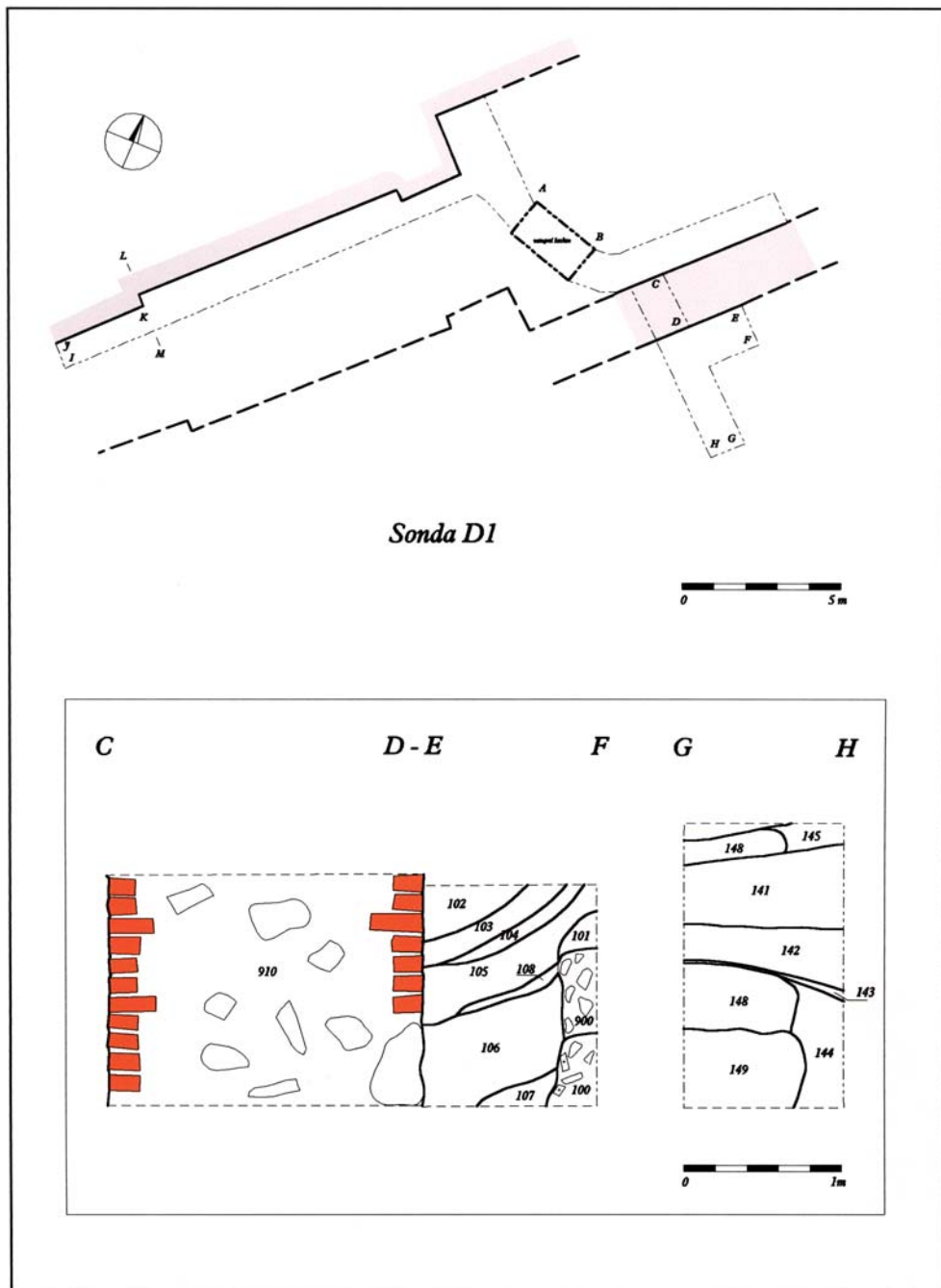

Příloha č. XIV: Situace na styku tzv. „velké kazematy“ s vodovodní štolou.

Sonda B3

Příloha č. XV: Rozvinutý profil sondy B3.

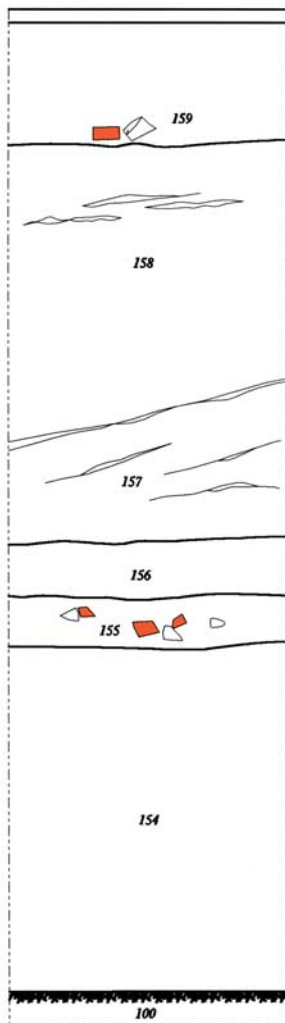

Příloha č. XVI: Situace ve spojovací chodbě a přilehlé kazematě při západním křídle svatotomášského bastionu.

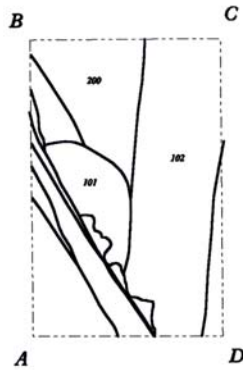
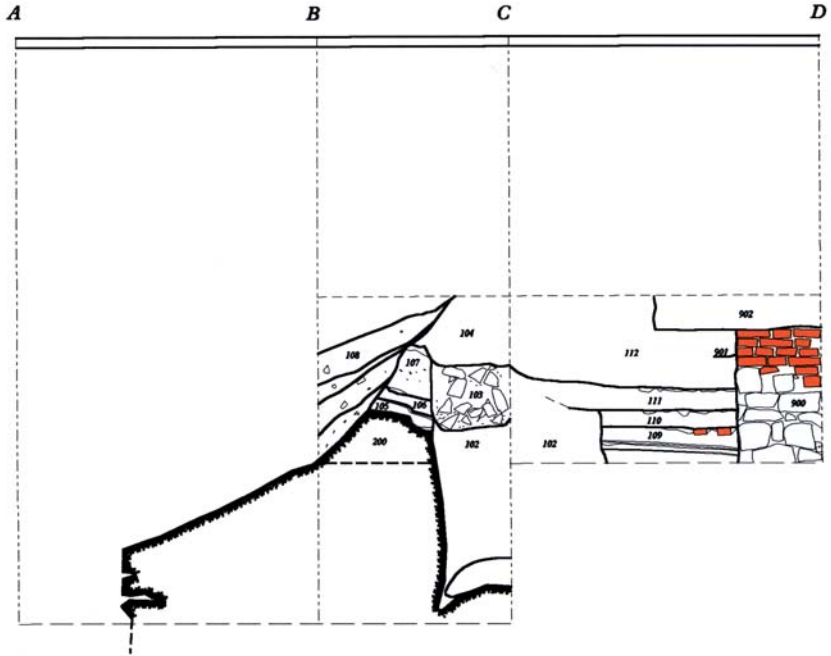
Sonda D3

západní řez

Příloha č. XVII: Západní profil sondy D3.

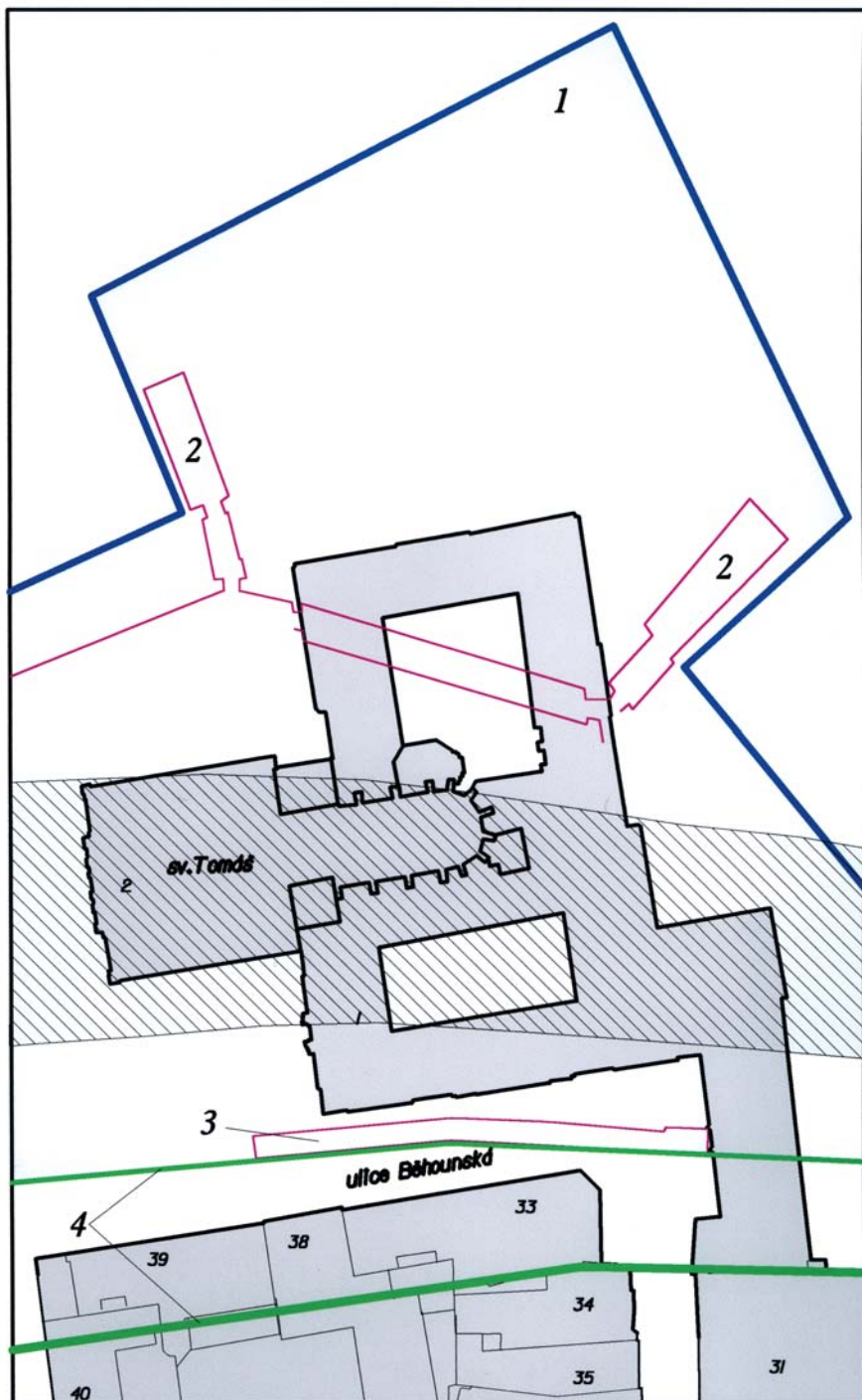
Sonda E1

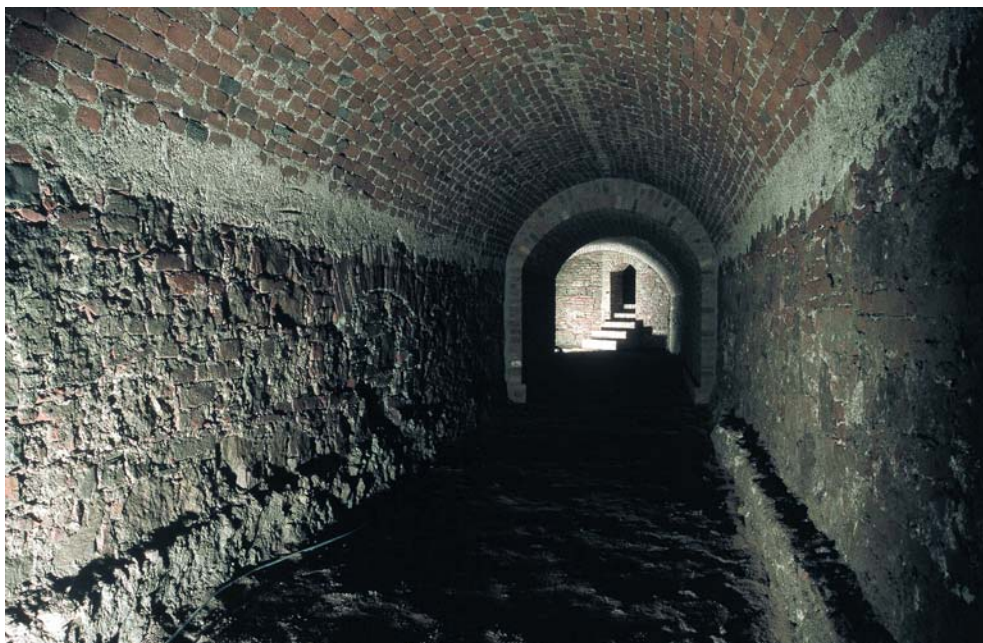
Příloha č. XVIII: Rozvinutý řez a půdorys sondy E1.

Příloha č. XIX: Brno, Moravské náměstí 2, půdorys zdiva solního úřadu.

Příloha č. XX: Situování svatotomášského bastionu a průběh středověkého opevnění města vůči bývalému klášteru.

Příloha č. XXI: Pohled do východní části tzv. „velké kazematy“, v pozadí vstup do vodovodní štolky.

Příloha č. XXII: Pohled do severovýchodní části vodovodní štolky.

Příloha č. XXIII: J. Sadílek coby měřičko ke kamenné kouli, nalezené v zásypu kazematy při západním křídle svatotomášského bastionu.

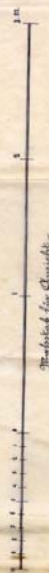
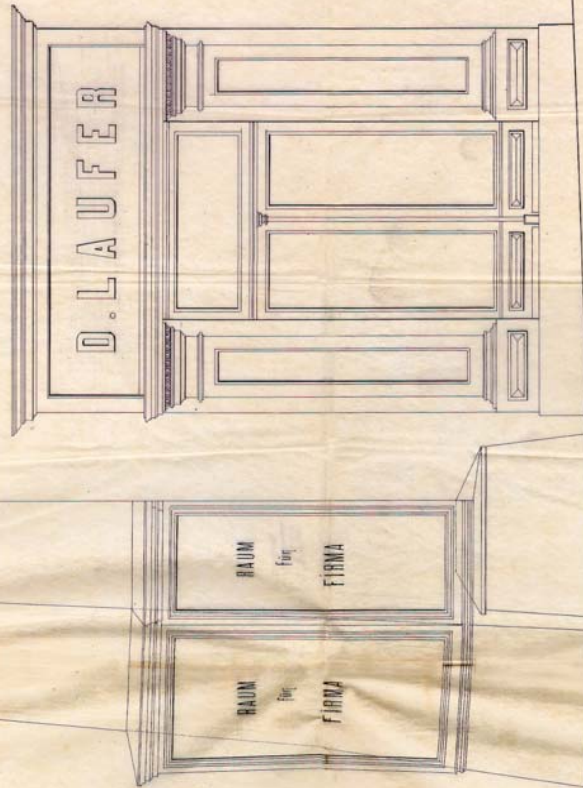

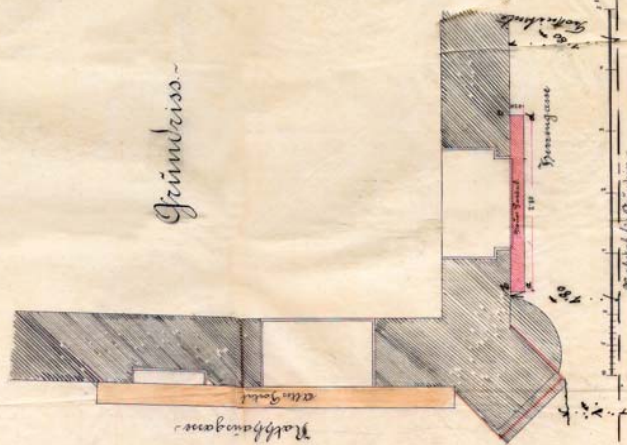
Plan-Skizze
 in der die Herstellung eines neuen Stales
 im Hause des Herrn Josef Heberlein in
 Brunn, Raibbansgasse 92

Ansicht -

Grundriss -

Arch. 1888

Příloha č. XXVI: Plán nových obchodních výloh, datován 1888.

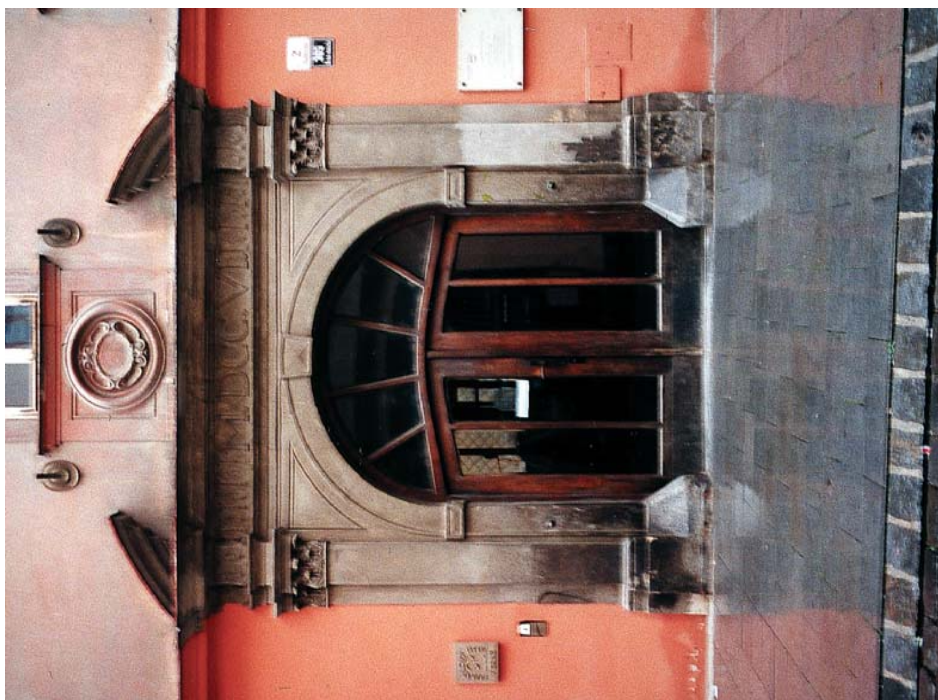

Příloha č. XXVII: Pohled přes střechy domů Radnická 4 a 6 do dvora domu, 2001.

Příloha č. XXIX: Detail nároží s opěrákem a nikou pro sochu, 2001.

Příloha č. XXVIII: Hlavní vstup s portálem s letopočtem MDCCVI, 2001.

Příloha č. XXX: Místnost s ornamentální výmalbou, 2001.

Příloha č. XXXI: Gotická síň s žebrovou klenbou, 2001.

Příloha č. XXXII: J. N. Gebhardt, Petr Matyáš Selb, 1834.

Příloha č. XXXIII: J. N. Gebhardt, Adéla Selbová, 1834.

Příloha č. XXXIV: A. Clarot, Petr Matyáš Selb, 1835.

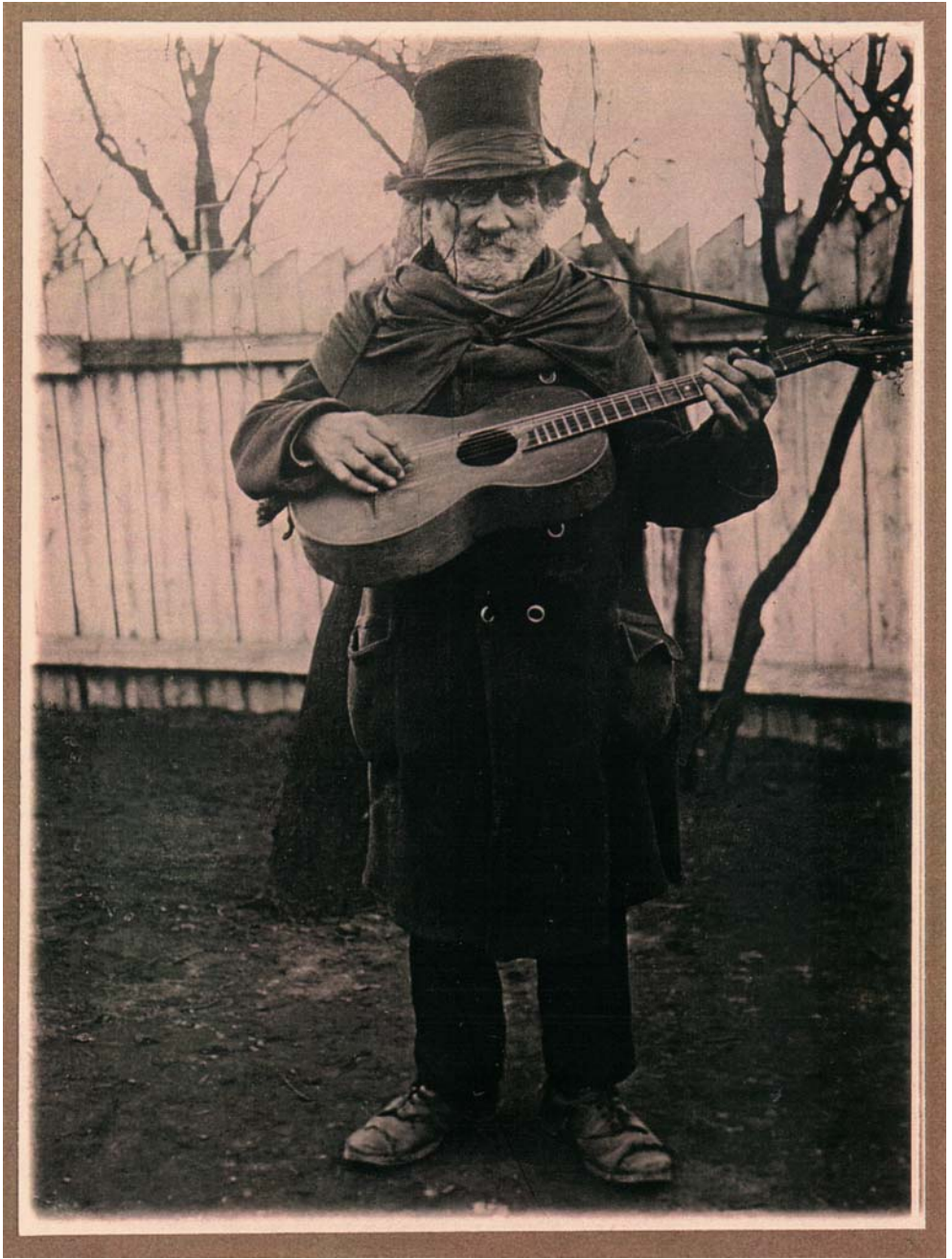

Příloha č. XXXV: Fra Diavolo se svou kytarou.

Příloha č. XXXVI: Fra Diavolo hrající.

Příloha č. XXXVII: Poslední fotografie Fra Diavola nedlouho před smrtí.

Příloha č. XXXVIII: Stav hrobu Fra Diavola na ústředním hřbitově ve skupině 44, hrob č. 54 v létě 2001 v kontextu ostatních náhrobků.

Příloha č. XXXIX: Stav hrobu Fra Diavola na ústředním hřbitově ve skupině 44, hrob č. 54 v létě 2001, detail hrobu.

Příloha č. XL: Stav hrobu Fra Diavola na ústředním hřbitově ve skupině 44, hrob č. 54 po restaurování, na podzim 2001.

Příloha č. XLI: Detail zrestaurované původní epitafní desky z hrobu Fra Diavola.

VZBUZUJE OBDIV V MNOHÝCH DOMOVĚCH

Obývací pokoj, mající v sobě pravý U-P vkus a U-P solidnost nábytku pro celý život. Paní domu však dobře ví, že jedinečná je i jeho U-P praktičnost. Pohovkové lůžko MODELA svojí rozkladatelností (210 cm dlouhé při rozložení), vtipným uložením peřin či pokrývek a prádla, jakož i svým elegantním vzhledem, nedělá z obývacího pokoje ložnici a přece je dobrým místem k odpočinku ve dne a pravou postelí v noci. Přijďte se na ně podívat do U-P prodejny v Praze, palác Lucerna, v Brně, Josefská 16, v Bratislavě, Štefanikova 8 a v Pardubicích, Wilsonova 68. *Budete překvapeni.*

S P O J E N Ě U - P Z Á V O D Y

Brno v minulosti a dnes, XVI

Archiv města Brna

Odpovědný redaktor PhDr. František Novák

Výkonný redaktor: Mgr. Jana Číhalíková

Sazba a tisk: Reprocentrum a.s., Bezručova 29, Blansko